

เมืองโบราณศรีอยุธยา จากหลักฐานโบราณคดี

โดย

นางสาวโชนสี แสนจิตต์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ANCIENT HARIPUNJAYA BASED ON ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE

By

Khomsí Saenchit

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

DOCTOR OF PHILOSOPHY

Department of Archaeology

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ เมืองโบราณหริภุญไชย จากหลักฐานโบราณคดี ” เสนอโดย นางสาวโชมลี แสนจิตต์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

๓๒

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะดังกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ ๒๖ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๓

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรัสสา กษาชีวะ
2. อาจารย์ก่องแก้ว วีระประจักษ์

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทรารุท)

๒๕ / ๓๖ / ๒๕๖๓

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ สุรพล คำรืห์กุล)

๒๕ / ๓๖ / ๒๕๖๓

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรัสสา กษาชีวะ)

๒๕ / ๓๖ / ๒๕๖๓

..... กรรมการ

(อาจารย์ณัฐภัทร จันทวิช)

๒๕ / ๓๖ / ๒๕๖๓

..... กรรมการ

(อาจารย์ก่องแก้ว วีระประจักษ์)

๒๕ / ๓๖ / ๒๕๖๓

คำสำคัญ : เมืองโบราณหริภุญไชย

ไข่มณี แสนจิตต์ : เมืองโบราณหริภุญไชย จากหลักฐานโบราณคดี. อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์ : ผศ.ดร.จิรัชดา คชาชีวะ และ อาจารย์ก้องแก้ว วีระประจักษ์. 555 หน้า.

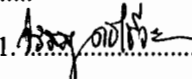
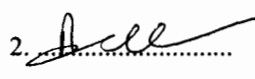
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเมืองโบราณหริภุญไชย จากหลักฐาน
โบราณคดี โดยนำมาสอบทานกับหลักฐานด้านเอกสารและตรวจสอบความน่าเชื่อถือของหลักฐาน
ด้านเอกสาร โดยใช้หลักฐานโบราณคดี

จากการศึกษาพบว่าเมืองโบราณหริภุญไชยมีร่องรอยของการอยู่อาศัยมาแล้ว 3 ระยะ
ระยะแรก ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 บริเวณวัดสะตือเมืองเก่า กลางเมืองโบราณหริภุญไชย ระยะที่
สอง ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 มีการอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง ปรากฏหลักฐานจากการขุดค้นบริเวณ
ศาลากลางจังหวัดลำพูน ระยะที่สาม ราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 ชุมชนได้กระจายตัวออกไปยัง
บริเวณโดยรอบและพัฒนาเจริญสูงสุดก่อนที่จะล่มสลาย ทั้งยังได้ส่งอิทธิพลไปยังเมืองโบราณ
ใกล้เคียงได้แก่ เวียงมโน เวียงเถาะและเวียงท่ากาน ซึ่งมีความเจริญขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกัน
วัฒนธรรมของหริภุญไชยในช่วงแรกเริ่มได้รับอิทธิพลจากหลายวัฒนธรรมได้แก่ วัฒนธรรมทวาร
วดี วัฒนธรรมพยูและพุกาม รวมทั้งวัฒนธรรมเขมร โดยในช่วงหลังก็ได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นรูปแบบ
ของวัฒนธรรมหริภุญไชยของตัวเองอย่างแท้จริงและเจริญถึงขั้นสูงสุด เมื่อนำหลักฐานจารึก
ตำนานและพงสาวดาร มาตรวจสอบความน่าเชื่อถือ พบว่ากำเนิดและการพัฒนาการของเมืองโบราณหริ
ภุญไชยจากหลักฐานโบราณคดี มีความสอดคล้องในบางประการกับหลักฐานด้านจารึก ตำนานและ
พงสาวดาร แต่หากจะนำตำนานและพงสาวดารมาใช้ในการศึกษา ต้องใช้หลักฐานโบราณคดีและ
หลักฐานอื่น ๆ ร่วมด้วย

ส่วนหลักฐานด้านสถาปัตยกรรม ได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่น ๆ
ก่อให้เกิดรูปแบบที่แตกต่างและหลากหลายของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมในเมืองโบราณหริภุญ
ไชยนี้ โดยแบ่งกลุ่มอิทธิพลและที่มาได้ 4 กลุ่มคือ อิทธิพลวัฒนธรรมปาละ-พุกาม อิทธิพล
วัฒนธรรมทวารวดี อิทธิพลวัฒนธรรม พยู-พุกาม และอิทธิพลเจดีย์ลังกา

ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนักศึกษา..... ไข่มณี แสนจิตต์

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1. 2.

48101901 : MAJOR : HISTORICAL ARCHAEOLOGY
KEY WORD : HARIPUNJAYA

KHOMSI SAENCHIT : ANCIENT HARIPUNJAYA BASED ON ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE. THESIS ADVISORS : ASST.PROF. JIRASSA KACHACHIVA, Ph.D., AND KONGKAEW WEERAPRAJAK. 555 pp.

The purpose of this research is to study the ancient Kingdom of Haripunjaya based on archaeological evidences and to examine the correctness of literary evidences.

The result indicated that the ancient Kingdom of Haripunjaya underwent three stages of habitation in the 8th-9th Century A.D., and the 10th-11th Century A.D., and the 12th-14th Century A.D. before its decline.

The early stage of the Haripunjaya Culture was likely to have been influenced by various cultures, including the Dvaravati culture, the Pyu-Pagan culture, and Khmer culture. The Haripunjaya culture later developed its own unique characteristics and greatly prospered.

Accounts on the birth and the development of the ancient Kingdom of Haripunjaya as appeared on stone inscriptions and in chronicles bear some connections to archaeological evidences, but the literary evidences cannot be studied alone without employing other evidences.

The Haripunjaya Art and architecture showcased influences from other cultures which can be divided into 4 groups including the Pala-Pagan culture, the Dvaravati culture and the Burmese art (Pagan period), the Pyu-Pagan culture and the Lanka religious architectural style.

Department of Archaeology Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2009
Student's signature K. Saenchit
Thesis Advisors' signature 1. J. Kachachiva 2. K. Weeraprajak

กิตติกรรมประกาศ

ด้วยความรุดกถึงพระคุณของครูบาอาจารย์ ศ.ดร.ผาสุข อินทราวุธ และ ศ.ดร.มรว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ผู้ที่ได้ให้โอกาสแก่ศิษย์ผู้นี้ได้เข้ามาเรียนวิชาโบราณคดี ในมหาวิทยาลัยศิลปากรอันทรงเกียรติแห่งนี้ พร้อมด้วยคำแนะนำและความห่วงใยและเอาใจใส่จาก อาจารย์ ดร. ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และ ผศ.ดร. จิรัสสา กษาวิระ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ เคารพรัก พระคุณของอาจารย์ทุกท่าน ศิษย์ผู้นี้ขออภัยมาด้วยใจ

ขอขอบพระคุณ ดร.ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์ ที่ช่วยจำแนกกระดูกสัตว์ให้อย่างมีมี ผู้ใดทำได้ ผศ.ชวลิต ขาวเขียว ที่ช่วยนำเศษถ่านไปหาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ อาจารย์ สฤณีพงศ์ ขุนทรง เอื้อเฟื้อภาพถ่ายและข้อมูลที่ทำให้งานวิจัยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และคณาจารย์ภาควิชาโบราณคดี ทุกท่าน ที่ได้ให้คำแนะนำและช่วยเหลือผู้วิจัยมาโดยตลอด รวมทั้งเจ้าหน้าที่คณะโบราณคดีทุกคน

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาจารย์ U Nyunt Han (Senior Researcher SPAFA Bangkok) ที่เอื้อเฟื้อภาพถ่ายโบราณวัตถุจากการขุดค้นเมืองไปตาโน ศรีเกษตรและฮาลิน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ เป็นอย่างสูง รวมทั้ง รศ. อุษณีย์ ธงไชย ที่ได้ให้คำแนะนำและอนุญาตให้ถ่ายภาพเครื่องถ้วยที่ศูนย์ ศึกษาเครื่องปั้นดินเผาภาคเหนือ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ รศ. กรรณิการ์ วิมลเกษม ภาควิชาจารึกตะวันตก คณะโบราณคดี ที่ได้สอนวิธีการอ่านจารึก และให้คำแนะนำเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ ดร. เพ็ญสุภา สุขขตะ ใจอินทร์ หัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย ที่อนุญาตให้ผู้วิจัยได้ขุดค้นทางโบราณคดีภายในพข. หริภุญไชย คุณคะเน คนกล้า เอื้อเฟื้อ ข้อมูลและภาพถ่าย รวมถึงเจ้าหน้าที่ของพข. หริภุญไชย ทุกท่านที่ได้ให้ความสะดวกและเอาใจใส่ เป็นอย่างดี ขอขอบคุณห้างหุ้นส่วนจำกัด เมอกรีน และคุณวิวรรณ แสงจันทร์ ที่ได้ให้ความสะดวกในการถ่ายภาพโบราณวัตถุจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน

ขอขอบคุณ คุณสทวรรษ น่านหนา ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ คุณ ไกรสินธุ์ อุ๋นใจจันต์ และเจ้าหน้าที่ห้องสมุด สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีและเอื้อเฟื้อข้อมูล

ขอบคุณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่สนับสนุนและมอบทุนการศึกษาให้ และขอขอบพระคุณ คุณสุริย์พร กองประเสริฐ ที่สนับสนุนค่าใช้จ่ายส่วนหนึ่งในการขุดค้นทางโบราณคดี

ด้วยความขอบคุณ พี่ก้อย-คุณภักดิ์ อยู่คงดี ที่ให้คำแนะนำในการขุดค้นและยอมสละเวลาอ่านวิทยานิพนธ์อันแสนจะมากมาย คุณปวีรพร ธรรมาปรีชากร ยอมสละเวลาในการวิเคราะห์

เครื่องถ้วยจีน ทั้งอ่านวิทยานิพนธ์ที่เสนจะววนจนจบ น้องเอ็ม-เมธิ เมธาสิทธิ สุขสำเร็จ ที่ให้
ร่างกายแรงใจช่วยชุดค้นจนเสร็จ หากไม่ได้เธอพี่คงแย่ พี่ปี พี่เต้ย น้องเจและรุ่งโรจน์ พี่น้องร่วมรุ่น
ปริญญเอกทุกคน พี่ส่งเรามาพบกันจริง ๆ น้อง ๆ ปริญญาโทโบราณคดีทุกคน นั้น เหมียว ขวัญ
กำลังใจเรามีให้กันเสมอ โย แป้ง ต้อย ที่มาช่วยชุดค้น ขอบใจสำหรับน้ำใจที่มีให้ ทอม เท็น และ
แคน โดยเฉพาะโยกับทอม ทำวายน้าในหลุมเพื่อทำชั้นดิน ประทับใจพี่ มิรู้ลืม

ผศ. จีราวรรณ แสงเพชร - พี่เล็ก พี่สาวที่แสนใจดี หากวันนั้น เราไม่ได้เจอกันที่
ห้องสมุด ไม่ได้คำแนะนำและกำลังใจจากพี่ น้องที่กำลังหลงทางอยู่ อาจจะได้ไม่ได้เดินมาถึงจุด ๆ นี้
“ขอขอบคุณจริงจริง จากใจ”

ด้วยกำลังใจอย่างมากมาย จากน้ำใจและน้ำฉ่ำ พันธุ์คงชื่น เปรียบเสมือนพ่อแม่คนที่สอง
ที่คอยห่วงใยเอาใจใส่ตลอดเวลา พี่วิโรจน์และ รศ.ดร.ชลภรณ์ สุวรรณสัมฤทธิ์ ที่ให้คำแนะนำและ
คอยกระตุ้นด้วยความห่วงใยอยู่เสมอ และที่ระลึกไม่ได้ พี่เมย์ พี่อ้วน พี่มุ พี่ต่อ และหลาน ๆ กำลังใจ
อันดีเยี่ยมเวลาท้อแท้ โดยเฉพาะ พี่เจ ถ้าไม่ได้ลายเส้น โบราณวัตถุอันแสนจะประณีต สวยงาม
วิทยานิพนธ์คงไม่สมบูรณ์เป็นแน่

สำคัญในชีวิตเป็นที่สุด ความสำเร็จในวันนี้ ขอบอบแด่ พ่อและแม่ อันเป็นที่รักยิ่ง

สุดท้าย ขอรำลึกถึงบรรพชนชาวมอญผู้ยิ่งใหญ่แห่งเมืองโบราณหริภุญไชย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	๓
สารบัญภาพ	ค
สารบัญลายเส้น	ร
สารบัญแผนที่	ศ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	4
สมมุติฐานของการศึกษา	4
ขอบเขตของการศึกษา	5
ขั้นตอนของการศึกษา	5
ข้อตกลงเบื้องต้น	6
คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา	6
วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	6
วิธีดำเนินการศึกษา	16
ประโยชน์ที่ได้จากการศึกษา	17
2 ภูมิหลังการศึกษาเมืองโบราณหริภุญไชย และความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณ	
หริภุญไชย กับแหล่งโบราณคดีร่วมสมัยในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน	18

บทที่	หน้า
ลักษณะกายภาพของเมืองโบราณหริภุญไชย	18
ลักษณะเมืองโบราณหริภุญไชย	19
แหล่งโบราณคดีร่วมสมัยในประเทศไทย	25
เมืองโบราณสมัยทวารวดีบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง	25
เมืองอู่ทอง	25
เมืองนครปฐมโบราณ	25
เมืองละโว้หรือลพบุรี	26
เมืองโบราณบริเวณใกล้เคียงและร่วมสมัยในบริเวณภาคเหนือของไทย ...	28
เมืองเขลางค์นคร	29
เวียงมโน	30
เวียงท่ากาน	33
เวียงเกาะ	40
เวียงกุมกาม	44
เมืองโบราณในประเทศเพื่อนบ้าน : ประเทศพม่า	49
อาณาจักรพยู	49
เมืองไปถาโน	49
เมืองฮาลิน	51
เมืองศรีเกษตร	51
อาณาจักรมอญ	53
เมืองสะเทิม หรือเมืองสุธรรมวดี	53
เมืองพะโคหรือเมืองหงสาวดี	54
อาณาจักรพุกาม	54
เมืองพุกาม	54

บทที่	หน้า
3 เมืองโบราณศรีอยุธยา จากหลักฐานด้านเอกสารและหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรม	
ที่สัมพันธ์กับหลักฐานเอกสาร.....	56
หลักฐานด้านเอกสาร	56
ศิลาจารึก	57
ตำนาน	90
พงศาวดาร	96
ประวัติศาสตร์เมืองโบราณศรีอยุธยาจากหลักฐานเอกสาร.....	100
ยุคแรก-สมัยตำนาน	100
ยุคสอง-สมัยประวัติศาสตร์	108
เมืองโบราณศรีอยุธยากับความสัมพันธ์ในทางวัฒนธรรมกับ	
ดินแดนใกล้เคียง.....	112
หลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับหลักฐานเอกสาร.....	123
โบราณสถานวัดคอนแค้น (เขตวัน)	124
โบราณสถานวัดพระคงฤๅษี	125
โบราณสถานวัดมหาวัน	126
โบราณสถานวัดประดู่ (วัดสังฆาราม)	128
โบราณสถานวัดกุฎะมุก	129
โบราณสถานวัดจามเทวี (กุฎ)	130
เจดีย์กุฎ (สุวรรณจังโกฏิเจดีย์)	132
รัตนเจดีย์ (เจดีย์แปดเหลี่ยม)	140
โบราณสถานกุฎช้างและกุฎม้า	145

บทที่	หน้า
โบราณสถานวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร	148
พระธาตุเจดีย์หริภุญชัย	149
สุวรรณเจดีย์ (ปทุมวดีเจดีย์)	153
เจดีย์เชียงยัน	155
โบราณสถานวัดบ้านหลวง	158
สรุปผลการศึกษาจากหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับ หลักฐานเอกสาร	159
4 เมืองโบราณหริภุญไชย จากการดำเนินงานที่ผ่านมา	164
หลักฐานการขุดค้นชั้นวัฒนธรรม	165
ศาลากลางจังหวัดลำพูน	165
แหล่งโบราณคดีวัดสังฆาราม (ประตูลิ้น)	167
โบราณสถานวัดพระธาตุหริภุญชัย	174
หอปริยัติศึกษา	174
เจดีย์เชียงยัน	176
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (วัดแสนข้าวห่อ).....	178
แหล่งโบราณคดีวัดรมณียราม (ภูละมั่ง)	179
แหล่งโบราณคดีโรงเรียนเวียงยอง (วัดดอนแก้ว)	183
การขุดค้นประตูเมืองมหายัน	184
หลักฐานที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถาน	188
โบราณสถานคูช้าง-คูม้า	188
โบราณสถานวัดพระยืน	190
โบราณสถานคูแก้ว	199
โบราณสถานวัดเกาะกลาง	200

บทที่	หน้า
โบราณสถานวัดหนองม่วง (ร้าง)	210
โบราณสถานวัดกุ่มน้ำเกี	212
โบราณสถานวัดสันมะโก (ร้าง)	213
โบราณสถานวัดกุ่มดำ (ร้าง)	214
โบราณสถานกุ่มเหลี่ยม (ร้าง)	215
หลักฐานที่ได้จากการสำรวจทางโบราณคดีในเมืองโบราณหริภุญไชย	218
โบราณวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนา.....	218
พระพุทธรูป.....	218
ประติมากรรมอื่น ๆ.....	234
หลักฐานที่ได้จากการสำรวจโบราณสถานนอกเมืองโบราณหริภุญไชย.....	237
แหล่งโบราณคดีสวนนายสถาพร จิตต์ธรรม	237
แหล่งโบราณคดีสันเจ้าหนาน	238
แหล่งโบราณคดีวัดสันริมปิง	239
แหล่งโบราณคดีกุ่มล่อง	241
แหล่งโบราณคดีกุ่มสี่แจ่ง	242
แหล่งโบราณคดีบ้านศรีข่อย	243
แหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วง	244
แหล่งโบราณคดีบ้านบ่อแฮ้ว	245
แหล่งโบราณคดีบ้านสันต้นธง	246
แหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะ	246

บทที่	หน้า
5 การขุดค้นทางโบราณคดีแหล่งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (วัดแสนข้าวห่อ) และแหล่งเจดีย์เชียงยัน : หลักฐานใหม่	250
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.....	250
เจดีย์เชียงยัน	309
6 การวิเคราะห์หลักฐานโบราณวัตถุจากการขุดค้นและการขุดแต่งทางโบราณคดี	343
โบราณวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนา.....	343
พระพุทธรูป.....	343
พระพิมพ์.....	353
ประติมากรรมอื่น ๆ.....	413
โบราณวัตถุประเภทภาชนะ.....	421
เครื่องถ้วยที่ผลิตจากเตาในประเทศ.....	421
เครื่องถ้วยที่ผลิตจากกลุ่มเตาในประเทศจีน.....	458
โบราณวัตถุชิ้นพิเศษ.....	475
7 เมืองโบราณหริภุญไชย : การบูรณาการหลักฐานทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดี...	481
8 บทสรุป	495
บรรณานุกรม	500
ภาคผนวก	518
ภาคผนวก ก ผลการวิเคราะห์การกำหนดค่าอายุของตัวอย่าง	
ด้วยวิธีคาร์บอน-14	519
ประวัติผู้วิจัย	521

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงการเปรียบเทียบพระพุทธรูป อิทธิพลทวารวดีทางภาคตะวันออก เฉียงเหนือของประเทศไทย	223
2	แสดงการเปรียบเทียบพระพุทธรูปปูนปั้นในวัฒนธรรมหริภุญไชย	232
3	แสดงการเปรียบเทียบพระพุทธรูปทำจากแม่พิมพ์ อิทธิพลจากศิลปะเขมร แบบบายน	233
4	แสดงการเปรียบเทียบเศียรเทวคาหรือยักษ์ อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ.....	235
5	แสดงจำนวนและปริมาณโดยรวมของโบราณวัตถุทุกประเภท	256
6	แสดงจำนวนแยกตามประเภทของโบราณวัตถุทุกระดับ	267
7	แสดงปริมาณของโบราณวัตถุแยกตามประเภททุกระดับ	268
8	แสดงการแบ่งชั้นวัฒนธรรมจากการขุดค้นใน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย (วัดแสนข้าวห่อ)	303
9	แสดงโบราณวัตถุที่สำคัญในแต่ละชั้นวัฒนธรรม	304
10	ผลการกำหนดค่าอายุของตัวอย่างด้วยวิธีคาร์บอน 14	305
11	การเปรียบเทียบชั้นวัฒนธรรม	339
12	แสดงหลักฐานเพื่อเปรียบเทียบชั้นวัฒนธรรม	340
13	แสดงการเปรียบเทียบเศียรพระพุทธรูปรูปแบบต่าง ๆ จากการขุดค้นที่วัดพระยืน	349
14	แสดงการเปรียบเทียบพระกลีบบัว อิทธิพลทวารวดี	357
15	แสดงการเปรียบเทียบพระพิมพ์พุทธคยา อิทธิพลวัฒนธรรมปาละ-พุกาม.....	364
16	แสดงการเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งและ พระพุทธรูปประทับยืน	368
17	แสดงการเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน	371

ตารางที่	หน้า
18	แสดงการเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่ง 375
19	แสดงการเปรียบเทียบพระพิมพ์ตรีภยหรือพระสาม 380
20	แสดงการเปรียบเทียบพระสามละโว้ 381
21	แสดงการเปรียบเทียบพระสามใบโพธิ์ 388
22	แสดงการเปรียบเทียบพระคง 392
23	แสดงการเปรียบเทียบพระสิป 400
24	แสดงการเปรียบเทียบพระสิปสอง 404
25	แสดงพระพิมพ์ที่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณศรีภูมิไชย และเมืองโบราณใกล้เคียง 409
26	แสดงการเปรียบเทียบตุ๊กตาคนงูลิง 414
27	แสดงการเปรียบเทียบประติมากรรมดินเผา..... 417
28	แสดงการเปรียบเทียบหม้อมีสัน 1 ชั้น ในวัฒนธรรมทวารวดี 423
29	แสดงการเปรียบเทียบหม้อมีสัน 2 ชั้น ในวัฒนธรรมทวารวดี 426
30	เปรียบเทียบการตกแต่งภาชนะดินเผาคัวยลายเส้นขูดขีด 427
31	เปรียบเทียบการตกแต่งภาชนะดินเผาคัวยลายกดประทับรูปสามเหลี่ยม 429
32	แสดงการเปรียบเทียบหม้อก้นกลม 432
33	แสดงการเปรียบเทียบหม้อก้นกลมมีเชิง 434
34	แสดงการเปรียบเทียบหม้อก้นกลมคอยาว 436
35	เปรียบเทียบการตกแต่งภาชนะดินเผา 438
36	แสดงการเปรียบเทียบหม้อก้นกลมทรงกระบอก 440
37	แสดงการเปรียบเทียบฝาหม้อบรรจุอิฐ 441
38	แสดงการเปรียบเทียบเชิงเทียน 444

ตารางที่		หน้า
39	เปรียบเทียบการตกแต่งลวดลายคนโท	447
40	แสดงการเปรียบเทียบไห	449
41	เปรียบเทียบรูปแบบชาวนดินเผา	453
42	แสดงการเปรียบเทียบลูกปัด	476
43	แสดงพัฒนาการของเมืองจากหลักฐานประเภทต่าง ๆ	492
44	แสดงการกำหนดอายุของหลักฐานประเภทต่าง ๆ.....	493

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	เมืองโบราณหริภุญไชย ด้านทิศตะวันตก	18
2	เมืองโบราณหริภุญไชย ด้านทิศใต้	19
3	เมืองโบราณหริภุญไชย ถ่ายเมื่อ 8 ธันวาคม 2520	20
4	พระพิมพ์ดินเผา เวียงมโน	31
5	แม่พิมพ์พระพุทธรูปดินเผา เวียงมโน	32
6	เศียรพระพุทธรูปดินเผา เวียงท่ากาน	36
7	พระดินเผาประดับซุ้มอาคาร เวียงท่ากาน โบราณสถานหมายเลข 5	37
8	โถลายครามของจีน สมัยราชวงศ์หยวน โบราณสถานหมายเลข 6	37
9	ชิ้นส่วนลายครามลายเถาอุ้งเต่าจิ้งเต๋อเงิน ราชวงศ์หมิง	37
10	ภาชนะเนื้อดินแบบหริภุญไชย	38
11	ชิ้นส่วนพระสิบสอง โบราณสถานวัดหนองหล่ม.....	38
12	พระพุทธรูปดินเผาประดับอาคาร ศิลปะหริภุญไชย โบราณสถานวัดน้อย.....	38
13	พระสามเวียงท่ากาน โบราณสถานวัดน้อย.....	39
14	ภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย โบราณสถานวัดป่าเป้า.....	39
15	ชิ้นส่วนคนโทแบบหริภุญไชย	40
16	พระพิมพ์ดินเผา เวียงเกาะ	41
17	แนวคันดินคูเมืองชั้นใน เวียงกุมกาม	45
18	แม่น้ำปิงสายเดิม (ปิงห่าง) ด้านทิศตะวันออกของเวียงกุมกาม	45
19	วัดเจติยเหล็ก อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่	46
20	จารึกมรเจติย หรือ จารึกมยาเซติ (Myazedi)	57
21	จารึกวัดดอนแก้ว ลพ. 1 ด้านที่ 1	58
22	จารึกวัดดอนแก้ว ลพ. 4 ด้านที่ 1	64

ภาพที่	หน้า
23 จารึกวัดกุฎูด ลพ. 2 ด้านที่ 1	65
24 จารึกอาณาจักรปุนไชย ลพ. 5 ด้านที่ 1	69
25 จารึกวัดมหัววัน ลพ. 3 ด้านที่ 1 และด้านข้าง	73
26 จารึกวัดบ้านหลวย ลพ. 6 ด้านที่ 1	76
27 จารึกวัดแสนข้าวห่อ ลพ. 7 ด้านที่ 1	79
28 จารึกเวียงมโน	83
29 จารึกเวียงเกาะ	85
30 จารึกวัดพระยืน ด้านที่ 1	87
31 โรงเรียนเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน	124
32 เจดีย์วัดพระคงเกษีย	125
33 วัดมหัววันในอดีต	127
34 เจดีย์และวิหาร วัดมหัววัน	127
35 เจดีย์วัดประตูลี้	128
36 เจดีย์วัดกุ้ละม็กในอดีต	129
37 เจดีย์วัดกุ้ละม็กในปัจจุบัน	130
38 วัดกุ้ละม็กในอดีต	131
39 เจดีย์กุ้ละม็กและรัตนเจดีย์ ในอดีต	131
40 เจดีย์กุ้ละม็กและรัตนเจดีย์ ในปัจจุบัน	132
41 เจดีย์กุ้ละม็ก ในปัจจุบัน	132
42 พระพุทธรูปในซุ้มจระนำเจดีย์กุ้ละม็ก ในปัจจุบัน	136
43 พระเศียรพระพุทธรูปปางประทานอภัย ในซุ้มจระนำ	137
44 ปลายซุ้มจระนำรูปมกรคายพวงมาลัยและปลายซุ้มจระนำรูปนางอัปสร	138
45 ซุ้มกรอบหน้าต่าง นันทปายะเจดีย์ พุกาม	138

ภาพที่	หน้า
46	ยอดรัตนเจดีย์ 141
47	พระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่งปางสมาธิ ประดับที่ยอดเจดีย์ รัตนเจดีย์ 141
48	เจดีย์แปดเหลี่ยมในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี 142
49	พระพุทธรูปยืนในซุ้มจระนำ รัตนเจดีย์ 143
50	ซุ้มเคล็ก ที่รัตนเจดีย์ 145
51	เจดีย์กู่ช้างและศาลเจ้าพ่อช้าง 145
52	เจดีย์กู่ช้าง ในอดีต 146
53	เจดีย์บอบบอkey 147
54	เจดีย์กู่ม้า 147
55	ซุ้มโขงหน้าวิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัยในอดีต 148
56	ซุ้มโขงหน้าวิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัยในปัจจุบัน 148
57	ภาพถ่ายทางอากาศวัดพระธาตุหริภุญชัย บริเวณประตูทำสังห์ 149
58	พระธาตุหริภุญชัย 150
59	พระพุทธรูปยืนพระหัตถ์ไขว้กันหน้าพระอุทร 151
60	พระพุทธรูปลีลา 151
61	พระพุทธรูปยืนพระหัตถ์ไขว้กันหน้าพระอุทร จากการบูรณะในปี พ.ศ. 2552 152
62	พระพุทธรูปปางลีลา จากการบูรณะในปี พ.ศ. 2552 152
63	สุวรรณเจดีย์ ในปี พ.ศ. 2454 153
64	สุวรรณเจดีย์ในปัจจุบัน 153
65	ยอดเจดีย์สุวรรณเจดีย์ 154
66	พระพุทธรูปที่ซุ้มจระนำ 155
67	เจดีย์เชียงยัน ในปี พ.ศ. 2467 155
68	เจดีย์เชียงยัน ในปัจจุบัน 156

ภาพที่	หน้า
69	ยอดเจดีย์เชียงยัน 157
70	เจดีย์ขนาดเล็กประดับที่มุมทั้งสี่ เจดีย์เชียงยัน 157
71	บริเวณวัดบ้านหลวย 158
72	โกศดินเผาพร้อมฝา 169
73	ชิ้นส่วนของพระพักตร์ด้านข้าง 169
74	พระสิบสอง วัดประตูลี้ 173
75	กาน้ำคอสูง ปากผาย มีพวยยาว 174
76	หม้อมีสันเนื้อดินสีดำ ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ สภาพเกือบสมบูรณ์ 177
77	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ตกแต่งด้วยการเขียนลายด้วยน้ำดินสีขาว.. 177
78	ชิ้นส่วนภาชนะแบบหริภุญไชย ตกแต่งด้วยการเขียนลายด้วยน้ำดินสีแดง 178
79	ชิ้นส่วนขอบปากภาชนะเนื้อดิน ลายกคประทับ 178
80	เศียรพระพุทธรูป 180
81	พระพุทธรูปดินเผา ประทับยืน 182
82	เศียรพระพุทธรูป จากการขุดค้น 182
83	ประตูเมืองมทวัญในปัจจุบัน 184
84	แผ่นอิฐมีจารึก 189
85	เจดีย์กุ่ม้ำหลังการขุดแต่ง 189
86	วัดพระยืน ด้านทิศตะวันออก 190
87	เจดีย์วัดพระยืน ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ 191
88	ส่วนยอดของเจดีย์วัดพระยืน ก่อนการบูรณะ 192
89	อานันทะเจดีย์ อาณาจักรพุกาม 192
90	ฐานเจดีย์ทรงกลมแบบสุโขทัย จากการขุดแต่งวัดพระยืน 195
91	ชิ้นส่วนพระพุทธรูป จากการขุดตรวจโครงสร้างส่วนฐานรากของเจดีย์ 195

ภาพที่		หน้า
92	แนวทางเดินปูลู 196	196
93	พระพุทธรูปดินเผา ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พบในฐานเจดีย์สุโขทัย 197	197
94	เศียรพระพุทธรูปดินเผา พบในฐานเจดีย์สุโขทัย 198	198
95	เจดีย์กู๋ไ่ ก่อนการบูรณะ 199	199
96	เจดีย์กู๋ไ่ หลังการบูรณะ 200	200
97	เจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆัง 202	202
98	ซุ้มจระนำ เจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆัง 202	202
99	ส่วนของบัวเชิงและบัวคอเสื้อ เจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆัง 203	203
100	เจดีย์ทรงปราสาทในผังสี่เหลี่ยม 203	203
101	ซุ้มจระนำแนวอิฐก่อรูปโค้ง เจดีย์ทรงปราสาทในผังสี่เหลี่ยม 204	204
102	เจดีย์ทรงปราสาทในผังกลม 204	204
103	กลางเรือนธาตุมีเสาสี่เหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูน 205	205
104	เจดีย์หมายท่า หลังการบูรณะ 206	206
105	เจดีย์ทรงปราสาทในผังกลม ก่อนการบูรณะ 208	208
106	ลวดลายปูนปั้น ตรงซุ้มจระนำของเจดีย์ประธาน 208	208
107	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาวัฒนธรรมหริภุญไชย พบที่กริด N7W9 211	211
108	ชิ้นส่วนภาชนะเนื้อกระเบื้อง สมัยราชวงศ์หมี 214	214
109	ชิ้นส่วนลายประจายามปูนปั้น 215	215
110	พระคง 216	216
111	ชิ้นส่วนภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย 216	216
112	เศียรพระพุทธรูปศิลาและศิลาทราย ย้ายจากวัดพระธาตุหริภุญชัย 219	219
113	ภาพถ่ายเก่าเจดีย์กู๋ไ่ 220	220
114	เศียรพระพุทธรูปศิลา 221	221

ภาพที่		หน้า
115	พระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งขัดสมาธิเพชร จากวัดพระธาตุหริภุญชัย	221
116	ชิ้นส่วนพระเพลาฐานพระพุทธรูปทำด้วยหินทราย จากวัดคอนแก้ว	222
117	องค์พระพุทธรูปสำริด ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย	224
118	พระพุทธรูปปูนปั้น จากวัดคอนแก้ว	225
119	ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปดินเผา ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย	226
120	พระสาวกดินเผา	227
121	ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย จากเวียงท่ากาน	227
122	พระพุทธรูปประทับยืนประดับในซุ้มจระนำรัตนเจดีย์และเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี...	228
123	เศียรพระพุทธรูปดินเผา	229
124	เศียรพระพุทธรูปดินเผา วัดมหาวัน	229
125	เศียรพระพุทธรูปดินเผา จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย	230
126	เศียรพระพุทธรูปดินเผา วัดมหาวัน	232
127	เศียรเทวดาหินดินเผา ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่	234
128	พระพุทธรูปในศิลปะพุกาม	234
129	ชิ้นส่วนประติมากรรมหินทราย	236
130	ภาชนะรูปทรงกระบอก	247
131	ภาชนะหม้อก้นกลม	247
132	ข้าวสารเหนียวสีดำ	252
133	จุด Fix point บริเวณส่วนค้ำยันภายนอกอาคาร	254
134	Profile North	273
135	Profile East	273
136	ขามเคลือบสีเขียว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7	275
137	ขามเคลือบสีเขียว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7	276

ภาพที่	หน้า
138 งานเคลือบสีเขียว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6	276
139 ชามเคลือบสีเขียว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 9 และ Level 14	277
140 งานลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 4	277
141 งานลายคราม	277
142 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7	278
143 ชามลายคราม	278
144 ชามเนื้อกระเบื้อง : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6	279
145 ชามเนื้อกระเบื้อง	279
146 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6	279
147 ชามลายคราม	280
148 ชามเขียนลายสืบนเคลือบ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7	280
149 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 8	280
150 กระปุกลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6	281
151 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5	281
152 ชามเคลือบสีน้ำเงิน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5	281
153 ชามเคลือบสีน้ำเงิน	282
154 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5	282
155 ชามลายคราม	282
156 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5	283
157 ชามลายคราม	283
158 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5	283
159 ชามลายคราม	284

ภาพที่	หน้า
160	ชามเขียนลายสีบนเคลือบ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 3 284
161	ชามเขียนลายสีบนเคลือบ 284
162	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5 285
163	ชามลายคราม..... 285
164	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5 285
165	ชามลายคราม 286
166	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5 286
167	ชามลายคราม 287
168	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7 287
169	ชามลายคราม 287
170	ชามปากผาย : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5 288
171	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7 288
172	ชามลายคราม 288
173	ตลับ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 4 289
174	ชามลายครามพร้อมฝา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 4 289
175	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5 290
176	ชามลายคราม 290
177	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5 290
178	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5 291
179	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 4 291
180	จานเนื้อแกร่ง : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 3 292

ภาพที่		หน้า
181	แจกันเนื้อแกร่ง : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5	292
182	ชามเนื้อแกร่ง : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5	292
183	ชามเนื้อแกร่ง : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6	293
184	แจกันเคลือบสีขาวอมสีเขียว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6 ...	293
185	ชามเคลือบสีขาว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6	294
186	หม้อบรรจุอัฐิ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7	295
187	หม้อบรรจุอัฐิ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 14	295
188	หม้อมีสัน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 18	298
189	ฐานสำหรับวางภาชนะ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 18	299
190	ฝาหม้อบรรจุอัฐิ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 15	300
191	ฝาหม้อบรรจุอัฐิ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 16	300
192	เจดีย์เชียงยัน ในอดีต	309
193	ประติมากรรมดินเผา ประดับอาคาร : เจดีย์เชียงยัน : 2548	316
194	ประติมากรรมดินเผา : วัดมหาวัน	316
195	ข้อพระบาทดินเผา : เจดีย์เชียงยัน : 2548	317
196	ชิ้นส่วนดินเผาลายใบไม้ : เจดีย์เชียงยัน : 2548	318
197	ชิ้นส่วนสลักลวดลายใบไม้หินทราย	318
198	ปลายซุ้มจระนำเจดีย์กู่กุด ด้านทิศตะวันออก วัดจามเทวี	318
199	ล่ำตัวคนโทลายกลีบบัว : เจดีย์เชียงยัน : 2548	319
200	ล่ำตัวคนโทลายหยู้อี : เจดีย์เชียงยัน : 2548	319
201	ล่ำตัวคนโทลายดอกไม้อี : เจดีย์เชียงยัน : 2548	320
202	ชิ้นส่วนคนโท เขียนลายด้วยน้ำดินสีดำและสีขาว : เจดีย์เชียงยัน : Level 6	320

ภาพที่		หน้า
203	ชิ้นส่วนลำตัวหม้อบรรจุอิฐ เขียนลายด้วยน้ำดินสีแดง : เจดีย์เชียงยัน : Level 3....	320
204	ชิ้นส่วนจานเนื้อแกร่ง เตาพะเยา : เจดีย์เชียงยัน : Level 6	321
205	ชิ้นส่วนไหเนื้อแกร่ง : เจดีย์เชียงยัน : Level 6	322
206	ชามเคลือบสีเขียว : เจดีย์เชียงยัน : Level 6	323
207	ชิ้นส่วนชามเคลือบสีเขียว : เจดีย์เชียงยัน : Level 4	324
208	ชิ้นส่วนชาม เขียนลายสีดำได้เคลือบ : เจดีย์เชียงยัน : Level 3	324
209	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งลายจุดขีด : เจดีย์เชียงยัน : Level 6	325
210	ปากคนโท ลายดอกบัว : เจดีย์เชียงยัน : Level 8	329
211	ลำตัวคนโท ลายดอกบัว จากการสำรวจเวียงมโน	329
212	ส่วนคอคนโท ลายดอกบัว จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย	329
213	ชิ้นส่วนภาชนะเนื้อดินเขียนลายด้วยน้ำดินสีขาวสลับสีแดง : เจดีย์เชียงยัน : Level 15	330
214	หม้อมีสันสีดำ ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ : เจดีย์เชียงยัน : Level 14	331
215	หม้อมีสันสีดำ เรียบ : เจดีย์เชียงยัน : Level 24	331
216	หม้อมีสัน 2 ชั้น สีส้ม : เจดีย์เชียงยัน : Level 24	331
217	ชิ้นส่วนไหเคลือบสีน้ำตาล เตาสำนักกำแพง : เจดีย์เชียงยัน : Level 10	332
218	ชามเนื้อกระเบื้อง เคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์หยวน : เจดีย์เชียงยัน : Level 9	333
219	พวยกา : เจดีย์เชียงยัน : Level 12	333
220	พระพุทธรูปดินเผาประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พบในฐานเจดีย์สุโขทัย วัดพระยืน ..	344
221	ชายจิวรดินเผา วัดประตูลี้	345
222	ชายจิวรพระพุทธรูปประทับยืน รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี	345
223	พระพุทธรูปประทับยืน เจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี	346

ภาพที่	หน้า
224	เศียรพระพุทธรูปดินเผา จากการขุดแต่งวัดกุ้งมะม็ก 347
225	ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปดินเผา จากการขุดแต่งวัดกุ้งมะม็ก 348
226	เศียรเศียรพระพุทธรูปดินเผา จากการขุดค้นวัดกุ้งมะม็ก 349
227	พระวรกายพระสาวกดินเผา พบในฐานเจดีย์สุโขทัย ศิลปะหริภุญไชย 351
228	พระสาวกประดับเจดีย์ราย วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี 351
229	พระวรกายพระพุทธรูปดินเผาประทับยืน พบใต้ฐานเจดีย์สุโขทัย ศิลปะหริภุญไชย 352
230	พระพุทธรูปดินเผาประทับยืน จากเวียงท่ากาน 353
231	พระยืน วัดมหาวัน 359
232	พระยืน จากเจดีย์หมายเลข 9 เมืองอุทอง 359
233	พระสามเวียงท่ากาน 384
234	ปรางค์ประธาน ปราสาทหินพิมาย 384
235	ซุ้มพระพุทธรูปเจดีย์เหลี่ยม วัดกุ้งกุด 385
236	เจดีย์กุ้งกุด 385
237	พระรอด 390
238	พระบาง 392
239	พระเป็ม 393
240	พระลือ จากการขุดแต่งวัดพระยืน 394
241	พระกวาง 395
242	ภาพสลักหิน พบที่ศรีเกษตร 395
243	พระกล้วย 397
244	พระเลี้ยง จากการขุดแต่งวัดพระยืน 398
245	พระสิบแปดจากการขุดแต่งวัดพระยืน 405

ภาพที่		หน้า
246	พระกำแพงหัวร้อย	406
247	พระพิมพ์รูปพระแสง จากเมืองพุกาม ประเทศพม่า	407
248	พระแสงรูปกลีบบัว จากเทือกเขาภูราชบุรี	408
249	เศียรภามิณดินเผา วัดประตูลี้ จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.....	415
250	เศียรภามิณดินเผา จากการขุดค้นวัดกู่ละมั่ง	416
251	ชิ้นส่วนประติมากรรมเทวคาสตรีประทับนั่งดินเผา จากการขุดค้นวัดกู่ละมั่ง.....	417
252	เศียรเทวคาปุนปั้น พบด้านทิศเหนือขององค์เจดีย์ จากการขุดแต่งวัดเกาะกลาง....	418
253	เทวคาปุนปั้น จากการขุดแต่งวัดเกาะกลาง	418
254	เทวคาปุนปั้น พบบริเวณองค์เจดีย์ด้านทิศตะวันออก จากการขุดแต่งวัดเกาะกลาง	419
255	ผ่านู่งเทวดา	419
256	กนิฐปูนปั้น พบบริเวณลานประทักษิณด้านทิศใต้	420
257	ประติมากรรมปูนปั้นยักษ์ พบด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของซุ้มประตู วัดเกาะกลาง	420
258	กลุ่มเศียรนาคปูนปั้น	421
259	กาน้ำดินเผาและพวยกา : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : Level 15	430
260	กาน้ำดินเผาและพวยกา : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : Level 16	430
261	กาน้ำดินเผา วัฒนธรรมเจนละ จากเมือง Phumsnai ประเทศกัมพูชา ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15	430
262	ชิ้นส่วนไหล่หม้อมีพวย จากบ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี	430
263	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีแดงและทาน้ำดิน จากหลุมขุดค้น TP6 เมืองขีตจิน	431
264	ตะคันปากจิบ : เชียงยัน : 2548 : Level 19	444
265	ตะคันปากจิบ จากหลุมขุดค้น TP6 ชั้นดินสมมุติที่ 3 ที่เมืองขีตจิน	444

ภาพที่	หน้า
266	ชิ้นส่วนงานเนื้อแกร่งเคลือบสีขาว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 3 451
267	งานเนื้อแกร่ง กลุ่มเตาพะเยา : เจดีย์เชียงยัน : 2548 451
268	ชิ้นส่วนงาน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 5 452
269	งาน จากกลุ่มเตากาหลง 452
270	ชิ้นส่วนขามเคลือบสีขาว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 6 454
271	ขามเคลือบสีขาว เตาสุโขทัย 454
272	ชิ้นส่วนขามเขียนลายสีดำได้เคลือบ : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : level 3 454
273	ขาม จากกลุ่มเตากาหลง 454
274	ชิ้นส่วนก้นขาม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 3 455
275	ขามเคลือบสีขาว กลุ่มเตากาหลง 455
276	ก้นขามเคลือบสีเขียวอมสีเทา: พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 5 455
277	ขามเคลือบสีขาวใส จากกลุ่มเตากาหลง 455
278	แจกันเคลือบสีขาวอมสีเขียว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 6 456
279	แจกันทรงลูกแพร์ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 5 456
280	แจกันทรงลูกแพร์ กลุ่มเตากาหลง 457
281	กาน้ำดินเผา : วัดประตูลี้ : 2534 457
282	คนที่เคลือบขาว สมัยราชวงศ์ช่ง 458
283	งานเคลือบสีขาวอมเทา สมัยราชวงศ์หยวน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 6 459

ภาพที่	หน้า
284	ชามเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์ซ่งใต้ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 7 459
285	ชามเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์ซ่งใต้ พบที่วัดหลง อำเภอลำปาง สุราษฎร์ธานี 460
286	ชิ้นส่วนชามเคลือบสีเขียว : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : level 4 460
287	ชามเคลือบสีเขียว ปลายสมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ถึงต้นสมัยราชวงศ์หยวน 460
288	ชามเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์หยวน : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : Level 9 461
289	ชามเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์หยวน 461
290	ชามลายคราม สมัยราชวงศ์หมิง 462
291	ชามเคลือบสีน้ำเงิน : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 5 463
292	ชามเคลือบสีน้ำเงิน : วัดเกาะกลาง : 2548 463
293	ชามเคลือบสีน้ำเงิน 463
294	ชามเขียนลายสีบนเคลือบ : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 7 464
295	ชามเขียนลายสีบนเคลือบ 464
296	ชิ้นส่วนชามปากผาย : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 5 465
297	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 7 466
298	ชามลายคราม สมัยราชวงศ์ชิง 466
299	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 3 467
300	ชามลายคราม : วัดเกาะกลาง : 2548 467
301	ชามลายคราม : เจดีย์เหลี่ยมและวัดธาตุขาว) ร้าง (: 2539 467
302	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 5 468
303	ชามลายคราม 468

ภาพที่	หน้า
304	งานลายครามขนาดเล็ก : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551
	: Level 4 468
305	งานลายครามขนาดเล็ก สมัยราชวงศ์หมี 469
306	งานลายครามขนาดเล็ก : เวียงเกาะ 469
307	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 4 469
308	ไหลายคราม ราชวงศ์หมี เวียงท่ากาน 470
309	ไหลายคราม วัดพระธาตุหริภุญชัย 471
310	กระปุกลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 6 472
311	กระปุกลายคราม สมัยราชวงศ์หมี 472
312	ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 4 472
313	เมล็ดข้าวถูกเผาไฟ พบใน SEQ ในระดับชั้นดินสมมุติที่ 6 (70-80 cm.dt.)
	จากการร่อน จากการขุดค้นเมืองขีตจิน 479
314	ข้าวสารเหนียวสีดำ เปรียบเทียบจากการขุดค้นเมื่อปี พ.ศ. 2540
	และปี พ.ศ. 2551 479
315	ข้าวสารเหนียวสีดำเปรียบเทียบกับข้าวสาร (ภาพซ้าย) และข้าวเหนียว
	(ภาพขวา) 479

สารบัญลายเส้น

ลายเส้นที่		หน้า
1	พระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ โบราณสถานวัดคูไม้แดง	39
2	ประติมากรรมตุ๊กตาคนงูลิง จากการขุดค้นสาธากกลางจังหวัดลำพูน จากการ ขุดค้นในชั้นดินสมมุติที่ 12 และ ชั้นดินสมมุติที่ 17	166
3	ลายกดประทับตกแต่งไห	166
4	ลวดลายตกแต่งไห : ระยะที่ 2	167
5	พระพิมพ์ขุ่มพุทธคยา	170
6	ลวดลายและชิ้นส่วนภาชนะดินเผา แบบหริภุญไชย	172
7	หม้อมีสัน	175
8	หม้อน้ำสมัยหริภุญไชย	175
9	รูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วกลับหัวเรียงเป็นแถว	237
10	ชิ้นส่วนภาชนะเนื้อดิน ลายกดประทับ	238
11	ภาชนะเนื้อดิน ลายขูดขีดและกดประทับ	240
12	ฝาโกศดินเผา	240
13	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาลายประทับ	242
14	ลำตัวภาชนะเนื้อดิน ลายขูดขีด	243
15	แจกันเคลือบสีขาวอมสีเขียว	293
16	แจกันเนื้อแกร่งไม่เคลือบ	294
17	หม้อก้นกลม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 11	294
18	ขอบปากของหม้อก้นกลม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 9	295
19	หม้อก้นกลมมีเชิง : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 4	296
20	หม้อก้นกลมมีเชิง : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7	296
21	หม้อก้นกลมมีเชิง : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 8	297

ลายเส้นที่	หน้า
22 คนโท : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 8	297
23 ชามก้นลึก : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7	297
24 หม้อมีสัน	298
25 หม้อมีสัน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 18	298
26 หม้อมีสัน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 15	298
27 หม้อมีสัน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 15	299
28 จานสำหรับวางภาชนะ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 16.....	299
29 ฝาหม้อบรรจุอิฐ	300
30 ฝาหม้อบรรจุอิฐ	300
31 ไหเนื้อดิน	301
32 ชิ้นส่วนจานเนื้อแกร่ง เตาพะเยา : เจดีย์เชียงยัน : Level 6	321
33 ชิ้นส่วนไหเนื้อแกร่ง : เจดีย์เชียงยัน : Level 6	322
34 ชิ้นส่วนภาชนะลายจุดขีด จากการสำรวจบ้านศรีย้อย	325
35 หม้อมีสัน : เจดีย์เชียงยัน : Level 14	326
36 หม้อมีสัน : ศาลากลางจังหวัดลำพูน : 2528	326
37 หม้อมีสัน : วัดพระธาตุหริภุญชัย : 2536	326
38 หม้อมีสันสีดำ ขนาดเล็ก : เจดีย์เชียงยัน : Level 16	326
39 หม้อมีสัน : วัดพระธาตุหริภุญชัย	327
40 ชามมีสัน : เจดีย์เชียงยัน : Level 16	327
41 ชามมีสัน จากการขุดค้นศาลากลางจังหวัดลำพูน: 2528	327
42 ชามปากกว้าง : เจดีย์เชียงยัน : Level 23	328
43 หม้อก้นกลม : เจดีย์เชียงยัน : Level 19	328
44 หม้อมีสัน สีดำ : เจดีย์เชียงยัน : Level 15	330

สารบัญแผนที่

แผนที่ที่	หน้า
1 แสดงเมืองโบราณหริภุญไชยและเมืองโบราณโกสีย์เคียง	28
2 การกระจายตัวของจารึก ที่พบในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและ เมืองโบราณโกสีย์เคียง	88
3 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม	116
4 ภาพเมืองโบราณหริภุญไชย แสดงประตูเมืองและวัดประจำทิศ	123
5 แหล่งขุดค้นทางโบราณคดี บริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย	164
6 ภาพถ่ายทางอากาศ เขตโบราณสถานตำบลบ้านแป้น	213
7 แสดงที่ตั้งวัดแสนข้าวห่อ ปัจจุบันคือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย	253
8 แหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณหริภุญไชย	491
9 การกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมหริภุญไชย	494

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมืองโบราณหริภุญไชย ซึ่งปัจจุบันนี้ตั้งอยู่ในจังหวัดลำพูน ปรากฏหลักฐานในด้านานหรือเอกสารโบราณ เช่น จามเทววงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ มูลศาสนา หรือพงสาวดารโยนก ว่าเป็นเมืองของชุมชนที่นับถือพระพุทธศาสนา ที่มีมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13

แต่กระนั้น หลักฐานด้านศิลปกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา ที่พบในเมืองโบราณแห่งนี้มีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 16-17 ซึ่งตรงตามหลักฐานจากจารึก ที่บอกถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาเถรวาท ในดินแดนภาคเหนือ เมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 17 โดยสะท้อนอยู่ในสิ่งก่อสร้างทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นลักษณะทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและรูปเคารพเนื่องในพระพุทธศาสนา ซึ่งล้วนแต่เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อและความศรัทธา ที่มีต่อพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงในดินแดนภาคเหนือนี้

ดังปรากฏหลักฐานจากจารึกเก่าสุดเท่าที่พบคือ จารึกแม่หินบดเวียงมะโน จารึกเมื่อ พ.ศ. 1628² นอกจากนั้น ยังพบจารึกภาษามอญอีก 8 หลัก กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 17 จารึกในกลุ่มนี้ ทำให้ทราบว่าบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย นับถือพระพุทธศาสนา ตั้งบ้านเมืองเป็นอิสระ และมีพระมหากษัตริย์ปกครอง พระนามตามจารึกว่า พระเจ้าสวาวาสิตธิ ปรากฏในจารึกวัดดอนแก้ว-ลพ.1 จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ เป็นหลักฐานที่ยืนยันว่า พระองค์ทรงผนวชตามขัตติยราชประเพณี ตามคติในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช ดังนั้น พระเจ้าสวาวาสิตธิ น่าจะเป็นกษัตริย์พระองค์แรก ที่ปรากฏหลักฐานในจารึกว่า ได้ทรงออกผนวช³

¹ กรมศิลปากร, โบราณคดีศึกษา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 21.

² กรมศิลปากร, หอสมุดแห่งชาติ, จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, 2529), 105-110.

³ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “มอญในจารึกภาษามอญ,” วารสารศิลปากร 33, 1 (มีนาคม-เมษายน 2532) : 21-31.

นอกจากนั้นในจารึกวัดคอนแก้วยังได้กล่าวถึงการสร้างศาสนสถาน เช่น พระเจดีย์ทางด้านหน้าของวัดเชตวัน โดยเรียงกันจากทิศตะวันออกไปยังตะวันตก กุฏิ และเสนาสนะถวายแด่พระสงฆ์ รวมทั้งทรงให้จารพระคัมภีร์ขึ้นหลายผูกอีกด้วย⁴

จากการพบจารึกนี้ที่วัดคอนแก้ว จึงสันนิษฐานว่า วัดเชตวัน ที่กล่าวถึงในจารึกนี้คือ วัดคอนแก้ว เนื่องจากเป็นสถานที่ ที่พบจารึกและพระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ทำปางสมาธิ 3 องค์ ขึ้นส่วนภาชนะดินเผา ขึ้นส่วนศิลาแลง รวมทั้งได้เคยมีผู้ขุดพบพระเครื่องมากมาย ทั้งพระเป็ม พระบาง พระคง พระลือ พระเลียง เป็นต้น จึงสันนิษฐานจากหลักฐานที่พบว่าบริเวณวัดคอนแก้วนี้ เดิมน่าจะเป็นวัดเชตวัน ตามที่ปรากฏในจารึกพระเจ้าสวาวธิสิทธิ (วัดคอนแก้ว)⁶

จากหลักฐานประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานจากจารึก ตำนาน พงศาวดาร ที่ได้กล่าวถึงความเชื่อและศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาได้สะท้อนออกมาเป็นรูปธรรม โดยการสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุ เนื้อหาที่ปรากฏในจารึกนั้นคือการสรรเสริญพระพุทธคุณ การเล่าเรื่องพระราชนิพนธ์กิจและกิจกรรมทางศาสนาของกษัตริย์และที่สำคัญคือ การกล่าวถึงการทำบุญด้วยการถวายเป็นทานให้แก่วัด ไม่ว่าจะเป็นการสร้างวิหาร พระพุทธรูป การถวายคนให้แก่วัดและพระสงฆ์ เพื่อให้รักษาและรับใช้ศาสนา⁷

⁴ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 1, ” วารสารโบราณคดี 4, 1 (กรกฎาคม 2515) : 57- 62. (เรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ ฮัลลiday (R. Halliday) และ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, “เอกสารภาคที่ 2 : ศิลาจารึกเมืองลำพูน,” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ ถวายในสมเด็จพระภัทรภานุ รัชกาลที่ 2, 19 กันยายน 2545.

⁵ กรมศิลปากร, วิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2520), 11-14.

⁶ ผาสุข อินทรารุช และคณะ, การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), 14.

⁷ อุษณีย์ ธงไชย, จารึกและตำนาน : หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาปางวังก์ (เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540), 43-44.

ดังนั้นหากจะศึกษาถึงร่องรอยของโบราณวัตถุสถาน ที่ปรากฏในเมืองโบราณศรีอยุธยา นี้ คงไม่สามารถละเลยหลักฐานทางด้านจารึก ดำเนินและพงสาวดาร เนื่องด้วยการศึกษา แหล่งโบราณสถานต่าง ๆ ของเมืองโบราณศรีอยุธยา นั้น ยากแก่การกำหนดอายุสมัย เพราะ โบราณสถานส่วนใหญ่ มักมีการบูรณปฏิสังขรณ์อยู่เสมอ หากไม่มีการบันทึกไว้ในจารึก ดำเนิน หรือพงสาวดาร ก็ยากที่จะทราบว่า โบราณสถานเหล่านั้น สร้างขึ้นเมื่อใด และมีลักษณะดั้งเดิม อย่างไร

อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อขัดแย้งเรื่องอายุสมัยที่ระบุไว้ในจารึก ซึ่งแตกต่างจากอายุสมัยที่ ระบุไว้ในดำเนินและพงสาวดาร จึงยังหาข้อสรุปไม่ได้ว่า เมืองโบราณศรีอยุธยา นี้ มีความเก่าไป ถึงพุทธศตวรรษที่ 13

เพื่อจัดข้อขัดแย้งดังกล่าว จึงต้องดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี เพื่อศึกษาลำดับชั้น วัฒนธรรมของชุมชนภายในเมืองโบราณแห่งนี้ว่า เริ่มปรากฏเป็นเมืองแต่เมื่อใด และอยู่ต่อเนื่อง ยาวนานเพียงใด

ในรายงานวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีใน บริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 โดย ผาสุข อินทราวุธ สรุปได้ว่ามีชุมชนโบราณ เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณกลางเมืองโบราณ คือบริเวณที่ตั้งศาลากลางจังหวัดและวัดพระธาตุศรีบุญชัยในปัจจุบัน ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 เป็นต้นมา แล้วจึงขยายตัวไปสู่แห่งอื่น โดยปรากฏ หลักฐานโบราณคดี ที่แสดงความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ภาชนะดินเผาประเภทหม้อมีสัน ที่มีรูปแบบ และเทคนิคการผลิตเหมือนกัน ซึ่งใกล้เคียงกับอายุสมัยที่ระบุไว้ในดำเนิน⁸ และยังมีรายงานขุดค้นของกรมศิลปากร โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ปี พ.ศ. 2528 โดย บวรเวท รุ่งรุจี สรุปได้ว่ามีร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนในวัฒนธรรมศรีอยุธยา และปรากฏหลักฐานการติดต่อกับชุมชนโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 โดยพบหม้อมีสันและตุ๊กตาดินเผา รูปเด็กชายเปลือย ซึ่งเป็นรูปแบบที่แพร่หลายในวัฒนธรรมทวารวดี บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา⁹

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า งานวิจัยดังกล่าว ได้นำการกำหนดอายุจากดำเนินและพงสาวดาร มา ตรวจสอบความน่าเชื่อถือ โดยสอบทานกับหลักฐานด้านอื่น ๆ เช่น จารึก พงสาวดารและหลักฐาน โบราณคดี เพื่อศึกษา วิเคราะห์ สอบทาน ตรวจสอบซึ่งกันและกัน

⁸ ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 96-99.

⁹ บวรเวท รุ่งรุจี, อ้างถึงใน โบราณคดีล้านนา 1 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมานันท์, 2540)

ดังนั้นการศึกษาร่องรอยชุมชนในเมืองโบราณศรีอยุธยา จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจและยังขาดความสมบูรณ์ เป็นการศึกษาเฉพาะด้าน ใช้หลักฐานบางประเภท เช่น การศึกษาเฉพาะประวัติศาสตร์ การศึกษาเฉพาะรูปแบบของประวัติศาสตร์ศิลปะ การศึกษาทางด้านภาษาศาสตร์ และจารึก การศึกษาเฉพาะด้านชาติพันธุ์ เป็นต้น เป็นการศึกษาที่ยังขาดการบูรณาการและการเชื่อมโยง สมควรที่จะมีการศึกษาแบบบูรณาการ ที่นำทั้งประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาษาศาสตร์ อักษรศาสตร์ จารึกวิทยา ธรณีวิทยา ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ รวมถึงการขุดค้นทางด้านโบราณคดีเข้ามาบูรณาการ เป็นการศึกษาแบบรอบด้าน นำมาทดสอบสมมุติฐาน เพื่อความถูกต้องของข้อมูลและการกำหนดอายุสมัยของชุมชนโบราณแห่งนี้

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงนับว่าเป็นโอกาสอันดี ที่ทางสำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ได้มีโครงการบูรณะ ขุดแต่ง และขุดค้นทางด้านโบราณคดีในจังหวัดลำพูนหลายแห่งด้วยกัน เช่น วัดพระยืน, เจดีย์เชียงยัน วัดพระธาตุศรีบุญชัย และวัดเกาะกลาง อำเภอป่าซาง ลำพูน ซึ่งผู้ศึกษาได้นำข้อมูล จากการขุดค้นในครั้งนี้และที่ผ่านมา นำมาประมวลเพื่อที่จะได้ความรู้ใหม่ และเพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือของหลักฐานด้านเอกสาร โดยเฉพาะหลักฐานด้านตำนานและพงสาวดาร การวิจัยในครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาถึงร่องรอยของชุมชนในเมืองโบราณศรีอยุธยา โดยตรวจสอบกับหลักฐานโบราณคดีที่ค้นพบใหม่ ว่ามีความสอดคล้องหรือตรงกับหลักฐานเอกสารประเภทตำนานและพงสาวดารอย่างไรบ้าง ซึ่งจะช่วยให้สามารถกำหนดอายุสมัยของชุมชนโบราณในเมืองโบราณศรีอยุธยาอย่างน่าเชื่อถือ และยังสามารถให้ความกระจ่างด้านความสัมพันธ์ ระหว่างชุมชนแห่งนี้กับชุมชนโบราณร่วมสมัย ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย และในประเทศเพื่อนบ้านด้วย

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาเมืองโบราณศรีอยุธยา จากหลักฐานโบราณคดี โดยนำมาสอบทานกับหลักฐานด้านเอกสาร
2. เพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือของหลักฐานด้านเอกสาร โดยใช้หลักฐานโบราณคดี

สมมติฐานของการศึกษา

1. กำเนิดและการพัฒนาการของเมืองศรีอยุธยา จากหลักฐานโบราณคดี มีความสอดคล้องกับหลักฐานด้านเอกสาร เช่น ตำนาน พงสาวดาร
2. ตำนานบางเรื่องเช่น จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ นำมาใช้ประกอบการศึกษาเรื่องราวของชุมชนโบราณได้

ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาร่องรอยของชุมชนโบราณในเมืองหริภุญไชย จากหลักฐานโบราณคดี ที่ได้จากการขุดค้นชั้นวัฒนธรรมของชุมชน และการขุดแต่งโบราณสถานภายในเมืองโบราณแห่งนี้ โดยเน้นการศึกษาหลักฐานโบราณคดี จากการขุดแต่งในปี พ.ศ. 2548 ที่เจดีย์เชียงยัน วัดพระธาตุหริภุญชัย วัดเกาะกลาง อำเภอป่าซาง ลำพูน และการขุดแต่งในปี พ.ศ. 2549 ที่วัดพระยืน ดำเนินการโดยกรมศิลปากร สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ และหลักฐานโบราณคดีอื่น ๆ ทั้งที่ได้มีผู้ทำการศึกษาไว้แล้วและจากการสำรวจและขุดค้นเพิ่มเติม ซึ่งการศึกษาในครั้งนี้ ได้ขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เพื่อให้ได้หลักฐานใหม่ และนำหลักฐานโบราณคดีที่ค้นพบมาวิเคราะห์และตีความเพิ่มเติม ว่าจะให้ความกระจ่างเกี่ยวกับกำเนิดและพัฒนาการของเมืองเพียงใด รวมทั้งศึกษาเปรียบเทียบกับเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีที่ร่วมสมัยกัน ทั้งในประเทศและประเทศเพื่อนบ้าน

ขั้นตอนของการศึกษา

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร โดยรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุสถาน และรายงานการขุดค้น ขุดแต่งทางโบราณคดี ในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย
2. เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ได้แก่
 - 2.1 โบราณสถานวัดกู่ละมັก
 - 2.2 โบราณสถานวัดพระคงฤาษี
 - 2.3 โบราณสถานวัดมหายาน
 - 2.4 โบราณสถานวัดดอนแก้ว (เขตวัน)
 - 2.5 โบราณสถานวัดประตูลี้
 - 2.6 โบราณสถานวัดจามเทวี
 - 2.6.1 เจดีย์กู่กุด
 - 2.6.2 รัดนเจดีย์
 - 2.7 โบราณสถานกู่ช้างและกู่ม้า
 - 2.8 โบราณสถานวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร
 - 2.8.1 พระธาตุเจดีย์หริภุญชัย
 - 2.8.2 สุวรรณเจดีย์
 - 2.8.3 เจดีย์เชียงยัน
 - 2.9 โบราณสถานวัดพระยืน

2.10 โบราณสถานวัดบ้านหลวย

2.11 โบราณสถานวัดเกาะกลาง

3. การขุดค้นทางโบราณคดี ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

4. การวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำหลักฐานทั้งหมดมาประมวลและเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ที่ร่วมสมัยกัน ทั้งในประเทศและประเทศเพื่อนบ้าน โดยการสังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด เพื่อแปลความหมาย และตอบคำถามประเด็นปัญหา และสมมุติฐานที่ตั้งไว้

5. การสรุปผลการศึกษา

6. การเสนอแนะ

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ศึกษาเฉพาะเมืองโบราณหริภุญไชย และเมืองบริวารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. การขุดค้นจำนวน 1 หลุม เพื่อนำข้อมูลจากการขุดค้นทางโบราณคดีมาวิเคราะห์และตีความ ร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากการขุดค้นที่ผ่านมา
3. โบราณสถานต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการศึกษา จะนำมาเฉพาะโบราณสถานที่เคยมีผู้ศึกษาและกำหนดอายุไว้แล้วเท่านั้น

คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

เมืองโบราณหริภุญไชย หมายถึง เมืองโบราณซึ่งมีที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกริมแม่น้ำกวัง ปัจจุบันคือบริเวณอำเภอเมืองลำพูนในปัจจุบัน และรวมถึงเมืองโบราณอื่น ๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับเมืองโบราณหริภุญไชย

หริภุญไชย หมายถึง การอภิเษกพระนางจามเทวีบนกองทอง และเป็นคำที่ใช้เรียกเมืองโบราณหริภุญไชย

หริภุญชัย เป็นการสะกดคำใหม่ตามตำนานที่ผูกเรื่องขึ้น โดยพระภิกษุชาวพม่าเมื่อราว 150 ปีที่ผ่านมา เพื่อเชื่อมโยงกับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ซึ่งต้องการเน้นคำว่า “บุญชติ หรือ บุญชยะ โดยใช้เรียก “วัดพระธาตุหริภุญชัย”

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ตำนานมอญศาสนา แต่งโดย พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ ไม่ทราบปีที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่า แต่งก่อนจามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์ สำนวนนี้เป็นการคัดลอกจากใบลาน ซึ่งจารไว้ว่าคัดลอกเมื่อ จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2380) แปลโดย นายสุต ศรีสมวงศ์ และนายพรหม ขมาลา

จากอักษรล้านนาเป็นภาษาไทย เป็นสำนวนที่สมบูรณ์มากเพราะ ในบางเหตุการณ์ที่ใน จามเทวีวงศ์และชินกาลมาลีปกรณ์ไม่ได้กล่าวถึง เช่น ที่มาของช้างก้างาเขียว และนอกจากนั้น บางเหตุการณ์ในตำนานมูลศาสนา ได้กล่าวโดยละเอียด โดยเฉพาะตอนพบพระบรมสารีริกธาตุ และการสถาปนาวัดพระธาตุหริภุญชัย ในสมัยพระยาอาทิตยราช คูเหมือนผู้แต่งจะให้ความสำคัญกับวัดพระธาตุหริภุญชัยมาก และเป็นฉบับเดียวที่กล่าวถึงพระบรมธาตุว่า พระบรมธาตุที่นำมาใส่ในโกศ และอัญเชิญมาไว้ยังหริภุญไชยนี้ คือธาตุเจ้าทุกองค์ที่เจ้าพระยาอัญเชิญไปทูลหาเจดีย์ของตนในเมืองทั้ง 8 คือ ราชคฤห์ สวตถิ กบิลวัตถุ ปาวา กุสินารา รามนคร อัลลกะปปะนคร และเวณฐทีปกะนคร เป็นการเน้นถึงความสำคัญของเมืองโบราณหริภุญไชย และความสำคัญของวัดพระธาตุหริภุญชัย นอกจากนั้นเหตุการณ์ในสมัยของพระเจ้าสวราชสิทธิ ก็ได้กล่าวอย่างละเอียดกว่าตำนานเล่มอื่น ๆ และได้ระบุถึงชื่อวัดและสถานที่ ที่พระเจ้าสวราชสิทธิได้โปรดให้สร้างขึ้น คือ รตนเจดีย์ วัดมหาวน และวัดดอนแก้ว พระองค์ครองราชย์ได้ 45 ปี ก็สวรรคต จนถึงสมัยพญาธิบาเสียเมืองแก่พญามังราย ในตำนานมูลศาสนาฉบับนี้ ได้กล่าวถึงพญามังราย ได้บูรณะเจดีย์พระธาตุหริภุญชัยจากเจดีย์ทรงปราสาทให้เป็นเจดีย์ทรงกลม มิให้เป็นดังคูหาเหมือนดังเก่าก่อน สูงได้ 70 ศอก และได้สร้างเจดีย์คู่คำ ก่อเป็นสี่เหลี่ยม แต่ละด้านมีพระพุทธรูปเจ้า 14 พระองค์แล้วให้ใส่คำแต่ยอด จึงชื่อว่าคู่คำ

จามเทวีวงศ์ แต่งโดยพระโพธิรังสี ระหว่าง พ.ศ. 1950-2000 ต้นฉบับเดิมแต่งเป็นหนังสือ 15 ปริเฉท ในการตีพิมพ์ใหม่ขาดผูกสอง ดังนั้นจึงนำตอนที่ขาดจากชินกาลมาลีปกรณ์มาเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ โดยเหตุการณ์เริ่มตั้งแต่สมัยพุทธกาล และพระพุทธรูปเจ้าได้ทรงพุทธพยากรณ์ว่าต่อไปสถานที่นี้จักเป็นนครใหญ่ จะเป็นที่ประดิษฐานพระสรีรธาตุของพระองค์ โดยพระเจ้าอาทิตยราช กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ จะเป็นผู้ทำนุบำรุงพระบรมสารีริกธาตุนั้น ขณะที่พระพุทธรูปเจ้าพยากรณ์อยู่นั้น กาเผือกตนหนึ่งได้ฟังด้วย จึงสั่งให้กาตัวอื่น ๆ เฝ้าสถานที่นั้นเป็นนิตย์ ต่อมากล่าวถึงฤาษีวาสุเทพสร้างมิกสังฆนคร สร้างปุริมนคร สร้างอวิทูรนคร และสร้างรัมมนคร และเมื่อพระฤาษีวาสุเทพกับฤาษีสูกกทันต์สร้างหริภุญไชยแล้ว จึงอัญเชิญพระนางจามเทวี ราชธิดาพระเจ้าละโว้ มาครองหริภุญไชย โดยกล่าวว่า พระนางจามเทวีเป็นหม้าย (อิตฺติวิคฺคห) เพราะพระสวามีทรงออกผนวช และเล่าเรื่องมาจนถึงพระนางจามเทวีสิ้นพระชนม์ โดยพระโอรสคือพระมหันตยศ ได้ถวายพระเพลิงและสร้างเจดีย์เพื่อประดิษฐานพระอัฐิชื่อว่า สุวรรณังโกฏิเจดีย์ และว่าด้วยลำดับกษัตริย์ 28 พระองค์ ตั้งแต่พระมหันตยศ จนถึงพระเจ้าอาทิตยราช รวมเป็นจำนวนปีที่ครองราชย์คือ 384 ปี กับ 2 เดือน รัชกาลสุดท้ายที่กล่าวถึงในตำนานจามเทวีวงศ์คือ แผ่นดินพระเจ้าอาทิตยราช ผู้ครอง

หริภุญไชย โดยไม่ได้กล่าวถึงการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ กล่าวแต่เพียงการพบพระบรมสารีริกธาตุ และปาฏิหาริย์พระบรมธาตุเท่านั้น

ชินกาลมาลีปกรณ์ แต่งโดย พระสิริรัตนปัญญาเถระ ราว พ.ศ. 2060 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2071 แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิthur ดำเนินเล่มนี้กล่าวถึงพุทธประวัติ เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้า ได้อุบัติขึ้นมาในโลก จนถึงปรินิพพาน การทำสังคายนาและแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ และเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างเมืองหริภุญไชย รัชสมัยของพระนางจามเทวี จนถึงสมัยพญามังราย รวมถึงการสร้างโบราณวัตถุสถานที่สำคัญในล้านนา และตำนานพระพุทธรูปที่สำคัญ ในเรื่องเกี่ยวกับการสร้างเมืองโบราณหริภุญไชยได้กล่าวว่า สร้างโดยฤๅษีวาสุเทพในปี พ.ศ. 1204 หลังจากนั้นจึงได้อัญเชิญพระนางจามเทวีมาครองในปี พ.ศ. 1205-1212 พระนางจามเทวีเป็นพระธิดาของพระเจ้าจักรพรรดิ และเป็นอัครมเหสีของเจ้าประเทศราชในเมืองรามัญ เมื่อพระนางเสด็จมาครองหริภุญไชย ทรงครองได้ 3 เดือน พร้อมกันนั้นได้นำบริวาร 500 และพระสงฆ์ผู้ทรงไตรปิฎก ลงเรือมาตามแม่น้ำปิง 7 เดือน และเนื่องจากพระนางนั่งบนกองทองคำเพื่ออภิเษก นครนั้นจึงชื่อว่า “หริภุญไชย” เมื่อพระนางมาถึงได้ 7 วัน ก็ประสูติพระโอรสแฝด 2 พระองค์ชื่อ มหายศ และ อินทวร หรือนันทยศ ต่อมามหายศได้ครองหริภุญไชย ส่วนอนันทยศครองเมืองเขลางค์ โดยให้ฤๅษีสุนทรหมกับพราหมณ์ช่วยสร้างเมืองให้ เนื่องจากพราหมณ์เป็นผู้ช่วยสร้างเมือง เมืองจึงมีชื่อว่า เขลางค์นคร สมัยต่อมาเมื่อพระเจ้าทิตยราชล่วงไปแล้ว พระเจ้าอาทิตย์จึงครองหริภุญไชยต่อ และได้เป็นผู้สร้างวัดพระธาตุหริภุญชัย ซึ่งบรรจุพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ที่พระเจ้าอโศกธรรมราชได้ฝังเก็บไว้ โดยโปรดให้บรรจุผอบลงในสมุกอันวิจิตรด้วยรัตนะ และประดิษฐานบนแผ่นศิลาแห่งหนึ่ง โปรดให้สร้างสถูปทรงปราสาท สูง 12 สอก มี 4 เสา ประตู 4 ด้าน พระธาตุหลวงจึงได้เกิดขึ้นในหริภุญไชย ในปี พ.ศ. 1607 ส่วนพระนางปทุมวดีเทวีก็ได้สร้างสถูปชื่อ สุวรรณเจดีย์ รวมลำดับจามเทวีวงศ์ ตั้งแต่พระนางจามเทวี จนถึงพญาธิบา เป็นที่สุครวม 50 พระองค์ จำนวนปี 631 ปี

ตำนานมูลศาสนาสำนวนล้านนา กล่าวถึงการกำเนิดของเมืองโบราณหริภุญไชย สร้างโดยพาสุเทวสีและสุกกทันตรสี เดิมชื่อละพูน หลังจากนั้นจึงมีชื่อเมืองว่า หริภุญไชย ช่วงเวลาการครองราชย์ของพระนางจามเทวี ครองราชย์ 7 ปี หลังจากพระนางจามเทวีสวรรคต พระญามหันตยศ ทรงสร้างสุวรรณังโกฏีเจดีย์ เพื่อบรรจุอัฐิพระมารดา ส่วนรัตนเจดีย์นั้น ได้ระบุว่าพญาสัพพสิทธิเป็นผู้สร้าง ส่วนวัดพระธาตุหริภุญชัยรวมหาวิหาร กล่าวว่า เป็นสถานที่ที่รวบรวมพระธาตุ 8 องค์ ซึ่งพระญารัชมอโสกราช รวบรวมไว้ แรกเริ่มสร้างโดยพญาอาทิตย์ตราข ราว พ.ศ. 1800 ต่อมา

พญาสัตพลีทิสสร้างครอบสูง 24 สอก หลังจากทีพญามังรายตีเมืองโบราณหริภุญไชยได้ ข้าทาส
พระธาตุ ขโมยทองพอกเสาปราสาทไป มหาเถระเจ้าและผ้าขาวจึงปฏิสังขรณ์เจดีย์พระธาตุ โดยก่อ
กวมให้กลม ไม่เป็นคูกาตั้งเท่า สูง 70 สอก ส่วนสุวรรณเจดีย์ ในวัดพระธาตุหริภุญชัยนั้น ตำนาน
กล่าวว่าสร้างโดยนางปทุมาวดี มเหสีของพญาอาทิตยราช โดยสร้างสุวรรณเจดีย์ เป็น 4 เหลี่ยม
ส่วนวัดมหาวัน สร้างโดยพญาสัตพลีทิสเมื่ออายุ 10 ปี ส่วนลำดับราชวงศ์จามเทวี เริ่มตั้งแต่นางจาม
เทวีจนถึงพญาธิบารวม 55 องค์

ตำนานพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เนื้อหาในตำนานฉบับนี้ แตกต่างจากสำนวน
อื่น ๆ คือ เป็นสำนวนเดียวที่กล่าวถึงลัวะ ซึ่งมักจะปรากฏในตำนานของภาคเหนือ และกล่าวถึง
พุทธพยากรณ์ว่า ที่นี้จะเป็นมหานครชื่อว่า เมืองหริภุญชัยบุรี เหตุตถาคตได้ฉันหมากสมอในที่นี้
อันที่ตถาคตนั่งนี้ จักเป็นที่ตั้งสุวรรณเจดีย์คำแห่งพระตถาคต เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ธาตุกะ
หม่อม ธาตุคูกอก ธาตุคูกนิ้วมือ ธาตุย่อยตถาคตเต็มบาตรหนึ่ง ก็จักมาอยู่ ณ ที่นี้ และกล่าวถึง
อนาคตด้วยว่า ลัวะคนที่ถวายหมากสมอ จะเกิดมาเป็นพระยาอาทิตยราช เสดยเมืองหริภุญชัย จน
พระศาสนาล่วงไป 1071 ปี ยังมีระสี 2 คนชื่อ พาสูเทวะระสี และสุกกทันตระระสี เป็นประธานใน
การสร้างเวียงหริภุญชัยบุรี จนพระศาสนาล่วงไป 1072 ปี ได้อภิเษกพระนางจามเทวีให้กินเมืองละ
พูน จนพระศาสนาล่วงไป 1082 ปี พระยาดัมพละอนุรุธธัมมราชเกิดในเมืองอังวะ ได้ตัดศักราช
แล้วตั้งจุลศักราช ตัวหนึ่ง ในปีถัดไ้เป็นต้นไป จนพระศาสนาล่วงไป 1420 ปี เดือนบุสยเพ็ง พระ
ยาอาทิตยราชได้นำมูรธาภิเษก เป็นพระยาकिनเมืองหริภุญชัยบุรี ลำดับพระนางจามเทวีมาจนถึงพระ
ยาอาทิตยราชได้ 33 คนแล จนถึงสมัยพระยาอาทิตยราช ได้สร้างโกศคำ นักสามพันคำ สูง 3 สอก
ประดับด้วยแก้ว 7 จำพวก กวมโกศพระพุทธรเจ้า และให้ช่างสร้างปราสาทหลังหนึ่ง มีเสา 4 อัน มี
โขนทั้ง 4 ด้าน สูง 12 สอก หรือ 3 วา สร้างด้วยดิน และอิฐ เงิน จนพระศาสนาล่วงไป 1726 ปี
พระยาสัตพลีทิสสร้างโกศคำหลังหนึ่งสูง 4 สอก นำนักคำห้าพัน ตกแต่งด้วยแก้ว 7 จำพวก สวม
โกศที่พระยาอาทิตยราชสร้าง แล้วให้สร้างมณฑปปราสาทหลังหนึ่งสูง 5 วา สวมมณฑปที่พระยา
อาทิตยราชสร้าง จนถึงสมัยพญามังรายยึดครองหริภุญชัยได้ในพระศาสนาล่วงไป 1817 ปี จนพระ
ศาสนาล่วงไป 1819 ปี พญามังรายจึงให้ก่ออ้อมมหาธาตุเจ้าสูง 15 วา สวมมณฑปพระยาสัตพลีทิส
ใส่ทองจังโกแต่ยอดถึงกลาง แล้วก็ถวายข้าทาสไว้ดูแลพระธาตุต่อไป และได้กล่าวต่อไปจนถึง
กษัตริย์ในราชวงศ์มังราย แต่ส่วนใหญ่จะบันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัดทั้งสิ้น ทั้งใน
หริภุญชัยบุรี และที่เชียงใหม่

พงสาวดารโยนก ของพระยาประชากิจกรจักร มีทั้งหมด 6 ภาค โดยเฉพาะภาคที่ 3 กล่าวถึงตำนานเมืองหริภุญไชย แบ่งเป็น 5 ปริเฉท ปริเฉทที่ 6 ว่าด้วยหริภุญไชย เป็นการกล่าวย้อนถึงสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาที่หริภุญไชย ทรงพุทธพยากรณ์ว่า พระบรมธาตุและพระศาสนาของพระองค์ จะไปรุ่งเรืองที่สยามประเทศ อันเป็นที่อยู่แห่งเมฆคบุตร ตำบลทวะกะวาม มหานครชื่อว่า หริภุญไชย จักบังเกิดมีในสามเทศะนั้น และจะมีพระมหากษัตริย์ทรงนามอาทิตย์ราช จะได้ยกยอพระบรมธาตุและพระพุทธศาสนาให้ปรากฏรุ่งเรือง ปริเฉทที่ 7 ว่าด้วยระยะทางนางงามเทวี เป็นการเดินทางของพระนางงามเทวีมายังเมืองหริภุญไชย และเนื่องจากพระฤๅษีกระทำมรธาภิเษกพระนางงามเทวีเหนือกองสุวรรณอาสน์ เมืองนี้จึงชื่อว่า หริภุญไชย ในการสร้างเมืองได้แบ่งเขตการอยู่อาศัยดังนี้ พระสงฆ์ สามเณร ที่มาพร้อมกับพระนางจากละโว้นั้น และอาราม 2000 กว้าง กว้างที่อยู่บริเวณเดียวกันที่เบื่องทิศอีสานแห่งลำพูน ส่วนชาวมิคสังฆะนครอยู่หนปัจฉิมทิศชาวมณิฆมันทนานคร ให้อยู่ทิศทักษิณ ส่วนตระกูลที่เกิดจากรอยเท้าสัตว์ให้อยู่ในกำแพงเวียงหริภุญไชย ปริเฉทที่ 8 ว่าด้วยการสร้างเมืองนครเขลางค์ และเมื่อพระนางงามเทวีได้เสด็จสวรรคตเมื่อพระชนมายุได้ 92 พรรษา ครองราชย์ได้ 53 พรรษา พระโอรสทั้งสองจึงบรรจพระอัฐิของพระมารดา ไว้ในเจดีย์หุ้มด้วยแผ่นสุวรรณ บรรจพระอัฐิธาตุไว้ ณ ด้านปัจฉิมทิศแห่งหริภุญไชย ชื่อว่า สุวรรณังโกฏเจดีย์? (เจดีย์กู๊ด) ปริเฉทที่ 9 ว่าด้วยศึกสงครามกับละโว้ ทั้งหมด 5 ครั้ง ผลัดกันแพ้และชนะ ลำดับกษัตริย์ตั้งแต่เจ้ามหันตยศ จนถึงสมัยพระเจ้าอาทิตย์ราช นับได้ 384 ปี กับ 2 เดือน ลำดับนั้นจึงมีกษัตริย์ในราชวงศ์ครองราชย์สมบัติ ในเมืองหริภุญไชยต่อมา จนถึงปีจุลศักราชได้ 643 ปี (พ.ศ. 1824) ในสมัยพญาธิบา กษัตริย์ลำดับที่ 49 จึงเสียเมืองนครหริภุญไชยแก่พญามังราย

อารยธรรมโบราณในจังหวัดลำพูน เรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 โดย ผาสุข อินทราวุธ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับหลักฐานต่าง ๆ ของแหล่งโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า โดยนำหลักฐานด้านตำนาน พงสาวดาร ศิลจารึก และหลักฐานด้านศิลปกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา ทั้งด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม หลักฐานด้านการขุดค้น ที่ได้มีผู้ทำการศึกษาไว้แล้ว และหลักฐานที่ได้จากการสำรวจและขุดค้นเพิ่มเติม

ผลการศึกษาพบว่า จากการสำรวจและขุดค้น นำไปสู่ข้อสรุปว่า ได้มีชุมชนโบราณเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณกลางเมืองโบราณ คือบริเวณที่ตั้งศาลากลางจังหวัดและวัดพระธาตุหริภุญชัยในปัจจุบัน ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 เป็นต้นมา แล้วจึงขยายตัวไปสู่แห่งอื่น โดยปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ภาชนะดินเผาที่มีรูปแบบและเทคนิคการผลิตแบบเดียวกันคือ ความนิยมใช้หม้อมีสัน และความสัมพันธ์ยัง

สืบต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 15-16 หลักฐานคือประติมากรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา ทั้งที่ สลักจากหินและผลิตด้วยดินเผา ที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับประติมากรรมทวารวดี ที่แพร่หลายใน บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนั้นยังแสดงถึงการติดต่อแลกเปลี่ยน กันทางศาสนากับศูนย์กลางทางศาสนานิกายมหายาน ที่รุ่งเรืองอยู่ในอินเดียภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ หลักฐานคือ พบพระพิมพ์ขี้ผึ้งพุทธศตวรรษที่ 16 อีกด้วย หลักฐานด้านสถาปัตยกรรมพบว่า ยังปรากฏร่องรอยอิทธิพลอินเดียภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ คือนิยมสร้างเจดีย์เหลี่ยม หรือเจดีย์ทรงปราสาท ความนิยมนี้ได้แพร่มาสู่พม่า เมื่อหริภุญไชยสัมพันธ์กับพม่า จึงได้รับคตินี้มาหรืออาจรับมาโดยตรงก็เป็นได้

ส่วนความสัมพันธ์กับมอญพม่านั้น หลักฐานที่ปรากฏคือ ภาชนะดินเผาที่มีรูปแบบและ เทคนิคการผลิต การตกแต่งคล้ายคลึงกับของพม่า โดยเฉพาะเทคนิคการตกแต่งภาชนะโดยการกด ด้วยซี่ฟันเฟือง ซึ่งเป็นเทคนิคอินโด-โรมัน ที่แผ่เข้ามายังพม่า สืบต่อจนสมัยพุกาม และมาปรากฏ ในหริภุญไชยในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 และยังแพร่กระจายไปยังเวียงกุมกาม เวียงท่ากานและ เวียงมะโนอีกด้วย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-19 หริภุญไชยยังได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนา นิกายมหายานแบบเขมร ในพระพิมพ์ประเภทตรีภยแบบต่าง ๆ นอกจากนั้นยังมีการติดต่อค้าขาย กับจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง หยวน และหมิงอีกด้วย

ลักษณะสถาปัตยกรรมพระเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน โดย แสงจันทร์ ไตร เกษม เป็นการศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรมโดยละเอียดของเจดีย์กู่กุด โดยแบ่งเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนล่าง ส่วนกลาง และส่วนบนหรือยอด และนำไปเปรียบเทียบกับลักษณะของเจดีย์ ที่ สันนิษฐานว่ามีลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายกัน ผลสรุปจากการการศึกษาเปรียบเทียบ อายุของ เจดีย์กู่กุดนี้ น่าจะอยู่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ 17 ส่วนประวัติความเป็นมาก็ยังไม่แน่ชัด ชื่อจริง ๆ ของเจดีย์ก็ยังไม่ชัดเจน ดังนั้น ชื่อเจดีย์กู่กุดน่าจะเป็นชื่อที่ตรงความเป็นจริงที่สุด เกี่ยวกับลักษณะ ของศิลปะเจดีย์กู่กุดนี้ น่าจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะลพบุรี เพราะเจดีย์นี้ เป็นศิลปะในช่วงปลาย ของวัฒนธรรมทวารวดี แต่จากการค้นพบจารึกวัดกู่กุด 2 หลัก ที่มีตัวอักษรที่จารึก คล้ายกับ ตัวอักษรของพระเจ้ากัณยชิตดาแห่งพุกาม จึงน่าจะมีความเกี่ยวข้องกัน

การศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน โดย ภรดี พันธุมภักดิ์ มีจุดประสงค์เพื่อ ศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน คือ ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และหลักฐานจากการ ขุดค้นทางโบราณคดี โดยนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับ ศิลปะแบบทวารวดีเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจาก การศึกษาประติมากรรม สามารถเปรียบเทียบ และแสดงให้เห็นอิทธิพลของรูปแบบได้ 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก เป็นประติมากรรมที่เปรียบเทียบได้กับประติมากรรมแบบทวารวดีในภาคกลาง และกลุ่มที่มีลักษณะเทียบได้กับประติมากรรมสกุลช่างลพบุรี-อุทัยและกลุ่มสองคือ กลุ่มประติมากรรมที่เปรียบเทียบได้กับประติมากรรมแบบทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนสถาปัตยกรรมนั้นที่นำมาศึกษาเปรียบเทียบ ได้แก่เจดีย์สี่เหลี่ยม (กู๋กุด) และเจดีย์แปดเหลี่ยม วัดกู๋กุด หรือวัดจามเทวี โดยที่สถาปัตยกรรมทั้ง 2 แห่งมีรูปแบบ แผนผังเทคนิคการก่อสร้าง องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม พระพุทธรูป และลวดลายการตกแต่ง ล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นถึงความ สัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมทวารวดีและลพบุรี แม้ว่าจะมีอิทธิพลของสถาปัตยกรรมพุกาม ประเทศพม่าอยู่บ้าง แต่ก็ยังเป็นเพียงรับอิทธิพลบางส่วนและมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่าง ออกไปอย่างชัดเจน นอกจากนี้หลักฐานที่ช่วยสนับสนุน ถึงความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนโบราณที่ลำพูน กับชุมชน โบราณในวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคกลาง ได้แก่ หลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูน

ซึ่งจากการศึกษาทั้งหมด ทำให้เราสามารถกำหนดช่วงระยะเวลาของศิลปะที่ลำพูนหรือหริภุญไชยได้ดังนี้ คือ หริภุญไชยช่วงที่ 1 พุทธศตวรรษที่ 16-18 โดยมีอิทธิพลของศิลปะแบบทวารวดีผสมผสานกับลักษณะ ของท้องถิ่น หริภุญไชยช่วงที่ 2 พุทธศตวรรษที่ 18-19 มีอิทธิพลของศิลปะแบบทวารวดีลพบุรีผสมผสานกับลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นและอิทธิพลจากแหล่งวัฒนธรรมเมืองพุกาม ประเทศพม่า ฉะนั้น หลักฐานทางด้านประติมากรรม สถาปัตยกรรม และหลักฐานบางส่วนจากการขุดค้นทางโบราณคดี จึงแสดงให้เห็นถึงศิลปกรรมที่ลำพูนว่า มีความสัมพันธ์กับศิลปะในวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคกลาง หรือเรียกได้ว่าศิลปะที่ลำพูน มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมทวารวดี ทั้งยังเป็นการสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่กล่าวถึงการอพยพเคลื่อนย้ายผู้คนจากภาคกลางมายังหริภุญไชยอีกด้วย

ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนหริภุญไชยในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน : กรณีศึกษาจากภาชนะดินเผา โดย จินตนา จุติมานนท์ ได้แบ่งรูปแบบภาชนะดินเผาในสมัยหริภุญไชยไว้ 3 ยุค โดยอาศัยหลักฐานจากการขุดค้น การกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์และหลักฐานเอกสารดังนี้คือ

ยุคแรก เป็นภาชนะดินเผาในวัฒนธรรมหริภุญไชยตอนต้น กำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เป็นภาชนะดินเผาเนื้อดิน ก่อนข้างหยาบ ผิวสีดำ เป็นหม้อมีสัน คล้ายคลึงกับภาชนะดินเผาที่พบในภาคกลาง มีการตกแต่งด้วยลายขูดขีดและกดประทับ รูปแบบส่วนใหญ่เป็นหม้อคนโทปากผาย และหม้อก้นกลมมีเชิง

ยุคสอง เป็นภาชนะดินเผาในวัฒนธรรมหริภุญไชยตอนกลาง กำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 เป็นภาชนะดินเผาที่มีความประณีตมากขึ้น เนื้อละเอียดแกร่ง เผาสุกเสมอกัน

ตกแต่งลวดลายที่ปากและไหล่ ด้วยการขูดขีดลายสามเหลี่ยมกลับหัวซ้อนกัน ลายกดประทับ ลาย เชือกทาบ และการเขียนสีแดงลงบนลวดลายที่ขูดขีดไว้ รูปแบบภาชนะส่วนใหญ่เป็นคนโท หม้อ ปากผายและหม้อก้นกลม รูปแบบเหล่านี้ พบในแหล่งโบราณคดีเชียงใหม่และลำพูนทุกแห่ง

ยุคสาม เป็นภาชนะดินเผาในวัฒนธรรมหริภุญไชยตอนปลาย กำหนดอายุไว้ราวพุทธ ศตวรรษที่ 17-18 เป็นภาชนะดินเผาที่มีความประณีตมากขึ้นอีก มีเทคนิคการตกแต่งใหม่คือ การกด ประทับรูปวงกลมซ้อนกัน การกดประทับด้วยซี่ฟันเฟือง ซึ่งเป็นเทคนิคอินโด-โรมัน การเขียนลาย ขีดด้วยน้ำดินสีขาว สีดำลงบนคนโท เนื้อละเอียดสีดินแดง การลงน้ำดินสีขาวในลายกดประทับ ลายพันธุ์พุกยาต่าง ๆ เช่น คนโท เนื้อละเอียดสีแดง ซึ่งเป็นลักษณะของวัฒนธรรมหริภุญไชย

นอกจากนั้น ยังพบภาชนะดินเผาในวัฒนธรรมหริภุญไชย กระจายไปทั่วตามแหล่ง โบราณคดีต่างๆ ดังนี้คือ แหล่งโบราณคดีบ้านศรีขี้้อย แหล่งโบราณคดีบ้านสันตน์ธง แหล่ง โบราณคดีวัดสันติริมปิง แหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮ แหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วง แหล่งโบราณคดี บ้านบ่อแก้ว และแหล่งโบราณคดีวัดกู่ละมั่ง จังหวัดลำพูน เวียงมโน เวียงเกาะ เวียงท่ากาน เวียงกุม กาม และแหล่งโบราณคดีสันกู่ จังหวัดเชียงใหม่

Wat Pra Yün Reconsidered โดย A.B. Griswold ในหนังสือเล่มนี้ A.B. Griswold ได้วิพากษ์เนื้อหาในจารึก โดยสอบทานกับชินกาลมาลีปกรณ์และตำนานมูลศาสนา ประเด็นสำคัญที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้คือ การที่ A.B. Griswold และ อาจารย์ไกรศรี นิมนานเหมินท์ได้สัมภาษณ์ พระภิกษุ 3 รูป ที่ได้กล่าวว่าได้เคยเห็นวัดพระยืนก่อนที่จะมีการบูรณะ โดยเจ้าอินททยงยศ เจ้าเมือง ลำพูน ภิกษุทั้ง 3 กล่าวตรงกันว่า เจดีย์องค์เดิมของวัดนี้ เป็นรูปเมรุ มีมุข 4 มุข หันออกไปทั้ง 4 ทิศ ที่มุขทำเป็นโงงโค้งโค้งติดต่อกัน เมื่อเห็นยอดพระเจดีย์หักพังลงไปหมดแล้ว แต่คนไม่กล้าที่จะ ทำเป็นรูปตาผ้า สำหรับรองรับยอดเจดีย์ยังมีอยู่ ตัวเจดีย์เดิมก่อด้วยศิลาแลง ส่วนบนก่อด้วยอิฐ ที่ โงงโค้งด้านตะวันออก มีพระพุทธรูปยืนปล่อยพระหัตถ์ทั้งสองข้าง สูงกว่า 10 ศอก ไม่ทราบว่าเป็น สร้างด้วยอะไร แต่สังเกตเห็นเป็นสีดำ ๆ และมีทองปิดอยู่ประปราย แบบของพระพุทธรูป พระ พักตร์คล้ายกับพระพุทธรูปที่เจดีย์วัดกู่กุดมาก ส่วนพระพุทธรูปอีก 3 องค์ที่เหลือ พระขงฆ์และพระ บาท ยืนบนแท่นตามโงงโค้งที่เหลือ ได้ล้มลงไปหมดแล้ว ภายในองค์เจดีย์เดิมเปิดโล่งตลอดถึงกัน หมด กว้างประมาณ 2 วา สี่เหลี่ยม พระพุทธรูปยืนหันหลังให้กัน ไม่มีเสาและไม่มียันรับ จึงอาจ เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการหักโค่นได้ ส่วนเจดีย์องค์ที่เห็นปัจจุบันสร้างทับองค์เดิม โดยเจ้าอินททยง ยศ ได้ให้ช่าง 3 คน คือ หนานปัญญาเมือง หนานอ้าย และหนานอุปการะ เป็นผู้กำกับในการสร้าง เจดีย์องค์ที่เห็นส่วนบนโตเท่าองค์เดิม แต่ฐานที่สร้างเป็นระเบียงรอบ ๆ นั้นได้ต่อเติมใหม่ เมื่อ สร้างแล้ว ก็ถมพระพุทธรูปองค์เดิมและช่องกลวงภายในเจดีย์ด้วยดินและอิฐหัก พระพุทธรูปทั้ง 4

องค์ในปัจจุบัน ต่ำกว่าและเล็กกว่าองค์เดิม แต่ฐานที่รองรับสูงขึ้นไปกว่าฐานเดิมมาก เท่ากับสะดือของพระพุทธรูปองค์เดิม การปฏิสังขรณ์นี้ ได้ทำมานานเป็นเวลากว่า 50 ปีแล้ว ในขณะที่สร้างเจ้าผู้ครองนครตรวจงานทุกวัน แต่มิได้รับสั่งว่าจะสร้างแบบใด จึงน่าจะเป็นรูปแบบที่ช่างคิดขึ้นเอง

The Significant role of Mon language and culture in Southeast Asia โดย Nai Pan Hla ซึ่งสรุปและรวบรวมความคิดของนักวิชาการเกี่ยวกับอาณาจักรของชาวมอญ (ทวารวดี) ในประเทศไทยไว้ ดังนี้

Pierre Dupont ได้แสดงความคิดเห็นว่า เมืองโบราณหริภุญไชยแม้จะเป็นเมืองของชาวมอญ แต่พระนามของกษัตริย์ก็ไม่มีปรากฏในจารึกใด ๆ แต่จากหลักฐานตำนานจามเทวีวงศ์ ซึ่งแต่งโดยพระโพธิ์รังสี ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 และตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งแต่งโดยพระรัตนปัญญาเถระ ในราว พ.ศ. 2060 ได้ปรากฏชื่อกษัตริย์ของเมืองโบราณหริภุญไชยคือ พระนางจามเทวี แต่ไม่มีจารึกใด ๆ ที่จารึกชื่อของพระนาง ในตำนานจามเทวีวงศ์ กล่าวว่าพระนางจามเทวี พระธิดาของกษัตริย์แห่งละโว้ (ลพบุรี) ที่อพยพพร้อมชาวเมือง เพื่อหนีโรคระบาดไปยังรามัญนคร แรกเริ่มได้อพยพไปยังสะเทิม เมื่อถูกกษัตริย์ของพุกามข่มเหง จึงต่อไปยังหงสาวดี ซึ่งได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่น เพราะพูดภาษาเดียวกัน โดยระบุช่วงเวลาไว้ประมาณ พุทธศตวรรษที่ 16-17

หากเรื่องราวนี้เป็นจริง สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นช่วงหลังจากสะเทิมอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์พม่าแล้ว ใน พ.ศ. 1600 เมื่อพระนางจามเทวีได้กลับไปยังลพบุรี พระนางได้ทรงพระครรภ์แล้ว ในระหว่างทางกลับบ้าน พระนางได้ให้กำเนิดโอรส 2 องค์ ซึ่งต่อมาได้ครองเมืองลำพูนและลำปาง ในตำนานนี้ได้กล่าวว่า พระนางจามเทวีออกจากเมืองละโว้ (ลพบุรี) ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 และได้สร้างเมืองหริภุญไชย (ลำพูนในปัจจุบัน) หากขาดหลักฐานคือตำนาน 2 เรื่องนี้ เราจะไม่สามารถทราบถึงการเกิดขึ้นและการล่มสลายของอาณาจักรทวารวดีได้เลย เนื่องจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ยังคงเหลือในประเทศไทยนั้น มีอายุอย่างมากไม่เกิน 500 ปี

Nai Pan Hla ได้แสดงความคิดเห็นว่า เมืองโบราณหริภุญไชยเป็นแคว้นของชาวมอญนั้น เนื่องจากหลักฐานที่พบคือ จารึกภาษามอญ 7 หลักซึ่งระบุว่าจารึกระหว่างปี พ.ศ. 1756-1762 ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 18 นอกจากนั้นยังพบหลักฐานจารึกอีกชิ้นคือ จารึกภาษามอญเวียงมะโน ซึ่งน่าจะมีอายุเก่าแก่กว่าจารึกมอญ 7 หลักที่พบก่อนหน้านี้ เพราะเมื่อสังเกตการณ์การสะกดคำเปรียบเทียบกันแล้ว สันนิษฐานว่า น่าจะจารึกราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ยิ่งไปกว่านั้นในเมืองโบราณหริภุญไชย ไม่มีจารึกใดที่มีอายุเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 17 ส่วนเหตุการณ์ในตำนานจามเทวีวงศ์ ที่กล่าวไว้ว่า พระนางเป็นธิดาของกษัตริย์แห่งลพบุรี (ลพบุรี) และเดินทางออกจากลพบุรีในราวพุทธศตวรรษที่ 12 หลังจากนั้นจึงได้สร้างเมืองโบราณหริภุญไชยขึ้น และก่อนหน้าที

พระนางจะเดินทางมายังหริภุญไชยนั้น ได้มีการกล่าวถึงตั้งแต่แรกว่า พระนางได้อภิเษกกับกษัตริย์แห่งแคว้นรามัญเทศ และกลับมายังหริภุญไชยในขณะที่ทรงพระครรภ์ด้วย หลังจากนั้นพระนางได้ให้กำเนิดโอรส 2 องค์ และได้เป็นกษัตริย์ครองหริภุญไชยและล่ำปางในเวลาต่อมา

นอกจากนั้น ยังได้กล่าวถึงชาวมอญแห่งหริภุญไชยได้หนีโรคระบาดไปยังสะเทิม แต่ถูกกษัตริย์พม่าแห่งพุกามข่มเหง จึงต้องหนีไปหงสาวดี (พะโค) ซึ่งได้ต้อนรับชาวมอญจากหริภุญไชยด้วยความอบอุ่น เพราะพูดภาษาเดียวกัน แต่เหตุการณ์นี้ขัดแย้งกับช่วงเวลาที่เกิดขึ้นจริงในทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากพระเจ้าอนรุทแห่งพม่าตีเมืองสะเทิมได้ใน พ.ศ. 1560 ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ดังนั้นเมืองสะเทิมจึงตกอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์พม่าแห่งเมืองพุกามราวพุทธศตวรรษที่ 16 และชาวมอญจากหริภุญไชยอพยพไปยังสะเทิมและพะโค ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ส่วนในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 ได้กล่าวถึงพระนางจามเทวีว่าได้จากพระสวามี กษัตริย์แห่งรามัญเทศมายังหริภุญไชย ซึ่งเป็นช่วงเวลาเร็วเกินไป

แต่อย่างไรก็ดี ก็ไม่ปรากฏชื่อพระนางในจารึกมอญหลักใด ๆ ในหริภุญไชย ส่วนระยะเวลาที่แน่นอนของการสวรรคตของพระนางจามเทวีนั้น ก็ยังไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจน แต่โดยสรุปแล้ว จากตำนานก็พอจะเป็นหลักฐานได้ว่าชนชาติที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือของสยามคือชาวมอญ โดยตำนานจามเทวีวงศ์ได้เรียกชาวมอญในเมืองโบราณหริภุญไชยว่า รามัญญะ ส่วนอาณาจักรมอญทางทิศตะวันตกของพม่าเรียกว่า รามัญเทศ

Reginald Le May รวมทั้ง *George Coedes* และ *Paul Pelliot* ได้กล่าวว่าชาวเมืองในทวารวดีเป็นชาวมอญ และยังได้ตั้งข้อสังเกตว่า หลังจากที่พระเจ้าอนรุทได้จับพระเจ้ามโนหะกษัตริย์แห่งสะเทิม พร้อมด้วยราชวงศ์เป็นเชลย และอพยพไปยังพุกามในปี พ.ศ. 1600 พร้อมด้วยช่างฝีมือ พระสงฆ์ และคัมภีร์เกี่ยวกับศาสนา ในขณะที่เมืองโบราณหริภุญไชยยังเจริญรุ่งเรือง โดยในพงสาวดารโยนกบันทึกว่า เมื่อชาวมอญจากหริภุญไชย ที่กลับมาจากหงสาวดี (พะโค) หลังจากโรคระบาดได้หมดลง ชาวมอญจากหงสาวดีได้อพยพตามมา และเป็นผู้นำตัวอักษรมอญมาเผยแพร่ด้วย ทั้งยังให้ข้อสังเกตอีกว่า อักษรล้านนาที่ไจ้จาร์ก มีความคล้ายคลึงกับอักษรมอญและอักษรพม่า และจารึกภาษามอญในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 17 พบที่ลำพูน มีความเหมือนกับจารึกภาษามอญที่ค้นพบในอาณาจักรมอญในภาคตะวันตกของรามัญเทศ นอกจากนี้เขายังเสนอว่า ชาวมอญจากหริภุญไชยได้นำศิลปะการทำเครื่องเงินไปยังพะโค จากนั้นพุกามจึงได้รับต่อไป เมื่อช่างฝีมือของมอญถูกต้อนไปยังพุกามในปี พ.ศ. 1600

Jinakalamali Index โดย Hans Penth เป็นหนังสือที่ให้ความหมายและอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ บุคคล ช่วงเวลา ที่ปรากฏในตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ และมีข้อคิดเห็น

แทรกด้วย โดยยอร์ช เซเคส์ สันนิษฐานว่าอาทิตต กษัตริย์องค์ต่อมาน่าจะปกครองราวประมาณ พ.ศ. 1693 และเป็นไปได้ว่า ทิตตราชาและอาทิตต น่าจะเป็นองค์เดียวกัน นอกจากนั้นยังมีกษัตริย์ปกครองเมืองโบราณหริภุญไชยต่อมาอีก 16 องค์ องค์สุดท้ายคือ พญาธิบา ปกครองตั้งแต่ พ.ศ. 1833-1843 โดยความเป็นจริง พญามังรายตีเมืองโบราณหริภุญไชยได้ตั้งแต่ พ.ศ. 1835 ดังนั้นในสมัยทิตตราชา ช่วงสุดท้ายของการครองราชย์ราว พ.ศ. 1590 ซึ่งแตกต่างกับจามเทวีวงศ์ คือ ช่วงสุดท้ายของการครองราชย์ของทิตตราชาควรเป็น พ.ศ. 1592 ที่น่าสังเกตคือกษัตริย์ที่ปกครองเมืองโบราณหริภุญไชย ควรเป็น 19 องค์ ไม่ใช่เพียง 16 องค์ เพราะไม่เช่นนั้น จะปกครองกันได้เพียงองค์ละไม่เกิน 8 ปี ซึ่งจะจบลงด้วยสมัยของพญาธิบาใน พ.ศ. 1843 ซึ่งไม่ใช่ปีที่พญาธิบาพ่ายแพ้ต่อพญามังรายในปี พ.ศ. 1835 ดังนั้นตั้งแต่สมัยของพระนางจามเทวีจนถึงสมัยพญาธิบา มีกษัตริย์ทั้งหมด 50 องค์ ปกครองทั้งหมดรวม 631 ปี

วิธีดำเนินการศึกษา

1. วิธีที่ใช้ในการศึกษาเป็นการวิจัยทั้งจากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม รวมถึงการขุดค้นทางโบราณคดี
2. ลักษณะข้อมูล และหลักฐานที่นำมาใช้ คือ หลักฐานโบราณคดี นำมาสอบทานกับหลักฐานด้านจารึก คำนาน และพงสาวดาร
3. วิธีรวบรวมข้อมูล โดยรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับหลักฐานเอกสาร ที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณหริภุญไชย รวมทั้งหลักฐานทางโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และรายงานการขุดค้น ขุดแต่งทางโบราณคดี ในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย และการขุดค้นทางโบราณคดี เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รวบรวมมา
4. วิธีศึกษาข้อมูล จัดระเบียบ จัดกลุ่ม และแยกประเภทหลักฐาน หลังจากนั้นจึงศึกษาเปรียบเทียบหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมที่ร่วมสมัยกัน
5. วิธีวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำหลักฐานมาวิเคราะห์ ว่าสามารถตอบประเด็นปัญหาของการศึกษาได้หรือไม่และอย่างไร โดยใช้วิธีการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี (Analysis of Archaeological Evidences) และ ใช้วิธีการสังเคราะห์ ตีความผลการวิเคราะห์ ตรวจสอบผลการวิเคราะห์ โดยวิเคราะห์ตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้ (Synthesis and Interpretation of Analysis results) เพื่อจะทราบถึงอายุสมัยของการอยู่อาศัยของชุมชนในเมืองโบราณหริภุญไชย จากหลักฐานโบราณคดี และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณหริภุญไชยกับแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง เพื่อนำไปสู่การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของหลักฐานด้านเอกสาร

ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

1. ได้ทราบถึงลักษณะวัฒนธรรมของเมืองโบราณหริภุญไชย จากหลักฐานโบราณคดี และความสัมพันธ์กับเมืองอื่น ๆ ที่ร่วมสมัยเดียวกัน
2. ได้ทราบถึงความน่าเชื่อถือของหลักฐานด้านเอกสาร ที่สามารถนำมาใช้เป็นหลักฐานร่วมกับหลักฐานโบราณคดีได้

บทที่ 2

ภูมิหลังการศึกษาเมืองโบราณศรีบุญไทยและความสัมพันธ์ระหว่าง เมืองโบราณศรีบุญไทยกับแหล่งโบราณคดีร่วมสมัยในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน

ลักษณะกายภาพของเมืองโบราณศรีบุญไทย

เมืองโบราณศรีบุญไทย ตั้งอยู่บริเวณตำบลในเมือง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ เส้นรุ้งที่ $18^{\circ} 34' 16''$ เหนือ และเส้นแวงที่ $99^{\circ} 00' 23'' - 99^{\circ} 00' 46''$ ตะวันออก

สภาพทั่วไป มีลักษณะเป็นเมืองโบราณ ที่ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำกวัง ฝั่งเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมูมุมมน มีคูน้ำคันดินล้อมรอบชั้นเดียว วางตัวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ ความกว้างของตัวเมืองด้านทิศเหนือประมาณ 440 เมตร ส่วนด้านใต้กว้างประมาณ 550 เมตรและความยาวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ประมาณ 1,000 เมตร

ภาพที่ 1 เมืองโบราณศรีบุญไทย ด้านทิศตะวันตก

“ภาพเมืองโบราณศรีบุญไทย, พ.ศ. 2551,” ภาพจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

ภาพที่ 2 เมืองโบราณหริภุญไชย ด้านทิศใต้

“ภาพเมืองโบราณหริภุญไชย, พ.ศ. 2551,” ภาพจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

ปัจจุบันกำแพงเมืองส่วนใหญ่ ถูกทำลายเปลี่ยนสภาพหมดแล้ว แต่ยังคงหลงเหลือให้เห็นบ้าง ทางด้านทิศเหนือตรงบริเวณประตูช้างสี และทางด้านทิศตะวันตกตรงบริเวณประตูมหาวัน ส่วนร่องรอยของคูเมืองยังคงปรากฏอยู่เกือบรอบเมือง เว้นแต่ทางด้านทิศตะวันออกเท่านั้นที่ใช้ลำน้ำกวงเป็นปราการธรรมชาติแทนคูเมือง

ภายในตัวเมือง เป็นสถานที่ตั้งของสถานที่ราชการ อาคารพาณิชย์และบ้านเรือนราษฎรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น โบราณสถานที่สำคัญที่ตั้งอยู่บริเวณกลางเมือง คือ พระธาตุหริภุญชัยและสุวรรณเจดีย์ ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัย ส่วนเจดีย์เชียงยันประดิษฐานอยู่ภายนอกกำแพงวัดบริเวณ โรงเรียนเมธีวุฒิกรหรือคณะเชียงยันเดิม ส่วนโบราณสถานบริเวณนอกคูเมืองด้านทิศเหนือมีวัดพระคงฤๅษี ทิศตะวันออกมีวัดพระยืนและวัดดอนแก้ว ทิศใต้มีวัดกู่ละมั่งและวัดประตูลี้ ส่วนโบราณสถานที่สำคัญทางด้านทิศตะวันตกคือวัดจามเทวีหรือวัดกู่กุด มีเจดีย์กู่กุดหรือสุวรรณจังโกฏเจดีย์และรัตนเจดีย์ประดิษฐานอยู่ในวัด

ลักษณะเมืองโบราณหริภุญไชย

เมืองโบราณหริภุญไชยแต่แรกสร้างตามที่ปรากฏในตำนานนั้น ได้กล่าวว่าสร้างโดยวาสุเทพฤๅษี โดยได้นำเกล็ดหอยจากมหาสมุทรมาวางบนพื้นดิน แล้วเอาไม้เท้าจิตรอบเกล็ดหอยบนพื้นดิน ด้วยอำนาจแห่งฤๅษีแผ่นดินอันหนักก็ยุบลงเป็นคูรอบพระนคร ตามรอยปลายไม้เท้าที่ขีดไว้ กำแพงเมืองก็ปรากฏขึ้นมาพร้อมกัน ด้วยเหตุนี้จึงได้ชื่อว่า “ลพูน” เมื่อสร้างพระนครเสร็จแล้ว

เกล็ดหอยนั้นก็หายไป¹ ซึ่งในจามเทวีวงศ์ได้ระบุฐานของเมืองไว้ชัดเจนว่า มีฐานเป็นสังขปัตร ทั้งด้านยาวและด้านกว้างโดยรอบทั้งสิ้นเป็น 1,550 วา²

ภาพที่ 3 เมืองโบราณหริภุญไชย ถ่ายเมื่อ 8 ธันวาคม 2520

ที่มา : สรัสวดี อ๋องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน กรุงเทพฯ : อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2543), 53.

ส่วนกำแพงเมืองนั้น ได้มีหลักฐานปรากฏในตำนานสองฉบับคือ ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์และตำนานพระธาตุหริภุญชัย ซึ่งอธิบายโดยละเอียดว่า ในสมัยของพระเมืองแก้วได้ทรงบูรณะและสร้างกำแพงเมืองเพิ่มเติมดังนี้คือ ในปี พ.ศ. 2060 พระเมืองแก้วได้ก่อกำแพงศิลาแลงโดยเริ่มตั้งแต่ทิศตะวันตกคือ ประตุมหาวัน ในฤดูแล้ง ยามแตรค่ำวันพฤหัสบดี ขึ้น 5 ค่ำ เดือนยี่ ปี

¹ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา แปลโดย สด ศรีสุมวงศ์ และพรหม ขมาลา. พิมพ์ครั้งที่ 2. (เชียงใหม่ : นครพิงค์การพิมพ์, 2513. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญครบร้อยวันศพ นายหน่อ ชูติมา ณ บ้านเลขที่ 15 ถนนท่าแพ ซอย 5 อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 7 มิถุนายน 2513), 145-146.

² พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์ (กรุงเทพฯ : มิตรนราการพิมพ์, 2510), 24-25.

ชาว³ โดยในตำนานพระธาตุหริภุญชัยนั้นได้กล่าวโดยละเอียดดังนี้ พระเมืองแก้วทรงสร้างกำแพงเมืองและประตูเมืองกลม 1,596 วา สร้างเมกเวียง (กำแพง) 1,743 เมก กว้าง 250 วา ยาว 250 วา หินแลง 56,780 ก้อน ดินและอิฐ 6,385,000 ก้อน ประตูขั้วถึงประตูท่าข้าม 182 วา ประตูท่าข้ามถึงประตูลี 250 วา 3 สอก ประตูลีถึงประตูมหาวัน 2,490 วา ประตูมหาวันถึงประตูช้างสีหัวเวียง 345 วา ประตูหัวเวียงถึงประตูท่านาง 175 วา ประตูท่านางถึงประตูเรียงเรือ 180 วา และประตูเรียงเรือถึงประตูหัวขั้ว 162 วา 1 สอก⁴ ต่อมาในสมัยของพระเมืองอ้ายโอรสพระเมืองแก้ว ได้ทรงสร้างขั้วสะพานด้วยเงิน 10,000 เงิน รวปี พ.ศ. 2069⁵

ลักษณะของเมืองโบราณหริภุญไชย ที่สังเกตเห็นได้อย่างชัดเจน เมื่อเข้ามาทางทิศเหนือคือ ประตูช้างสี ผ่านเข้ามายังบริเวณกลางเมืองนั้น มีลักษณะเป็นเนินหลังเต่า โดยมีการกำหนดแกนหลักในแนวเหนือ-ใต้ คือแนวถนนอินททยงยศในปัจจุบัน แกนหลักอยู่ในแนวตั้ง เริ่มจากประตูช้างสีด้านทิศเหนือ ผ่านกลางเมืองลงมาถึงประตูลีด้านทิศใต้ ซึ่งถือเป็นแกนสำคัญเนื่องจากสองข้างทางของแนวแกนสำคัญนี้ เป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญของเมืองเช่น วัดพระธาตุหริภุญชัยและวัดสะดือเมืองเก่า แกนรองลงมาเป็นแนวถนนอนในทิศตะวันออก-ตะวันตก ในลักษณะตัดกับแนวตั้ง เริ่มตั้งแต่ประตูมหาวันด้านทิศตะวันตกผ่านไปตามถนนมุกดาและถนนไชยมงคล ไปถึงท่าน้ำด้านทิศตะวันออก (ภาพที่ 2)

บริเวณที่แกนตั้งและแกนนอนตัดกัน เป็นจุดกึ่งกลางเวียงเกิดการแบ่งพื้นที่ในเวียงออกเป็น 2 ตอน โดยมีแนวถนนอนเป็นเขตแบ่งแยกคือ ตอนเหนือ ตั้งแต่แนวถนนอนจากถนนมุกดา ถนนไชยมงคลขึ้นไปทางเหนือถึงประตูช้างสี เป็นพื้นที่สำคัญสูงสุด ลักษณะกายภาพเป็นเนินหลังเต่า บริเวณนี้จึงเป็นที่ตั้งของวัดสำคัญคือ วัดพระธาตุหริภุญชัย กุ่มเจ้า ส่วนตอนใต้ ตั้งแต่แนวถนนอนจากถนนมุกดา ถนนไชยมงคลลงมาทางใต้ถึงประตูลี เป็นพื้นที่อันดับรอง ลักษณะกายภาพเป็นพื้นที่ลาดต่ำ บริเวณนี้ในสมัยหริภุญไชย เป็นที่อยู่ของเสนาบดี เจ้าชั้นรอง พระคลัง สมบัติ โรงช้าง โรงม้า⁶

³ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร, (ม.ป.ท., 2510. พิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่ นายกี นิมนานเหมินท์ เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ พฤษภาคม 2510), 145.

⁴ ตำนานพระธาตุหริภุญชัย, (ม.ป.ท., 2505. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพิจิตร โอสถ (รอด สุตันตานนท์) ณ เมรุวัดกู่เต้า จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2505), 51.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 52.

⁶ สรัสวดี อ๋องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน, 53-54.

คำว่า “**หริภุญไชย**” ชื่อเมืองโบราณหริภุญไชยนี้ เป็นประเด็นที่ถกเถียงกันและมีนักวิชาการ ได้นำเสนอความหมายของเมืองโบราณหริภุญไชยไว้หลากหลายดังนี้

1. หมายถึง สถานที่ที่พระพุทธเจ้าฉันผลสมอ คำว่า “**หริตะ**” หมายถึงผลสมอ “**หริตถิ**” แปลว่าต้นสมอไทย “**ภุญญะ**” แปลว่า การกิน โดยมีที่มาจากหนังสือบาลีสาสนวงศ์ กล่าว ว่า พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับฉันผลสมอที่นี่⁷

2. หมายถึง การอภิเษกพระนางจามเทวีบนกองทอง จากชินกาลมาลีปกรณ์และตำนาน มูลศาสนา ดังข้อความว่า “เพราะอาศัยเหตุที่พระนางนั่งบนกองทองคำอภิเษกนครนี้จึงชื่อว่า หริภุญ ชัย ฉะนี้แล” ร.ต.ท.แสง มณีบุตร อธิบายความเพิ่มเติมว่า มาจากคำว่า “**หริปุญฺเ**” หมายถึงบนกอง หริ โดยแปลว่า “**หริ**” หมายถึง ทองคำหรือจันทน์เหลือง หรือหญ้าแพรก อาจเป็นไปได้ว่า ได้ ัญญะพระนางจามเทวีให้นั่งบนกองจันทน์เหลืองหรือกองหญ้าแพรก แล้วกระทำการราชาภิเษก⁸

3. หมายถึง ชัยชนะแห่งบุญกุศลของพระนารายณ์ เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์ ได้ อธิบายว่า “**หริ**” หมายถึงพระนารายณ์ “**ปุญ – ชัย**” หมายถึงชัยชนะ ในเงื่อนไขว่า หากคำว่า “**ปุณ เญญ**” หรือ “**ปุณเชย**” ที่เคยพบในอักษรมอญโบราณนั้น สามารถเขียนแยกได้ออกเป็นสองคำ คือ ปุญ และ ชัย

4. หมายถึง หอยสังข์ของพระนารายณ์ วิฑูร บัวแดง อธิบายว่า หริภุญไชย สามารถ แยกออกได้เป็นสองคำ คือ “**หริ**” กับ “**ปุญจชัย**” ซึ่งแปลว่าหอยสังข์ อันมีความเกี่ยวข้องกับลักษณะ ของรูปทรงฐานฐานของเมืองหริภุญไชย⁹

5. หมายถึง ชัยชนะของพระสงฆ์เถระฝ่ายวิปัสสนา ชุตินทร มัลลิกะมาส อธิบายว่า “**หริ**” คือสีขมื่นทองอันเป็นสัญลักษณ์ของพระสงฆ์ , “**ชัย**” หมายถึง พระเถระผู้เฒ่าที่ควรแก่การ สรรเสริญ และ “**ปุญช**” หมายถึง ฝ่ายที่นิยมการนับลมหายใจเข้า-ออก¹⁰

ส่วนการใช้คำว่า “**หริภุญไชย**” **หริภุญชัย** หรือ **หริปุญไชย**” จะใช้คำใดจึงจะถูกต้องนั้น คำเรียกชื่อเมืองเหล่านี้ ได้ปรากฏอยู่ในเอกสารหลายเล่มและมีความแตกต่างกัน ดังที่พบในจารึก เลขทะเบียน ลพ. 15 พบที่องค์ธาตุหริภุญชัย จารึกในปี พ.ศ. 2043 ด้วยอักษรฝักขาม ได้ปรากฏคำว่า “**หริบุญชบุรี**” และ “**หริบุญชบุรี**” นักจารึกวิทยาได้สันนิษฐานว่าการใช้คำว่า “**หริบุญชบุรี**” หรือ

⁷ เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์, ผู้รวบรวม, ปริวรรตภาษาเขียนบ้านนามเมือง (กรุงเทพฯ : สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2548), 40.

⁸ เรื่องเดียวกัน, 35.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 54-57.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 38-39.

“หริบุญชบุรี” หรือ “หริบุญชบุรี” ในที่นี้แทนคำว่า “หริบุญชัย” หรือ “หริบุญไชย” ที่เคยพบมาก่อน อาจเป็นเพราะจารึกหลักนี้เขียนเป็นลักษณะร้อยกรองทำนองร่าย อาจสร้างคำใหม่เพื่อให้ภาษาคูมรวัยขึ้น อย่างไรก็ดีทำให้ทราบว่า ได้เริ่มมีการใช้คำว่า “หริ” นำหน้า “บุญชัย” หรือ “บุญไชย” หรือ “บุญชบุรี” ส่วนการเปลี่ยนจาก “บุญชัย” หรือ “บุญไชย” มาเป็น “หริบุญชัย” หรือ “หริบุญไชย” นั้น ถือว่ากระทำขึ้นภายหลัง¹¹ โดยพบคำทั้งสองนี้ปะปนกันในเอกสารภาษาไทยกลางยุคหลัง ซึ่งมีความแตกต่างกันดังนี้

1. ตำนานมูลศาสนา แต่งโดยพระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ ตันฉบับเดิมเขียนด้วยภาษาพื้นเมืองโบราณแบบไทยเหนือ แปลเป็นภาษาไทยกลางและพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ. 2480 ใช้คำว่า “หริบุญไชย” เนื่องจากถึมิเอาทองคำมากองพูน แล้วอภิเษกพระนาง จึงได้ชื่อเมืองว่า “หริบุญไชย”¹²

2. จามเทววงศ์ พงศาวดารเมืองหริบุญไชย เขียนเป็นภาษาบาลี แต่งโดย พระโพธิรังสี ในปัจจุบันมีการแปลเป็นภาษาไทยหลายฉบับ ใช้คำว่า “หริบุญไชยนคร” นอกจากนั้น ยังได้มีการอธิบายคำเรียกชื่อเมือง ไม่ว่าจะเป็น “พินคนคร ถัมภณนคร หรือ หริบุญไชยนคร” นั่นคือเมืองเดียวกัน¹³

3. ชินกาลมาลีปกรณ์ เขียนเป็นภาษาบาลี โดยพระรัตนปัญญาเถระ แต่งจบเมื่อ พ.ศ. 2060 และบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. 2071 ใช้คำว่า “หริบุญชัย” เนื่องจากถึมิวาสูเทพและถึมิสุกกทนต์พร้อมชาวเมือง ได้อัญเชิญพระนางจามเทวีนั่งบนกองทองคำอภิเษก นครนี้จึงชื่อว่า “หริบุญชัย”¹⁴

4. ตำนานพระธาตุหริบุญชัย ตันฉบับคัดจากใบลานจารอักษรไทยล้านนา ใช้คำว่า “หริบุญชัยบุรี” เนื่องด้วยเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าได้มาฉันสมอ¹⁵

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 15-22.

¹² พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 165.

¹³ พระยาปริยัติธรรมธาดา, ผู้แปล, จามเทววงศ์, 71.

¹⁴ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย แสง มนวิฑูร, 92.

¹⁵ ตำนานพระธาตุหริบุญชัย, (ม.ป.ท., 2505, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพิจิตร โอสถ (รอด สุตันตานนท์) ณ เมรุวัดภูเต้า จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2505), 33.

5. ตำนานมูลศาสนา สำนวนล้านนา ใช้คำว่า “หริภุญไชย” เนื่องด้วยถ้อยคำมา กองแล้วอภิเษกนางในวันนั้น จึงได้ชื่อว่า เมืองหริภุญไชย¹⁶

6. ตำนานสิบห้าราชวงศ์ เขียนด้วยภาษาพื้นเมือง พระสุนันทะเป็นผู้จารเมื่อ จ.ศ. 1251 (พ.ศ. 2432) ใช้คำว่า เมืองหริภุญ¹⁷

7. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับสมโภชเชียงใหม่ 700 ปี ประมวลโดย ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ ใช้คำว่า “หริภุญชัย”¹⁸

8. พงสาวดารโยนก เรียบเรียงโดยพระยาประจักษ์จักรจักร แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 9 ธันวาคม รัตนโกสินทรศก 125 หรือตรงกับปี พ.ศ. 2450 ใช้คำว่า “หริภุญไชยนคร”¹⁹

ดังนั้นจากข้อถกเถียงดังกล่าว ชื่อเมืองโบราณหริภุญไชยนั้น ได้ขุดุดออกมาในระดับ หนึ่งว่า คำว่า “หริภุญไชย หรือ หริปุญไชย” เป็นคำที่ถูกดัดแปลงที่สุดสำหรับการเขียนชื่อเมือง ทั้งยัง ได้รับการยืนยันจากนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์ส่วนใหญ่ ว่าเป็นคำเก่าแก่ที่พบมาก่อนคำว่า “หริ ภุญชัย” ส่วนคำว่า “รพุน หรือ ลพุน” สันนิษฐานว่าเป็นคำที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับ “หริภุญ ไชย” ทั้งในด้านวิวัฒนาการและความหมาย ส่วนคำว่า “หริภุญชัย” เป็นการสะกดคำใหม่ตาม ตำนานที่ผูกเรื่องขึ้น โดยพระภิกษุชาวพม่าเมื่อราว 150 ปีที่ผ่านมา เพื่อเชื่อมโยงกับเรื่องราวทาง พระพุทธศาสนา ซึ่งต้องการเน้นคำว่า “ภุญชติ หรือ ภุญชยะ”²⁰

¹⁶ บำเพ็ญ ะวิน ,บรรณาธิการ, “มูลศาสนา สำนวนล้านนา 1-2,” ร่วมสมโภชเชียงใหม่ 700 ปี ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป. (อัคราณา)

¹⁷ สถาบันวิจัยสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ตำนานสิบห้าราชวงศ์ เล่มที่ 1 ผูกที่ 1-2 (เชียงใหม่ : โครงการวิจัยค้นคว้าโบราณในภาคเหนือ ระยะที่ 1 งานวิจัยล้านนาศึกษา สถาบันวิจัย สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2524), 45.

¹⁸ อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ, ประวัติ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับสมโภชเชียงใหม่ 700 ปี (เชียงใหม่ : สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538).

¹⁹ พระยาประจักษ์จักรจักร, พงสาวดารโยนก, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลัง วิทยา, 2516), 163.

²⁰ เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์, ผู้รวบรวม, ประวัติภาษาชื่อบ้านนามเมือง, 73.

แหล่งโบราณคดีร่วมสมัยในประเทศไทย

เมืองโบราณสมัยทวารวดีบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง

เมืองโบราณสมัยทวารวดีบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง ที่มีร่องรอยของความสัมพันธ์กับเมืองโบราณศรีอยุธยา นั้น ปรากฏในเมืองนครปฐมโบราณและเมืองละโว้ (ลพบุรี) โดยทั้งทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางด้าน โบราณคดี ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และส่งอิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีจากบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางมายังเมืองโบราณศรีอยุธยาอย่างชัดเจน ส่วนเมืองอุทอง ถือว่าเป็นเมืองโบราณที่สำคัญและมีความเก่าแก่มากกว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีเมืองอื่น ๆ และถือเป็นจุดเริ่มต้นของวัฒนธรรมทวารวดี

เมืองอุทอง อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ถือได้ว่าเป็นเมืองโบราณที่สำคัญและมีความเก่าแก่มากกว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีเมืองอื่น ๆ เมืองอุทองมีร่องรอยการติดต่อค้าขายกับอินเดียตั้งแต่ช่วงยุคเหล็กตอนปลายหรือสมัยราชวงศ์โมริยะ-คุงคะ ราวพุทธศตวรรษที่ 3-5 จัดว่าอยู่ร่วมสมัยกับชุมชนโบราณที่บ้านคอนตาเพชรและเจริญสืบมาจนกลายเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญในสมัยอินโด-โรมัน ราวพุทธศตวรรษที่ 5-9 จนถึงสมัยคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 และสมัยหลังคุปตะ พุทธศตวรรษที่ 12-13 หลักฐานโบราณคดีที่สำคัญพบที่อุทองคือ ชิ้นส่วนประติมากรรมดินเผารูปพุทธสาวก 3 องค์ถือบาตร ห่มจีวรห่มคลุมตามแบบนิยมของศิลปะแบบอมราวดีและประติมากรรมปูนปั้นรูปพระนาคปรก ซึ่งประทับนั่งขัดพระบาทหลวม ๆ ตามแบบศิลปะอมราวดี ดังนั้นเมืองอุทองจึงเป็นเมืองท่าโบราณที่เจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาจนเป็นเมืองท่าที่สำคัญและเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของรัฐทวารวดี และยังพบว่าอิทธิพลพุทธศาสนาฝ่ายมหายานจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในรัฐศรีวิชัย ได้แผ่เข้ามายังเมืองโบราณอุทองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-16 เนื่องจากได้พบประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์ในคติมหายานหลายองค์²¹

เมืองนครปฐมโบราณ อำเภอเมือง เป็นเมืองโบราณสำคัญในสมัยทวารวดีและสันนิษฐานว่าเป็นเมืองหลวงของรัฐทวารวดี จากหลักฐานทางโบราณคดีนำไปสู่สมมุติฐานว่า เมืองโบราณแห่งนี้เจริญรุ่งเรืองขึ้นในสมัยทวารวดีและน่าจะมียุคทองเป็นเมืองหลวงและเมืองท่าสำคัญของรัฐทวารวดีในยุคหลัง คือราวพุทธศตวรรษที่ 13-16 โบราณวัตถุที่พบได้แก่ ตราประทับดินเผาซึ่งเป็นเครื่องรางที่นิยมนำติดตัวพ่อค้าชาวอินเดียในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ นอกจากนั้นยังพบศิลปกรรมจักรจำนวนมากกว่า 30 กว้าง บางวงมีศิลารูปกวางหมอบประกอบอยู่ และยังได้พบพระพุทธรูปตลอดจนพระพิมพ์จำนวนมาก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลพระพุทธศาสนาสมัยคุปตะ

²¹ ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 102-106.

และหลังคุปตะ จากศูนย์กลางพระพุทธศาสนาในอินเดียภาคเหนือ ได้แผ่เข้ามายังเมืองนครปฐม โบราณ และจากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า ยุคที่รุ่งเรืองที่สุดของชุมชนนี้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 และถูกทิ้งร้างไปในช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 17²²

เมืองละโว้ ลวปุระ หรือลพบุรี อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ถือได้ว่าเป็นเมืองโบราณในสมัยทวารวดีและเป็นเมืองที่มีพัฒนาการที่สามารถแบ่งได้เป็นหลายยุคดังนี้

เมืองละโว้สมัยทวารวดี ถือได้ว่าเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญทัดเทียมกับเมืองนครปฐมโบราณและเมืองอู่ทอง เนื่องจากได้พบเหรียญเงิน มีจารึกเป็นภาษาสันสกฤตว่า ลวปุระ ที่เมืองอู่ทอง ซึ่งนักวิชาการสันนิษฐานว่า เมืองลพบุรี เคยเป็นเมืองสำคัญในรัฐทวารวดี และคำว่า “ลวปุระ” คือ เมืองละโว้ หรือ ลพบุรี เนื่องจากคำนี้เคยปรากฏในจารึกภาษาเขมร และเมื่อกรมศิลปากรได้ขุดตรวจฐานของโบราณสถานวัดนครโกษา ในปี พ.ศ. 2526 พบว่าฐานล่างเป็นฐานโบราณสถานสมัยทวารวดี ซึ่งมีเทวสถานของขอมที่สร้างด้วยศิลาแลงซ้อนทับอยู่ และในสมัยอยุธยา มีผู้มาสร้างเจดีย์อิฐขึ้นบนฐานศิลาแลงของขอมอีกชั้นหนึ่ง นอกจากนั้นยังได้พบประติมากรรมดินเผาและปูนปั้นจำนวนมาก ที่มีรูปแบบเหมือนกับประติมากรรม ที่พบที่เมืองโบราณสมัยทวารวดีแห่งอื่น ๆ เช่น เมืองนครปฐมโบราณและเมืองคูบัว²³

นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 2549 ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้นำนักศึกษามาศึกษาและขุดค้นทางด้านโบราณคดีที่เมืองลพบุรี ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี พบว่าปรangk์ประธานภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี มีการสร้างซ้อนทับกันอย่างน้อย 3 สมัย คือ สมัยทวารวดี สมัยลพบุรีและสมัยอยุธยา เช่นเดียวกับโบราณสถานในวัดนครโกษา

ดังนั้น จากหลักฐานที่พบจึงสันนิษฐานว่า ละโว้หรือลพบุรี เป็นเมืองสำคัญในสมัยทวารวดีและยังมีความสำคัญในฐานะเมืองที่ส่งอิทธิพลไปยังเมืองโบราณศรีภูมิไชยอีกด้วย โดยในตำนานของภาคเหนือ เช่น ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น ได้กล่าวถึงพระนางจามเทวี พระธิดาภคินรีแห่งเมืองละโว้ ได้เดินมาจากละโว้ราวช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 13 และนำเอาวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางไปเผยแพร่ในดินแดนภาคเหนือ คือเมืองโบราณศรีภูมิไชยอีกด้วย

เมืองละโว้ภายหลังสมัยทวารวดี ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณตัวเมืองลพบุรี ที่แสดงให้เห็นว่า ในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 15 ปรากฏโบราณวัตถุสถาน ซึ่งเป็นศิลปกรรมแบบ

²² เรื่องเดียวกัน ,101-102.

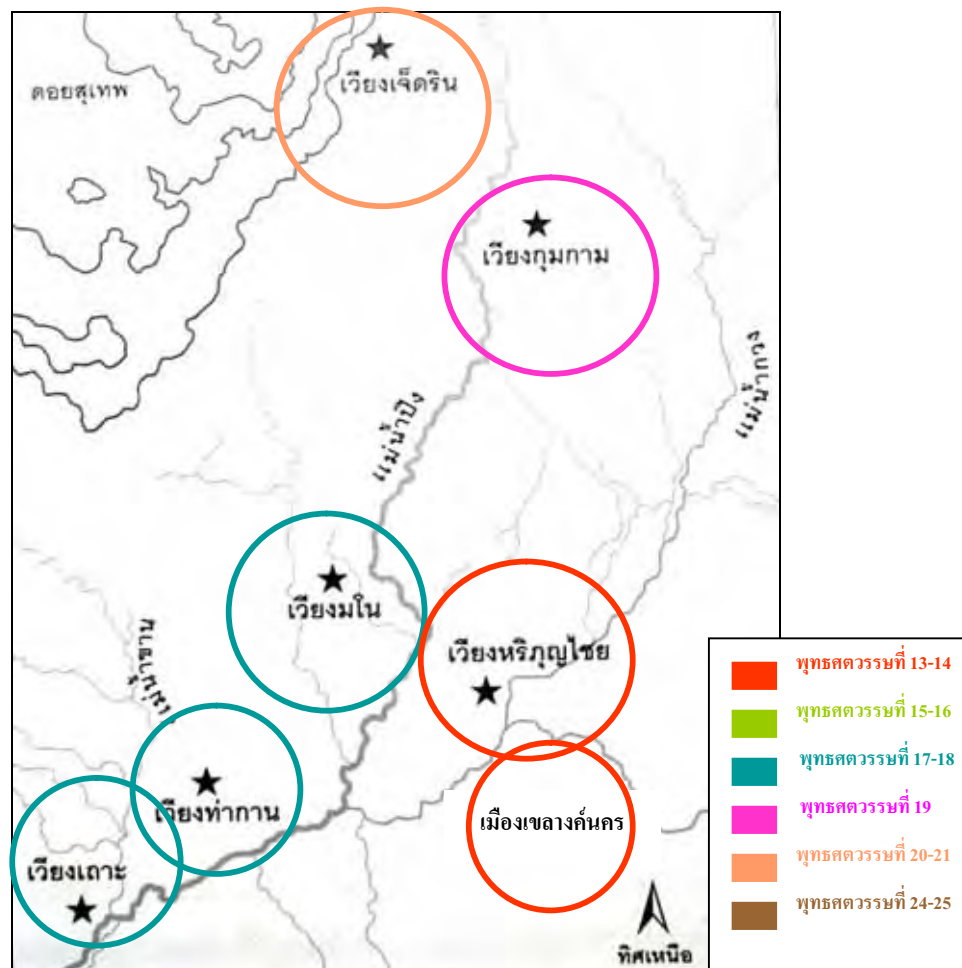
²³ ผาสุข อินทราวุธ, “ตำนานเมืองลพบุรี (ละโว้),” ดำรงวิชาการ : รวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดี (2545) : 1-23.

เขมรเข้ามามีอิทธิพลเหนือเมืองละโว้ รวมทั้งได้พบจารึกภาษาเขมรด้วย ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงอธิบายว่า หลักฐานที่แสดงอำนาจทางการเมืองของเขมรที่มีต่อละโว้มีอย่างน้อยสองระยะคือ ในสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ราว พ.ศ. 1656-1688 โดยพบหลักฐานจากภาพสลักที่ระเบียงชั้นนอกของปราสาทหินนครวัด ที่แสดงการยกทัพของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และพร้อมกันนั้นก็มีทัพของละโว้ปรากฏอยู่ แสดงให้เห็นว่าในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เขมรยังคงมีอำนาจเหนือเมืองละโว้

และอีกระยะหนึ่งคือ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ราว พ.ศ. 1724-1760 หลักฐานที่ปรากฏคือ ศิลปะขอมสมัยบาเยน ซึ่งเป็นศิลปะในศาสนาพุทธนิกายมหายาน เช่น พระปรางค์สามยอด เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบจารึกในประเทศกัมพูชา คือจารึกที่ปราสาทพระขรรค์ กล่าวว่าโอรสพระองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนามว่า “อินทรวรมัน” ได้ครองราชย์ที่เมืองละโว้แห่งนี้ โดยในการนี้ พระองค์ได้ส่งพระพุทธรูป ชัยพุทธมหายาน ไปยังเมืองต่าง ๆ เพื่อแสดงถึงอำนาจทางการเมืองและอิทธิพลของพระองค์ ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ราวพุทธศตวรรษที่ 15 เขมรได้เข้ามามีอิทธิพลทางวัฒนธรรมและการเมืองในลพบุรีและอย่างน้อยที่สุดในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ละโว้หรือลพบุรี ก็ยังมีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองลูกหลวงของเขมรอีกด้วย²⁴

²⁴ ราศี บุษรรัตนพันธุ์, “ความสำคัญของเมืองลพบุรี ในฐานะเป็นแหล่งกระจายวัฒนธรรมทวารวดีลุ่มแม่น้ำป่าสัก” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 27-30.

เมืองโบราณบริเวณใกล้เคียงและร่วมสมัยในบริเวณภาคเหนือของไทย

แผนที่ที่ 1 แสดงเมืองโบราณหริภุญไชยและเมืองโบราณใกล้เคียง

ที่มา : สุรพล คำรหัสกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 47.

เมืองโบราณหริภุญไชย มิได้เป็นเมืองที่อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่หากมีกลุ่มของเมืองต่าง ๆ ที่กระจายตัวอยู่บริเวณใกล้ ๆ ในเขตอำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน อำเภอจอมทอง อำเภอสันป่าตอง และอำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ทั้งในเรื่องของวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดี เมืองโบราณเหล่านี้ เป็นเมืองขนาดเล็กและตั้งอยู่ห่างกันราว 7-8 กิโลเมตร ใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างกัน โดยเมืองโบราณที่พบร่องรอยแสดงถึงความสัมพันธ์กับเมืองโบราณหริภุญไชยที่สำคัญ ๆ มี 4 เมือง โดยมีรายละเอียดดังนี้

เมืองเขลางค์นคร ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่าง เส้นรุ้งที่ 99° 49' 30" เหนือ และเส้นแวงที่ 18° 30' 40" ตะวันออก

เมืองเขลางค์นคร (ดูรายละเอียดใน เวียงเขลางค์นคร²⁵) ในปัจจุบันคือจังหวัดลำปาง ตามตำนานกล่าวว่า สุพรหมฤๅษีและพรานเขลางค์ เป็นผู้สร้างเมืองให้แก่อินทยศ พระโอรสของพระนางจามเทวีได้มาครองเมืองแห่งนี้ จากตำนานที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ในฐานะบ้านพี่เมืองน้องและการสร้างในเวลาใกล้เคียงกันราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 จากการขุดค้นทางด้านโบราณคดีที่วัดพันเชิง (ร้าง) จังหวัดลำปาง พบท่อสุบลม พวยกาดินเผา ภาชนะเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์หมิง ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งจากเตาในกลุ่มอาณาจักรล้านนา ทั้งยังพบพระพิมพ์ดินเผาแบบหริภุญไชยอีกจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะพวยกาดินเผามีลักษณะคล้ายพวยกาดินเผาในวัฒนธรรมทวารวดี ดังนั้นจากการขุดค้นจึงสันนิษฐานว่า แหล่งโบราณคดีที่วัดพันเชิงนี้ น่าจะเป็นที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของชุมชนที่มีอายุสมัยเก่าไปถึงสมัยหริภุญไชยตอนต้นและมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยล้านนา²⁶

จากหลักฐานทางโบราณคดี ที่ขุดพบในบริเวณเมืองเขลางค์นคร ที่วัดพันเชิง (ร้าง) แห่งนี้ จึงมีความสอดคล้องกันกับตำนานหลาย ๆ ฉบับ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเมืองเขลางค์นครนี้ มีร่องรอยของการอยู่อาศัยมาแล้วอย่างน้อยราวสมัยหริภุญไชยตอนต้นและ/หรืออาจร่วมสมัยกับเมืองโบราณหริภุญไชย ส่วนวัดปงยางคก ในบริเวณอำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง ตามตำนานกล่าวว่าสร้างโดยพระนางจามเทวีนั้น แม้จะไม่พบหลักฐานว่ามีความเก่าตรงตามตำนาน เนื่องจากได้พบร่องรอยของการรบกวนชั้นดินในช่วงที่มีการก่อสร้างวิหารจามเทวีและยังเป็นพื้นที่ที่มีน้ำได้ดินซึมอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้ไม่สามารถสรุปได้อย่างแน่นอนว่า เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีอายุการสร้างในสมัยใด²⁷ แต่อย่างไรก็ตาม บริเวณอำเภอห้างฉัตรนี้ ก็ได้มีเรื่องราวที่เล่าถึงพระนางจามเทวีและการสร้างศาสนสถานตามรายการที่พระนางได้เสด็จดำเนินผ่าน จึงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองเมืองได้เป็นอย่างดี

²⁵ สุรพล คำริห์กุล , ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 101-110.

²⁶ กรมศิลปากร , กองโบราณคดี , หน่วยศิลปากรที่ 4, “รายงานการขุดทดสอบทางโบราณคดีแหล่งโบราณคดีวัดพันเชิง (ร้าง) จังหวัดลำปาง,” (ม.ป.ท , 2533). (อัคราณา)

²⁷ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ , “รายงานการบูรณะวิหารจามเทวี วัดปงยางคก ตำบลปงยางคก อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง,” (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิบูลย์การปก, 2539), 57-58.

เวียงมโน ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่าง เส้นรุ้งที่ 18° 37' เหนือ และเส้นแวงที่ 98°

57 ตะวันออก

สภาพโดยทั่วไป เป็นเมืองขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยมขนาด 750×900 เมตร อยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองลำพูนห่างกันราว 8 กิโลเมตร เวียงมโนปัจจุบัน เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านตำบลหนองตอง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่บริเวณกลางที่ราบลุ่ม มีร่องรอยของแม่น้ำปิงเก่า ไหลผ่านลงไปทางด้านใต้ ตัวเมืองถูกทำลายจนเกือบหมด เหลือให้เห็นเพียงรอยคูน้ำและคันดินเพียงบางส่วนด้านทิศตะวันออก ทิศตะวันตกและทิศใต้ ภายในเมืองมีเศษภาชนะดินเผาไม่เคลือบสี แดง สีดำและสีน้ำตาล ภายในเมืองบริเวณที่เคยเป็นวัด มีร่องรอยของสตูและเจดีย์เหลือเพียงแท่งเดียว นอกนั้นอยู่นอกคูเมือง เท่าที่พบมีเพียง 3 แห่งคือ ในเขตวัดพระเจ้าหล้าอมทางมุมเมืองทิศตะวันออกเฉียงใต้ ในบริเวณบ้านนายแก้วดี หลวงอินตาทางทิศเหนือ และเนินดินกลางทุ่งนานอกคูเมืองด้านตะวันออก²⁸

ประวัติและความสำคัญทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ชื่อเวียงมโน สันนิษฐานว่าไม่น่าจะเป็นชื่อเก่าแก่ในสมัยทวารวดี จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านได้เล่าว่ามีผู้ปกครองเวียงชื่อหลวงมโน ซึ่งชาวบ้านได้นับถือเป็นเลื่อมใสมานานแล้ว²⁹ นอกจากนั้น บริเวณนอกเมืองด้านตะวันตก ชาวบ้านได้ขุดพบศิลาจารึกแม่หินบดเวียงมโน ซึ่งเป็นศิลาจารึกหินชนวน ลักษณะวัตถุเป็นแม่หินบด ขนาดสูง 37 เซนติเมตร กว้าง 21 เซนติเมตร หนา 3 เซนติเมตร เป็นจารึกตัวอักษรมอญโบราณ ภาษามอญและพม่าโบราณ ไม่บอกปีที่จารึก มีอักษรด้านเดียว 9 บรรทัด

จากการสำรวจเบื้องต้น โดยโครงการวิจัยชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เมื่อ พ.ศ. 2535 พบหลักฐานโบราณคดีที่สำคัญดังนี้คือ พระพิมพ์ดินเผา เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิเหนือปัทมอาสน์ ครองจีวรห่มเฉียง พระพักตร์กลม พระนลาฏเหลี่ยม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรนูน พระนาสิกแบน พระโอษฐ์หนา เม็ดพระศกใหญ่ พระเกตุมาลาแหลม มีประภาณทาลทำเป็นขอบหนาโดยรอบพระองค์ รอบข้างประดับด้วยสตูปัด โบก แส้ กลดและฉัตร นอกจากนั้นยังพบพระสาม พระสิบสอง และพระแผงห้าร้อย

²⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม, “แคว้นทวารวดี” ใน ศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย (ม.ป.ท., 2517. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานฉลองครบรอบ 100 ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วันที่ 19 กันยายน พุทธศักราช 2517), 258-259.

²⁹ สรัสวดี อ๋องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน (กรุงเทพฯ : อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2543), 62-64.

ภาพที่ 4 พระพิมพ์ดินเผา เวียงมโน

“ภาพพระพิมพ์ดินเผา เวียงมโน, พ.ศ. 2551,” ภาพจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

พระพุทธรูปทรงมงกุฎเทริด พบในเขตบ้านนายแก้วดี หลวงอินตา เป็นประติมากรรมลอยตัวสำริด เหลือเพียงส่วนบนตั้งแต่พระอุระขึ้นไป เป็นพระพุทธรูปทรงมงกุฎเทริด มีลวดลายคล้ายชายผ้าผูกเป็นปมอยู่ทั้งสองข้างเหนือพระกรรณ พระเนตรโปน มีสร้อยพระศอกคล้ายกับพบที่เวียงท่ากาน พระหัตถ์แสดงปางวิตรรกะ³⁰

หม้อบรรจุอัฐิ พบเป็นจำนวนมากตามเขตวัด ริมกำแพงเมืองและบริเวณชุมชน ตกแต่งด้วยการขูดขีด บางใบมีการเจาะรูตรงกันภาชนะ คล้ายวัฒนธรรมพยู ที่เมืองไบนานและศรีเกษตร

แม่พิมพ์พระพุทธรูปดินเผา เป็นแม่พิมพ์พระพุทธรูปดินเผา ที่ทำขึ้นเพื่อประดับซุ้มเจดีย์ เศียรพระพุทธรูปมีลักษณะพระพักตร์เหลี่ยม พระนลาฏกว้าง มีขอบพระเกศาเป็นเส้นนูน ขมวดพระเกศาเรียงกันแน่น พระขนงเป็นปีกกาต่อกัน พระเนตรเหลือบลง พระนาสิกแบนปลายแบนออก ปลายพระโอษฐ์แย้มขึ้น คล้ายพระพุทธรูปประดับที่ซุ้มจะระนำเจดีย์กู่กุด รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี

³⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม อธิบายว่าเป็นอิทธิพลศิลปะสมัยปาละ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 14-17 การพบพระพุทธรูปลักษณะดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงคติบางอย่างของพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน

ภาพที่ 5 แม่พิมพ์พระพุทธรูปดินเผา เวียงมโน

ที่มา : ศรีศักร วัลลิโภดม , “แคว้นหริภุญชัย” ใน ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย (ม.ป.ท., 2517. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานฉลองครบรอบ 100 ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วันที่ 19 กันยายน พุทธศักราช 2517), ภาพที่ 11.

ภาษาชนดินเผา ส่วนใหญ่เป็นภาษาชนเผ่าดินแบบหริภุญไชยจำนวนมาก พบตามผิวดินมีหลายประเภทและหลายขนาด เช่น หม้อก้นกลม หม้อมีเชิง การตกแต่งภาษาชนส่วนใหญ่ตกแต่งด้วยลายขีดขีดรูปสามเหลี่ยมหัวกลับ บางใบมีการทาสีดินสีแดงทับ

เครื่องถ้วยจีนลายคราม เป็นเนื้อกระเบื้องสีขาว เขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบใส ชิ้นส่วนที่พบเป็นก้นภาชนะ ด้านนอกปรากฏอักษรจีนหกตัว เป็นเครื่องหมายรัชกาลอ่านว่า ดำหมิง ชวนเต้อ เหนียน ชี้ แปลว่าทำในรัชกาลพระเจ้าชวนเต้อ แห่งราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 1969-1979)

ประติมากรรมปูนปั้น รูปศีรษะบุคคล สภาพชำรุด แต่จากลักษณะที่เหลืออยู่ สวมเครื่องประดับศีรษะคล้ายมงกุฎยอดแหลม เป็นรูปสามเหลี่ยมสามแผ่นเรียงเป็นแถว สวมกระบังหน้า สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเศียรเทวดา

นอกจากนั้น ยังพบโบราณวัตถุประเภทดินเผาอีกเป็นจำนวนมาก เช่น เจึงเทียนตกแต่งลวดลายด้วยการขีดรูปสามเหลี่ยมหัวกลับ ผสมการกดประทับลายซี่ฟันเฟือง (Rouletted technique) โดยกดเป็นร่องลึกเรียงเป็นแถวตามแนวนอน หินคู่และฝาโกศดินเผา³¹

เวียงมโน จากหลักฐานเอกสาร การศึกษาเวียงมโนจากหลักฐานเอกสารมีข้อจำกัด เนื่องจากไม่พบว่ามีกรกล่าวถึงทั้งในตำนานและพงสาวดาร³² หลักฐานที่พบมีเพียงสิ่งเดียวคือ ศิลาคาริก ซึ่งปรากฏข้อความสั้น ๆ กล่าวถึงการสร้างโบราณวัตถุสถานที่เกี่ยวเนื่องในศาสนาเพื่อการบูชา โดยปรากฏชื่อบุคคล 5 คน แต่อย่างไรก็ตาม นักวิชาการได้กำหนดอายุของศิลาคาริกหลักนี้ไว้โดยอาศัยลักษณะรูปอักษร พยัญชนะบางตัว คำจารึกบางคำและอักขรวิธีบางแห่งที่ใช้ มีลักษณะ

³¹ สรัสวดี อ๋องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน, 172-176.

³² ชื่อศิลาคาริกเวียงมโน ผู้เรียกเป็นบุคคลแรกคือ ฮันส์ เพนซ์

ใกล้เคียงกับจารึกอักษรมอญโบราณ ภาษามอญ คือ ลพ. 7 ศิลาจารึกวัดแสนข้าวห่อ ดังนั้นจารึกหลักนี้จึงน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 ด้วยเช่นกัน

เวียงมโน จากหลักฐานโบราณคดี เป็นการขุดค้นทางโบราณคดี โดยโครงการวิจัยชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ในปี พ.ศ. 2535 ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีดังนี้

โบราณวัตถุที่พบมีหลายประเภทคือ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา กระดุกสัตว์ เท่งโลหะ เศษปูนปั้น และเบี้ยดินเผา เป็นต้น ภาชนะดินเผาที่พบส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนของหม้อ อ่าง ชามหรือถ้วย ฝาโกศ ตกแต่งด้วยการขูดขีดเป็นร่องขนาน รูปสามเหลี่ยมหัวกลับและบางชิ้นทาด้วยน้ำดินสีแดงทับ การกดประทับรูปยอดเจดีย์หัวกลับ การกดประทับเป็นรูปสามเหลี่ยมคล้ายหัวลูกศร รูปวงกลมซ้อนกันสองวง นอกจากนั้นยังพบชิ้นส่วนคนโท ซึ่งเป็นภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย ตกแต่งด้วยการเขียนลายด้วยน้ำดินสีดำเป็นลายเส้นแนวนอนและลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด การเขียนด้วยน้ำดินสีขาวเป็นลายเส้นขนานทั้งแนวตั้งและแนวนอน รวมทั้งภาชนะเนื้อแกร่งเคลือบสีทั้งสีเขียว สีน้ำตาล สีเขียวแกมเหลือง สีเหลืองนวล ส่วนใหญ่เป็นชามหรือถ้วยจากเตาอาณาจักรล้านนา³³

กล่าวโดยสรุป จากการขุดค้นและหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ จึงสันนิษฐานว่าเวียงมโน น่าจะมีอายุร่วมสมัยกับเมืองโบราณหริภุญไชย จากหลักฐานพระพิมพ์ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพิมพ์ในวัฒนธรรมทวารวดีและพระพิมพ์พบที่วัดจามเทวี นอกจากนั้น ลักษณะลวดลายของภาชนะดินเผาเนื้อดิน ก็มีการตกแต่งที่มีลักษณะร่วมกับแหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้แก่ ลายรูปสามเหลี่ยมและทาคด้วยน้ำดินสีแดง การกดประทับรูปยอดเจดีย์ การกดประทับเป็นรูปสามเหลี่ยมคล้ายหัวลูกศร รูปวงกลมซ้อนกันสองวง นอกจากนั้นยังพบชิ้นส่วนคนโท ซึ่งเป็นภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย

เวียงท่ากาน ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่าง เส้นรุ้งที่ 18° 33' เหนือ และเส้นแวงที่ 98° 53' ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QNA045617

สภาพโดยทั่วไป ลักษณะเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาด 740×490 เมตร อยู่ทางทิศใต้ของเวียงมโน และทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองลำพูน โดยอยู่ห่างจากเวียงมโน 8 กิโลเมตรและห่างจากลำพูน 13 กิโลเมตร เวียงท่ากานปัจจุบันอยู่ในเขตหมู่บ้านท่ากาน ตำบลทุ่งเสี้ยว อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะของเมือง มีคูเมือง 1 ชั้น กว้าง 7-8 เมตร มีกำแพงดินล้อมรอบ 2 ชั้น แต่ปรากฏร่องรอยให้เห็นได้เพียง 3 ด้าน ยกเว้นทิศใต้ ส่วนประตูเมืองมีทั้งหมด 5 ประตูดังนี้ ประตู

³³ สรัสวดี อ๋องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน, 191-203.

ยางกวอยู่กลางกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ประตูห้อยอยู่กลางกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก ประตูหัวเวียงอยู่กลางกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก ประตูพญาเจ็วอยู่กลางกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และประตูทิศตะวันออก วัดพระเจ้ายี่³⁴ เนื่องจากสภาพแวดล้อมเป็นเนินดินสูง การบูรณการจึงมีไม่มากนัก ร่องรอยของโบราณสถาน เช่น สลุป เจดีย์ หรือโบราณวัตถุต่าง ๆ ยังคงพบเห็นอยู่เป็นจำนวนมาก เวียงท่ากานนี้ แม้จะอยู่ในที่สูง แต่มีลำน้ำเก่าซึ่งแยกจากน้ำแม่ขานไหลเลียบผ่านใกล้เวียง แล้วตัดไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปพบกับแม่น้ำปิง ซึ่งอยู่ห่างออกไปราว 4 กิโลเมตร ตามระยะทางริมแม่น้ำ พบร่องรอยโบราณสถานเรียงรายเป็นระยะ บางวัดมีร่องรอยสันนิษฐานได้ว่าสร้างมาแต่ครั้งสมัยหริภุญไชย³⁵

ประวัติและความสำคัญทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ตามตำนานของเวียงท่ากานนี้ เชื่อกันว่าเริ่มสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 13 ต่อมาในสมัยพระเจ้าอาทิตยราช เวียงท่ากานคงเป็นเมืองเล็ก ๆ ที่อุดมสมบูรณ์และมีความสำคัญ เนื่องจากพบโบราณวัตถุในศิลปะหริภุญไชยจำนวนมากทั้งบริเวณตัวเมืองและภายนอกเมือง ส่วนการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีที่เวียงท่ากานมีการศึกษาแล้วทั้งหมด 8 ครั้ง (ดูรายละเอียดในรายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากานพ.ศ. 2531³⁶ พ.ศ. 2543³⁷ และรายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1-2³⁸) โดยหลักฐานที่พบส่วนใหญ่เป็นโครงกระดูกและโบราณวัตถุประเภทต่าง ๆ จำนวนมาก หลักฐานโบราณสถานที่สำคัญคือ กู่พระคงและ

³⁴ กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “รายงานการ บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานเวียงท่ากาน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่,” 2544. (อัคราณา)

³⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, “แคว้นหริภุญไชย” ใน ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย, 259-261.

³⁶ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน บ้านท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่,” 2531. (อัคราณา)

³⁷ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน,” 2543. (อัคราณา).

³⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1-2 (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534).

กู่พระแกง เนื่องจากเป็น โบราณสถานที่ลักษณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่สำคัญ เป็นการผสมผสานกันระหว่างศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมแบบหริภุญไชยและล้านนายุคต้น โดยเฉพาะกู่พระคง ซึ่งมีลักษณะเป็นเจดีย์แปดเหลี่ยม มีลักษณะศิลปกรรมแบบหริภุญไชยอย่างแท้จริงทั้งองค์ และเป็นหลักฐานการรับเอาศิลปวัฒนธรรมแบบหริภุญไชย มาใช้ในสมัยล้านนาตอนต้น

เวียงท่ากาน จากหลักฐานเอกสาร ปรากฏในพงสาวดารโยนกความว่า ในสมัยพระยามังรายได้นำต้นโพธิ์มาจากลังกา 4 ต้นมาปลูกที่พันนาทะการ 1 ต้น ท่งยางเมืองฝาง 1 ต้น ตำบลร่วนาง 1 ต้น และถวายแด่พระชนนีคือนางเทพคำขาย เพื่อปลูกไว้แทนต้นมะเดื่อในอารามวัดกาน โคมอีกต้นหนึ่ง³⁹ ต่อมาเวียงท่ากานเป็นเมืองที่มีเจ้าเมืองปกครอง ภายใต้การปกครองของเชียงใหม่ ชื่อของเวียงท่ากานปรากฏในสมัยพระเจ้าติโลกราชกล่าวว่า พระองค์ได้ยกทัพไปตีเมืองเจ็วและได้นำเชลยเมืองเจ็วมาอยู่ที่เวียงพันนาทะการ ในระยะเวลานั้นเวียงพันนาทะการคงมีฐานะเป็นเมืองขึ้นเมืองหนึ่งของเชียงใหม่ หลังจากที่มีพม่าตีเมืองเชียงใหม่ได้ในปี พ.ศ. 2101 เวียงท่ากานคงตกอยู่ภายใต้อำนาจของพม่าเช่นเดียวกันและหลังจากนั้นคงร้างไป จนถึง พ.ศ. 2339 พระยาภาวดีเมืองเชียงใหม่คืนจากพม่า จึงได้กวาดต้อนคนไทยของเข้ามาอยู่จนถึงทุกวันนี้⁴⁰

เวียงท่ากาน จากหลักฐานโบราณคดี โบราณสถานเวียงท่ากาน แบ่งเป็นกลุ่มโบราณสถานสำคัญ 5 กลุ่มดังนี้

กลุ่ม 1 โบราณสถานกลางเมือง เป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่อยู่กลางเมืองประมาณ 14 ไร่ มีโบราณสถานสำคัญคือ เจดีย์แปดเหลี่ยม ที่เป็นเจดีย์แบบหริภุญไชย ที่ยังไม่ถูกตัดแปลงและเจดีย์ทรงกลมสมัยล้านนา สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างเจดีย์สมัยหริภุญไชยไว้ภายใน และซากเนิน โบราณสถานที่เป็นวิหาร เจดีย์รายต่าง ๆ อีก 10 กว่าแห่ง เป็นกลุ่มโบราณสถานที่ใหญ่ที่สุด นอกจากนั้นยังเคยมีการขุดค้นพบพระพุทธรูปทองคำ เงิน สำริด เป็นรูปพระโพธิสัตว์ศิลปะลพบุรีหรือศิลปะหริภุญไชยอย่างแท้จริง และไหเคลือบเงินสมัยราชวงศ์หยวน ปัจจุบันอยู่ที่วัดท่ากาน

กลุ่ม 2 อยู่บริเวณทิศตะวันออกของเมือง ชาวบ้านเรียกว่ากลุ่มพระอุโบสถ เพราะมีการสร้างพระอุโบสถใหม่ทับของเดิม โบราณสถานอื่น ๆ ที่พบคือเจดีย์ทรงกลม ซากวิหารขนาดใหญ่ และเนินซากเจดีย์กระจัดกระจาย 2-3 แห่ง

³⁹ พระยาประชากิจกรจักร์, พงสาวดารโยนก, 265.

⁴⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), 9.

กลุ่ม 3 อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมือง ชาวบ้านเรียกว่ากลุ่มต้นโพธิ์ โดยเชื่อกันว่าเป็นต้นโพธิ์ที่พระยามังรายนำมาปลูก ปรากฏซากเนินโบราณสถานกระจายหลายแห่ง ส่วนใหญ่เป็นเนินดิน

กลุ่ม 4 อยู่นอกกำแพงเมืองด้านตะวันตกเฉียงเหนือติดกับบ้านต้นกอก ส่วนใหญ่เป็นเนินซากโบราณสถาน ไม่ทราบรูปร่างประมาณ 7-8 แห่ง

กลุ่ม 5 เป็นกลุ่มวัดต้นกอก เจดีย์วัดต้นกอกเป็นเจดีย์ทรงกลม ที่ฐานมีร่องรอยการก่ออิฐขยายฐาน เพื่อบูรณะสวมทับที่ช่างพม่าทำไว้เมื่อ 50 ปีก่อนแต่ไม่เสร็จ ในกลุ่มนี้มีซากเนินโบราณสถาน 2-3 แห่ง⁴¹

โบราณสถานของเวียงท่ากาน สํารวจพบกว่า 20 แห่ง บูรณะแล้ว 11 แห่ง ส่วนที่ยังไม่ได้บูรณะได้แก่ วัดต้นกอก วัดหนองสระ วัดร้างมกร วัดร้างบ้านสันกาวพ วัดร้างกลางทุ่งนา บ้านสันกาวพ 2 แห่ง วัดร้างกลางทุ่งนาด้านทิศใต้ของเวียงท่ากาน คูเมืองและกำแพงเมืองเวียงท่ากาน และวัดท่ากาน⁴²

ภาพที่ 6 เศียรพระพุทธรูปดินเผา เวียงท่ากาน

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), 91.

⁴¹ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน บ้านท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่,” (ม.ป.ท., 2531). (อัดสำเนา)

⁴² กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “รายงานการบูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานเวียงท่ากาน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่,” 2544. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 7 พระดินเผาประดับชฎีอาคร เวียงท่ากาน โบราณสถานหมายเลข 5

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี , หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), 112.

ภาพที่ 8 โอกลายครามของจีน สมัยราชวงศ์หยวน โบราณสถานหมายเลข 6

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี , หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), 106.

ภาพที่ 9 ชิ้นส่วนลายครามลายเถาองุ่น เตาจิ้งเต๋อเงิน ราชวงศ์หมิง กลุ่มโบราณสถานวัดตันโพธิ์

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร , กองโบราณคดี , หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ , รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), 58.

ภาพที่ 10 ภาชนะเนื้อดินแบบหริภุญไชย โบราณสถานวัดหนองหล่ม
ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6
เชียงใหม่, “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน,” 2543. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 11 ชิ้นส่วนพระสิบสอง โบราณสถานวัดหนองหล่ม
ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6
เชียงใหม่, “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน,” 2543. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 12 พระพุทธรูปดินเผาประดับอาคาร ศิลปะหริภุญไชย โบราณสถานวัดน้อย
ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6
เชียงใหม่, “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน,” 2543. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 13 พระสามเวียงท่ากาน โบราณสถานวัดน้อย

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน,” 2543. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 14 ภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย โบราณสถานวัดป่าเป้า

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน,” 2543. (อัดสำเนา)

ลายเส้นที่ 1 พระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ โบราณสถานวัดคูไม้แดง

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน,” 2543. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 15 ชิ้นส่วนคนโทแบบหริภุญไชย

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน,” 2543. (อัคราณา)

กล่าวโดยสรุป จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากการขุดแต่ง บูรณะและการขุดค้นทางโบราณคดี พบว่าเวียงท่ากานเป็นเมืองที่มีความสำคัญและร่วมสมัยกับเมืองโบราณหริภุญไชย เนื่องจากพบหลักฐานสมัยหริภุญไชยจนถึงสมัยล้านนา ทั้งชิ้นส่วนพระพุทธรูปและพระพิมพ์ ร่องรอยของสถาปัตยกรรม และชิ้นส่วนภาชนะดินเผา แสดงถึงการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง ในส่วนของพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายพบทั้งการฝังศพและการบรรจุอัฐิในหม้อ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่ทำให้ชุมชนเหล่านี้คล้อยตามพิธีกรรมในการฝังศพเป็นเผาศพ แล้วนำเฉพาะกระดูกบรรจุในหม้อนำไปฝังตามวัด ทั้งยังมีความสัมพันธ์กับเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองเชียงใหม่ เชียงราย เมืองพาน เมืองลำปาง จากหลักฐานคือชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาต่าง ๆ ในเขตล้านนา คือ เตาสันกำแพง เตาสันทราย เตาลำปาง เตาพานและเตากาหลง แสดงว่าเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กับเมืองอื่น ๆ สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากการค้า ศาสนาและวัฒนธรรม จึงได้มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ดังปรากฏจากหลักฐานโบราณคดีที่พบ

เวียงเถาะ ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่าง เส้นรุ้งที่ $18^{\circ} 30'$ เหนือ และเส้นแวงที่ $98^{\circ} 51'$ ตะวันออก ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ บ้านสองแคว ตำบลสองแคว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

สภาพโดยทั่วไป ลักษณะเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยม แต่เนื่องจากถูกกระแสน้ำของแม่น้ำปิงกัดเซาะตัวเมืองซีกตะวันออกพังทลายลง ส่วนที่เหลือจึงมีขนาดเล็กเพียง 300×550 เมตร เวียงเถาะอยู่ห่างจากเวียงท่ากาน 6 กิโลเมตร เป็นเมืองที่อยู่ตอนใต้สุดของกลุ่มเมืองโบราณหริภุญไชย อยู่ห่างจากลำพูนประมาณ 17 กิโลเมตร ปัจจุบันตัวเมืองตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิงทิศตะวันตกคือ บริเวณบ้านสองแคว ตำบลสองแคว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ใกล้กับบริเวณที่น้ำแม่ขานไหลมาบรรจบกับแม่น้ำปิง ภายในเมืองพบเศษภาชนะเนื้อดินเผาไม่เคลือบแบบหริภุญไชย กระจายกระจายทั่วไป ส่วนใหญ่มีสีแดงและสีน้ำตาล นอกจากนั้นยังปรากฏร่องรอยของโบราณสถานอยู่บริเวณกลางเมือง

ในเขตวัดสองแคว มีร่องรอยของเจดีย์ที่ถูกน้ำกัดเซาะพังทลายลงไป ทั้งยังพบร่องรอยหินปักแสดงเขตแปดทิศและตัววิหารในปัจจุบัน ได้สร้างทับบนฐานวิหารเดิม ซึ่งมีพระพุทธรูปหินทรายศิลปะแบบหริภุญไชยประดิษฐานอยู่ ส่วนบนกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก มีร่องรอยเจดีย์ขนาดเล็กและชิ้นส่วนของหม้อบรรจุอิฐฝังไว้ในบางแห่ง⁴³

ประวัติและความสำคัญทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เวียงเกาะนี้ ชาวบ้านเล่าว่าเป็นเมืองที่พระนางจามเทวีทรงสร้างไว้ก่อนจะเสด็จไปยังเมืองโบราณหริภุญไชย⁴⁴ นอกจากนั้นยังได้พบจารึกซึ่งเป็นจารึกแผ่นหินสีน้ำตาล/สีเทา ด้านหนึ่งมีรู 2 รู ลึก 7.5 เซนติเมตร กว้าง 4.5 เซนติเมตร มีอักษรจารึก 2 ด้าน ด้านที่มีรูจำนวนประมาณ 16 บรรทัด และด้านที่สอง ประมาณ 12 บรรทัด ด้านมีรู ยาว 72 เซนติเมตร กว้าง 47 เซนติเมตร ด้านที่สอง ยาว 80 เซนติเมตร กว้าง 49 เซนติเมตร จารึกด้วยอักษรมอญ ภาษามอญ โดยพบในบริเวณปูชนียสถาน บริเวณเวียงเกาะ หน้าวัดสองแคว เยื้องไปทางทิศใต้เล็กน้อย

จากการสำรวจเบื้องต้น โดยโครงการวิจัยชุมชน โบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ปี พ.ศ. 2535 พบหลักฐานโบราณคดีที่สำคัญ ดังนี้คือ

พระพุทธรูปหินทราย ซึ่งเป็นพระประธานในวิหารวัดสองแคว พระรัศมีเป็นต่อมทรงกรวย พระเกตุมาลาเป็นต่อมกลม พระเกศาขมวดเป็นก้นหอย พระพักตร์สี่เหลี่ยม ห่มจีวรเฉียง ปลายสังฆาฏิอยู่บริเวณพระอุระ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง 1.83 เมตร สูง 2.59 เมตร

พระพิมพ์ดินเผาขี้ผึ้งพุทธคยา ทำเป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยบนบัลลังก์ อยู่ภายในขี้ผึ้ง เหนือยอดขี้ผึ้งเป็นยอดศูลูปพุทธคยา ด้านข้างประกอบด้วยศูลูปขนาดเล็กหลายองค์ และหลายขนาด

ภาพที่ 16 พระพิมพ์ดินเผา เวียงเกาะ

⁴³ ศรีศักร วัลลิโภดม, “แคว้นหริภุญชัย” ใน ศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย, 261-262.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 262.

ที่มา : สรัสวดี อ๋องสกุล ,ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน (กรุงเทพฯ : อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2543), 181.

เสมาหินทราย ปีกโดยรอบวิหารวัดสองแควคล้ายกับที่วัดพระธาตุหริภุญชัย วัดจามเทวี และวัดเกาะกลาง

ฐานหินทรายรูปทรงกลม พบในวัดสองแคว มีการตกแต่งเป็นลายเกสรบัว ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1.60 เมตร หนา 0.20 เมตร ลักษณะฐานคล้ายกับฐานรองรับพระพุทธรูปยืนทั่วไปในวัฒนธรรมทวารวดี

ภาชนะดินเผา พบเป็นจำนวนมากทั้งแบบเคลือบและไม่เคลือบ ภาชนะแบบเคลือบมีทั้งจากเตาต่างประเทศคือเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง เป็นชามกระเบื้องขนาดเล็ก ผลิตจากเตาในมณฑลฝูเจี้ยน ราวพุทธศตวรรษที่ 21 และเตาอาณาจักรล้านนาเช่น เตากาหลง เป็นต้น ส่วนภาชนะไม่เคลือบเป็นภาชนะเนื้อดินสีเหลืองนวล สีส้มแบบหริภุญไชย ภาชนะที่พบคือหม้อก้นกลม คนโท ตกแต่งด้วยลายขูดขีดรูปสามเหลี่ยมหัวกลับ ลายกดรูปวงกลมซ้อนกันสองวง บางใบมีการทาสีด้วยน้ำดินสีแดงและการเขียนลายด้วยน้ำดินสีขาวและสีดำ นอกจากนั้นยังพบโบราณวัตถุดินเผาประเภทอื่น ๆ เช่น สาก ครก แวและฝาโกศกระจายทั่วไป

ประติมากรรมหินทรายรูปบุคคล พบภายในวัดสองแคว เหลือเพียงส่วนศีรษะ ใบหน้าค่อนข้างเหลี่ยม หน้าผากรูปเหลี่ยมกว้าง คิ้วเป็นเส้นนูนต่อกันเป็นรูปปีกกาและมีเส้นขีดซ้อนขนานกันข้างใต้ ตาค่อนข้างใหญ่โปน จมูกแบนปลายแบน ปากกว้างบางส่วนหักหายไป หูยาว สวมกระบังหน้าประดับด้วยใบไม้รูปสามเหลี่ยมสามใบ คล้ายกับพบที่วัดประตูลี้

เศียรพระพุทธรูปดินเผา พบบริเวณทุ่งนาทางทิศตะวันตกภายในเขตกำแพงเมือง ขนาดกว้าง 6 เซนติเมตร สูง 9 เซนติเมตร ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏกว้าง มีขอบไรพระศก พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปนเหลือบดำ มีเส้นขีดรอบพระเนตร หางพระเนตรชี้ขึ้น ขมวดพระเกศาทำเป็นรูปสี่เหลี่ยม พระเกตุมาลาเป็นรูปกรวย พระกรณียาว⁴⁵ คล้ายกับพบที่วัดพระธาตุหริภุญชัย

เวียงเถาะ จากหลักฐานเอกสาร การศึกษาเวียงเถาะจากหลักฐานเอกสารมีข้อจำกัดเนื่องจากไม่พบว่ามีารกล่าวถึง ทั้งในตำนานและพงศาวดาร

เวียงเถาะ จากหลักฐานโบราณคดี มีการศึกษาทางด้านโบราณคดี 2 ครั้งคือ ครั้งที่หนึ่งเป็นการสำรวจแหล่งโบราณคดีเวียงเถาะ ตำบลสองแคว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ในปี

⁴⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล ,ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน, 180-184.

พ.ศ. 2530 โดยโครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ และครั้งที่สองเป็นการขุดค้นทางโบราณคดี โดยโครงการวิจัยชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ในปี พ.ศ. 2535 จากการสำรวจและขุดค้นทั้งสองครั้ง ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีดังนี้

ครั้งที่หนึ่ง ในปี พ.ศ. 2530 โดยโครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ พบโบราณวัตถุดังนี้ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน มีทั้งแบบเรียบและตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ลายขูดขีดเป็นรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วซ้อนกันสามรูปเรียงกันตามแนวนอน รูปทรงภาชนะที่พบมีอ่าง หม้อ ก้นกลม และชิ้นส่วนฝาโกศ ตกแต่งด้วย ลายขูดขีดเป็นรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วห้วกลับซ้อนกันสามรูปเรียงกันตามแนวนอน และภาชนะเนื้อแกร่ง ทั้งแบบเรียบและตกแต่งด้วยการเคลือบสีเทาเข้ม สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นไห นอกจากนั้น ยังพบชิ้นส่วนประติมากรรม 3 ชิ้น ได้แก่ ชิ้นแรกเป็นหินทรายสีขาว สลักนูนต่ำลายก้านขดซ้อนกันเป็นชั้น ๆ มีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วมีรอยหยัก 2 รอย ตรงด้านข้างคล้ายเปลวไฟ ตรงกลางสลักลวดลายก้านขดแบบนูนต่ำ ชิ้นที่สองเป็นพระพุทธรูปหินทรายสีขาว และฐานบัวคว่ำบัวหงาย⁴⁶

ครั้งที่สอง ในปี พ.ศ. 2535 โดยโครงการวิจัยชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน พบโบราณวัตถุดังนี้ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาส่วนใหญ่เป็นชาม หม้อ อ่าง ตกแต่งลวดลายด้วยการกดประทับรูปวงกลมซ้อนกันสองวง กดประทับลายเชือกทาบ ขูดขีดลายดอกไม้แล้วทาน้ำดินสีแดงทับ และขูดขีดรูปสามเหลี่ยมห้วกลับ การกดประทับด้วยเทคนิคซี่ฟันเฟือง (Rouletted technique) ลายกดรูปยอดเจดีย์กลับหัว และลายกดประทับคล้ายหัวลูกศรเรียงเป็นแนวนอน ลายแกะรูปกลีบบัว ลายกดประทับรูปก้างปลา ลายปั้นแปะ

นอกจากนั้น ยังพบคนโทซึ่งเป็นภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย ตกแต่งด้วยการเขียนลายด้วยน้ำดินสีขาวเป็นรูปคล้ายลายกันหอย ทั้งยังพบภาชนะเนื้อแกร่ง ส่วนใหญ่เป็นภาชนะจากเตาอาณาจักรล้านนา ตกแต่งลวดลายด้วยลายขูดขีดได้เคลือบสีน้ำตาล จากเตาสันกำแพง การเขียนลายสีดำได้เคลือบจากเตากาหลง และยังพบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบ และยังพบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลกจากเตาศรีสังขลาลัยอีกด้วย นอกจากนั้นยังพบโบราณวัตถุประเภทอื่น ๆ คือ กระดุกสัตว์ กระเบื้องดินขอ เปลือกหอย ชิ้นส่วนโลหะ แวดินเผา เบ้าดินเผา พวยกาดินเผาและตะคัน⁴⁷

⁴⁶ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี เวียงเกาะ ตำบลสองแคว อำเภอยางตลาด จังหวัดเชียงใหม่,” โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 14 ชม. 30-0031 ปีงบประมาณ 2530. (อัคราเนนา)

⁴⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน, 203-217.

กล่าวโดยสรุป จากการขุดค้นทางโบราณคดีได้พบหลักฐานคือ ภาชนะเนื้อดินที่มี ลวดลายและการตกแต่งใกล้เคียงกับภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย และแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง อื่น ๆ คือ ลายขูดขีดเป็นรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วซ้อนกันสามรูปเรียงกันตามแนวนอน การกดประทับ ด้วยเทคนิคซ์ฟันเฟือง (Rouletted technique) ลายกดรูปยอดเจดีย์กลับหัว และลายกดประทับคล้าย หัวลูกศรเรียงเป็นแนวนอน

นอกจากนั้น ยังพบคนโทซึ่งเป็นภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย ตกแต่งด้วยการเขียน ลายด้วยน้ำดินสีขาว เป็นรูปคล้ายลายกันหอย ทั้งยังพบภาชนะเนื้อแกร่ง ส่วนใหญ่เป็นภาชนะจาก เตาอาณาจักรล้านนา ตกแต่งลวดลายด้วยลายขูดขีดได้เคลือบสีน้ำตาล จากเตาสันกำแพง การเขียน ลายสีดำได้เคลือบจากเตากาหลง และยังพบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีน้ำเงิน ได้เคลือบ และยังพบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสังคโลกจากเตาศรีสัชนาลัยอีกด้วย ดังนั้นจากโบราณวัตถุที่ พบ สันนิษฐานว่า เวียงเกาะน่าจะมีอายุสมัยร่วมกับเมืองโบราณหริภุญไชย และมีการอยู่อาศัย ต่อเนื่องมาจนสมัยล้านนา

เวียงกุมกาม ตั้งอยู่ในเขตตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ที่ตั้งตามพิกัด ภูมิศาสตร์ เส้นรุ้งที่ 18° 44' 44" เหนือ เส้นแวงที่ 99° 00' 34" ตะวันออก

สภาพโดยทั่วไป เวียงกุมกามเป็นชื่อเมืองโบราณ ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ห่าง จากเมืองเชียงใหม่ลงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร เวียงกุมกามนั้นเป็นเมือง โบราณ ที่รับอิทธิพลทั้งทางด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมจากเมืองโบราณหริภุญไชย นอกจากนี้ ยังเป็นเมืองที่เป็นจุดเชื่อมต่อ ระหว่างเมืองโบราณหริภุญไชยกับบ้านเมืองสมัยล้านนาได้เป็นอย่างดี จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศ พบว่าตัวเมืองล้อมรอบด้วยคูและคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ความกว้างประมาณ 600 เมตร ยาวประมาณ 850 เมตร ปัจจุบันยังพบร่องรอยแนวคูและคันดิน เหลืออยู่เป็นระยะ ๆ

ภาพที่ 17 แนวคันดินคูเมืองชั้นใน เวียงกุมกาม

ที่มา : กรมศิลปากร ,สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ ,“รายงานการบูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานเวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่,” 2544. (อัคราเสนา)

ภาพที่ 18 แม่น้ำปิงสายเดิม (ปิงห่าง) ด้านทิศตะวันออกของเวียงกุมกาม

ที่มา : กรมศิลปากร ,สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ ,“รายงานการบูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานเวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่,” 2544. (อัคราเสนา)

พื้นที่ตั้งของเวียงกุมกามเป็นที่ราบตะกอนใหม่ของแม่น้ำปิง ระดับความสูงตั้งแต่ประมาณ 300 – 320 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ทั่วไปเดิมอยู่ริมแม่น้ำ เป็นที่ลุ่มต่ำ หน้าฝนมีน้ำท่วมทุกปี ปัจจุบันใช้เป็นที่ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย เป็นที่ทำนาทำสวนผักและสวนลำไย

ประวัติและความสำคัญทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เวียงกุมกามถูกสร้างโดยพระยามังราย เมื่อ พ.ศ. 1829 ภายหลังจากได้เมืองหริภุญไชยแล้ว เป็นเมืองที่อยู่ในที่ลุ่มต่ำ น้ำมักท่วมในฤดูน้ำหลาก ประชาชนได้รับความเดือดร้อน พระองค์จึงต้องหาสถานที่ใหม่ในการสร้างเมือง จนได้ที่ชัยภูมิที่ดีและเหมาะสมมากกว่าตรงบริเวณที่ราบระหว่างคอยสุเทพและแม่น้ำปิง

ความสำคัญของเวียงกุมกามจะลดลง หลังจากที่ได้ที่พญามังรายได้สร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้น แต่ก็ยังมีผู้คนอาศัยอยู่ กระทั่งต่อมาในสมัยของพญาแสนเมืองมา (พ.ศ. 1929-1945) ทำวามหาพหรมผู้เป็นอาและครองเมืองเชียงราย ได้ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ และกวาดค้อนชาวเวียงกุมกามไป

เป็นกำลังรบ จนในที่สุด ราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 เวียงกุมกามมีฐานะเป็นเพียง “พันทนา” หนึ่งของ เชียงใหม่ และผู้ปกครองคือ หมื่นกุมกาม

ปัจจุบันภายในเวียงกุมกาม ยังคงปรากฏร่องรอยหลักฐานของชาวเวียงกุมกาม ที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนา ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ที่สำคัญได้แก่ เจดีย์กู่คำ ที่สร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 1831-1832 ซึ่งเชื่อว่าเป็นเจดีย์เหลี่ยม ในวัดเจดีย์เหลี่ยม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ และวัดกานโถมหรือการถม ซึ่งพญามังรายทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 1833-1834

ภาพที่ 19 วัดเจดีย์เหลี่ยม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่

อย่างไรก็ตามหลักฐานทางธรณีวิทยา ในการขุดค้นภายในบริเวณเวียงกุมกามพบว่า ชาวโบราณสถานส่วนใหญ่ถูกปกคลุมด้วยตะกอนกรวดและทราย ซึ่งเกิดจากน้ำท่วมเป็นเวลานาน ย่อมชี้ให้เห็นว่า น่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เวียงกุมกามร้างไป หรือลดบทบาทสำคัญลงไป ในที่สุด⁴⁸

เวียงกุมกามเป็นชื่อของเมืองโบราณที่พญามังรายสร้างขึ้น ปรากฏหลักฐานอยู่ใน เอกสารและตำนานต่าง ๆ หลายฉบับ โดยกล่าวว่า พญามังรายได้โปรดให้สร้างขึ้นภายหลังจากที่ยก กองทัพจากแคว้นโยนกซึ่งอยู่ในแคว้นที่ราบเชียงรายมายึดครองเมืองหริภุญไชยได้ใน พ.ศ. 1824 ต่อมาทรงมอบเมืองหริภุญไชยให้อ้ายฟ้าปกครองแทนพระองค์ จากนั้นพญามังรายเสด็จไปสร้าง เมือง ณ ทิศเบื้องตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองหริภุญไชย ประทับอยู่ได้ 3 ปี เห็นเป็นที่ลุ่ม เป็นที่ ลำบากจึงทรงย้ายมาสร้างเมืองใหม่เมื่อ พ.ศ. 1829 มีชื่อเรียกว่า เวียงกุมกาม โดยโปรดให้ขุดคูเวียง ทั้งสี่ด้านไ้ขน้ำแม่ปิงให้ขังไว้ในคูเวียงและตั้งลำเวียง (กำแพงเมือง) รอบทุกเบื้อง

ในพงสาวดาร โยนกได้กล่าวถึงการสร้างเวียงกุมกาม ณ ที่ไ้ล้นน้ำแม่ระมิงค์ โดย พญามังรายให้ขุดคูเวียงทั้งสี่ด้าน ไ้ขน้ำแม่ระมิงค์เข้ามาขังไว้ในคูเวียง และตั้งลำเวียงรอบทุกเบื้อง แล้วให้ขุดหนองสระอันหนึ่ง ณ ที่ไ้ล้นเรือนหลวง ยามเมื่อขุดนั้น พญามังรายเยี่ยมพระเกลดคนทำ

⁴⁸ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, เมืองและแหล่งชุมชนโบราณในล้านนา (กรุงเทพฯ : โอเดียส แสงตะวัน, 2539), 111-112.

การทุกวัน เหตุฉะนั้นจึงให้ชื่อว่าหนองต่างปรากฏมาจนบัดนี้ แล้วพญามังรายให้ตั้งตลาดกุมกามเป็นที่ประชุมซื้อขายแห่งชนทั้งหลาย ตลาดนั้นเป็นที่สนุกสนานยิ่งนัก⁴⁹

ในชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึงเวียงกุมกามไว้ว่า “ต่อจากได้ชัยชนะพระเจ้าญี่บาแล้ว พระเจ้ามังรายได้สร้างนครกุมกาม เมื่อศักราช 665 พ.ศ. 1847 (นับแบบลังกา ของไทย คือ พ.ศ. 1846) แล้วโปรดให้สร้างเจดีย์คู่คำขึ้นในนครนั้น”⁵⁰

เวียงกุมกามถือได้ว่าเป็นเมืองสำคัญนอกจากจะเป็นเมืองที่สร้างขึ้นโดยพญามังรายเป็นแหล่งของการค้า เนื่องจากอยู่ริมน้ำและยังเป็นเมืองที่มีความสำคัญในทางศาสนาอีกด้วย กล่าวคือ เมืองนี้ได้ปรากฏในจารึกวัดพระยืน โดยกล่าวถึงในตอนที่ชาวหริภุญไชย ชาวเวียงกุมกามได้มาต้อนรับพระสุมนเถระ ผู้ซึ่งพญากือนาได้อัญเชิญมาเพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาแก่อณาจักรล้านนา โดยปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 62 ศิลาจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน จ.ศ. 732 (พ.ศ. 1913) ด้านที่ 1

“ฝูงคนอันอยู่ภายในกุมกามเชียงใหม่พูนก็ดี ฝูงคนอันมีในเมืองหริภุญไชยนี้ก็ดี เขามีใจศรัทธาแก่พระมหาเถระเจ้า”⁵¹

ผู้คนในเวียงกุมกามในสมัยพญากือนา มาต้อนรับพระสุมนเถระจากแคว้นสุโขทัย แสดงให้เห็นภาพของชุมชนและผู้คนในเวียงกุมกามได้เป็นอย่างดี

เวียงกุมกามเป็นที่ประทับของพญามังรายอยู่ราว 2 ปี ศูนย์กลางของอาณาจักรแห่งใหม่ก็เคลื่อนย้ายมาที่เวียงเชียงใหม่ สาเหตุที่ทรงย้ายมาสร้างที่เชียงใหม่ เพราะเชียงใหม่มีที่ตั้งเหมาะสมกว่าเวียงกุมกามและผลของการวิจัยของนักธรณีวิทยาทำให้เข้าใจว่า สาเหตุของการย้ายมาสร้างเชียงใหม่ไม่ใช่เป็นเพราะน้ำท่วมเวียงกุมกาม ทั้งนี้เพราะน้ำท่วมเวียงกุมกามอยู่ในสมัยพม่าปกครอง (พ.ศ. 2101-2317) หลังจากสร้างเวียงเชียงใหม่แล้ว เวียงกุมกามก็ไม่ได้สิ้นสลายลง คงมีสภาพเป็นชุมชนสืบต่อมา และมีฐานะเป็นเวียงบริวารของเชียงใหม่ โดยทำหน้าที่เป็นที่ประทับของเจ้านายและป้องกันศึกสงคราม

เวียงกุมกาม จากหลักฐานโบราณคดี การขุดแต่ง ขุดค้นและการบูรณะเวียงกุมกาม เริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2527 ชาวบ้านมาขุดค้นในเขตโบราณสถานร้างวัดกานโถม (วัดช้างค้ำ) ได้พบพระพิมพ์แบบต่าง ๆ จำนวนมาก หลังจากนั้น หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ จึงได้ทำโครงการเร่งด่วนขอ

⁴⁹ พระยาประชาภิจักรจักร, พงสาวดารโยนก, 259.

⁵⁰ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 105.

⁵¹ สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508), 138.

งบประมาณมาดำเนินการขุดค้นและการขุดแต่งบูรณะ จนกลายมาเป็นโครงการพัฒนาเวียงกุมกาม ภายหลัง

ดังนั้น ในปีเดียวกัน หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ จึงสำรวจโบราณสถานในเวียงกุมกามทั้งหมด และดำเนินการขุดแต่งและบูรณะเสริมความมั่นคงโบราณสถานวัดกานโถมเสร็จในปี พ.ศ. 2528 ดำเนินการขุดแต่งศึกษาและบูรณะโบราณสถานวัดปู่เปี้ย วัดน้อยและวัดอีก้าง และเมื่อ พ.ศ. 2529 ได้ดำเนินการขุดแต่งศึกษาโบราณสถานวัดอีก้าง วัดธาตุขาวและวัดกุมกาม (บางส่วน) และมีการพัฒนาโบราณสถานเวียงกุมกามาตลอดจนถึงปี พ.ศ. 2531 ส่วนที่เหลืออีก 4 แห่งคือ วัดหัวหนอง โบราณสถานกุไม้ซัง โบราณสถานวัดพระเจ้าองค์ดำ โบราณสถานวัดธาตุขาว ดำเนินการในปีงบประมาณ 2532 โดยหน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่⁵²

การขุดค้นทางโบราณคดี พบโบราณวัตถุสำคัญได้แก่ ชิ้นส่วนของศิลาจารึก ที่สันนิษฐานว่าอาจจะเก่ากว่าศิลาจารึกหลักที่ 1 ของสุโขทัย นอกจากนั้นยังพบพระพิมพ์ดินเผาแบบต่าง ๆ ในสกุลพระพิมพ์ลำพูนหรือพระพิมพ์หริภุญไชย เช่น พระพิมพ์สามหอม พบที่โบราณสถานวัดหัวหนอง (ร้าง) และวัดพระเจ้าองค์ดำ พระสิบสอง พบที่โบราณสถานวัดโบสถ์ พระคง พบที่โบราณสถานวัดปู่ป้าด้อม ที่แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมของเวียงกุมกามมีร่องรอยของวัฒนธรรมหริภุญไชยผสมผสานอยู่

ส่วนหลักฐานโบราณสถานและสถาปัตยกรรม ชี้ให้เห็นว่าแม้จะถูกน้ำท่วมครั้งใหญ่ แต่เวียงกุมกามก็มีได้ร้าง ยังคงเป็นย่านตลาดค้าขาย ท่าเรือและมีการสร้างศาสนสถานสืบเนื่องต่อมาอีกหลายร้อยปี ร่องรอยคูเมือง กำแพงเมือง โบราณสถานและโบราณวัตถุที่ค้นพบ ก็ยืนยันว่าเวียงกุมกามในเอกสารประวัติศาสตร์มีอยู่จริง และเป็นรอยต่อช่วงสำคัญในประวัติศาสตร์ของหริภุญไชย

⁵² กรมศิลปากร ,สำนักงาน โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ ,“การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงกุมกาม,” 2543. (อัคราณา)

เมืองโบราณในประเทศเพื่อนบ้าน : ประเทศพม่า

อาณาจักรพยู

ในจดหมายเหตุจีน⁵³ ได้กล่าวถึงอาณาจักรพยู หรือ เพียว ไว้ดังนี้ อาณาจักรเพียว ตั้งอยู่ห่างจากเมืองย่งชางเก่า (บริเวณยูนนาน) ไปทางใต้ 2,000 กว่าลี้ อาณาเขตของอาณาจักรจากตะวันตกถึงตะวันออก 3 พันลี้ จากทิศเหนือถึงทิศใต้ 3 พัน 5 ร้อยลี้ ทางทิศตะวันตกติดกับประเทศเจนละ (กัมพูชา) ทางทิศตะวันตกติดกับทางตะวันออกของประเทศเทียนจู่ (อินเดีย) ทางทิศใต้ถึงมหาสมุทร ทางทิศเหนือมีถนนเชื่อมไปถึงอาณาจักรน่านเจ้าที่เมืองเซียเหลอ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความกว้างใหญ่ของอาณาจักรพยูนี้ นอกจากนั้นยังได้กล่าวว่า อาณาจักรนี้มีเมืองขึ้นรวม 20 เมือง รวมถึงชนเผ่าอีก 290 เผ่า ก็เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรพยูเช่นกัน และยังได้พรรณนาถึงกำแพงเมืองไว้ว่า กำแพงก่อด้วยอิฐ มีความยาวโดยรอบวัดได้ 160 ลี้ นอกกำแพงเมืองออกไป มีคูเมืองที่ก่อด้วยอิฐเผาเช่นเดียวกัน ภายในกำแพงเมือง มีพระราชวังของกษัตริย์ตั้งอยู่ รวมถึงการกล่าวถึงความสำคัญของสถานที่แห่งนี้ว่า เป็นสถานที่ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ภายในกำแพงเมืองแห่งนี้

นักโบราณคดีค้นพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวพยู ในบริเวณภาคกลางของพม่าในบริเวณเมืองไบทาโน เมืองศรีเกษตรและเมืองฮาลิน ในช่วง 200 ปี ก่อน ค.ศ. ถึง ค.ศ. 900 ราวพุทธศตวรรษที่ 4-14 และร่วมสมัยกับรัฐทวารวดีในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย

เมืองไบทาโน เป็นเมืองโบราณของชาวพยูหรือเพียว ที่ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอิระวดีในบริเวณภาคกลางของพม่า ผลการขุดค้นชั้นดินที่อยู่อาศัยทำให้ทราบว่า เมืองไบทาโน มีการติดต่อกับอินเดียในช่วงยุคเหล็กตอนปลายของอินเดีย ซึ่งตรงกับช่วงสมัยราชวงศ์โมริยะ พุทธศตวรรษที่ 3-4 และสืบต่อด้วยราชวงศ์คุงกะ พุทธศตวรรษที่ 4-5 เนื่องจากพบลูกปัดหินคาร์เนเลียน อาเกตและโอนิคซ์ ทั้งแบบเรียบและมีลาย และการติดต่อกับชาวอินเดียยังปรากฏชัดขึ้น ราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 เป็นต้นไป ซึ่งตรงกับราชวงศ์สาตวาหะปกครองอินเดียได้และสืบต่อโดยราชวงศ์อักษวากู ราวพุทธศตวรรษที่ 8-10

⁵³ แปลจากพงศาวดารจีนสมัยราชวงศ์ถังคือ พงศาวดารถังเก่า เล่มที่ 393 ตอนที่ 147 หน้า 16-18 อ้างถึงใน พรพรรณ เลาสีรินาถ, “ความสัมพันธ์ของมอญ พม่ากับสุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519), 240-242.

หลักฐานที่พบคือ โบราณวัตถุแบบอินโด-โรมัน เช่น ภาชนะดินเผาเลียนแบบโรมัน ทั้งประเภทรูเลตแวร์ (Rouletted Ware) และอาร์ไทน์แวร์ (Arretine Ware) และได้พบหลักฐานว่า อิทธิพลพุทธศาสนาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำกฤษณา ได้แผ่เข้ามายังเมืองไบธานด้วย จากการขุดแต่งฐานอาคารหมายเลข 2 ในเมืองไบธาน พบว่าผังอาคารมีรูปแบบเหมือนผังอาคารหมายเลข 20 ที่เมืองนาการชุนโกณฑะ (ลุ่มแม่น้ำกฤษณา) ซึ่งเป็นผังของพุทธสถานที่มีอายุช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-10 แต่ก็มีได้ปรากฏพระพุทธรูปที่เมืองไบธานเลย ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ (ไวษณพนิกาย) ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในแคว้นเดคข่าน ภายใต้กษัตริย์ราชวงศ์จาลุกยะ ได้แผ่เข้ามายังเมืองนี้ ซึ่งหลักฐานปรากฏในการตั้งชื่อเมืองคือ ไบธาน เมียว ซึ่งแปลว่า เมืองพระวิษณุ⁵⁴

โบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดค้นและขุดแต่งได้แก่ ตราประทับดินดิบ จารึกเป็นภาษาบาลีและใช้ตัวอักษรพราหมี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 หม้อพรมน้ำจำนวนมาก ส่วนใหญ่มีกระเปาะบริเวณฐานของพวย ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมในอินเดียใต้ เหรียญเงินไม่มีจารึก ปรากฏลวดลายรูปศรีวิศวะ พระอาทิตย์กำลังส่องแสง ภัทรปิฎก ปลากระบอกและอื่น ๆ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์มงคลของชาวอินเดีย โดยเหรียญเงินนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับเหรียญเงินไม่มีจารึก พบที่เมืองโบราณสมัยทวารวดีในประเทศไทย ที่เมืองออกแก้ว เวียดนามใต้และเมืองสมโบร์ กัมพูชาอีกด้วย นอกจากนั้นยังพบภาชนะดินเผาตกแต่งด้วยลายประทับ (Stamped pottery) ซึ่งเป็นเทคนิคอินโด-โรมัน ทั้งยังพบโกศจำนวนมาก ผังอยู่บริเวณสถูปและวิหาร ส่วนใหญ่บรรจุอัฐิและขี้เถ้า คตินิยมนี้เคยปรากฏในอินเดียใต้ที่เมืองนาการชุน โกณฑะ ซึ่งการฝังโกศนี้เป็นประเพณีการปลงศพของชาวพยู พบที่เมืองไบธาน ศรีเกษตร และฮาลิน แต่ที่ศรีเกษตรไม่ค่อยพบโกศขนาดใหญ่และหลากหลายรูปแบบเท่าเมืองไบธาน และฮาลิน

จากการหาอายุทางวิทยาศาสตร์ ทำให้ทราบว่าชาวพยูได้ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณเมืองไบธานช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-10 และจากหลักฐานโบราณวัตถุจากอินเดียคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียน อาเกตและโอนิกซ์ทั้งแบบเรียบและแบบลาย ซึ่งมีแหล่งผลิตในอินเดียภาคเหนือ ตั้งแต่สมัยราชวงศ์โมริยะ ราวพุทธศตวรรษที่ 3-4 ซึ่งอาจนำไปสู่ข้อสมมุติฐานว่าชาวพยูได้เข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณเมืองแห่งนี้ ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 4-พุทธศตวรรษที่ 10 และปรากฏหลักฐานอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งตรงกับสมัยพุกามของพม่า⁵⁵

⁵⁴ ภาสุช อินทรารุช, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 151-152.

⁵⁵ Aung Thaw, Report on the Excavations at Beikthano (Burma : Ranggoon, 1968), 61-62 และ ภาสุช อินทรารุช, สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี, 68-72.

เมืองฮาลิน หรือ ฮาลิงยี ตั้งอยู่บริเวณตอนเหนือของพม่า ห่างจากเมืองชเวโบไปทาง ตะวันออกเฉียงใต้ราว 17 กิโลเมตร ตามตำนานระบุว่าเมืองนี้ถูกสร้างขึ้นเมื่อหลายพันปีมาแล้ว โดยเจ้าชายอินเดียผู้ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากมหาสมมต (Mahasamanta) หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ ได้แก่ ลูกปัดหินคาร์เนเลียน อาเกต แบบเดียวกับพบที่เมืองศรีเกษตร แหวนทองคำ จี้ทองคำ ลูกปัด ทองคำ โบราณวัตถุสำคัญ ที่แสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ ขวานหินขัด โครงกระดูกมนุษย์ โดยโครงกระดูกหลายโครงฝังอยู่ใต้แผ่นหินขนาดใหญ่สูงราว 2 เมตร โดยพบกะโหลกศีรษะที่มีการกรอพื้นและอุดด้วยแผ่นทองคำม้วน นอกจากนี้ยังพบ ขวาน สำริดหล่อ ใบหอกโลหะ และหินคาร์เนเลียนรูปเสื่อและสิ่งใดหลายตัว รวมทั้งรูปเสื่อตัวเมียกำลัง คาบลูกอยู่ในปาก ทั้งยังพบเหรียญเงิน 12 เหรียญจากการขุดค้น ส่วนใหญ่มีสัญลักษณ์รูปพระอาทิตย์และศรีวิศะอยู่ด้านหลัง และรูปสังข์อยู่ด้านหน้าและศรีวิศะอยู่ด้านหลัง และหลักฐาน ด้านจารึก 4 หลัก ที่มีการจารึกด้วยภาษาปยูและภาษาพราหมิ

การกำหนดอายุเมืองฮาลิน ได้ใช้ทั้งวิธีทางวิทยาศาสตร์และการกำหนดอายุโดยการ เปรียบเทียบ จึงสามารถสรุปได้ว่าเมืองฮาลินเจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-7 ถึงพุทธ ศตวรรษที่ 14⁵⁶

เมืองศรีเกษตร หรือเมืองแปร สันนิษฐานว่าเป็นอดีตเมืองหลวงของชาวพยู โดยพบสา สนสถานจำนวนมากแต่ผู้พังหมด กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 10-14 และโบราณวัตถุจำนวน มากที่พบ จึงสรุปได้ว่าเมืองศรีเกษตร พระพุทธศาสนาทั้งนิกายหินยานและนิกายมหายานและ ศาสนาพราหมณ์ได้เจริญควบคู่กันไป หลักฐานโบราณคดีที่สำคัญคือ แผ่นทองคำมีจารึก 2 แผ่น ที่ แหล่งโบราณคดีมวงกัน (Maunggan) ใช้ตัวอักษรเตลugu (Kanara-Telugu script) ของอินเดียใต้ ซึ่ง คล้ายคลึงกับตัวอักษรของพวกกัทัมปะ (Kadampbas) โดยนักวิชาการได้เรียกว่าเป็นตัวอักษรของ ชาวพยู และกำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 หรือเก่ากว่านั้น

ต่อมาได้พบคัมภีร์ที่ทำด้วยแผ่นทองเปลว 20 แผ่น โดยใช้อักษรเดียวกับแผ่นทองคำมี จารึกชิ้นแรก ทั้งยังพบพระพิมพ์ดินเผาจำนวนมาก พิมพ์ที่พบมากที่สุดคือพระพิมพ์แสดงภาพ พระพุทธเจ้าประทับนั่งได้บัลลังก์ มีจารึกคาถาธรรมมา ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ซึ่ง น่าจะเป็นนิกายธรรมวาสติวาท ซึ่งจะใช้คัมภีร์ภาษาสันสกฤต ดังนั้นเมืองศรีเกษตรนี้ ในช่วงราว พุทธศตวรรษที่ 11 หรือก่อนหน้านั้น พุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เจริญรุ่งเรืองในเมืองนี้ และ ชาวเมืองพยูส่วนใหญ่ นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี

⁵⁶ ผาสุข อินทราวุธ, สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี, 72-75.

แต่อย่างไรก็ตาม ได้พบร่องรอยอิทธิพลพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่เมืองนี้ด้วย เนื่องจากได้พบพระพิมพ์จำนวนมาก ที่แสดงภาพพระพุทธรูปเจ้าเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์เมโไตรย มีจารึกคาถาเขมรมา เป็นภาษาสันสกฤต ตัวอักษรเทวนาครี และประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 4 กร กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 โดยมีคำแปลภาษาพยูปรากฏอยู่ รวมถึงศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย ก็ปรากฏหลักฐานในเมืองนี้ด้วย เนื่องจากได้พบประติมากรรมศิวารูปพระวิฆณุ 4 กรประทับยืนเหนือครุฑ และรูปสลักนูนต่ำบนแผ่นหิน เป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ โดยแสดงภาพเทพเจ้าประทับนั่งบนดอกบัวที่ผุดออกจากพระนาภีของพระนารายณ์ ที่บรรทมอยู่เหนืออนันตนาคราช กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15

หลักฐานโบราณคดีชิ้นสำคัญคือ โกศจำนวนมากในบริเวณที่คาดว่าจะเป็นสุสานของกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ เนื่องจากบนโกศพบจารึกข้อความสั้นๆ ภาษาพยู ในจำนวนนั้นมีจารึกพระนามกษัตริย์ 3 พระองค์ ซึ่งสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นกษัตริย์ที่ปกครองเมืองศรีเกษตรสืบต่อกันมาในช่วง พ.ศ. 1216-1261⁵⁷

นอกจากนั้น จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่กรุพระเจดีย์ที่เนินคินบา ได้พบโบราณวัตถุภายในห้องกรุ โดยมีของที่อุทิศถวายหลายอย่างคือ สถูปเงินรูปลูกบาศก์ภายในกลวง ไม่มีฐาน ไม่มียอด มีรูปพระพุทธรูป 4 พระองค์ในกัลป์ปัจจุบันประดับโดยรอบ ดอกบัวมีกลีบดอกทำด้วยเงินแผ่นเงิน แผ่นทองคำ ลูกปัดทองคำ นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมลอยตัวรูปพระพุทธรูปประทับนั่ง นอกจากนี้ยังมีลูกปัดหินเจด (Jadeite) รูปช้าง ลูกปัดหินคาลซีโดนี (Chalcedony) รูปเต่า และแผ่นเงินคูนเป็นรูปทวารบาล 2 คน ถัดไปที่มีสัญลักษณ์รูปจักรและครุฑ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระวิฆณุ ตรงกลางห้องกรุได้พบผอบรูปทรงกระบอก เป็นผอบเงินกะไหล่ทองมีฝาแบนปิดอยู่ บนฝาผอบมีก้านโพธิ์ ส่วนที่เป็นกึ่งและใบร่วงหล่นอยู่ที่พื้นห้องกรุ มีภาพประติมากรรมคูนนูน เป็นรูปพระพุทธรูป 4 องค์ในกัลป์ปัจจุบัน มีภาพพระสาวกยืนคั่น ตอนบนสุดของผอบ มีจารึกเป็นภาษาพยูผสมภาษาบาลีระบุพระนามของพระพุทธรูป ศาสตราจารย์หลุยส์ ฟีโน ได้กำหนดอายุของโบราณวัตถุชิ้นนี้จากจารึกที่ปรากฏว่ามีอายุราว พุทธศตวรรษที่ 11-12

การกำหนดอายุเมืองศรีเกษตร ได้ใช้หลักฐานจากอายุของตัวอักษรที่ใช้จารึกภาษาพยูบนวัตถุที่ทำด้วยทองคำ เงิน ดินเผาและหิน จึงสามารถสรุปได้ว่า เมืองศรีเกษตรเจริญรุ่งเรืองอยู่

⁵⁷ ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 152-153.

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-14 และอยู่ต่อเนื่องถึงสมัยพุทธกาล เนื่องจากได้พบพระพิมพ์ที่สร้างโดยพระเจ้านุรุธในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 16 จำนวนมาก⁵⁸

อาณาจักรมอญ

เมืองสะเทิม หรือเมืองสุวรรณวดี ตั้งอยู่ริมชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของพม่า สันนิษฐานว่าเคยเป็นเมืองท่าหน้าด่านของมอญ ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียและเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7-8 หรือก่อนหน้านั้น และเคยเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนานิกายเถรวาท เมืองสะเทิมไม่พบหลักฐานโบราณคดีที่แสดงถึงอารยธรรมอินเดียในช่วงเวลาดังกล่าว แต่พบร่องรอยวัฒนธรรมอินเดีย ที่มีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 14⁵⁹ และจากการสำรวจในเวลาต่อมา ได้พบร่องรอยอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ หลักฐานคือภาพสลักนูนต่ำบนแผ่นหินรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์จำนวน 3 ชิ้น ซึ่งแสดงเทพ 3 องค์ที่สำคัญ ประทับนั่งบนดอกบัวที่ผุดออกจากพระนาภีของพระนารายณ์ที่กำลังบรรทมอยู่เหนืออนันตนาคราช อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 แสดงให้เห็นว่าทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ได้เคยเจริญรุ่งเรืองที่เมืองสะเทิมแห่งนี้⁶⁰

เมืองสะเทิมมีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเจดีย์สำคัญอยู่ระหว่างวังและกำแพงเมืองด้านทิศใต้คือ เจดีย์ชเวชะยัง ตามตำนานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 1 เพื่อประดิษฐานพระเจี๊วแก้วของพระพุทธเจ้า มีการสร้างซ้อนทับกันหลายชั้น ปัจจุบันเป็นเจดีย์ทรงระฆังตั้งบนฐานกลมภายในบริเวณเจดีย์พบศิลาจารึก 7 ชิ้น เป็นจารึกอักษรมอญ 5 ชิ้น กำหนดอายุตัวอักษรได้ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 นอกจากนั้น ยังพบประติมากรรมแผ่นหินทรายสลักเป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับยืน พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร บนมุมทั้ง 2 ของแผ่นหินมีหงส์ 2 ตัวหันหน้าเข้าหากัน

⁵⁸ ผาสุข อินทราวุธ, สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี, 75-85.

⁵⁹ พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้กล่าวว่า มีการพบศิลปวัตถุของชาวมอญ ที่เก่าไปถึงพุทธศตวรรษที่ 12-14 เช่น รูปสลักปูนปั้น พบที่ Kyontu Pagoda ศิลปวัตถุที่สำคัญคือ พระพุทธรูปที่ปึงกรสำริด พบที่เมืองสะเทิม จากหลักฐานที่พบ แสดงว่าในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-14 ได้มีชนกลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่ทางตอนใต้ของพม่า ซึ่งอาจเป็นชาวมอญ และคงอพยพจากที่ใดแห่งหนึ่งและอาศัยอยู่ที่พม่าตอนใต้มาแล้วอย่างน้อยไม่ต่ำกว่าพุทธศตวรรษที่ 12 และอาจเป็นเมืองหนึ่งของอาณาจักรทวารวดี อ้างถึงใน พรพรรณ เลาสีรินาถ, “ความสัมพันธ์ของมอญ พม่ากับสุโขทัย,” 65-66.

⁶⁰ ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 153.

ประติมากรรมชิ้นนี้ รูปแบบศิลปะน่าจะเป็นต้นเค้าของศิลปะที่อานันทเจดีย์ เมืองพุกาม จึงอาจกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16⁶¹

เมืองพะโคหรือเมืองหงสาวดี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองสะเทิม เมืองพะโค ตามตำนานกล่าวว่าสร้างขึ้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 14 แต่หลักฐานทางโบราณคดีที่พบไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 16 ในการสำรวจทางโบราณคดีได้พบพระพิมพ์ดินเผาเคลือบจำนวน 167 ชิ้น ที่บริเวณเจดีย์ชเวกุกยีและเจดีย์ชปาละ มีทั้งเคลือบเขียว ขาว แดงและน้ำตาลเข้ม ส่วนใหญ่แสดงภาพพุทธประวัติตอนผจญมาร แต่อีก 86 ชิ้น มีจารึกภาษามอญ อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 20 นอกจากนี้ในเมืองและบริเวณใกล้เคียง ได้พบวัดพระคณศ หลักฐานที่พบคือ ฐานโยนิ 2 ชิ้น และพบประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์อีกหลายชิ้น อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปและศาสนาพราหมณ์ ได้เคยเจริญรุ่งเรืองที่เมืองพะโคแห่งนี้⁶²

อาณาจักรพุกาม

เมืองพุกาม จุดเริ่มต้นของอาณาจักรพุกามยังไม่ชัดเจนนัก เนื่องจากมีนักวิชาการได้แสดงความเห็นไว้หลากหลาย Chas. Duroiselle กล่าวว่า พ.ศ. 1393 เป็นปีที่สร้างกำแพงเมืองพุกาม ดังนั้นปีนี้จึงเป็นปีที่ได้ตั้งเมืองพุกาม เป็นอาณาจักรในประวัติศาสตร์ที่แท้จริงของพม่า G.H. Luce เสนอว่าอาณาจักรพุกามน่าจะสถาปนาขึ้น หลังจากการสิ้นสุดของอาณาจักรพยู และเวลาของการสิ้นสุดของอาณาจักรพยู อาจสันนิษฐานได้จากการค้นพบ โกลีไอ้อัฐิของพระเจ้าแผ่นดินราชวงศ์วิกรัม (Vikrama) ว่า ยังมีกษัตริย์ปกครองอาณาจักรศรีเกษตรสืบต่อมาจนถึง พ.ศ. 1261 ดังนั้นอาณาจักรพุกาม จึงน่าจะสถาปนาขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 13 และในพงสาวดารฉบับมณีเทียรแก้ว ได้กล่าวถึงการสร้างเมืองพุกามว่าสร้างในปี พ.ศ. 1392-1393 ซึ่ง G.H. Luce กล่าวว่า เมืองพุกามอาจสถาปนาขึ้นก่อน ที่พวกน่านเจ้าเข้าบุกรุกอาณาจักรศรีเกษตรในปี พ.ศ. 1375-1378⁶³ แต่อย่างไรก็ตาม นักประวัติศาสตร์เห็นว่า ประวัติศาสตร์ของพม่าอย่างแท้จริงนั้น เริ่มต้นขึ้นในสมัยพระเจ้าอโนรธา (พ.ศ. 1587-1630)⁶⁴

เมืองพุกามในระยะแรกๆ ได้รับอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมจากมอญกล่าวคือ วิหารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มักมีระเบียงมิดทึบ ได้รับแสงสว่างเพียงเล็กน้อยจากหน้าต่างซึ่งจะเป็นรู เช่น

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 86-89.

⁶² เรื่องเดียวกัน, 153.

⁶³ พรพรรณ เลาสีรินาถ, “ความสัมพันธ์ของมอญ พม่ากับสุโขทัย,” 19-24.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 24.

วิหาร Abeyadana วิหาร Kubyaukgyi วิหาร Nanpaya และวิหารที่เป็นศิลปะพม่าแท้คือ วิหาร Thatbyinnyu วิหาร Htilominlo เป็นวิหารที่สว่าง โล่ง มีแผนผังสูงใหญ่ สถาปัตยกรรมของเมืองพุกามนอกจากจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะมอญแล้ว ยังได้รับอิทธิพลจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียอีกด้วย แต่ได้นำมาปรับปรุงให้เป็นแบบพม่าอย่างแท้จริงในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19⁶⁵

กล่าวโดยสรุปเมืองโบราณหริภุญไชย มีความสัมพันธ์ทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ และสถาปัตยกรรมกับชนชาติมอญบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของไทย และรับอิทธิพลของวัฒนธรรมพยู และศิลปะปาละผ่านอาณาจักรพุกามอีกต่อหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นการรับอิทธิพลภายใต้ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยรายละเอียดจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

⁶⁵ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, “ประวัติศาสตร์พม่าโดยย่อ”, แปลและเรียบเรียงจาก Archaeology Department, Ministry of Culture of Burma : Pictorial Guide to Pagan (1979), (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 22.

บทที่ 3

เมืองโบราณหริภุญไชย

จากหลักฐานด้านเอกสารและหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับหลักฐานเอกสาร

หลักฐานด้านเอกสาร

ศิลาจารึกอักษรมอญโบราณ ภาษามอญ เท่าที่สำรวจพบทั้งในจังหวัดลำพูนและจังหวัดเชียงใหม่ และมีการอ่านแปลแล้วนั้น มีทั้งหมด 10 หลัก ที่สัมพันธ์กับเมืองโบราณหริภุญไชย การกำหนดอายุได้ยึดเอาจารึกหลักที่ ลพ. /1 และ ลพ. /2 เป็นหลัก โดยนำไปเทียบเคียงกับอักษรมอญที่พบในศิลาจารึก “มรเจดีย์”¹ ของพระเจ้ากัณยสันติธาดา กษัตริย์พม่าผู้ครองอาณาจักรพุกาม ดังนั้นนักภาษาโบราณจึงตีความว่า จารึกของพระเจ้าสวาวริสิทธิคือ จารึกหลักที่ ลพ. /1 และ ลพ. /2 น่าจะมีอายุร่วมสมัยกันคือ ราวพุทธศตวรรษที่ 17 รวมถึงศิลาจารึกภาษามอญทั้งหมดด้วย² ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

¹ จารึกมรเจดีย์ หรือ จารึกมยาเซติ (Myazedi) จารึกด้วยภาษาบาลี มอญ พม่าและพยู ถือได้ว่าเป็นจารึกหลักแรกของพม่าและหลักสุดท้ายของพยู โดยจารึกเนื้อความเกี่ยวกับการกุศลของกษัตริย์ โดยได้ทรงกลีปนาห่มบ้านสามแห่งและได้ทรงสร้างวัด Kubyaukgyi เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป อ้างถึงใน Emmanuel Guillon, *The Mons : A Civilization of Southeast Asia*, Translated and Edited by James V. Di Crocco. (Bangkok : The Siam Society Under Royal Patronage, 1999), 133.

² กรมศิลปากร, สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม ,2548), 37.

ภาพที่ 20 จารึกมรเจดีย์ หรือ จารึกมยาเซดี (Myazedi)

“จารึกมรเจดีย์, พ.ศ. 2550,” สฤกษ์พงศ์ ขุนทรง, เมืองพุกาม ประเทศเมียนมาร์.

ศิลาจารึก

จารึกพระเจ้าสวาวธิธิ (วัดดอนแก้ว) (มี 2 หลัก คือ

หลักที่ 1 (ลพ. /1) เป็นจารึกศิลาทรายสีแดง ค่อนข้างสมบูรณ์ สูง 156 เซนติเมตร กว้าง 88 เซนติเมตร และหนา 47.7 เซนติเมตร มีอักษรจารึกทั้งสองด้าน ด้านที่ 1 มีอักษรจารึก 18 บรรทัด โดย 6 บรรทัดครั้งแรกเป็นภาษาบาลี ต่อจากนั้น อีก 11 บรรทัดครั้งหลังเป็นภาษามอญโบราณ ด้านที่ 2 เป็นภาษามอญ 17 บรรทัด จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ภาษาบาลีและภาษามอญ

ประวัติความเป็นมา จารึกหลักนี้ตามบัญชีโบราณศิลปวัตถุ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เลขที่ 338 เลขหมวด 353/18 ได้ระบุที่มาว่าได้จากวัดต้นแก้ว ตำบลเวียงของ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน³ แต่ศาสตราจารย์ ชาร์ลส์ อ็อตโต บล็อกเด็น และศาสตราจารย์ โรเบิร์ต ฮัลลiday ได้ อ่านและแปลไว้ในวารสารสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (B.E.F.E.O.) เล่มที่ 30 ค.ศ .1930 (พ.ศ. 2473) ได้ยืนยันถึงสถานที่ที่พบจารึกหลักนี้ว่า ได้ขุดค้นพบเมื่อ พ.ศ. 2460 ที่วัดดอน ซึ่งอยู่ ราว 250 เมตร ทางทิศตะวันออกของเมืองลำพูน โดยสถานที่ค้นพบอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดต้นแก้ว⁴

³ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, “บัญชีโบราณศิลปวัตถุ,” (พิมพ์ดีด)

⁴ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย (กรมศิลปากร : รุ่ง
ศิลปการพิมพ์, 2533), 12.

เนื้อความในจารึก กล่าวถึงพระเจ้าสววาทิสหิธิ ได้ทรงสถาปนาวัดเชตะวัน การถวายที่ดิน สิ่งของ ข้าทาส และสัตว์ ทรงสร้างเจดีย์ 3 องค์ ทางด้านหน้าของวัดเชตะวัน พ่ายสุดกล่าวถึงพระเจ้าสววาทิสหิธิและพระราชโอรสทรงออกผนวชและประทับอยู่ในวัดนี้

ภาพที่ 21 จารึกวัดคอนแก้ว ลพ. 1 ด้านที่ 1

“จารึกวัดคอนแก้ว, พ.ศ. 2550,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

โดยการแปลความจากจารึกมีหลายสำนวนดังนี้

1. โรเบิร์ต ฮัลลiday และ ชาร์ลส์ ฮ็อตโต บลักเคิน อ่านและแปล ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง

ด้านที่ 1 (ภาษาบาลี) ข้าพเจ้าผู้เป็นเจ้าแห่งแผ่นดิน นามว่าสัพพาทิสหิธิ อายุ 26 พรรษา ข้าพเจ้าได้สร้างวัดนี้ ...คือวัดเชตะวัน เมื่อข้าพเจ้าอายุได้ 31 พรรษา ข้าพเจ้าได้สร้างที่อยู่... (และได้ประดิษฐานขึ้นที่นั่น) เป็นที่พำนักซึ่งพระภิกษุที่น่านับถือที่สุด ผู้ทรงศีล... ได้ให้จารพระไตรปิฎกขึ้นหลายผูกประดับทอง (คำแปลนี้ไม่แน่นอน)... ขอให้สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายจงหลุดพ้นจากทุกข์และประสบสุขด้วยอำนาจ...ยังพระรัตนตรัยนั้นเถิด (ภาษามอญ) ข้าพเจ้าผู้มีนามว่าสัพพาทิสหิธิ ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน เมื่อข้าพเจ้ามาถึงซึ่งอายุ 26 ปีบริบูรณ์ ในปีมคสิโร แรม 5 ค่ำ เดือนเชษฐ วันอาทิตย์ พระจันทร์เสวยฤกษ์อุตตรา...(อุตตรผลคฺฉฺ) ดังนั้นข้าพเจ้าจึงได้สร้างวัดเชตะวันขึ้น รวมทั้งพระอุโบสถหลังนี้ เมื่อข้าพเจ้ามีอายุครบ 31 ปีบริบูรณ์ ข้าพเจ้าจึงได้สร้างที่อยู่ขึ้น ด้วยผลแห่งการกระทำของข้าพเจ้ารวมทั้งการถวายทานแด่พระรัตนตรัยอันประเสริฐ ขอให้สัตว์ทั้งหลายจงข้ามพ้นห้วงแห่งทุกข์และถึงซึ่งความสุขเถิด ที่ดินซึ่งข้าพเจ้าได้ถวายแด่วัดนี้รวมทั้งที่อยู่แห่งนี้ ประกอบด้วยเนื้อที่ 50 พนังในเขยพัล ในการกระสัง 178 พนังและในการทวากสคิส 204 พนัง ในที่ดินทั้งสามผืนนี้ มีทาสชาย 16 คน ทาสหญิง 22 คน และสัตว์ 10 ตัว ทาสซึ่งข้าพเจ้าได้ถวายในโอกาสต่อมาในครั้งเดียวประกอบด้วย ทาสชาย 14 และทาสหญิง 30

ด้านที่ 2 ต่อไปนี้เป็นคำกล่าวที่เป็นความจริง จารึกขึ้นบนแผ่นศิลาถึงผลงานของสกุลของข้าพเจ้า ชายของข้าพเจ้า 2 องค์ และพระโอรสของข้าพเจ้า ได้สร้างเจดีย์ 3 องค์ไว้เบื้องหน้าวัดนี้ พื้นดินของเจดีย์ทางทิศตะวันออกคือ 3 พง์ในปดรร ยโพง พร้อมด้วยทาสชาย 1 คน ทาสหญิง 1 คนและสัตว์ 2 ตัว ทั้งหมดนั้นเป็นผลงานของณุมสุก พื้นดินของเจดีย์องค์กลางคือ 8 พง์ในปงยิด พร้อมด้วยทาสชาย 2 คน ทาสหญิง 3 คนและสัตว์ 2 ตัว ทั้งหมดนั้นเป็นผลงานของณุมเพง พื้นดินของเจดีย์องค์ทิศตะวันตกคือ 3 พง์ในปดรร ยโพง เช่นเดียวกับทาสชาย 1 คนและสัตว์ 2 ตัวเป็นผลงานของณุมอรุ นี่คือการกล่าวที่เป็นความจริงของผลงานของข้าพเจ้าเอง สัพพาสิตีผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน เมื่อข้าพเจ้าได้ผนวชเป็นพระภิกษุในวัดเชตะวันนั้นกับโอรส 2 องค์ของข้าพเจ้า องค์หนึ่งทรงนามว่ามหานาม และอีกองค์หนึ่งทรงนามว่ากัจจาย ในขณะนั้นข้าพเจ้ามีอายุได้ 32 พรรษา คือปีเชศต์ วันขึ้น 13 ค่ำแห่งเดือนเชศต์ วันอังคารพระจันทร์เสวยฤกษ์จิตร ในระยะนั้นพระมหาเถรผู้นำนับถือนามว่า ราชครูได้เป็นประธาน ท่านมีอายุ 82 พรรษา ท่านพร้อมด้วยพระสงฆ์เป็นจำนวน 80 และสามเณรเป็นจำนวน 102 รูป ต่างก็พำนักอยู่ในวัดเชตะวัน⁵

2. นายเทิม มีเต็ม ได้เรียบเรียงไว้ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 โดยได้กล่าวว่าแม้จะเคยมีผู้อ่านแปลแล้ว แต่ยังคงมีความคลาดเคลื่อนอยู่มาก จึงขอสรุปแต่ใจความในจารึกดังนี้

ด้านที่ 1 เริ่มต้นได้กล่าวถึงกษัตริย์ ผู้ทรงพระนามว่าพระเจ้าสรวาสิตี (สรพพิท) ซึ่งมีพระชนมพรรษาได้ 26 พรรษา ทรงสร้างวัดเชตะวัน เมื่อพระเจ้าสรพพิท มีพระชนมายุได้ 31 พรรษา ได้ทรงสร้างที่พำนัก (กุฏิ) ถวายแด่สงฆ์ และได้สร้างพระไตรปิฎก

ด้านที่ 2 ได้กล่าวถึงวัน เดือน ปี (ปีมคคสิโร) แรม 5 ค่ำ เดือนเชษฐ กล่าวถึง ราชสกุลวงศ์ ซึ่งมีพระชายา 2 พระองค์ และพระราชโอรส ทรงสร้างพระเจดีย์ 3 องค์ไว้ ณ หน้าวัดเชตะวัน ได้กล่าวถึงการออกผนวชของพระเจ้าสรพพิท ที่วัดเชตะวันพร้อมกับพระราชโอรสทั้ง 2 พระองค์ คือ มหานาม และกัจจาย ต่อจากนั้นได้กล่าวถึงพระมหาเถรราชครู ซึ่งมีพระชนมายุได้ 82 พรรษา ได้เป็นประธานในการอุปัชฌาย์ พร้อมด้วยพระสงฆ์อีก 80 องค์ สามเณร 102 รูป และพำนัก ณ ที่วัดเชตะวัน⁶

3. นายจำปา เขื่องเจริญ อ่านและแปล นายเทิม มีเต็ม อ่านและคัดสรุป นายคงเดช ประพัฒน์ทอง เรียบเรียง ในวิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย

⁵ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 1,” วารสารโบราณคดี 4, 1 (กรกฎาคม 2515) : 61-62.

⁶ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทยเล่ม 2 (กรมศิลปากร : หอสมุดแห่งชาติ, 2529), 119-122.

จารึกกล่าวโดยสรุปว่า ขึ้นต้นด้วยภาษาบาลี 6 บรรทัด กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ผู้ครอง
 ทรินทูลไชย ทรงพระนามว่า พระเจ้าสวาทิสิตธิ ทรงสถาปนาวัดเชตวัน เมื่อพระชนมายุได้ 26
 พรรษา ครั้น 31 พรรษา ก็ทรงสร้างกุฏิ เสนาสนะ ถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลพำนัก ทรงให้จาร
 คัมภีร์พระไตรปิฎกขึ้นหลายผูก จากนั้นเป็นข้อความทรงอุทิศส่วนราชกุศลที่ได้ทรงบำเพ็ญนี้ แก่
 สรรพสัตว์จงดพ้นจากทุกข์และให้ประสบสุข ด้วยอำนาจพระศรีรัตนตรัยนั้น ความที่จารึกต่อมา
 คล้ายกับภาษาบาลี แต่เป็นภาษามอญทั้งหมด กล่าวถึงรายละเอียดต่าง ๆ มีวัน เดือน ปี และพระชน
 มายุของพระองค์ ตลอดจนพระชายาและพระโอรส นอกจากนั้นได้บันทึกเรื่องการสร้างปูชนีย
 สถานและถวายข้าพระ บอกอาณาเขตที่กัลปนา อุทิศถวายไว้ในพระพุทธศาสนา

สิ่งที่น่าสังเกตคือข้อความจารึกด้านที่ 2 จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ภาษามอญทั้งหมด
 กล่าวถึงการสร้างเจดีย์ 3 องค์ทางด้านหน้าของวัดเชตวัน อาจหมายความว่าพระเจ้าสวาทิสิตธิ
 ทรงสร้างองค์หนึ่ง พระชายาทรงสร้างองค์หนึ่ง และพระโอรสสร้างอีกองค์หนึ่ง โดย
 สร้างเรียงกัน 3 องค์ จากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตก เป็นคติดั้งเดิมที่มีมานาน อย่างน้อยใน
 ราวพุทธศตวรรษที่ 17 สมัยทรินทูลไชย ซึ่งผู้เขียนได้สันนิษฐานว่า หลักฐานอย่างนี้คงสืบคติการ
 สร้างทางพระพุทธศาสนาหิโนยานอย่างเถรวาท มาจนถึงหิโนยานอย่างลังกาวงศ์ เพราะทั้งสองคติ
 ล้วนแต่ใช้ภาษาบาลีเป็นหลัก

ส่วนบรรทัดต่อมาจนถึงบรรทัดที่ 17 กล่าวถึงเรื่องการผนวชของพระเจ้าสวาทิสิตธิ
 และพระโอรสทั้งสอง แสดงให้เห็นถึงจิตยราชประเพณี การผนวชของกษัตริย์ในคติ
 พระพุทธศาสนาอย่างเถรวาท คงเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช จึงอาจกล่าวได้ว่า พระเจ้าสวาทิ
 สิตธิ เป็นกษัตริย์พระองค์แรก ผู้ทรงผนวชมาแล้วราวพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นการสืบคติ
 พระพุทธศาสนาหิโนยานอย่างเถรวาท นอกจากนั้นการกล่าวถึงการผนวชของพระองค์เมื่อมีพระชน
 มายุได้ 32 พรรษาและทรงผนวชพร้อมกับพระโอรสอีก 2 พระองค์นั้น พระโอรสทั้งสองน่าจะทรง
 บรรพชาเป็นสามเณรมากกว่า เพราะมีเขื่อนั้นพระเจ้าสวาทิสิตธิจะต้องมีพระโอรสเมื่อพระชนม
 อายุ 12 พรรษา

เนื้อความต่าง ๆ ในจารึกทำให้สันนิษฐานได้ว่า วัดดอนหรือวัดดอนแก้ว อันเป็นที่ที่พบ
 จารึก ควรเป็นสถานที่เดิมของจารึกที่ประดิษฐานอยู่มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าสวาทิสิตธิ ดังนั้นวัด
 ดอนแก้วแต่เดิม น่าจะมีชื่อว่า วัดเชตวัน ที่พระเจ้าสวาทิสิตธิทรงสร้างและทรงประทับอยู่ขณะที่
 ทรงผนวช⁷

⁷ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทรินทูลไชย, 11-14.

4. นายเทิม มีเต็ม อ่านและเรียบเรียง นายจำปา เยื้องเจริญ แปลและอธิบายศัพท์ นายบุญเลิศ เสนานนท์ เรียบเรียงตามฉันทลักษณ์และแปลภาษาบาลี ปรากฏในภาคผนวก 2 คำอ่านแปลจารึก ลพ. 1 ลพ. 2 ลพ. 5 และลพ. 7 ในวิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย

แปลโดยความ ภาษาบาลี 6 บรรทัดแรก ความว่า ข้าพเจ้าผู้เป็นเจ้าแห่งแผ่นดิน มีนามว่า สรรพาสีธิ เมื่อมีอายุได้ 26 ปี ได้สร้างเวียงชื่อ เขตวนาลัย เป็นสถานที่ที่มีโรงอุโบสถงดงามน่ารื่นเริง อนึ่งข้าพเจ้ามีอายุได้ 31 ปี ได้สร้างเสนาสนะไว้ในเวียงชื่อ เขตวนาลัยนั้น ด้วยทวารทั้ง 3 มาแต่ต้น ได้แต่งตั้งภิกษุผู้ประเสริฐ มีศีลเรียบร้อยให้เป็นเจ้าอาวาส ได้ถวายปัจจัย 4 อันเป็นสัปายะตลอดกาลทุกเมื่อ ได้สร้างพระสถูปห่อหุ้มทองคำ และได้ให้จารพระไตรปิฎกไว้เป็นอันมาก ขอสัตว์โลกทั้งหลาย ผู้มีกำลังความรักในพระรัตนตรัย จงพ้นทุกข์และมีความสุขเทอญ

แปลโดยความ ภาษามอญ ความว่า ข้าพเจ้าผู้ปรากฏนามว่า “สัพพาสีธิ” ได้เป็นใหญ่ในอาณาจักรนี้ เมื่อมีอายุครบ 26 ปี ได้บังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย จึงได้สร้างเซตวันพร้อมทั้งอุโบสถ ณ วันอาทิตย์ แรม 5 ค่ำ เดือนเชษฐะ ปีมะคะสิระ อุตตระฤกษ์

เมื่อข้าพเจ้ามีอายุครบ 30 ปี ได้สร้างเสนาสนะและได้สถาปนาเจ้าอาวาสพร้อมกับถวายที่ดิน 50 ไร่ เพื่อผลประโยชน์ต่อท่านเจ้าอาวาส ได้สร้างผนัง 187 ผนังในส่วน “สิวส์” 204 ใน “จินลาย” 3 ถวายข้าพระ ผู้ชาย 16 คน ผู้หญิง 22 คน เพื่อสำหรับรักษาดูแลที่ดินและถวายคนครัว ผู้ชาย 14 คน ผู้หญิง 30 คน ด้วยผลบุญอันได้กระทำทั้งหมดนี้ ขอจงสำเร็จแก่สรรพสัตว์ทั่วพื้นพิภพ ขอให้ปราศจากซึ่งความทุกข์ทั้งปวง จงประสบแต่ความสุขทุกประการ

ศิลาจารึกนี้ ได้บันทึกเรื่องการบำเพ็ญกุศล การสร้างถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนา ซึ่งพระชายาและพระราชวงศานุวงศ์แห่งข้าพเจ้าได้กระทำขึ้นคือ การสร้างพระเจดีย์ 3 องค์ บนท่ามกลางผืนแผ่นดินเบื้องหน้าพระอุโบสถด้านบูรพาทิศ ส่วนของพระชายาและพระราชวงศ์ 2 องค์ ส่วนของข้าพเจ้าและพระโอรส 1 องค์ นายช่างสุกสร้างผนัง 3 ผนัง ถวายโค 1 คู่ คนสำหรับรักษาอารามนี้ ผู้ชาย 1 ผู้หญิง 1 นายช่างเผงสร้างเครื่องประดับชอกผนังทั้ง 8 ถวายโค 1 คู่ คนสำหรับรักษาอารามนี้ ผู้ชาย 1 ผู้หญิง 1 นายช่างอูรสร้างเจดีย์เรือนแก้วบนผืนแผ่นดิน ผนัง 30 ถวายโค 1 คู่ คนสำหรับรักษาอารามนี้ ผู้ชาย 1 ผู้หญิง 1

ศิลาจารึกนี้ ได้บันทึกเรื่องราวของข้าพเจ้าผู้มีนามปรากฏว่าสัพพาสีธิ ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน เมื่อข้าพเจ้ามีอายุครบ 32 ปี กาลนั้น ข้าพเจ้าพร้อมด้วยโอรสทั้ง 2 คือ มหานามและกัจจายะ ได้ออกผนวชเป็นพระภิกษุและสามเณร ณ อุโบสถเซตวัน เมื่อเชษฐศักราช ขึ้น 13 ค่ำ ปีเชษฐะ จิตรฤกษ์ โดยมีพระมหาเถรนามว่า ราชครู อันเป็นอัครเถร ซึ่งมีพระชนมายุได้ 82 พรรษาเป็นประธาน

สงฆ์ พระอัครเถรราชครูและข้าพเจ้า พร้อมด้วยพระสงฆ์จำนวน 80 รูป สามเณร 102 รูป ได้อยู่จำพรรษา ณ สถานที่แห่งนี้⁸

การกำหนดอายุ กำหนดอายุจากรูปอักษรมอญโบราณ ร่วมสมัยพุทธศตวรรษที่ 17 กับจารึก" มรเจดีย์ "ของพระเจ้าจันลิตตา กษัตริย์พุกาม พ.ศ. 1628-1630 ดังนั้นจารึกหลักนี้จึงน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 เช่นเดียวกัน

โบราณสถานที่กล่าวถึงในจารึก

1. พระเจ้าสวาวาสิตธิ เมื่อพระชนมายุได้ 26 พรรษา ทรงสร้างวัดเชตวันและอุโบสถ
2. เมื่อพระชนมายุได้ 31 พรรษา ทรงสร้างกุฏิถวายแด่พระสงฆ์
3. ทรงสร้างเจดีย์ 3 องค์ หน้าพระอุโบสถทางด้านทิศตะวันออก
4. วัดเชตวัน ที่ปรากฏในจารึก น่าจะหมายถึงวัดคันแก้ว หรือวัดคอนแก้วในปัจจุบัน เนื่องจากเป็นสถานที่ที่พบจารึกหลักนี้ ส่วนชื่อที่แตกต่างอาจเป็นเพราะการเปลี่ยนชื่อและเรียกต่างกันในแต่ละยุค

โบราณสถานดังกล่าวที่ปรากฏในจารึกนั้น ปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยปรากฏให้เห็นจากการสำรวจในระยะแรก ได้พบพระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งขัดสมาธิเพชร จำนวน 3 องค์ ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ฐานเจดีย์ปทุมวดีเจดีย์ ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัย ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 ผาสุข อินทราชูและคณะ ได้ศึกษาขุดค้นภายในบริเวณวัดคอนแก้ว ซึ่งปัจจุบันเป็นโรงเรียนเวียงของ ผลการขุดค้นมิได้พบร่องรอยศาสนสถานแต่อย่างใด แต่พบร่องรอยกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้ ในอดีตเคยเป็นที่ตั้งของวัดคอนแก้ว จากหลักฐานโบราณวัตถุที่พบและผลจากการขุดค้น มีความสอดคล้องกับจารึกที่จารไว้ว่า พระเจ้าสวาวาสิตธิ ได้ทรงสร้างวัดเชตวันราวพุทธศตวรรษที่ 17 แม้ว่าในปัจจุบันจะไม่ปรากฏศาสนสถานให้เห็นอยู่ก็ตาม

หลักที่ 2 (ลพ. /4) เป็นจารึกศิลาทรายสีน้ำตาล กว้าง 66 เซนติเมตร สูง 147 เซนติเมตร หนา 19 เซนติเมตร จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ภาษามอญ เป็นจารึกที่มีอักษรเพียงด้านเดียวมี 7

⁸ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 88-101.

⁹ ผาสุข อินทราชู และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), 52-53.

บรรทัด พื้นที่จาริกนั้นขรุขระ สึกกร่อนมาก ระหว่างบรรทัดที่ 1 และ 2 ถูกเจาะเป็นรอยรูปไข่ลึกลงไป รูปอักษรคล้ายกับจารึก ลพ.5

ประวัติความเป็นมา จารึกหลักนี้ตามบัญชีโบราณศิลปวัตถุ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย เลขที่ 343 เลขหมวด 358/18 ได้ระบุที่มาว่าได้จากวัดต้นแก้ว ตำบลเวียงของอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน¹⁰ โดยในหนังสือ *วิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย* ได้อธิบายว่า วัดต้นแก้วที่พบจารึกหลักนี้ เป็นสถานที่แห่งเดียวกับที่พบจารึก ลพ. 1 ซึ่งเป็นวัดที่พระเจ้าสุวราชสิทธิทรงสร้างและผนวช นามว่าวัดเชตวัน แต่วัดนี้ภายหลังน่าจะราวสมัยล้านนาได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดดอน หรือวัดดอนแก้ว ทำให้การลงทะเบียนจารึกอาจสับสนได้¹¹

เนื้อความในจารึก กล่าวถึงพระเจดีย์และการผูกพัทธสีมา มีการบรรจุสุวรรณ เป็นจำนวน 13 อัฐ โดยการแปลความจากจารึกมีความใกล้เคียงกัน ทั้งสำนวนของนายจำปา เขื่องเจริญ ในวิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย และสำนวนของ นายเทิม มีเต็ม ซึ่งได้เรียบเรียงไว้ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม 2* โดยยังไม่ได้อ่านแปล แต่สรุปความได้ว่าเป็นเรื่องที่กล่าวถึงบริเวณของเจดีย์และพัทธสีมา¹² ส่วนการปริวรรตใหม่ โดยอาจารย์พงศ์เกษม สอนธิไทย ได้มีรายละเอียดเพิ่มเติมเล็กน้อยเกี่ยวกับการระบุชื่อเมือง คือ เจดีย์ในเมืองทรรพุด ซึ่งน่าจะเป็นเมืองในอาณาจักรหริภุญไชย และยังกล่าวถึงการกลบนาที่ดินและการบรรจุสิ่งของไว้ในคูหาของเจดีย์อีกด้วย¹³

¹⁰ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, “บัญชีโบราณศิลปวัตถุ,” (พิมพ์ดีด)

¹¹ กรมศิลปากร, *วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย*, 20.

¹² กรมศิลปากร, *จารึกในประเทศไทย เล่ม 2*, 130.

¹³ กรมศิลปากร, สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, *โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย*, 37.

ภาพที่ 22 จารึกวัดคอนแ้ว ลพ. 4 ด้านที่ 1

“จารึกวัดคอนแ้ว, พ.ศ. 2550,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

การกำหนดอายุ รูปอักษรที่ปรากฏบนจารึกหลักนี้ จำปา เยื้องเจริญ ได้แสดงความ คิดเห็นว่า มีลักษณะเหมือนอักษรที่ปรากฏบนจารึกอาณาจักรปุน (ไชย) ลพ. /5(จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นลายมือของบุคคลคนเดียวกัน¹⁴ และจากรูปอักษรมอญโบราณ ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับ ตัวอักษรที่ปรากฏบนศิลาจารึก" มรเจดีย์ "ของพระเจ้าจันลิตตา กษัตริย์พุกามซึ่งจารึก ไว้เมื่อ พ.ศ. 1628 และ 1630 ดังนั้นจารึกหลักนี้จึงน่าจะมียุราาวพุทธศตวรรษที่ 17 เช่นเดียวกัน

โบราณสถานที่เกี่ยวข้องในจารึก การสร้างเจดีย์และผูกพัทธสีมา ไม่มีการระบุชื่อของผู้ ที่ให้สร้าง แต่สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างภายในบริเวณวัดเซตวัน หรือวัดคอนแ้วนี้ เนื่องจากเป็น สถานที่ที่พบจารึก

จารึกพระเจ้าสวาวธิธิ (วัดกู่กุด) มี 2 หลัก ดังนี้

หลักที่ 1 (ลพ. /2) เป็นจารึกศิลาทรายสีน้ำตาล แตกกออกเป็น 4 ชั้น มีขนาดสูง 164 เซนติเมตร กว้าง 98 เซนติเมตร หนา 29 เซนติเมตร มี 2 ด้าน ด้านที่ 1 มี 19 บรรทัด 6 บรรทัดครึ่ง แรกเป็นภาษาบาลี ที่เหลือเป็นภาษามอญ ด้านที่ 2 มี 19 บรรทัด จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ภาษา บาลีและภาษามอญ

¹⁴ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 21.

ประวัติความเป็นมา ตามบัญชีโบราณศิลปวัตถุ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เลขที่ 354 เลขหมวด 354/18 ได้ระบุที่มาว่าได้จากวัดคันแก้ว ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน¹⁵ แต่ในบทความของ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ในวารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (B.E.F.E.O.) เล่มที่ 25 ค.ศ. 1925 (พ.ศ. 2468) ได้ระบุไว้ว่าเซเดส์และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้ค้นพบจารึกดังกล่าวได้พื้นดิน บริเวณเชิงพระธาตุเจดีย์กู่กุดด้านทิศตะวันออก ซึ่งขัดแย้งกับสถานที่พบ ซึ่งระบุในบัญชีโบราณศิลปวัตถุ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่น่าเชื่อถือมากกว่า น่าจะเป็นข้อมูลจาก ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ เนื่องจากยอร์ช เซเดส์ เป็นผู้พบจารึกดังกล่าวด้วยตนเอง อีกทั้งเนื้อหาในจารึกก็มีความสอดคล้องกับโบราณสถาน คือ พระธาตุเจดีย์ที่วัดจามเทวี¹⁶

เนื้อความในจารึก พระเจ้าสวราชิทธิธิ โปรดให้ทำการปฏิสังขรณ์รัตนเจดีย์¹⁷ ซึ่งหักพังลง เนื่องจากแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ในปีไวยสาขะ (อาจตรงกับ พ.ศ. 1761) ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 5 วันอาทิตย์ โดยการถวายทองแด่พระเจดีย์องค์นี้ จำนวน 2300 นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงการถวายที่ดิน ทาส ข้าวเปลือก เพชร 2 เม็ด ข้าวเปลือก และสุดท้ายได้ขอให้พ้นจากอันตรายทุกชนิด

ภาพที่ 23 จารึกวัดกู่กุด ลพ. 2 ด้านที่ 1

“จารึกวัดกู่กุด, พ.ศ. 2550,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

¹⁵ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, “บัญชีโบราณศิลปวัตถุ,” (พิมพ์ดีด)

¹⁶ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, 16.

¹⁷ หมายถึงเจดีย์กู่กุด รูปทรงสี่เหลี่ยมในปัจจุบัน แต่ปัจจุบันได้เรียกเจดีย์แปดเหลี่ยมว่า รัตนเจดีย์

โดยการแปลความจากจารึกมีหลายสำนวนดังนี้

1. โรเบิร์ต ฮัลลiday และชาร์ลส์ ฮัตโต บล็อกเดิน อ่านและแปล ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง

ด้านที่ 1 (6 บรรทัดแรก ภาษาบาลี อ่านออกเพียงเล็กน้อย) แก้วอันประเสริฐซึ่งเป็นเจดีย์องค์นี้ (รัตนเจดีย์) ซึ่ง...ของข้าพเจ้าผู้มีนามว่า...ได้สร้างขึ้นภายหลังสำเร็จลงในรัชกาลที่แผ่ไปทั่วสิบทิศ ข้าพเจ้าผู้มีนามว่าสัพพาสิตติ ผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน...ได้หักพังลงเนื่องจากแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ซึ่งได้เกิดมีขึ้นในสมัยนั้น ในปีไวยสาจะ ขึ้น 13 ค่ำ แห่งเดือนจิดระ (เดือนห้า) วันอาทิตย์ พระจันทร์เสวยฤกษ์ปียะ ข้าพเจ้าได้บูรณะแก้วอันประเสริฐคือ เจดีย์องค์นี้ในปัจจุบันประดับด้วยทองและไม่อาจมีที่เปรียบได้ในประเทศนี้ ข้าพเจ้าขออนอบน้อม แต่ความรุ่งเรืองของเจดีย์องค์นี้ทุกขณะ ความเคารพบูชาซึ่งข้าพเจ้ามีแต่แก้วอันประเสริฐคือเจดีย์องค์นี้ ขอให้อันตรายทั้งหลายทุกชนิดจงปลาสนาการไป ขอให้พรอันสูงสุดจงประสิทธิ์ประสาทแด่สรรพสัตว์ทั้งหลายตลอดกาล วัตถุที่ข้าพเจ้าได้ถวายแด่เจดีย์องค์นี้คือทอง 2300

ด้านที่ 2 ...บาท เงิน 14 บาท ทองแดง 610 บาท ที่ดินคือในสุลุดตาร สปริป 20 พง ในโพรง 34 พง ในรำสมรรตติล 49 ในตริล 80 พง ใน “นรสิง” 50 พง ในตระกูลตริย 16 พง ในกิริกรัญ 12 พง ทาสคือชาย 16 คน หญิง 26 คน หนึ่ง...ที่ดิน ? แห่งยกยักพิสุกัลปซึ่ง (จรด) ทางทิศตะวันออก...ทางทิศเหนือ ตรีละกพิสุ...สระพาริณจจรดทิศใต้...(รา)ชกุน (จรด) ทางทิศตะวันตก...แห่งแก้วอันประเสริฐคือเจดีย์องค์นี้ และสิ่งที่ข้าพเจ้าได้อุทิศถวาย ข้าว(เปลือก) 500 ตะกร้าและเพชร 2 เม็ด ซึ่งแต่ละเม็ดมีราคา 4 หลัก ที่ดินซึ่งตั้งอยู่ที่สปริปและที่ตั้งอยู่ที่ตริจ ทาสซึ่งรับใช้อยู่ที่เจดีย์แห่งนี้ ทำงานด้วยที่นั่น ทางทิศตะวันออก...ทางทิศเหนือมุม(ปลั่ง)...ทางทิศตะวันตกมุมสุทะ ทางทิศใต้มุม...ที่ดินซึ่งแต่ละด้านประกอบด้วยในสปริป 5 พง ในตริจ 20 พง ...ได้รับมาเพื่อคณะสงฆ์ที่สถานที่แห่งนี้ด้วย¹⁸

2. นายเทิม มีเต็ม ได้เรียบเรียงไว้ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 โดยกล่าวว่าแม้จะเคยมีผู้แปลแล้ว แต่ยังมีที่คลาดเคลื่อนอยู่มาก จึงสรุปความไว้ดังนี้

กล่าวถึงพระเจดีย์อย่างหนึ่ง ที่พระเจ้าสรรพสิทธิได้ทรงสร้าง (ปฏิสังขรณ์) ซึ่งพระเจดีย์องค์ดังกล่าวนี้ ได้พังทลายลงเมื่อคราวแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ปีไวยสาจะ ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 5 วันอาทิตย์ การสร้างพระเจดีย์ในครั้งนั้น พระเจ้าสรรพสิทธิโปรดให้ประดับองค์พระเจดีย์ด้วยทอง ได้กล่าวถึงคำอธิษฐานปรารภนา ขอย่าให้อันตรายทั้งปวงมีขึ้น จงพินาศไปพร้อมกับขอพรอันสูงสุด

¹⁸ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 2, 3 และ 4,” วารสารโบราณคดี 4, 2 (ตุลาคม 2515) : 165-166.

ของประสิทธิแก่พระเจ้าสรรพสิทธิ์ และได้กล่าวถึงสรรพวัตถุต่าง ๆ ที่พระเจ้าสรรพสิทธิ์ทรงอุทิศถวายแก่พระเจดีย์มีต้นว่า ที่ดิน ข้าวพระ ข้าวของอันมีค่าต่าง ๆ และยังได้ถวายที่ดิน เพื่อเป็นส่วนบำรุงพระสงฆ์ในที่นั้นด้วย¹⁹

3. นายจำปา เชื่องเจริญ อ่านและแปล นายเทิม มีเต็ม อ่านและคัดสรุป นายคงเดช ประพัฒน์ทอง เรียบเรียง ในวิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย

มีการอธิบายความจารึกเฉพาะด้านที่ 1 ว่า ...แก้วอันประเสริฐซึ่งเป็นเจดีย์องค์นี้ (รัตนเจดีย์) ซึ่ง...ของข้าพเจ้าผู้มีนามว่า...ได้สร้างขึ้นภายหลัง สำเร็จลงในรัชกาลที่แผ่ไปทั่วสิบทิศ ข้าพเจ้าผู้มีนามว่าสัพพาสิตีผู้เป็นเจ้าของแห่งแผ่นดิน ได้หักพังลงเนื่องจากแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ซึ่งได้เกิดขึ้นในสมัยนั้น ในปีไวยสาจะ ขึ้น 13 ค่ำ แห่งเดือน ใจตระ(เดือนห้า) วันอาทิตย์ พระจันทร์เสวยฤกษ์ปียะ ข้าพเจ้าได้บูรณะแก้วอันประเสริฐ คือเจดีย์องค์นี้ในปัจจุบัน ประดับด้วยทองและไม่อาจมีที่เปรียบได้ในประเทศนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมแต่ความรุ่งเรืองของเจดีย์องค์นี้ทุกขณะ²⁰

4. นายเทิม มีเต็ม อ่านและเรียบเรียง นายจำปา เชื่องเจริญ แปลและอธิบายศัพท์ ปรากฏในภาคผนวก 2 คำอ่านแปลจารึก ลพ. 1 ลพ. 2 ลพ. 5 และลพ. 7 ในวิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย

ด้านที่ 1 ข้าพเจ้าสัพพาสิตี ผู้ครองอาณาจักรแห่งชนชาวมอญ ได้ทำผาติกรรมดินแดนอันมหัศจรรย์นี้ด้วยทรัพย์ของข้าพเจ้า มีทองคำจำนวน สอง สาม ร้อย พัน สาม เพื่ออุทิศถวายแด่พระราชบิดาและพระอัยกา ในปีไวยสาจะสังวัจฉร เดือนเชษฐะ ขึ้น 13 ค่ำ วันอาทิตย์ อันเป็นมงคลฤกษ์ ข้าพเจ้าได้สร้างพระรัตนเจดีย์ตกแต่งประดับประดาอย่างประณีตงดงาม ไม่มีพระเจดีย์ใดในอาณาจักรนี้จะเสมอเหมือน ข้าพเจ้าได้กระทำการบูชากราบไหว้พระรัตนเจดีย์ ด้วยอานุภาพแห่งการบูชากราบไหว้นี้ ขอให้อันตรายอย่างหนึ่งอย่างใดจงพินาศไป ขอสรรพมงคลทั้งหลายอันประเสริฐ และความเจริญรุ่งเรืองจงมีแก่สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นตลอดกาลนานเทอญ

ด้านที่ 2 ได้ประดับประดาสีกละ 1 เงิน 14 บริเวณภายในใกล้ผนังนี้ 314 ภายในผนังส่วนล่าง 19 บริเวณผนัง 80 ผนัง 5 นรสิงห์ 10 ที่กั้นผนังส่วนของเจ้าลย 12 ได้ถวายข้าแห่งบรรพบุรุษจำนวนหนึ่ง ไว้สำหรับรักษาพระพุทธรูปอันประดิษฐานอยู่ที่มุมส่วนล่างทั้ง 6 ถวายที่ดินด้านทิศตะวันตกพร้อมทั้งข้าวเปลือก 500 วิญ ของพระราชมารดา 2 วิญ ข้าพเจ้าและพระราชมารดา พร้อมด้วยชนชาวมอญ ได้บูรณะผนังในบริเวณต่าง ๆ ดังนี้ พระราชมารดาของข้าพเจ้า ทรงบูรณะผนังมุมด้านนอกและด้านใน และทรงสร้างบ่อน้ำ 20 บ่อ อุทิศถวายแด่พระสงฆ์ในอารามที่นี้

¹⁹ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 2, 126.

²⁰ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 17.

นายช่างเถร กระทำท่ามกลางและแนวมุมอันชิดกับส่วนล่างด้านทิศตะวันตก นายช่างสิกและนายช่างสุทสี กระทำมุมส่วนบน ด้านทิศตะวันตก มูลค่าการบูรณะทั้งสิ้น 400,000²¹

การกำหนดอายุ เชเคสได้อธิบายว่าพระนามที่ปรากฏในจารึกหลักนี้ เป็นพระนามเดียวกับที่ปรากฏในจารึก ลพ. 1 ดังนั้นปีที่จารึกคือในปีไวสาจะ อาจตรงกับ พ.ศ. 1761²² แต่จากตัวอักษรมอญโบราณที่จารึก เหมือนกับ ตัวอักษรที่จารึกใน ลพ. /1 จึงสรุปได้ว่าน่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17

โบราณสถานที่เกี่ยวข้องในจารึก

1. พระเจ้าสวาวาสิตธิทรงปฏิสังขรณ์รัตนเจดีย์ ซึ่งปัจจุบันหมายถึงเจดีย์กู่กุด หากเป็นเช่นนั้น เจดีย์องค์นี้เดิมน่าจะมีอยู่แล้ว แต่ข้อความจากจารึกหลักนี้ที่ระบุว่า “ได้สร้างขึ้นภายหลังสำเร็จลงในรัชกาลที่แผ่ไปทั้งสิบทิศ” ดังนั้นจึงยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่า พระเจ้าสวาวาสิตธิได้ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์เจดีย์กู่กุด

2. ข้อสังเกตจากชื่อ “รัตนเจดีย์” เป็นคำเรียกของเจดีย์ มีความหมายว่า เป็นเจดีย์ที่มีค่า เป็นแก้วอันประเสริฐ หรือประดับด้วยแก้วมีค่า จากจารึกหลักนี้ปรากฏคำว่า “รัตนเจดีย์” จึงอาจหมายถึงเจดีย์ที่มีการประดับด้วยของมีค่า ซึ่งอาจเป็นเจดีย์สี่เหลี่ยม หรือเจดีย์แปดเหลี่ยม องค์ใดองค์หนึ่งภายในวัดจามเทวีก็เป็นได้

3. การเรียกชื่อเจดีย์ภายในวัดจามเทวีในปัจจุบัน ได้เรียกเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมเรียกว่า เจดีย์กู่กุด หรือ สุวรรณังโกฏเจดีย์ ตามที่ปรากฏในตำนาน โดยระบุว่าเป็นเจดีย์ที่พระมหันตยศทรงสร้างขึ้น เพื่อบรรจุอัฐิของพระนางจามเทวี ส่วนเจดีย์แปดเหลี่ยมเรียกว่า “รัตนเจดีย์”

4. จากการศึกษาจาก บันทึกข้อมูลแผ่นดินไหวในประวัติศาสตร์ที่รู้จักได้ในประเทศไทย ได้ระบุถึงศักราชที่เกิดแผ่นดินไหว จากประชุมพงศาวดารภาค 61 ได้ระบุว่าเกิดแผ่นดินไหวในปี พ.ศ. 1003 และ พ.ศ. 1077 ที่โยนกนคร และในปี พ.ศ. 1905 และ พ.ศ. 1909 เกิดแผ่นดินไหวที่สุโขทัย²³ โดยไม่มีการบันทึกว่าเกิดแผ่นดินไหวในปี พ.ศ. 1761 ดังที่ปรากฏในจารึกหลักนี้ หรือแม้แต่ช่วงระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันก็ไม่ปรากฏ ดังนั้นจึงยังไม่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่า การพังทลายของเจดีย์ เกิดจากแผ่นดินไหวในปีนั้นหรือได้พังทลายจากแผ่นดินไหวก่อนหน้านี้ ต่อมาจึงเพิ่งจะได้ปฏิสังขรณ์ในปี พ.ศ. 1761 เพราะหากเจดีย์องค์นี้พังทลายจากการเกิดแผ่นดินไหวจริง

²¹ เรื่องเดียวกัน, 112.

²² เรื่องเดียวกัน, 16.

²³ กรมอุตุนิยมวิทยา, บันทึกข้อมูลแผ่นดินไหวที่รู้จักได้ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กองการศึกษาและวิจัย, 2527), 4-5.

เจดีย์องค์อื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียงกัน เช่น เจดีย์พระธาตุหริภุญชัย ก็น่าจะได้รับผลกระทบจากแผ่นดินไหวด้วยเช่นกัน หรือการพังทลายของเจดีย์ อาจเกิดจากฝนตกหนัก เป็นเหตุให้ฐานเจดีย์ทรุดและเกิดการพังทลายในที่สุด

หลักที่ 2 จารึกอาณาจักรปูนไชย (ลพ. /5) เป็นจารึกใบเสมานหินทรายสีแดง ที่มีขนาดเล็กและชำรุดมาก มีรอยแตกหักทั่วไป สูง 100 เซนติเมตร กว้าง 68 เซนติเมตร หนา 23 เซนติเมตร บรรทัดต่าง ๆ เว้นจังหวะไม่เท่ากัน ศิลาจารึกชำรุดโดยเฉพาะตรงส่วนกลางและขอบโดยรอบชำรุดมาก พบที่ฐานเจดีย์กู่กุด พร้อมกับจารึก ลพ./ 2 จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ภาษามอญ แต่ตัวอักษรมีขนาดใหญ่ ค่อนข้างกลมอ่านง่าย มีเพียง 8 บรรทัด

ประวัติความเป็นมา ตามบัญชีโบราณศิลปวัตถุ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย เลขที่ 344 เลขหมวด 359/18 ได้ระบุที่มาว่าได้จากวัดกู่กุด ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โดยย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัยเมื่อ พ.ศ. 2518²⁴ ซึ่งในวิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย ระบุว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ เป็นผู้พบจารึกหลักนี้บริเวณฐานด้านทิศตะวันออกของเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี พร้อมกับจารึก ลพ. /2 จารึกของพระเจ้าสวราชิทธิ²⁵

ภาพที่ 24 จารึกอาณาจักรปูนไชย ลพ. 5 ด้านที่ 1

“จารึกอาณาจักรปูนไชย, พ.ศ. 2550,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

²⁴ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, “บัญชีโบราณศิลปวัตถุ,” (พิมพ์ดีด)

²⁵ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 22.

เนื้อความในจารึก กล่าวถึง กษัตริย์นามว่า “ตฺขุ” ที่ครองหริภุญไชย (เจ้าแห่งประเทศแห่งปุนไช) โปรดให้สร้างที่สงฆ์สำหรับสงฆ์จำนวน 25 แห่ง ตามริมฝั่งแม่น้ำ ลำคลอง ในบรรทัดที่ 8 สันนิษฐานว่าน่าจะกล่าวถึงการสร้างเจดีย์ 20 อ้อม

โดยการแปลความจากจารึกมีหลายสำนวนดังนี้

1. โรเบิร์ต ฮัลลiday และชาร์ลส์ อ็อตโต บลักเคิน อ่านและแปล ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง โดยฮัลลiday ได้แปลว่า เจ้าแห่งประเทศปุนไช ได้ให้กระทำซึ่ง... ได้นำไปถวายแด่นักปราชญ์...แห่งคณะสงฆ์ ...ขอให้ท่านมายังห้องประชุม...เจ้าแห่งประเทศในระบะตลอดกาล...แห่งเจดีย์... จักกัณรสิง... (โดยอธิบายว่า อาจเป็นจักรและนรสิงห์ ซึ่งอาจหมายถึงเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกายแต่เดิมก็ได้) ประกอบด้วย 7 พยางค์ 25 พยางค์ ที่...21 พยางค์²⁶

2. นายเทิม มีเต็ม ยังมิได้อ่านแปล แต่สรุปความไว้ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 ความว่า กล่าวถึงกษัตริย์ผู้ครองอาณาจักรปุนไช และกล่าวถึงการถวายสิ่งของแก่นักปราชญ์แห่งคณะสงฆ์²⁷

3. นายจำปา เขื่องเจริญ อ่านและแปล นายเทิม มีเต็ม อ่านและคัดสรุป นายคงเดช ประพัฒน์ทอง เรียบเรียง ในวิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย โดยเป็นการอ่านพอสรุปได้ว่า ในความขึ้นต้นกล่าวถึง กษัตริย์ผู้ทรงพระนามว่า “ตฺขุ” พระเจ้าตฺขุนี้ ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ที่ได้ครองหริภุญไชยนคร บ่งบอกถึงที่อยู่ของพระภิกษุสงฆ์ ผู้เป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา และกล่าวถึงการสร้างสถานที่สงฆ์ของพระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวน 25 แห่ง ตรงริมฝั่งแม่น้ำหรือคลอง ในบรรทัดสุดท้าย บรรทัดที่ 8 บ่งบอกถึงการก่อสร้างอย่างหนึ่ง น่าจะหมายถึงเจดีย์ แต่ตัวอักษรจารึกเห็นเพียงพยัญชนะตัวสุดท้ายคือ “ย” และความต่อมาก็คือ “20 อ้อม”

28

4. นายเทิม มีเต็ม อ่านและเรียบเรียง นายจำปา เขื่องเจริญ แปลและอธิบายศัพท์ จตุพร ศิริสัมพันธ์ เรียบเรียงคำแปล แปลโดยความว่า พระมหากษัตริย์ผู้ครองอาณาจักรปุนไชนคร ได้ทรง

²⁶ หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 2, 3 และ 4,” วารสารโบราณคดี 4, 2 (ตุลาคม 2515) : 163-168.

²⁷ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทยเล่ม 2, 131.

²⁸ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 22-23.

สร้างพระมหาเจดีย์ไว้ ท่านบัณฑิตได้เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ พร้อมด้วยสมิงละจกณะนรสิงห์ ได้บูรณะพระมหาเจดีย์ ได้สร้างพระพุทธรูป 3 องค์ และผนัง 125 ผนัง 21²⁹

5. อาจารย์พงศ์เกษม สนธิไทย ปรีวรตใหม่ความว่า พระมหาบพิตรเจ้า แห่งอาณาจักรบุญเชษฐนคร เมื่อทรงสร้างมหาเจดีย์ ทรงประชุมนิมนต์มาซึ่งปู่เจ้าบัณฑิตสงฆ์ อันเป็นประมุขทั้งหลาย เพื่อมาทำบุญอุทิศพระราชกุศลแด่พระราชเจ้าอาณาจักรผู้ทรงล่วงลับไปแล้วทั้งหมดถวายแด่พระไตรรัตน์ มหาบพิตรเจ้าปู่ “นรสิง” ทรงถวายที่นาร้อยยี่สิบห้าและที่นายี่สิบเอ็ดหน่วย จารึกหลักนี้ มีศัพท์ที่พ้องกับจารึกสวาวาสิตธิธิ ลพ.2 คือคำว่า “นรสิง” ซึ่งน่าจะแปลว่า กระทำปล่องคูหาไม่ใช่ชื่อเฉพาะของ “นรสิงห์”³⁰

การกำหนดอายุ จากรูปอักษรมอญโบราณ สันนิษฐานน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 โดยนายเทิม มีเต็ม ได้อธิบายว่าสระและพยัญชนะที่ปรากฏในจารึกหลักนี้ตัวอักษรไม่งาม แบบฝีมือและลายมือโบราณ คงเป็นพระภิกษุจารขึ้นเอง ส่วนจารึกของพระเจ้าสวาวาสิตธิ คงเป็นลายมือของพวกอากัณณ์ ที่ประดิษฐ์ให้งดงาม ตามพระราชโองการของกษัตริย์ นอกจากนั้นนายจำปา เยื้องเจริญได้ให้ความเห็นว่า เป็นจารึกที่ตัวอักษรอ่านง่าย เรียกได้ว่า “เป็นแบบครู” ที่ทำให้สามารถอ่านจารึกภาษามอญโบราณอื่น ๆ ทั้ง 7 หลักได้³¹

โบราณสถานที่เกี่ยวข้องในจารึก

1. การสร้างสถานที่สำหรับสงฆ์น้ำแด่พระภิกษุ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นบริเวณวัดจามเทวี (กุฎ) นี้ เนื่องจากเป็นสถานที่ที่พบจารึกและที่สงฆ์น้ำดังกล่าวคงอยู่หลังวัดจามเทวีออกไปทางทิศตะวันตกราว 200 เมตร เนื่องจากบริเวณนั้นมีลำเหมือง กว้างประมาณ 20 กว่าเมตร ชักน้ำมาจากลำน้ำปิง ผ่านหลังวัดจามเทวีไปออกแม่น้ำปิงที่บ้านสบทา³²

2. กล่าวถึงการสร้างพระเจดีย์ ที่มีขนาด 20 อ้อม สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรัตนเจดีย์ องค์ที่พระเจ้าสวาวาสิตธิทรงปฏิสังขรณ์คราวแผ่นดินไหว คือเจดีย์สี่เหลี่ยมหรือเจดีย์กู่กุดมากกว่า ส่วนเจดีย์แปดเหลี่ยมมีขนาดเล็กกว่าเจดีย์สี่เหลี่ยม ไม่น่าจะถึง 20 อ้อม ดังนั้นเจดีย์ขนาด 20 อ้อมในจารึกนี้ น่าจะหมายถึงเจดีย์สี่เหลี่ยม

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 113-114.

³⁰ กรมศิลปากร, สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 38.

³¹ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 23.

³² เรื่องเดียวกัน.

3. คำว่า “นรสิง” เป็นภาษามอญ หมายถึงกระทำปล่องคูหา มากกว่าจะหมายถึง จักร และนรสิงห์ ตามการแปลของโรเบิร์ต ฮัลลiday และชาร์ลส์ อ็อตโต บลักเด็น ซึ่งได้แปลว่า อาจเป็น จักรและนรสิงห์ ซึ่งอาจหมายถึงเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย เนื่องจากหลักฐาน เนื่องในศาสนาที่ปรากฏ ทั้งจากหลักฐาน โบราณคดีและการขุดค้นทาง โบราณคดี ไม่พบ หลักฐานใดที่สืบเนื่องไปถึงศาสนาพราหมณ์

4. คำว่า “คูหา” ในภาษาบาลี หมายถึงสถานที่ลับ หรือถ้ำ ในที่นี้น่าจะหมายถึง การ สร้างกรุ เพื่อบรรจุสิ่งของมีค่า หรือวัตถุมงคลมากกว่า

จารึกวัดมหาวัน (ลพ. /3) เป็นจารึกศิลาทรายสีน้ำตาล มีจารึก 4 ด้าน คือด้านหน้าและ หลัง รวมถึงสันข้างของจารึก 2 ด้าน สูง 131 เซนติเมตร กว้าง 78 เซนติเมตรหนา 24 เซนติเมตร จารึกหลักนี้จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ภาษามอญ ด้านหน้ามี 22 บรรทัด ด้านหลังมี 20 บรรทัด ซ้ายซ้ายมี 22 บรรทัด ด้านขวามี 21 บรรทัด

ประวัติความเป็นมา ตามบัญชีโบราณศิลปวัตถุ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย เลขที่ 341 เลขหมวด 356/18 ได้ระบุที่มาว่าได้จากวัดมหาวัน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน³³ โดย ท่าน เจ้าคุณพระญาณมงคล รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน เจ้าอาวาสวัดมหาวันองค์ปัจจุบันกล่าวว่าเดิมจารึก หลักนี้เคยตั้งอยู่หน้าอุโบสถของวัด ต่อมาท่านเจ้าคุณพระพระญาณมงคล อดีตเจ้าอาวาสได้อนุญาต ให้ย้ายไปไว้อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย³⁴

เนื้อความในจารึก การกล่าวถึงความสัจจะอย่างแท้จริง ในผลงานแห่งพระมหากษัตริย์ พระองค์หนึ่ง ผู้บำเพ็ญกุศลในพระพุทธศาสนา การสร้างเจดีย์ พระพุทธรูป ที่อยู่ คูหา ฉัตร การ ถวายข้าเพื่อบำรุงรักษา กล่าวถึงญาติและผู้ที่เกี่ยวข้องในการนี้ และการอุทิศถวายวัตถุสิ่งของต่าง ๆ

³³ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, “บัญชีโบราณศิลปวัตถุ,” (พิมพ์ดีด)

³⁴ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 18.

ภาพที่ 25 จารึกวัดมหาวัน ลพ. 3 ด้านที่ 1 และด้านข้าง

“จารึกวัดมหาวัน, พ.ศ. 2550,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

โดยการแปลความจากจารึกมีหลายสำนวนดังนี้

1. โรเบิร์ต ฮัลลiday และชาร์ลส์ อ็อตโต บล๊ากเด็น อ่านและแปล ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง โดยอธิบายไว้เบื้องต้นว่า เป็นจารึกมี 3 ด้าน มุมทั้งสี่ของจารึกชำรุดมาก แต่มุมซ้ายบนยังอยู่ค่อนข้างดี คงมีแต่เพียงตัวอักษรเพียง 1 หรือ 2 ตัว ที่ปลายบรรทัดที่ 2 ขาดหายไป ที่มุมอีก 3 มุม ตัวอักษรในบรรทัดบน ๆ ได้ขาดหายไปหมด นอกจากนั้นตัวอักษรอีกหลายตัวยังลบเลือน จนไม่สามารถอ่านได้ โดยได้แปลเพียงด้านที่ 1 จำนวน 21 บรรทัด ส่วนบรรทัดที่ 22 ไม่สามารถอ่านได้ ส่วนด้านที่ 2 และ 3 เพียงอ่านแต่ยังไม่ได้แปล

แปลความว่า สิ่งนี้เป็นคำบอกเล่าอันแท้จริงแห่งงานซึ่งข้าพเจ้า...ในสมัยซึ่ง...เดือนใจตระ(คือเดือนห้า)...ซึ่งได้สร้างขึ้น...บาทและ 30 ไพ เงิน 30...2 บาท ตระลาจ พิสุภกร ผู้ซึ่งเป็น...ปี...ได้สร้างเจดีย์องค์นี้และกรุ่น...สราย...190...ร้อยห้าสิบบาท 50 บาท...100 และ...บาท...บาท กษรร 3 บาท เช่นเดียวกับ...บาท ปาร 10 บาท...หนึ่ง...และ...หนึ่ง...เงิน...บาทและหนึ่งตปาล เจดีย์ราช...ของถวายทุกอย่าง คือ 150,000 กลึง...35 บาท และ 30 ไพ...7 บาท...ทองแดง 6 บาท...กโยต...หนึ่ง...แห่งสัมฤทธิ์ ...3 บาท หนึ่ง ...10 บาท...กยาก...สถานที่ 2 แห่ง ...สถานที่ 1 แห่ง...3...ศิลาแผ่นหนึ่ง...หนึ่ง...หก...ของถวาย 7 อย่างทั้งหมด...แห่ง หนึ่ง... 3 กลึง...1 มรณกษัย ทาส 1 คน...ที่ดินที่ได้เพาะปลูกแล้ว...หนึ่ง...ทำด้วยงาช้าง...ที่ดินที่ได้เพาะปลูกแล้ว...10,000...³⁵

³⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 5 และ 6,” วารสารโบราณคดี 4, 3 (มกราคม 2516) : 317.

เป็นการกล่าวถึงผลงานของกษัตริย์ผู้บำเพ็ญพระราชกุศลในพุทธศาสนา โดยการสร้างเจดีย์และกรู และกล่าวถึงศิลาแผ่นหนึ่ง (ศิลาจารึกวัดมเหยง) การสร้างพระพุทธรูป (ซึ่ง R. Halliday ไม่แน่ใจว่าหมายถึง พระพุทธรูป หรือ เจดีย์) และบำรุงรักษาสงฆ์ โดยการอุทิศถวายวัตถุต่าง ๆ แก่พระสงฆ์ และวัด เช่น ที่ดิน ทาส

อนึ่ง บทความของ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทดิศ ดิศกุล ซึ่งแปลมาจากบทความของ ศาสตราจารย์ โรเบิร์ต ฮัลลiday และ ศาสตราจารย์ ชาร์ลส์ ฮัตโต บล็อกเด็น นั้นระบุว่า จารึกหลักนี้มี 3 ด้าน ซึ่งในความเป็นจริงแล้วมีทั้งหมด 4 ด้าน คือ ด้านหน้า-หลัง และด้านข้าง) สัน (ทั้ง 2 ข้าง สาเหตุที่ข้อมูลมีความคลาดเคลื่อนเช่นนี้ อาจเกิดจากการที่ผู้ทำสำเนาจารึกได้ทำสำเนาส่งไปให้เพียง 3 ด้าน จึงเกิดความเข้าใจผิดดังกล่าว³⁶

2. นายเทิม มีเต็ม ได้เรียบเรียงไว้ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 กล่าวว่า ศิลาจารึกนี้ แม้จะเคยมีผู้อ่านแปล แต่ยังมีที่คลาดเคลื่อนอยู่มาก จึงสรุปแต่ใจความดังนี้

ข้อความที่เริ่มคือ การกล่าวความสัจจะอย่างแท้จริง (จรมตฺ) ในผลงานแห่งพระมหากษัตริย์ พระองค์หนึ่งผู้บำเพ็ญกุศลในพระพุทธศาสนา โดยกล่าวถึงการสร้างเจดีย์ พระพุทธรูป ที่อยู่ (กุฎิ) คูหา ฉัตร และการถวายข้า (เทิก) เพื่อบำรุงรักษา ได้กล่าวถึงญาติ (พระราชวงศ์) และผู้ที่เกี่ยวข้องในการนี้ (ส่วนมากเป็นวิสามนต) การกล่าวถึงการอุทิศถวายวัตถุสิ่งของต่าง ๆ³⁷

3. นายจำปา เยื้องเจริญ อ่านและแปล นายเทิม มีเต็ม อ่านและคัดสรุป นายคงเดช ประพัฒน์ทอง เรียบเรียง ในวิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย ได้แปลว่า

ความสัจอย่างแท้จริงคือ จรมตฺ ในผลงานของท่าน (กษัตริย์) ผู้บำเพ็ญพระราชกุศลในพระพุทธศาสนา ได้สร้างเจดีย์ พระพุทธรูปทั้ง 3 การสร้างกุฎิ คูหา และทำฉัตรกันพระพุทธรูป และกล่าวถึงการถวายพระหรือเลกวัด ไว้สำหรับบำรุงรักษาและรับใช้พระภิกษุสงฆ์ในพระอาราม การกล่าวถึงพระญาติวงศ์ในราชตระกูล และผู้ที่เกี่ยวข้องในกิจการนี้ และกล่าวถึงการอุทิศถวายวัตถุสิ่งของต่าง ๆ สำหรับพระสงฆ์และวัด³⁸

4. อาจารย์พงศ์เกษม สนธิไทย ได้ปริวรรตใหม่ เนื้อหาโดยสรุป กล่าวถึงการนิมนต์ ตชอรรหิปปณี ซึ่งน่าจะเป็นนักบวชผู้เป็นที่นับถืออย่างสูงในขณะนั้นมายังลำพูน และได้ทำบุญร่วมกับ

³⁶ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 5 และ 6,” วารสารโบราณคดี 4, 3 (มกราคม 2516) : 314-322.

³⁷ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 2, 127-129.

³⁸ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 18-19.

ผู้ปกครองกับเจ้านายชั้นสูง ในจารึกกล่าวถึงการสร้างเจดีย์ที่มีคูหา การบริจาคที่ดิน เงิน ทอง ข้าว าทาส และกล่าวถึงพระนามพระพุทธรูป 2 องค์

จารึกหลักนี้เป็นจารึกที่ประกอบด้วยวิสามานยนามของบุคคลชั้นสูง ส่วนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องแต่อยู่ในสถานภาพทางสังคมที่ต่ำกว่า จะจารึกชื่อไว้ทางด้านข้างของจารึก³⁹

การกำหนดอายุ จากรูปอักษรมอญโบราณ สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17

โบราณสถานทีกล่าวถึงในจารึก

1. การสร้างเจดีย์ พระพุทธรูปและอื่น ๆ สันนิษฐานว่า เจดีย์ทีกล่าวถึงในจารึกคือ เจดีย์ที่วัดมหาวัน เนื่องจากเป็นสถานที่พบจารึก
2. มีการกล่าวถึงการถวายจารึกศิลาแผ่นหนึ่ง นั่นคือศิลาจารึกวัดมหาวันหลักนี้

จารึกวัดบ้านหลวย (ลพ. /6) เป็นจารึกศิลาทรายสีเทา มี 2 ด้าน สูง 95 เซนติเมตร กว้าง 45.5 เซนติเมตร หนา 15 เซนติเมตร จารึกหลักนี้จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ภาษามอญ ด้านที่ 1 มี 16 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 16 บรรทัด

ประวัติความเป็นมา ตามบัญชีโบราณศิลปวัตถุ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย เลขที่ 342 เลขหมวด 357/18 ได้ระบุที่มาว่าได้จากวัดบ้านหลวย ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁴⁰

เนื้อความในจารึก การบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง เช่น การอุทิศข้าวไว้สำหรับบำรุงรักษาวัดและสระน้ำ วัดทีกล่าวไว้ในจารึกคือ เขตวันน์ กล่าวถึงผู้ที่สร้างเจดีย์และคูหา การถวายวัตถุสรรพสิ่งของต่าง ๆ เช่น หม้อน้ำ ฉัตร เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น กระบุง หรือตะกร้า

³⁹ กรมศิลปากร, สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 42.

⁴⁰ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, “บัญชีโบราณศิลปวัตถุ,” (พิมพ์ดีด)

ภาพที่ 26 จารึกวัดบ้านหลวย ลพ. 6 ด้านที่ 1

“จารึกวัดบ้านหลวย, พ.ศ. 2550,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

โดยการแปลความจากจารึกมีหลายสำนวนดังนี้

1. โรเบิร์ต ฮัลลiday และชาร์ลส์ อ็อตโต บลักเคิน อ่านและแปล ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง โดยได้อธิบายว่า ข้อความในจารึกหลักนี้ไม่สู้แน่นอนนัก ถ้อยคำส่วนใหญ่ที่ใช้ ก็ไม่สามารถเข้าใจได้ และไม่สามารถอธิบายได้ว่าหมายถึงอะไร แต่จารึกหลักนี้ ก็มุ่งหมายถึงผลงานที่ได้กระทำสำเร็จลงแล้ว และสิ่งของที่อุทิศถวายแด่ศาสนสถาน คำว่า “เซตวัน” มีปรากฏอยู่ในจารึกทั้งสองด้าน ด้านที่ 1 มีบัญชีของที่ถวายแด่วัด อย่างไรก็ตามชื่อดินนามของสิ่งเหล่านี้ ก็ลบเลือนไปแล้ว หรือไม่อาจทราบได้ว่าหมายถึงอะไรกันแน่ ด้านที่ 2 กล่าวถึงกรูและเจดีย์ และสิ่งของที่กล่าวไว้ ณ ที่นี้ คงหมายถึงสิ่งของที่ถวายไว้ ณ ที่ 2 แห่งนั้น คำนามบางคำก็ไม่สามารถอ่านออกได้ และคำที่อ่านออกบางครั้งก็ไม่ทราบว่าหมายถึงอะไร

ด้านที่ 1 นี้คือคำบอกเล่าอันแท้จริงของผลงาน...ซึ่งทั้งหมดได้กระทำสำเร็จแล้ว...เซตวัน...ในขณะที่...เข้ามาพร้อมด้วยอาวุธ...ทอง...สิ่งของซึ่งได้ถวายไว้เช่นเดียวกับ...หนึ่ง...หนึ่ง...เจ็ด...แห่งข้าวเปลือก...ซึ่ง...

ด้านที่ 2 ระหว่าง...พัน ระหว่าง...หนึ่ง...เซตวัน...ได้สำเร็จลง...ข้าพเจ้าได้สร้างเจดีย์องค์นี้และกรูนี้ วัตถุทั้งหมดซึ่งข้าพเจ้าได้บรรจุไว้ที่นั่นคือ ตะกร้า 3 ใบ คนโท 1 ใบ ส่วนหนึ่งแห่ง...

หนึ่ง...หนึ่ง...หนึ่ง...หนึ่ง...หนึ่ง...เครื่องประดับหนึ่ง... ข้าพเจ้าขออุทิศถวายแด่พระรัตนตรัย
กลึงทั้งสองแห่ง... 50 ตาย 30 โตรง อทาย ทองแดง 200 ...สาม...⁴¹

2. นายเทิม มีเต็ม ได้เรียบเรียงไว้ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 โดยได้ระบุว่าข้อความที่สำคัญในจารึกหลักนี้คือศักราชที่ปรากฏในด้านที่ 1 เป็นพุทธศักราช 826 หนึ่งพัน ถ้าคิดกลับตัวเลขตามแบบอย่าง “กหंपายา” ก็จะเป็นพุทธศักราช 1628 ส่วนข้อความอื่น ๆ ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ในพระพุทธรูปของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง เช่น การอุทิศข้าวไว้สำหรับบำรุงรักษาวัดและสระน้ำ วัดที่กล่าวไว้ในจารึกคือ เขตวันน์ (ซึ่งปัจจุบันคือวัดดอนแก้ว อำเภอเมืองจังหวัดลำพูน) นอกจากนั้น ยังกล่าวถึงผู้ที่สร้างเจดีย์และคูหา ซึ่งน่าจะได้แก่เจดีย์ที่มีชั้นประดับการถวายวัตถุสรรพสิ่งของต่าง ๆ เช่น หม้อน้ำ น้ตร เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น กระบุง หรือตะกร้า⁴²

3. นายจำปา เชื่องเจริญ อ่านและแปล นายเทิม มีเต็ม อ่านและคัดสรุป นายคงเดช ประพัฒน์ทอง เรียบเรียง ในวิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย สรุปข้อความเหมือนกับสำนวนของนายเทิม มีเต็ม⁴³

4. อาจารย์พงศ์เกษม สนธิไทย ได้ปริวรรตใหม่ โดยได้อธิบายว่าจารึกวัดบ้านหลวงนี้เป็นหลักเดียวที่ขึ้นต้นบรรทัดแรกด้วยการบอกศักราชเป็นตัวเลข ถอดความได้ว่าอยู่ในปี พ.ศ.1781 ตรงกับมหาศักราช 1160 ข้อความขึ้นต้นเขียนเป็นคาถาคำฉันท์ ภาษาบาลี แบบเดียวกับจารึกพระเจ้าสุวราชสิทธิ เนื้อหาโดยสรุปกล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ในพระพุทธรูปของชนชั้นสูง โดยมีบุคคลสำคัญ 3 ท่านคือ ตรีจวสดีทิป ตชวสสสนเขตต ตรีจสมปวดีสุส แห่งอาณาจักรภูกุญไชย มีการอุทิศข้าวหรือทาสไว้สำหรับบำรุงรักษาวัดและสระน้ำ ถวายสิ่งของให้วัดเขตวัน มีการสร้างเจดีย์และตอนท้ายกล่าวถึงการถวายวัตถุสรรพสิ่งของต่าง ๆ เช่น หม้อน้ำ น้ตร กระบุง ตะกร้า เป็นต้น⁴⁴

การกำหนดอายุ จารึกหลักนี้ มีการแสดงความเห็นเกี่ยวกับศักราชที่ปรากฏไว้หลากหลาย ดังนี้ เดิมปรากฏศักราชในบรรทัดแรกของด้านที่ 1 แต่ ฮัลลิดีย์ ได้กำหนดให้เป็นด้านที่

⁴¹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 5 และ 6,” วารสารโบราณคดี 4, 3 (มกราคม 2516) : 319-322.

⁴² กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 2, 133-136 .

⁴³ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 24-26.

⁴⁴ กรมศิลปากร, สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ .โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 43.

2 โดยอ่านว่า “ลฺู โกฎ (ลฺู) หรือ (ลฺูม)...(ลฺู) ลฺูมิ ลฺูโก ลฺู...”⁴⁵ แต่นายจำปา เชื้องเจริญ ว่าควรอ่านเป็น “ลฺูเกว ลฺูป 8 2 6 ลฺูมิ ลฺูเกว” แปลว่า พ.ศ.1628 ซึ่ง ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้แสดงความเห็นว่า น่าจะเป็น พ.ศ. 1726 เพราะแปลว่า ล่วงไปแล้ว 726 หลังจากหนึ่งพัน⁴⁶ ส่วน อาจารย์พงศ์เกษม สนธิไทยได้แปลใหม่ว่า อยู่ในปี พ.ศ. 1781 ดังนั้น จากการอ่านเลขศักราชที่ปรากฏ สันนิษฐานว่าจารึกหลักนี้ น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18

โบราณสถานทีกล่าวถึงในจารึก กล่าวถึงการสร้างเจดีย์และกรุ ที่วัดเชตวัน โดยคำว่า “เชตวัน” ปรากฏอยู่ทั้ง 2 ด้านของจารึก ซึ่งน่าจะหมายถึงวัดดอนแก้ว นอกจากนั้น ในจารึกได้ระบุ พ.ศ. 1628 ในบรรทัดแรก โดย ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่าเป็น พ.ศ. 1726 แต่อาจารย์พงศ์เกษม สนธิไทย ปรึกรว่า เป็น พ.ศ. 1781 หากเชื่อว่าเป็น พ.ศ. 1628 ก็น่าจะอยู่ในสมัยของพระเจ้าอาทิตย์ราช⁴⁷ แต่หากเป็น พ.ศ. 1726 น่าจะอยู่ในสมัยของพระเจ้าสวาวาสิต⁴⁸ ดังนั้นจากการพบจารึก 2 หลักที่วัดดอนแก้วและปรากฏชื่อในจารึกว่า “วัดเชตวัน” จึงสันนิษฐานว่า จารึกหลักนี้น่าจะสร้างโดยกษัตริย์องค์เดียวกัน และในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน คือในสมัยของพระเจ้าสวาวาสิตเช่นเดียวกัน

จารึกวัดแสนข้าวห่อ (ลพ. /7) เป็นจารึกศิลาหินทรายสีน้ำตาล มี 1 ด้าน 14 บรรทัด สูง 121 เซนติเมตร กว้าง 60 เซนติเมตร หน้า 15 เซนติเมตร จารึกหลักนี้จารึกด้วยอักษรมอญโบราณภาษามอญ

ประวัติความเป็นมา ตามบัญชีโบราณศิลปวัตถุ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย เลขที่ 340 เลขหมวด 355/18 ได้ระบุที่มาว่าได้จากวัดแสนข้าวห่อ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁴⁹ ปัจจุบันคือที่ตั้งของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย

⁴⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 5 และ 6,” วารสารโบราณคดี 4, 3 (มกราคม 2516) : 321.

⁴⁶ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 2, 107-108.

⁴⁷ Hans Penth, Jinakālamālī Index (Chiang Mai : Silkworm Books, 1994), 307.

⁴⁸ Ibid., 308.

⁴⁹ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, “บัญชีโบราณศิลปวัตถุ,” ไม่ปรากฏเลขหน้า.

เนื้อความในจารึก กล่าวถึง ตชุมหาเถระ แห่งหริภุญไชย ว่าได้สร้างศาลาประดิษฐาน พระพุทธรูป 10 องค์ ปลุกต้นโพธิ์ 10 ต้น มะพร้าว 50 ต้น และกล่าวถึงการบรรจุอัฐิบรรพบุรุษไว้ในคูหาที่วัดมหาวัน ได้เขียนคัมภีร์พระปริตต์ สร้างอาคารต่าง ๆ และกำแพงวัด

ภาพที่ 27 จารึกวัดแสนข้าวห่อ ลพ. 7 ด้านที่ 1

“จารึกวัดแสนข้าวห่อ, พ.ศ. 2550,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

โดยการแปลความจากจารึกมีหลายสำนวนดังนี้

1. โรเบิร์ต ฮัลลiday และชาร์ลส์ ฮีตโต บลังกเดิน อ่านและแปล ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง โดยได้ทรงอธิบายว่า เป็นจารึกที่สลักด้วยตัวอักษรใหญ่กว่าจารึกหลักอื่น ๆ เล็กน้อย และยังคงอยู่ในลักษณะที่ดี แต่มุมบนของจารึกหักหายไป ทำให้ไม่ทราบข้อความในปลายสองบรรทัดแรก โดยแปลไว้ดังนี้

ข้าพเจ้าผู้มีนามว่าตชุมหาเถระ...แห่งภุญไชยมหานคร ในขณะที่ข้าพเจ้าได้อาศัยอยู่ ณ สถานที่พำนัก ข้าพเจ้าได้สร้าง... 3... ณ สถานที่แห่งนี้...ห้อง 1 ห้อง ต้นโพธิ์ 30 ต้น ข้าพเจ้า พระพุทธรูป 10 องค์ ต้นมะพร้าว 50 ต้น ตชฺชวระละรัสสได้ช่วยข้าพเจ้าในการขุดกรุใหญ่ซึ่งข้าพเจ้า ได้สร้างขึ้น ข้าพเจ้าได้อุทิศต้นโพธิ์ ข้าพเจ้าได้สร้างฉัตรที่มีเครื่องประดับ ส่วนหนึ่งของปริตต์ ตะกร้า สโลปปี้ ข้าพเจ้าได้ประดิษฐานไว้ในกรุใหญ่ ข้าพเจ้าได้บรรจุคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ไว้ในกรุ ข้าพเจ้าได้อุทิศ 10 พงษ์ โค 1 คู่ ตะกร้าหนึ่งใบ สโลปปี้ 2 ข้าพเจ้าได้อุทิศกรุ่น⁵⁰

⁵⁰ หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 2, 3 และ 4,” วารสารโบราณคดี 4, 2 (ตุลาคม 2515) : 167.

2. นายเทิม มีเต็ม ได้เรียบเรียงไว้ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 โดยมีได้อ่านแปล แต่สรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าชื่อ ตะจู้ มหาเถรแห่งหริภุญชัยมหานคร ซึ่งอยู่ในรัชกาลแห่งกษัตริย์พระองค์หนึ่ง และกล่าวถึงการสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา เช่น ศาลาซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป 10 องค์ การปลูกต้นมหาโพธิ์ 10 ต้น การปลูกต้นมะพร้าว 50 ต้น กล่าวถึงบรรพบุรุษ ซึ่งได้ทำการบรรจุไว้ในคูหาแห่งหนึ่ง ณ มหาวัลล การอนุญาตและชักชวนให้ชนทั้งหลายได้บำรุงรักษาต้นมหาโพธิ์ การสร้างฉัตรอันประดับด้วยดอกไม้ การสร้างคัมภีร์พระปริตต์ไว้ในมหาวัลล พร้อมทั้งขอพระไตรปิฎก และกล่าวถึงการสร้างกำแพงและการถวายวัว 1 คู่ ตลอดจนถึงการบรรจุนาชนะของยายไว้ในคูหา⁵¹

3. นายจำปา เยื้องเจริญ อ่านและแปล นายเทิม มีเต็ม อ่านและคัดสรุป นายคงเดช ประพัฒน์ทอง เรียบเรียง ในวิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย โดยจำปา เยื้องเจริญ ได้วิเคราะห์ถึงรูปอักษรและเนื้อหาในจารึกว่ามีความสัมพันธ์กับจารึกหลักอื่นๆ กล่าวคือ รูปอักษรของจารึกหลักนี้มีความใกล้เคียงกับจารึกวัดดอนแก้ว) ลพ. /4(และจารึกอาณาจักรปุนไชย (ลพ. /5) อย่างมาก โดยอาจกล่าวได้ว่าผู้ที่ทำการจารึกเป็นบุคคลคนเดียวกัน ในส่วนของเนื้อหา ได้วิเคราะห์ไว้ว่า" ตชุกษัตริย์แห่งหริภุญไชย" ที่ถูกกล่าวถึงในจารึกวัดดอนแก้ว) ลพ. 4 (และ" ตชุกมหาเถร "ในจารึกวัดแสนข้าวหอนั้น อาจเป็นบุคคลเดียวกัน โดยพิจารณาถึงรูปอักษรที่คาดว่าจะเป็น การจารึกโดยบุคคลคนเดียวกัน อาจเป็นไปได้ว่าก่อนที่จะทรงผนวช อาจเคยเป็นกษัตริย์ผู้ครองหริภุญไชยมาก่อน และคงมีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าสุวาวาสิตินด้วย เนื่องจากมักพบอยู่คู่กับจารึกของพระองค์เสมอ แม้แต่จารึกวัดมหาวัน) ลพ. 3(ก็อาจเคยอยู่คู่กับจารึกหลักนี้มาก่อน เนื่องจากมีการกล่าวถึง" มหาวัลล "ด้วย⁵² (ศาสตราจารย์ โรเบิร์ต ฮัลลีย์ และ ศาสตราจารย์ ชาร์ลส์ อ็อตโต บล๊ากเด็น อ่านว่า "มหาคัลล")⁵³

เนื้อความกล่าวถึงผู้จารึกคือ ตชุกมหาเถรแห่งหริภุญไชยนคร ได้สร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ไว้ในพระพุทธศาสนา เช่น ศาลาประดิษฐานพระพุทธรูป ปลูกต้นมหาโพธิ์ ต้นมะพร้าวแวดล้อมในบริเวณนั้น ต่อมาได้กล่าวถึงการบรรจุอัฐิบรรพบุรุษในคูหาแห่งหนึ่ง มหาวัลล (น่าจะเป็นวัดมหาวันในปัจจุบัน) มีการชักชวนให้ชนทั้งหลายได้บำรุงรักษาต้นมหาโพธิ์ สร้างฉัตรอันประดับด้วยต้นไม้ (น่าจะเป็นลวดลายมากกว่าเป็นดอกไม้จริง) สร้างคัมภีร์พระปริตต์ พร้อมกับที่เก็บคัมภีร์ไว้

⁵¹ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 2, 137-139.

⁵² กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 27-29.

⁵³ หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล, "ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 2, 3 และ 4," วารสารโบราณคดี 4, 2 (ตุลาคม 2515): 167.

2. จารึกหลักนี้ น่าจะอยู่คู่กับจารึกวัดมหาวัน ลพ. /3 เพราะปรากฏคำว่า “มหาวัลล” เหมือนกัน

จารึกธรรมิกราชา (ลพ. /36) เป็นจารึกหินทรายสีน้ำตาล ชำรุดหักเป็น 2 แผ่น แผ่นที่ 1 กว้าง 31 เซนติเมตร สูง 42 เซนติเมตร หนา 24 เซนติเมตร แผ่นที่ 2 กว้าง 20 เซนติเมตร สูง 23 เซนติเมตร หนา 24 เซนติเมตร จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ภาษาบาลี มีอักษรจารึก 1 ด้าน แผ่นที่ 1 จำนวน 4 บรรทัด แผ่นที่ 2 จำนวน 5 บรรทัด รูปอักษรลักษณะรุ่นเดียวกันกับที่ใช้ในจารึกพระเจ้าสวาวาสิตธิธิ ลพ. 1 และ ลพ. 2

ประวัติความเป็นมา คณะเจ้าหน้าที่สำรวจเอกสารโบราณและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ออกสำรวจเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2515 นายสมชาย คงวานิชโรจน์ เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จารึกหลักนี้ถูกพบบริเวณคณะอัฐฐารส วัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ก่อนปี พ.ศ. 2515⁵⁷

เนื้อความในจารึก ข้อความที่อ่านถ่ายทอด นายเกษียร มะปะโม ได้วิเคราะห์และแปลไว้ดังนี้ โดยแผ่นที่ 1 อ่านได้เพียงคำว่า ฐมิ(ก) ราชว แปลว่า พระเจ้าธรรมิกราช หรือพระราชผู้ทรงธรรม ส่วนแผ่นที่ 2 มีคำว่า ฐมิ แปลว่า ผู้ทรงธรรม อนกานิส แปลว่า อานิสงส์ต่าง ๆ เนื่องจากเป็นจารึกที่ไม่สมบูรณ์ จึงทำให้เรื่องราวไม่ต่อเนื่อง

การกำหนดอายุ ดำเนินหลาย ๆ ฉบับ เช่น ดำเนินมูลนิธิศาสนา ซินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวว่า เมื่อพระเจ้าอาทิตย์จล่งลับไปแล้ว ยังมีกษัตริย์พระนามว่า ฐมิกราชครองสมบัติต่อมาดำรงในราชสมบัติ 5 ปี สวรรคต ต่อจากนั้น พระเจ้าธรรมาครองต่ออีก 5 ปี จากนั้น พระเจ้าสัพพสิทธิ (พระเจ้าสวาวาสิตธิธิ) ทรงราชาภิเษกเมื่อพระชนมายุ 17 ปี และพระองค์ก่อสร้างพระธาตุทรงปราสาทไว้เป็นสูง 24 สอก ทรงสะสมบุญเป็นอันมาก ครองราชย์สมบัติอยู่ 45 ปี ดังนั้น ภาษาบาลีคำว่า ฐมิ(ก) ราชว น่าจะหมายถึง พระเจ้าธรรมิกราชหรือพระราชผู้ทรงธรรม และน่าจะเป็นองค์เดียวกับที่ปรากฏถึงในตำนานฉบับต่าง ๆ ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากอักษรที่ใช้แล้ว จารึกน่าจะมีอายุในช่วงระยะพุทธศตวรรษที่ 17 กล่าวคือ อายุร่วมสมัยกับ จารึก ลพ. 1 และ ลพ. 2 ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 ดังนั้นจารึกหลักนี้จึงน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 เช่นเดียวกัน

⁵⁷ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 30.

จารึกเวียงมโน หรือ จารึกแม่หินบดเวียงมโน (ชม. 45) เป็นศิลาจารึกหินชนวน ลักษณะ วัตถุเป็นแม่หินบด ขนาดสูง 37 เซนติเมตร กว้าง 21 เซนติเมตรหนา 3 เซนติเมตร เป็นจารึก ตัวอักษรมอญโบราณ ภาษามอญและพม่าโบราณ ไม่บอกปีที่จารึก มีอักษรด้านเดียว 9 บรรทัด

ประวัติความเป็นมา จารึกดังกล่าวถูกพบโดยนายเรือง คันธวัช บริเวณคันดินด้านทิศ ตะวันตกของเมืองโบราณเวียงมะโน เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2511 ต่อมาได้มอบให้คณะ มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ต่อมาคณะเจ้าหน้าที่สำรวจเอกสารโบราณและจารึก งาน บริการหนังสือภาษาโบราณ กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้ออกสำรวจ และทำสำเนา รวมถึงถ่ายภาพไว้เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม 2519⁵⁸

เนื้อความในจารึก กล่าวถึงการสร้างโบราณวัตถุสถานที่เกี่ยวเนื่องในศาสนาเพื่อการ บูชา โดยปรากฏชื่อบุคคล 5 คน

ภาพที่ 28 จารึกเวียงมโน

“จารึกเวียงมโน, พ.ศ. 2550,” จัดแสดงในศูนย์ศึกษาเครื่องปั้นดินเผาภาคเหนือ ภาควิชา ประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

โดยการแปลความจากจารึกมีหลายสำนวนดังนี้

1. นายเทิม มีเต็ม อ่าน และ นายจำปา เชียงเจริญ แปล ได้เรียบเรียงไว้ใน จารึกใน ประเทศไทย เล่ม 2

คำจารึก โวธมฺญอิมูนน ทิสสทายกยาก โวธฺยปุกก ตลตชอุทธราช โจนนโมยยหิ โมธฺ มางฺชนนราชโนรทร โจนน กาล ตาวมินนลายย

⁵⁸ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 2, 105.

คำแปล พระพุทธรูปนี้ โมนะอิมูน (ได้สร้าง) อุทิศให้ (แก่) ท่านปู่กะ เจ้าพ่อปู่ท
 ราช (พระอัยยกาอัทราช) และพระโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่า “มังชนราชนรท (มังชนราชน
 ทร)” อันประสูติเมื่อคราวประทับอยู่ที่ “มัลลย”⁵⁹

2. ประเสริฐ ณ นคร และ A.B.Griswold ได้เขียนในบทความชื่อ “An inscription in old
 Mon from Wieng Ma No in Chiang Mai Province” ใน *Epigraphic and Historical studies* โดย
 แปลความได้ว่า

These five person [have] this kṛak as their refuge : the lady Sukkmāla ; the lord
 Addharāj ; a child [of theirs] named Mān Dhannarāj ; Noradra the child of Kāla ; Tāva
 Jinnlāyy⁶⁰

มีบุคคล 5 คน ได้สร้างพระพุทธรูปถวาย โดย พระนาง Sukkmāla กษัตริย์ Addharāj
 พระโอรสชื่อว่า Mān Dhannarāj Noradra บุตรของ Kāla และ Tāva Jinnlāyy

การกำหนดอายุ ลักษณะรูปอักษร พยัญชนะบางตัว คำจารึกบางคำและอักขรวิธีบาง
 แห่งที่ใช้ มีลักษณะใกล้เคียงกับจารึกอักษรมอญโบราณ ภาษามอญ คือ ลพ.7 ศิลาจารึกวัดแสนข้าว
 ห่อ เช่น พยัญชนะ ช น ม อ หรือ อักขรวิธี การซ้อนพยัญชนะตัว ส เช่น จารึกแม่หินบดเวียงมะ
 โนใช้ ทิสส (บรรทัด 2) จารึกวัดแสนข้าวห่อ (ลพ. 7) ใช้ จวสส (บรรทัด 5, 7 และ 13) ดังนั้น
 จารึกหลักนี้จึงน่าจะมียุราาวพุทธศตวรรษที่ 17 เช่นเดียวกัน⁶¹

Professor Gordon H. Luce สันนิษฐานว่า น่าจะมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 15 แต่
 Professor H.S. Shorto สันนิษฐานว่าน่าจะมียุราาวพุทธศตวรรษที่ 17 และน่าจะร่วมสมัยกับจารึก
 ของพระเจ้ากัณยชิตดา ส่วน George Cœdès กำหนดอายุว่าราวพุทธศตวรรษที่ 18 ทั้ง Luce และ
 Shorto ตั้งข้อสังเกตว่า จารึกเวียงมนี่ คล้ายกับภาษาของหริภุญไชย ทั้งตัวอักษรและการสะกดคำ

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 104-111.

⁶⁰ Prasert Na Nagara and A.B. Griswold, “An Inscription in old Mon from Wieng
 Mano in Chiang Mai Province,” in *Epigraphic and Historical studies NO.6 The Inscription of
 Wieng Mano* (Bangkok : Roongsaeang, 1992), 185-188.

⁶¹ กรมศิลปากร, *จารึกในประเทศไทย เล่ม 2*, 108.

แต่ Luce เชื่อว่าในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย น่าจะมีจารึกที่มีอายุเก่าแก่กว่าจารึกเวียงมน
นี้ ดังนั้นจึงเป็นการเสี่ยงที่จะกล่าวว่า จารึกเวียงมนเก่าที่สุดในภาคเหนือ⁶²

จารึกเวียงเกาะ (ชม. 68) เป็นจารึกแผ่นหินสีน้ำตาล/สีเทา ด้านหนึ่งมีรู 2 รู ลึก 7.5 เซนติเมตร กว้าง 4.5 เซนติเมตร มีอักษรจารึก 2 ด้าน ด้านที่มีรูจำนวนประมาณ 16 บรรทัด และด้านที่สอง ประมาณ 12 บรรทัด ด้านมีรู ยาว 72 เซนติเมตร กว้าง 47 เซนติเมตร ด้านที่สอง ยาว 80 เซนติเมตร กว้าง 49 เซนติเมตร จารึกด้วยอักษรมอญ ภาษามอญ

ประวัติความเป็นมา อันส์ เพนซ์ เป็นผู้พบจารึกเวียงเกาะในบริเวณปูชนียสถาน บริเวณเวียงเกาะ หน้าวัดสองแคว บ้านสองแคว ตำบลสองแคว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ เชื้อไปทางทิศใต้เล็กน้อย ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ เลขทะเบียน พบ.422/2524 สํารวจโดย อันส์ เพนซ์ เมื่อ พ.ศ.2516 และ พ.ศ. 2523⁶³

เนื้อความในจารึก ด้านที่หนึ่ง แปลความโดยอาจารย์พงศ์เกษม สนิธิไทย ถอดความเป็นภาษาไทยว่า

ภาพที่ 29 จารึกเวียงเกาะ

“จารึกเวียงเกาะ, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากหอสมุดแห่งชาติ.

นี่คือกริยาบุญของข้าน้อยอันเป็นความสัตย์จริง ถวายแด่พระมารดาของสมิงธรรมทีปนี้ ... นี่พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นใหญ่ปู่เจ้าอาทิตย์สร้างไว้ โดยเชื้อจากเจ้ารัฐภูมูเชย (จำนวน) 5... แล้ว

⁶² Prasert Na Nagara and A.B. Griswold, “An Inscription in old Mon from Wieng Mano in Chiang Mai Province,” in Epigraphic and Historical studies NO.6 The Inscription of Wieng Mano ,185-188.

⁶³ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, “คลังข้อมูลจารึกล้านนา,” (อัครา).

สร้างไว้ในมหานครสุวรรณคร ด้วยกุศลอันข้าสถาปนาสงฆ์มานี้ ขอมงคลนี้จงได้แก่ท่านทั้งหลาย
คือ ปู่พระเจ้ารามพล ปู่พระเจ้าอตุก...ปู่พระเจ้าเทวกะ...⁶⁴

การกำหนดอายุ จากการเปรียบเทียบตัวอักษรกับจารึกเวียงมะโน มีลักษณะคล้ายคลึง
กันมาก อาจารย์ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ ได้อธิบายว่าลักษณะตัวอักษรมีลักษณะเด่นคือ ปรากฏ
เครื่องหมาย ๐ ซึ่งแสดงถึงเครื่องหมายต้นประโยค มีอักษร ส 2 ตัว ที่เรียกว่า ส สองห้อง
นอกจากนั้น โดยรวมแล้วเป็นตัวอักษรที่มีความคล้ายคลึงกับจารึกเวียงมะโน จึงสันนิษฐานว่า
น่าจะอยู่ร่วมสมัยเดียวกันกับจารึกเวียงมะโน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17⁶⁵

นอกจากศิลาจารึกภาษามอญทั้ง 10 หลักแล้ว ในเมืองโบราณหริภุญไชย ยังพบจารึก
อักษรไทยล้านนา (ฝักขาม) ภาษาบาลี-ภาษาไทย คือ จารึกวัดพระยืน เป็นจารึกที่มีความสำคัญ
กล่าวคือ เป็นจารึกที่แสดงเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและความสัมพันธ์
ระหว่างเมืองสุโขทัยและล้านนา โดยเป็นจารึกที่ระบุช่วงเวลาและเหตุการณ์อย่างละเอียดชัดเจน ซึ่ง
เป็นประโยชน์ต่อการกำหนดอายุโบราณสถานวัดพระยืนและความสำคัญของวัดพระยืนได้ โดยมี
รายละเอียดของจารึกดังนี้

จารึกวัดพระยืน (ลพ. /38 หรือ หลักที่ 62) เป็นจารึกหินชนวน สีเทา ขนาดสูง 90
เซนติเมตร กว้าง 55 เซนติเมตร หนา 10.5 เซนติเมตร มีจารึกทั้ง 2 ด้าน ด้านที่ 1 มี 40 บรรทัด ด้าน
ที่ 2 มี 40 บรรทัด จารโดยใช้อักษรไทย ภาษาไทย ระบุปีที่จารึก คือ จ.ศ. 732) พ.ศ. 1913) ซึ่ง
รูปอักษรนี้ เป็นจารึกอักษรไทยล้านนา อันได้รับอิทธิพลต้นแบบจากอักษรไทยสุโขทัย⁶⁶ เป็นจารึก
หลักแรกที่เริ่มใช้ จุลศักราช และนับแต่ศิลาจารึกหลักนี้ จึงได้พบการใช้ปีศักราชแบบนี้จนสมัย
อยุธยา รัตนโกสินทร์ โดยอิทธิพลการใช้จุลศักราช เป็นอิทธิพลที่สืบทอดมาจากทิศตะวันตกของไทย
คือ ประเทศพม่า

⁶⁴ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, ปริวรรตภาษาเขียนบ้านนามเมือง (กรมศิลปากร :
สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2548), 11-12.

⁶⁵ สัมภาษณ์ อาจารย์ ดร. ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ, 13
พฤษภาคม 2551.

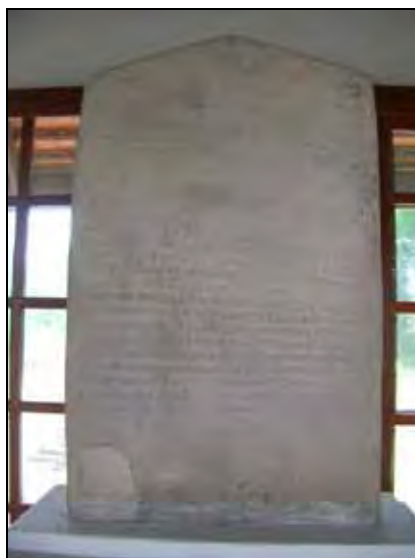
⁶⁶ กรมศิลปากร, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, 78.

ประวัติความเป็นมา ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดพระยืน เป็นจารึกที่กรมศิลปากรให้นายน้ำ ทองคำวรรณ กับนายประสาร บุญประคอง ไปคัดสำเนามาทำคำอ่านและอธิบาย เมื่อ พ.ศ. 2500⁶⁷

เนื้อความในจารึก

ด้านที่ 1 กล่าวถึงการขึ้นมาของพระสุมนเถระ พระยาภิอนาจึงทรงให้ราชบุรุษไปอาราธนาจากสุโขทัย เพื่อเผยแพร่พุทธศาสนาในล้านนาในปี พ.ศ. 1912 และทรงจัดการต้อนรับอย่างมโหฬาร และอัญเชิญให้พำนักที่วัดพระยืน เมื่อพระสุมนเถระเห็นวัดคูเก่าแก่แล้ว จึงดำริจะปฏิสังขรณ์ใหม่

ด้านที่ 2 กล่าวถึงการบูรณะ และปฏิสังขรณ์ศาสนสถานในวัดพระยืน รวมทั้งพระเจดีย์ด้วย กล่าวคือ มีการสร้างพระพุทธรูปยืนเพิ่มอีก 3 องค์ คือทิศตะวันตก ทิศเหนือ และ ทิศใต้ ซึ่งเดิมมีเพียง 1 องค์ ทางทิศตะวันออก

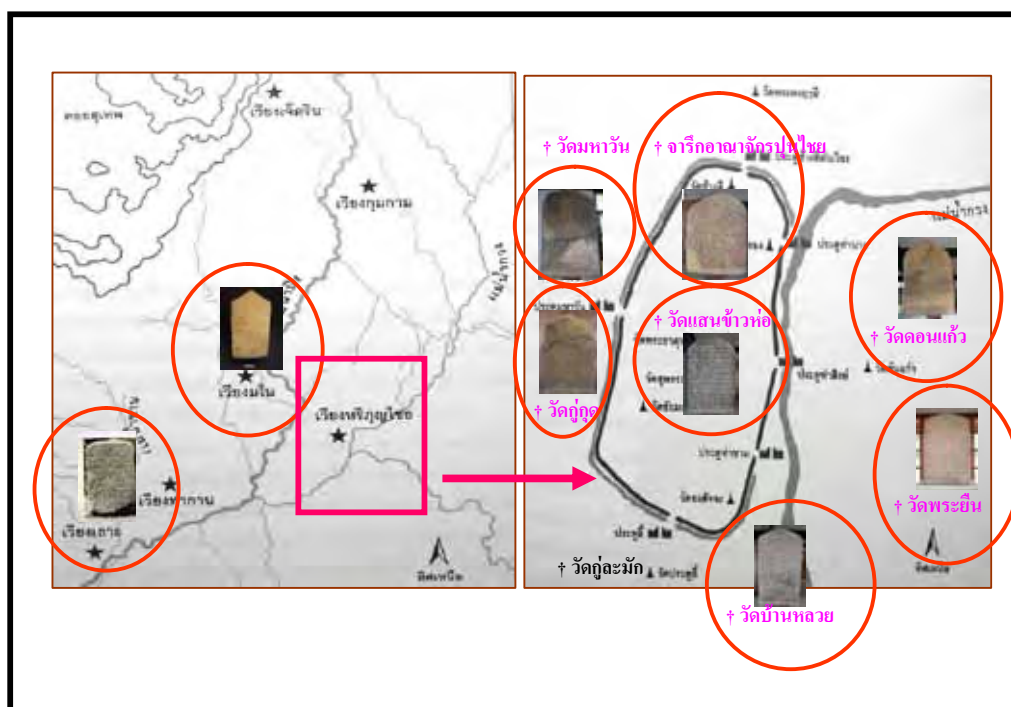
ภาพที่ 30 จารึกวัดพระยืน ด้านที่ 1

“จารึกวัดพระยืน, พ.ศ. 2550,” จัดแสดงในวัดพระยืน.

การกำหนดอายุ จารึกระบุปีไว้ชัดเจน คือ จ.ศ. 732) พ.ศ. 1913) แต่เนื่องจากศักราชที่ใช้ในจารึกไม่ได้ใช้การนับเดือนของทางล้านนา แต่ใช้การนับแบบสุโขทัย เพราะฉะนั้น พระสุมนเถระมาถึงในเดือนธันวาคม พ.ศ. 1912 ปีระกา เดือนเจียง วันศุกร์ ต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. 1913 จึงเริ่มสร้างประตูโค้ง เดือนกุมภาพันธ์ 4 ค่ำ วันศุกร์ (สุกรवार) ประมาณ 9 โมงเช้า วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 1913 จึงเริ่มสร้างพระพุทธรูปประทับยืน และมณฑปทรงปราสาท เพื่อบรรจุพระ

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 79.

บรมสารีริกธาตุ ในวันเดือนเต็มดวง เดือน 6 วันวิสาขบูชา วันพฤหัสบดี เดือนพฤษภาคม วันที่ 9 พ.ศ. 1913⁶⁸

แผนที่ที่ 2 การกระจายตัวของจารึก ที่พบในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและเมืองโบราณ ไกสีเคียง

ที่มา : สุรพล คำรหัสกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 47, 51.

⁶⁸ A.B. Griswold , “A brief discussion of the subject was given by Griswold at a meeting of the Northern Thai Society,” in Epigraphic and Historical studies, NO.13 The Inscription of Wat Pra Yun (Bangkok : Roongsaeang, 1992), 607.

บทวิเคราะห์หลักฐานประเภทจารึก

1. หลักฐานจารึกนับว่าเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างศาสนสถาน เช่น เจดีย์หรือวัด โดยกษัตริย์ผู้สร้างได้ทรงให้ฝังศิลาจารึกที่จารไว้ด้วย ดังนั้นจารึกภาษามอญทั้งหมด 10 หลักนี้ ก็เป็นหลักฐานที่ทำให้เราทราบว่า วัดเชตวันหรือวัดคอนแก้ว วัดจามเทวี (เจดีย์สี่เหลี่ยม) และวัดมหาวัน ถูกสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์มาแล้ว อย่างน้อยในราวพุทธศตวรรษที่ 17 โดยกำหนดอายุจากรูปแบบตัวอักษรที่ปรากฏในจารึก

จารึกวัดแสนข้าวห่อ ลพ. /7 น่าจะเป็นจารึกที่มีความสำคัญมากหลักหนึ่ง เนื่องจากการศึกษาพบว่ามีความสัมพันธ์กับจารึกหลักอื่น ๆ กล่าวคือ เป็นจารึกหลักที่แสดงความสัมพันธ์กับกลุ่มจารึกที่พบนอกเมืองโบราณหริภุญไชย คือจารึกเวียงมโน จารึกเวียงเกาะ โดยพิจารณาจากอักษรวิธและคำที่ใช้จารึก

นอกจากนั้น ยังแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในการแสดงความเชื่อมโยง กับจารึกที่พบในเมืองโบราณหริภุญไชยอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นจารึกพบที่วัดคอนแก้ว วัดกู่กุด วัดมหาวันและวัดบ้านหลวย ดังนั้นกลุ่มจารึกเหล่านี้ ได้แสดงให้เห็นถึงรูปแบบอักษร ที่นิยมใช้ในราวพุทธศตวรรษที่ 17 และยังได้บันทึกถึงการสร้างศาสนสถานต่าง ๆ อีกด้วย ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดอายุของศาสนสถานเหล่านั้น

จารึกธรรมิกราช น่าจะเป็นจารึกที่ร่วมสมัยกับ ลพ. /1 และ ลพ. /2 เนื่องจากตัวอักษรใกล้เคียงกัน หากเป็นเช่นนั้น ผู้ที่ปรากฏพระนามในจารึกว่า “ธมมิก ราชาว” น่าจะหมายถึง พระเจ้าสวาวาสิตธิ เนื่องจากพระองค์ได้ทรงผนวชในพระพุทธศาสนา แสดงพระองค์เป็นธรรมราชา ทั้งยังได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุหริภุญชัย ซึ่งเป็นสถานที่ที่พบจารึกหลักนี้ แม้ว่าพระนามกษัตริย์องค์ก่อน จะปรากฏชื่อพระธมมิกราช แต่ธรรมเนียมนิยมในการฝังจารึก พบมากในสมัยของพระเจ้าสวาวาสิตธิ

ดังนั้นจากเหตุผลที่กล่าวมา จึงทำให้เชื่อว่าพระนาม “ธมมิก ราชาว” ในจารึกหลักนี้ น่าจะหมายถึง พระเจ้าสวาวาสิตธิ

2. จารึกที่พบตามโบราณสถานนั้น ๆ มักจะปรากฏชื่อสถานที่ ซึ่งสันนิษฐานเบื้องต้นว่า น่าจะเป็นชื่อของสถานที่ที่พบจารึกหลักนั้น ๆ แต่บางครั้ง การพบจารึกบางหลัก ในสถานที่แห่งหนึ่ง แต่อยู่ชื่อสถานที่แห่งอื่น เช่น จารึกวัดบ้านหลวย ลพ. /6 ปรากฏชื่อวัดเชตวัน จารึกวัดแสนข้าวห่อ ลพ./7 ปรากฏชื่อวัดมหาวัน เป็นต้น หรือจารึกบางหลักก็ไม่ปรากฏชื่อสถานที่ว่าสร้างหรือให้ฝังจารึกไว้ในสถานที่แห่งใด ดังนั้นในขั้นต้นจึงสันนิษฐานว่า สถานที่ที่พบจารึกหลักนั้น ๆ น่าจะเป็นสถานที่ที่ในจารึกได้กล่าวถึง เช่น จารึกวัดคอนแก้ว ปรากฏชื่อว่า วัดเชตวัน ก็เชื่อว่าน่าจะ

เป็นวัดเดียวกัน แต่ก็เกิดข้อสงสัยว่า การที่พบจารึกในสถานที่นั้น ๆ จะเป็นแหล่งดั้งเดิมของจารึกหรือไม่ เนื่องจากจารึกเป็นหลักฐานที่เคลื่อนย้ายได้

3. ศิลาจารึกเป็นหลักฐานสำคัญต่องานโบราณคดี เนื่องจากเป็นหลักฐานชั้นต้น ที่สร้างขึ้นในสมัยเดียวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แต่ข้อจำกัดของจารึกคือ ข้อความที่สั้น ขาดรายละเอียด จึงทำให้ต้องอาศัยการตีความและถอดความ ซึ่งอาจทำให้ข้อมูลคลาดเคลื่อนได้ แต่อย่างไรก็ตาม ศิลาจารึก ก็นับเป็นหลักฐานสำคัญ ที่สามารถนำมาช่วยในการกำหนดอายุสมัยของโบราณสถาน ที่ปรากฏในจารึกหลักนั้น ๆ ได้ในระดับหนึ่ง

ตำนาน

ตำนานส่วนใหญ่ มักมีเนื้อหาเกี่ยวกับกำเนิดและประวัติความเป็นมาของบ้านเมือง ศาสนสถาน ตลอดจนประวัติการเผยแพร่พระพุทธศาสนา เช่น ตำนานเกี่ยวกับกำเนิดของบ้านเมือง คือ ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานเกี่ยวกับประวัติศาสนสถานคือ ตำนานพระธาตุหริภุญชัย ตำนานวัดพระธาตุลำปางหลวง และตำนานที่เกี่ยวกับประวัติการเผยแพร่พระพุทธศาสนา คือ ตำนานมูลศาสนา ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า ตำนานที่กล่าวถึงเรื่องราวและเหตุการณ์ในสมัยของพระนางจามเทวี ปฐมวงศ์แห่งจามเทวีวงศ์ละเอียดที่สุดคือ จามเทวีวงศ์ ส่วนตำนานที่กล่าวถึงประวัติและความเป็นมาของเมืองโบราณหริภุญไชย รวมถึงการสร้างศาสนสถานต่าง ๆ โดยเฉพาะการสร้างพระธาตุเจดีย์หริภุญชัย ก็ปรากฏอยู่ในตำนานพุทธศาสนาหลายเล่มด้วยกัน ดังมีรายละเอียดดังนี้

ตำนานมูลศาสนา แต่งโดย พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ ไม่ทราบปีที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่า น่าจะแต่งก่อนจามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์ และน่าจะเป็นต้นฉบับในการคัดลอก เนื่องจากเนื้อเรื่องไม่รวบรัดและการดำเนินเรื่องยังไม่ราบรื่นรัดกุม ซึ่งผู้แต่งจามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์ น่าจะนำเนื้อหาของตำนานมูลศาสนา ไปเรียบเรียงใหม่⁶⁹

⁶⁹ ศุภณ จังกาจิตต์, “จามเทวีวงศ์ : วรรณกรรมที่ถูกกลืน,” ใน วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา (เชียงใหม่ : สุริวงศ์บุ๊คเซนเตอร์, 2540), 238.

ตำนานมูลศาสนา ตำนานนี้เป็นการคัดลอกจากใบลาน ซึ่งใบลานจารไว้ว่าคัดลอกเมื่อ จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2380) แปลโดย นายสุต ศรีสมวงศ์ และนายพรหม ขมาลา จากอักษรล้านนาเป็นภาษาไทย⁷⁰

ตำนานสำนวนนี้เป็นสำนวนที่มีความสมบูรณ์มาก โดยได้กล่าวถึงถาปี 5 องค์ได้แก่ ราชเทวถาปี แห่งคอยอุจจบุรพต รินน้ำโรหิณี สุกกทันตถาปี แห่งเมืองละโว้ อนุสิสสถาปี อยู่เมือง หลินทวลลินคร พุทธชฎิลถาปี แห่งคอยชหะบรรพต รินน้ำสาร) คอยป่าไผ่ (และ สุพรหมถาปี แห่ง คอยเขางาม รินน้ำวัง ต่อมาราชเทวถาปีใคร่สร้างเมือง จึงปรึกษาสุกกทันตถาปีว่าจะให้ใครมาครอง เมือง สุกกทันตจึงแนะนำให้อัญเชิญนางจามเทวี พระธิดาของพระเจ้าจักรวรรดิ เมืองละโว้ มาครอง เมือง และได้ขอให้ อนุสิสสถาปี นำเกล็ดหอยมาให้เพื่อการสร้างเมือง และเนื่องจากถาปีเอาทองคำมา กองพูนแล้วอภิเษกพระนาง จึงชื่อเมืองว่า หริภุญไชย และได้กล่าวถึงรายละเอียดในสมัยของพระ นางจามเทวี ทั้งการสร้างวัดประจำทิศและพระราชกรณียกิจของพระองค์ที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา

ในบางเหตุการณ์ที่ในจามเทวีวงศ์และชินกาลมาลีปกรณ์ไม่ได้กล่าวถึง แต่ปรากฏใน ตำนานมูลศาสนา เช่น ที่มาของช้างกำงาเขียว การกำหนดพื้นที่ให้ชาวเมืองแต่ละประเภทอาศัย เช่น พวกที่มาจากละโว้ ให้อาศัยอยู่ที่ศรีอีสาน พวกมิกสังคร ให้อาศัยอยู่ที่ศรีปัจฉิม(ตะวันตก)และพวกจากรอยเท้าสัตว์ ให้อยู่ในเมืองหริภุญไชย โดยเฉพาะเหตุการณ์ตอนพบพระบรมสารีริกธาตุ และการ สถาปนาวัดพระธาตุหริภุญชัย ในสมัยพระยาอาทิตยราช คูเหมือนผู้แต่งจะให้ความสำคัญกับพระ ธาตุเจดีย์หริภุญชัยมาก เพราะเป็นฉบับเดียวที่กล่าวถึงพระบรมธาตุว่า พระบรมธาตุที่นำมาใส่ใน โกศ และนำมาไว้ยังเมืองโบราณหริภุญไชยนี้ คือธาตุเจ้าทุกองค์ ที่เจ้าพระยาอภัยเชิญไปทูลมหา เจดีย์ของตนในเมืองทั้ง 8 คือ ราชคฤห์ สาวตถี กบิลวัตต ปาวา กุสินารา รามนคร อัลละกะปปะนคร และเวณฐทีปะนคร เป็นการเน้นให้ทราบถึงความสำคัญของเมืองโบราณหริภุญไชย และ ความสำคัญของวัดพระธาตุหริภุญชัย นอกจากนั้น เหตุการณ์ในสมัยของพระเจ้าสุวราชสิทธิ ก็ได้ กล่าวอย่างละเอียดกว่าตำนานเล่มอื่น ๆ และได้ระบุถึงชื่อวัดและเจดีย์ ที่พระเจ้าสุวราชสิทธิได้ โปรดให้สร้างขึ้น คือ รัตนเจดีย์ วัดมหาวัน วัดดอนแก้ว สอดคล้องกับจารึกอักษรมอญ ที่พบใน

⁷⁰ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา แปลโดย สุต ศรีสมวงศ์ และ พรหม ขมาลา (เชียงใหม่ : นครพิงค์การพิมพ์, 2513. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญครบร้อยวันศพ นายหน่อ ชูติมา ณ บ้านเลขที่ 15 ถนนท่าแพ ซอย 5 อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 7 มิถุนายน 2513).

เมืองโบราณหริภุญไชยที่ปรากฏชื่อวัดคือ ลพ. /1 และ ลพ. 6 ปรากฏชื่อวัดเชตวัน ลพ. /2 ปรากฏชื่อรัตนเจดีย์ และ ลพ. /7 ปรากฏชื่อวัดมหายาน

นอกจากนั้น ยังให้รายละเอียดของพระเจ้าสุวาทิทธิ มากกว่าหลักฐานฉบับอื่น ๆ โดยได้ระบุว่า พระองค์ทรงให้สร้าง วัดมหายานกับเจดีย์ และให้สร้างพระเจดีย์ชื่อว่า รัตนเจดีย์ เมื่อพระยาอายุได้ 19 ปี ก็ให้ฉลองเจดีย์ ทั้งยังกล่าวถึงการเอาหินมาก่อรอบปราสาท ที่อาทิตยราชสร้างให้สูง 24 สอก แล้วตกแต่งเครื่องบูชา เมื่ออายุได้ 26 ปี สร้างกุฏิ วิหารและอุปัฏฐากจตุปัจจัยจำนวนมาก แล้วให้จารึกไว้ในหินสำหรับรองพระพุทธเจ้าทั้ง 2 หน้า นั้น เมื่ออายุได้ 31 ปี สร้างอุโบสถ และทำทาน เมื่ออายุได้ 32 ปี ก็ออกบวชพร้อมโอรส 2 คนไปอยู่ในอุโบสถนั้น (วัดเชตวัน หรือดอนแก้ว) เมื่อสึกออกมาก็ได้สร้างสถูปเจดีย์เป็นอันมาก เป็นพระยาได้ 45 ปี ก็สิ้นอายุ และเหตุการณ์ของกษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา จนถึงสมัยพญายีบาเสียเมืองแก่พญามังราย

ดังนั้น จากเหตุผลและรายละเอียดที่ยกมา ทำให้เชื่อว่าตำนานมูลศาสนา น่าจะเป็นต้นฉบับในการคัดลอกของตำนานฉบับอื่น ๆ เช่น จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ หรือพงสาวดารโยนก ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

นอกจากนั้น ในตำนานมูลศาสนา ยังมีความสำคัญคือ ได้กล่าวถึงการบูรณะเจดีย์พระธาตุหริภุญชัย คือจากทรงปราสาท ให้เป็นทรงกลม มิให้เป็นดังคูหาเหมือนดังเก่าก่อน สูงได้ 70 สอก ดังนั้น จึงน่าจะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า เดิมเจดีย์พระธาตุหริภุญชัย เป็นทรงปราสาท และเมื่อพญามังรายตีเมืองโบราณหริภุญไชยได้ จึงได้บูรณะใหม่ให้เป็นเจดีย์ทรงระฆัง และยังได้กล่าวถึงพญามังรายได้สร้างเจดีย์กู่คำ ก่อเป็นสี่เหลี่ยม แต่ละด้านมีพระพุทธรูปเจ้า 14 พระองค์แล้ว ให้ใส่คำแต่ยอด จึงชื่อว่ากู่คำ สันนิษฐานว่า น่าจะได้รับอิทธิพลจากเจดีย์กู่กุดหรือสุวรรณเจดีย์

จามเทวีวงศ์ แต่งโดย พระโพธิรังสี⁷¹ ระหว่าง พ.ศ. 1950-2000 ต้นฉบับเดิมแต่งเป็นหนังสือ 15 ปริเฉท ได้จารลงในใบลานจำนวน 5 ผูก ในการตีพิมพ์ใหม่ขาดผูกสอง ดังนั้นจึงนำตอนที่ขาดจากชินกาลมาลีปกรณ์มาเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ มีทั้งหมด 15 ปริเฉท

วัตถุประสงค์ในการแต่งจามเทวีวงศ์คือ การแสดงประวัติของเมืองโบราณหริภุญไชย และประวัติของพระนางจามเทวี ปฐมกษัตริย์แห่งจามเทวีวงศ์ กับกษัตริย์ที่ครองเมืองโบราณหริภุญไชยองค์ต่อ ๆ มา จนถึงสมัยของพระเจ้าอาทิตยราช

จากการพิจารณาเรื่องราวและสำนวนโวหาร พบว่ามูลศาสนาน่าจะแต่งก่อนเรื่องจามเทวีวงศ์และชินกาลมาลีปกรณ์ เพราะเนื้อเรื่องยังไม่รวบรัด การดำเนินเรื่องยังไม่รัดกุม พระโพธิ

⁷¹ พระยาปริยัติธรรมธาดา, ผู้แปล, จามเทวีวงศ์ (กรุงเทพฯ : มิตรนราการพิมพ์, 2510).

รังสี น่าจะนำเนื้อหาในตำนานมูลศาสนามาเรียบเรียงใหม่และแต่งเป็นภาษาบาลี โดยเรื่องจามเทวี วงศ์นี้ ใช้เนื้อหาเฉพาะตอนเริ่มสร้างเมืองหริภุญไชยจนจบรัชสมัยของพระเจ้าอาทิตย์ราชเท่านั้น⁷²

เนื้อความได้กล่าวถึงพุทธพยากรณ์ว่าจะปรากฏนครใหญ่ซึ่งก็คือ หริภุญไชย จะเป็นที่ประดิษฐานพระสถิตราชคฤของพระองค์ โดยมีพระเจ้าอาทิตย์ราชกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ทำนุบำรุงพระบรมสารีริกธาตุ โดยแรกเริ่มของการสร้างเมืองหริภุญไชยนั้น สร้างโดยพระฤาษีวาสุเทพกับฤาษีสฤงกัณฑ์ หลังจากนั้นจึงอัญเชิญนางจามเทวี ราชธิดาพระเจ้าละโว้ มาครองหริภุญไชย

โบราณสถานที่ยกกล่าวถึงในจารึกในจามเทวีวงศ์นี้ได้แก่ สุวรรณจังโกฏเจดีย์ สร้างโดยพระมหันตยศ โดยหลังจากได้ถวายพระเพลิงพระศพพระมารดาแล้ว จึงทรงสร้างเจดีย์ เพื่อประดิษฐานพระอัฐิ

ชินกาลมาลีปกรณ์ แต่งโดย พระสิริรัตนปัญญาเถระ แต่งเมื่อ พ.ศ. 2060 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2071 แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิthur⁷³

ตำนานเล่มนี้กล่าวถึงพุทธประวัติและการเผยแผ่พระพุทธศาสนายังอาณาจักรล้านนา การสร้างเมืองหริภุญไชย และเหตุการณ์ในรัชสมัยของพระนางจามเทวี จนถึงสมัยพญามังราย รวมถึงการสร้างโบราณวัตถุสถานที่สำคัญในล้านนา และตำนานพระพุทธรูปที่สำคัญ ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์นี้ น่าจะนำเนื้อหาในตำนานมูลศาสนาตั้งแต่ต้นจนจบมาแต่งใหม่⁷⁴

โบราณสถานที่ยกกล่าวถึงในจารึกในตำนานคือ การสร้างวัดพระธาตุหริภุญชัย โดยพระเจ้าอาทิตย์จันในปี พ.ศ. 1607 เป็นสถานที่ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระเจ้าอโศกธรรมราชได้ฝังเก็บไว้ โดยโปรดให้บรรจุผอบลงในสมุกอันวิจิตรด้วยรัตนะ และประดิษฐานบนแผ่นศิลาแห่งหนึ่ง โดยพระองค์โปรดให้สร้างสถูปทรงปราสาท สูง 12 ศอก มี 4 เสา ประตู 4 ด้าน ส่วนพระนางปทุมวดีเทวี ทรงสร้างสถูปชื่อ สุวรรณเจดีย์

⁷² สดุกถ จังกาจิตต์, “จามเทวีวงศ์ : วรรณกรรมที่ถูกลืม,” ใน วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา, 238.

⁷³ พระรัตนปัญญาเถระ ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย แสง มนวิthur, ร.ต.ท. (ม.ป.ท., 2510. พิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่ นายกี นิมนานเหมินท์ เนื่องในวันเปิดศึกคนไข้พิเศษ พฤษภาคม 2510).

⁷⁴ สดุกถ จังกาจิตต์, “จามเทวีวงศ์ : วรรณกรรมที่ถูกลืม,” ใน วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา, 238.

ตำนานพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน⁷⁵ เนื้อหาในตำนานฉบับนี้ แตกต่างจากตำนานอื่น ๆ คือ เป็นตำนานเดียวที่กล่าวถึงลัวะ ซึ่งมักจะปรากฏในตำนานของภาคเหนือ และกล่าวถึงพุทธพยากรณ์ว่า ที่นี่จะเป็นที่ตั้งของสุวรรณเจดีย์ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ธาตุกระหม่อม ธาตุคูกอก ธาตุนิ้วมือ และธาตุย่อยเต็มหนึ่งบาตร ก็จะมาประดิษฐานที่นี่ และกล่าวถึงอนาคตว่า ลัวะคนที่ถวายหมากสมอ จะเกิดมาเป็นพระยาอาทิตย์ราช เสดยเมืองหริภุญชัย

โบราณสถานที่ถูกกล่าวถึงในจารึกในตำนานคือ พระธาตุหริภุญชัย ซึ่งสร้างโดยพระยาอาทิตย์ราช ทรงโปรดให้สร้างโกศคำ นักสามพันคำ สูง 3 สอก ประดับด้วยแก้ว 7 จำพวก ครอบโกศพระพุทธเจ้า และให้ช่างสร้างปราสาทหลังหนึ่ง มีเสา 4 อัน มีโขงทั้ง 4 ด้าน สูง 12 สอก หรือ 3 วา สร้างด้วยดิน และอิฐ เงิน ต่อมาในปีพุทธศักราช 1726 พระยาสุพรรณพิทักษ์สร้างโกศคำหลังหนึ่ง สูง 4 สอก นำหนักคำห้าพัน ตกแต่งด้วยแก้ว 7 จำพวก สวมโกศที่พระยาอาทิตย์ราชสร้าง แล้วให้สร้างมณฑปปราสาทหลังหนึ่งสูง 5 วา ครอบมณฑปที่พระยาอาทิตย์ราชสร้าง ในปีพุทธศักราช 1817 พญามังรายสามารถยึดครองหริภุญชัยได้ ต่อมาในพุทธศักราช 1819 พญามังรายให้ก่อยังมหาธาตุเจ้าสูง 15 วา ครอบมณฑปพระยาสุพรรณพิทักษ์ ใส่ทองจังโกแต่ยอดถึงกลาง แล้วก็ถวายข้าทาสไว้ดูแลพระธาตุต่อไป

หากพิจารณาถึงศักราชที่ปรากฏในตำนานฉบับนี้ พบว่ามีความคลาดเคลื่อน โดยเฉพาะศักราชที่พญามังรายตีเมืองโบราณหริภุญไชยได้ ดังเป็นที่เชื่อกันว่า พญามังรายตีเมืองหริภุญไชยได้ในราว พ.ศ. 1835⁷⁶ ไม่ใช่ พ.ศ. 1817 ตามที่ปรากฏในตำนาน ดังนั้นศักราชที่ปรากฏในตำนานเล่มนี้ไม่สามารถนำมาใช้พิจารณาร่วมกับหลักฐานอื่นได้ แต่สามารถนำรายละเอียดเกี่ยวกับผู้คนที่ปรากฏในตำนานนั้นมาศึกษา เพื่อให้เห็นภาพของความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้น ๆ ได้

⁷⁵ **ตำนานพระธาตุหริภุญชัย**, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพิจิตรโอสถ) รอด สุตันตานนท์ (ณ เมรุวัดคู์เต่า จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2505. (ม.ป.ท., 2505).

⁷⁶ สรัสวดี อ๋องสกุล, **ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2543), 47. แต่ในการสัมมนาทางวิชาการ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชยได้นำเสนอในที่ประชุมว่า วันที่พญามังรายตีเมืองหริภุญไชยได้คือ พ.ศ. 1824

ตำนานพระธาตุลำปางหลวง⁷⁷ ตำนานเรื่องนี้ได้เล่าเรื่องราวย้อนกลับไปถึงครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จมายังลัมพกาวัน และประทับนั่งอยู่เหนือคอยม่อนน้อย มีลัวะผู้หนึ่งชื่อ อ้ายคอน ได้หาบเอาบ่อน้ำผึ้งมาถวาย เมื่อฉันเสร็จได้ทรงขว้างไปทิศเหนือ พระองค์จึงทำนายว่าที่แห่งนั้นจักเป็นที่ตั้งเมืองชื่อว่า ลัมพาง เป็นที่จักตั้งพระพุทธศาสนา โดยในตำนานฉบับนี้ได้กล่าวถึงว่า พระธาตุเจ้ามีปรากฏในสองเมืองได้แก่ เมืองหริภุญชัยและเมืองลัมพาง นอกจากนั้นท้าย ๆ ตำนานยังได้กล่าวถึงพระนางจามเทวีและการสร้างเมืองโดยอุทัย 4 องค์อย่างสั้น ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณหริภุญไชยและเมืองลัมพางหรือเขลางค์นครได้เป็นอย่างดี โดยตำนานเรื่องนี้ เป็นอีกสำนวนที่กล่าวถึงชาวลัวะ ซึ่งสอดคล้องกับตำนานหริภุญชัยที่กล่าวมาข้างต้น

ตำนานมูลศาสนาสำนวนล้านนา⁷⁸ เป็นสำนวนที่มีความคล้ายคลึงกับสำนวนของพระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ

โบราณสถานทีกล่าวถึงในจารึกในตำนานคือ สุวรรณจังโกฏิเจดีย์ โดยได้อธิบายว่าหลังจากพระนางจามเทวีสวรรคต พระญาณหันตยสะ ทรงสร้างสุวรรณจังโกฏิเจดีย์ เพื่อบรรจุอัฐิพระมารดา ส่วนรัตนเจดีย์นั้น ได้ระบุนว่าพญาสัพพสิทธิเป็นผู้สร้าง อายุ 18 ปี ก็ฉลองเจดีย์ ส่วนวัดพระธาตุหริภุญชัยรวมหาวิหาร กล่าวว่าเป็นสถานที่ ที่รวบรวมพระธาตุ 8 องค์ ซึ่งพระญาธัมมอโสกราช ทรงรวบรวมไว้ แรกเริ่มพระธาตุหริภุญชัย สร้างโดยพญาอาทิตย์ตราราช ราว พ.ศ. 1800 ต่อมาพญาสัพพสิทธิสร้างครอบสูง 24 สอก หลังจากที่พญามังรายตีเมืองโบราณหริภุญไชยได้ ข้าทาสพระธาตุ ขโมยทองพอกเสาปราสาทไป มหาเถระเจ้าและผ้าขาวจึงปฏิสังขรณ์เจดีย์พระธาตุ โดยก่อกรมให้กลม ไม่เป็นคูดังเก่า สูง 70 สอก ส่วนสุวรรณเจดีย์ ในวัดพระธาตุหริภุญชัยนั้น ตำนานกล่าวว่าสร้างโดยนางปทุมมาตี มเหสีของพญาอาทิตย์ตราราช โดยสร้างสุวรรณเจดีย์ เป็น 4 เหลี่ยม ส่วนวัดมหาวัน สร้างโดยพญาสัพพสิทธิเมื่ออายุ 10 ปี

หากพิจารณาถึงเหตุการณ์ ที่กล่าวถึงในตำนานมูลศาสนา สำนวนล้านนานี้ พบว่ามีความคล้ายคลึงกับตำนานมูลศาสนา ฉบับของพระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ ดังนั้นเป็นไปได้

⁷⁷ ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และภาคที่ 2.) พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเอิบ อุมาภิรมย์ สิงหาคม 2513.((ธนบุรี : โรงพิมพ์เจริญสิน ,2513), 61-80.

⁷⁸ บำเพ็ญ ะวิน ,บรรณาธิการ, “มูลศาสนา สำนวนล้านนา 1-2,” ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมสมโภชเชียงใหม่ 700 ปี, ม.ป.ป. (อค์ลำเนา)

ว่าตำนานมูลศาสนา จำนวนล้านนา นี้ น่าจะคัดลอกเนื้อความจากตำนานมูลศาสนา ฉบับของพระพุทฺธพุกามและพระพุทฺธญาณ และจากธรรมเนียมนิยมในการคัดลอกใบลานของพระพุทฺธศาสนาในล้านนา จึงทำให้เชื่อว่าตำนานมูลศาสนา ฉบับของพระพุทฺธพุกามและพระพุทฺธญาณ น่าจะเป็นต้นฉบับของตำนานฉบับนี้ด้วย

บทวิเคราะห์หลักฐานประเภทตำนาน

1. โดยลักษณะทั่วไปของตำนานนั้น เป็นการเขียนขึ้นหลังจากที่ได้เกิดเหตุการณ์ขึ้นแล้ว ซึ่งตำนานที่ได้กล่าวถึงทั้งหมดนั้น ส่วนใหญ่แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21 ดังนั้นรายละเอียดที่ปรากฏในตำนาน หากจะนำมาใช้ในการวิเคราะห์ จึงควรที่จะพิจารณาพร้อมกับหลักฐานอื่น ๆ อย่างรอบคอบ เช่น ศักราชที่ปรากฏในตำนานแต่ละเล่ม โดยเฉพาะช่วงอายุสมัยของกษัตริย์หรือจำนวนของกษัตริย์ที่ครองเมืองโบราณหริภุญไชย ยกตัวอย่างเช่น ตำนานมูลศาสนา ฉบับพระพุทฺธพุกามและพระพุทฺธญาณระบุว่า วงศ์ของพระนางจามเทวีมี 26 พระองค์ แต่นับได้ 30 พระองค์ ในชินกาลมาลีปกรณ์ระบุว่า มี 31 พระองค์ หรือในจามเทวีวงศ์ระบุว่า มี 29 พระองค์ แต่นับได้ 31 พระองค์ เป็นต้น นอกจากนี้ ศักราชที่ปรากฏในตำนานก็มีความคลาดเคลื่อน หรือบางเล่มก็ไม่กล่าวถึง ดังนั้นในส่วนของศักราชและระยะเวลาที่ปรากฏในตำนาน จึงไม่สามารถนำมาใช้ในการพิจารณาได้

2. การนำตำนานมาใช้ในการวิเคราะห์ ต้องพิจารณาถึงความถูกต้องและความชัดเจนของข้อมูล ทั้งศักราชและรายละเอียดของเหตุการณ์ หากเป็นเหตุการณ์ในการสร้างโบราณวัตถุสถาน อาจนำมาพิจารณาพร้อมกับหลักฐานอื่น ๆ เช่น หลักฐานศิลปกรรม แต่หากเป็นศักราชของเหตุการณ์อาจขาดหายไป เนื่องด้วยการบันทึกเกิดขึ้นในชั้นหลัง จึงไม่ได้บันทึกระยะเวลาที่ชัดเจนและแน่นอน ทั้งยังเป็นการคัดลอกต่อ ๆ มา จึงอาจทำให้มีความคลาดเคลื่อนและตกหล่นได้

3. ตำนานสามารถนำมาเป็นหลักฐาน เพื่อใช้ศึกษาประกอบกับหลักฐานอื่น ๆ เช่น จารึกหรือหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี ในส่วนของรายละเอียดของเหตุการณ์ในการสร้างโบราณวัตถุสถาน แต่หากเป็นเหตุการณ์ที่กล่าวถึงอภินิหาร ปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะโดยทั่วไปของตำนาน ในการศึกษาไม่สามารถนำมาใช้ได้ แต่อย่างน้อยการนำเรื่องราวในตำนานมาพิจารณาพร้อมกับหลักฐานอื่น ๆ ก็จะเป็นแนวทางในการศึกษาต่อไปได้

พงสาวดาร

พงสาวดาร โยนก เป็นพงสาวดารที่ได้รวบรวมเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้นในอาณาจักรล้านนาอย่างละเอียด ข้อความส่วนใหญ่เป็นการรวบรวมจากตำนานและพงสาวดารหลาย ๆ เล่ม แล้วนำมา

เรียบเรียงใหม่ ซึ่งบางรายละเอียดหรือบางเหตุการณ์ รวมถึงระยะเวลา อาจมีความแตกต่างจากตำนานหรือพงสาวดารเล่มอื่น ๆ โดยมีรายละเอียดดังนี้

พงสาวดารโยนก ของพระยาประกาศกิจจักร⁷⁹ มีทั้งหมด 6 ภาค เป็นพงสาวดารที่เขียนขึ้นในชั้นหลังและเป็นการเก็บเล็กผสมน้อย จากตำนานเล่มอื่น ๆ หรือจากหนังสืออื่น ๆ มารวบรวมเป็นพงสาวดารโยนกขึ้น ดังนั้น เรื่องราวในพงสาวดารโยนกนั้น หากจะนำมาเป็นหลักฐานก็ต้องพิจารณาอย่างละเอียด เทียบเคียงกับหนังสือ ตำนานและพงสาวดารฉบับอื่น ๆ ด้วย โดยปริเฉทที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยคือ

ปริเฉทที่ 6 ว่าด้วยหริภุญไชย เป็นการกล่าวย้อนถึงสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาที่เมืองโบราณหริภุญไชย เนื่องจากทรงพิจารณาด้วยทิพยจักขุเห็นกาลในอนาคตว่า พระบรมธาตุและพระศาสนาของพระองค์ จะไปรุ่งเรืองที่สยามประเทศ อันเป็นที่อยู่แห่งมงคลบุตร ตำบลทวักกะวาม มหานครชื่อว่า หริภุญไชย จักบังเกิดมีในสามเทศะนั้น และจะมีพระมหากษัตริย์ทรงนามอาทิตย์ยราช จะได้อภัยขอพระบรมธาตุและพระพุทธศาสนาให้ปรากฏรุ่งเรือง (ปริเฉทนี้ น่าจะได้อิทธิพลจากตำนานมูลศาสนา)

ปริเฉทที่ 7 ว่าด้วยระยะทางนางงามเทวี โดยตามระยะทางจะมีการกล่าวถึงสถานที่ที่พระนางได้เสด็จผ่าน ได้ก่อให้เกิดตำนานเล่าขานมากมาย จนกระทั่งพระนางเสด็จมาถึงเมืองฮอด และได้ยั้งธนูเสี่ยงทายเพื่อจะสร้างเวียงเล็ก ๆ พักอยู่ ณ สถานที่แห่งนี้นั่นก่อน โดยพระนางได้สถาปนาพระอารามขึ้น และให้ก่อเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมธาตุแล้ว ทรงสร้างโบสถ์ วิหาร กุฏิ ศาลา สระน้ำ แล้วให้หล่อพระพุทธรูปเท่าส่วนพระองค์ และบรรจุพระบรมธาตุประดิษฐานในอารามนั้น ปริเฉทนี้ ให้รายละเอียดที่แตกต่างจากตำนานเล่มอื่น ๆ ในบางประเด็น เช่น การวางผังเมืองให้แต่ละเผ่าพันธุ์อยู่ในทิศใด ทิศหนึ่ง คล้ายกับการสร้างเมืองเชียงใหม่ที่กำหนดให้กษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ขุนนาง ไพร่ ครอบอาศัยอยู่บริเวณใดของเมือง

ปริเฉทที่ 8 ว่าด้วยการสร้างเมืองนครเขลางค์ พระนางงามเทวีสวรรคตเมื่อพระชนมายุได้ 92 พรรษา พระโอรสทั้งสองจึงบรรจุพระอัฐิของพระมารดา ไว้ในเจดีย์หุ้มด้วยแผ่นสุวรรณ โดยบรรจุพระอัฐิธาตุไว้ ณ ด้านประจิมทิศแห่งหริภุญไชย ชื่อว่า สุวรรณจังโกฏเจดีย์? (เจดีย์กู่กุด)?

ปริเฉทที่ 9 ว่าด้วยศึกสงครามกับละโว้ ในสมัยของพระเจ้าวตราสัตถะราช (อตราสัตถะ หรือ ตราพกะ หรือ พกะ) กษัตริย์องค์ที่ 19 ที่ครองหริภุญไชยเมื่อ จุลศักราชได้ 284 ปี (พ.ศ. 1465) ทรงยกกองทัพไปตีละโว้โดยทางพยุหนาวาทัพเรือ ล่องตามแม่น้ำปิงคนที ฝ่ายพระเจ้าละโว้พระ

⁷⁹ พระยาประกาศกิจจักร , พงสาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516).

นามว่า พระเจ้าอุฎฐกะจักรวรรดิราช เมื่อทราบว่ามีพระเจ้ามารหริญไชยยกทัพมา จึงนำทัพไปรบกันยังมรรคาอันไกล เพื่อมิให้ล่วงเข้ามาใกล้เขตพระนครได้ ยังมีทันแพ้นะ ครั้นนั้นมีพระเจ้าสุริยราช เจ้าเมืองกรุงศรีธรรมนคร (สะเทิม?) ยกพลทัพมาแย่งเอากรุงละโว้ได้แล้ว พระเจ้าอุฎฐกะจักรวรรดิราช จึงตัดสินพระทัยไปชิงเมืองหริญไชย เพราะพระเจ้าสุริยราช ได้ตั้งกองทัพปิดทางเข้าเมืองละโว้ไว้ กองทัพของพระเจ้าอุฎฐกะจักรวรรดิราช เมื่อไปถึงหริญไชย ก็ชิงเอาเมืองได้ เมื่อกองทัพของพระเจ้าวัตราสัตกะราช มาถึงยังหริญไชย ก็พบว่าถูกชิงเมืองแล้ว เมื่อจะสู้ก็มีอาชวอาชนะได้ จึงเสด็จลงเรือหนีไปอาศัยในป่าทึบทุกนิคม

ดังนั้นจึงถือได้ว่าเป็นการทำ **สงครามครั้งที่ 1 ระหว่างหริญไชยกับละโว้** ในสมัยของ พระเจ้าวัตราสัตกะราช กับ พระเจ้าอุฎฐกะจักรวรรดิราช ซึ่งสงครามครั้งนี้ ฝ่ายละโว้เป็นผู้ชนะ พระเจ้าอุฎฐกะจักรวรรดิราช จึงได้ครองหริญไชยนั้น

ฝ่ายพระเจ้าสุริยราช เจ้าเมืองกรุงศรีธรรมนคร (สะเทิม?) เมื่อชิงละโว้ได้ จึงกระทำพิธีบวงสรวงเทพยดา บูชาเทวรูปในพระนคร และพระรูปของพระราชมารดา ต่อมาอีก 3 ปี ราชบุตรของพระเจ้าศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช) พระนามว่า เจ้าบุรพกุศลกัมโพชราช (เซเคส์ เสนอว่าอาจเป็นพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1)⁸⁰ ไม่อยากได้สมบัติของเมืองตน แต่อยากได้ของเมืองอื่น จึงยกทัพมายังหริญไชย พระเจ้าอุฎฐกะจักรวรรดิราช ได้ทราบว่ามีข้าศึกยกมา ก็เสด็จออกรบ ฝ่ายเจ้าบุรพกุศลกัมโพชราช ก็พ่ายแพ้ยกทัพกลับไป

เมื่อพระเจ้าอุฎฐกะจักรวรรดิราช มีชัยแก่กองทัพเจ้าบุรพกุศลกัมโพชราช จึงกระทำพิธีบวงสรวงเทพยดาและให้จารึกในแผ่นศิลา (ศิลาจารึก) ใจความว่า ถ้าขัณฑิราชพระองค์ใดมาเบียดเบียนนครนี้ ขอให้เทพยดาจงกำจัดขัณฑิราชของคันั้น อย่าให้มีพระชนมายุยืนนาน แล้วให้ฝังไว้ในด้านปัจฉิมทิศแห่งหริญไชย หลังพระเจ้าอุฎฐกะจักรวรรดิราชสวรรคต ก็มีกษัตริย์องค์อื่น ๆ ครองราชย์ต่อมา จนกระทั่ง จุลศักราชได้ 309 ปี (พ.ศ. 1490) พระจุลละราชได้ครองราชย์สมบัติ แต่สมัยนั้นเกิดโรคคนตายมาก ชาวหริญไชยจึงพากันหนีไปอยู่ยังเมืองสุธรรมวาทินคร แต่พระเจ้าพุกามราช (พระเจ้าอนิรุทธ?) มาตีเมืองสุธรรมวาทินครและกดขี่ข่มเหงมากนัก ชาวหริญไชยจึงหนีไปยังกรุงหงสาวดี ส่วนพระเจ้าหงสาวดีทรงอนุเคราะห์ชาวหริญไชยเป็นอย่างดี ดังนั้นชาวหริญไชยและชาวหงสาวดีจึงมีความสัมพันธ์อันดีตลอดมา 6 ปีต่อมา ชาวหริญไชยจึงกลับมายัง

⁸⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000 (กรุงเทพฯ : สามลดา, 2549), 188.

ภูมิลาเนาตามเดิม หลังจากนั้นก็มีกษัตริย์ครองหริภุญไชยมาโดยลำดับ จนเมื่อ จุลศักราชได้ 405 ปี (พ.ศ. 1586) พระเจ้าอาทิตย์ราช จึงได้ครองหริภุญไชย

ปริเลที่ 10 ว่าด้วยพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ เริ่มต้นด้วยการแผ่พระราชอำนาจ พระเจ้าอาทิตย์ราช จึงยกกองทัพไปยังละโว้มหานคร นับเป็น **สงครามครั้งที่ 2** กษัตริย์ของละโว้สมัยนั้นคือ พระเจ้าลพราช ทำสงครามโดยสร้างเจดีย์ ปรากฏว่าศึกครั้งนี้ฝ่ายละโว้เป็นฝ่ายชนะ พระเจ้าลพราช จึงเรียกเจดีย์ที่ชาวละโว้สร้างนั้นว่า เจดีย์พราง ส่วนของชาวหริภุญไชยชื่อ เจดีย์เมง

สงครามครั้งที่ 3 ระหว่างพระราชบุตรกับพระเจ้าอาทิตย์ราช โดย ให้ต่างฝ่ายต่างขุดสระสี่เหลี่ยมกว้างยาวลึกเสมอกัน สงครามครั้งนี้ ฝ่ายหริภุญไชยเป็นผู้ชนะ **สงครามครั้งที่ 4** ระหว่างบุตรอำมาตย์ผู้หนึ่งกับพระเจ้าอาทิตย์ราช แต่ปรากฏว่ากองทัพของบุตรอำมาตย์กลับหลงทาง สงครามครั้งนี้ฝ่ายหริภุญไชยชนะอีกเช่นเคย (พระเจ้าอาทิตย์ราชจึงรับชาวกำโปงเหล่านี้ ให้อาศัยอยู่ด้านปัจฉิมทิศแห่งหริภุญไชย ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่ศอกเนย์ เนื่องจากเกิดโรคระบาดชาวกำโปงล้มตายเป็นจำนวนมาก เผาศพไม่หมดต้องทิ้งลงแม่น้ำ ทำให้น้ำเน่าจนเป็นที่มาของชื่อว่า น้ำเน่าเกลียด หมู่บ้านนั้นจึงได้ชื่อว่า กำโปงคาม แต่ต่อมาชาวกำโปงอยากกลับเมืองตน พระเจ้าอาทิตย์ราชจึงทรงอนุญาต : น่าจะเป็นเกร็ดทางประวัติศาสตร์ที่แทรกเข้ามา ในตำนาน พงศาวดารอื่น ๆ ไม่ปรากฏ) **สงครามครั้งที่ 5** ระหว่าง ศิริคุตอำมาตย์กับพระเจ้าอาทิตย์ราช ศิริคุตอำมาตย์เกิดหลงทางอีก และหริภุญไชยก็ชนะอีกเช่นเคย ตั้งแต่นั้น กองทัพเมืองละโว้ มิได้ยกกองทัพมายังหริภุญไชยอีกเลย สงคราม 5 ครั้ง โดยสรุป หริภุญไชยชนะ 3 ครั้ง ละโว้ชนะ 2 ครั้ง

ต่อมา พระเจ้าอาทิตย์ราชรับสั่งให้ช่างทำปราสาทและปลูกหอจันหาการที่ลงพระบังคน ไกลปราสาท ซึ่ง ณ สถานที่ใกล้ ๆ กับที่ปลูกหอจันหาการนั้น เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ แต่เมื่อทรงทราบว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ จึงทรงทำความสะอาดสถานที่นั้น ๆ และสร้างปริมณฑลกลมรอบกว้าง 30 วา ไรยทรายและปรายสุวรรณให้เต็มหนาได้หนึ่งศอก ตกแต่งประดับด้วยสุคันธชาติดอกไม้ของหอม ปีกราชวัตรฉัตรธงโดยลำดับ ทรงสักการบูชาพระบรมสารีริกธาตุด้วยรูปเทียนมาลา ต่อมาพระธาตุกระทำปาฏิหาริย์ รัตนผอบซึ่งบรรจุพระบรมสารีริกธาตุขนาดเท่าปลีกลี (ปลีกล้วย) ก็ผุดขึ้นจากพื้นปฐพี ปรากฏอิทธิปาฏิหาริย์แล้วกลับจมลงในปฐพีดังเก่า พระเจ้าอาทิตย์ราช จึงทรงให้จัดการสถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์หลวงสูง 1 เส้น 3 วา ณ ที่บรรจุพระบรมธาตุนั้น แล้วให้สร้างโบสถ์วิหารการเปรียญ ศาลาน้อยใหญ่ เป็นมหารามหลักนครหริภุญไชย

บทวิเคราะห์หลักฐานประเภทพงสาวดาร

1. พงสาวดารโยนก เป็นพงสาวดารที่รวบรวมและเรียบเรียงเนื้อหาจากตำนานและพงสาวดารฉบับอื่น ๆ ดังนั้นเนื้อหาและรายละเอียดของเหตุการณ์ จึงซ้ำและเหมือนกับต้นฉบับ แต่ที่น่าสนใจของพงสาวดารโยนกคือ การเล่าถึงตำนานของสถานที่นั้น ๆ ว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างไร จึงได้ชื่อเช่นนั้น เช่น เหตุใดจึงเรียกว่า เจดีย์เม็ง เจดีย์พราง หรือแม่น้ำนั้นเหตุใดจึงชื่อว่า น้ำนากลียด เป็นต้น

2. ในการตีความหรืออธิบายความของผู้แต่ง บางครั้งเกิดความผิดพลาดในการตีความคือ อธิบายว่าเมืองกรุงศรีธรรมนคร หรือ สิริธัมมนคร คือเมืองสะเทิม ซึ่งไม่ถูกต้อง ที่ถูกต้องคือเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนเมืองสะเทิมคือเมืองสุธรรมวดีในประเทศพม่า

3. พงสาวดารโยนกอาจดูไม่น่าเชื่อถือต่องานโบราณคดี แต่อย่างน้อยรายละเอียดของเหตุการณ์ที่ปรากฏ ก็น่าจะเป็นสิ่งที่สามารถนำมาตรวจสอบกับหลักฐานอื่น ๆ โดยเฉพาะกับตัวต้นฉบับของตำนาน พงสาวดารฉบับอื่น ๆ ถึงเหตุการณ์เดิมที่ปรากฏในต้นฉบับ กับเหตุการณ์ที่ได้แทรกในภายหลัง ทำให้ผู้ศึกษาได้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของแหล่งข้อมูล ตามวันและเวลาที่เปลี่ยนไปได้

ประวัติศาสตร์เมืองโบราณหริภุญไชย จากหลักฐานเอกสาร

เมืองโบราณหริภุญไชย เป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งทางภาคเหนือตามประวัติความเป็นมากล่าวไว้ว่า “พระนางจามเทวี” เป็นปฐมกษัตริย์ โดยพระองค์เสด็จมาจากเมืองละโว้ เพื่อมาครองเมืองหริภุญไชย ตามคำอัญเชิญของฤๅษีวาสุเทพ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 จากที่ได้กล่าวถึงหลักฐานเอกสารประเภทต่าง ๆ จะเห็นได้ว่า ประวัติศาสตร์เมืองโบราณหริภุญไชย แบ่งได้ออกเป็น 2 ยุคดังนี้

ยุคแรก สมัยตำนาน โดยเริ่มตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวีจนถึงสมัยพระเจ้าอาทิตยราช เรื่องราวในยุคสมัยนี้ได้ย้อนกลับไปเริ่มเรื่องราวมาแต่สมัยพุทธกาล เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ที่เมืองตระการ แล้วเสด็จไปบ้านป่าทรคาม ทรงรับบิณฑบาตและเทศนาสั่งสอนชาวบ้านที่นั่น หลังจากนั้นทรงดำเนินไปตามริมแม่น้ำระมิง ถึงที่แห่งหนึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ ทรงวาบาตรแล้วประทับอยู่ แล้วทรงพยากรณ์ว่า ณ ที่นั้นจะบังเกิดเป็นมหานครหริภุญไชย และจะเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุของพระองค์

หลังจากนั้นได้กล่าวถึงฤๅษี 5 คน ผู้สถิตอยู่บนภูเขาประจำเมืองต่าง ๆ ดังนี้คือ วาสุเทพ ฤๅษีอยู่คอยอุจจุบรรพตริมน้ำโรหิณี สุกกทันตฤๅษีอยู่เมืองละโว้ อนุสัสตฤๅษีอยู่เมืองหลิวัลลินคร พุทธขณิลฤๅษีอยู่คอยขุหะบรรพตริมน้ำสาร (คอยป่าไผ่) และสุพรหมฤๅษีอยู่คอยเขางามริมน้ำวัง

ฤๅษีทั้ง 5 คนนี้ ตามตำนานได้กล่าวว่าเคยบวชเรียนในพระพุทธศาสนา แต่ได้สึกออกมาเป็นฤๅษี และเมื่อได้แยกย้ายกันไปสถิตตามที่แตกต่างกัน แล้ว ตำนานได้กล่าวถึงกำเนิดของเมืองโบราณหริภุญไชยว่า วาสุเทวฤๅษีใคร่สร้างเมือง จึงปรึกษาสุกกทันตฤๅษีว่า จะให้ผู้ใดมาครองเมือง สุกกทันตฤๅษีจึงแนะนำให้อัญเชิญพระนางจามเทวี พระธิดาของพระเจ้าจักรวรรดิแห่งเมืองละโว้ มาครองเมือง และได้ขอให้อนุตติสสฤๅษีนำเกล็ดหอยมาให้เพื่อการสร้างเมือง โดยตำนานจินกาลมาลีปกรณ์ ได้ระบุถึงปีพุทธศักราชที่สร้างเมืองไว้คือ พ.ศ. 1204 ซึ่งก็คือราวพุทธศตวรรษที่ 13

พระนางจามเทวี ธิดากษัตริย์ละโว้ เมื่อได้รับการอัญเชิญจากฤๅษีวาสุเทพ ให้มาครองเมืองหริภุญไชย พระนางจึงได้เสด็จมาพร้อมกับบริวารหมู่ใหญ่จำนวน 500 โดยในตำนานจามเทวีวงศ์ พงสาวดารเมืองหริภุญไชย ฉบับภาษาบาลี ระบุว่าพระนางเป็นหญิงหม้าย⁸¹ โดยใช้คำว่า อิตฺติวิภุคฺคา ดังรายละเอียดเขียนไว้ดังนี้

“เตนหิ สมฺม สุโณหิ ลโวธฺวณฺโณ ธิดา อหุ สุชาตา รูปรสมปฺนนา สีลวนฺตา จ ปญฺญว นา เมน จามเทวีติ ปากฺกฺวา สพฺพโต ทิสสา ตฺรุณา ปญฺจกฺลยาณา โสภณา อิตฺติวิภุคฺคา ตสฺสสาย สามิโก ทานิ สทฺโธ ปิพฺพชฺโธ อหุ ยาจิสฺ สามิ ตํ ตสฺส อานยสฺสามิ ตํ อธิ เอสา นาริ ปญฺญวตี สพฺพ อภิวํชฺสตีติ”

นอกจากนั้น ในตำนานยังได้กล่าวเพิ่มเติมว่า พระนางจามเทวีทรงมีพระสวามี ผู้ครองเมืองรามหรือรามนคร แต่เนื่องจากได้ทรงออกผนวช พระนางจึงเดินทางมายังเมืองโบราณหริภุญไชยเพียงลำพัง พร้อมกับทรงพระครรภ์ได้ 3 เดือน ด้วยเหตุนี้ ในตำนานจึงกล่าวว่าพระนางเป็นหญิงหม้าย⁸²

เหตุการณ์ในครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นการเคลื่อนตัวเข้ามาของกลุ่มชนในเขตภาคกลาง บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จากเมืองละโว้หรือลพบุรีเข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้ ขณะเดียวกันเหตุการณ์ในตำนานนี้ ก็เป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นถึงการเผยแพร่วัฒนธรรมและศิลปวิทยาการด้านต่าง ๆ ทั้งพระพุทธศาสนา การปกครอง สังคมและวัฒนธรรม เข้ามาสู่ดินแดนในเขตภาคเหนือตอนบน⁸³ โดยเฉพาะเมืองโบราณหริภุญไชย

⁸¹ จามเทวีวงศ์ พงสาวดารเมืองหริภุญไชย (พระนคร : โสภณพิพรรฒธนากร, 2463), 81.

⁸² ในตำนานมูลศาสนาสำนวนล้านนา กล่าวว่าพระนางจามเทวีเป็นหญิงหม้าย ส่วนในตำนานจามเทวีวงศ์ กล่าวว่าพระนางเป็นสตรีวิเคราะห์

⁸³ สุรพล คำวิหิกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547),

ในสมัยของพระนางจามเทวี เป็นช่วงสมัยการสร้างบ้านสร้างเมืองรวมทั้งการสร้างวัดจำนวนมากถึง 2,000 หลัง⁸⁴ แสดงให้เห็นถึงการเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี แรกเริ่มพระนางได้ทรงสร้างมหาวิหาร 5 ตำบลตามทิศต่าง ๆ ดังนี้ คือ วัดอรัญญิกรัชมการาม (วัดดอนแก้ว) ประจำทิศประจิม (ทิศตะวันตก) วัดพระคงหรือวัดอาพัทธาราม ประจำทิศอุดรทิศ (ทิศเหนือ) วัดมหายันหรือวัดมหายานาราม ประจำทิศปัจจิม (ทิศตะวันตก) วัดประตูลีหรือวัดมหาสาราราม ปัจจุบันคือวัดสังฆาราม ประจำทิศทักษิณ (ทิศใต้) และวัดกู่ละมั่งปัจจุบันเรียกวัดรมณียาราม ประจำทิศใต้

โดยตำนานต่าง ๆ ได้ระบุว่า วัดที่พระนางจามเทวีทรงสร้างขึ้นเป็นวัดแรกคือ วัดอรัญญิกรัชมการาม หรือวัดดอนแก้ว รวมทั้งพระวิหารและพระพุทธรูปด้วย⁸⁵ หลังจากนั้นจึงได้สร้างวัดกู่ละมั่ง หรือ เรียกกันในอีกชื่อหนึ่งว่าวัดมาลุลาราม⁸⁶ วัดอาพัทธาราม วัดมหายานาราม และวัดมหาธรราราม⁸⁷ หรือวัดมหาสาราราม ตามลำดับ

โดยเฉพาะในตำนานมูลศาสนา ได้ให้รายละเอียดของการสร้างศาสนสถานภายในวัดกู่ละมั่งคือ กล่าวถึงพระนางจามเทวีทรงให้ช่างธนู ยิงธนูเสี่ยงทายเพื่อสร้างบ้านเมือง โดยอิงจากเสียงทองมาตกในที่ที่จะสร้างเจดีย์ในวัดละมั่ง (กู่ละมั่ง) นี้ ดังนั้นสถานที่ที่ธนูตก จึงเป็นสถานที่อันเป็นมงคล พระองค์จึงได้สร้างเจดีย์ ณ ที่แห่งนี้ โดยเจดีย์ได้บรรจุลูกปืนธนูมงคลไว้ในที่นั้นด้วย ทั้งพระองค์ยังได้ทรงสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง ให้มีขนาดและสูงเท่าพระนาง เพื่อนำพระบรมสารีริกธาตุอันนำมาจากละโว้ และโกศทองคำ มาบรรจุไว้ในองค์พระพุทธรูปนั้นด้วย ต่อมาได้ทรงสร้างกำแพงล้อมรอบ และทรงปลูกต้นมะพร้าว ต้นตาล ต้นส้ม ทั้งยังทรงสร้างที่อยู่แห่งสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ได้พำนักอีกด้วย ต่อมาทรงสร้างคุ่มเป็นเรือนหลวงทรงปราสาทสี่เหลี่ยมจัตุรัส เพื่อเป็นที่ทรงประทับทรงมีพระเกษมสำราญที่แห่งนั้นจึงเรียกว่า บ้านร่มก้าม⁸⁸

อนึ่ง ตำนานหลาย ๆ เล่มได้กล่าวถึงช่างคู่บุญบารมีของพระนางจามเทวี คือ ช่างด้วงขาว ประดุจเงินเสียง มีนางสองช่างสี่เขียว ซึ่งในปัจจุบันชาวบ้านได้นำเรื่องราวของช่างมงคลนี้ มาผูกเป็นเรื่องราวและเหตุของการสร้างเจดีย์กู่ช้างว่า ได้สร้างเพื่อบรรจุอัฐิของช่างมงคลนี้ แม้ว่าที่เจดีย์กู่ช้าง

⁸⁴ พระพุทธพุกาม และพระพุทธรูญาน, ตำนานมูลศาสนา, 165.

⁸⁵ พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์, 48.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, 49.

⁸⁷ พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์, 49.

⁸⁸ พระพุทธพุกาม และพระพุทธรูญาน, ตำนานมูลศาสนา, 157-163.

จะได้รับการขุดแต่งทางโบราณคดี และสันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุสมัยในการสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ก็ตาม⁸⁹

พระนางจามเทวี เมื่อเสด็จมายังเมืองโบราณหริภุญไชยนี้ นอกจากจะได้ทรงสร้างวัดวาอารามมากมายนับเป็นพัน ๆ แห่ง ยังทรงได้กำหนดผังเมืองไว้อย่างชัดเจนว่า ชาวเมืองกลุ่มใดควรจะอาศัยอยู่บริเวณใดของเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นการจัดการสร้างบ้านเมืองและวางผังเมืองอย่างเป็นระบบดังนี้คือ ให้ชาวละโว้อยู่ทิศอีสานแห่งเมืองหริภุญไชย ชาวมอญตั้งครุให้อยู่ทิศปัจฉิม(ตะวันตก) ชาวนิคมให้อยู่ทิศใต้ ส่วนผู้ที่เกิดจากรอยเท้าสัตว์ (สังเสทชะ) ให้อยู่ในเมืองโบราณหริภุญไชย⁹⁰

นอกจากนั้น พระนางจามเทวียังได้ทรงขยายเมืองไปยังบริเวณลุ่มน้ำวัง โดยการสร้างเมืองเขलगนครให้แก่เจ้าอินทยศ พระโอรสองค์เล็ก เมื่อสร้างพระนครเสร็จแล้ว พวกคนป่าคือพวกละว้า กะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่รอบ ๆ นั้น ก็พากันมาอาศัยแวดล้อมเมืองเขलगนครนั้น⁹¹ นอกจากนั้นพระมหันตยศ ยังได้ป่าวประกาศแก่ชาวเมืองหริภุญไชยว่า ผู้ใดปรารถนาจะไปอยู่ยังเมืองเขलगนครก็จงไปเถิด⁹² จึงแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและผู้คนของเมืองทั้งสองได้เป็นอย่างดี

เหตุการณ์ในตำนานที่กล่าวว่า พระนางจามเทวีได้เสด็จไปยังเมืองเขलगนครนั้น ได้พบร่องรอยของหลักฐานที่บ้านหนองม่วง ตำบลศรีบัวบาน จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นศาสนสถานที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ชาวบ้านเชื่อกันว่า เป็นเส้นทางเสด็จของพระนางจามเทวี จากเมืองลำพูนไปยังเมืองเขलगนคร โดยตำนานนั้นเล่าว่า พระนางจามเทวี ทรงใช้สถานที่บริเวณหนองม่วงในปัจจุบันเป็นที่ทรงพักไพร่พล ช้างและม้า จากการที่พระนางจามเทวีทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างมาก และได้ทรงเสด็จมาพัก พำนัก ช้าง ม้า ในบริเวณหนองแห่งนี้ จึงได้โปรดให้สร้างศาสนสถานบริเวณใกล้เคียงกับหนองม่วงไว้ให้เป็นที่พักและสักการะของ

⁸⁹ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง-บูรณะ และการศึกษาเปรียบเทียบ เจดีย์กู่ช้าง-กู่ม้า ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2525. (อัคราณา)

⁹⁰ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 166.

⁹¹ พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์, 53.

⁹² เรื่องเดียวกัน, 58.

ชาวบ้านชาวเมือง ที่อาศัยอยู่บริเวณแห่งนี้คือกู่จามเทวี ศาลเจ้าพ่อหนองม่วงและโบราณสถานวัดหนองม่วง (ร้าง) หรือที่ชาวบ้านเรียกกันแต่เดิมว่า สันกู่⁹³

จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดหนองม่วง (ร้าง) ตำบลศรีบัวบาน จังหวัดลำพูน แม้จะไม่พบหลักฐานที่สามารถระบุได้ชัดเจนว่า โบราณสถานแห่งนี้มีอายุเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 20 หรืออยู่ในสมัยของพระนางจามเทวี แต่เนื่องจากโบราณสถานกลุ่มนี้ ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมโบราณระหว่างเมืองหริภุญไชยกับเมืองเขลางค์นคร จึงสันนิษฐานว่าเส้นทางนี้ น่าจะเป็นเส้นทางในสมัยโบราณมาตั้งแต่ครั้งอาณาจักรหริภุญไชยและมีการใช้งานสืบเนื่องมาจนถึงสมัยล้านนา โดยน่าจะมีชุมชนโบราณตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นระยะ ๆ จนกระทั่งถึงช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 20 ที่พระสงฆ์ในล้านนามีความสนใจในการบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และศาสนา จึงนำตำนานซึ่งเป็นคำบอกเล่าของผู้คนในท้องถิ่นและสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในยุคนั้นบันทึกเป็นหลักฐานไว้ด้วยกัน⁹⁴

เมืองโบราณหริภุญไชยมิได้ดำรงตนอยู่อย่างโดดเดี่ยว หากยังมีความสัมพันธ์กับบ้านเมืองอื่น ๆ ทั้งในการสงครามและความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน กล่าวคือในยุคแรกของการสร้างเมืองหริภุญไชย ในตำนานได้กล่าวถึงผู้ที่เกิดจากรอยเท้าสัตว์และพวกมีลักษณะ ซึ่งน่าจะหมายถึงชาวพื้นเมืองหรือผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียง โดยระยะแรก ชาวมีลักษณะได้ทำสงครามกับเมืองหริภุญไชย แต่หลังจากเมื่อมีการอภิเษกระหว่างพระโอรสทั้งสองของพระนางจามเทวีและพระธิดาของพระเจ้ามลิขราช เมืองทั้งสองจึงเป็นไมตรีต่อกัน รวมถึงชาวบ้านชาวเมืองทั้งสอง ที่มีปฏิสัมพันธ์กันต่อ ๆ มา แสดงให้เห็นการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมและผู้คนของทั้งสองเมืองๆ ได้เป็นอย่างดี

เรื่องราวภายหลังสมัยพระนางจามเทวี ปรากฏในตำนานมูลศาสนากล่าวว่า เมื่อพระนางจามเทวีสวรรคต พระโอรสคือพระญาณหัตตยศ ทรงเฝ้าพระศพพระนางจามเทวีและสร้างพระเมรุที่ป่าไผ่ยาง โดยแห่พระอัฐิของพระนางจามเทวี มาทางตะวันออกของเวียง หลังจากนั้นจึงก่อพระเจดีย์เพื่อบรรจุพระอัฐิภายในเวียง เรียกว่าสุวรรณเจดีย์จ้งโกฏี โดยบรรจุเครื่องประดับ ช้องและหวีไว้ภายใน นอกจากนี้ยังนำงาช้างมงคลมารองใต้ช่องและหวีอีกที⁹⁵

⁹³ องค์การบริหารส่วนตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดหนองม่วงร้าง หมู่ 3 บ้านจำบอน ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2551. (อัคราณา), 37.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, 179.

⁹⁵ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 180.

โดยในจามเทวีวงศ์⁹⁶ ได้อธิบายลักษณะของสุวรรณจังโกฏ โดยให้ภาพที่ชัดเจนขึ้นคือ สุวรรณจังโกฏเจดีย์ เป็นเจดีย์ที่มีพระพุทธรูปอยู่ในเบื้องบนหุ้มด้วยแผ่นทองคำ

จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมของสุวรรณจังโกฏหรือเจดีย์เหลี่ยมที่ปรากฏในปัจจุบัน ผาสุข อินทราวุธ สันนิษฐานว่ารูปแบบดั้งเดิมของสุวรรณจังโกฏเจดีย์นี้ น่าจะได้อารแบบมาจาก มหาโพธิเจดีย์⁹⁷ ส่วนสุรพล คำวิหัทธกุล สันนิษฐานว่าจากลักษณะทางสถาปัตยกรรม น่าจะสร้างใน สมัยพระเจ้าอภัยมหาราช คือช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 และรูปแบบ ปัจจุบันน่าจะเป็นงานบูรณะในสมัยพระเจ้าสุวามิบาลธิราช ราวพุทธศตวรรษที่ 17 จากหลักฐานศิลาจารึกวัดกุฎ⁹⁸ ดังนั้นสุวรรณจังโกฏเจดีย์ จึงน่าจะเก่าตรงตามตำนานที่ได้กล่าวไว้

ต่อมาในสมัยของพระเจ้ากมลราชได้เกิดโรคระบาด ชาวเมืองโบราณหริภุญไชยได้อพยพหนีไปอยู่เมืองสุธรรมนครหรือเมืองสะเทิมในปัจจุบัน แต่ไม่สามารถอยู่ได้ จึงหนีต่อไปยังเมืองหงสาวดี ซึ่งได้รับการดูแลเป็นอย่างดีจากพระเจ้าหงสาวดี ดังนั้นชาวเมืองทั้งสองจึงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข โดยในตำนานได้อธิบายว่าเนื่องจากภาษาของชาวเมืองทั้งสองเป็นภาษาเดียวกัน จึงเกิดความคุ้นเคยกันอย่างรวดเร็ว โดยชาวเมืองโบราณหริภุญไชย อาศัยอยู่ที่เมืองหงสาวดีถึงหกปี เมื่อโรคระบาดสงบแล้ว ชาวเมืองโบราณหริภุญไชยส่วนหนึ่งก็กลับมายังเมืองเดิมของตน ส่วนบางส่วนก็อาศัยอยู่ในเมืองหงสาวดีสืบไป⁹⁹ และเมื่อชาวหริภุญไชย ได้กลับคืนมายังบ้านเมืองของตน เมื่อมีความระลึกถึงบรรพบุรุษที่เมืองสะเทิม ครั้นถึงฤดูข้าวใหม่ เขาก็เอาข้าวใหม่ใส่แพล่องลงไปหาปู่ย่าเขาทุกปี¹⁰⁰ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ชาวเมืองทั้งสองน่าจะเป็นชนชาติเดียวกันคือ ชาวมอญ ทั้งยังมีความสัมพันธ์กันในเรื่องของเครือญาติกันอีกด้วย

⁹⁶ พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์, 212.

⁹⁷ มหาโพธิเจดีย์องค์เดิม สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 รูปทรงที่เห็นอยู่ปัจจุบัน ถูกดัดแปลงและซ่อมแซมหลายครั้ง อ้างถึงใน ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), 87.

⁹⁸ สุรพล คำวิหัทธกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 63.

⁹⁹ พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์, 79-81.

¹⁰⁰ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 184.

ชาวเมืองโบราณหริภุญไชย นอกจากจะมีความสัมพันธ์อันดีกับเมืองทั้งสองที่กล่าวมาแล้ว ยังมีความสัมพันธ์อันเนื่องมาจากการทำสงครามชิงบ้านเมือง หรือแสดงอำนาจระหว่างกันอีกด้วย เมืองสำคัญที่ได้ทำสงครามระหว่างกันหลายครั้ง ทั้งปลัดกันแพ้หรือชนะหลายครั้งคือ เมืองละโว้

สงครามครั้งที่ 1 ระหว่างหริภุญไชยกับละโว้ ในสมัยของ พระเจ้าวตราสัตตะราช กับ พระเจ้าอุจฉินฐกะจักรวรรดิราช ซึ่งสงครามครั้งนี้ ฝ่ายละโว้เป็นผู้ชนะ พระเจ้าอุจฉินฐกะจักรวรรดิราช จึงได้ครองหริภุญไชยนั้น

สงครามครั้งที่ 2 ระหว่างหริภุญไชยกับละโว้ กษัตริย์ของละโว้สมัยนั้นคือ พระเจ้าลพราช แต่การทำสงครามครั้งนี้ พระเจ้าลพราชเสนอว่าควรเป็นสงครามแบบธรรมยุทท์ จะได้มีต้องเสียเลือดเนื้อ จึงเริ่มด้วยต่างฝ่ายให้สร้างเจดีย์องค์หนึ่งให้ได้ขนาดกว้างและสูง 15 วาเสมอกัน ฝ่ายใดเสร็จก่อนฝ่ายนั้นชนะ ปรากฏว่าศึกครั้งนี้ฝ่ายละโว้เป็นฝ่ายชนะ เนื่องด้วยเล่ห์กลของฝ่ายละโว้ ทหารหริภุญไชยเห็นดังนั้นจึงขวัญเสียหนีกลับไปยังหริภุญไชย พระเจ้าลพราชก็ตามไปริบเซलयี่ช้าง ม้า อาวุธและข้าวของได้มากมาย เจดีย์ที่ชาวละโว้สร้างนั้นจึงได้ชื่อว่า “เจดีย์พราง” ส่วนของชาวหริภุญไชยชื่อ “เจดีย์เมฆ”

สงครามครั้งที่ 3 ระหว่างหริภุญไชยกับละโว้ พระเจ้าลพราชดำริว่า ตอนนี้อย่างไรผลของพระเจ้าอาทิตย์ราชต้องอ่อนแรง จึงให้พระราชบุตรยกทัพไปยังหริภุญไชย แล้วทำให้พระเจ้าอาทิตย์ราชออกมาสู้รบกัน เมื่อพระราชบุตรไปถึงยังหริภุญไชย พระเจ้าอาทิตย์ราชจึงเสนอให้แข่งขันแบบเดิมคือ ให้ต่างฝ่ายต่างขุดสระสี่เหลี่ยมกว้างยาวลึกเสมอกันและให้ขุดด้วยค้ำหอกเท่านั้น สระใครลึกกว่ากันจึงเป็นผู้ชนะ ในที่สุดสงครามครั้งนี้ ฝ่ายหริภุญไชยเป็นผู้ชนะเนื่องด้วยเล่ห์กลเช่นกัน

สงครามครั้งที่ 4 ระหว่างหริภุญไชยกับละโว้ ฝ่ายพระเจ้าลพราชโกรธยิ่งนัก จึงเลือกหาผู้เป็นแม่ทัพ ยกทัพไปแก้มือพระเจ้าอาทิตย์ราช จึงได้บุตรอำมาตย์ผู้หนึ่งเป็นแม่ทัพคุมทัพไปรบกับหริภุญไชย แต่ปรากฏว่ากองทัพของบุตรอำมาตย์กลับหลงทาง เนื่องด้วยเทวดาหลงใจ พระเจ้าอาทิตย์ราชจึงยกทัพไปล้อมไว้ กองทัพจากละโว้จึงยอมแพ้ สงครามครั้งนี้ฝ่ายหริภุญไชยชนะอีกเช่นเคย พระเจ้าอาทิตย์ราชจึงรับชาวกำโปขเหล่านี้ ให้มาอาศัยอยู่ด้านปัจฉิมทิศแห่งหริภุญไชย ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ทิศอาคเนย์ เนื่องจากเกิดโรคระบาดชาวกำโปขล้มตายเป็นจำนวนมากเศษศพไม่หมดต้องทิ้งลงแม่น้ำ ทำให้น้ำเน่าจนเป็นที่มาของชื่อว่า “น้ำเน่าเกลียด” หมู่บ้านนั้นจึงได้ชื่อว่า “กำโปขคาม”

สงครามครั้งที่ 5 ระหว่างหริภุญไชยกับละโว้และหริภุญไชยก็ชนะอีกเช่นเคย กล่าวคือยังมีบุตรอำมาตย์ละโว้ชื่อ ศิริคุตอำมาตย์ ขอยกทัพมาสู้รบกับหริภุญไชย เมื่อกองทัพเดินทางมาถึงเมืองสุจิตันฐะนคร เทวดาอารักษ์ของหริภุญไชยจึงบันดาลให้กองทัพหลงทางอีก จนกองทัพของ

หริภุญไชยยกออกมาสักรับพุ่งล้มตายเป็นอันมาก กองทัพของศรีวิชัยก็มาด้วย เมื่อหนีไปยังเมืองสุจิตตฐะนคร ก็ถูกฆ่าฟันและจับตัวเป็นเชลยพร้อมทั้งรับข้าวของ ตั้งแต่นั้นมากองทัพเมืองละโว้มิได้ยกกองทัพมาช่วยหริภุญไชยอีกเลย สงครามระหว่างหริภุญไชยกับละโว้ เมืองหริภุญไชยชนะ 3 ครั้ง เมืองละโว้ชนะ 2 ครั้ง

ส่วนสงครามระหว่างเมืองหริภุญไชยกับเมืองศรีธรรมราชนั้น เกิดในช่วงที่พระเจ้าพูกราชกับพระเจ้าอุจฉิตจักรพรรดิเจ้าเมืองละโว้กำลังต่อสู้กัน พระเจ้าวรวงศาผู้เสวยราชย์อยู่เมืองศรีธรรมราชยกทัพมาช่วยละโว้ ทัพของพระเจ้าพูกราชกับพระเจ้าอุจฉิตจักรพรรดิจึงแตกพ่ายหนีไปยังเมืองหริภุญไชย แต่พระเจ้าอุจฉิตจักรพรรดิเจ้าเมืองละโว้ไปถึงก่อนจึงได้ครองเมืองหริภุญไชยจนสวรรคต ส่วนพระเจ้าพูกราชจึงต้องหนีไปเสียหนีได้¹⁰¹ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหริภุญไชยกับเมืองศรีธรรมราชนั้น ไม่ปรากฏชัดเจนนักว่าเป็นไปในการทำสงครามหรือเมืองพันธมิตรแต่อย่างไรก็ตาม ได้ทำให้เราทราบว่า เมืองศรีธรรมราชจากทางใต้นั้น ได้ขึ้นมาแผ่อำนาจยังทิศเหนือแล้วในขณะนั้น

ในยุคสมัยของพระเจ้าอาทิตย์ราช แม้ว่าจะเป็นยุคที่กล่าวถึงการสร้างศาสนสถานที่สำคัญหลายแห่ง เช่น พระธาตุเจดีย์หริภุญชัย ปทุมวดีเจดีย์ แต่ก็มิได้มีการจารไว้ในศิลาจารึก แต่ปรากฏอยู่ในตำนานซึ่งเป็นการเรียบเรียงในภายหลังทั้งสิ้น ดังนั้น จึงยังมีอีกกล่าวได้ว่าในสมัยของพระเจ้าอาทิตย์ราชเป็นการเริ่มเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณหริภุญไชย โดยในสมัยนี้ได้ปรากฏศาสนสถานที่สำคัญของเมืองโบราณหริภุญไชยแห่งนี้ ที่ได้กล่าวไว้ในตำนานว่าสร้างโดยพระเจ้าอาทิตย์ราชคือ พระธาตุหริภุญชัย แม้ว่ารูปทรงสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน จักได้ถูกบูรณะและปฏิสังขรณ์เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม ตำนานได้ระบุไว้อย่างชัดเจนถึงผู้ที่ได้สถาปนาพระธาตุเจดีย์องค์นี้เป็นบุคคลแรก ทั้งยังอธิบายอย่างละเอียดถึงการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและการสร้างเจดีย์ไว้ดังนี้

ตำนานได้กล่าวย้อนไปถึงพระธาตุ 8 องค์ที่พระญาธรรมมาโสกราชได้ทรงรวบรวมไว้ โดยในตำนานพระธาตุหริภุญชัย ได้กล่าวโดยละเอียดว่าเป็นพระธาตุกระหม่อม ธาตุกระดูกอก ธาตุกระดูกนิ้วมือและธาตุย่อยเต็มบาตรหนึ่ง โดยนำมาใส่ไว้ในกระบอกไม้รวก (ไม้ไผ่) แล้วใส่ในโกศแก้วลูกใหญ่ 3 ก้า และบรรจุไว้ใต้ที่พระพุทธรูปเจ้านั่งสนมนั้น¹⁰²

ลำดับต่อมาในสมัยพระเจ้าอาทิตย์ราชทรงให้ช่างตีโกศขึ้น โดยเอาโกศไม้จันทน์ไว้ภายนอกสุด โดยบรรจุโกศงา โกศทองเหลืองและโกศทองคำที่บรรจุพระธาตุไว้ในสุดโดยเรียง

¹⁰¹ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 182-183.

¹⁰² ตำนานพระธาตุหริภุญชัย, 37-38.

ตามลำดับ และทรงให้รจนาหิน 1 ก้อนหนา 1 สอกยาวกว้าง 2 สอก สำหรับรองโกศพระธาตุ สร้างเจดีย์ให้มีเสา 4 เสา ดังเสาปราสาท สูง 12 สอก ให้เป็นประตูโค้งทั้ง 4 ด้าน¹⁰³ โดยชินกาลมาลีปกรณ์ได้ระบุว่า พระธาตุหลวงจึงได้เกิดขึ้น ใน พ.ศ. 1607¹⁰⁴ ถึงแม้ว่าจะขาดหลักฐานอื่น ๆ ที่ยืนยันเหตุการณ์หรือเรื่องราวในสมัยของพระเจ้าอาทิตย์ราช แต่ส่วนใหญ่ชาวบ้าน ชาวเมืองรวมถึงบุคคลทั่ว ๆ ไป ก็ยังเชื่อถือกันว่า พระเจ้าอาทิตย์ราชทรงเป็นผู้สร้างและสถาปนาพระธาตุหริภุญชัยอย่างแท้จริงราวพุทธศตวรรษที่ 17

นอกจากนั้น ในสมัยพระเจ้าอาทิตย์ราช พระมเหสีของพระองค์คือ นางปทุมวดี ได้ทรงสร้างสุวรรณเจดีย์ หรือ ปทุมวดีเจดีย์ ซึ่งเป็นเจดีย์สี่เหลี่ยม รูปแบบคล้ายกับเจดีย์กู่กุด ภายในวัดจามเทวี โดยในตำนานมูลศาสนา¹⁰⁵ และชินกาลมาลีปกรณ์¹⁰⁶ ได้กล่าวว่านางปทุมวดีทรงสร้างเจดีย์ข้างเหนือองค์พระธาตุ ก่อเจดีย์องค์หนึ่งเป็นเหลี่ยมและใส่ทองคำที่ยอดจึงชื่อว่า “สุวรรณเจดีย์”

ในช่วงสมัยเดียวกันนั้น ตามตำนานพื้นบ้านเมืองเหนือ ระบุว่าเจดีย์เชียงยันสร้างโดยแม่ครัว ที่มาทำอาหารให้แก่ผู้ที่มาสร้างพระธาตุเจดีย์หริภุญชัย ด้วยเหตุนี้จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เจดีย์แม่ครัว ซึ่งหากเป็นไปตามที่ตำนานกล่าวถึง แสดงว่าเจดีย์เชียงยันน่าจะมียุการสร้างในช่วงเวลาเดียวกันกับพระธาตุเจดีย์หริภุญชัยและสุวรรณเจดีย์ แต่จากการขุดค้นทางด้านโบราณคดีในปี พ.ศ. 2548 หลักฐานโบราณคดีที่พบจึงสนับสนุนได้ว่า เจดีย์เชียงยันน่าจะมียุการสร้างที่ไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 20 และมีการบูรณะอีกครั้งหลังจากการสร้าง ซึ่งไม่สามารถระบุได้แน่ชัดอาจอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 ก่อนถูกทิ้งร้างจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 25¹⁰⁷

พระธาตุเจดีย์หริภุญชัย เป็นพระธาตุสำคัญของเมืองโบราณหริภุญไชย ดังนั้นกษัตริย์ของเมืองโบราณหริภุญไชยทุกพระองค์ จักต้องทำนุบำรุงองค์พระธาตุให้มีความรุ่งเรือง สง่างาม เพื่อเป็นศรีแห่งเมืองโบราณหริภุญไชยสืบไป

ยุคสอง สมัยประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าสุวารีสิทธิจนถึงสมัยพระยาญีบา โดยแบ่งออกเป็น 2 ยุคคือ ยุครุ่งเรืองและยุคล่มสลาย

¹⁰³ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 211.

¹⁰⁴ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 101-102.

¹⁰⁵ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 212.

¹⁰⁶ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 102.

¹⁰⁷ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัดสำเนา)

ยุครุ่งเรือง พระเจ้าสวาวาสิตธิ ถือได้ว่าเป็นการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง เนื่องจากเราพบหลักฐานศิลาจารึก ที่ปรากฏพระนามของพระองค์และพระราชกรณียกิจ ที่เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน

พระเจ้าสรพพิทหรือพระเจ้าสวาวาสิตธิ โดยจารึกที่พบไม่ว่าจะเป็นจารึกวัดคอน แก้ว จารึกวัดกู่กุด ได้กำหนดอายุไว้แล้วโดยนักวิชาการ ว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นจารึกอักษรมอญโบราณ ซึ่งข้อความในจารึกนั้นได้ระบุถึงพระราชกรณียกิจของพระองค์ ในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไว้อย่างชัดเจน ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เหตุการณ์ในช่วงสมัยของพระเจ้าสรพพิทนี้ ได้เข้าสู่สมัยของประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง

เรื่องราวของพระเจ้าสรพพิทหรือพระเจ้าสวาวาสิตธิ นั้น ในตำนานมูลศาสนา ฉบับพระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ¹⁰⁸ กล่าวถึงรายละเอียดในช่วงพระชนม์ชีพได้อย่างน่าสนใจ ส่วนใหญ่บันทึกภายใต้การสร้างและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. เมื่อมีพระชนมายุได้ 5 ชันษา ทรงได้เป็นพระยาแทนพระบิดา จึงทรงเขียนรูปพระเจ้าบนผ้า) พระบฏ (และได้ทรงสร้างพระพุทธรูปทองแดง 1 องค์ พระพุทธรูปเงิน 1 องค์ พระพุทธรูปทองคำ 1 องค์ พระพุทธรูปด้วยดินบก 1 องค์ และพระพุทธรูปจากงาช้าง 1 องค์
2. เมื่อมีพระชนมายุได้ 7 ชันษา ได้ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ทรงให้สร้างผอบเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และถวายคัมภีร์ 12 เล่ม
3. เมื่อมีพระชนมายุได้ 10 ชันษา ทรงสถาปนาวันมหาวัน ทรงสร้างเจดีย์และพระพุทธรูป
4. เมื่อมีพระชนมายุได้ 17 ชันษา ทรงขึ้นครองราชย์ ทรงสร้างพระพุทธรูปดินเผา 10 องค์ไว้ในอุหาใต้ต้นโพธิ์ ทรงสร้างพระพุทธรูปทองแดงพอกด้วยทองคำ พระพุทธรูปใต้ต้นมุขลินีห์ ตกแต่งดอกไม้คำ แก้ว 7 สิ่ง พระธรรมปิฎก และได้ทรงสร้างรัตนเจดีย์
5. เมื่อมีพระชนมายุได้ 19 ชันษา ทรงให้หล่อพระรัตนเจดีย์ และในรัชกาลนี้ ได้มีชาวลังกาทวีปนำเอาหน่อต้นโพธิ์จากลังกาทวีปมาถวายแก่พระเจ้าสรพพิท พระองค์ก็ทรงให้ปลูกไว้ในเมืองหริภุญไชยภายใต้มหาเศวตฉัตร และทรงสร้างพระพุทธรูป 1 องค์ กับบรรณศาลา 1 หลัง สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปนั้น หลังจากนั้น ทรงให้สร้างโกศทองคำประดับแก้ว 7 ประการครอบโกศทองคำที่พระยาอาทิตย์ราชทรงสร้าง ทรงสร้างพระพุทธรูปและบรรณศาลาสำหรับไว้พระพุทธรูป แล้วทรงให้บูรณะเจดีย์พระธาตุหริภุญชัย โดยให้อาหิณมาก่อครอบปราสาทสูง 24 สอก

¹⁰⁸ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 213-215.

6. เมื่อมีพระชนมายุได้ 26 ชันษา ทรงให้สร้างกุฏิ วิหารและกัลปนาที่นาให้แก่วัด ทั้งยังทรงให้สร้างจารึกไว้ในหิน สำหรับรongsพระพุทธรเจ้าทั้ง 2 หน้า

7. เมื่อมีพระชนมายุได้ 31 ชันษา ทรงให้สร้างโบสถ์และทรงแจกข้าวแก่ชาวบ้านผู้มาจำศีลในอุโบสถนั้น

8. เมื่อมีพระชนมายุได้ 32 ชันษา ทรงออกผนวชพร้อมพระโอรสทั้ง 2 องค์ และทรงจำพรรษาในโบสถ์แห่งนั้น

ในส่วนที่ตำนานมูลศาสนาได้กล่าวไว้นั้น สัมพันธ์กับข้อความที่ปรากฏในจารึก เนื่องจากในจารึกก็ได้กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์รัตนเจดีย์ วัดกุฎศ การสร้างอุโบสถ และเจดีย์ 3 องค์ที่วัดคอนแก้วหรือวัดเซตวันด้วยเช่นกัน นอกจากนั้น ในตำนานพระธาตุหริภุญชัยได้กล่าวโดยละเอียดว่า พ.ศ. 1726 พระเจ้าสรุพลทิธิทรงให้สร้างโกศคำหลังหนึ่งสูง 4 ศอก คำหนัก 1500 กวม โศกพระยาอาทิตย์ราช แล้วสร้างมณฑปปราสาทหลังหนึ่งสูง 5 วา กวมมณฑปพระยาอาทิตย์ราช¹⁰⁹ และเมื่อพระเจ้าสรุพลทิธิทรงมีพระชนมายุได้ 45 พรรษา ก็ทรงสวรรคต โดยพระองค์ทรงครองราชย์ยาวนานถึง 40 ปี

และหลังจากรัชสมัยของพระเจ้าสรุพลทิธิ ทั้งในจารึกหรือตำนาน ก็มีได้มีการบันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ในเมืองโบราณหริภุญไชยอีกเลย มีเพียงพระนามของกษัตริย์ในลำดับราชวงศ์ต่อมา จนถึงกาลเสียเมืองแก่พระยามังรายเพียงเท่านั้น

ยุคล่มสลาย เมืองโบราณหริภุญไชยในสมัยพระยาญีบา ถูกพระยามังรายยึดครองได้สำเร็จในราว พ.ศ. 1824 โดยการยึดครองครั้งนี้ ในตำนานกล่าวว่าพระยามังรายได้ทรงปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญชัย ให้มีรูปทรงแตกต่างไปจากรูปทรงเดิมคือก่อให้กลมไม่เป็นคูกาตั้งเก่า และนอกจากนี้ ยังได้ให้เอาทองคำมาพอกเสาปราสาทมหาธาตุได้พันแผ่น หน้า 800 คำ และใส่คำหรือทองจังโกที่ยอด และเสริมพระธาตุเจดีย์สูงได้ 70 ศอก¹¹⁰

ในช่วงที่พระยามังรายตีเมืองหริภุญไชยได้นั้น ในตำนานได้กล่าวถึงการที่พระยามังรายทรงปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์หริภุญชัยไว้ด้วยเช่นกัน ดังปรากฏในตำนานมูลศาสนาว่า พระยามังรายให้เอาคำพอกเสาปราสาทมหาธาตุได้พันแผ่น หน้า 800 คำ อ้ายฟ้าและมหาเถระเจ้าจึงปฏิสังขรณ์เจดีย์พระธาตุ โดยก่อครอบให้กลม ไม่เป็นคูกาตั้งเก่าสูง 70 ศอก และใส่คำที่ยอด¹¹¹ แต่ในมูลศาสนา ส่วนวล้านนา ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ต้องปฏิสังขรณ์พระธาตุ เหตุเนื่องจากข้าทาสพระ

¹⁰⁹ ตำนานพระธาตุหริภุญชัย, 39-40.

¹¹⁰ พระพุทธพุทกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 219-220.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, 220-221.

ราชบุณยทอของพอกเสาปราสาทไป มหาเถระเจ้าและผ้าขาวจึงปฏิสังขรณ์เจดีย์พระธาตุ¹¹² ส่วนในตำนานพระธาตุหริภุญชัย ได้ให้ลักษณะรูปแบบขององค์เจดีย์องค์เดิมว่าเป็นมณฑป โดยในปี พ.ศ. 1819 พระยามังรายจึงให้ก่อสร้างมหาธาตุเจ้าสูง 15 วา ความมณฑป แล้วใส่ทองจังโกแต่ยอดถึงกลาง¹¹³

ในตำนานสิบห้าราชวงศ์¹¹⁴ ได้กล่าวถึงสาเหตุของการยึดเมืองหริภุญไชยของพระยามังรายไว้ว่า เนื่องจากพระองค์ได้สืบฟังจากพ่อค้าชาวเมืองหริภุญไชยว่า เมืองแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก ทุกเมืองต่างมุ่งหน้ามาค้าขายกับชาวเมืองหริภุญไชยเป็นอันมาก ทั้งทางบกและทางน้ำ รวมทั้งโยธยา (อยุธยา) ด้วยเช่นกัน เจ้าเมืองก็มีสมบัติและช้างม้าไพร่พลมากนัก เมื่อพระยามังรายได้ฟังดังนั้น จึงเกิดความอยากใคร่ได้มาเป็นเมืองแห่งตน จึงได้ส่งอำมาตย์ไปเป็นไส้ศึกและยึดเมืองหริภุญไชยได้สมดังใจปรารถนา

ต่อมาในสมัยล้านนา กษัตริย์แห่งราชวงศ์มังรายลำดับต่อมา ก็ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญชัยเช่นเดียวกัน จนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของกษัตริย์แห่งล้านนา ว่าจะต้องทรงเสด็จมานมัสการและปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์หริภุญชัย เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่พระองค์และบ้านเมืองสืบไป เช่น ในสมัยพระยาแสนพุมารครองหริภุญไชยทรงสร้างพระพุทธรูป 2 องค์ เหมือนดังพระนางจามเทวี สร้างศาลา พอกยอดพระธาตุ และพระพุทธรูป 2 องค์ด้วยทองคำหนัก 1 แสน

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช ทรงปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์หริภุญชัยและทรงสร้างศาสนสถานอื่น ๆ อีกมากมายที่วัดพระธาตุหริภุญชัยแห่งนี้ ดังปรากฏในตำนานพระธาตุหริภุญชัยดังนี้คือ ในปี พ.ศ. 1990 พระเจ้าติโลกราช ทรงสร้างสุพรรณเจดีย์ กว้าง 12 วา สูงแต่ใจขึ้น 23 วา สรในมี 22 ชั้น ฉัตร 2 ใบ ใช้หินแลง 473,020 ก้อน ทองจังโก 84,844 แผ่น เอาทองมือนางจามเทวีใส่รองฉัตร แล้วใส่จังโกคำเป็นแผ่นได้ 164 แผ่น หลังจากนั้นทรงสร้างพระทองคำองค์ใหญ่เหนือแท่นแก้วด้านใต้ หน้า 5000 คำ พระเงิน พระนาค พระคำ สร้างเสร็จ พ.ศ. 1990 เดือนวิสาขะ ออก 3 ค่ำ วันอังคารไทย กดสง่า ยามกลางวัน (6 เดือน) ทั้งยังทรงสร้างระเบียงชั้นใน ความกว้างจากทิศใต้ไปทิศเหนือ 43 วา สอก ความยาวจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก 70 วา ทั้ง 4 ด้านมีประตูโขง 3 แห่งทิศบุพพา ทิศทักษิณ และอุดรทิศ และก่อปราการชั้นนอก กว้างจากทิศใต้ไปทิศเหนือ 124 วา ยาวจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก 183 วา มีประตูโขง 4 ด้าน ทิศบุพพา

¹¹² บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ, มูลศาสนา ล้านนาล้านนา 1-2, 140.

¹¹³ ตำนานพระธาตุหริภุญชัย, 40.

¹¹⁴ สถาบันวิจัยสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ตำนานสิบห้าราชวงศ์ เล่มที่ 1 ผู้กที่ 1-2, 45.

ทิศทักษิณ ทิศปัจฉิม และอุดรทิศ นอกจากนั้นได้ทรงการกัลปนาที่นาให้แก่สุพรรณเจดีย์ 33,300 นา และข้าทาสรักษาพระราชเจดีย์อีกด้วย¹¹⁵

ต่อมาในสมัยของพระเมืองแก้ว ก็ได้ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์พระราชเจดีย์ศรีบุญชัย ด้วยเช่นกัน ในปี พ.ศ. 2046 สร้างวิหารวัดมหาธาตุ พ.ศ. 2078 ทรงปฏิสังขรณ์วิหารหลวงมหาธาตุ โดยวิหารหลวงกว้าง 10 วา 3 ศอก ยาว 24 วา 3 ศอก เสาไม้ 40 เกล็ด เอาทองกอบวิหารหลวง 190 แผ่น¹¹⁶ ต่อมาราว พ.ศ. 2069 ในสมัยพระเมืองอ้าย (โอรสพระเมืองแก้ว) มีพระโอรสชื่อ ท้าวชายคำและเจ้าจอมเมือง พระมเหสีของพระเมืองอ้ายและโอรส 2องค์ ได้ทรงสร้างวิหารพระมหาธาตุและได้นำทองคำมาใส่ที่พระธาตุเจ้า 40,000 คำ¹¹⁷

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณศรีบุญชัย มีทั้งที่เป็นสมัยตำนาน หลักฐานที่ยังไม่แน่นอนชัดเจน และสมัยประวัติศาสตร์ ที่มีหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ จารึก และสถาปัตยกรรม ที่ยังพอเหลือร่องรอยให้สามารถสันนิษฐานถึงประวัติศาสตร์และความเป็นมาของเมืองโบราณศรีบุญชัยได้ และแม้เมืองโบราณศรีบุญชัยจะล่มสลายลงไปในสมัยพระยาอุบา แต่ร่องรอยของความยิ่งใหญ่แห่งวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา ก็ยังคงเหลือให้เห็นความยิ่งใหญ่ของเมืองโบราณศรีบุญชัยสืบต่อไป

เมืองโบราณศรีบุญชัยกับความสัมพันธ์ในทางวัฒนธรรมกับดินแดนใกล้เคียง

จากตำนานในหลาย ๆ ส่วนวนที่ได้กล่าวถึงบทบาทของฤๅษีในการสร้างเมืองโบราณศรีบุญชัย ปรากฏชื่อสถานที่หลายแห่งดังนี้

1. คอยอุจจุบรรพต (เขาค้อ) รินน้ำโรหิณี (น้ำแม่ข่า)
2. เมืองละโว้ ภูเขารัมมิก
3. เมืองหริทวลลินคร หรือในจามเทวีวงศ์ เรียกว่า เขาลตงค์ (เขาเครือเขา)
4. คอยขุบรรพต รินน้ำสาร (คอยป่าไผ่)
5. คอยเขางาม เมืองนคร รินน้ำวัง หรือในจามเทวีวงศ์ เรียกว่าภูเขาทวิธาคค์ (เขาสองยอด)

จากการศึกษาพบว่าคอยอุจจุบรรพต ที่ปรากฏในตำนานนั้น น่าจะหมายถึงคอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งฮันส์ เพนซ์ ได้แสดงความคิดเห็นว่ายังไม่มีความชัดเจนว่า เพราะเหตุใด พระ

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 43-49.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 50.

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 52.

รัตนปัญญาเถระ จึงได้เรียกคอยทางทิศตะวันตกของเชียงใหม่ว่า อุจฺจุบรรพต (Ucchugiri) หรือคอยอ้อย¹¹⁸ ส่วนเมืองหลิวันลินคร น่าจะหมายถึงเมืองศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย โดยในตำนานจามเทวีวงศ์และพงสาวดารโยนก เป็นเพียง 2 ฉบับที่กล่าวถึงพระสัชชนาลัย แห่งเขาลตาค์ (เขาเครือเขา) (ฉบับอื่น ๆ ให้ชื่อว่า อนุสิสถียี แห่งหลิวันลินคร) นอกจากนั้น ยังกล่าวถึงเมืองละโว้หรือจังหวัดลพบุรี ซึ่งในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ก็ได้แสดงถึงความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างชัดเจน (ดังจะกล่าวรายละเอียดในบทต่อไป) ส่วนคอยขุหะบรรพต ริมน้ำสารนั้น หมายถึงห้วยแม่สารใกล้คอยบาให้ จังหวัดลำพูน¹¹⁹ และคอยเขางาม เมืองนคร ริมน้ำวัง จึงน่าจะหมายถึงคอยงาม จังหวัดลำปาง¹²⁰

ในตำนานมูลศาสนาได้กล่าวว่า ฤๅษีสฤทเทพได้สร้างเมืองมิกสังครนกร อยู่ที่ตีนอุจฺจุบรรพต หรือคอยสุเทพ¹²¹ จากการศึกษาสันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึงเวียงเจ็ดลิน โดยในตำนานเชียงใหม่ปางเดิมและตำนานสุวรรณคำแดงได้กล่าวว่า เวียงเจ็ดลินแห่งนี้ เป็นเมืองของชาวลัวะที่ย้อนเก่าไปถึงพันปี¹²² จากการขุดค้นทางโบราณคดี พ.ศ. 2541 และ พ.ศ. 2552 ที่เวียงเจ็ดลิน จังหวัดเชียงใหม่ ได้พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดีได้แก่ พวยกาดินเผา¹²³ และวัฒนธรรมหริภุญไชย ได้แก่ ชิ้นส่วนภาชนะแบบหริภุญไชย¹²⁴ ในจำนวนไม่มากนัก รวมทั้งไม่พบหลักฐานใด ๆ ที่จะแสดงถึงความเก่าแก่ตามตำนานดังที่กล่าวไว้ โดยหลักฐานที่พบไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 20 แต่มีความสอดคล้องกับหลักฐานเอกสารทางด้านประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึง

¹¹⁸ Hans Pentth, *Jinakālamālī Index* (Chiang Mai : Silkworm Books, 1994), 19.

¹¹⁹ พระรัตนปัญญาเถระ, *ชินกาลมาลีปกรณ์*, 90.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹²¹ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, *ตำนานมูลศาสนา*, 138.

¹²² สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเวียงเจ็ดลิน ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่,” 2552. (อัดสำเนา)

¹²³ กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีแหล่งโบราณคดีเวียงเจ็ดลิน ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่,” 2541. (อัดสำเนา)

¹²⁴ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเวียงเจ็ดลิน ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่,” 114, 122, 129.

การสร้างเวียงเจ็ดลิน เมื่อ พ.ศ. 1954 ดังนั้นหลักฐานประเภทโบราณวัตถุและชั้นดินจึงไม่เก่าแก่ สอดคล้องกับตำนานที่เล่ามา¹²⁵

ถึงแม้จะไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันความน่าเชื่อถือของตำนานฉบับนี้ แต่อย่างน้อยเวียงเจ็ดลินก็เป็นเมืองโบราณแห่งหนึ่งที่มีร่องรอยของ “ชาวลัวะ” ที่อาศัยอยู่มาก่อนและเป็นชนกลุ่มพื้นเมืองที่ได้รับการกล่าวถึงจากตำนานหลายฉบับว่า เป็นกลุ่มชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในบริเวณแห่งนี้มานานแล้ว

ส่วนคอยเขางาม เมืองนคร ริมน้ำวัง สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองเขลางค์นคร จังหวัดลำปางในปัจจุบัน ที่สุพรหมฤๅณและพรานเขลางค์ เป็นผู้สร้างเมืองให้แก่อินทยศ พระโอรสของพระนางจามเทวีได้มาครองเมืองแห่งนี้ จากตำนานที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ในฐานะบ้านพี่เมืองน้องและการสร้างในเวลาใกล้เคียงกันราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 จากการขุดค้นทางด้านโบราณคดีที่วัดพันเชิง (ร้าง) จังหวัดลำปาง พบท่อสุบลม พวยกาดินเผา ภาชนะเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์หมิง ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งจากเตาในกลุ่มอาณาจักรล้านนา ทั้งยังพบพระพิมพ์ดินเผาแบบหริภุญไชยอีกจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะพวยกาดินเผามีลักษณะคล้ายพวยกาดินเผาในวัฒนธรรมทวารวดี ดังนั้นจากการขุดค้นจึงสันนิษฐานว่า แหล่งโบราณคดีที่วัดพันเชิงนี้ น่าจะเป็นที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของชุมชนที่มีอายุสมัยเก่าไปถึงสมัยหริภุญไชยตอนต้นและมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยล้านนา¹²⁶

จากเหตุการณ์ในตำนานที่กล่าวถึงการสร้างเมืองเขลางค์นครให้แก่อินทยศใน ช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 และจากหลักฐานทางโบราณคดี ที่ขุดพบในบริเวณเมืองเขลางค์นคร ที่วัดพันเชิง (ร้าง) แห่งนี้ จึงมีความสอดคล้องกัน ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเมืองเขลางค์นครนี้ มีร่องรอยของการอยู่อาศัยมาแล้วอย่างน้อยราวสมัยหริภุญไชยตอนต้นและ/หรืออาจร่วมสมัยกับเมืองโบราณหริภุญไชย จากหลักฐานโบราณคดีที่ปรากฏ ส่วนวัดปางยางคก ในบริเวณอำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง ตามตำนานกล่าวว่าสร้างโดยพระนางจามเทวีนั้น แม้จะไม่พบหลักฐานว่ามีความเก่าตรงตามตำนาน เนื่องจากได้พบร่องรอยของการรบกวนชั้นดินในช่วงที่มีการก่อสร้างวิหารจามเทวีและยังเป็นพื้นที่ที่มีน้ำใต้ดินซึมอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้ไม่สามารถสรุปได้

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, 169.

¹²⁶ กรมศิลปากร , กองโบราณคดี , หน่วยศิลปากรที่ 4, “รายงานการขุดทดสอบทางโบราณคดีแหล่งโบราณคดีวัดพันเชิง (ร้าง) จังหวัดลำปาง,” 2533. (อัคราณา)

อย่างแน่นอนว่า เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีอายุการสร้างในสมัยใด¹²⁷ แต่อย่างไรก็ตาม บริเวณอำเภอ ห้างฉัตรนี้ ก็ได้มีเรื่องราวที่เล่าถึงพระนางจามเทวีและการสร้างศาสนสถานตามรายทางที่พระนาง ได้เสด็จดำเนินผ่าน จึงควรที่จะมีการศึกษาทางด้านโบราณคดีเพื่อเป็นที่ประจักษ์ต่อไป

ดังนั้นสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานดังกล่าวข้างต้นนั้น (ดูแผนที่ที่ 3) ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองในสมัยโบราณเป็นอย่างดีได้แก่ คอยสุเทพ บริเวณลุ่มน้ำปิง จังหวัดเชียงใหม่ เมืองศรีสัชนาลัย ลุ่มน้ำยม จังหวัดสุโขทัย เมืองละโว้ จังหวัดลพบุรี คอยบาไห้ ลุ่มน้ำกวังจังหวัดลำพูน และคอยงาม ลุ่มน้ำวัง จังหวัดลำปาง โดยสถานที่ต่าง ๆ เหล่านี้ เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีความความสัมพันธ์กันในด้านศาสนาและวัฒนธรรม โดยปรากฏหลักฐานจากตำนานดังกล่าวมาแล้วข้างต้น สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดค้นตามแหล่งโบราณคดีดังกล่าว (ดังรายละเอียดที่จะแสดงให้เห็นในบทต่อไป) จึงแสดงให้เห็นว่า บางเหตุการณ์ในตำนานบางฉบับ มีความน่าเชื่อถือและสอดคล้องกับหลักฐานโบราณคดี ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงบทบาทของฤๅษีในฐานะของผู้สร้างเมืองในฐานะที่เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมท้องถิ่นอีกด้วย

¹²⁷ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ ,“รายงานการบูรณะวิหารจามเทวี วัดปงยางคก ตำบลปงยางคก อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง,”) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิบูลย์การปก, 2539), 57-58.

ปอล เปลลิโยต์ (Paul Pelliot) ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับชนชาติมอญเป็นครั้งแรกไว้ว่า ชาวมอญน่าจะมีบทบาทในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยในปี พ.ศ. 2447 เขาได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่า กลุ่มชนที่อาศัยในอาณาจักรทวารวดีอาจเป็นชนชาติมอญ¹²⁸

ในปี พ.ศ. 2452 ลูเนต์ เดอ ลาซงกิแยร์ (L.de Lajonquiere) ได้จัดรวบรวมวัตถุและหลักฐานทางโบราณคดี ที่ได้ขุดพบในบริเวณจังหวัดอยุธยา ลพบุรี ปราจีนบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี และราชบุรี และให้ชื่อว่า “กลุ่มฮินดูที่ไม่ใช่เขมร” นอกจากนั้น บริเวณดังกล่าวยังสอดคล้องกับบริเวณที่น่าจะเป็นบริเวณเดียวกับที่เรียกว่าอาณาจักรทวารวดี

หากจะย้อนกลับไปดูหลักฐานจากตำนานทางศาสนาของเชียงใหม่ ที่กล่าวถึงกลุ่มมอญนี้ พบในตำนานทางศาสนาเรื่อง ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งแต่งเป็นภาษาบาลีในปี พ.ศ. 2059 ได้กล่าวถึงพระนางจามเทวีว่าเป็นผู้ครองเมืองหริภุญไชยในราวพุทธศตวรรษที่ 12 ร่วมกับชนกลุ่มหนึ่งซึ่งอพยพมาจากละโว้ พระนางจามเทวีผู้นี้เป็นราชิดาของพระเจ้าจักรวัตติแห่งเมืองลวปุระ และเป็นมเหสีของกษัตริย์แห่งรามัญนคร ซึ่งก็คือชาวมอญหรือละโว้ และข้อความยังกล่าวต่อไปว่า ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 เมืองละโว้ไม่ใช่เมืองเขมร (ละโว้เพิ่งเป็นเขมรในราวพุทธศตวรรษที่ 16) แต่เป็นศูนย์กลางของชนชาติมอญและอารยธรรมมอญ ซึ่งตรงกับข้อความในจารึกภาษามอญบนเสาแปดเหลี่ยม ซึ่งพบที่ลพบุรี¹²⁹

หลักฐานจากตำนานทางศาสนาอีกฉบับ ที่กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานของชนชาติมอญในหริภุญไชย ปรากฏใน จามเทวีวงศ์ โดยได้กล่าวถึง “เมงคัวนบุตร”¹³⁰ หรือ “เมงคบุตร”¹³¹ และในตำนานได้กล่าวว่า พญาอาทิตย์ตราราชเป็นเมง และได้กล่าวว่า เมื่อฤาษีวาสุเทพสร้างเมืองในกลุ่มแม่น้ำปิง จึงให้พวกเมงคบุตรเข้ามาอยู่ในเมืองด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า

“พระวาสุเทพฤาษีนั้น จึงได้สร้างเมืองหนึ่งในสถานที่ใกล้เชิงบรรพต เพื่อให้เป็นนิวาสสถานแห่งสองสามีภริยานั้น แล้วก็ราชาภิเษกเจ้าอังกูริสิกุมารแลอภิเษกนางมิกุบัติกุมารีให้เป็นราชเทวี แล้วให้นมยุรย์ทั้งหลายพวกหนึ่งเกิดในรอยเท้าเนื้อ ให้เป็นบริวารของพระราชแลพระราชเทวีในครานั้น แล้วให้พวกเมงคบุตรทั้งหลายอีกพวกหนึ่งมาอยู่ด้วยกับพระราชแลพระราช

¹²⁸ ยอร์ช เซเดส์, ยอร์ช เซเดส์ กับตะวันออกศึกษา (กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, 2542), 166.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, 168.

¹³⁰ พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์, 3.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, 10.

เทวีนัน ก็แลประเทศนั้น ได้มีความเป็นนิवासถานของหมู่ฤคชนทั้งหลายจึงได้พากันเรียกว่า
มิกสังฆนคร”¹³²

เมื่หรือมอญ อาศัยอยู่ในภาคเหนือมานานแล้ว พบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานในเขตลุ่ม
น้ำปิงและแม่น้ำวัง ในเขตจังหวัดเชียงใหม่และลำปาง พบว่ามีกลุ่มเมืองขึ้นแล้ว โดยพบหลักฐาน
สำคัญ ที่แสดงถึงการอยู่อาศัยของชนชาวมอญหรือเมงนั้น ปรากฏในจารึกพระเจ้าสวาวาสิตธิ (วัด
ดอนแก้ว) บัญชี/ทะเบียน ลพ. 1 จารึกเป็นอักษรมอญโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ 17 และจารึกพระเจ้า
สวาวาสิตธิ (วัดกู่กุด) บัญชี/ทะเบียน ลพ. 2 เป็นอักษรมอญโบราณ เป็นจารึกที่มีเนื้อความกล่าว
ดังนี้

ใน จารึกพระเจ้าสวาวาสิตธิ (วัดดอนแก้ว) บัญชี/ทะเบียน ลพ. 1 กล่าวถึง “พระนาม
ของกษัตริย์ว่า “สัพพาสิตธิ” ได้เป็นใหญ่ในอาณาจักรนี้ เมื่อมีอายุครบ 26 ปี บังเกิดความเลื่อมใส
ในคุณพระรัตนตรัย จึงได้สร้าง “เชตวัน” พร้อมทั้งอุโบสถ เมื่อวันอาทิตย์ แรม 5 ค่ำ เดือนเชษฐะ ปี
มคคะสิระ อุตตระฤกษ์”¹³³

นอกจากนั้นใน จารึกพระเจ้าสวาวาสิตธิ (วัดกู่กุด) บัญชี/ทะเบียน ลพ. 2 ได้กล่าวถึง
“ข้าพเจ้าสัพพาสิตธิ ผู้ครองอาณาจักรแห่งชนชาวมอญ ได้ทำผาติกรรม ดินแดนอันมหัศจรรย์นี้
ด้วยทรัพย์ของข้าพเจ้า มีทองคำจำนวน สอง สาม ร้อย พัน สาม เพื่ออุทิศถวายแด่พระราชบิดาและ
พระอัยกา”¹³⁴

จะเห็นได้ว่าการกล่าวถึงพระนามของกษัตริย์ว่า “สัพพาสิตธิ” เป็นใหญ่ใน
อาณาจักรของชาวมอญ ดังนั้นจากจารึกหลักนี้จึงไม่น่าสงสัยว่า อาณาจักรหรือรัฐไทยน่าจะมิชนชาติ
มอญอาศัยอยู่และมีกษัตริย์ที่ปกครองซึ่งระบุอย่างชัดเจนว่า ผู้ครองอาณาจักรแห่งชนชาวมอญ
ดังนั้น ร่องรอยของชาวมอญจึงมีอยู่อย่างชัดเจน อย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17

ต่อมาการค้นคว้าและสำรวจในชั้นหลังเมื่อ พ.ศ. 2495 ได้มีการขุดพบหลักฐานในไทย
ที่แสดงให้เห็นการตั้งถิ่นฐานของชาวมอญ ได้ขุดพบชิ้นส่วนของจารึกภาษามอญ 2 ชิ้น เขียนด้วย
ตัวอักษรในสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 ในซากปรักหักพังบริเวณวัดพระประโทน นับเป็นหลักฐาน
จารึกภาษามอญชิ้นแรกที่ขุดพบในบริเวณนี้ และเป็นชิ้นส่วนที่สำคัญที่สุดของอาณาจักรทวารวดี¹³⁵

¹³² เรื่องเดียวกัน.

¹³³ กรมศิลปากร, วิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย,
(กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2522), 101.

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, 112.

¹³⁵ ยอร์ช เซเดส์, ยอร์ช เซเดส์ กับตะวันออกศึกษา, 170.

ในเมืองโบราณหริภุญไชยและเมืองโบราณใกล้เคียง ก็ได้พบจารึกอักษรมอญโบราณทั้งหมด 10 หลักด้วยกัน ซึ่งผู้เชี่ยวชาญด้านจารึกได้ตรวจสอบและสรุปไว้ในเบื้องต้นว่า เนื่องจากได้พบจารึกภาษามอญโบราณกระจายอยู่ทั่วไปในภูมิภาคต่าง ๆ ของอาณาจักรทวารวดี จึงเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่า ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 ชนชาติมอญเป็นกลุ่มชนใหญ่ ที่นับถือพระพุทธศาสนา ต่อมาในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 14 จนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 กลุ่มชนชาติมอญแถบลุ่มแม่น้ำสะโตงหรือมอญที่อยู่ตอนใต้ของอาณาจักรพยู ได้เคลื่อนย้ายไปทางทิศตะวันตก และสร้างเมืองใหม่ที่พะโคหรือหงสาวดี เพื่อเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร ช่วงเวลานี้รัฐทวารวดีจึงได้มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรมอญ ส่วนชนชาติมอญแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 ได้มีการเคลื่อนย้ายขึ้นไปสู่ตอนเหนือของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไปจนถึงลุ่มแม่น้ำปิง และสร้างเมืองโบราณหริภุญไชยขึ้น โดยสถาปนาพระนางจามเทวีพระธิดากษัตริย์ละโว้หรือลพบุรี เพื่อครองเมืองและมีการปกครองสืบต่อกันมาตามลำดับจนถึงพุทธศตวรรษที่ 19 จึงเสียเมืองแก่พระยามังราย เมืองโบราณหริภุญไชยจึงถึงแก่การล่มสลาย¹³⁶

ดังนั้นจากหลักฐานและข้อสันนิษฐานของนักวิชาการต่าง ๆ นำไปสู่ข้อสรุปว่า ผู้คนเมืองโบราณหริภุญไชยเป็นกลุ่มชนที่ใช้ภาษามอญ หรือน่าจะเป็นชนชาติมอญที่อพยพขึ้นมาจากทางที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทย

ข้อสันนิษฐานดังกล่าวสอดคล้องกับ Nai Pan Hla นักภาษาศาสตร์ชาวมอญประจำสถาบันภาษาและวัฒนธรรมเอเชียและแอฟริกา แห่งมหาวิทยาลัยโตเกียว ได้ระบุว่า จารึกภาษามอญที่เก่าที่สุดไม่ได้พบที่ประเทศพม่า แต่พบในภาคกลางของประเทศไทยคือ จารึกวัดโพธิ์ร้าง นครปฐมและจารึกถ้ำนารายณ์ สระบุรี และจากการแพร่กระจายของจารึกภาษามอญในภาคกลางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ จึงอาจสรุปได้ว่า อาณาจักรทวารวดี เป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ของมอญ และเป็นผู้มีบทบาทในการเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹³⁷

¹³⁶ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ 12-21 (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 13-14.

¹³⁷ Nai Pan Hla , The Major role of the Mons in Southeast Asia, Journal of Siam Society Vol. 79, 1991.

แต่อย่างไรก็ตาม ยอร์ช เซเคส์ ได้สันนิษฐานถึงผู้คนในเมืองโบราณหริภุญไชยว่า กลุ่มคนที่ได้ตามเสด็จพระนางจามเทวีขึ้นมายังเมืองโบราณหริภุญไชยนั้น เป็นกลุ่มคนที่ไม่ใช่มอญโดยแท้จริง กล่าวคือเป็นกลุ่มคนที่พูดภาษามอญ แต่มิใช่คนมอญ¹³⁸

ดังนั้นจากหลักฐานที่ได้กล่าวมาทั้งหมด จึงสรุปได้ว่า ชนชาติมอญได้มีบทบาทที่สำคัญในการก่อตั้งชุมชนโบราณในอินโดจีนตอนกลาง ก่อนที่เขมรจะเข้ามายึดครองในพุทธศตวรรษที่ 16 และตามด้วยชนชาติไทยในราวพุทธศตวรรษที่ 18¹³⁹ สอดคล้องกับความเห็นของ ศรีศักร วัลลิโภดม ที่สรุปไว้ว่า ทวารวดีเป็นบ้านเมืองเก่าแก่ในประเทศไทย มีศูนย์กลางที่นครปฐม และประชาชนเป็นพวกมอญทวารวดี ที่เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 และเสื่อมสลายลงไปราวพุทธศตวรรษที่ 17 อันเป็นเวลาที่ยอมจากกัมพูชาแผ่อำนาจเข้ามาปกครอง¹⁴⁰ ในขณะที่ธิดา สารยา ได้แสดงความเห็นไว้ว่า ในอาณาจักรทวารวดีไม่เพียงมีแต่ชนชาติมอญเท่านั้น แต่มีหลายชนชาติอาศัยรวมกันอยู่ โดยมีภาษามอญเป็นภาษาหนึ่งที่ใช้ในการสื่อสารหรือเป็นภาษากลาง โดยวัฒนธรรมมอญมีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมอื่น ๆ¹⁴¹

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาหลักฐานด้านเอกสาร ได้แก่ ศิลาจารึก ตำนานและพงสาวดาร ดังที่ได้กล่าวถึงโดยรายละเอียดในข้างต้น ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหลักฐานด้านเอกสารต่องานโบราณคดี เช่น

หลักฐานด้านเอกสารในพงสาวดารโยนก ได้กล่าวถึงการสร้างเมืองโบราณหริภุญไชยว่า พระवासเทพดาบสได้สร้างเมืองโบราณหริภุญไชยนี้ โดยปรึกษากับสุกทันตฤาษีว่า จักควรตั้งเป็นรูปทรงฐานฐานดังฤาจะดี สุกทันตฤาษีตอบว่า เมื่อครั้งอนุสิษฏฤาษีสหายแห่งเราสร้างเมืองหริ

¹³⁸ Reginald Le May, A concise History of Biddhist Art in Siam (Japan : Charles E. Tuttle Co., 1963), 88.

¹³⁹ ยอร์ช เซเคส์, ยอร์ช เซเคส์ กับตะวันออกศึกษา, 171.

¹⁴⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม, อ้างถึงใน อะระโท โอชิมะ, ชีวิต พิธีกรรม และเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนมอญในเมืองไทยกรณีศึกษาในเขตอำเภอบ้านโป่ง ราชบุรี, (หลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2536), 2.

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

วลี เมื่อนั้นคนทั้งหลายอยู่เป็นสุขเกษมสำราญยิ่งนัก เราจะสร้างนครครั้งนี้ ควรจะเอาเยี่ยงนั้น พระวาสุเทพดาบสจึงว่า ทำไมโชนจึงได้เกล็ดหอยเช่นนั้นมาพิจารณาเป็นตัวอย่าง¹⁴²

หลังจากนั้น ทั้งสองจึงไปขอเกล็ดหอยจากอนุสิษฎาญี เมื่อนำมาแล้ว พระดาบสทั้งสองก็วางเกล็ดหอยหรือหอยสังข์ลงเหนือปถพีดิน แล้วพระดาบสทั้งสองก็เอาไม้เท้าขีดแผ่นดินเป็นวงไปตามทรงสถฐานเกล็ดหอยหรือหอยสังข์นั้น ในตำนานว่า วงขอบปากหอยนั้น ก็บังเกิดเป็นคูและปราการขึ้นตามรอยไม้เท้าพระยาญีที่ขีดไปนั้น ด้วยดินที่พูนขึ้นเองนั้น นครนั้นจึงมีนามว่า นครลำพูน¹⁴³

ในตำนานทางศาสนาเรื่อง ตำนานมูลศาสนา ได้กล่าวถึงการสร้างเมืองหริภุญไชยไว้อย่างรวบรัดคือ ขณะนั้นวาสุเทวยาญีครั้นได้มาแล้วซึ่งเกล็ดหอย จึงเอาไม้เท้าขีดแผ่นดินในสถานที่นั้นให้รอบเสมอดังเกล็ดหอยอันนั้น ทันใดนั้น ด้วยเดชอำนาจจากฤทธิ์แห่งพระยาญี แผ่นดินอันหาก็ยุบลงเป็นคูรอบพระนครตามรอยปลายไม้เท้าอันพระยาญีขีดไว้นั้น หอหึ่งท่านท้าวปราการทั้งมวลก็พุงขึ้นมามีบริบูรณ์เหตุดังอัน เมืองอันนี้จึงได้ชื่อว่า ลำพูน นั้นแล¹⁴⁴

ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวไว้แตกต่างกันในรายละเอียดว่า หลังจากทียาญีวาสุเทพได้สร้างเมืองขึ้นแห่งหนึ่งริมฝั่งแม่น้ำพิงค์แล้ว จึงได้ส่งหนังสือพร้อมทูตชื่อนายควาย ไปอัญเชิญธิดาของกษัตริย์แห่งเมืองละปุระ พระนามว่า พระนางจัมมเทวี อัครมเหสีของเจ้าประเทศราชในเมืองรามัญ (ในต้นฉบับเขียนว่า รามนคร) เมื่อพระนางมาถึงพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่จำพวกละ 500 ยาญีวาสุเทพและสุกทันตยาญีจึงอัญเชิญพระนางจัมมเทวีนั่งบนกองทองคำแล้วอภิเษก อาศัยเหตุที่นั่งบนกองทองคำอภิเษก นครนั้นจึงชื่อว่า หริภุญชัย¹⁴⁵

ส่วนในจามเทวีวงศ์ ของพระโพธิรังสีนั้น อธิบายโดยละเอียดและมีการแต่งโดยใช้พรรณนาโวหารเข้ามาทำให้เนื้อเรื่องเป็นไปอย่างซ้ำ ๆ และละเอียด โดยได้กล่าวถึงการสร้างเมืองหริภุญไชยว่า สร้างขึ้นโดยนำสังขปัตรจากพระสังฆนาโลมาเป็นแบบในการสร้าง นำเอาสังขปัตรมาแล้วหงายขึ้นในภูมิที่นั้น แล้วแผ่ออกไป ก็ประเทศนั้น จึงได้มีสถฐานเป็นสังขปัตรอย่างนั้น ทั้งด้านยาวและด้านกว้างโดยรอบทั้งสิ้นเป็น 1550 วา และให้ชื่อว่า “พิงคบุรี”¹⁴⁶

¹⁴² พระยาประชากิจกรจักร, พงสาวดารโยนก (พระนคร : โสภณพิพรรฒธนากร, 2478), 170.

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, 171.

¹⁴⁴ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเจ้า, ตำนานมูลศาสนา, 124.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 92.

¹⁴⁶ พระโพธิรังสี, จามเทวีวงศ์, 24-25.

จะเห็นว่าในจินกาศมาลีปกรณ์ได้ระบุไว้ชัดเจนว่า วาสุเทพฤๅษีสร้างเมืองหริภุญไชย ในปี พ.ศ. 1204 ในวันเพ็ญเดือน 4 ริมฝั่งแม่น้ำพิงค์ แต่ในตำนานเล่มอื่น ๆ กล่าวว่าฤๅษีวาสุเทพและลูกกทันตฤๅษีได้ร่วมและปรึกษากัน ในการสร้างเมืองหริภุญไชย

จากการกล่าวถึงลักษณะสัณฐานของเมืองโบราณหริภุญไชย ได้กล่าวถึงลักษณะของเมืองว่ามีรูปร่างดังสังขปัตร แต่จากภาพถ่ายทางอากาศและลักษณะของรูปร่างของเมืองที่ปรากฏในปัจจุบัน จะสังเกตได้ว่ามีลักษณะรูปร่างสี่เหลี่ยมมุมมน แต่ในตำนานที่กล่าวว่า สัณฐานดังสังขปัตรนั้น (ดูแผนທີ່ที่ 4) อาจเนื่องด้วยความเชื่อในการสร้างเมืองให้มีรูปร่างดังหอยสังข์ เนื่องจากสังข์ถือได้ว่าเป็นหนึ่งในเครื่องหมายแห่งมงคล ดังนั้นการสร้างเมืองให้มีรูปร่างอันเป็นมงคล ผู้คนที่อยู่ในเมืองจึงน่าจะอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข

จากการวิเคราะห์หลักฐานเอกสารด้าน จารึก ตำนานและพงสาวดาร ทำให้ทราบว่าหลักฐานแต่ละประเภทมีข้อดีและข้อเสีย เช่น หลักฐานด้านจารึก มีข้อดีในเรื่องของศักราช แต่ข้อเสียคือรายละเอียดไม่มากนัก และการเคลื่อนย้ายจารึกสามารถทำได้ ดังนั้นจึงควรระมัดระวังในการตีความข้อความในจารึกร่วมกับสถานที่ที่พบจารึกนั้น ๆ

หลักฐานด้านตำนานและพงสาวดาร แม้จะเป็นการบันทึกเหตุการณ์ในภายหลัง ทั้งศักราชที่ปรากฏก็ไม่ชัดเจน มีความคลาดเคลื่อน แต่เหตุการณ์ที่กล่าวถึงอย่างละเอียด ก็พอที่จะทำให้ผู้ศึกษาได้นำรายละเอียดมาประมวลและตรวจสอบร่วมกับหลักฐานโบราณคดีที่ได้จากการขุดค้น เพื่อหาความสอดคล้องของหลักฐานระหว่างตำนานและหลักฐานทางโบราณคดี รวมถึงการศึกษาด้านศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมที่ปรากฏ ก็จะทำให้การศึกษาลักษณะเอกสารดังที่ได้กล่าวมามีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

หลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับหลักฐานเอกสาร

จากการศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับหลักฐานเอกสารนั้น ตามตำนานได้กล่าวถึงรายละเอียดว่า พระนางจามเทวีได้สร้างมหาวิหาร 5 ตำบลตามทิศต่าง ๆ ดังนี้ คือ วัดอรัญญิกรัชมการาม (วัดดอนแก้ว) ประจําทิศประจิม (ทิศตะวันตก) วัดพระคง หรือวัดอาพัทธาราม ประจําทิศอุดรทิศ (ทิศเหนือ) พบพระคงและพระบางจำนวนมาก วัดมหาวันหรือวัดมหาวันาราม ประจําทิศปัจฉิม (ทิศตะวันตก) วัดประตูลี้ หรือวัดมหาสธาราม ปัจจุบันคือวัดสังฆาราม ประจําทิศทักษิณ (ทิศใต้) และวัดคูละมกปัจจุบันเรียกวัดรมณียรามประจําทิศใต้¹⁴⁷

ดังนั้น ในหัวข้อจึงได้กล่าวถึงวัดตามที่ปรากฏในตำนานและจารึก เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ของหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมกับหลักฐานเอกสาร

แผนที่ที่ 4 ภาพเมืองโบราณหริภุญไชย แสดงประตูเมืองและวัดประจำทิศ

ที่มา : สรัสวดี อ๋องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน (กรุงเทพฯ : อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2543), 59.

¹⁴⁷ พระยาประชาภิจักรจักร, พงสาวดารโยนก, 186.

โบราณสถานวัดดอนแก้ว (เซตวัน)

ที่ตั้ง

ตั้งอยู่ในตำบลเวียงของ นอกกำแพงเมืองไปทางทิศตะวันออกของแม่น้ำกวัง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนเวียงของ

ภาพที่ 31 โรงเรียนเวียงของ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ประวัติและความสำคัญของวัด

วัดดอนแก้ว เดิมน่าจะเป็นวัดที่สำคัญ ปรากฏหลักฐานในตำนานมูลศาสนา¹⁴⁸ กล่าวว่า เมื่อพระเจ้าสวาวาสิตธิ ได้ทรงสร้างกุฏิ วิหารและอุปัฏฐากจุบจายจำนวนมาก แล้วให้จาริกไว้ใน หินสำหรับรองพระพุทธเจ้าทั้ง 2 หน้า นั้น อีกทั้งยังทรงสร้างอุโบสถ และทำทาน หลังจากนั้นจึงได้ออกผนวชพร้อมโอรส 2 องค์และจำพรรษาอยู่ในอุโบสถนั้น

ข้อความนี้ สอดคล้องกับจารึกที่พบที่วัดดอนแก้ว 2 หลัก ซึ่งกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 17 จารึกดังกล่าว ได้กล่าวถึงการสร้างเจดีย์และศาสนสถานต่าง ๆ โดยพระเจ้าสวาวาสิตธิ และมีการกล่าวถึงชื่อ วัดเซตวัน จึงสันนิษฐานว่า สถานที่ที่พระเจ้าสวาวาสิตธิทรงให้สร้าง กุฏิ วิหารและศาสนสถานอื่น ๆ รวมทั้งจารึกนั้น น่าจะเป็นวัดดอนแก้วแห่งนี้ ซึ่งจากการการสำรวจที่ผ่านมา ได้พบพระพุทธรูปหินทราย ปางสมาธิ 3 องค์ และหินศิลาอีก 1 หลัก ปัจจุบันพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ที่ฐานเจดีย์ปทุมวดี ในวัดพระธาตุหริภุญชัย ส่วนหินศิลาก็ตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน

ในปี พ.ศ. 2534 ได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีที่โรงเรียนเวียงของ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัดดอนแก้ว จากการขุดค้นได้พบกิจกรรมของมนุษย์ 3 ระยะ พบก้อนดินเหนียวเพื่อนำมาผลิตภาชนะดินเผา ร่องรอยของประติมากรรมปูนปั้น พบก้อนดินเผาเนื้อสุกสีแดง โดยโบราณวัตถุที่พบเป็นวัตถุเนื่องในพุทธศาสนา จึงสันนิษฐานว่าบริเวณที่ขุดค้นนี้ น่าจะเป็นวัดดอนแก้วในอดีต ซึ่ง

¹⁴⁸ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 214-215.

ปัจจุบันวัดคอนแก้วไม่หลงเหลือร่องรอยศาสนสถานใด ๆ เนื่องจากปัจจุบันเป็นพื้นที่ของโรงเรียนเทศบาลตำบลเวียงยอง

โบราณสถานวัดพระคงฤาษี

ที่ตั้ง

อยู่ด้านทิศเหนือของเมือง บริเวณประตูช้างสี อยู่ใกล้กับสำนักงานตำรวจจังหวัดลำพูน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ภาพที่ 32 เจดีย์วัดพระคงฤาษี

ประวัติและความสำคัญของวัด

ตามตำนานเล่าว่า เมื่อพระฤาษีทั้ง 4 ประชุมกันเพื่อสร้างเมือง ได้มาประชุมกันที่วัดนี้ จึงเรียกกันว่า วัดพระคงฤาษี โดยอีกตำนานได้กล่าวว่า วัดแห่งนี้เป็นวัดหนึ่งในห้าที่สร้างโดยพระนางจามเทวีคือ อาพัทธารามวิหารในเบ็ญจอุครทิศ¹⁴⁹

เจดีย์

รูปแบบเดิมของเจดีย์ไม่หลงเหลือสภาพให้เห็นในปัจจุบัน โดยเจดีย์องค์ปัจจุบันนี้ เป็นการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2417 ในสมัยของเจ้าดาราคิเรรัตนไพโรจน์ เจ้าครองนครลำพูน องค์ที่ 8 โดยได้ดัดแปลงเจดีย์องค์เดิม ที่เป็นเจดีย์เหลี่ยม มีซุ้มคูหา 4 ด้าน ประดิษฐานรูปพระฤๅษีศิลาแลง 4 ตน ให้เป็นเจดีย์ที่ได้ประดิษฐานซุ้มประกอบพระพุทธรูปทั้ง 4 ชั้นแทน โดยให้ช่างลอก

¹⁴⁹ พระยาประจักษ์กรจักร, พงสาวดารโยนก, 186.

ปูนหุ้มพระฤๅษีไว้ภายใน ต่อมาในปี พ.ศ. 2474 เกิดฟ้าผ่าเจดีย์ จึงได้บูรณะและซ่อมแซม โดยแปลงฐานเจดีย์โดยตัดมุมทั้งสี่และประดิษฐานรูปฤๅษีไว้คงเดิม¹⁵⁰

โบราณสถานวัดมหาวน

ที่ตั้ง

ตั้งอยู่หมู่บ้านมหาวน นอกกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันตก ถนนจามเทวี ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

ประวัติและความสำคัญของวัด

ประวัติความเป็นมาของวัดมหาวนนั้น ตามตำนานกล่าวว่า เป็นวัดหนึ่งใน 5 วัดที่สร้างโดยพระนางจามเทวี ตำนานมูลศาสนา ได้กล่าวถึงพระยาสรพลสิทธิ์ เมื่อพระชนมายุได้ 10 ปี ได้ทรงสร้างวัดมหาวนกับเจดีย์ และทรงให้สร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งในวัดมหาวนนั้น¹⁵¹ นอกจากนั้น ยังได้พบจารึกวัดมหาวน ลพ. 3 ที่กล่าวถึงวัดมหาวนและสิ่งก่อสร้างภายในวัดอีกด้วย เจดีย์วัดมหาวนบูรณปฏิสังขรณ์ในปี พ.ศ. 2465 โดยการสร้างเจดีย์ใหม่ครอบทับองค์เดิม จากประวัติการสร้างกล่าวว่าเป็นฝีมือของช่างชาวพม่า โดยเจดีย์องค์เดิมเหลือเพียงส่วนฐานเจดีย์ ได้มีการขุดพบพระรอด ซึ่งบรรจุอยู่ภายในกรุใต้ฐานเจดีย์¹⁵² ปัจจุบันภายในวัดได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งสิ้น

¹⁵⁰ จินตนา จูติมานนท์, “ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนหริภุญไชยในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน : กรณีศึกษาจากภาชนะดินเผา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 16.

¹⁵¹ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 213.

¹⁵² สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541), 289.

ภาพที่ 33 วัดมหาวนในอดีต

“วัดมหาวน, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

เจดีย์

รูปแบบเจดีย์วัดมหาวน เป็นเจดีย์ทรงกลม ซึ่งมีพระธาตุหริภุญชัยเป็นเจดีย์ต้นแบบ ผสมกับส่วนฐานของเจดีย์พม่า ซึ่งมีฐานย่อเก็จแบบดินซ้อน 2 ชั้น และฐานแปดเหลี่ยม 1 ชั้น เจดีย์มีขนาดเล็ก ความกว้างของฐานเขียงชั้นล่างสุด 8.45 เมตร เป็นเจดีย์ก่อสร้างด้วยอิฐ ฉาบปูนทั้งองค์ เจดีย์มีรูปทรงเตี้ยและผายออกในทางกว้าง คล้ายรูปทรงของเจดีย์ทรงกลมแบบพม่า ส่วนฐานประกอบด้วยฐานเขียงซ้อน 2 ชั้น รองรับฐานบัวลูกแก้วย่อเก็จ 28 ชั้น ซ้อนกัน 2 ชั้น เป็นการย่อเก็จแบบขนาน ส่วนเรือนธาตุประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วแปดเหลี่ยม 1 ชั้น รองรับชั้นมาลัยเถา ลักษณะเป็นฐานหน้ากระดานกลม ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 2 ชั้น รองรับองค์ระฆังกลม ส่วนยอดประกอบด้วยบัลลังก์ มีลักษณะเป็นฐานบัวลูกแก้วย่อเก็จ 12 ต่อขึ้นไปเป็นก้านฉัตร ซึ่งมีฉัตรคองน้ำ ตกแต่งโดยรอบ ปล้องไฉนเป็นวงซ้อนกัน 15 วงและปลียอดตามลำดับ¹⁵³

ภาพที่ 34 เจดีย์และวิหาร วัดมหาวน

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน, 291-292.

โบราณสถานวัดประตูลี้ (วัดสังฆาราม)

ที่ตั้ง

อยู่ภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ บ้านประตูลี้ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

ประวัติและความสำคัญของวัด

วัดประตูลี้แห่งนี้ ตามตำนานก็ได้กล่าวว่าสร้างโดยพระนางจามเทวีเช่นเดียวกัน โดยรูปแบบของเจดีย์วัดสังฆารามในปัจจุบัน ได้รับการบูรณะขึ้นในปี พ.ศ. 2538 โดยการสร้างเจดีย์องค์ใหม่ครอบเจดีย์องค์เดิม ซึ่งมีรูปแบบเป็นเจดีย์แบบพม่า การสร้างครอบเป็นการสร้างให้มีรูปแบบคล้ายกับเจดีย์องค์เดิม ก่อสร้างโดยกลุ่มสล่าบ้านตอง¹⁵⁴

เจดีย์

เจดีย์วัดสังฆาราม มีรูปแบบอยู่ในกลุ่มเจดีย์แบบพม่า ซึ่งรูปแบบปัจจุบันเป็นการบูรณะขึ้นมาใหม่ โดยการสร้างครอบเจดีย์แบบพม่าองค์เดิมที่อยู่ด้านใน เป็นเจดีย์ขนาดเล็ก ก่ออิฐฉาบปูน ทั้งองค์ ส่วนฐานประกอบด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้นรองรับเรือนธาตุ ความกว้างของฐานชั้นล่างสุด 9.10 เมตร ส่วนเรือนธาตุประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วย่อเก็จ 20 ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 2 ชั้น โดยการย่อเก็จแบบขนาน ต่อด้วยฐานบัวลูกแก้วแปดเหลี่ยมและฐานบัวปากกระฆังกลม รองรับองค์ระฆังกลม ส่วนยอด ประกอบด้วยปล้องไฉนต่อขึ้นไปจากองค์ระฆังเป็นวงซ้อนกัน 9 วง ชั้นบัวคว่ำ บัวหงายกลีบบัวและปลียอดตามลำดับ¹⁵⁵

ภาพที่ 35 เจดีย์วัดประตูลี้

¹⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 669.

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 671-672.

โบราณสถานวัดกุละมุก

ที่ตั้ง

ตั้งอยู่ในเขตตำบลคันธ อำเภอมือง ทางทิศใต้ของเมืองโบราณหริภุญไชยประมาณ 4 กิโลเมตร และอยู่ริมฝั่งแม่น้ำกวังฝั่งตะวันตก ปัจจุบันมีชื่อเรียกเป็นทางการว่า วัดธรรมนิยาราม

ประวัติและความสำคัญของวัด

ตามตำนานเล่าว่าพระนางจามเทวีเป็นผู้สร้าง โดยให้ช่างธนูยิงธนูเสี่ยงทายเพื่อตั้งเมือง หลังจากนั้น จึงได้สร้างเจดีย์และวัดละมุก โดยเจดีย์นั้นได้บรรจุลูกปืนธนูมงคลไว้ภายในด้วย¹⁵⁶ โดยเจดีย์กุละมุกนี้ ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ภายใต้การนำของครูบาศรีวิชัย โดยการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเจดีย์ เมื่อ พ.ศ. 2474 ในประวัติกล่าวว่า เป็นการสร้างครอบซากเจดีย์องค์เดิมซึ่งเป็นกองอิฐ เจดีย์มีขนาดใหญ่ ต่อมาได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อ พ.ศ. 2532¹⁵⁷

ภาพที่ 36 เจดีย์วัดกุละมุกในอดีต

“เจดีย์กุละมุก, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

เจดีย์

เป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา ซึ่งรูปทรงปัจจุบันน่าจะได้รับการปฏิสังขรณ์ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช รูปแบบเดิมสันนิษฐานว่า อาจเป็นเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด แบบเดียวกับเจดีย์เชียงยันในวัดพระธาตุหริภุญชัย¹⁵⁸

¹⁵⁶ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 156-160.

¹⁵⁷ สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน,” 600.

¹⁵⁸ สุรพล คำรหัสกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, 82.

เจดีย์ก่อสร้างด้วยอิฐ ฉาบปูนทั้งองค์ เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ที่มีโครงสร้างเรียบง่าย มีรูปทรงสูงจากการซ้อนชั้นของส่วนฐานหลายชั้น ที่หนุนให้ส่วนของเรือนธาตุอยู่สูงขึ้นไป โดยรูปแบบของส่วนเรือนธาตุและส่วนยอด จำลองมาจากพระธาตุหริภุญชัย รูปแบบของเจดีย์เป็นฐานระฆังมีระเบียนการซ้อนชั้นของฐานระฆังเช่นเดียวกับเจดีย์แบบพม่าคือ ฐานย่อเก็จ ฐานแปดเหลี่ยม และฐานกลมตามลำดับ โดยฐานกลมมีลักษณะคล้ายการซ้อนชั้นแบบมาลัยเถาของเจดีย์แบบล้านนา เพื่อรองรับองค์ระฆังกลม เจดีย์มีขนาดใหญ่ ความกว้างของฐานชั้นล่างสุดกว้าง 14.58 เมตร

ส่วนฐานประกอบด้วยฐานเจียงซ้อนลดหลั่นกัน 5 ชั้น ต่อด้วยฐานบัวซ้อน 2 ชั้นและฐานบัวลูกแก้ว 1 เส้น 1 ชั้น โดยทั้งหมดเป็นฐานสี่เหลี่ยมรองรับส่วนเรือนธาตุ ส่วนเรือนธาตุมีลักษณะเป็นฐานบัวลูกแก้วย่อเก็จ 20 ต่อด้วยฐานบัวหงายยี่ดสูงรวมกันเป็นเรือนธาตุ เจาะซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดเล็กทั้ง 4 ด้าน ส่วนฐานระฆังและองค์ระฆัง โดยฐานระฆังชั้นที่ 1 เป็นฐานย่อเก็จ 20 ต่อเนื่องลงมาจากเรือนธาตุ โดยการย่อเก็จแบบขนาน ฐานระฆังชั้นที่ 2 เป็นฐานแปดเหลี่ยม ซึ่งรองรับฐานเจียงกลมซ้อน 4 ชั้น ต่อด้วยมาลัยเถากลมซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น เพื่อรองรับองค์ระฆังกลม ส่วนยอดประกอบด้วยบัลลังก์แบบฐานบัวลูกแก้วสี่เหลี่ยม ต่อด้วยชั้นกลมขนาดเล็กรองรับก้านฉัตร บัวฝาละมี ปล้องไฉนเป็นวงซ้อนกัน 35 ชั้น และปลียอดตามลำดับ¹⁵⁹

ภาพที่ 37 เจดีย์วัดคู่ตะมึกในปัจจุบัน

โบราณสถานวัดจามเทวี (วัดคู่กูด)

ที่ตั้ง

ตั้งอยู่ในบ้านสันมหาพน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

¹⁵⁹ สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน,” 602.

ภาพที่ 38 วัดกุกุตในอดีต

“วัดกุกุต, พ.ศ.2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ประวัติและความสำคัญของวัด

ความสำคัญของวัดจามเทวี ได้ปรากฏอยู่ในสาส์นสมเด็จพระเอกาทศธรรม พ.ศ. 2160 โดยสมเด็จพระเอกาทศธรรมฯ ได้ทรงมีลายพระหัตถ์ถึงหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์เนื้อความว่า วัดกุกุต เป็นวัดร้าง ชาวลำพูนเรียกว่า วัดเจดีย์ด้วน ชาวลำพูนสมัยนั้นคงไม่ได้ให้ความสำคัญมากนัก แต่สมเด็จพระเอกาทศธรรมฯ ทรงมีความคิดเห็นว่า น่าจะเป็นวัดสำคัญ เนื่องจากเป็นหลักฐานสำหรับพิสูจน์พงสาวดารการเกี่ยวข้องกับเมืองละโว้ โดยพระองค์ได้ทรงอธิบายถึงลักษณะของเจดีย์ไว้ว่า พระเจดีย์และพระพุทธรูป ที่ตั้งรายไว้ในคูหาตามชั้นพระเจดีย์ เป็นแบบเมืองละโว้ทั้งนั้น จึงเห็นได้ชัดเจนว่า เป็นวัดที่ชาวละโว้สร้างครั้งสมัยพระนางจามเทวี จึงได้ตั้งเปลี่ยนนามวัดกุกุต เป็น วัดจามเทวี จนเป็นชื่อที่เรียกขานกันมาในปัจจุบัน

ภาพที่ 39 เจดีย์กุกุตและรัตนเจดีย์ ในอดีต

“เจดีย์กุกุตและรัตนเจดีย์, พ.ศ.2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

¹⁶⁰ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเดชาดิศร ราชานุภาพ , สาส์นสมเด็จพระเอกาทศธรรม (พระนคร : คลังวิทยา ,2499), 402-404.

ภาพที่ 40 เจดีย์กู่กุดและรัตนเจดีย์ ในปัจจุบัน

ต่อมาครุบาศรีวิชัยได้รับการนิมนต์จากเจ้าหลวงลำพูนคือ เจ้าจักรคำขจรศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2479 มาเป็นประธานการบูรณะและจำพรรษาอยู่ที่วัดจามเทวีนี้ โดยครุบาศรีวิชัยได้ซ่อมแซมวิหารซึ่งเดิมเหลือเพียงโคนผนัง จนไม่เหลือร่องรอยเดิม แต่สำหรับเจดีย์กู่กุด ครุบาศรีวิชัยมิได้บูรณะเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด¹⁶¹ จนในปี พ.ศ. 2504 และ พ.ศ. 2517 เจดีย์ได้ทรุดโทรมลง กรมศิลปากรจึงได้บูรณะส่วนฐานล่างและโครงสร้างทั้งหมดของเจดีย์¹⁶²

เจดีย์กู่กุด หรือสุวรรณจังโกฏิเจดีย์ ที่ตั้ง

ตั้งอยู่ด้านหลังวิหารภายในวัดจามเทวี

ภาพที่ 41 เจดีย์กู่กุด ในปัจจุบัน

¹⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 424.

¹⁶² สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน,” 430.

ประวัติและความสำคัญของเจดีย์

ปรากฏความเป็นมาในตำนานมูลศาสนาว่า เป็นเจดีย์ที่พระมหันตยศสร้างเพื่อบรรจุพระอัฐิของพระนางจามเทวี โดยก่อเป็นเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ภายใน เรียกว่า สุวรรณเจดีย์จางโกฏ และบรรจุเครื่องประดับของพระนางจามเทวี คือช้องและหวิภายใต้พระอัฐิ พร้อมด้วยงาช้างมงคล¹⁶³

ส่วนในจามเทวีวงศ์ พงสาวดารเมืองหริภุญไชย ได้กล่าวถึงพระราชพิธีโดยละเอียดคือ พระมหันตยศ ได้ทรงบูชาสักการะถึง 7 วัน และกระทำอาหวนมหาปราสาท ที่ถวายพระเพลิงและ จิตตภาคารเชิงตะกอน แล้วจึงอัญเชิญพระบรมศพไปยังสุสาน เมื่ออัญเชิญพระบรมศพวางไว้บนเชิงตะกอนและถวายพระเพลิงแล้ว ทรงบูชาด้วยมหาชัยธมพรสพและดนตรีในที่นั้นเป็นเวลา 7 วัน หลังจากนั้นให้ประพรมด้วยน้ำหอมดับพระเพลิงแล้วจึงเก็บพระอัฐิธาตุใส่ไว้ในผอบทอง คลุกเคล้าด้วยเครื่องหอมปิดฝาผอบ แล้วจึงอัญเชิญพระอัฐิธาตุมาโดยปัจฉิมทิศแห่งพระนคร แล้วจึงให้กระทำสถานที่แห่งหนึ่ง เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิธาตุ และให้กระทำเจดีย์มีพระพุทธรูปอยู่เบื้องบนหุ้มด้วยแผ่นทองคำ เพราะเหตุนี้จึงได้ชื่อว่า สุวรรณจางโกฏเจดีย์¹⁶⁴

นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า เจดีย์กู่กุด น่าจะหมายถึงเจดีย์มหาพล ของวัดทุ่งมหาพล ที่ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ว่า ชาวละโว้ได้ยกทัพขึ้นมารบกับกองทัพของพระเจ้าทิตตะ แต่กองทัพละโว้พ่ายแพ้ จึงได้ถูกเกณฑ์ให้สร้างเจดีย์องค์หนึ่งคือ เจดีย์มหาพล สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดจามเทวีในปัจจุบัน¹⁶⁵

เจดีย์

รูปแบบของเจดีย์กู่กุดเป็นเจดีย์สี่เหลี่ยม องค์เจดีย์ก่อด้วยศิลาแลง มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส แต่ละด้านวัดได้ด้านละ 15.40 เมตร ชั้นล่างสุดมีรูปแบบเป็นชุดเชิงรองรับฐานสี่เหลี่ยม ต่อขึ้นไปเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นกัน 5 ชั้น ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนอยู่ภายในซุ้มจระนำด้านละ 3 องค์ แต่ละชั้นรวมมีพระพุทธรูป 12 องค์ รวมทั้งห้าชั้น 60 องค์ เจดีย์มีร่องรอยของการ

¹⁶³ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 180.

¹⁶⁴ จามเทวีวงศ์ พงสาวดารเมืองหริภุญไชย (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร , 2463. เจ้าดารารัศมี พระราชชายา พิมพ์ในงานปลงศพ เจ้าทิพเนตร อินทวโรรสสุริยวงศ์ ปีวอก 2463), 211-212.

¹⁶⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย-ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 21.

บูรณะมาแล้ว¹⁶⁶ ที่มุมของเจดีย์แต่ละชั้นประดับด้วยเจดีย์ขนาดเล็ก (สถูปิยะ) เป็นยอดบริวาร เจดีย์ขนาดเล็กบนเรือนธาตุแต่ละชั้น ยกเว้นเรือนธาตุชั้นที่ 5 ส่วนยอดประธานของเจดีย์หักหายไป มีลักษณะอยู่ในทรงกรวยเหลี่ยม ประกอบด้วยชั้นคล้ายลูกแก้วอกไก่ซ้อนเป็นชุด ๆ และคันจังหวะของชุดด้วยแถวกลีบบัวหงาย

ต้นแบบของเจดีย์กู่กุด ยังไม่เป็นที่ยุติ เจดีย์กู่กุดที่ถ่ายแบบให้กับเจดีย์อื่น ๆ น่าจะเป็นงานในสมัยพระเจ้าสุวริยราชให้ปฏิสังขรณ์ในคราวแผ่นดินไหว ราวพุทธศตวรรษที่ 17 ศาสตราจารย์ ปีแอร์ ดูปองต์ สันนิษฐานว่าเจดีย์กู่กุด มีรูปแบบคล้ายคลึงกับเจดีย์จุลประโทน¹⁶⁷ นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า เจดีย์กู่กุด มีลักษณะคล้ายกับสถูปมหาปราชิต เมืองโปโลนารุวะ ประเทศศรีลังกา มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17¹⁶⁸ หรือเจดีย์ต้นแบบของเจดีย์กู่กุด น่าจะเป็นมหาเจดีย์พุทธคยาองค์เดิม ที่พุทธคยาในแคว้นพิหารของอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ¹⁶⁹ รูปทรงปัจจุบันเป็นการบูรณะและปฏิสังขรณ์ในสมัยหลัง

จากรูปทรงของเจดีย์กู่กุดนี้ มีลักษณะเค้าโครงรอบนอกเหมือนพีรามิด คือเป็นเจดีย์ทรงสูง ส่วนฐานกว้างและยอดแหลม เป็นชั้นลูกบาศก์ซ้อนกัน 5 ชั้น แต่ละชั้นมีขนาดไล่เรียงกันจากใหญ่มาหาเล็ก ทำให้ดูสูงเรียวขึ้น ซึ่งรูปแบบนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อนในสถาปัตยกรรมแห่งใด แต่

¹⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶⁷ Pierre Dupont, "L'archeologie mone de Dvaravati : A Review," In Essays offerer to G.H.Luce Volume II : papers on Asian Art and Archaeology, 166-169. Edited by M.C. Subhadradis Diskul (Switzerland : Artibus Asiae, n.d).

¹⁶⁸ กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, รายงานการ บูรณะโบราณสถานวัดเจดีย์เหลี่ยม วัดธาตุขาวร้าง ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัด เชียงใหม่, (กรุงเทพฯ : วิทยุการพิมพ์, 2539), 24.

¹⁶⁹ Debala Mitra, Buddhist Monuments, (Calcutta : Sahitaya Samsad, 1971), pp.53-54; Percy Brown, Indian Architecture (Buddhist and Hindu), (Bombay : D.B.Tarapolevala Sons&Co. Private Ltd, 1965) pl.XI Fig.8 อ้างถึงใน ฝาสุข อินทราวุธ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2536), 87.

จากลักษณะของผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เป็นรูปแบบที่พบได้ทั่วไปในกลุ่มสถาปัตยกรรมแบบทวารวดี เช่น สุพรรณบุรี ราชบุรี หรือ นครสวรรค์¹⁷⁰

ผาสุข อินทราวุธ สันนิษฐานว่ารูปแบบมหาโพธิเจดีย์¹⁷¹ ที่ประกอบด้วยชั้นต่าง ๆ ซ้อนกันหลายชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยซุ้มพระพุทธรูปหลายซุ้ม น่าจะเป็นต้นแบบของเจดีย์แบบหริภุญไชย คือ เจดีย์กู่กุดและสุวรรณเจดีย์ และความคล้ายคลึงของรูปแบบเจดีย์ในเมืองโบราณหริภุญไชย และแคว้นพินาร์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย ย่อมแสดงว่ามีการติดต่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมพระพุทธรูปศาสนา อาจเป็นการติดต่อโดยตรงหรืออาจผ่านประเทศพม่าอีกที เนื่องจากพบรูปจำลองส่วนยอดของมหาโพธิเจดีย์ ซึ่งสลักจากหินจำนวนหนึ่ง ที่วัดเขยของเมืองพุกาม มีรูปแบบเหมือนรูปจำลองของมหาโพธิเจดีย์ ที่แพร่หลายอยู่ในอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 และชาวเมืองหริภุญไชย มีการติดต่อกับพม่าโดยตรง ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 เนื่องจากหนีโรคระบาดไปอยู่ในพม่า จึงสรุปได้ว่า ต้นแบบของเจดีย์เหลี่ยมในเมืองโบราณหริภุญไชย คือมหาโพธิเจดีย์ (องค์เดิม)¹⁷²

สุรพล คำรืห์กุล สันนิษฐานว่าจากลักษณะทางสถาปัตยกรรม น่าจะสร้างในสมัยพระเจ้าอาทิตยราช คือช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งอาจหมายถึงเจดีย์มหาพล และรูปแบบปัจจุบันน่าจะเป็นงานบูรณะในสมัยพระเจ้าสวาวาสิตธิ พุทธศตวรรษที่ 17 จากหลักฐานศิลาจารึกวัดกู่กุด¹⁷³

¹⁷⁰ ภรดี พันธุภากร, “การศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 85-86.

¹⁷¹ มหาโพธิเจดีย์องค์เดิม สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 รูปทรงที่เห็นอยู่ปัจจุบัน ถูกดัดแปลงและซ่อมแซมหลายครั้ง อ้างถึงใน ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), 87.

¹⁷² ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 88.

¹⁷³ สุรพล คำรืห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, 63.

ลักษณะของพระพุทธรูปยืนในซุ้มจระนำของเจดีย์กุฎ¹⁷⁴ ครองจีวรห่มคลุม พระกรซ้ายทอดลงข้างพระวรกาย พระกรขวายกขึ้นชิดพระอุระ โดยหันฝ่าพระหัตถ์ออก ซึ่งเป็นลักษณะที่ถูกซ่อมแซมมาแล้ว เดิมพระกรควรจะยกพระกรทั้งสองข้าง¹⁷⁵ โดยพระพุทธรูปนั้นประทับยืนบนฐานสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ พระพักตร์มีหลายแบบแตกต่างกันออกไป ก่อนไปทางรูปสี่เหลี่ยม พระหนูเรียว มีไรพระศก พระนลาฏกว้าง พระขนงโค้งต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรเหลือบลงเบื้องล่าง พระนาสิกมีปลายแบนใหญ่ พระโอษฐ์บาง มีขอบสองชั้น บางองค์มีไรพระมัสสุเหนือโอษฐ์ รัศมีหักหายไปหรือซ่อมแซมขึ้นใหม่ มีลักษณะเป็นทรงกรวยแหลม บางองค์เป็นทรงดอกบัวตูม เม็ดพระศกเรียวเล็ก พระพุทธรูปบางองค์เม็ดพระศกยังคงทำจากดินเผา พบได้ในพระพุทธรูปซุ้มเรือนธาตุชั้นที่หนึ่ง หรือบางองค์ใช้สีทาเม็ดพระศกให้มีสีคล้ายสีของดินเผา¹⁷⁶

ภาพที่ 42 พระพุทธรูปในซุ้มจระนำเจดีย์กุฎ ในปัจจุบัน

ลักษณะพระพุทธรูปอยู่ในท่าประทับยืน หัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ หัตถ์ซ้ายห้อยลงเรียกว่าปางประทานอภัย ทรงครองจีวรห่มคลุม อันเป็นแบบอย่างที่ยืบทอดมาจากศิลปะแบบทวารวดีที่ลพบุรี นอกจากนั้นยังมีลักษณะชายผ้าห้อยโค้งอยู่เบื้องล่างตามที่นิยมกัน ส่วนพระพักตร์รูป

¹⁷⁴ พระพุทธรูปองค์เดิม สังกัดได้จากเนื้อและสีสันของปูน ของเดิมน่าจะมีสีเหลืองอยู่ในเนื้อและสภาพแกร่งกว่าส่วนที่ปั้นเติมเข้าไป อ้างถึงใน สุรพล คำริห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะทวารวดี, 59.

¹⁷⁵ เดิมพระพุทธรูปทั้ง 60 องค์น่าจะมีพระหัตถ์ยกขึ้นยาวออกมาจากองค์ทั้งสองข้าง อาจอยู่ในปางเสด็จจากดาวดึงส์หรือปางห้ามสมุทร แต่จากพระหัตถ์ที่ยื่นยาวออกมา ทำให้ชำรุดได้ง่าย การซ่อมแซมในภายหลังทำให้เปลี่ยนแปลงสภาพไป โดยทำพระหัตถ์แนบติดกับองค์ และเมื่อซ่อมแซมต่อเนื่องกันมาจึงทำตามรูปแบบเดิมดังปรากฏปัจจุบันเป็นการแสดง “ปางประทานอภัย” อ้างถึงใน สุรพล คำริห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะทวารวดี, 60-61.

¹⁷⁶ สุรพล คำริห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะทวารวดี, 59.

สี่เหลี่ยม พระนลาฏกว้าง พระเนตรมองต่ำ พระโอษฐ์หยาบขึ้น พระขนงต่อกันโค้งเป็นรูปปีกกาและ
 หนุนขึ้นเป็นสันชัดเจน อุษณีย์ในรูปทรงกรวยเตี้ย มีไรพระมัสสุเป็นเส้นหนา ซึ่งจากลักษณะของ
 พระพักตร์ แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของศิลปะที่สืบทอดมาจากแบบทวารวดีในภาคกลาง โดยมี
 อิทธิพลเขมรเข้ามาปะปน ทำให้พระพักตร์ออกรูปสี่เหลี่ยมมากขึ้น มีขอบไรพระศกและมีไรพระ
 มัสสุ ซึ่งหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงกล่าวว่า บรรดาพระพุทธรูปปูนปั้นที่ประดับในซุ้มเจดีย์กู่
 กุดนี้ เป็นศิลปะทวารวดีสมัยที่ 3 อันเป็นสมัยหลังสุดและมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมา¹⁷⁷

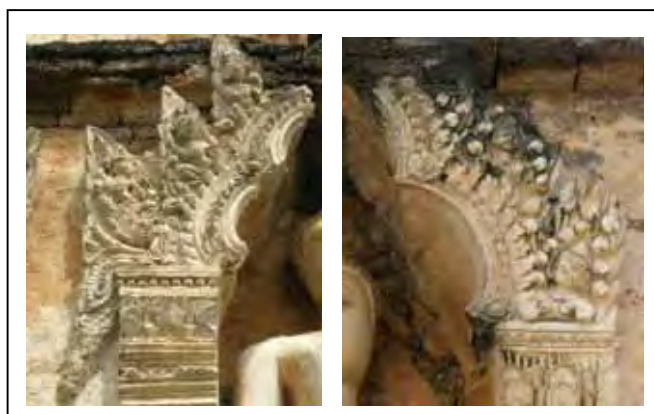
ภาพที่ 43 พระเศียรพระพุทธรูปปางประธานอภัย ในซุ้มจระนำ

รูปแบบของซุ้มจระนำเจดีย์กู่กุด มีกรอบซุ้มซึ่งประกอบด้วยวงโค้งสามวง ภายในกรอบ
 ประดับด้วยลายเม็ดกลม ส่วนหยักของโค้งประดับด้วยลายดอกกลม รอบกรอบประดับด้วยแถวฝัก
 เพกา ฝักเพกาที่เหลืออยู่เป็นรูปสามเหลี่ยมทรงสูง หยักโค้งรอบกรอบ ฝักเพกาที่มีขนาดเล็กภายใน
 จะประดับด้วยลายกนกม้วนโค้ง ส่วนฝักเพกาขนาดใหญ่ที่ประดับรอบกรอบซุ้มชั้นล่าง มักมีรูป
 นางอัปสร¹⁷⁸ ประดับปะปนกับลายกนกม้วนโค้ง นางอัปสรมีรัศมีรอบศีรษะ สวมมงกุฎทรงกรวย
 กรองศอหน้ารูปสี่เหลี่ยม คิ้วต่อกันเป็นรูปปีกกา ตาโปนใหญ่ ปากหนากว้าง ส่วนที่ปลายซุ้มจระนำ
 เป็นรูปหุ้มกรคายพวงดอกไม้ทรงสามเหลี่ยม กรอบหยักประดับลายกระหนกภายในเช่นเดียวกับ
 ฝักเพกา เสาร์ับกรอบซุ้มตกแต่งด้วยแนวปูนปั้น ลักษณะคล้ายลูกแก้วอกไก่ โดยประดับที่เสาฐาน
 กลางเสาและหัวเสา ที่หัวเสามีกลีบบัวและเกสรซ้อนกัน ซึ่งควรประดับที่ฐานเสาด้วย แต่ไม่ปรากฏ
 หลักฐานเหลืออยู่¹⁷⁹

¹⁷⁷ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “วิวัฒนาการของประติมากรรมสมัยทวารวดี,” วารสาร
 โบราณคดี 5,2 (ตุลาคม-ธันวาคม) : 201 อ้างถึงใน ภรดี พันธุมกร, “การศึกษาศิลปะแบบทวารวดี
 ในจังหวัดลำพูน,” 57.

¹⁷⁸ อาจเป็นเทวดาหรือพระลิกขิ

¹⁷⁹ สุรพล คำรหัสกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะศรีอยุธยา, 56-57.

ภาพที่ 44 ปลายซุ้มจระนำรูปมกรกายพวงมาลัย (ด้านซ้าย) และปลายซุ้มจระนำรูปนางอัปสร (ด้านขวา)

ลักษณะของซุ้มพระพุทธรูปที่มีรูปแบบวงโค้ง 3 ส่วน เหนือวงโค้งประดับด้วยลวดลายพันธุ์พฤกษา ลักษณะเป็นยอดแหลม 5 ยอด โดยที่ปลายยอดทั้ง 2 ข้าง มีขนาดใหญ่กว่ายอดอื่น ๆ รวมทั้งยอดกึ่งกลางก็ปรากฏร่องรอยว่ามีขนาดใหญ่และทำปูนปั้นเป็นรูปหน้ากาล โดยซุ้มพระพุทธรูปนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับซุ้มกรอบประดู่หน้าต่าง ในสถาปัตยกรรมกลุ่มที่เป็นเจดีย์สถานในพม่า เช่น วิหารอานันตะ วิหารนาคายน และวิหารอพยพณะ ซึ่งล้วนเป็นสถาปัตยกรรมดั้งเดิมของมอญ ซึ่งสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ จะมีซุ้มประดับกรอบประดู่หรือซุ้มประดับกรอบหน้าต่าง ที่มีลักษณะเป็นซุ้มโค้งหัก เหนือซุ้มโค้งเป็นฝักเพทายยอดแหลมสูง โดยที่ปลายซุ้มทั้งสองข้าง จะมีขนาดใหญ่และมักทำเป็นรูปศิระสมกรหรือนาค ซึ่งลักษณะของซุ้มแบบพุกามนี้ แตกต่างไปจากซุ้มในศิลปะทวารวดีและซุ้มในศิลปะเขมร ซึ่งมีขนาดเล็กกว่าซุ้มในศิลปะพม่าแบบพุกาม ดังนั้น รูปแบบซุ้มเคลือบที่ปรากฏรอบเจดีย์กู่กุดนี้ จึงอาจรับอิทธิพลจากศิลปะพม่าแบบพุกาม แต่ลวดลายที่ประดับตกแต่ง กลับคล้ายคลึงกับลวดลายที่ปรากฏในประติมากรรมของวัฒนธรรมแบบทวารวดีทางภาคกลาง¹⁸⁰

ภาพที่ 45 ซุ้มกรอบหน้าต่าง นันทปายะเจดีย์ พุกาม

“ซุ้มกรอบหน้าต่างนันทปายะเจดีย์, พ.ศ. 2547,” ภาพถ่ายโดย สฤณีพงศ์ จุนทร.

¹⁸⁰ ภรดี พันธูภากร, “การศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน,” 90-91.

ส่วนการทำขุ่มพระพุทธรูปประดับองค์เจดีย์นั้น น่าจะแสดงให้เห็นถึงความนิยมในการทำพระพุทธรูปประทับยืนและนั่งภายในขุ่ม ซึ่งเป็นที่นิยมในศิลปะคุปตะและหลังคุปตะของอินเดีย โดยปรากฏในศิลปะทวารวดีด้วยเช่นกัน เช่นที่ เจดีย์จุลประโทน ส่วนการทำพระพุทธรูปประทับยืนภายในขุ่ม ที่ประดับโดยรอบองค์เจดีย์สี่เหลี่ยมนี้ แสดงให้เห็นถึงการสืบต่อจากศิลปะแบบทวารวดีภาคกลาง เช่น ที่วัดพระเมรุ นครปฐม โดยที่พระพุทธรูปประทับยืน เป็นที่นิยมตั้งแต่วัฒนธรรมทวารวดีเป็นต้นมาถึงสมัยลพบุรี พระเจดีย์กู่กุดนี้จึงเป็นเจดีย์สมัยลพบุรีตอนต้น ซึ่งมีอิทธิพลของทวารวดีปรากฏอยู่¹⁸¹

มีผู้สันนิษฐานว่ายอดของเจดีย์กู่กุด น่าจะมีลักษณะเป็นทรงดอกบัวตูม โดยยกตัวอย่างจากพระพิมพ์องค์หนึ่งพบที่ลำพูน กำหนดอายุของพระพิมพ์อยู่ระหว่าง พ.ศ. 1750-1800 โดยพระพิมพ์องค์นี้มีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมทรงสูง แสดงภาพพระพุทธรูปเจ้าปางมารวิชัยประทับอยู่บนบัลลังก์ ด้านข้างทั้งสองขององค์พระมีพระสาวกพนมมือด้านละหนึ่งองค์ ถัดออกไปมีภาพบุคคลยืนพนมมือ เหนือขึ้นไปมีภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งปางสมาธิ เคียงข้างด้วยภาพพระพุทธรูปเจ้ายืนเบื้องหลังเป็นรูปปราสาทที่แสดงชั้นซ้อนลดหลั่น มุมของแต่ละชั้นมีสถูปิยะประจำอยู่ ส่วนยอดของปราสาทมีลักษณะคล้ายทรงสิงขร มีกิ้งกืออยู่เบื้องหลัง¹⁸²

พระพุทธรูปยืนทั้ง 60 องค์นั้น มีนักวิชาการบางท่านเสนอว่า อาจหมายถึงจำนวนเหล่าปัจเจกพุทธเจ้าที่มีอยู่มากมายนับไม่ถ้วน หรือหมายถึงเหล่าอดีตพระพุทธรูปเจ้าที่เสด็จมาตรัสรู้บนโลกนี้ในอดีต ก่อนสมัยของพระพุทธรูปเจ้าสายโคตม นอกจากนั้น ยังมีบางท่านเสนออีกแนวคิดที่ต่างออกไปคือ จำนวนพระพุทธรูปเจ้า 3 พระองค์ของแต่ละด้านแต่ละชั้น อาจหมายถึงอดีตพุทธคือ พระพุทธรูปเจ้ากัสสปะ พระพุทธรูปเจ้ากัลป์ปัจจุบันคือ พระศากยมุณี และพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตคือ พระพระศรีอาริย์ ซึ่งรวมแล้วหมายถึง อดีต ปัจจุบัน และอนาคต¹⁸³

ทั้งยังมีแนวความคิดที่แตกต่างออกไปอีกแนวหนึ่งว่า รูปพระทั้ง 60 องค์นั้น น่าจะหมายถึงพระอรหันต์ 60 องค์ที่มีอยู่ในเวลาที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาสู่แผ่นดินนี้ตามพุทธประวัติพื้นเมือง และแนวคิดของพระพุทธรูปศาสนาลัทธิลัทธิต่าง ๆ ดังนั้นรูปพระพุทธรูปเหล่านี้มิใช่

¹⁸¹ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], สถูปเจดีย์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2516), 16-17.

¹⁸² อาจเป็นเทวดาหรือพระลิกขิ

¹⁸³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย-ล้านนา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 32-33.

¹⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, 21.

รูปพระพุทธรูปเจ้า แต่ที่ท่าองค์พระให้มีพระเกตุมาลาเหมือนกับการทำพระพุทธรูปนั้น เพราะแนวคิดของฝ่ายลังกาวงศ์เห็นว่า พระอรหันต์ทั้ง 60 พระองค์ ผู้สำเร็จจากองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สำเร็จเอง ย่อมไม่มีความแตกต่างกัน แต่เพื่อให้ทราบถึงความแตกต่างของพระอรหันต์ ช่างจึงได้ใส่หนวดให้แก่รูปพระอรหันต์เหล่านั้น¹⁸⁴

รัตนเจดีย์ (เจดีย์แปดเหลี่ยม)

ที่ตั้ง

ตั้งอยู่ในเขตวัดจามเทวี ด้านทิศเหนือของวิหารในปัจจุบัน

ประวัติและความสำคัญของเจดีย์

ตำนานมูลศาสนากล่าวว่า พระยาสรพสิทธิเป็นผู้สร้างรัตนเจดีย์ เมื่อพระชนมายุได้ 17 พรรษาและเมื่อพระชนมายุได้ 19 พรรษาจึงได้ฉลองพระเจดีย์¹⁸⁵ นอกจากนั้น ยังปรากฏชื่อ “รัตนเจดีย์” อยู่ในศิลาจารึก ลพ. 2 คือ จารึกพระเจ้าสุวราชสิทธิ (วัดกุฎ) ที่ได้กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์เจดีย์ หลังจากแผ่นดินไหวทำให้เจดีย์พังทลาย ซึ่งนักวิชาการทั่วไปเชื่อว่า “รัตนเจดีย์” ที่ปรากฏในจารึกนั้น หมายถึงเจดีย์กุฎรูปทรงสี่เหลี่ยมในปัจจุบัน มิใช่เจดีย์แปดเหลี่ยมหรือรัตนเจดีย์ในปัจจุบัน เพราะพบจารึก ลพ. 2 อยู่ใกล้ๆ ปัจจุบันได้เรียกชื่อเจดีย์แปดเหลี่ยมองค์นี้ว่า “รัตนเจดีย์” เนื่องจากเชื่อว่า เป็นเจดีย์ที่พระเจ้าสุวราชสิทธิได้บูรณปฏิสังขรณ์ขึ้น และเพื่อให้สอดคล้องกับตำนานที่กล่าวว่าเจดีย์กุฎ เป็นกุฎที่บรรจุพระอัฐิของพระนางจามเทวี

เจดีย์

รัตนเจดีย์ เป็นเจดีย์ทรงปราสาทขนาดเล็ก ผังอยู่ในรูปแปดเหลี่ยมก่อด้วยอิฐ แต่ละด้านของฐานเจดีย์แปดเหลี่ยมกว้างประมาณ 1.80 เมตร และความกว้างของรูปด้านประมาณ 4.40 เมตร ความสูงถึงบนองค์ระฆังประมาณ 10.50 เมตร เรือนธาตุแต่ละด้านประกอบด้วยซุ้มซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน พระหัตถ์ทำปางประทานอภัย เหนือเรือนธาตุเป็นชั้นบัวถลาตลอดทั้ง 3 ชั้น รองรับซุ้มจรนายนขนาดเล็ก 8 ซุ้ม ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่งปางสมาธิ เหนือจากนั้นหักหายไป สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรูปทรงกรวย¹⁸⁶

¹⁸⁴ สุรพล คำริห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, 61-62.

¹⁸⁵ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 214.

¹⁸⁶ สุรพล คำริห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, 64.

ภาพที่ 46 ยอดครันเจดีย์

ภาพที่ 47 พระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่งปางสมาธิ ประดับที่ยอดครันเจดีย์

ผังเจดีย์รูปแปดเหลี่ยม เป็นแผนผังที่พบเห็นได้จากกลุ่มสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมทวารวดี เช่น เจดีย์หมายเลข 13 เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งลักษณะฐานแปดเหลี่ยมนี้เป็นรูปแบบหนึ่ง ที่ทำสืบต่อจากเจดีย์สมัยทวารวดี¹⁸⁷ นอกจากนั้น ยังปรากฏในระยะต่อมาบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง เช่น เจดีย์แปดเหลี่ยมวัดพระแก้วเมืองสุพรรณบุรี ชัยนาท เจดีย์แปดเหลี่ยม วัดมหาธาตุ ลพบุรี เจดีย์แปดเหลี่ยมวัดพระรูป สุพรรณบุรี เป็นต้น โดยเจดีย์แปดเหลี่ยมจัดอยู่ในกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากทวารวดี-ลพบุรีและอู่ทอง โดยรัตนเจดีย์นี้ มีลักษณะคล้ายกับเจดีย์จำลองทำด้วยสำริด สมัยลพบุรี ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ แม้ว่าเจดีย์จำลองสำริดนี้ จะอยู่ในสมัยลพบุรี ซึ่งเป็นกลุ่มศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย โดยปรากฏอยู่ในบริเวณพื้นที่ภาคกลางของไทย และเป็นระยะเวลาที่สืบต่อจากความรุ่งเรืองของวัฒนธรรมทวารวดี ในขณะเดียวกันลักษณะของเจดีย์แปดเหลี่ยมกลับปรากฏที่หริภุญไชย โดยมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันมาก และอาจเป็นการแพร่กระจายของรูปแบบสถาปัตยกรรม จากบริเวณภาคกลางไปยังดินแดนภาคเหนือ สืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ของละโว้และหริภุญไชย¹⁸⁸

¹⁸⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ ,2547), 127.

¹⁸⁸ ภรดี พันธุภากร, “การศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน,” 92-94.

ภาพที่ 48 เจดีย์แปดเหลี่ยมในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี

นักวิชาการได้สันนิษฐานอายุของเจดีย์แปดเหลี่ยมไว้ดังนี้คือ ทฤษฎีแรก อธิบายว่าเจดีย์แปดเหลี่ยม เป็นเจดีย์สมัยทวารวดี ที่มีเทคนิคการก่อสร้างด้วยอิฐแบบทวารวดีถึงขีดสุด เป็นเหตุให้เชื่อว่า เจดีย์แปดเหลี่ยมสร้างขึ้นหลังเจดีย์กู่กุด¹⁸⁹

ทฤษฎีที่สอง อธิบายว่าจากการศึกษาโดยอาศัยหลักฐานคือ ประติมากรรมพระพุทธรูปในซุ้มของเจดีย์แปดเหลี่ยม โดยพิจารณาเทคนิคการสร้างพระพุทธรูป ซึ่งส่วนพระเศียรเป็นดินเผาเชื่อมกับองค์พระพุทธรูปซึ่งเป็นปูนปั้น เป็นเทคนิคที่เกิดก่อนพระพุทธรูปปูนปั้นที่เจดีย์กู่กุด ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าเจดีย์แปดเหลี่ยมน่าจะมีอายุมากกว่าเจดีย์กู่กุดเล็กน้อย และเจดีย์กู่กุดน่าจะถ่ายแบบไปจากเจดีย์แปดเหลี่ยม มากกว่าเจดีย์แปดเหลี่ยมรับแบบจากเจดีย์กู่กุด ดังที่เข้าใจกันมาแต่เดิม¹⁹⁰

ทฤษฎีที่สาม อธิบายว่าเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมทรงสูง มีพระพุทธรูปยืนประดับตามซุ้ม 8 ทิศนั้น เป็นความนิยมของศิลปะสมัยทวารวดีตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 โดยเป็นคติที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะคุปตะ โดยปรากฏในถ้ำอชันดา เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท เบื้องหน้าพระสถูป ต่อมาสถูปแบบนี้ได้เจาะช่อง เพื่อบรรจุพระพุทธรูปประทับนั่ง ทำให้สถูปมีหน้าที่คล้ายกับเรือนแก้ว เมื่อคตินี้ได้แพร่หลายเข้ามาสู่ศิลปะทวารวดี จึงได้เกิดคติพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท ต่อมาในสมัยทวารวดีตอนปลายคติพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทหายไป กลายเป็นคติ

¹⁸⁹ อนุวิทย์ เจริญสุภกุล, “การศึกษาาระบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐในอาคารโบราณสถาน,” วารสารโบราณคดี 5, 3 (สิงหาคม 2517) : 291.

¹⁹⁰ เคนดาว ศิลปานนท์, “หลักฐานใหม่จากวัดกู่กุด ลำพูน,” ในวารสารเมืองโบราณ, 17, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2534) : 133-137 อ้างถึงใน สุรพล คำริห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 66.

นิยมในการสร้างพระพุทธรูปยืนปรากฏในเมืองโบราณหริภุญไชยแห่งนี้ ทั้งยังสอดคล้องกับ เหตุการณ์ที่ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์และตำนานฉบับอื่น ๆ กล่าวถึงการสงครามระหว่างกษัตริย์ สองเมืองระหว่างเมืองโบราณหริภุญไชยกับเมืองละโว้ ในสมัยพระเจ้าอู่ทองจักรพรรดิ แห่ง ละโว้¹⁹¹ ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ดังนั้นจึงเกิดความสัมพันธ์กันทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมจาก เหตุการณ์ดังกล่าวมาข้างต้น

ดังนั้น จึงสันนิษฐานว่า รัตนเจดีย์ น่าจะสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 16 หรืออย่างช้าราวพุทธ ศตวรรษที่ 17 และได้รับอิทธิพลจากศิลปะสมัยทวารวดีตอนปลาย

พระพุทธรูปที่ปรากฏในซุ้มจระนำรัตนเจดีย์ เป็นพระพุทธรูปปางประทานอภัย คือ ประทับยืนยกฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองข้างและหันฝ่าพระหัตถ์ไปข้างหน้าเสมอพระอุระ หรืออาจเป็น พระพุทธรูปปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ที่ทำเป็นพระพุทธรูปประทับยืน จีบพระหัตถ์ทั้ง 2 ข้างท่า แสดงธรรม ส่วนพระเศียรทำด้วยดินเผา ส่วนองค์พระเป็นปูนปั้นที่ปั้นพอกทับอิฐที่อยู่ภายใน ลักษณะพระพักตร์เป็นลักษณะของพระพุทธรูปแบบทวารวดีตอนปลาย คือ พระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระขนงยาวโค้งต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรมองเหลือบลงต่ำ พระโอษฐ์หนาเบะ และจากการ ได้รับอิทธิพลของศิลปะเขมรเข้ามาปน จึงทำให้พระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยม และมีไรพระศก โดยถือ เป็นสมัยหลังสุดของศิลปะทวารวดี อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 16 แต่ในส่วนองค์พระนั้น พระพุทธรูป ทรงครองจีวรห่มคลุม จีวรแนบพระองค์โดยที่ชายจีวร พาดจากข้อพระกรห้อยโค้งลงมาเบื้องล่าง เป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน และปรากฏขอบอันตราวสกเป็นสันนูน ซึ่ง Jean Boisselier กล่าวว่า เป็น ระเบียบแบบแผนอันเป็นที่นิยมของวัฒนธรรมทวารวดีที่พบในภาคกลาง¹⁹²

ภาพที่ 49 พระพุทธรูปยืนในซุ้มจระนำ รัตนเจดีย์

¹⁹¹ น. ฌ ปากน้ำ [นามแฝง], ศิลปะโบราณในสยาม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ ,2537), 341-342.

¹⁹² เรื่องเดียวกัน, 96-97.

พระพุทธรูปยืน 8 องค์ในซุ้มจระนำนั้น เศียรขององค์พระพุทธรูปบางองค์ สันนิษฐานว่าน่าจะทำด้วยดินเผาต่อกับส่วนพระวรกายที่ปั้นด้วยปูน ถือได้ว่าเป็นวิธีการพิเศษ เศียรและองค์พระบางองค์เป็นปูนปั้นทั้งสิ้น¹⁹³ พระรัศมีและเม็ดพระศกทำจากดินเผา บางองค์มีร่องรอยการทาสีบนส่วนที่เป็นจิวร ขอบจิวรที่ห้อยลงตรงส่วนข้อพระบาท หักทบกันอย่างเป็นระเบียบ ตามที่เคยปรากฏที่พระพุทธรูปแบบทวารวดีเช่นที่เมืองลพบุรี นอกจากนั้น ขอบจิวรที่ห้อยจากข้อพระหัตถ์เป็นรอยริ้ว น่าจะเกี่ยวข้องกับอิทธิพลของศิลปะแบบปาละที่แพร่หลายอยู่ที่พุกามด้วย¹⁹⁴ ผิวพระวรกายและพระพักตร์คงปิดทอง เพราะยังเหลือร่องรอยของรักสีดำ ที่ทาเป็นพื้นก่อนการปิดทอง พระกรที่หักหายไป แสดงปางประทานอภัย¹⁹⁵ โดยยื่นพระกรออกจากพระวรกาย ขอบอันตรวาสกหนุนเป็นเส้นตามแนวรอบพระอุทร ต้นพระเพลาหมีแนวโค้งมาบรรจบกันเป็นเส้นหนุนแนวโค้งระหว่างพระเพลา¹⁹⁶ ลักษณะโดยรวมของพระพุทธรูป มีความคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปในซุ้มจระนำของเจดีย์กู่กุด

รูปแบบของซุ้มจระนำ ทั้งเจดีย์กู่กุดและรัตนเจดีย์คล้ายคลึงกัน คือกรอบซุ้มประกอบจากส่วนโค้ง 3 วง มีร่องรอยของแถวใบระกา ใบระกาแต่ละใบเป็นรูปสามเหลี่ยมทรงสูง หรือเรียกอีกอย่างว่า ฝักเพกา ใช้ประดับกรอบซุ้มของศิลปะพุกามที่เรียกว่า Clec หรือ ซุ้มเคล็ก¹⁹⁷ โดยรูปแบบของซุ้มจระนำที่ปรากฏ มีลักษณะคล้ายคลึงกับกรอบซุ้มหน้าต่างและประตูในสถาปัตยกรรมพม่าที่พุกาม เช่น อานันทเจดีย์ นาคายน์ และอะเปะทะนะ ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแบบมอญ จากลักษณะของซุ้มฝักเพกาที่ปรากฏอยู่โดยรอบ จึงเป็นไปได้ว่าอาจได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบพุกาม แต่ขณะเดียวกันฝักเพกาที่รัตนเจดีย์ก็มีลักษณะที่แตกต่างจากซุ้มเคล็กของพม่าอย่างเห็นได้

¹⁹³ อาจเกิดจากการบูรณะภายหลัง ใน สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน,” 454.

¹⁹⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย-ล้านนา, 30.

¹⁹⁵ พระหัตถ์เดิมน่าจะยกขึ้นทั้งสองข้าง บางพระองค์แลเห็นไม่เป็นแกนภายในเชื่อมส่วนพระหัตถ์ ซึ่งอาจแสดงธรรมทั้งสองพระหัตถ์แบบปางเสด็จจากดาวดึงส์ หรือยกขึ้นแบบปางห้ามสมุทร อ้างถึงใน สุรพล ดำริห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, 65.

¹⁹⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย-ล้านนา, 31.

¹⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, 26.

ชัด¹⁹⁸ แต่อย่างไรก็ตาม ได้มีผู้สันนิษฐานว่า ฝักเพกาบนซุ้มจระนำ โดยเฉพาะฝักเพกาสองข้างที่มีลายมกร คล้ายกับเคล็ก รูปแบบสถาปัตยกรรมพุกาม เช่นที่ Nanpaya และ Hsutuangpyi¹⁹⁹

ภาพที่ 50 ซุ้มเคล็ก ที่รัตนเจดีย์

โบราณสถานกุ้งช้างและกุ้งม้า ที่ตั้ง

อยู่บริเวณนอกตัวเมืองโบราณหริภุญไชยไปทางด้านทิศเหนือ ใกล้ชุมชนวัดไก่อ่แก้ว ตำบลในเมือง อำเภอเมือง ปัจจุบันเป็นสถานที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อช้างตามความเชื่อของชาวเมืองลำพูน

ภาพที่ 51 เจดีย์กุ้งช้างและศาลเจ้าพ่อช้าง

¹⁹⁸ ภรดี พันธูภากร, “การศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน,” 97-98.

¹⁹⁹ Staporn Kwanyuen, “Influence of Pagan Art Style on Northern Thai Architecture,” In Study on Pagan : Research Report. (Edited by Organizing Committee, Pagan Symposium and Yoshiaki Ishizawa and Yasushi Kono), (Tokyo : Institute of Asian, 1989), 153.

กู๋ช้าง

ประวัติและความสำคัญของเจดีย์

ประวัติความเป็นมาเชื่อกันว่า เป็นกู๋หรือเป็นที่ฝังศพของพระยาช้างเผือกงาดำชื่อว่า กู๋ขาวงาเนียม หรือ อ้ายก้งาเขียว ซึ่งเป็นช้างของพระนางจามเทวี เมื่อพญาช้างตาย หากนำไปฝังโดยเอาศีรษะหรือปลายงาไปทางทิศใด ผู้คนในทิศนั้นต้องล้มตาย จึงต้องเอาน้ำลงให้ช้างงาขึ้น แล้วก่ออิฐโอบกปูนเป็นวงกลมรอบตัวขึ้นไป ปรากฏเป็นรูปเจดีย์ทรงกลมฟางดังกล่าว²⁰⁰

เจดีย์

มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมฟาง บนฐานหน้ากระดานกลม 5 ชั้น องค์เจดีย์เป็นทรงกระบอก ปลายสอบเข้าหากัน ก่อด้วยอิฐขนาดเล็ก แขนในก่อด้วยอิฐสอดินผสมกับบางส่วนที่สอปูน ผิวนอกก่ออิฐสอปูน องค์เจดีย์ส่วนเหนือฐานบัวคว่ำมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 3.40 เมตร ความสูงองค์เจดีย์จากฐานหน้ากระดานกลมชั้น 1 จนยอดสุด 13 เมตร ส่วนยอดสุดมีพื้นที่รอบแกนกลางกว้าง 83 เซนติเมตร แขนตรงกลางมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 1 เมตร สูงประมาณ 1.20 เมตร ที่สองข้างปลายยอดแกนกลาง มีอิฐก่อไว้เป็นตะพักคล้ายเป็นที่รองรับไม้ และมีตะปูเหล็กฝังติดอยู่จำนวนหนึ่ง²⁰¹

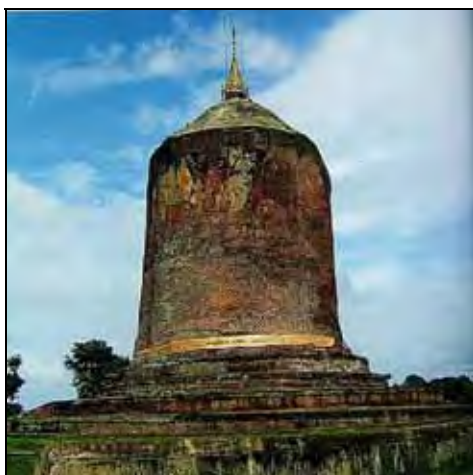
ภาพที่ 52 เจดีย์กู๋ช้าง ในอดีต

“เจดีย์กู๋ช้าง, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

²⁰⁰ สุรพล คำวิหกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, 77.

²⁰¹ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง-บูรณะ และการศึกษาเปรียบเทียบ เจดีย์กู๋ช้าง-กู๋ม้า ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2525. (อัคราณา)

ลักษณะที่ปรากฏมีลักษณะคล้ายเจดีย์ที่พุกาม คือ เจดีย์บอบอคยี่ (Baw baw gyi Stupa) ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมสมัยพยู ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าเจดีย์กุ่ม้าง น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 แต่มีนักวิชาการบางท่านเสนอว่าน่าจะเก่าไปถึงราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 แต่อย่างไรก็ดี จากการขุดค้นทางโบราณคดีและหลักฐานที่พบ สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ในสมัยพระเจ้าติโลกราช และได้รับการซ่อมแซมราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 คราวเดียวกับเจดีย์กุ่ม้า โดยบุคคลชื่อ พัทธเทวกระ²⁰²

ภาพที่ 53 เจดีย์บอบอคยี่

ที่มา : Elizabeth H. Moore, Early Landscapes of Myanmar (Bangkok : River Books, 2007), n.pag.

กุ่ม้า

ประวัติและความสำคัญของเจดีย์

ประวัติความเป็นมา ตามตำนานที่เชื่อกันมากกล่าวว่า กุ่ม้าเป็นกู่หรือที่ฝังศพม้าคู่บารมีของพระเจ้ามหันตยศ

ภาพที่ 54 เจดีย์กุ่ม้า

²⁰² เรื่องเดียวกัน, 16.

เจดีย์

มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงลังกาในศิลปะแบบสุโขทัย มีฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมเตี้ย ๆ รองรับมาลัยเถาเป็นแบบบัวคว่ำสามชั้น องค์ระฆังทรงกลมขนาดใหญ่ มีบัลลังก์เตี้ยอดหัก²⁰³ โดยลักษณะของเจดีย์ มีความใกล้เคียงกับเจดีย์วัดป่าแดงหลวง โดยเฉพาะส่วนเหนือฐานสี่เหลี่ยม ที่มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปขึ้นไปน่าจะมีอายุร่วมสมัยกัน

โบราณสถานวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ที่ตั้ง

หมู่ 1 ตำบลในเมือง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน เขตการปกครองสงฆ์ภาค 7 สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย พระอารามหลวงเอก ระดับวรมหาวิหาร

ภาพที่ 55 ซุ้มโขงหน้าวิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัยในอดีต

ที่มา : วัดพระธาตุหริภุญชัย, สมุดภาพโบราณตำนานวัดพระธาตุหริภุญชัย (เชียงใหม่ : สันติภาพแพ็คพริ้นท์, 2549), 39.

ภาพที่ 56 ซุ้มโขงหน้าวิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัยในปัจจุบัน

ประวัติและความสำคัญของวัด

พระธาตุหริภุญชัย ถือได้ว่าเป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งของภาคเหนือ มีประวัติความเป็นมาอันยาวนานย้อนไปไกลถึงสมัยพุทธกาล ตามตำนานกล่าวว่าพระพุทธเจ้าได้

²⁰³ สุรพล คำวิหัทธกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, 78.

ทรงพุทพยากรณ์ว่า หลังจากพระองค์ทรงปรินิพพานไปแล้ว มหานครชื่อว่า หริภุญไชย จักบังเกิด และรุ่งเรืองขึ้น และมีพระยาชื่อว่า อาทิตยราช จักได้เสวยเมืองแห่งนี้ หลังจากนั้น พระธาตุแห่ง ตลาคต จักออกมาปรากฏและเป็นที่สักการบูชาแก่เมืองแห่งนี้²⁰⁴ ดังนั้น จึงถือได้ว่าวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์และเป็นปูชนียสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคเหนือ

ภาพที่ 57 ภาพถ่ายทางอากาศวัดพระธาตุหริภุญชัย บริเวณประตูทำสิงห์

“ภาพถ่ายทางอากาศวัดพระธาตุหริภุญชัย, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

พระธาตุเจดีย์หริภุญชัย

ที่ตั้ง พระธาตุหริภุญชัย ตั้งอยู่ในตำแหน่งเจดีย์ประธานของวัด ภายในเขตพุทธาวาส

ประวัติและความสำคัญของพระธาตุหริภุญชัย

ในตำนานต่าง ๆ ได้กล่าวไว้ว่าพระธาตุองค์นี้สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 17 โดยพระเจ้าอาทิตยราช เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ โดยให้ก่อเป็น 4 เสา ดังเสาปราสาท สูงได้ 12 คอก ให้เป็นประตูโค้งทั้ง 4 ด้านอยู่ภายนอกโกศธาตุเจดีย์²⁰⁵ ต่อมาในสมัยพระเจ้าสวาวาสิตธิ ทรงปฏิสังขรณ์ และได้มีชาวลังกาทวีปเอาหน่อมหาโพธิ์มาถวาย พระเจ้าสวาวาสิตธิจึงปลูกไว้ในเมืองหริภุญไชยภายใต้มหาเศวตฉัตร แล้วให้สร้างพระพุทธรูป 1 องค์ กับบรรณศาลา 1 หลัง สำหรับไว้พระพุทธรูป ครั้นเสร็จก็ให้ฉลอง กระทำโกศทองคำประดับด้วยแก้ว 7 สิ่ง ใส่ภายนอกโกศทองคำที่พระยาอาทิตยราชกระทำไว้ แล้วเอาหินมาก่อครอบปราสาท อันอาทิตยราชสร้างสูง

²⁰⁴ พระพุทธรูปงาม และพระพุทธรูปงาม, ตำนานมูลศาสนา, 133-135.

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, 212.

ได้ 24 ศอก แล้วให้แต่งเครื่องบูชา²⁰⁶ ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 19 ในสมัยพญามังรายได้ทรงปฏิสังขรณ์ โดยดัดแปลงจากเจดีย์ทรงปราสาทมาเป็นทรงกลม²⁰⁷ และในสมัยพระเจ้าติโลกราชและพระมหาสามิเมธังกร ได้สร้างครอบสถูปให้มีระเบียบพุ่มยอดเป็นอันเดียว²⁰⁸

เจดีย์

ลักษณะขององค์เจดีย์ในปัจจุบัน ประกอบด้วยฐานเชิงสามชั้น รองรับฐานปัทมแบบฐานบัวลูกแก้วย่อเก็จ ซึ่งมีลักษณะเป็นฐานบัวลูกแก้วสองชั้นชนิดฐานย่อเก็จ ต่อจากฐานบัวลูกแก้วขึ้นไปเป็นฐานเชิงกลมสามชั้นตั้งรับมาลัยเถาที่เป็นแบบฐานบัวลูกแก้วกลมสามชั้น รองรับองค์ระฆังกลม มีบัลลังก์ย่อเหลี่ยม ส่วนยอดเป็นปล้องไฉนและปลียอด มีฉัตรประดับ องค์พระบรมธาตุบุหุ้มด้วยแผ่นทองจังโกและปิดแผ่นทองคำเปลวทั้งองค์

ภาพที่ 58 พระธาตุหริภุญชัย

องค์ระฆังของพระธาตุหริภุญชัย มีการประดับด้วยลายประจำยามที่ทิศทั้งแปด คั่นด้วยพระพุทธรูปนูนบนแผ่นทองจังโก จำนวน 8 องค์ เป็นพระพุทธรูปลีลา 3 องค์และพระพุทธรูปยืนพระหัตถ์ไขว้กันหน้าพระอุทรอีก 5 องค์²⁰⁹ พระพุทธรูปดังกล่าวมีจารึกระบุว่า พระมหาเทวีพระ

²⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, 213-214.

²⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, 221.

²⁰⁸ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 124-125.

²⁰⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระพุทธรูปนูนบนแผ่นทองจังโกประดับองค์ระฆัง พระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน,” วารสารเมืองโบราณ 26, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2543) : 96-104.

ราชชนนีของพญาแสนพุทธรงสร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. 1868-1877 เชื่อกันว่าพระพุทธรูปคุณูปบนแผ่นทองจังโกแต่เดิม อาจถูกประดับอยู่ที่บริเวณเรือนธาตุทั้งสี่ด้านขององค์พระบรมธาตุ และเมื่อมีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 จึงได้ถูกย้ายมาประดับที่บริเวณองค์ระฆังรูปแบบเดิมของพระธาตุหริภุญชัย น่าจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด ที่มีองค์ระฆังทรงกลมและเจดีย์ประดับอยู่ที่มุมทั้งสี่ คล้ายคลึงกับเจดีย์เชียงยันในบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัยเช่นเดียวกัน²¹⁰

ภาพที่ 59 พระพุทธรูปยืนพระหัตถ์ไขว้กันหน้าพระอุทร

ภาพที่ 60 พระพุทธรูปลีลา

²¹⁰ สุรพล คำริห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, 69-71.

ภาพที่ 61 พระพุทธรูปยืนพระหัตถ์ไขว่กันหน้าพระอุทร จากการบูรณะในปี พ.ศ. 2552

“ภาพพระพุทธรูปยืน, พ.ศ. 2552,” ภาพถ่ายโดย พีรพงษ์ ไชยวงศ์.

ภาพที่ 62 พระพุทธรูปปางลีลา จากการบูรณะในปี พ.ศ. 2552

“ภาพพระพุทธรูปปางลีลา, พ.ศ. 2552,” ภาพถ่ายโดย พีรพงษ์ ไชยวงศ์.

สุวรรณเจดีย์ หรือปทุมวดีเจดีย์

ภาพที่ 63 สุวรรณเจดีย์ ในปี พ.ศ. 2454

ที่มา : วัดพระธาตุหริภุญชัย , สมุดภาพโบราณตำนานวัดพระธาตุหริภุญชัย (เชียงใหม่ : สันติภาพ
แพ็คพริ้นท์, 2549), 91.

ภาพที่ 64 สุวรรณเจดีย์ในปัจจุบัน

ที่ตั้ง

ตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาส ในบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย ตรงมุมกำแพงทางด้านทิศ
ตะวันตกเฉียงเหนือขององค์พระธาตุ

ประวัติและความสำคัญของเจดีย์

ชาวลำพูนเรียกเจดีย์องค์นี้ว่า พระธาตุเหลี่ยม ในตำนานมูลศาสนา²¹¹และตำนานชินกาล
มาลีปกรณ์²¹² กล่าวว่า พระนางปทุมวดีได้ทรงสร้างเจดีย์ข้างเหนือองค์พระธาตุ เป็นเจดีย์สี่เหลี่ยม

²¹¹ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 212.

²¹² พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 102.

และใส่ทองคำที่ยอด จึงชื่อว่า สุวรรณเจดีย์ หรือที่ชาวบ้านมักเรียกกันว่า ปทุมวดีเจดีย์ สภาพปัจจุบันบริเวณส่วนฐานของเจดีย์ ได้รับการบูรณะโดยกรมศิลปากรและขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2478²¹³

เจดีย์

เป็นเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมก่อด้วยอิฐผสมศิลาแลงมีลักษณะเป็นทรงสี่เหลี่ยม ที่มีชั้นซ้อนกัน 5 ชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มจรณะนำชั้นละ 3 ซุ้ม แต่ละด้านมี 15 ซุ้ม รวม 4 ด้าน เท่ากับ 60 ซุ้ม ภายในซุ้มจรณะประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นประทับยืนปางประทานอภัย ส่วนใหญ่ชำรุด ส่วนยอดของเจดีย์ยังคงเหลือรูปทรงที่สมบูรณ์ เป็นทรงกรวยสี่เหลี่ยม มีกลีบบัวหงายรองรับเป็นจันทระ ส่วนยอดเป็นปล้องไฉนและมีปลียอดเป็นปูนหุ้มโลหะ²¹⁴

ภาพที่ 65 ยอดเจดีย์สุวรรณเจดีย์

สุวรรณเจดีย์ เป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้น ส่วนยอดของเจดีย์อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ที่สุด เจดีย์ก่อสร้างด้วยอิฐทั้งองค์ และเนื่องด้วยองค์เจดีย์มีการบูรณะหลายครั้ง ทำให้มีรูปแบบเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเมื่อแรกสร้าง เจดีย์มีความกว้างของส่วนฐานชั้นล่างสุด 8.12 เมตร และส่วนสูงถึงยอดเจดีย์ประมาณ 17.50 เมตร องค์เจดีย์แม้มีการบูรณะมาแล้วหลายครั้ง แต่สามารถสันนิษฐานจากรูปทรงของเจดีย์และลักษณะประติมากรรมที่เหลืออยู่ในปัจจุบันได้ว่า น่าจะมีอายุอยู่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16²¹⁵

²¹³ สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน,” 436.

²¹⁴ สุรพล คำริห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, 72-73.

²¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 73.

ภาพที่ 66 พระพุทธรูปที่ซุ้มจระนำ

เจดีย์เชียงยัน

ที่ตั้ง

ตั้งอยู่ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โดยอยู่นอกกระเบียงกุด ด้านทิศเหนือขององค์พระธาตุเจดีย์ศรีบุญชัย ห่างไปประมาณ 100 เมตร ในเขตโรงเรียนเมธีวุฒิกร ซึ่งอยู่ระหว่างคณะเชียงยันกับคณะอัฐฐารส เป็นพื้นที่รอบนอกด้านทิศเหนือของเขตพุทธาวาสวัดพระธาตุศรีบุญชัยรวมหาวิหาร

ภาพที่ 67 เจดีย์เชียงยัน ในปี พ.ศ. 2467

ที่มา : วัดพระธาตุศรีบุญชัย ,สมุดภาพโบราณตำนานวัดพระธาตุศรีบุญชัย (เชียงใหม่ : สันติภาพแพ็คพริ้นท์, 2549), 83.

ประวัติและความสำคัญของเจดีย์

เจดีย์เชียงยัน ไม่มีหลักฐานระยะเวลาในการสร้างอย่างชัดเจน โดยที่ตั้งอยู่ในบริเวณของคณะสงฆ์เชียงยัน จึงได้ชื่อว่า เจดีย์เชียงยันหรือเชียงยัน แต่ตามตำนานพื้นบ้านเมืองเหนือ ระบุ

ว่าสร้างโดยแม่ครัว ที่มาทำอาหารให้แก่ผู้ที่มาสร้างพระธาตุเจดีย์หริภุญชัย²¹⁶ ด้วยเหตุนี้จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เจดีย์แม่ครัว

ภาพที่ 68 เจดีย์เชียงยัน ในปัจจุบัน

เจดีย์เชียงยัน อาจได้รับการปฏิสังขรณ์ในช่วงสมัยพระเจ้าติโลกราชถึงพระเมืองแก้ว ราวพุทธศตวรรษที่ 21 เนื่องจากเป็นช่วงที่งานศิลปกรรมและฝีมือช่างเจริญสูงสุด ประกอบกับเป็นช่วงที่มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญชัย จึงอาจบูรณะเจดีย์เชียงยันไปพร้อมกัน และได้รับการบูรณะอีกครั้งโดยกรมศิลปากร ในปี พ.ศ. 2478 เนื่องจากเจดีย์ได้หักพังลงมา²¹⁷

เจดีย์

เจดีย์เชียงยันเป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบยอดเจดีย์ หรือเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด ก่อสร้างด้วยอิฐฐานชั้นล่างกว้างสุดประมาณ 11.35 เมตร และความสูงประมาณ 19 เมตร ส่วนฐานที่ปรากฏในปัจจุบันได้รับการบูรณะมาแล้ว เป็นฐานเชิงซ้อนกัน 4 ชั้น รองรับฐานบัวลูกแก้วย่อเก็จ 20 ส่วนเรือนธาตุประกอบด้วยตัวเรือนธาตุ มีผังเป็นสี่เหลี่ยม มีเสาประดับมุมและจระนำซุ้มลดประจำทั้งสี่ด้าน เนื้อชั้นลดของเรือนธาตุตรงมุมทั้งสี่ด้าน ประดิษฐานด้วยเจดีย์ขนาดเล็ก กลางพื้นที่ของชั้นลดมีแท่นทรงแปดเหลี่ยมสองแท่นตั้งซ้อนลดหลั่นต่อเนื่องกันไปเป็นยอด ประกอบด้วยชั้นกลีบบัวหงาย คั่นสลับเป็นจังหวะกับทรงระฆังและทรงคล้ายลูกจันทร์ ซึ่งซ้อนกันเป็นชุดขึ้นไปหัก

²¹⁶ สงวน โชติสุขรัตน์, น้ำทิพย์เชียงใหม่-ลำพูน (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2514), 206-207.

²¹⁷ สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน,” 458.

หายที่ส่วนปลาย ส่วนยอดนี้หุ้มด้วยแผ่นทองจังโก แต่ไม่ลงมาถึงทรงระฆังลูกล่าง ซึ่งคาดประดับด้วยประจายามรดกซึ่งเป็นงานปูนปั้น เจดีย์แบบนี้เรียกว่า เจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด²¹⁸

ภาพที่ 69 ยอดเจดีย์เชียงยัน

ภาพที่ 70 เจดีย์ขนาดเล็กประดับที่มุมทั้งสี่ เจดีย์เชียงยัน

“ภาพเจดีย์ขนาดเล็กประดับที่มุมทั้งสี่ของเจดีย์เชียงยัน, พ.ศ. 2552,” ภาพถ่ายโดย พีรพงษ์ ไชยวงศ์.

เนื่องจากการบูรณะโดยกรมศิลปากร เกิดความผิดพลาดด้านรูปแบบโดยเฉพาะฐานเจดีย์คือ ตำแหน่งของลูกแก้วที่ฐานบัวลูกแก้วย่อเก็จขาดความสมดุล โดยลูกแก้วสองเส้นชิดขึ้นไป ส่วนบนของท้องไม้ และอีกเส้นชิดลงมาทางด้านล่าง นอกจากนั้นส่วนเหนือเรือนธาตุขึ้นไป คือ

²¹⁸ ลันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย-ล้านนา, 90-91.

ชั้นแว่นฟ้าที่รองรับเจดีย์จำลองที่มุมทั้งสี่ มีลักษณะเป็นชั้นสี่เหลี่ยมเรียบ ดังนั้นจึงไม่สามารถสันนิษฐานถึงรูปแบบที่แท้จริงได้²¹⁹

โบราณสถานวัดบ้านหลวย

โบราณสถานวัดบ้านหลวย แม้ว่าจะไม่มีความสัมพันธ์กับตำนาน ที่กล่าวถึงการสร้างวัดโดยพระนางจามเทวีในยุคแรก หรือเป็นวัดที่อายุการก่อสร้างในสมัยทวารวดี แต่เนื่องจากเป็นสถานที่ที่พบจารึกวัดบ้านหลวย และได้ตั้งชื่อของจารึกตามสถานที่ที่พบจารึกนั้น ดังนั้นจึงได้นำมากล่าวอธิบายเนื่องจากมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับหลักฐานจารึก แม้ว่าข้อความในจารึก จะไม่มีความเกี่ยวข้องกับวัดบ้านหลวยก็ตาม

ที่ตั้ง

วัดบ้านหลวยตั้งอยู่ที่บ้านหลวย หมู่ที่ 2 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โดยเจดีย์อยู่นอกเขตกำแพงวัดบ้านหลวยทางด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ 71 บริเวณวัดบ้านหลวย

ประวัติและความสำคัญของวัด

วัดบ้านหลวยเป็นสถานที่ที่สำคัญแห่งหนึ่ง ตามประวัติความเป็นมาถือว่า วัดแห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2350 โดยกลุ่มชาวยองที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองยอง มาตั้งถิ่นฐานทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำกวง โดยการตั้งถิ่นฐานจะอยู่รวมกันตามกลุ่มหมู่บ้านเดิมที่เมืองยอง โดยชาวบ้านได้มาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเขตกำแพงเมืองลำพูน และได้ร่วมกัน

²¹⁹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “วิจารณ์หนังสือ ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา,” วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2, 1 (2527) : 110.

สร้างวัดบนพื้นที่วัดร้างในหมู่บ้าน และได้ตั้งชื่อวัดตามชื่อหมู่บ้านคือ วัดบ้านหลวยมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้น ก่อนที่ชาวเมืองยองจะมาตั้งถิ่นฐานอยู่นั้น บริเวณวัดเดิมเป็นวัดร้างมาก่อน แต่ไม่ทราบประวัติและความเป็นมาอย่างแน่ชัด จนมาพบจารึก 1 หลักคือ จารึกวัดบ้านหลวย ลพ. 6 โดยเนื้อความในจารึก มิได้กล่าวถึงวัดบ้านหลวย แต่กลับกล่าวถึงวัดเซตวันซึ่งหมายถึงวัดดอนแก้ว และการบำเพ็ญกุศลของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ดังนั้นตัวจารึกจึงมิได้เกี่ยวข้องกับวัดบ้านหลวยแต่อย่างใด จากหลักฐานการบูรณะที่ได้รับการบันทึกไว้ว่า เจดีย์วัดบ้านหลวย ได้สร้างเมื่อ พ.ศ. 2350 และได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งสำคัญในปี พ.ศ. 2535 โดยการสร้างครอบเจดีย์องค์เดิมโดยกลุ่มช่างวัดบ้านตอง ดังนั้นอายุการสร้างจึงอยู่ราวสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ 24 และได้รับการบูรณะในปัจจุบันนี้เอง

เจดีย์

เป็นเจดีย์ก่อสร้างด้วยอิฐฉาบปูนทั้งองค์ ส่วนฐานเจียงมีลักษณะผายกว้างซ้อน 2 ชั้น รองรับฐานย่อเก็จ 28 แบบต่าง ๆ ซึ่งซ้อนกันให้ส่วนฐานมีความสูงขึ้น โดยแก้ปัญหาข้อจำกัดด้านความกว้างของฐานย่อเก็จจำนวนมาก ด้วยการลดความลึกของเก็จลง เพื่อการซ้อนได้มากขึ้นและมีความกว้างของพื้นที่รองรับองค์ระฆังมากขึ้น ส่วนเรือนธาตุประกอบด้วยฐานเจียงกลมซ้อนกัน 4 ชั้น รองรับมาลัยเถาลักษณะเป็นฐานบัวลูกแก้วกลมซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรองรับองค์ระฆังกลม ส่วนยอดประกอบด้วยบัลลังก์ ก้านฉัตร และบัวฝาละมีต่อกับปล้องไฉนเป็นวงซ้อนกัน 15 วงและปลียอดตามลำดับ²²⁰

สรุปผลการศึกษาจากหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับหลักฐานเอกสาร

จากการศึกษารูปแบบและองค์ประกอบของหลักฐานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย ได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่น ๆ ก่อให้เกิดรูปแบบที่แตกต่างและหลากหลายของลักษณะศิลปะและสถาปัตยกรรมในเมืองโบราณหริภุญไชยนี้ โดยสามารถแบ่งกลุ่มจำแนกตามอิทธิพลและที่มาดังนี้

²²⁰ สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน,” 136-138.

1. อิทธิพลวัฒนธรรมปาละ-พุกาม

ในเมืองโบราณหริภุญไชย ปรากฏเจดีย์สี่เหลี่ยมได้แก่ เจดีย์กู่กุด และสุวรรณเจดีย์ ได้มีนักวิชาการเสนอแนะว่า เป็นเจดีย์ที่มีรูปแบบและองค์ประกอบของวัฒนธรรมหริภุญไชย รูปแบบของเจดีย์มีลักษณะเฉพาะ การใช้สอปูนขนาดเล็กประดับมุมเรือนธาตุ เป็นแบบอิทธิพลจากสกุลช่างปาละ-เสนะ²²¹ ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของ ผาสุข อินทราวุธ ที่ได้สันนิษฐานว่า รูปแบบมหาโพธิเจดีย์ น่าจะเป็นต้นแบบของเจดีย์กู่กุดและสุวรรณเจดีย์ ซึ่งเป็นการแสดงถึงการติดต่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมพระพุทธศาสนา โดยอาจเป็นการติดต่อโดยตรงหรืออาจผ่านพม่าอีกที โดยเจดีย์กู่กุดและสุวรรณเจดีย์ น่าจะมีอายุการสร้างราวช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17

2. อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดี

รัตนเจดีย์ เป็นเจดีย์แปดเหลี่ยม ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสมัยทวารวดีตอนปลาย ส่วนรูปแบบของซุ้มจรนำที่ปรากฏ มีลักษณะคล้ายคลึงกับกรอบซุ้มหน้าต่างและประตูในสถาปัตยกรรมพม่าที่พุกาม จึงเป็นไปได้ว่าอาจได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบพุกาม แต่ขณะเดียวกัน ฝักเพกาที่รัตนเจดีย์ก็มีลักษณะที่แตกต่างจากซุ้มเคล็กของพม่า ดังนั้นรัตนเจดีย์จึงน่าจะได้รับอิทธิพลทั้งจากวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมจากศิลปะพุกาม รัตนเจดีย์องค์นี้ จึงน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 หรืออย่างช้าราวพุทธศตวรรษที่ 17

3. อิทธิพลวัฒนธรรม พยู-พุกาม

พระธาตุหริภุญชัย เดิมจากตำนานกล่าวว่า เป็นเจดีย์ทรงปราสาท มีซุ้มประตูโค้งทั้งสี่ด้าน แต่รูปแบบในปัจจุบันที่ปรากฏเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมสร้างราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 โดยได้รับการบูรณะในสมัยพระเจ้าติโลกราช รูปแบบเจดีย์เป็นเจดีย์ทรงกลมค่อนข้างสูงโปร่งและองค์ระฆังเล็ก เชื่อว่าแบบแผนนี้อาจมีพัฒนาการมาจากรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังหรือทรงกลมแบบหนึ่งในศิลปะพม่าแบบพุกาม รูปแบบเดิมของพระธาตุหริภุญชัย สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด ที่มีองค์ระฆังทรงกลมและเจดีย์ประดับอยู่ที่มุม ทั้งสี่คล้ายคลึงกับเจดีย์เชียงยัน ดังนั้นจากรูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบัน กำหนดอายุได้ราวปลายพุทธ

²²¹ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล อ้างถึงใน รัฐฐา ฤทธิศร ,“การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ล้านนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ,2541), 115.

ศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และรูปแบบของพระธาตุหริภุญชัย ได้เป็นต้นแบบของพระธาตุเจดีย์อีกหลาย ๆ องค์ในล้านนาต่อมา

เจดีย์เชียงยัน เป็นเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด โดยเจดีย์เชียงยันอาจถือได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรม ที่มีแผนผังและรูปทรงคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมในศิลปะพม่าแบบพุกาม โดยมีเจดีย์บริวารประดับที่มุมทั้งสี่ ซึ่งเป็นแบบที่นิยมในสถาปัตยกรรมพม่าแบบพุกาม ซึ่งคงรับอิทธิพลสืบทอดมาจากศิลปะพุกามอีกต่อหนึ่ง รวมทั้งลวดลายบัวคอเสื้อที่ประดับเสารับผนัง ก็คล้ายคลึงมาจากลวดลายบนเสาดัดกับผนังในสถาปัตยกรรมพม่าแบบพุกาม จากหลักฐานทางสถาปัตยกรรมสันนิษฐานว่า เจดีย์เชียงยันไม่น่าจะเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 19 และหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดี ก็ยังไม่สามารถระบุอายุของการก่อสร้างได้อย่างชัดเจน

เจดีย์วัดพระยืน รูปแบบสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดพระยืนนี้ คล้ายกับอาณันทะเจดีย์ที่พุกาม แต่อาณันทะเจดีย์ ไม่มีมณฑปทั้ง 4 ด้าน แต่อย่างไรก็ตาม ก็ได้แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของเจดีย์ที่ใกล้เคียงกัน นอกจากนั้น เจดีย์ทรงปราสาทในฝั่งกลม วัดเกาะกลาง ก็ได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของสถาปัตยกรรมพุกามคือ จากลักษณะตรงกลางของเจดีย์ มีเสาค้ำยันรับน้ำหนักหลังคา ซึ่งเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมพุกาม ส่วนเจดีย์ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน วัดเกาะกลางปรากฏกรอบซุ้มจรณะ ที่ใช้อิฐหน้าวัวก่อเป็นกรอบวงโค้ง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของศิลปะพุกามด้วยเช่นกัน แต่อย่างไรก็ดี เจดีย์วัดพระยืนที่ปรากฏรูปแบบในปัจจุบัน เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ ราวพุทธศตวรรษที่ 25

เจดีย์ประธานวัดเกาะกลาง เป็นเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดองค์ มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยม แต่มีซุ้มจรณะยื่นออกมาทั้งสี่ด้าน เจดีย์ตรงกลางทรงกลม มีทางเข้า 1 ด้าน อีก 3 ด้านเป็นประตูหลอก คล้ายเจดีย์สมัยพุกาม สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นระหว่างช่วงปลายสมัยหริภุญไชยถึงต้นราชวงศ์มังราย ส่วนลวดลายปูนปั้นประดับเจดีย์ เกิดจากการบูรณปฏิสังขรณ์ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21

เจดีย์หมายท่า เป็นเจดีย์ขนาดเล็กองค์ระฆังกลม แบบแผนเจดีย์คล้ายเจดีย์ในศิลปะพุกาม ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18

เจดีย์กู่ช้าง เป็นเจดีย์ทรงกรวย มีลักษณะคล้ายเจดีย์ที่พุกาม คือ เจดีย์บอบอคยี่ (Baw baw gyi Stupa) ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมสมัยพุกาม น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 แต่จากการขุดค้นทางโบราณคดีและหลักฐานที่พบ สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ในสมัยพระเจ้าติโลกราช และได้รับการซ่อมแซมราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22

แต่อย่างไรก็ตาม รูปแบบของเจดีย์ก็ทำให้เราได้ทราบถึงอิทธิพลจากวัฒนธรรมพุกาม ที่เข้ามาในเมืองโบราณหริภุญไชยในช่วงเวลาหนึ่ง

ดังจะเห็นได้ว่า ลักษณะของเจดีย์ในเมืองโบราณศรีอยุธยา ได้รับอิทธิพลจากศิลปะพุกามอย่างมากมาให้เห็นได้ชัด และเมื่อพิจารณาถึงเหตุการณ์ทางด้านประวัติศาสตร์ ยิ่งเน้นย้ำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณศรีอยุธยาและอาณาจักรพุกามได้เป็นอย่างดี

4. อิทธิพลเจดีย์ลังกา

ในเมืองโบราณศรีอยุธยานั้น พบเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลจากเจดีย์ทรงลังกาไม่มากนัก เจดีย์กุ่ม้า มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงลังกาในศิลปะแบบสุโขทัย จากลักษณะของเจดีย์และหลักฐานโบราณคดี จึงสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21

ดังจะเห็นได้ว่า รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ ในเมืองโบราณศรีอยุธยาเหล่านี้ ได้รับอิทธิพลทั้งจากวัฒนธรรมอินเดีย ซึ่งอาจรับมาโดยตรงผ่านทางพระพุทธศาสนาหรือผ่านทางวัฒนธรรมทวารวดี หรือรับผ่านมาจากอาณาจักรพุกาม รวมทั้งอิทธิพลเจดีย์จากลังกา โดยส่วนใหญ่เป็นการรับอิทธิพล ภายใต้อิทธิพลกันทางด้านพระพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น จึงสรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ในบริเวณเมืองโบราณศรีอยุธยา นี้ เกิดขึ้นภายใต้อิทธิพลทางพระพุทธศาสนา โดยแสดงออกให้เห็นทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมนั่นเอง

เมืองโบราณหริภุญไชย จากการดำเนินงานที่ผ่านมา

[illegible]

ที่มา : สุรพล ดำริห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 51.

หลักฐานการขุดค้นชั้นวัฒนธรรม

1. ศาลากลางจังหวัดลำพูน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

เมืองโบราณหริภุญไชย ที่ตั้งตามพิภคภูมิศาสตร์อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ $18^{\circ} 34' 16''$ เหนือ และเส้นแวงที่ $99^{\circ} 00' 23'' - 99^{\circ} 00' 46''$ ตะวันออก เมืองโบราณหริภุญไชย มีลักษณะผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมค้อนข้างรี วางตัวตามแนวทิศเหนือใต้ ส่วนกว้างด้านเหนือในแนวตะวันออก-ตะวันตก กว้างประมาณ 440 เมตร ด้านใต้กว้างประมาณ 550 เมตร และยาวในแนวทิศเหนือ-ใต้ ประมาณ 1,000 เมตร ทิศตะวันออกติดกับแม่น้ำกวัง เดิมคงมีกำแพงเมืองล้อมรอบ ซึ่งปัจจุบันเหลือให้เห็นไม่สมบูรณ์นัก

เมื่อ พ.ศ. 2528 โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ได้สำรวจและขุดหลุมทดสอบและศึกษาชั้นทับถมทางวัฒนธรรม ที่บริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดลำพูน และขุดตรวจโดยบรรเวท รุ่งรุจี¹ สรุปผลการขุดค้นไว้ดังนี้ การขุดค้นแบ่งชั้นการขุดค้นได้ 22 ระดับ ในระดับความลึกประมาณ 250 เซนติเมตร แบ่งชั้นดินธรรมชาติทับถมกัน 5 ชั้น แบ่งการอยู่อาศัยได้ 3 ระยะคือ

ระยะที่ 1 เป็นชั้นการอยู่อาศัยของชุมชนในวัฒนธรรมหริภุญไชย และปรากฏหลักฐานการติดต่อกับชุมชนโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 โดยพบภาชนะดินเผาแบบหม้อก้นกลม มีลวดลายประทับบนไหล่ เป็นลายดอกไม้ในกรอบสี่เหลี่ยมเรียงกันไป ซึ่งพบมากที่เมืองโบราณอินทร์บุรี นอกจากนั้นยังพบ ตะคันดินเผา พวยกาดินเผา ฝาปิดภาชนะ ภาชนะเขาสัตว์ แท่นหินบดยา หลักฐานที่สำคัญที่สุดคือตุ๊กตาดินเผารูปเด็กชายเปลือย (คนงูลิง) พบจากการขุดค้นในชั้นดินสมมุติที่ 12 จำนวน 1 ชิ้น และในชั้นดินสมมุติที่ 17 จำนวน 1 ชิ้น ที่คอสวมเครื่องประดับคล้ายลูกปัดกลม ๆ ที่เอวคาดเข็มขัดหรือผ้าคาดเอว ซึ่งเป็นรูปแบบตุ๊กตาที่แพร่หลายในวัฒนธรรมทวารวดี เช่นแหล่งโบราณคดีจันเสน และแหล่งโบราณคดีท่าแค ลพบุรี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ลักษณะของการทับถม ชั้นทับถมหนาและพบเศษภาชนะดินเผาค่อนข้างหนาแน่น ในแต่ละชั้นมีกระดูกสัตว์ เช่น วัว ควาย โดยในชั้นนี้พบเศษเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 เป็นจำนวนมาก

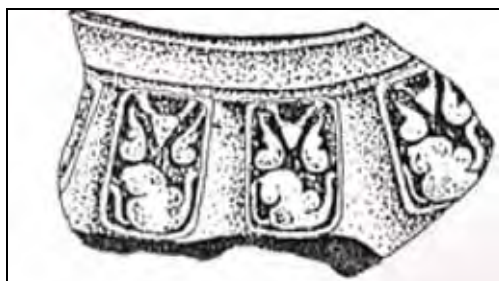
¹ ศาสตราจารย์ ดร. อิศรา อมาตย์กุล และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), 25-26.

ลายเส้นที่ 2 ประติมากรรมตุ๊กตาคนงูลิง จากการขุดค้นศาลากลางจังหวัดลำพูน จากการขุดค้นใน
ชั้นดินสมมุติที่ 12 และชั้นดินสมมุติที่ 17

ที่มา : สายันต์ ไพรชาญจิตร, บรรณาธิการ, โบราณคดีล้านนา 1 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมพันธ์, 2540), 163.

ระยะที่ 2 เป็นระยะอาศัยอยู่ต่อเนื่อง และพบหลักฐานการติดต่อกับชุมชนใกล้เคียงคือ พบเศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยปนกับภาชนะเคลือบจากเตาสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 19-20 และเตาอาณาจักรล้านนา (กลุ่มเตาสันกำแพง) พุทธศตวรรษที่ 20-21 และน่าจะมีการติดต่อกับชาวกับจีน เนื่องจากพบเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ซ่ง พุทธศตวรรษที่ 17-18 สมัยราชวงศ์หยวน พุทธศตวรรษที่ 18-20 และสมัยราชวงศ์หมิง พุทธศตวรรษที่ 20-21

ลายเส้นที่ 3 ลายกดประทับตกแต่งให้

ที่มา : Borvornvate Rungrujee, “Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares,” in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand, Appendix 7j 389-425. December 1-12, 1985, (Bangkok : SPAFA Coordinating Unit, 1985), 407.

ลายเส้นที่ 4 ลวดลายตกแต่งไห : ระยะเวลาที่ 2

ที่มา : Borvornvate Rungrujee, "Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares," in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand, Appendix 7j 389-425. December 1-12, 1985, (Bangkok : SPAFA Co-Ordinating Unit, 1985), 410.

ระยะที่ 3 พบร่องรอยสิ่งก่อสร้างเป็นทางเดิน ก่อด้วยอิฐซ้อนทับกัน 3 ครั้ง สันนิษฐานว่าเป็นสิ่งก่อสร้างและการอยู่อาศัยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ผลจากหลักฐานและการวิเคราะห์แหล่งขุดค้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูนนี้ จึงสันนิษฐานว่าร่องรอยการอยู่อาศัยเริ่มขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 16 หรือไม่น่าจะเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 15 นอกจากนั้น ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของหริภุญไชยกับเมืองทวารวดีในภาคกลาง และระยะเวลาการอยู่อาศัยต่อเนื่องจากระยะแรก ก็สัมพันธ์กับหลักฐานโบราณวัตถุสถานและศิลาจารึกภาษามอญที่พบในเมืองลำพูน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 ดังนั้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูนนี้ จึงมีร่องรอยของการอยู่อาศัยมาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 15-16 และอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนสมัยล้านนา ราวพุทธศตวรรษที่ 19-22 จนถึงปัจจุบัน

2. แหล่งโบราณคดีวัดสังฆาราม (ประตูลิ) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ UTM 47QNA00858302 ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านทิศใต้ ด้านทิศเหนือของแหล่งโบราณคดีติดกับถนนรอบเมืองและคูเมือง

ประวัติของวัดประตูลี้ ปรากฏในจามเทวีวงศ์ปริเฉทที่ 9 ว่าพระนางจามเทวีทรงเป็นผู้สร้างขึ้น เพื่อให้เป็นวัดประจำ 4 มุมเมืองและเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ดวงชะตาของเมือง² นอกจากนั้น ที่นี่ยังพบพระพิมพ์ดินเผารูปแบบต่าง ๆ เช่น พระคง พระลือหน้ายักษ์ พระสิบสอง พระสิบแปด พระยืนจามเทวี เป็นต้น ทั้งยังมีหลักฐานทางศิลปกรรม ประติมากรรมปูนปั้นต่าง ๆ และสถาปัตยกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายหินยานและฝ่ายมหายาน วัดสังฆารามมีการขุดค้น 2 ครั้ง พบหลักฐานโบราณคดีดังนี้

การขุดค้นครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2531 โดยหน่วยศิลปากรที่ 4 กองโบราณคดี กรมศิลปากร³ จากการขุดค้น สามารถแบ่งชั้นวัฒนธรรมได้ 4 ชั้น และพบหลักฐานโบราณคดีดังนี้

ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 หลักฐานโบราณคดีที่พบ เป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างน้อยสองรูปแบบ คือหลักฐานสำคัญในชั้นดินที่อยู่อาศัยดั้งเดิมที่แสดงให้เห็นวิธีการปลงศพสองประการคือ พิธีการฝังศพที่มีการจัดระเบียบในระดับหนึ่ง และพิธีปลงศพโดยการเผา ได้พบภาชนะดินเผาที่มีกลุ่มเศษกระดูกมนุษย์เผาไฟบรรจุอยู่ โดยในชั้นนี้ได้จำแนกหลักฐานออกเป็นสองกลุ่มคือ

หลักฐานที่เป็นอนินทรีย์วัตถุได้แก่ ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกมนุษย์เผาไฟ โดยหม้อมีลักษณะเรียบ ก้นกลม ขอบปากม้วนกลมออกด้านนอก ลำตัวผายโค้งออกก่อนข้างกลม และลูกปิดแก้วสีครามอมน้ำเงิน โดยมีลักษณะเป็นแท่งทรงกระบอก เจาะรูตรงกลาง ส่วนหลักฐานที่เป็นอินทรีย์วัตถุ เป็นกลุ่มโครงกระดูกมนุษย์ เนื่องในพิธีกรรมฝังศพของชุมชนดั้งเดิม โดยทุกโครงหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก นอนตะแคงขวางอเข้า สิ่งที่บรรจุไปพร้อมกับกระดูกคือลูกปิดแก้วสีคราม สภาพโดยรอบโครงกระดูก ไม่ปรากฏร่องรอยผิวดิน และถือว่าเป็นชั้นดินที่อยู่อาศัยในระยะแรก

ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 เป็นชั้นดินที่รองรับหรือเป็นฐานของแนวกำแพงเดิม หลักฐานโบราณคดีที่พบ มีรูปแบบและลักษณะคล้ายคลึงกับชั้นดินด้านบน แต่พบโบราณวัตถุชิ้นสำคัญคือกลุ่มพระพิมพ์ ลูกปิด ตุ๊กตารูปสัตว์ต่าง ๆ โดยภาชนะเนื้อดิน มีการตกแต่งด้วยลายขีดเป็นรูปสามเหลี่ยมเรียงกันตามแนวนอน ลายขูดเป็นลายเส้นตรงขนานกันตามแนวนอน ลายกดเป็นลายซี่

² พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (กรุงเทพฯ : มิตรนราการพิมพ์, 2510), 48-49.

³ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน,” 2531. (อัดสำเนา)

พื้นหนูและลายวงกลมเรียงกันตามแนวนอน หรือเป็นลายสลับพื้นปลา รูปสามเหลี่ยม เมื่อตกแต่งผิวแล้วมีการใช้ฝุ่นสีแดงกดทับอีกทีหนึ่ง ส่วนคนโท ตกแต่งผิวโดยใช้น้ำดินสีแดงหรือสีดำทาทับแล้วขัดมันอีกที หรือทาสีตกแต่งลวดลายด้วยสีขาวและสีดำ หรือเมื่อตกแต่งด้วยลายขูดแล้ว จึงใช้ดินขาวอุดทับลายแล้วจึงขัดมันภายหลัง รูปทรงที่พบมีทั้งหม้อมีเชิง หม้อก้นกลม คนโทและโกศ

ภาพที่ 72 โกศดินเผาพร้อมฝา

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน,” 2531. (อัดสำเนา)

ประติมากรรมที่พบมีทั้งประติมากรรมนูนสูงและประติมากรรมลอยตัว เป็นประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนา กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ประติมากรรมลอยตัว 2 ชิ้นชำรุด เหลือองค์พระบางส่วน รูปทรงเดิมน่าจะเป็นพระพุทธรูปดินเผาประทับนั่ง อีก 1 ชิ้นพบเฉพาะส่วนของพระพักตร์ด้านข้าง มีลักษณะของศิลปกรรมหริภุญไชย กล่าวคือ มีพระพักตร์สี่เหลี่ยมแบบศิลปะมอญ (ทวารวดี) พระเนตรโปน พระขนงโค้งต่อกันเป็นปีกกา พระโอษฐ์เบะหนา พระกรณยาว เม็ดพระศกหนามขนุน กำหนดอายุได้ราว พุทธศตวรรษที่ 17 ส่วนประติมากรรมนูนสูง มีทั้งที่ขึ้นรูปโคลนพระและส่วนที่สำเร็จแล้ว แต่มีสภาพชำรุด

ภาพที่ 73 ชิ้นส่วนของพระพักตร์ด้านข้าง

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน,” 2531. (อัดสำเนา)

พระพิมพ์ดินเผาพบทั้งชิ้นส่วนที่ชำรุดและสมบูรณ์ พบทั้งหมด 3 องค์ องค์แรก เป็นพระพิมพ์ศิลปะหริภุญไชย พระพุทธรูปองค์กลางเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องขัดสมาธิเพชร แสดงปางมารวิชัยเหนือสิงห์แบก มีพระพุทธรูปอีก 2 องค์ ประทับนั่งในปางมารวิชัยอยู่เคียงข้าง และเคียงข้างด้วยสาวกอีกข้างละองค์ เนื้อพระเศียรพระพุทธรูปองค์กลาง เป็นชุ่มซึ่งมีเจดีย์ทรงปราสาทอยู่เบื้องบน พระพุทธรูปองค์อื่น ๆ ประทับอยู่ข้าง ๆ และเหนือชุ่มทรงปราสาทนี้ ลักษณะพระพุทธรูป ได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละ ส่วนชุ่มและแบบของปราสาท เป็นแบบหริภุญไชยแท้ เปรียบเทียบได้กับเจดีย์เหลี่ยมวัดกู่กุด ที่บูรณะราว พ.ศ. 1761 พระพิมพ์แบบนี้เรียกว่า “พระสามหอมเดียว”

องค์ที่สอง เป็นพระพิมพ์แสดงภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องอยู่กึ่งกลางภาพ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานบัวคว่ำ บัวหงาย รองรับด้วยสิงห์แบก 3 ตัว พระหัตถ์แสดงปางมารวิชัย ส่วนพระพุทธรูปที่อยู่รายรอบมีขนาดเล็กกว่าและแสดงปางมารวิชัยเช่นเดียวกัน ชุ่มพระที่รองรับด้านหลัง มีลักษณะคล้ายประภามณฑล รูปแบบศิลปกรรมแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะเขมรแบบบาเยน กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 18

องค์ที่สาม เป็นพระพิมพ์สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แสดงปางมารวิชัยครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา พระพักตร์สี่เหลี่ยม ไรพระศกโค้งปีกกา ขมวดพระเกศาเล็ก พระเกตุมาลาเป็นต่อมกลม ด้านหลังองค์พระเป็นชุ่มและเจดีย์ทรงปาละ ขนาบข้างรวม 2 องค์ ด้านบนเป็นดอกบัวและสลับแบบพุทธรักษา คติการสร้างพระพิมพ์แบบนี้ ดัดแปลงมาจากศิลปะมอญพุกาม กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 16

ลายเส้นที่ 5 พระพิมพ์ชุ่มพุทธรักษา

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน,” 2531. (อัดสำเนา)

นอกจากนั้น ยังพบภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกมนุษย์เผาไฟ และโครงกระดูกมนุษย์ 3 โครง โดยหันศีรษะไปทางทิศใต้บนตะแคงขวางอเข้า โดยโครงหมายเลข 2 ฝังร่วมกับลูกปัดแก้วสีคราม

ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 หลักฐานโบราณคดีที่พบไม่มีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงมากนัก ตกแต่งลายขีดเป็นรูปสามเหลี่ยมเรียงตัวกันตามแนวนอน ลายขีดเป็นลายเส้นตรงขนานกันตามแนวนอน ลายกดเป็นลายซี่ฟันหนูเรียงกันตามแนวนอน และลายสามเหลี่ยมเรียงกัน ส่วนเนื้อแกร่งมีทั้งไม่เคลือบผิว และเคลือบใส

รูปทรงที่พบ ได้แก่ ตะคัน หม้อก้นกลม โถใส่น้ำ และน้ำดิน โดยเฉพาะหม้อมีเชิง ปากบานออก ขอบปากมีรอยหยัก คอคอดสั้น ลำตัวกลมผายออก แล้วโค้งสอบเข้าหาส่วนฐาน ก้นทำเป็นเชิงเตี้ย ตกแต่งลวดลายบริเวณไหล่และเชิงฐาน เป็นลายขีดรูปสามเหลี่ยม ลายวงกลม และลายเส้นตรงขนานกันตามแนวนอน

ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 พบร่องรอยวัตถุในปัจจุบันปะปน หลักฐานโบราณคดีที่พบคือภาชนะเนื้อดิน ตกแต่งลวดลายหลายประเภทดังนี้ ลายขีดรูปสามเหลี่ยมเรียงกันในแนวนอน ลายขีดเป็นเส้นตรงขนานกันในแนวนอน ลายประทับ ลายเชือกทาบ แหทาบ เลือทาบ และลายกดโดยใช้ลูกกลิ้งหมุนลงบนผิวภาชนะเป็นรูปซี่ฟันหนู และลายวงกลมเรียงกันตามแนวนอน

รูปทรงที่พบได้แก่ ตะคัน น้ำดิน หม้อก้นกลม โถใส่น้ำมีฝา และฝาโกศทรงประทุนคว่ำ ส่วนยอดทำเป็นดอกบัวตูม ส่วนฝาทำแหลมลดกันลงมาเป็นชั้น ๆ ตกแต่งลวดลายเป็นวงกลมเรียงกันตามแนวนอน ลายซี่ฟันหนูและลายสามเหลี่ยมเรียงกันตามแนวนอน

นอกจากนั้น ยังพบกระสุนดินเผา กระเบื้องดินเผา ภาชนะเนื้อแกร่ง รูปทรงที่พบคือ กระปุก เป็นชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน ปลายสมัยราชวงศ์หยวนหรือต้นสมัยราชวงศ์หมิง เนื้อดินขาว น้ำเคลือบสีเทาแกมเขียวมะกอก และไหปากบาน คอดสั้นก้นแบนเรียบ

การกำหนดอายุ ตามตำนานเดิมเชื่อว่าวัดประตูลี้ มีอายุอยู่ในช่วงการสถาปนาเมืองโบราณหรืออุทโยชัย ราวพุทธศตวรรษที่ 13 แต่หลักฐานทางโบราณคดีโดยเฉพาะในชั้นดินธรรมชาติที่ 4 เป็นชั้นอยู่อาศัยเริ่มแรก พบร่องรอยการปลงศพสองลักษณะผสมผสานกัน ระหว่างชุมชนดั้งเดิมที่นิยมประเพณีการฝังศพโดยการฝังสิ่งของร่วมไปกับศพ และการปลงศพแบบใหม่ของกลุ่มชนที่เพิ่งอพยพเข้ามา โดยนำเอาพิธีปลงศพที่ทำกันเนื่องในคติทางพระพุทธศาสนา คือการปลงศพโดยการเผา เนื่องจากได้พบภาชนะดินเผามีกระดูกมนุษย์เผาไฟบรรจุอยู่ นอกจากนี้ พระพิมพ์ดินเผาที่มีด้านบนเป็นดอกบัวและสลับแบบพุทธคยา เป็นลักษณะไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 16 รวมถึงโบราณวัตถุอื่น ๆ เช่น ภาชนะดินเผา ลูกปัดแก้ว ล้วนมีรูปแบบและอยู่ในช่วงที่ไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 16 ดังนั้น บริเวณวัดสังฆารามจึงน่าจะเป็นที่อยู่อาศัยของหลายชุมชน ที่เริ่มก่อตัว

เข้าสู่พัฒนาการของสังคม กำหนดอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 16 และไม่น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 ตามตำนาน

การขุดค้นครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2534 ดำเนินการโดย ผาสุข อินทราวุธและคณะ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร⁴ ผลการขุดค้นพบว่ามีชั้นดินธรรมชาติทับถมกัน 9 ชั้น แบ่งตามวิวัฒนาการทางเทคโนโลยีและรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้ของชุมชนออกได้ 4 ชั้น วัฒนธรรม หรือ 4 ระยะของการอยู่อาศัยดังนี้

ระยะที่ 1 เป็นระยะเริ่มแรกของการอยู่อาศัย ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 6-9 โบราณวัตถุส่วนใหญ่ที่พบ เป็นภาชนะดินเผาเนื้อไม่แกร่งและไม่เคลือบ เป็นภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ซึ่งรูปแบบที่พบเป็นประเภทเครื่องใช้ในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น เชิงเทียน นอกนั้นเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยเหล็กแต่ผุกร่อน นอกจากนั้นยังพบลูกปัดแก้วและถ่านที่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์

ระยะที่ 2 เป็นการอยู่อาศัยต่อเนื่องจากระยะแรก ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติชั้นที่ 3-5 โบราณวัตถุที่พบคือ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาประเภทเนื้อแกร่ง ได้แก่เครื่องเคลือบสีขาวย สมัยราชวงศ์ข่ง ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 และพบเศษอิฐกระจายหนาแน่น สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นร่องรอยของฐานอาคาร

ลายเส้นที่ 6 ลวดลายและชิ้นส่วนภาชนะดินเผา แบบหริภุญไชย

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2536), ภาพลายเส้น 22.

ระยะที่ 3 เป็นการอยู่อาศัยต่อเนื่องจากระยะที่สอง ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 2-3 พบโบราณวัตถุคือ เครื่องประดับสำริด เครื่องมือเหล็ก ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ปนกับภาชนะเคลือบจากเตาล้านนา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-21 โบราณวัตถุชิ้นสำคัญคือ พระพิมพ์หลายรูปแบบ รูปแบบที่พบมากที่สุดคือ พระสิบสอง นอกจากนั้นมีพระกวาง

⁴ ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 37-43.

พระลือน้ำมงคล และในชั้นดินธรรมชาติที่ 2 ปรากฏร่องรอยแนวกำแพงอิฐขวางจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปยังทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในชั้นดินธรรมชาติที่ 3 พบกะโหลกศีรษะมนุษย์ในมุมตะวันตกเฉียงใต้ หันศีรษะไปทางตะวันตก หันหน้าไปทางทิศใต้ ด้านขวาของกะโหลกมีเครื่องมือเหล็กวางอยู่ด้วย และชิ้นส่วนกระดูกแขนมนุษย์ขนานกับแนวกำแพง เมื่อนำถ่านในชั้นนี้ไปหาอายุ ได้ค่าอายุ 730 ± 60 B.P หรือราวพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 74 พระลือสอง วัดประตูลี้

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2536), ภาพที่ 27.

ระยะที่ 4 เป็นร่องรอยการอยู่อาศัยของคนในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ปนกับเครื่องถ้วยจีนลายคราม ราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 และพบกระเบื้องมุงหลังคา ซึ่งน่าจะเป็นกระเบื้องหลังคาวิหารที่สร้างในสมัยกรุงศรีวิชัย

โบราณวัตถุสำคัญที่ได้จากการขุดค้นพบหลายประเภทดังนี้คือ โบราณวัตถุประเภทโลหะ ทำด้วยสำริดและเหล็ก คือกระปวนสำริดและเครื่องมือเหล็กที่ผุกร่อน กระจายอยู่ในชั้นวัฒนธรรมที่ 2-4 โบราณวัตถุประเภทแก้ว พบลูกปัดแก้วสีเขียวและสีฟ้า ส่วนโบราณวัตถุประเภทดินเผาได้แก่ พระพิมพ์ดินเผาพบหลายพิมพ์ด้วยกัน ทั้งพระลือน้ำมงคล พระกวางและพระลือสอง เบี้ยดินเผา ตะคัน หินดู เซิงเทียน พบประมาณ 5-6 ชิ้น มีขนาดสูงต่ำลดหลั่นกันตั้งแต่ 20-30 เซนติเมตร มีเนื้อละเอียดมาก ตกแต่งด้วยลายเขียนสีเป็นลายเส้นสีแดงบนพื้นสีนวล เบ้าดินดิบกระเบื้องดินเผา และภาชนะดินเผาซึ่งพบจำนวนมากทั้งเคลือบและไม่เคลือบ

ภาชนะดินเผาเคลือบ พบทั้งเครื่องถ้วยจีนแบบเคลือบขาว โดยขุดพบในชั้นวัฒนธรรมหริภุญไชย และเครื่องเคลือบพื้นเมือง ส่วนภาชนะไม่เคลือบพบเป็นจำนวนมาก เนื้อไม่แกร่ง เนื้อดินละเอียด สีออกขาวนวลค่อนข้างเหลือง ผิวภาชนะทั้งนอกในและไส้กลางสุกเสมอกัน มีทั้งแบบเรียบและตกแต่งลวดลาย มี 2 เทคนิคคือ การเขียนสีแดงบนพื้นครีมและการขูดร่องลึกเป็นลวดลาย

ต่าง ๆ โดยรูปทรงที่พบได้แก่ หม้อก้นกลมพบทั้งขนาดใหญ่และเล็ก ไม่มีการตกแต่งลวดลาย ครกเนื้อไม้แกร่งหลายขนาดพบในวัฒนธรรมหริภุญไชย ส่วนครกเนื้อแกร่งพบในวัฒนธรรมล้านนา ไหขนาดใหญ่ เนื้อค่อนข้างหนา ตกแต่งผิวด้านนอกด้วยเทคนิคการขูดเป็นร่องยาว ๆ ตกแต่งด้วยลายเขียนสีแดงบนพื้นสีนวล พบในชั้นวัฒนธรรมหริภุญไชย คนโทส่วนใหญ่ตกแต่งด้วยการเขียนสีแดงบนพื้นสีนวล และการขูดร่องยาว ๆ เป็นลวดลายต่าง ๆ พบทั้งวัฒนธรรมหริภุญไชยและวัฒนธรรมล้านนา และกาน้ำมีพวยพบไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นกาน้ำที่มีคอสูง ปากผายและมีพวยยาว พบในชั้นวัฒนธรรมหริภุญไชย

ภาพที่ 75 กาน้ำคอสูง ปากผาย มีพวยยาว

ที่มา : ภาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2536), ภาพที่ 64.

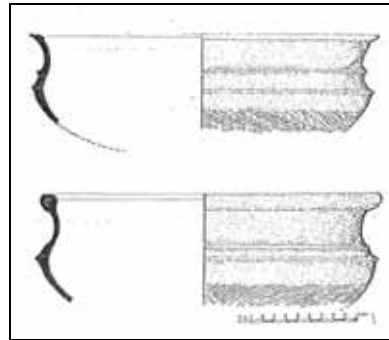
3. โบราณสถานวัดพระธาตุหริภุญชัย ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

วัดพระธาตุหริภุญชัย เป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญ โดยในตำนานกล่าวว่าสร้างโดยพระเจ้าอาทิตยราชราวพุทธศตวรรษที่ 17 แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มี การขุดค้นทางโบราณคดีทั้งหมด 2 ครั้ง พบหลักฐานโบราณคดีดังนี้

ครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2534 บริเวณหอปฏิบัติศึกษา ดำเนินการโดย ภาสุข อินทราวุธและคณะ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร⁵ เดิมสถานที่นี้เคยเป็นที่ตั้งของวัด สะดือเมืองมาก่อน ผลการขุดค้นพบว่า มีชั้นดินธรรมชาติทับถมอยู่ 6 ชั้น แบ่งชั้นวัฒนธรรมได้ 5 ชั้นวัฒนธรรม หรือ 5 ระยะของการอยู่อาศัยดังนี้

ระยะที่ 1 เป็นระยะเริ่มแรกของการอยู่อาศัย ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 6 โบราณวัตถุที่พบคือ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินไม่แกร่งและไม่เคลือบ เนื้อหยาบ ส่วนใหญ่เป็นสีดำ พบหม้อมีสันมากที่สุด

⁵ เรื่องเดียวกัน, 43-46.

ลายเส้นที่ 7 หม้อมีสัน

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2536), ภาพลายเส้น 18.

ระยะที่ 2 เป็นการอยู่อาศัยต่อเนื่องจากระยะแรก ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 5 โบราณวัตถุที่พบคือ ชิ้นส่วนภาชนะเนื้อหยาบ แบบเดียวกับระยะที่ 1 ปะปนอยู่กับภาชนะเนื้อละเอียด ไม่เคลือบ ซึ่งเป็นภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยจำนวนมาก และพบถ่านซึ่งเกิดจากกิจกรรมมนุษย์จำนวนหนึ่ง

ลายเส้นที่ 8 หม้อน้ำสมัยหริภุญไชย

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2536), ภาพลายเส้น 16.

ระยะที่ 3 เป็นการอยู่อาศัยต่อเนื่องจากระยะที่สอง ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 5 ช่วงบน โบราณวัตถุที่พบคือ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อละเอียด ไม่เคลือบ ซึ่งเป็นภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยปะปนอยู่กับภาชนะเคลือบเตาล้านนา ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21

ระยะที่ 4 ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 3-4 โบราณวัตถุที่พบคือ ชิ้นส่วนเครื่องประดับสำริด ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยปะปนกับภาชนะเคลือบเตาล้านนาและเครื่องลายครามจีน นอกจากนั้นยังพบกระเบื้องมุงหลังคา เนื้อละเอียดไม่เคลือบ ตกแต่งลวดลายจำนวนมาก และยังพบถ่านซึ่งเกิดจากกิจกรรมมนุษย์จำนวนหนึ่ง

ระยะที่ 5 เป็นชั้นดินที่ถูกรบกวนจากกิจกรรมของมนุษย์ในปัจจุบัน ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 1-2 ช่วงบนสุดเป็นดินถมใหม่

โบราณวัตถุสำคัญที่ได้จากการขุดค้นมีหลายประเภทดังนี้คือ โบราณวัตถุประเภทโลหะ พบชิ้นส่วนเครื่องประดับสำริดหลายชิ้น โบราณวัตถุประเภทดินเผา เช่น ลูกกระสุน ตะคัน หินดู ภาชนะดินเผาทั้งภาชนะเคลือบและภาชนะไม่เคลือบ

ภาชนะเคลือบ เป็นเครื่องถ้วยจีนคือเคลือบขาว สมัยราชวงศ์ซ่ง ในชั้นวัฒนธรรมหริภุญไชย และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง และมี 1 ชิ้นที่มีตัวหนังสือจีนได้ก้นถ้วย อ่านได้ว่า พระเจ้าชวนถ่ง ซึ่งครองราชย์อยู่ในช่วง พ.ศ. 2452-2454 และยังพบเครื่องเคลือบพื้นเมืองคือจากเตาวังเหนือและเตากาหลง ส่วนภาชนะดินเผาไม่เคลือบพบหลายรูปแบบดังนี้ หม้อก้นกลม ครก ไห ขนาดใหญ่ คนโท กาน้ำมีพวย โบราณวัตถุรูปแบบที่สำคัญคือ หม้อมีสัน เนื้อหยาบ สีผิวออกสีน้ำตาลและสีดำ เนื้อภาชนะมีส่วนผสมของทราย เป็นหม้อปากผาย มีทั้งก้นลึกและก้นตื้น ทั้งก้นกลมและก้นตัด ตกแต่งโดยทำเส้นนูนเป็นสันตั้งแต่ 1-3 เส้นบริเวณปากภาชนะ สันบางครั้งจะยื่นเป็นจางงอยออกมา และช่วงล่างของหม้อตั้งแต่ได้สันลงมาตลอดใบ ส่วนใหญ่ตกแต่งด้วยลายขูดขีดลายเชือกหรือจักสานทาบ

ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2548 ที่เจดีย์เชียงยัน ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัย ดำเนินการโดยกรมศิลปากร สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่⁶ ผลการศึกษาจากการขุดค้น สามารถแบ่งชั้นดินสมมุติได้ 32 ชั้น และลำดับการทับถมชั้นดินธรรมชาติ โดยแบ่งได้ 8 ชั้นดินธรรมชาติ และ 3 ชั้นวัฒนธรรม ดังนี้ (ดูรายละเอียดในบทที่ 5)

ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 เป็นชั้นวัฒนธรรมแรกเริ่มของการอยู่อาศัยของมนุษย์ โบราณวัตถุที่พบ แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมทวารวดี และจากรายละเอียดของหลักฐาน สามารถแบ่งชั้นวัฒนธรรมนี้ 3 ระยะ ระยะที่ 1 ระยะแรกนี้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นสังคมขนาดเล็ก และน่าจะเป็นชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทวารวดี ระยะที่ 2 เป็นชั้นดินที่มี

⁶ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราณา)

ความหนาและหลักฐานโบราณวัตถุต่างๆ ก็มีจำนวนมาก ทำให้เชื่อว่าบริเวณนี้ น่าจะมีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องและยาวนาน และมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมทวารวดีเช่นเดียวกัน สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-16 สอดคล้องกับการขุดค้นแหล่งโบราณคดีวัดพระธาตุหริภุญชัยโดย ผาสุข อินทรารุชและคณะ ทั้งในแง่ของโบราณวัตถุและระดับความลึกที่พบอยู่ประมาณ 3 เมตรจากพื้นดินปัจจุบัน ซึ่งตรงกับชั้นวัฒนธรรมที่ 1 และ 2 ของการขุดค้นบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย ส่วนระยะที่ 3 พบหลักฐานที่แสดงการอาศัยของผู้คน ที่มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมทวารวดี โดยเฉพาะร่องรอยของหลุมเสา ที่พบตอนบนของชั้นวัฒนธรรม แสดงถึงร่องรอยการอยู่อาศัยครั้งสุดท้ายของวัฒนธรรมนี้ จากหลักฐานที่พบสันนิษฐานว่า ชั้นวัฒนธรรมนี้น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-19

ภาพที่ 76 หม้อมีสันเนื้อดินสีดำ ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ สภาพเกือบสมบูรณ์

ภาพที่ 77 ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ตกแต่งด้วยการเขียนลายด้วยน้ำดินสีขาว

ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 เป็นชั้นวัฒนธรรมที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่จากที่อยู่อาศัยในวัฒนธรรมที่ 1 มาเป็นพื้นที่ศาสนสถาน โดยแบ่งช่วงกิจกรรมออกเป็น 2 ช่วงเวลาคือ ช่วงต้น จากหลักฐานที่พบพบหลักฐานปะปนกันในลักษณะเช่นนี้ ตรงกับชั้นวัฒนธรรมที่ 4 ของการขุดค้นครั้งก่อน ซึ่งกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ทำให้ช่วงปลายของชั้นวัฒนธรรมที่ 2 ซึ่งเป็นช่วงการใช้งานจนถึงการทิ้งร้าง น่าจะมีอายุไม่เกินไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 20-21 ส่วนช่วงปลายโบราณวัตถุเหมือนกับช่วงต้น แต่จากร่องรอยของสิ่งก่อสร้าง เป็นช่วงการใช้งานโบราณสถาน

ภาพที่ 78 ชิ้นส่วนภาชนะแบบหริภุญไชย ตกแต่งด้วยการเขียนลายด้วยน้ำดินสีแดง

ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 เป็นชั้นดินการทิ้งร้างโบราณสถานจนถึงชั้นดินปัจจุบัน

ภาพที่ 79 ชิ้นส่วนขอบปากภาชนะเนื้อดิน ลายกดประทับ

การกำหนดอายุการสร้างเจดีย์ จากหลักฐานและข้อมูลที่กล่าวมา สันนิษฐานว่าเจดีย์เชียงยืน น่าจะมีอายุการสร้างที่ไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 20 และมีการบูรณะอีกครั้งหลังจากการสร้าง ซึ่งไม่สามารถระบุได้แน่ชัด อาจอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 ก่อนถูกทิ้งร้างจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 25

4. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (วัดแสนข้าวห่อ) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

เมื่อ พ.ศ. 2539 ฝ่ายวิชาการ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ ดำเนินการขุดค้นโดย นายสาयนต์ ไพรชาญจิตร⁷ แหล่งโบราณคดีนี้เคยเป็นวัดแสนข้าวห่อและเป็นที่ตั้งของคุกนักโทษ ก่อนที่จะปรับมาเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย นอกจากนั้น ที่นี่ยังได้พบจารึก 1 หลัก คือจารึกวัดแสนข้าวห่อ (ลพ. 7) จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ภาษามอญ ผลการขุดค้น พบหลักฐานการใช้พื้นที่ในการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เริ่มแรกของ

⁷ สาयนต์ ไพรชาญจิตร, บรรณาธิการ, โบราณคดีล้านนา 1 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2540), 79-81.

อาณาจักรทวารวดี ล้านนา และรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน สามารถแบ่งชั้นการอยู่อาศัยได้ 6 ระยะ (ดูรายละเอียดในบทที่ 5)

5. แหล่งโบราณคดีวัดมณีาราม (ภูละมุก) ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ประมาณเส้นรุ้งที่ $18^{\circ} 32' 58''$ เหนือและเส้นแวงที่ $98^{\circ} 58' 50''$ ตะวันออก ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตัวเมืองลำพูน ห่างจากศาลากลางราว 4 กิโลเมตร ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำกวัง มีการขุดค้น 2 ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2534 ดำเนินการขุดค้นโดย ผาสุข อินทราวุธและคณะ⁸ จากการสำรวจพื้นที่ภายในเขตวัด มีร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนในอดีตอยู่บ้าง แต่บริเวณที่มีการอาศัยอย่างหนาแน่นอยู่นอกเขตวัดด้านทิศเหนือริมแม่น้ำกวัง ส่วนการขุดค้นทางโบราณคดี ได้ขุดค้นภายในบริเวณวัดทางทิศตะวันออกของเจดีย์ พบว่ามีชั้นดินธรรมชาติ 9 ชั้น ปรากฏร่องรอยกิจกรรมมนุษย์ 3 ระยะ หรือ 3 ชั้นวัฒนธรรม ดังนี้

ระยะที่ 1 ร่องรอยกิจกรรมของชุมชนโบราณ ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 4-6 ส่วนในชั้นดินธรรมชาติที่ 7-9 เป็นชั้นดินธรรมชาติที่เกิดจากการตกตะกอนของทรายริมแม่น้ำกวัง โบราณวัตถุส่วนใหญ่พบภาชนะดินเผาแบบทวารวดี เครื่องประดับสำริด เมื่อนำถ่านที่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ ไปหาอายุได้ 1080 ± 170 B.P หรือราวพุทธศตวรรษที่ 15-16

ระยะที่ 2 พบร่องรอยกิจกรรมที่ต่อเนื่องจากชั้นแรก ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 3 โบราณวัตถุที่พบคือ ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยล้านนา พุทธศตวรรษที่ 20-21 เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์หยวน พุทธศตวรรษที่ 18-20 และสมัยราชวงศ์หมิง พุทธศตวรรษที่ 20-21 ปะปนกับเครื่องถ้วยแบบทวารวดี

ระยะที่ 3 พบร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ในปัจจุบัน ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 1-2 (ชั้นรบกวน) พบดินที่นำมาถมสมัยกรุงศรีวิชัย แต่โบราณวัตถุที่พบในชั้นดินบนสุด กลับพบเม็ดพระศกและปูนปั้น ซึ่งขมวลเป็นกันหอยแหลมสูง อันเป็นแบบนิยมของเม็ดพระศกดินเผาและปูนปั้นแบบทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 และบริเวณวัดยังได้ขุดพบเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นและดินเผา ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 หลายเศียร แสดงว่าสถานที่นี้เคยเป็นที่ตั้งศาสนสถานรุ่นเก่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 หรือเก่ากว่านั้น

⁸ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 47-50.

ภาพที่ 80 เศียรพระพุทธรูป

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2536), ภาพที่ 48.

โบราณวัตถุสำคัญที่ได้จากการขุดค้นมีปริมาณน้อย เนื่องจากมีร่องรอยการอยู่อาศัยไม่มากนัก แต่มีร่องรอยว่าเคยเป็นที่ตั้งศาสนสถานในสมัยทวารวดี เนื่องจากพบชิ้นส่วนของประติมากรรมที่ใช้ประดับศาสนสถาน กระจายอยู่ในชั้นดินบริเวณแหล่งโบราณคดีนี้

โบราณวัตถุที่พบแบ่งเป็น โบราณวัตถุประเภทโลหะ เช่น ลูกกระพรวนและจี้สำริดรูปตัวนก ส่วนโลหะประเภทเหล็กมีกระดูกงูโบราณวัตถุประเภทปูนปั้น เป็นประติมากรรมที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรม และชิ้นส่วนของพระพุทธรูปปูนปั้นที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรม พบมากที่สุดคือ เม็ดพระศกปูนปั้นขมวดกันหอยแหลมสูง โบราณวัตถุประเภทดินเผา เช่น ตะคัน เบ้าดินเผา ลูกกระสุน และภาชนะดินเผา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นโบราณวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนา แต่ชิ้นส่วนแตกหักมาก จนไม่ทราบรูปทรงที่แน่นอน

การขุดค้นครั้งที่ 2 โครงการขุดแต่งศึกษาหลักศิลาและร่องรอยโบราณสถานวัดรมณียาราม หมู่ 4 บ้านศรีข้อย ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เมื่อ พ.ศ. 2548 โดย จังหวัดเชียงใหม่ (กลุ่มล้านนา) และสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ กรมศิลปากร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย⁹

⁹ จังหวัดเชียงใหม่ (กลุ่มล้านนา) และสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, กรมศิลปากร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, “โครงการขุดแต่งศึกษาหลักศิลาและร่องรอยโบราณสถานวัดรมณียาราม หมู่ 4 บ้านศรีข้อย ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราณา)

จากการศึกษาพบว่า เดิมจากตำนานมูลศาสนาระบุว่า บ้านระมั่ง รมยคาม เป็นที่ประทับชั่วคราวของพระนางจามเทวี ก่อนที่จะเข้ามายังเมืองโบราณหริภุญไชย¹⁰ แต่หลักฐานทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในปัจจุบัน เป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา ซึ่งน่าจะเป็นการปฏิสังขรณ์ราวพุทธศตวรรษที่ 21 สมัยพระเจ้าติโลกราช ส่วนรูปแบบเดิม สันนิษฐานว่าอาจเป็นเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด แบบเดียวกับเจดีย์เชียงยันในวัดพระธาตุหริภุญชัย หลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดี กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 หรือเก่ากว่านั้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-16 เนื่องจากพบหลักฐานคือชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย

ในการขุดค้นเสมาหินทั้ง 6 หลัก ได้ดำเนินการขุดค้น 6 หลุมและหลุมขุดค้นชั้นดิน 1 หลุม พบว่าเสมา 6 หลักไม่มีร่องรอยจารึกใด ๆ สามารถลำดับชั้นวัฒนธรรมได้ 3 ชั้นคือ ชั้นวัฒนธรรมแรกเป็นชั้นอยู่อาศัยก่อนการสร้างโบราณสถาน ชั้นวัฒนธรรมที่สองแบ่งเป็นสองช่วง ช่วงแรกเป็นช่วงการสร้างและใช้งานอุโบสถ ซึ่งพบหลักฐานการปลงศพด้วยวิธีการบรรจุอัฐิลงในจานหรือชาม นำไปฝังรอบเจดีย์และเสมา กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 ช่วงสอง เป็นช่วงการใช้งานจนถึงช่วงทิ้งร้าง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-25 และชั้นวัฒนธรรมที่สามเป็นช่วงการใช้งานปัจจุบัน

สำหรับการขุดแต่ง โบราณวัตถุที่พบส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนภาชนะดินเผา โดยเฉพาะในหลุมทดสอบที่ 2 พบภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกมนุษย์ภายใน 3 ใบ จากแหล่งเตापาน และเตาสุโขทัย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 และในหลุมทดสอบที่ 7 พบภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกมนุษย์ภายใน 1 ใบ จากแหล่งเตापาน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 และพบภาชนะดินเผาเนื้อดิน ตกแต่งลายขูดขีดรูปสามเหลี่ยมและลายไขปลา เขียนลายด้วยน้ำดินสีแดง แบบหริภุญไชย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 และยังพบชิ้นส่วนเครื่องลายครามจีนด้วย

¹⁰ พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, แปลโดย สดก ศรีสมวงศ์ และ พรหม ขมาลา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (เชียงใหม่ : นครพิงค์การพิมพ์, 2513. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญครบร้อยวันศพ นายหน่อ ชูติมา ณ บ้านเลขที่ 15 ถนนท่าแพ ซอย 5 อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 7 มิถุนายน 2513), 156-167.

ภาพที่ 81 พระพุทธรูปดินเผา ประทับยืน

ที่มา : จังหวัดเชียงใหม่ (กลุ่มล้านนา) และสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, กรมศิลปากร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, “โครงการขุดแต่งศึกษาหลักศิลาและร่องรอยโบราณสถานวัดธรรมนิยาราม หมู่ 4 บ้านศรีข้อย ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราณา)

ภาพที่ 82 เศียรพระพุทธรูป จากการขุดค้น

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “โครงการขุดแต่งศึกษาหลักศิลาและร่องรอยโบราณสถานในวัดธรรมนิยาราม (ทุ่งมะกอก) อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” ม.ป.ป. (อัคราณา)

โบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่พบจากการขุดแต่งคือ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผา พบเพียงพระศอกลงมาแต่ไม่ถึงพระบาท เป็นพระพุทธรูปยืนทรงจีวรห่มคลุมบางแนบเนื้อ ยกพระหัตถ์ขึ้นทั้งสองข้าง ปางวิตรรกะมุทรา? บริเวณพระศอกมีการขีดเป็นริ้ว ด้านหลังมีรอยเว้าและรอยนิ้วมือ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปที่ใช้สำหรับประดับอาคาร และชิ้นส่วนพระเศียรพระพุทธรูปดินเผาค่อนข้างสมบูรณ์ ไม่น่าจะเป็นชิ้นส่วนเดียวกันกับชิ้นแรก ลักษณะพระเศียรแสดงศิลปะหริภุญไชยชัดเจน มีพระพักตร์กว้าง ขมวดพระเกศาเป็นพุ่มเหนือเศียร เม็ดพระศกขมวดเล็กแหลม มีขอบพระเกศา พระกรณารูปยาว พระนลาฏกว้าง พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกแบนใหญ่เหนือพระโอษฐ์มีไรพระมัสสุ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18

ดังนั้นจากการขุดแต่งสันนิษฐานว่า อาคารอุโบสถของโบราณสถานนี้เป็นอาคารที่มีเครื่องไม้มุงกระเบื้อง อายุการก่อสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 19-21 และเลิกใช้งานในเวลาต่อมา

6. แหล่งโบราณคดีโรงเรียนเวียงยอง (วัดคอนแก้ว) ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ประมาณเส้นรุ้งที่ $18^{\circ} 34' 42''$ เหนือและเส้นแวงที่ $99^{\circ} 00' 50''$ ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QNA015540

เมื่อ พ.ศ. 2534 ผาสุข อินทราวุธและคณะ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร¹¹ ได้ขุดค้นพื้นที่ภายในโรงเรียนเวียงยอง ซึ่งมีพื้นที่ติดกับวัดคอนแก้ว (วัดต้นแก้ว) เดิมได้พบพระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ทำปางสมาธิทั้งสามองค์ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ฐานปทุมวดีเจดีย์หรือสุวรรณเจดีย์ และพบจารึก 2 หลัก คือจารึกวัดคอนแก้ว (ลพ. 1 และ ลพ. 4) ปรากฏชื่อพระเจ้าสรพสิทธิ หรือ พระเจ้าสวราชสิทธิ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17

ผลจากการขุดค้นทางโบราณคดี เนื่องจากบริเวณนี้ไม่ใช่ที่อยู่อาศัย จึงพบการทับถมของชั้นดินธรรมชาติ 5 ชั้น แบ่งระยะที่แสดงร่องรอยกิจกรรมมนุษย์ 3 ระยะดังนี้

ระยะที่ 1 ในชั้นนี้ขุดพบดินเหนียวสีเทาปนกับดินธรรมชาติสีเหลือง ก้อนดินเหนียวสีเทาที่พบมีจำนวนมาก และเป็นก้อนดินขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลางราว 10-15 เซนติเมตร เป็นดินที่มีลักษณะเนื้อละเอียดและสะอาด ไม่มีซากพืชซากสัตว์เจือปน เหมาะสำหรับการผลิตภัณฑ์ดินเผา เช่น พระพิมพ์ดินเผาหรือภาชนะดินเผา

ระยะที่ 2 พบร่องรอยกิจกรรมเกี่ยวกับประติมากรรมประเภทปูนปั้น เนื่องจากพบก้อนดินเผาเนื้อสุกสีแดงสด สันนิษฐานว่าเป็นแกนของประติมากรรมปูนปั้น และได้พบชิ้นส่วนปูนปั้นที่เป็นเศษแตกหักและยังเป็นรูปทรง กระจายปนอยู่กับชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย

ระยะที่ 3 เป็นชั้นดินที่เกิดจากการนำดินจากที่อื่นมาถม เพื่อปรับหน้าดิน

ผลการศึกษาพบกิจกรรมในอดีตของมนุษย์ 3 ระยะ แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้ไม่ใช่ที่อยู่อาศัย แต่กิจกรรมนั้นเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เป็นหลักฐานที่แสดงว่าบริเวณนี้ เป็นที่ตั้งวัดคอนแก้วในอดีต

¹¹ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 52-53.

7. การขุดค้นประตูเมืองมทววัน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ประตูมทววัน เป็นประตูเมืองลำพูนด้านทิศตะวันตก ปัจจุบันยังคงเหลือหลักฐานให้เห็นบางส่วน คือประตูส่วนด้านทิศเหนือ และส่วนด้านทิศใต้

เมื่อ พ.ศ. 2544 เทศบาลเมืองลำพูน และ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่¹² ได้ดำเนินการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี บริเวณประตูเมืองมทววัน จากการสำรวจและขุดค้นพบหลักฐานดังนี้

ภาพที่ 83 ประตูเมืองมทววันในปัจจุบัน

ประตูเมืองมทววันและกำแพงเมือง มีหลักฐานการก่อสร้างและบูรณะ 4 ยุค ส่วนหลักฐานจากการขุดค้น ไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีใด ๆ ที่จะมีอายุเก่าไปถึงพุทธศตวรรษที่ 13 สำหรับหลักฐานด้านเอกสารนั้น ในชินกาลมาลีปกรณ์ ระบุว่าในสมัยพระเมืองแก้ว ราว พ.ศ. 2059 ทรงสร้างกำแพงเมืองด้วยศิลาแลงและอิฐ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นกำแพงในยุค 2 หลังสมัยพระเมืองแก้ว เชียงใหม่เกิดจลาจล กองทัพสุโขทัยเผาเมืองลำพูนราว พ.ศ. 2098 ซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับเศษถ่านเหนือชั้นอิฐปูพื้น (ร่องรอยผิวดิวิสัย 2) ส่วนเศษถ่านใต้ชั้นอิฐปูพื้น น่าจะร่วมสมัยกับการสร้างกำแพงในยุค 1 และก่อนการปฏิสังขรณ์ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. 2038- 2068) แต่หลักฐานที่ปรากฏ ไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าเศษถ่านใต้ชั้นอิฐปูพื้น อยู่ในสมัยของพระยามังรายราว พ.ศ. 1824 เมื่อคราวเข้ายึดเมืองหริภุญไชยหรือไม่

¹²เทศบาลเมืองลำพูน และสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “รายงานสำรวจและการขุดค้นทางโบราณคดี ประตูเมืองมทววัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2544. (อัคราณา)

การวิเคราะห์หลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี

1. จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่ผ่านมา ทำให้เราสามารถสันนิษฐานพัฒนาการของชุมชนแรกเริ่ม ที่อาศัยในเมืองโบราณหริภุญไชย โดยแบ่งออกเป็น 5 ระยะดังนี้

ระยะที่ 1 ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 กำเนิดของเมืองโบราณหริภุญไชยในระยะแรกสันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นราวก่อนพุทธศตวรรษที่ 15 ตามที่ปรากฏในตำนานนั้น ได้กล่าวว่าสร้างโดยวาสุเทพฤๅษี หลังจากนั้น วาสุเทพฤๅษี จึงได้ทูลเชิญนางจามเทวี ธิดากษัตริย์เมืองละโว้ หรือ ลวปุระ (ลพบุรี) มาครองราชย์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์วัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางมายังเมืองโบราณหริภุญไชย

จากการขุดค้นทางด้านโบราณคดี บริเวณวัดสะตือเมืองเก่า ปัจจุบันคือบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย ได้พบหลักฐานสำคัญคือ หม้อมีสันและเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่ง เมื่อนำเศษถ่านไปหาอายุทางวิทยาศาสตร์ กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานจากตำนานหลาย ๆ ฉบับ เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ มุลศาสนาและจามเทวีวงศ์ ได้ระบุไว้ชัดเจนว่า วาสุเทพฤๅษีสร้างเมืองหริภุญไชย ริมฝั่งแม่น้ำพิงค์ นอกจากนี้จากการขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ได้พบร่องรอยของกิจกรรมมนุษย์ ได้แก่ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ร่องรอยเศษถ่านและกระดูกสัตว์ จึงทำให้เชื่อได้ว่า บริเวณกลางเมืองโบราณหริภุญไชย มีร่องรอยของการอยู่อาศัยมาแล้วอย่างน้อยราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

ระยะที่ 2 ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 เมืองโบราณหริภุญไชย ยังคงมีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง โดยปรากฏหลักฐานจากการขุดค้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้ ๆ กับบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย หลักฐานสำคัญคือ ตุ๊กตารูปเด็กชายเปลือย ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับตุ๊กตาคนจูงลิงที่พบในแหล่งโบราณคดีภาคกลาง เช่น แหล่งโบราณคดีจันทเสน แหล่งโบราณคดีซำป่า แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณหริภุญไชยกับวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลาง นอกจากนี้ จากการขุดค้นบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย ได้พบรูปแบบหม้อมีสัน ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางอย่างชัดเจน

นอกจากนั้น ในช่วงระยะเวลานี้ เมืองโบราณหริภุญไชยยังรับอิทธิพลพระพุทธศาสนาจากอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สมัยราชวงศ์ปาละโดยตรง หรือรับผ่านทางพม่า โดยปรากฏหลักฐานคือ พระพิมพ์พุทธคยา โดยพบจากการขุดค้นที่วัดพระยืน (ดูรายละเอียดหน้า 190-199) ทั้งยังพบว่า มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพิมพ์พุทธคยาพบที่พุกามและศรีเกชตรด้วยเช่นกัน

ต่อมาชุมชนเมืองโบราณหริภุญไชย ได้กระจายตัวออกไปโดยรอบ ปรากฏหลักฐานจากการขุดค้น คือ บริเวณวัดประตูลี้ เป็นแหล่งชุมชนและศาสนสถานที่สำคัญ โดยได้พบหลักฐาน

เช่น ภาชนะเครื่องใช้ในวัฒนธรรมหริภุญไชย เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่ง และหลักฐานที่สำคัญ คือ พระกวาง ซึ่งเป็นอิทธิพลปาละที่ยังปรากฏในกลุ่มพระพื้นเมือง ได้แก่กลุ่มพระพิมพ์ปรกโพธิ์

ระยะที่ 3 ราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 ถือได้ว่าเมืองโบราณหริภุญไชยยุคนี้ เป็นยุคทองที่เจริญรุ่งเรืองทั้งทางด้านพระพุทธศาสนา ประติมากรรมและสถาปัตยกรรม โดยมีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย หลักฐานสำคัญได้แก่ จารึกอักษรมอญโบราณจำนวน 10 หลัก โดยการกำหนดอายุจากตัวอักษรเทียบกับ จารึกมรเจดีย์ หรือ จารึกมยาเซดี (Myazedi) ของพระเจ้ากัณยสันติธรรมา กษัตริย์พม่าผู้ครองอาณาจักรพุกาม กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นจารึกด้วยภาษาบาลี มอญ พม่าและพยู ถือได้ว่าเป็นจารึกหลักแรกของพม่า และหลักสุดท้ายของพยู การกำหนดอายุของจารึกอักษรมอญโบราณ ของเมืองโบราณหริภุญไชย ได้ยึดเอาจารึกหลักที่ ลพ. /1 และ ลพ. /2 เป็นหลัก โดยนำไปเทียบเคียงกับอักษรมอญที่พบในศิลาจารึก “มรเจดีย์” โดยหลักฐานจารึกที่นำมาเทียบเคียงนี้ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณหริภุญไชยและอาณาจักรพุกามได้เป็นอย่างดี

ในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย ก็ยังมีร่องรอยการอยู่อาศัยต่อเนื่อง โดยพบหลักฐานจากการขุดค้นในบริเวณวัดกู่ละม็ก เช่น เศียรพระพุทธรูปดินเผา เม็ดพระศกขมวดก้นหอยแหลม ชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผา ซึ่งจากการพิจารณาลักษณะทางศิลปะกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 นอกจากนั้น จากการขุดค้นวัดพระธาตุหริภุญชัย เมื่อนำเศษถ่านไปหาอายุทางวิทยาศาสตร์ กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 19 (990 B.P.I. 90 = 1270 A.D. (พ.ศ. 1813) เป็นการแสดงให้เห็นถึงร่องรอยการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องอย่างชัดเจน บริเวณกลางเมืองโบราณหริภุญไชย

นอกจากนั้น การขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน ซึ่งเป็นพื้นที่บริเวณกลางเมือง แสดงให้เห็นว่าพื้นที่นี้ก่อนที่ใช้สร้างเจดีย์ เคยเป็นที่อยู่อาศัยมาแล้วตั้งแต่สมัยปลายหริภุญไชย แต่มาสร้างเจดีย์ในสมัยล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ 21 และจากการขุดค้นวัดพระธาตุหริภุญไชย การขุดวัดประตูลี้และในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ได้พบภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชยจำนวนมาก และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งและสมัยราชวงศ์ซ่งใต้ จากการขุดค้นที่วัดประตูลี้และในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ระยะที่ 4 ราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 ในเมืองโบราณหริภุญไชย นอกจากจะมีร่องรอยการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง ยังมีร่องรอยของการก่อสร้างทับซ้อนในช่วงล้านนารุ่งเรือง โดยปรากฏหลักฐานจาก จารึกวัดพระยืน ซึ่งระบุปีในการมาของพระสุนทรธรรมา เมื่อ พ.ศ. 1912 และได้สร้างพระพุทธรูปประทับยืนและมณฑปทรงปราสาท เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อ พ.ศ. 1913

นอกจากนั้น จากการขุดค้นที่วัดพระยืน ยังได้พบโบราณสถานที่แสดงให้เห็นถึงเจดีย์ในศิลปะสุโขทัย สอดคล้องกับหลักฐานจารึกที่ได้กล่าวถึงพระสุมนเถระได้ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพร้อมทั้งสร้างเสนาสนะ จึงน่าจะรวมเจดีย์ในศิลปะสุโขทัยของคันด้วย ดังนั้นวัดพระยืนนี้น่าจะมีอายุการสร้างมาแล้วอย่างน้อยราวปลายสมัยทวารวดีและได้รับการบูรณะในสมัยล้านนา

ส่วนลักษณะทางสถาปัตยกรรม จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่เจดีย์เชียงยัน ทำให้ทราบว่าช่วงสมัยของการสร้างเจดีย์ ปรากฏฐานของเจดีย์ที่อยู่ในระดับที่สันนิษฐานว่าราวพุทธศตวรรษที่ 21 โดยพิจารณาาร่วมกับโบราณวัตถุที่พบ และยังได้แสดงให้เห็นว่า บริเวณนี้เดิมเคยเป็นที่อยู่อาศัยมาแล้วในสมัยทวารวดีตอนปลาย ก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นศาสนสถานในภายหลัง

ดังนั้น จากหลักฐานดังที่ได้กล่าวมา แสดงให้เห็นถึงร่องรอยการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องของเมืองโบราณทวารวดีและบริเวณโดยรอบ ตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยล้านนาจนถึงช่วงพม่าปกครอง

ระยะที่ 5 ราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 ระยะสุดท้าย เป็นการใช้พื้นที่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งสมัยนี้เป็นช่วงที่มีการบูรณะและปฏิสังขรณ์โบราณสถานภายในเมืองโบราณทวารวดีเป็นจำนวนมาก และเป็นระยะที่หลักฐานถูกรบกวน ทั้งจากการก่อสร้าง ปรับหน้าดินและสร้างอาคารต่าง ๆ ทำให้หลักฐานในระยะนี้ถูกกวนและไม่สามารถนำมาใช้วิเคราะห์ได้

2. จากการขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณเมืองโบราณทวารวดีนี้ ยังคงขาดความต่อเนื่องในเชิงพื้นที่และหลักฐานด้านโบราณวัตถุ เนื่องจากยังเป็นการขุดค้นเฉพาะบางพื้นที่ ซึ่งหากมีการขุดค้นในพื้นที่ใกล้เคียงอย่างต่อเนื่อง จะทำให้พบหลักฐานโบราณคดี เพื่อสนับสนุนประวัติศาสตร์และความเป็นมาของเมืองโบราณทวารวดีอย่างชัดเจน เช่น การขุดค้นสถานที่ที่กล่าวไว้ในตำนานเช่น วัดคูละมก และวัดประตูลี้ ได้พบหลักฐานที่แสดงถึงความเป็นมาของเมืองโบราณทวารวดีในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แต่ยังขาดความต่อเนื่อง เพราะหากได้มีการขุดค้นบริเวณวัดพระคงธานี วัดมหาวัน วัดดอนแก้วและวัดจามเทวี จะทำให้พบหลักฐานทางโบราณคดี ที่สามารถนำมายืนยันในความน่าเชื่อถือของตำนานได้เป็นอย่างดี ว่าจากตำนานที่กล่าวถึงการสร้างวัดประจำทิศของพระนางจามเทวีทั้ง 5 แห่งนี้ จากหลักฐานโบราณคดี สามารถนำมาพิจารณา ร่วมกับหลักฐานเอกสารและจารึกได้หรือไม่และอย่างไร ดังนั้นการค้นคว้าหาหลักฐานของประวัติความเป็นมาของเมืองโบราณทวารวดี ก็ยังเป็นที่น่าสงสัยและยังควรแก่การขุดค้นและหาหลักฐานต่อไป

3. หลักฐานทางโบราณคดีจากการขุดค้น เป็นหลักฐานที่น่าเชื่อถือ เนื่องจากเป็นการขุดค้นเพื่อศึกษาชั้นวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบ นอกจากนั้นเพื่อความถูกต้อง ยังได้นำเศษดินที่พบจาก

การขุดค้น นำไปหาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ในอีกชั้นหนึ่ง เพื่อตรวจสอบกับโบราณวัตถุที่พบ ว่ามีการกำหนดอายุที่ใกล้เคียงกันหรือไม่ ซึ่งจากการขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณเมืองหริภุญไชยนี้ ก็ได้นำเสนอจากแหล่งโบราณคดีบางแห่งมาหาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ และผลที่ได้ก็สอดคล้องกับการ โบราณวัตถุที่พบ

หลักฐานที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถาน

จากการขุดแต่งโบราณสถาน เป็นการดำเนินงานทั้งภายในเมืองและนอกเมือง โบราณหริภุญไชย ซึ่งหลักฐานที่ได้จากการขุดแต่งสามารถนำมาศึกษาพร้อมกับหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดี โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. โบราณสถานกู๋ช้าง –กู๋ม้า ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่างเส้นรุ้งที่ 18° 35' เหนือและเส้นแวงที่ 99° 01' ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QNA022550

เมื่อ พ.ศ. 2525 หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร ได้ดำเนินการขุดแต่ง บำรุงและศึกษาเปรียบเทียบกู๋ช้างและกู๋ม้า¹³ โดยพบหลักฐานทางโบราณคดี ดังนี้

เจดีย์กู๋ช้าง สันนิษฐานว่าน่าจะรับอิทธิพลของรูปทรงมาจากเจดีย์บอบอภัย ที่เมืองศรีเกษตร เป็นเจดีย์ทรงกระบอก ตั้งบนฐานกลม 5 ชั้น บนสุดทำเป็นรูปกรวยคว่ำ มีฉัตรตั้งอยู่บนยอด สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 ต่อมาเจดีย์กู๋ช้างนี้อาจจะพังทลายลง และอาจมีการบูรณปฏิสังขรณ์ราวพุทธศตวรรษที่ 22 โดยได้สร้างหลังคาไม้ มุงกระเบื้องครอบส่วนยอด เนื่องจากพบหลักฐานกระเบื้องดินเผารองรับไม้บนแกนยอด

ส่วนการกำหนดอายุ สันนิษฐานว่าเจดีย์กู๋ช้าง น่าจะมีอายุการสร้างระหว่าง พ.ศ. 1985-2031 ในสมัยพระเจ้าติโลกราช เนื่องจากหลักฐานจารึกบนก้อนอิฐ จารึกว่า “เจ้าพัชรเทวาระ” ซึ่งอาจารย์ก่อแก้ว วีระประจักษ์ ได้วิเคราะห์และกำหนดอายุของรูปแบบอักษรไว้ว่า มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เช่นเดียวกับจารึกบนแผ่นอิฐที่พบที่เจดีย์กู๋ม้า โดยแผ่นอิฐนี้ได้พบบนฐานกลม

¹³ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง-บูรณะและการศึกษาเปรียบเทียบ เจดีย์กู๋ช้าง-กู๋ม้า ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2525. (อัคราณา)

ชั้นที่ 2-3 ของเจดีย์กู๋ซ่าง ดังนั้น เจดีย์กู๋ซ่าง น่าจะได้รับการซ่อมแซมราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 คราวเดียวกับเจดีย์กู๋ม้า โดยบุคคลชื่อว่า “เจ้าพัชรเทวาทะ”

ภาพที่ 84 แผ่นอิฐมีจารึก

เจดีย์กู๋ม้า สันนิษฐานว่ามีรูปทรงกลมแบบลังกา โดยได้รับอิทธิพลเจดีย์ทรงกลมจากสุโขทัย จัดอยู่ในกลุ่มรูปแบบเดียวกับเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาที่วัดตระกวน วัดชนะสงคราม จังหวัดสุโขทัย เจดีย์ประธานวัดสวนดอก วัดป่าแดงหลวง และเจดีย์ของมุนด้านตะวันออกของเจดีย์วัดเจ็ดยอด แต่เมื่อเปรียบเทียบแล้ว พบว่ารูปแบบใกล้เคียงกับเจดีย์วัดป่าแดงหลวง โดยเฉพาะส่วนเหนือฐานสี่เหลี่ยมขึ้นไป ที่มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป กำหนดอายุได้ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 20

ภาพที่ 85 เจดีย์กู๋ม้าหลังการขุดแต่ง

ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย, “เอกสารประกอบนิทรรศการพิเศษ เรื่องการขุดแต่งเจดีย์กู๋ซ่าง เจดีย์กู๋ม้า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2526. (อัดสำเนา)

ส่วนหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี ปรากฏโบราณวัตถุในชั้นดินที่ 4 ซึ่งเป็นชั้นดินร่วมสมัยกับการก่อสร้างเจดีย์ กำหนดอายุได้ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20-ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และหลักฐานจารึกบนแผ่นอิฐ จารึกคำว่า “ดินไถสามสี่ปี” เป็นรูปแบบอักษรราวพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งเป็นหลักฐานของการบูรณะและสร้างฐานเจดีย์กู๋ม้าเพิ่มเติม เพราะส่วนที่พบเป็นส่วนของฐานที่ขยายจากเดิมฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเป็นฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้า

ดังนั้น เจดีย์กู่ช้างและเจดีย์กู่ม้า น่าจะมีอายุสมัยในการสร้างราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และไม่เก่าไปกว่าสมัยของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1985-2031)

2. โบราณสถานวัดพระยืน ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ที่ตั้ง วัดพระยืนตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันออกประมาณ 3 กิโลเมตร บ้านพระยืน หมู่ที่ 1 ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ภาพที่ 86 วัดพระยืน ด้านทิศตะวันออก

ประวัติและความสำคัญของวัด

ตามตำนานมูลศาสนาได้ระบุว่า ในสมัยของพระเจ้าธัมมิกราช ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปชื่อว่า “อัญญาธรร” สูงได้ 18 สอก แต่ไม่ได้ระบุว่าอยู่ที่ใด¹⁴ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปยืนด้านทิศตะวันออกภายในวัดพระยืน ต่อมาในสมัยพระเจ้ากือนาได้ทรงแผ้วถางอารามวัดพระยืน เพื่อต้อนรับพระสุมนเถระ หลังจากนั้น พระยาเกือนาและพระสุมนเถระจึงได้สร้างพระยืนเพิ่มอีก 3 องค์ และสร้างมณฑปเจดีย์สำหรับครอบพระยืนทั้ง 4 องค์ โดยเจดีย์สร้างในปีกัศเรว เดือนยี่ออก 3 ค่ำ ไทยกาบเส็ด เดือน 6 ศักราช 731 พ.ศ. 1912 ส่วนพระพุทธรูปยืนสร้างเสร็จในเดือน 5 แรม 4 ค่ำ วัน 6 พ.ศ. 1912¹⁵

ความสำคัญของเจดีย์วัดพระยืน ปรากฏในศาสน์สมเด็จ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงมีลายพระหัตถ์ถึงหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ โดยทรงอธิบายว่า วัดพระยืนที่เมืองลำพูน น่าจะเอาอย่างมาจากวัดอานันทะที่เมืองพุกามมาสร้าง¹⁶ ซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับที่มาของเจดีย์วัดพระยืนในชั้นแรก ทั้งยังได้ทรงกล่าวด้วยความตกพระทัยว่า พระศรีวิชัย

¹⁴ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, 212.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 243-244.

¹⁶ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์, ศาสน์สมเด็จ ภาค 4, 402-403.

กำลังจะปฏิสังขรณ์วัดเจ็ดยอดที่เชียงใหม่ จึงทรงตกพระทัย เพราะวัดเจ็ดยอดและวัดพระยืนเป็นหลักฐานสำหรับพิสูจน์พงสาวดารเกี่ยวข้องกับเมืองพุกาม และวัดจามเทวีก็เป็นหลักฐานสำหรับพิสูจน์พงสาวดารการเกี่ยวข้องกับเมืองละโว้ หากคัดแปลงรูปแบบหรือลักษณะผิดไปเสียจากของเดิม ก็สิ้นหลักสอบพงสาวดารทั้ง 3 แห่ง¹⁷

เจดีย์วัดพระยืนที่ปรากฏรูปแบบในปัจจุบัน เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2440 จากการบันทึกประวัติการบูรณะเจดีย์ของพระมวงคลญาณมุนี เจ้าคณะจังหวัดลำพูนและเจ้าอาวาสวัดพระยืน โดยกล่าวถึงสภาพวัดพระยืนก่อนการบูรณะเจดีย์ มีสภาพเป็นป่ากร้าง เจดีย์ชำรุดทรุดโทรม เจ้าอินทยศเจ้าเมืองในขณะนั้น จึงได้รื้อและบูรณะเจดีย์ขึ้นใหม่ โดยก่อเป็นเจดีย์ทรงปราสาทครอบเจดีย์องค์เดิมและพระพุทธรูปไว้ภายใน และได้สร้างพระพุทธรูปยืนสูง 8 ศอกขึ้นใหม่ ประดิษฐานในซุ้มทั้ง 4 ด้าน ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน การบูรณปฏิสังขรณ์เสร็จสิ้นเมื่อ พ.ศ. 2443¹⁸

ภาพที่ 87 เจดีย์วัดพระยืน ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

เจดีย์วัดพระยืนเป็นเจดีย์ทรงปราสาท ที่มีชั้นหลังคาเอนลาดบนส่วนเรือนธาตุ รองรับฐานระฆังและองค์ระฆัง เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ ส่วนฐานระฆังกว้าง 25.32 เมตร ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุกว้าง 15.80 เมตร เอ บี กริสโวล์ ได้ระบุว่า รูปแบบสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดพระยืนนี้ คล้ายกับอาณันทะเจดีย์ แต่แตกต่างตรงที่อาณันทะเจดีย์ ไม่มีมณฑปทั้ง 4 ด้าน¹⁹

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 404.

¹⁸ สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน,” 480-481.

¹⁹ Staporn Kwanyuen, “Influence of Pagan Art Style on Northern Thai Architecture,” In Study on Pagan : Research Report. (Edited by Organizing Committee, Pagan Symposium and Yoshiaki Ishizawa and Yasushi Kono), 153.

ภาพที่ 88 ส่วนยอดของเจดีย์วัดพระยี่น ก่อนการบูรณะ

“ภาพเจดีย์วัดพระยี่น, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

ภาพที่ 89 อานันตะเจดีย์ อาณาจักรพุกาม

“ภาพอานันตะเจดีย์, พ.ศ. 2547,” ภาพถ่ายโดย สฤณีพงศ์ ชุนทรง.

พระพุทธรูปยี่น

ในตำนานมูลศาสนาได้กล่าวว่า พระเจ้าชัยมิกราชได้ทรงสร้างพระพุทธรูปชื่อว่า อัญฐารส แต่ไม่ได้ระบุว่าอยู่ที่ใด ในชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่าพระเจ้าชัยมิกราชทรงสร้าง แต่ไม่ได้ระบุว่าอยู่ที่ใด ส่วนในมูลศาสนาสำนวนล้านนากล่าวว่า พระเจ้าชัยมิกราชให้สร้างพระพุทธรูปสูง 18 ศอก เรียก “พระอัญฐารส” แต่ไม่ได้ระบุว่าอยู่ที่ใดเช่นเดียวกัน

ผาสุข อินทราวุธ สันนิษฐานว่าในสมัยของพระเจ้าธรรมมิกราช เมื่อ พ.ศ. 1713-1718 ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปยี่น โดยหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกองค์หนึ่ง ซึ่งหมายถึงองค์พระยี่นที่วัดพระยี่น และที่ปรากฏในตำนานมูลศาสนาเรียก “พุ่มมหาพล” หรือในชินกาลมาลีปกรณ์

เรียก “มหาพลเจดีย์” สันนิษฐานว่าหมายถึง วัดพระยืนแห่งนี้²⁰ แต่ปริยะ ไกรฤกษ์ สันนิษฐานว่า เจดีย์มหาพล น่าจะหมายถึงเจดีย์กู่กุดในวัดจามเทวี²¹

เมื่อ พ.ศ. 2504 A.B. Griswold และนายไกรศรี นิมนานเหมินทร์ ได้เข้ามาทำการศึกษา รูปแบบสถาปัตยกรรมของวัดพระยืน ในครั้งนั้นได้พบภิกษุ 3 องค์ คือ พระมงคลญาณมุนี พระภิกษุอินทนนท์ (บุญชู) และพระมหาเจดีย์รักษ์ ซึ่งเคยเห็นเจดีย์วัดพระยืนก่อนการบูรณะโดย เจ้าอินทขยสีใน พ.ศ. 2443 พระภิกษุทั้ง 3 องค์ ระบุตรงกันว่าเจดีย์องค์เดิมของวัดพระยืนมีมุข 4 มุข หันออกไปทั้ง 4 ทิศ โดยจากคำบอกเล่าของพระภิกษุทั้ง 3 องค์ พบว่ารูปแบบสถาปัตยกรรม ขององค์เจดีย์และพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในซุ้มจะนำภายในเจดีย์วัดพระยืนนั้น มีรายละเอียด ดังนี้

พระพุทธรูป คงสภาพเฉพาะด้านทิศตะวันออก ลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืนปล่อยพระ หัตถ์ทั้ง 2 ข้าง คำบอกเล่าของพระบุญชูและพระมงคลญาณมุนีระบุว่า พระพักตร์ของพระพุทธรูป คล้ายพระพุทธรูปที่ประดับซุ้มจะนำเจดีย์กู่กุด ส่วนพระมหาเจดีย์รักษ์ระบุว่าคล้ายพระเจ้าทันใจ ในวัดพระธาตุหริภุญชัย องค์พระพุทธรูปสูงกว่า 10 ศอก (กว่า 5 เมตร) ก่อด้วยอิฐและศิลาแลง ฉาบ ปูนและลงรักปิดทอง ฐานพระพุทธรูปตั้งอยู่สูงกว่าระดับพื้นดินประมาณ 1 เมตร พระพุทธรูปแต่ละองค์ตั้งอยู่ห่างกันประมาณ 2 วา (4 เมตร) ด้านหลังพระพุทธรูปแต่ละองค์มีลักษณะเป็นโถงโล่ง ไม่มีผนัง

A.B. Griswold ได้ให้ข้อสังเกตว่า พระยืนองค์ที่อยู่ด้านตะวันออก ที่สร้างขึ้นก่อน พญามังรายตีแคว้นหริภุญไชยได้ สร้างโดยศิลาแลง สูง 18 ศอก = 8.50 เมตร ซึ่งตามตำนานเป็น ความสูงของพระโคตมะ อดีตพุทธในภัทรกัป

นอกจากนั้น เหตุการณ์ที่ปรากฏในจารึกวัดพระยืนระบุว่า เมื่อพระสุนทรเถระมาถึงวัด พระยืนนั้น ได้เริ่มบูรณะวัดพระยืนโดยสร้างเจดีย์สี่เหลี่ยมในรูปของมณฑป มีซุ้มโค้งสูงในแต่ละ ด้าน และแต่ละด้านสามารถมองเห็นจากข้างนอกผ่านประตูด้านตะวันออก หลังจากนั้น จึงได้สร้าง พระยืนองค์ใหม่อีก 3 องค์ ซึ่งแต่ละด้านมองเห็นถึงกันได้ อีก 3 องค์ที่เหลือคือ พระกฤษณะ พระ โกนาคมนะ และพระกัสสปะ ดังนั้นจากรายละเอียดดังกล่าว จึงทำให้เชื่อว่าช่องว่างตรงกลาง

²⁰ ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรม โบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 20.

²¹ ปริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2528), 125, อ้างถึงใน สุรพล คำวิหกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, 62-63.

มณฑปนั้น เป็นสถานที่ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ โดยบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในโกศทองคำเพื่อ
 สรงน้ำได้²²

ส่วนเจดีย์ มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงมณฑปปราสาท มีมุขทำเป็นโง้งโค้งโค้งติดต่อกัน
 องค์เจดีย์ก่อด้วยอิฐและศิลาแลงฉาบปูน มีลายปูนปั้นประดับ ภายในเจดีย์มีพื้นที่สี่เหลี่ยมกว้าง
 ประมาณ 2 วา (4 เมตร) ส่วนยอดพังทลายลงหมดแล้ว เหลือเพียงโครงสร้างคานไม้สักรูปดาฟ้า
 สำหรับรองรับโครงสร้างส่วนยอดของเจดีย์ มีร่องรอยพระพุทธรูปประดิษฐานทั้ง 4 ทิศ โดยองค์
 พระด้านทิศตะวันออก มีสภาพสมบูรณ์ที่สุด ส่วนด้านอื่น ๆ นั้น องค์พระพุทธรูปได้พังทลายลง
 แล้วเหลือเพียงส่วนฐาน พระซงฆ์และพระบาท

เมื่อ พ.ศ. 2549 กรมศิลปากร สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ได้ดำเนินการขุดแต่ง
 โบราณสถานวัดพระยืน²³ พบหลักฐานโบราณคดีดังนี้

จากการขุดแต่งโบราณสถาน ได้พบหลักฐานสำคัญคือเจดีย์ในศิลปะสุโขทัยซึ่งตั้งอยู่
 ทางทิศตะวันตกของเจดีย์วัดพระยืนในปัจจุบัน (โบราณสถานหมายเลข 1) ซึ่งสอดคล้องกับ
 หลักฐานศิลาจารึก ที่กล่าวถึงพญากือนาได้ทรงนิมนต์พระสุมนเถระจากกรุงสุโขทัย เข้ามาเผยแผ่
 พระพุทธศาสนาในล้านนา โดยทรงให้พำนักอยู่ที่วัดพระยืน ซึ่งในครั้งนั้นหลักฐานจากศิลาจารึก
 ระบุว่า ครั้นพระสุมนเถระได้พำนักอยู่ที่วัดพระยืนได้ชั่วระยะหนึ่ง ได้เห็นเสนาสนะภายในวัดทรุด
 โทรม จึงทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพระยืนพร้อมทั้งสร้างเสนาสนะ โดยเสนาสนะที่สร้างขึ้นใน
 ครั้งนั้น น่าจะรวมถึงเจดีย์ในศิลปะแบบสุโขทัยนี้ด้วย เพราะมีความสอดคล้องกันทั้งรูปแบบศิลปะ
 และหลักฐานที่พบ

²² Prasert Na Nagara and A.B. Griswold, "Epigraphic and Historical Studies, no.13 :
 The inscription of Wat Pra Yün," in Epigraphic and Historical studies (Bangkok : Roongsaeang,
 1992), 605-623.

²³ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, "รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์
 โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน," 2549. (อัดสำเนา), 35-41.

ภาพที่ 90 ฐานเจดีย์ทรงกลมแบบสุโขทัย จากการขุดแต่งวัดพระยืน

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัดสำเนา)

จากการขุดตรวจโครงสร้างส่วนฐานรากของเจดีย์ พบว่ามีการนำชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผา ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นและพระพิมพ์ในศิลปะหริภุญไชยมาถมอัดไว้ใต้เจดีย์ เพื่อใช้เป็นโครงสร้างส่วนฐานราก แสดงให้เห็นว่าในครั้งพระสุมนเถระทรงปฏิสังขรณ์วัดพระยืนขึ้น ในช่วงที่พำนักอยู่ที่วัดพระยืนในราว พ.ศ. 1913-1916 นั้น บริเวณนี้ได้มีวัดในสมัยหริภุญไชยอยู่ก่อนแล้ว และองค์เจดีย์ก็คงถูกสร้างขึ้นในช่วงเวลานี้

ภาพที่ 91 ชิ้นส่วนพระพุทธรูป จากการขุดตรวจโครงสร้างส่วนฐานรากของเจดีย์

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัดสำเนา)

ด้านทิศใต้ของเจดีย์สุโขทัย มีอาคารขนาดเล็ก (โบราณสถานหมายเลข 2) หันหน้าไปทางทิศใต้ ซึ่งอาจสัมพันธ์กับตำแหน่งที่ตั้งของกรุงสุโขทัย ซึ่งอยู่ทางด้านทิศใต้ของเมืองเชียงใหม่ คติการสร้างวิหารหันหน้าไปทางทิศใต้นี้พบที่วัดป่าแดงขุนนาถ เมืองพะเยา ซึ่งสร้างโดยพระยาพุทธเสถียร เจ้าเมืองสองแคว ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระเจ้าติโลกราชในพุทธศตวรรษที่ 20 เช่นเดียวกัน จากหลักฐานที่ปรากฏสันนิษฐานได้ว่า วิหารนี้น่าจะสร้างขึ้นในเวลาใกล้เคียงกับองค์เจดีย์

ผลการขุดตรวจพบว่า พื้นที่ด้านหน้า (ทิศใต้) และแนวผนังด้านทิศตะวันตกบางส่วน ของวิหารสร้างทับแนวกำแพงแก้ว (โบราณสถานหมายเลข 4) ไว้ภายใน โดยโครงสร้างส่วนฐาน รากของทั้งวิหารและเจดีย์นั้น ตั้งอยู่บนชั้นทับถมของเศษอิฐและศิลาแลง ที่เกิดจากการปรักหักพัง ของโบราณสถานในยุคก่อนหน้านี้ ส่วนฐานรากของกำแพงแก้วนั้น ตั้งอยู่บนชั้นดินร่วนปนเหนียว ซึ่งในชั้นดินดังกล่าวนี้ ได้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาในวัฒนธรรมทวารวดี เช่น ไหบรรจุกระดูก และบาตรพระดินเผาเนื้อดินขัดมันสีดำ นอกจากนั้นยังพบเครื่องมือกระดูก 1 ชิ้น ซึ่งเป็นหลักฐานที่ เชื่อมโยงให้เห็นว่า แนวกำแพงแก้วนี้เป็นสิ่งก่อสร้างในสมัยทวารวดี

การขุดแต่งบริเวณแนวกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พบว่าเหนือแนวกำแพง แก้ว เป็นส่วนของทางเดินปูอิฐ (โบราณสถานหมายเลข 3) ซึ่งทอดยาวมาจากประตูทางเข้าวัดซึ่งอยู่ ทางทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออก ซึ่งเป็นเขตสังฆาวาสแล้วหายไป แสดงให้เห็นว่าในยุคที่มีการ ก่อสร้างแนวทางเดินปูอิฐนั้น ทางเข้าหลักของวัดอยู่ทางทิศตะวันตก ซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับตำแหน่ง ของวัดพระธาตุทวารวดี ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางศาสนาของเมืองโบราณทวารวดี มาตั้งแต่พุทธ ศตวรรษที่ 17 และอาจสัมพันธ์กับข้อความในศิลาจารึก ที่กล่าวถึงเส้นทางพระราชดำเนินของ พญาภิเษกที่เสด็จพร้อมพระสุมนเถระ ครั้นนิมนต์เข้ามาพำนักยังวัดพระยืน

ภาพที่ 92 แนวทางเดินปูอิฐ

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา)

ส่วนการขุดแต่งบริเวณโบราณสถานหมายเลข 2 และโบราณสถานหมายเลข 7 นั้น พบว่า ชั้นดินร่วมสมัยกับการใช้งานของโบราณสถานนั้น เป็นชั้นดินแรกของการใช้พื้นที่ภายใน เขตวัดพระยืน จึงน่าจะเป็นสิ่งก่อสร้างในรุ่นแรก ๆ ของวัดพระยืนด้วย ส่วนโบราณสถานหมายเลข 6 นั้น เนื่องจากมีขนาดเล็กและถูกรบกวนด้วยรากวัชพืชนาคาใหญ่ จึงไม่สามารถศึกษาชั้นดินร่วม สมัยกับการใช้งานโบราณสถานได้ชัดเจน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการขุดแต่งในบริเวณนี้ ได้พบชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินเผาในศิลปะ ทวารวดีเป็นจำนวนมาก จึงอาจเป็นไปได้ว่า น่าจะมีอายุการก่อสร้างร่วมกับวิหารและเจดีย์ของ

พระสุมนเถระ ส่วนโบราณสถานหมายเลข 5 นั้น จากตำแหน่งที่ตั้งและระดับฐานรากของโบราณสถาน เชื่อว่าเป็นสิ่งก่อสร้างในยุคหลัง เช่นเดียวกับหอพระไตรปิฎก

จากหลักฐานดังกล่าว จึงอาจจำแนกช่วงเวลาการก่อสร้างโบราณสถานภายในวัดพระยืนออกได้ 3 ช่วงเวลา ด้วยกันคือ

1 .โบราณสถานที่มีอยู่ในเขตวัดพระยีนก่อนการเข้ามาพำนักของพระสุมนเถระใน พ.ศ. 1913 คือ โบราณสถานหมายเลข 2 (อาคารด้านทิศใต้ของวิหาร) โบราณสถานหมายเลข 4 (กำแพงแก้ว) และโบราณสถานหมายเลข 7

2 .โบราณสถานที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาที่พระสุมนเถระพำนักอยู่ที่วัดพระยีน ราวพุทธศตวรรษที่ 20 คือ โบราณสถานหมายเลข 1 (เจดีย์ในศิลปะสุโขทัยและวิหาร) และโบราณสถานหมายเลข 3 (ทางเดิน)

3 .โบราณสถานที่สร้างขึ้นในยุคพื้นฟูบ้านเมือง ได้แก่วิหาร เจดีย์ประธาน โบราณสถานหมายเลข 5 และ 8

ภาพที่ 93 พระพุทธรูปดินเผา ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พบได้ฐานเจดีย์สุโขทัย

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานวัดพระยีน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา)

แนวทางการเดินปฐุซึ่งเส้นทางเข้าหลักของวัดอยู่ทางทิศตะวันตกนั้น น่าจะสัมพันธ์กับตำแหน่งของวัดพระธาตุนครสุโขทัย ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางศาสนาของเมืองโบราณสุโขทัยมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 และอาจสัมพันธ์กับข้อความในศิลาจารึก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ในครั้งพระสุมนเถระทรงปฏิสังขรณ์วัดพระยีนขึ้น ในช่วงที่พำนักอยู่ที่วัดพระยีนในราว พ.ศ. 1913-1916 บริเวณนี้ได้มีวัดในสมัยสุโขทัยอยู่ก่อนแล้ว และองค์เจดีย์ก็คงถูกสร้างขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว

จากการขุดตรวจโครงสร้างภายในของเจดีย์สุโขทัย ที่เชื่อว่าเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นในครั้งพระสุมนเถระมาพำนักที่วัดพระยีน ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 หลักฐานที่พบจากการขุดตรวจ

โครงสร้างส่วนฐานรากของเจดีย์ พบชิ้นส่วนแตกหักของพระพิมพ์พุทธคยาและชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผา ในศิลปะหริภุญไชยจำนวนมาก

ภาพที่ 94 เศียรพระพุทธรูปดินเผา พบได้ฐานเจดีย์สุโขทัย

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา)

จากหลักฐานโบราณคดีที่พบ จึงสันนิษฐานว่าบริเวณนี้น่าจะเคยปรากฏศาสนสถานในสมัยหริภุญไชยอยู่ก่อนแล้ว จากหลักฐานทั้งพระพุทธรูปยืนที่มีมาก่อนแล้ว 1 องค์ ชั้นดินถมที่มีเศษพระพิมพ์พุทธคยาและพระพุทธรูปดินเผา ศิลปะหริภุญไชยมาถมอัดก่อนการสร้างเจดีย์ลักษณะศิลปะแบบสุโขทัย รวมถึงจารึกวัดพระยืนที่มีการกล่าวถึงศักราชที่พระสุมนเถระได้เดินทางมาตั้งเป็นหลักฐานที่ทำให้เชื่อได้ว่าเจดีย์องค์นี้น่าจะสร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 และมีรูปแบบของศิลปะสุโขทัย

กำแพงแก้ว ตั้งอยู่บนชั้นดินร่วนปนเหนียว ซึ่งในชั้นดินดังกล่าวนี้ได้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาในวัฒนธรรมหริภุญไชย เป็นหลักฐานที่เชื่อมโยงให้เห็นว่า แนวกำแพงแก้วนี้เป็นสิ่งก่อสร้างในสมัยหริภุญไชย ส่วนด้านทิศตะวันตกของแนวกำแพงแก้วเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับที่ราบลุ่มฝั่งตะวันออกของแม่น้ำกวัง (แม่น้ำปิงเก่า) จึงอาจเป็นไปได้ว่าบริเวณวัดพระยื่อนี้ น่าจะเป็นที่ตั้งของชุมชนในยุคแรก ๆ ของแคว้นหริภุญไชยด้วย เนื่องจากพบหลักฐานเครื่องมือกระดูกในยุคก่อนประวัติศาสตร์

การกำหนดอายุของวัดพระยื่อน ตามตำนานกล่าวว่าในสมัยของพระเจ้าธัมมิกราชได้ทรงสร้างพระพุทธรูปชื่อว่า “อัญญาธ” ทำให้เชื่อว่าหมายถึงพระพุทธรูปยืนด้านทิศตะวันออกภายในวัดพระยื่อนี้ น่าจะมาสร้างแล้วอย่างน้อยในสมัยหริภุญไชยตอนปลาย ส่วนวัดพระยื่อน่าจะมีการสร้างขึ้นในยุคหริภุญไชย มีอายุไม่ต่ำกว่าพุทธศตวรรษที่ 17-18 เนื่องจากพบหลักฐานจากการขุดค้นคือ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผา เช่น ชิ้นส่วนพระบาท พระเพลา พระวรกายและพระเศียร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะพุกาม ที่ได้รับการสืบสายวิวัฒนาการมาจากศิลปะแบบปาละของ

อินเดีย เช่น การประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ไขว้พระบาทหงายขึ้นในระดับเดียวกัน มีชายผ้าตกมาเป็นรูปคล้ายพัดจีบ ริวผ้าตกแต่งด้วยลายขูดขีด แสดงรูปแบบศิลปะหริภุญไชยในยุคทอง ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18

แต่เจดีย์วัดพระยืนที่ปรากฏรูปแบบในปัจจุบัน เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ ในช่วง พ.ศ. 2440 โดยได้มีการปรับเปลี่ยนทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมขององค์เจดีย์และพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในซุ้มจรนมาภายใน โดยก่อเป็นเจดีย์ทรงปราสาทครอบเจดีย์องค์เดิมและพระพุทธรูปไว้ภายใน และได้สร้างพระพุทธรูปยืนสูง 8 ศอกขึ้นใหม่ ประดิษฐานในซุ้มทั้ง 4 ด้าน โดยภายในซุ้มเดิมมีมุขทำเป็นโขงโค้งโผล่ติดต่อถึงกัน ปัจจุบันทำเป็นแบบทึบทั้งสี่ด้าน

3. โบราณสถานกุฎีไก่อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

เมื่อ พ.ศ. 2538 หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ และสำนักงานจังหวัดลำพูน ได้ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานกุฎีไก่อ²⁴ ซึ่งตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางทิศเหนือ ในบริเวณอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบหลักฐานโบราณคดีดังนี้

ภาพที่ 95 เจดีย์กุฎีไก่อ ก่อนการบูรณะ

ที่มา : หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ และสำนักงานจังหวัดลำพูน, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่ง-บูรณะโบราณสถานกุฎีไก่อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2538. (อัคราณา)

จากการขุดแต่งและขุดหลุมทดสอบ พบหลักฐานโบราณวัตถุประเภทเนื้อดิน ที่ผลิตในวัฒนธรรมหริภุญไชยและภาชนะเนื้อแกร่งจากแหล่งเตาสันกำแพง ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ส่วนลักษณะทางสถาปัตยกรรม ลักษณะเจดีย์ เป็นฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับฐานปัทม์ย่อเก็จ คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น เหนือฐานปัทม์เป็นชั้นบัวคว่ำ บัวหงาย รองรับชุดมาลัยเถา 8 เหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นบัวปากกระฆัง รองรับองค์ระฆัง 8 เหลี่ยม ซึ่งเป็นระเบียบที่ได้รับความนิยม

²⁴ หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ และสำนักงานจังหวัดลำพูน, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่ง-บูรณะโบราณสถานกุฎีไก่อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2538). (อัคราณา)

สูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งเจดีย์โบราณสถานคู้ไก่อี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับเจดีย์วัดนางเหลียวร้าง ในโรงเรียนยุพราช จังหวัดเชียงใหม่ แตกต่างกันเฉพาะจำนวนชั้นของฐานเจียง และขนาดขององค์เจดีย์เท่านั้น ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่า เจดีย์ของโบราณสถานคู้ไก่อี้ มีอายุสมัยในการสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 เนื่องจากพบเศษภาชนะดินเผาที่ผลิตในช่วงเวลา พุทธศตวรรษที่ 20-21 ได้ฐานของลานประทักษิณ ซึ่งขัดแย้งกับประวัติและตำนาน ที่ระบุว่าโบราณสถานคู้ไก่อี้ สร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 17

ภาพที่ 96 เจดีย์คู้ไก่อี้ หลังการบูรณะ

ที่มา : หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ และสำนักงานจังหวัดลำพูน, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่ง-บูรณะโบราณสถานคู้ไก่อี้ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2538. (อัดสำเนา)

4. โบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

ที่ตั้ง วัดเกาะกลาง บ้านบ่อควา ม. 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน
เขตการปกครองสงฆ์ภาค 7 สังกัดคณะสงฆ์เถรวาท วัตรราษฎร์

ประวัติและความสำคัญของวัด

จากการศึกษาเมืองโบราณหริภุญไชย แม้ว่าสถานที่ตั้งของวัดเกาะกลาง จะอยู่นอกพื้นที่การศึกษาของเมืองโบราณหริภุญไชย แต่เนื่องจากวัดเกาะกลางนี้ ได้มีประวัติและความเป็นมาเกี่ยวข้องกับพระนางจามเทวี ผู้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งหริภุญไชย และหลักฐานทางโบราณคดีหลักฐานด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับเมืองโบราณหริภุญไชยและการขยายความเจริญของเมืองโบราณหริภุญไชยมายังบริเวณนี้ จึงเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญแก่การนำมาศึกษาาร่วมด้วย

ชื่อวัดเกาะกลาง อาจมีความสัมพันธ์กับสภาพพื้นที่ของวัดที่ตั้งอยู่บนเนินสูง ทั้งด้านทิศตะวันตกและด้านทิศใต้ เป็นที่ราบลุ่มต่ำมีน้ำขังตลอดปี ส่วนด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก เป็นที่ราบลุ่มใช้ทำนา

ประวัติความเป็นมาของวัดเกาะกลางนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานในการสร้าง แต่ตำนานมุขปาฐะ ที่เล่าขานกันในหมู่บ้านบ่อควา เชื่อกันว่าสถานที่นี้ เป็นบ้านของเศรษฐีอินตา ซึ่งเป็นบิดาของพระนางจามเทวี และบริเวณเนินโบราณสถานที่อยู่ถัดออกไปทางนอกเขตวัดเกาะกลางนั้น เชื่อกันว่าเป็นบ้านของพระนางจามเทวี ซึ่งเรียกกันว่า “เนินแม่ม้าย” ประวัติของวัดเกาะกลาง หลังจากที่อยู่ ในสภาพวัดร้างมานานหลายร้อยปี จึงได้รับการบูรณะขึ้นเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาเมื่อ พ.ศ. 2517 มีการสร้างอาคารทางพุทธศาสนาขึ้นใหม่ เช่น วิหาร อุโบสถ กุฏิสงฆ์ ในเขตวัด²⁵

โบราณวัตถุสถานสำคัญภายในวัด ได้แก่ เจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด เจดีย์ทรงปราสาท ในผังสี่เหลี่ยมด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน เจดีย์ทรงปราสาทฐานทรงกลมนอกกำแพงวัด ด้านทิศเหนือของวัดเกาะกลาง และเจดีย์ขนาดเล็ก องค์ระฆังกลมรูปทรงกระบอก หรือ เจดีย์หมายท่า

เจดีย์

1. เจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด ซึ่งเป็นเจดีย์ประธานภายในวัดเกาะกลาง เป็นเจดีย์ทรงปราสาทก่อด้วยอิฐประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วนคือ ส่วนฐานมีขนาดเล็ก ผังอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยกเก็จออกจากด้านทั้งสี่ เพื่อเป็นฐานของจตุรมุข ส่วนกลางคือเรือนธาตุ เป็นแท่งทึบทรงสี่เหลี่ยม ประดับเสาอิงที่มุมทั้งสี่ จตุรมุขต่อยื่นจากด้านทั้งสี่ของเรือนธาตุ เพื่อเป็นจระนำไว้ประดิษฐานพระพุทธรูป ชุ่มของจระนำเป็นชุ่มลด มุมทั้งสี่ของชั้นลด น่าจะมีไว้สำหรับตั้งเจดีย์ขนาดเล็กหรือสถูปกะประจํามุมแต่ละองค์ ส่วนบนมีแท่นเตี้ยรองรับองค์ระฆังค่อนข้างใหญ่ ตอนบนชำรุดพังทลายแล้ว สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด เมื่อรวมกับยอดของสถูปกะทั้งสี่ด้าน²⁶

²⁵ สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน,” 467.

²⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 87-88.

ภาพที่ 97 เจดีย์ทรงปราสาทยอกระฉัง

ชุมชนจะนำทั้งสี่ด้านทิศของเจดีย์นั้น ชุมชนด้านทิศเหนือมีลักษณะสมบูรณ์ที่สุด ยังคงมีลวดลายพันธุ์พฤกษาประดับวงโค้งกรอบमुखอยู่เป็นส่วนใหญ่ ในส่วนของเสากรอบ मुख มีลวดลายปูนปั้นรูปพันธุ์พฤกษาประดับในส่วนของบัวเชิงและบัวคอเสื้อ ในชุมชนมีฐานชุกชี เป็นชุดฐานปัทม์ก่ออิฐฉาบปูน

ภาพที่ 98 ชุมชนจะนำ เจดีย์ทรงปราสาทยอกระฉัง

ภาพที่ 99 ส่วนของบัวเชิงและบัวคอเสื้อ เจดีย์ทรงปราสาทขอมตระพัง

2. เจดีย์ทรงปราสาท ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงปราสาทในผังสี่เหลี่ยม ฐานกว้าง 8.5 เมตร ประกอบด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยมซ้อนเหลื่อมกันสองชั้น รองรับฐานปัทม์ ประกอบด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยมย่อมุมสองชั้น รองรับฐานบัวคว่ำท้องไม้คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และบัวหงายขึ้นรองรับชุดเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมย่อมุม กลางเรือนธาตุแต่ละด้านมีซุ้มจระนำมองทะลุกันทั้ง 4 ด้าน บริเวณปลายเสากรอบซุ้มจระนำคาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และบัวหงายรับส่วนหลังคาเรือนธาตุ กรอบซุ้มจระนำใช้อิฐหน้าวัวก่อเป็นกรอบวงโค้ง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของศิลปะขอม²⁷

ภาพที่ 100 เจดีย์ทรงปราสาทในผังสี่เหลี่ยม

²⁷ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัครา)

ภาพที่ 101 ชุ่มจรณะนำแนวอิฐก่อรูปโค้ง เจดีย์ทรงปราสาทในฝัງสี่เหลี่ยม

หลังคาเรือนธาตุปรักหักพัง แต่พบร่องรอยฐานเชิงสี่เหลี่ยม 1 ชั้น รองรับแนวอิฐก่อวงโค้ง คล้ายฐานเชิงกลม บริเวณกลางหลังคาเรือนธาตุ ในตำแหน่งเพดานชุ่มจรณะ พบแนวอิฐก่อรูปโค้ง คงสภาพเพียงครึ่งวงกลม สันนิษฐานว่าส่วนยอดของเจดีย์องค์นี้ น่าจะเป็นทรงระฆังกลม

3. เจดีย์ทรงปราสาท ตั้งอยู่บนลานประทักษิณในฝัງกลม อยู่นอกเขตกำแพงด้านทิศเหนือของวัดเกาะกลาง เป็นเจดีย์ที่ตั้งอยู่บนฐานปัทม์ซ้อนกัน 2 ชั้น บริเวณส่วนกลางของเรือนธาตุเป็นชุ่มจรณะแบบเปิดโค้งทะลุกันทั้ง 4 ด้าน กลางเรือนธาตุมีเสาสี่เหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูนตั้งอยู่เสากลางต้น อาจเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปแบบลอยตัว และอาจมีประโยชน์ในการค้าขาย โครงสร้างส่วนหลังคาเรือนธาตุ ซึ่งเป็นชุดฐานเชิงสี่เหลี่ยม 1 ชั้น ต่อด้วยฐานเชิงกลม รองรับองค์ระฆังซึ่งน่าจะเป็นองค์ระฆังกลม²⁸

ภาพที่ 102 เจดีย์ทรงปราสาทในฝัງกลม

²⁸ เรื่องเดียวกัน, 70.

ภาพที่ 103 กลางเรือนธาตุมีเสาสีเหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูน

ลานประทักษิณอยู่ในผังกลม ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 22 เมตร ขอบฐานกว้างประมาณ 1-1.2 เมตร สูงจากระดับพื้นลานประทักษิณประมาณ 0.15-0.20 เมตร ผลจากการขุดตรวจฐานลานประทักษิณด้านทิศใต้ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก พบว่ามีการก่ออิฐหน้ากระดานลึกลงไปจนถึงระดับฐานราก ซึ่งอยู่ลึกกว่าระดับพื้นลานประทักษิณประมาณ 3.4 เมตร และลึกกว่าระดับพื้นดินปัจจุบันประมาณ 4.9 เมตร ทำให้ลานประทักษิณมีรูปทรงกระบอกกลม มีแนวทางเดินก่ออิฐกว้างประมาณ 1.2 เมตร ก่อเชื่อมจากลานประทักษิณไปทางทิศตะวันตก ระดับฐานรากของแนวทางเดิน อยู่ระดับเดียวกับฐานรากของลานประทักษิณ พื้นที่ใช้งานของพื้นที่โบราณสถาน อยู่ต่ำกว่าพื้นดินระดับปัจจุบันประมาณ 3.5 เมตรและอยู่ต่ำกว่าพื้นที่ใช้งานของเจดีย์ประธานภายในวัดเกาะกลางประมาณ 2.5 เมตร²⁹

4. เจดีย์หมายท่า เป็นเจดีย์ที่อยู่ภายนอกเขตกำแพงวัดเกาะกลาง และอยู่บนเนินดินที่สูงจากระดับพื้นดินโดยรอบ 0.20 เมตร มีลักษณะเป็นเจดีย์ขนาดเล็กองค์ระฆังกลม รูปทรงกระบอก องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยมซ้อนกัน 2 ชั้น ต่อด้วยชุดฐานปัทม์ในผังสี่เหลี่ยม 1 ชั้น ประกอบด้วยบัวคว่ำ หน้ากระดานท้องไม้ คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้นและบัวหงาย ขึ้นรับชุดฐานหน้ากระดาน เหนือขึ้นไปหักพังมาก แต่ยังปรากฏแนวก่ออิฐในผังกลม รองรับหน้ากระดานท้องไม้ ทรงกระบอก คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 3 เส้น รองรับหน้ากระดาน บัวคว่ำ และท้องไม้ที่พบ มีร่องรอย คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น³⁰

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 28.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 69.

ภาพที่ 104 เจดีย์หมายท่า หลังการบูรณะ

โบราณสถานวัดเกาะกลาง มีการขุดค้น 2 ครั้ง พบหลักฐานโบราณคดีดังนี้ ครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2542 ดำเนินการโดยกรมศิลปากร สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่³¹ จากการขุดแต่งพบว่า ช่วงวัฒนธรรมของการใช้งาน โบราณสถานมี 4 ช่วงเวลา ส่วนการขุดหลุมทดสอบพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ทั้งจากเตาในอาณาจักรล้านนา กลุ่มเตาศรีสังขาลย์ และเตาต่างประเทศ เช่น เตามืองพะโค ประเทศพม่า และเตาจิ้งเต๋อเจิน ประเทศจีน ในสมัยราชวงศ์หมิง ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 โดยเฉพาะในหลุมทดสอบที่ 2 พบตะคันไม้เคลือบ 2 ใบ บรรจุกระดูกมนุษย์ไว้ภายใน นอกจากนั้นยังพบชิ้นส่วนโลหะและชิ้นส่วนปูนปั้น ที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรมด้วย

การกำหนดอายุ โดยพิจารณาจากโครงสร้างของโบราณสถาน (เจดีย์ประธาน) ที่มีการก่ออิฐเป็นรูปกลวง เพื่อสอดไม้หรือวัสดุ เพื่อรับน้ำหนักส่วนยอดของเจดีย์ คล้ายเทคนิคการใช้เสาขนาดใหญ่รับน้ำหนักส่วนยอด ในสถาปัตยกรรมแบบพุกาม และพื้นที่ส่วนเหนือเรือนธาตุ คงประดับด้วยสถูปิยะ หรือเจดีย์ขนาดเล็ก 4 มุม โดยสามารถนำมากำหนดอายุของกลุ่มโบราณสถานนี้ว่า น่าจะมีอายุการก่อสร้างในช่วงก่อนที่พระยามังรายจะยึดเมืองโบราณหริภุญไชยได้ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ไม่เกินต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ส่วนลวดลายปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรม น่าจะเป็นการบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 สันนิษฐานว่าในสมัยพระเมืองแก้ว เนื่องจากในราว พ.ศ. 2060 พระเมืองแก้วได้เสด็จมาที่บ้านศรีบุญยืนและได้ปฏิสังขรณ์กำแพงเมือง

³¹ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง-บูรณะ และการปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานวัดเกาะกลาง ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” 2542. (อัดสำเนา)

ลำพูน³² และองค์พระธาตุหริภุญชัยด้วย³³ และมีการปฏิสังขรณ์อีกครั้งหลังช่วงทิ้งร้างของวัด ราวพุทธศตวรรษที่ 21

ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2548 ดำเนินการขุดแต่งโดยกรมศิลปากร สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่³⁴

จากการขุดแต่งกลุ่มโบราณสถานของวัดเกาะกลางพบว่า โบราณสถานหมายเลข 1 เจดีย์หมายท่า เป็นแบบแผนเจดีย์ที่คล้ายเจดีย์ในศิลปะพุกาม กำหนดอายุได้ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ส่วนวิหารเป็นแบบแผนที่นิยมในล้านนา ราวพุทธศตวรรษที่ 21

ส่วนเจดีย์ทรงปราสาท ด้านทิศเหนือของวัดเกาะกลางนั้น (โบราณสถานหมายเลข 2) เป็นเจดีย์ทรงปราสาท มีลานประทักษิณ 2 ชั้น ลานชั้นแรกอยู่ในผังกลม เรือนธาตุอยู่ในผังสี่เหลี่ยม ยกเก็จขึ้นมารับชุ่มจรณะทั้ง 4 ด้าน เปิดโล่งทะลุถึงกัน กลางเรือนธาตุมีเสาสี่เหลี่ยม ซึ่งอาจทำหน้าที่ค้ำยันโครงสร้างส่วนหลังคา หรืออาจประดิษฐานพระพุทธรูปยืนประจำทิศ กรอบวงโค้งของชุ่มจรณะนำก่ออิฐเรียงซ้อนเหลื่อมกัน เป็นเทคนิคของสถาปัตยกรรมที่สร้างในสมัยพระยามังราย จนถึงสมัยพระยาผาเยว แต่ยังคงเป็นเทคนิคที่พบร่วมกับการใช้อิฐรูปสี่เหลี่ยม ก่อเป็นรูปวงโค้งในสมัยพระเจ้าติโลกราช จากการทับถมของเศษกระเบื้องดินขอ ตะปูเหล็กยึดเครื่องไม้ สันนิษฐานว่ามีโครงสร้างไม้มุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินขอ เชื่อมต่อระหว่างกรอบชุ่มจรณะของเรือนธาตุและหลังคาชุ่มประดิษฐานพระพุทธรูปในแต่ละด้าน ซึ่งไม่เคยพบจากการขุดแต่งโบราณสถานองค์ใดในล้านนา

³² พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร (ม.ป.ท., 2510. พิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่ นายกี นิมนานเหมินท์ เนื่องในวันเปิดศึกคนไข้พิเศษ พฤษภาคม 2510), 144-145.

³³ ตำนานพระธาตุหริภุญชัย (ม.ป.ท., 2505, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพิจิตร โอสธ (รอด สุตันตานนท์) ณ เมรุวัดคู่อั่ว จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2505, 25-29.

³⁴ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2548). (อัดสำเนา)

ภาพที่ 105 เจดีย์ทรงปราสาทในผังกลม ก่อนการบูรณะ

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัดสำเนา)

กลุ่มสุดท้ายคือ กลุ่มโบราณสถานภายในกำแพงวัดเกาะกลาง เจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงปราสาท กำหนดอายุได้ราวช่วงต้นของล้านนา เป็นเจดีย์ก่อด้วยอิฐทรงยังไม่สูงโปร่ง ส่วนฐานจารุดมากและขนาดใหญ่ มีร่องรอยการบูรณะซ่อมแซมปูนปั้นที่วงโค้งของซุ้มจรณะ 2 ครั้ง โดยครั้งที่ 2 ราวพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 106 ลวดลายปูนปั้น ตรงซุ้มจรณะของเจดีย์ประธาน

ส่วนเจดีย์ทรงปราสาท ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน ตั้งอยู่บนฐานเชิงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 24 มีช่องซุ้มจรณะทะลุถึงกันทั้ง 4 ด้าน และใช้อิฐรูปกลมก่อเป็นวงโค้งกรอบซุ้มจรณะ เจดีย์องค์นี้มีระเบียบสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกับมณฑปประดิษฐานพระแก้วมรกต วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนลวดลายปูนปั้นมีส่วนคล้ายคลึงกับลวดลายปูนปั้นและประติมากรรมที่วัดเจ็ดยอด โดยเฉพาะเทวดาปูนปั้น 2 องค์ พบที่เจดีย์ทรงปราสาท ด้านทิศเหนือของวัดเกาะกลาง (โบราณสถานหมายเลข 2) มีลักษณะของศิลปะแบบลังกาและสุโขทัย ซึ่งอาจส่งอิทธิพลมายังล้านนา ในคราวพระสุมนเถระได้เดินทางมายังหริภุญไชยและเชียงใหม่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19

โดยเฉพาะตรงบริเวณพระนาภี มีอุทรพันธุ์แบบแข็งกระด้าง คล้ายทำด้วยโลหะประดับด้วยเม็ด
ประคำเล็ก ๆ การประดับอุทรพันธุ์เป็นที่นิยมในศิลปะลังกา³⁵

การกำหนดอายุ

1. เจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด ซึ่งเป็นเจดีย์ประธาน สันติ เล็กสุขุม พิจารณาจากรูปแบบ
ด้านสถาปัตยกรรมของเจดีย์ประธาน จึงสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นระหว่างช่วงปลายสมัยทวารวดี
ไชยถึงต้นราชวงศ์มังราย ส่วนลวดลายปูนปั้นประดับเจดีย์ เกิดจากการบูรณปฏิสังขรณ์ประมาณ
พุทธศตวรรษที่ 21³⁶ สอดคล้องกับรายงานการขุดแต่ง-บูรณะ และการปรับปรุงภูมิทัศน์
โบราณสถานวัดเกาะกลาง ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน โดยสำนักงานโบราณคดี
และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2542 โดยได้สรุปว่าเจดีย์องค์นี้ น่าจะสร้าง
ก่อนช่วงเวลาที่ยะมมังรายจะยึดเมืองทวารวดีไชยได้คือ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ไม่เกินต้นพุทธ
ศตวรรษที่ 19 ส่วนลวดลายปูนปั้นนั้น น่าจะเป็นการปฏิสังขรณ์ในยุคหลังราวต้นพุทธศตวรรษที่
20-21 สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นสมัยพระเมืองแก้ว ในคราวเดียวกับที่เสด็จมาปฏิสังขรณ์กำแพงเมือง
ทวารวดีไชยและองค์พระธาตุทวารวดีไชย³⁷

นอกจากนั้น ยังได้มีนักวิชาการสันนิษฐานว่า เจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดองค์นี้ มีแผนผัง
รูปสี่เหลี่ยม แต่มีซุ้มจะระนำยื่นออกมาทั้งสี่ด้าน เจดีย์ตรงกลางทรงกลม มีทางเข้า 1 ด้าน อีก 3 ด้าน
เป็นประตูหลอก คล้ายเจดีย์สมัยพุกาม ได้แก่ Kondawgyi และ Nandamanya ซึ่งสร้างราวพุทธ
ศตวรรษที่ 18³⁸ ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด มีทางเข้า 1 ด้าน อีก 3 ด้านเป็นประตูหลอก
เช่นเดียวกัน

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 69-72.

³⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทวารวดี-ล้านนา, 129.

³⁷ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง-
บูรณะ และการปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานวัดเกาะกลาง ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัด
ลำพูน,” 2542. (อัคราณา)

³⁸ Staporn Kwanyuen, “Influence of Pagan Art Style on Northern Thai Architecture,”
In Study on Pagan : Research Report (Edited by Organizing Committee, Pagan Symposium and
Yoshiaki Ishizawa and Yasushi Kono), 153.

2. เจดีย์ทรงปราสาทในผังสี่เหลี่ยม ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน จากระเบียบทางสถาปัตยกรรม มีลักษณะคล้ายคลึงกับมณฑปที่ประดิษฐานพระแก่นจันทน์แดง ที่วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่

3. เจดีย์ทรงปราสาทฐานทรงกลม ด้านทิศเหนือของวัดเกาะกลาง จากลักษณะโครงสร้างทางสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะกรอบวงโค้งของซุ้มจรณะนำ ก่ออิฐเรียงซ้อนเหลื่อมกัน ซึ่งเป็นเทคนิคของสถาปัตยกรรมที่สร้างในสมัยพระยามังรายถึงสมัยพระยาผดุง แต่ก็ยังคงเป็นเทคนิคที่พบร่วมกับการใช้อิฐรูปสี่เหลี่ยม ก่อเป็นรูปวงโค้งในสมัยพระยาติโลกราช จากการขุดแต่งและบูรณะพบการทับถมของเศษกระเบื้องดินขาวและตะปูเหล็กยึดเครื่องไม้ สันนิษฐานว่ามีโครงสร้างไม้ หลังคามุงกระเบื้องดินขาวเชื่อมต่อระหว่างกรอบซุ้มจรณะของเรือนธาตุและหลังคาซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปในแต่ละด้าน ซึ่งไม่เคยพบจากการขุดแต่งโบราณสถานใดๆ ในล้านนา แต่อย่างไรก็ตาม จากลักษณะตรงกลางของเจดีย์ มีเสาค้ำยันรับน้ำหนักหลังคา ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับรูปแบบสถาปัตยกรรมพุกาม³⁹ ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าเจดีย์ทรงปราสาทองค์นี้ น่าจะได้รับอิทธิพลจากรูปแบบสถาปัตยกรรมพุกามด้วยเช่นกัน

4. เจดีย์หมายาหรือเจดีย์ขนาดเล็กองค์ระฆังกลม แบบแผนเจดีย์คล้ายเจดีย์ในศิลปะพุกาม ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18⁴⁰

5. โบราณสถานวัดหนองม่วงร้าง บ้านจำบอน ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ที่ตั้งตามพิกัด UTM ที่ 47 QMA 2046625-2046600 N และ 5055375-5058750 E บ้านจำบอน อยู่ห่างจากจังหวัดลำพูนไปทางทิศใต้ ประมาณ 15 กม.

เมื่อ พ.ศ. 2551 องค์การบริหารส่วนตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ได้ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานวัดหนองม่วงร้าง หมู่ 3 บ้านจำบอน ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁴¹ โดยพบหลักฐานโบราณคดีดังนี้

³⁹ Ibid.

⁴⁰ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” 69.

⁴¹ องค์การบริหารส่วนตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดหนองม่วงร้าง หมู่ 3 บ้านจำบอน ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2551. (อัดสำเนา)

โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งโบราณสถานวัดหนองม่วน ส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาและเนื้อแกร่ง จากแหล่งเตาพื้นบ้านล้านนา และเครื่องถ้วยจีนจำนวนไม่มากนัก นอกจากนั้น ยังพบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยและพระพิมพ์ศิลปะหริภุญไชยจำนวนหนึ่ง โดยโบราณวัตถุที่พบมีดังนี้ ขวานหินขัด 1 ชิ้น พระสิบสอง ชิ้น ส่วนกลีบบัวดินเผาและชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินในวัฒนธรรมหริภุญไชย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 นอกจากนั้น ยังพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาประเภทต่าง ๆ อีกจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาและเนื้อแกร่ง โดยที่สามารถนำมากำหนดอายุได้คือ ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจากแหล่งเตากาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งจากแหล่งเตาในประเทศจีน ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 เช่นเดียวกัน

ภาพที่ 107 ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาวัฒนธรรมหริภุญไชย พบที่กริด N7W9

ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดหนองม่วนร้าง หมู่ 3 บ้านจำบอน ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2551. (อัดสำเนา)

หลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรม คือวิหารซึ่งมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีผนังที่บริเวณพื้นที่ส่วนหลังของอาคาร เป็นรูปแบบที่พบทั่วไปตั้งแต่สมัยหริภุญไชย ดังนั้นในส่วนของรูปแบบสถาปัตยกรรม จึงไม่สามารถนำมากำหนดอายุได้ ส่วนโบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งสันนิษฐานได้ว่า วัดหนองม่วนนี้น่าจะสร้างขึ้นอย่างช้าในราวพุทธศตวรรษที่ 21-20 และน่าจะมีการใช้งานมาจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 จึงถูกทิ้งร้างไปเนื่องจากบ้านเมืองต่าง ๆ ในล้านนาเกิดความวุ่นวาย ผู้คนต่างพาอพยพหลบหนีภัยสงครามไปอยู่ตามป่าเขา วัดหนองม่วนและชุมชนบริเวณนี้จึงทิ้งร้างไป⁴²

⁴² เรื่องเดียวกัน, 182.

6. โบราณสถานวัดกู่นายเก้ บ้านสันหลวง ตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่างเส้นรุ้งที่ $18^{\circ} 32' 39.5''$ เหนือและเส้นแวงที่ $99^{\circ} 00' 37.3''$ ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QMA5024193

เมื่อ พ.ศ. 2552 สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ได้ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานวัดกู่ นายเก้⁴³ โดยพบหลักฐานโบราณคดีดังนี้

โบราณวัตถุที่เป็นส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ กระเบื้องดินเผา อิฐบัวและ อิฐสี่เหลี่ยม ประติมากรรมปูนปั้น ได้แก่ กลีบบัว ปลียอดปูนปั้น บัวกลุ่มปลียอดปูนปั้น เครื่องมือ เครื่องใช้ ได้แก่ ภาชนะดินเผาทั้งจากเตาในประเทศและต่างประเทศ ได้แก่ ภาชนะเนื้อดินและเนื้อ แกร่ง โดยเนื้อแกร่งมาจากเตापานเป็นก้นภาชนะเคลือบเขียว ส่วนเตากาหลงเป็นชิ้นส่วนภาชนะ เขียนลายดำได้เคลือบ ส่วนภาชนะจากเตาต่างประเทศเป็นชิ้นส่วนลำตัวและก้นภาชนะ ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบ สมัยราชวงศ์หมิง ส่วนโบราณวัตถุประเภทอื่น ๆ ได้แก่ ตะคัน สาก ดินเผาและหอยเบี้ย

จากหลักฐานสถาปัตยกรรมและโบราณวัตถุที่พบ สันนิษฐานว่าโบราณสถานวัดกู่ นายเก้ น่าจะสร้างขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 มีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ ในราวกลางถึงปลายพุทธ ศตวรรษที่ 21 และน่าจะมีการใช้งานอย่างต่อเนื่อง ในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 จึงถูกทิ้งร้างไป

⁴³ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดกู่ นายเก้ หมู่ 12 บ้านสันหลวง ตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2552. (อัคราณา), (7-1)-(7-4).

แผนที่ที่ 6 ภาพถ่ายทางอากาศ เขตโบราณสถานตำบลบ้านแป้น

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดสันมะโก (ร้าง) บ้านสันมะโก ตำบลบ้านแป้น อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2552. (อัคราณา)

7. โบราณสถานวัดสันมะโก (ร้าง) บ้านสันมะโก ตำบลบ้านแป้น อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่างเส้นรุ้งที่ $18^{\circ} 31' 13.9''$ เหนือและเส้นแวงที่ $98^{\circ} 57' 49.5''$ ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QMA478958

เมื่อ พ.ศ. 2552 สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ได้ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานวัดสันมะโก (ร้าง)⁴⁴ โดยพบหลักฐานโบราณคดีดังนี้

โบราณวัตถุที่เป็นส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ ตะปู อิฐสี่เหลี่ยม อิฐบัวและอิฐหน้าวัว กระเบื้องดินขอ ประติมากรรมปูนปั้น ได้แก่ ยอดเจดีย์ปูนปั้น ชิ้นส่วนปูนปั้นปลายกรอบซุ้มจระนำ ชิ้นส่วนลำตัวนาคปูนปั้น กลีบบัวปูนปั้น ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้น ได้แก่ ชิ้นส่วนพระกรและพระอังสา ส่วนภาชนะเครื่องใช้พบทั้งผลิตจากเตาในประเทศและต่างประเทศ ทั้งเนื้อดินและเนื้อแกร่ง จากเตาในประเทศส่วนใหญ่เป็นเตาพื้นบ้านล้านนา ได้แก่ เตากาหลง พบทั้งเคลือบเขียว และเขียนลายสีดำได้เคลือบ ส่วนเตาต่างประเทศ เป็นชิ้นส่วนปาก ลำตัวและก้น เขียนลายด้วยสีน้ำเงินได้เคลือบ สมัยราชวงศ์หมิง โบราณวัตถุอื่น ๆ ได้แก่ ตะคัน เบ้าดินเผา และซาก

⁴⁴ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดสันมะโก (ร้าง) บ้านสันมะโก ตำบลบ้านแป้น อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2552. (อัคราณา)

ภาพที่ 108 ชิ้นส่วนภาชนะเนื้อกระเบื้อง สมัยราชวงศ์หมิง

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดสันมะโก (ร้าง) บ้านสันมะโก ตำบลบ้านแป้น อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2552. (อัคราณา)

จากหลักฐานสถาปัตยกรรม เนื่องจากพบเพียงส่วนฐานของเจดีย์ในผังสี่เหลี่ยม และฐานวิหารที่เหลือเพียงส่วนฐานหน้ากระดานเตี้ย จึงไม่สามารถศึกษาเปรียบเทียบทางสถาปัตยกรรมได้ ส่วนโบราณวัตถุที่พบ จากภาชนะเครื่องใช้จากเตาพื้นบ้านล้านนา โดยเฉพาะเตากาหลง จึงสันนิษฐานว่าวัดสันมะโกนี้ น่าจะมีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 และมีการใช้งานอย่างต่อเนื่องจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 จึงถูกทิ้งร้างไป

8. โบราณสถานวัดกู่คำ (ร้าง) บ้านสันมะกรูด ตำบลบ้านแป้น อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่างเส้นรุ้งที่ $18^{\circ} 32' 25.4''$ เหนือและเส้นแวงที่ $98^{\circ} 57' 47.5''$ ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QMA95954985

เมื่อ พ.ศ. 2552 สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ได้ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานวัดกู่คำ (ร้าง)⁴⁵ โดยพบหลักฐานโบราณคดีดังนี้

โบราณวัตถุที่เป็นส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ กระเบื้องดินเผา อิฐสี่เหลี่ยม และอิฐบัว ประติมากรรมปูนปั้น ได้แก่ ชิ้นส่วนตัวหางปูนปั้น กลีบบัวครอบซุ้มจระนำปูนปั้น ฐานบัวปากกระบังปูนปั้น ปูนปั้นลายประจายาม เป็นต้น ภาชนะดินเผาทั้งเนื้อดินและเนื้อแกร่ง พบจำนวนไม่มากนัก โดยเป็นผลผลิตเฉพาะกลุ่มเตาพื้นบ้านล้านนาเท่านั้น ส่วนโบราณวัตถุอื่น ๆ ได้แก่ ตะคัน สากดินเผาและดินเผาไฟ

⁴⁵ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดกู่คำ (ร้าง) บ้านสันมะกรูด ตำบลบ้านแป้น อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2552. (อัคราณา)

ภาพที่ 109 ชิ้นส่วนลายประจายามปูนปั้น

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดกู่ดำ (ร้าง) บ้านสันมะกรูด ตำบลบ้านแป้น อำเภอมือง จังหวัดลำพูน,” 2552. (อัดสำเนา)

จากหลักฐานสถาปัตยกรรม พบเพียงส่วนฐานของวิหารและฐานเจดีย์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ไม่สามารถกำหนดอายุจากรูปแบบได้ ส่วนลวดลายปูนปั้นที่พบ ได้แก่ ลายประจายาม ลายพันธุ์พฤกษา คล้ายคลึงกับชิ้นส่วนปูนปั้นจากการขุดแต่งบริเวณวัดน้อย เวียงกุมกาม อายูราวุทศศตวรรษที่ 20-21 ภาชนะดินเผาส่วนใหญ่ก็มาจากกลุ่มเตาล้านนา ดังนั้นโบราณสถานวัดกู่ดำนี้ น่าจะสร้างในช่วงเวลาใกล้เคียงกับวัดกู่เหลี่ยม คือมีอายูราวุทศศตวรรษที่ 21-22 และน่าจะถูกทิ้งร้างไปราวพุทธศตวรรษที่ 23

9. โบราณสถานกู่เหลี่ยม (ร้าง) บ้านสันมะกรูด ตำบลบ้านแป้น อำเภอมือง จังหวัดลำพูน

เมื่อ พ.ศ. 2552 สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ได้ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานวัดกู่เหลี่ยม (ร้าง)⁴⁶ โดยพบหลักฐานโบราณคดีดังนี้

โบราณวัตถุที่เป็นส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ กระเบื้องดินเผา อิฐสี่เหลี่ยม และอิฐบัว ประติมากรรมปูนปั้น ได้แก่ ชิ้นส่วนนภคยานาคปูนปั้น เทพนมปูนปั้น กลีบบัวปูนปั้น ตะปู พระพิมพ์ดินเผา ได้แก่ พระสิบสอง 1 ชิ้น สภาพชำรุด พระกลีบบัว 1 ชิ้น สภาพชำรุด และพระคง 1 ชิ้น สภาพชำรุด และยังพบพระสมเด็จ 4 องค์ สภาพชำรุด

⁴⁶ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานกู่เหลี่ยม บ้านสันมะกรูด ตำบลบ้านแป้น อำเภอมือง จังหวัดลำพูน,” 2552. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 110 พระคง

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานคูเหล็กม บ้านสันมะกรูด ตำบลบ้านแป้น อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2552. (อัดสำเนา)

ส่วนภาชนะดินเผา พบทั้งเนื้อดินและเนื้อแกร่ง จากเตาพื้นบ้านล้านนาและเตาต่างประเทศ โดยภาชนะเนื้อดินเป็นภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย เป็นชิ้นส่วนปาก ใหญ่ ลำตัว ก้นและพวยกา ตกแต่งด้วยการเขียนลายด้วยน้ำดินสีดำและสีขาว เป็นภาชนะเนื้อดินสีแดงละเอียด สันนิษฐานว่าอายุราวสมัยปลายหริภุญไชย ส่วนภาชนะเนื้อแกร่ง ส่วนใหญ่ผลิตจากกลุ่มเตาอาณาจักรล้านนา ได้แก่ เตापานและเตาสันกำแพง ตกแต่งด้วยการเคลือบเขียว ส่วนภาชนะจากเตา กาลหลง ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีดำได้เคลือบ นอกจากนี้ ยังพบภาชนะจากแหล่งเตาสุโขทัย เป็นชิ้นส่วนถ้วยหรือชาม ตกแต่งด้วยการเขียนลายปลาสีดำได้เคลือบขาวขุ่น เนื้อดินสีขาวค่อนข้างละเอียดพบเพียง 1 ชิ้น ส่วนภาชนะจากเตาต่างประเทศพบจำนวน 52 ชิ้น เป็นชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน เขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบ สมัยราชวงศ์หมิง และชิ้นส่วนก้นภาชนะเขียนลายด้วยสีแดงและเขียว สมัยราชวงศ์ชิง

ภาพที่ 111 ชิ้นส่วนภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานคูเหล็กม บ้านสันมะกรูด ตำบลบ้านแป้น อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2552. (อัดสำเนา)

โบราณวัตถุอื่น ๆ ได้แก่ ตะคัน เบ้าหลอมโลหะ สาก เบี้ยดินเผา อิฐมีจารึกอักษรล้านนา ชิ้นส่วนเหล็กและสำริด เช่น คลับสำริดพร้อมฝา ชิ้นส่วนฆ้อง ฉาบและเงินเหรียญปัจจุบัน

จากหลักฐานสถาปัตยกรรม พบเพียงส่วนฐานของเจดีย์ในผังสี่เหลี่ยม จึงไม่สามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบได้ ส่วน โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งมีจำนวนหนาแน่นมาก ทั้งยังพบภาชนะเครื่องใช้สมัยทวารวดี ดังนั้นก่อนการสร้างกุฏิเหลี่ยม บริเวณนี้จึงน่าจะเป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่และมีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อน จึงสันนิษฐานว่าโบราณสถานกุฏิเหลี่ยม น่าจะมีการสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21 และมีการใช้งานอย่างต่อเนื่องมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 22

การวิเคราะห์หลักฐานจากการขุดแต่งทางโบราณคดี

1. จากการขุดแต่งทางโบราณคดีที่กุฏิช้าง กุฏิม้าและกุฏิไก่ หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ จึงสันนิษฐานได้ว่า อายุของแหล่งโบราณสถานกลุ่มนี้ ไม่ได้เก่าแก่ตามที่ได้กล่าวอ้างไว้ในตำนาน เนื่องจากโบราณวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มประติมากรรม เช่น ชิ้นส่วนพระพุทธรูป กลุ่มพระพิมพ์ หรือชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ล้วนแล้วแต่กำหนดอายุไว้ในชั้นหลังทั้งสิ้น ดังนั้นเจดีย์กุฏิช้างน่าจะมีอายุการสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 สอดคล้องกับจารึกบนก้อนอิฐที่พบจากการขุดแต่ง และน่าจะได้รับการซ่อมแซมในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ส่วนเจดีย์กุฏิม้า น่าจะมีอายุการสร้างในช่วงเดียวกับเจดีย์กุฏิช้างเช่นเดียวกัน

วัดพระยืน ได้ปรากฏหลักฐานชัดเจนในสมัยของพญากือนา ที่ได้อัญเชิญพระสุมนเถระมายังวัดพระยืน ปรากฏข้อความในศิลาจารึกวัดพระยืน ที่ระบุนศักราชไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 20 นอกจากนั้น หลักฐานที่พบจากการขุดแต่ง ยังทำให้เราเชื่อได้ว่า เดิมวัดพระยืนนั้น เป็นวัดเก่าแก่ที่ปรากฏอยู่แล้วและได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยพญากือนา โดยสร้างพระยืนเพิ่มอีก 3 องค์ และสร้างเจดีย์ศิลปะสุโขทัยอีกหนึ่งองค์ภายในบริเวณวัด เนื่องจากพบกลุ่มประติมากรรมพระพุทธรูป และกลุ่มพระพิมพ์ศิลปะทวารวดี ทั้งยังแสดงให้เห็นอิทธิพลจากศิลปะพุกามอีกด้วย ทำให้เชื่อได้ว่าวัดพระยืนนี้ น่าจะมีการสร้างมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดีหรือราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 เมื่อถึงสมัยพญากือนา จึงได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์อีกครั้งหนึ่ง

กลุ่มโบราณสถานวัดเกาะกลาง ได้มีหลักฐานทางสถาปัตยกรรม ที่แสดงให้เห็นอิทธิพลจากพุกามคือ โครงสร้างของเจดีย์ ที่มีการก่ออิฐเป็นรูปกลวง เพื่อสอดไม้หรือวัสดุ เพื่อรับน้ำหนักส่วนยอดของเจดีย์ คล้ายเทคนิคการใช้เสาขนาดใหญ่รับน้ำหนักส่วนยอดในสถาปัตยกรรมแบบพุกาม นอกจากนั้น การพบภาชนะดินเผาจากต่างประเทศ เช่น จากเตาเมืองพะโค จากเตาจังหวัดฉะเชิงเทรา เครื่องถ้วยจากญี่ปุ่น แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับเมืองอื่น ๆ และเป็นหลักฐานที่สามารถนำมากำหนดอายุของโบราณสถานแห่งนี้ได้ โดยเฉพาะเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด ซึ่งเป็นเจดีย์ประธาน สันนิษฐานว่าน่าจะมีการสร้างราวปลายสมัยทวารวดีถึงต้นสมัยราชวงศ์มังราย ส่วนลวดลายปูนปั้นประดับเจดีย์ น่าจะเป็นงานบูรณะประมาณพุทธศตวรรษที่ 21

ส่วนกลุ่มโบราณสถานตำบลบ้านแป้น โดยเฉพาะโบราณสถานวัดกู่เหล็กม (ร้าง) โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งมีจำนวนมาก ทั้งยังพบภาชนะเครื่องใช้สมัยทวารวดี ดังนั้นก่อนการสร้างกู่เหล็กม บริเวณนี้จึงน่าจะเป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่และมีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อน และน่าจะมีการสัมพันธ์กับเมืองโบราณทวารวดีในยุคลดลง กำหนดอายุของกลุ่มโบราณสถานกลุ่มนี้น่าจะมีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20-21

2. จากการขุดแต่งทางโบราณคดี หลักฐานที่ได้สามารถนำมาวิเคราะห์ถึงลักษณะของแหล่งโบราณคดีนั้น ๆ ได้ แต่ไม่สามารถนำมาศึกษา เพื่ออธิบายถึงลักษณะของวัฒนธรรมแหล่งนั้นได้ เนื่องจากการขุดแต่งมิได้เป็นการขุดค้นอย่างเป็นระบบเพื่อศึกษาชั้นดินและวัฒนธรรม แต่เป็นลักษณะการขุดแต่งโบราณสถาน ดังนั้นหลักฐานที่ได้จึงนำมาวิเคราะห์ได้ในส่วนของความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ แต่หากจะนำมาเพื่อกำหนดอายุของแหล่งโบราณคดีนั้น ๆ ควรที่จะมีการขุดค้นและศึกษาเพิ่มเติม เพื่อความถูกต้องและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

หลักฐานที่ได้จากการสำรวจทางโบราณคดีในเมืองโบราณทวารวดี

นอกจากการขุดค้น-ขุดแต่ง ซึ่งเป็นการดำเนินงานทางโบราณคดี ที่จะทำให้ได้ข้อมูลเชื่อถือได้ในระดับหนึ่งแล้ว การดำเนินงานทางโบราณคดีที่ผ่านมา ยังประกอบไปด้วยการรวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกเมืองโบราณทวารวดี ซึ่งก็ถือเป็นหลักฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งที่จะต้องนำมาใช้ในการศึกษา จึงจะขอเสนอข้อมูลดังกล่าวไว้ด้วย และหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้ จะนำมาใช้ประกอบในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวเกี่ยวกับเมืองโบราณทวารวดีด้วยเช่นกัน

จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณทวารวดีและบริเวณใกล้เคียง พบโบราณวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนาจำนวนไม่มากนัก ทั้งยังมีข้อจำกัดคือ ไม่สามารถทราบแหล่งที่มาของโบราณวัตถุได้อย่างชัดเจน ทั้งสภาพส่วนใหญ่ยังชำรุด ดังนั้นการศึกษารูปแบบและลักษณะจึงทำได้ค่อนข้างจำกัด อีกทั้งพระพุทธรูปที่มีสภาพสมบูรณ์ ซึ่งส่วนใหญ่ประดิษฐานอยู่ตามวัดต่าง ๆ ก็ได้รับการบูรณะซ่อมแซมทำให้รูปแบบเปลี่ยนไปแล้ว

อย่างไรก็ตาม โบราณวัตถุที่พบภายในเมืองโบราณทวารวดี ก็เป็นประโยชน์สามารถนำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ได้ในระดับหนึ่ง ในที่นี้ได้แยกประเภทแบ่งเป็น กลุ่มแรก พระพุทธรูป กลุ่มสองประติมากรรมอื่น ๆ โดยแต่ละกลุ่มจะจัดแบ่งตามลักษณะของอิทธิพลทางศิลปะที่ปรากฏในกลุ่มนั้น ๆ ประกอบกับข้อสันนิษฐานจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ รูปแบบศิลปะและหลักฐานโบราณคดีอื่น ๆ มาประกอบกัน เพื่อนำมาเป็นข้อสันนิษฐานสำหรับกำหนดอายุ โดยจะขออธิบายแยกเป็นกลุ่ม ๆ ดังนี้

1. พระพุทธรูป จะแบ่งตามรูปแบบและอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่ปรากฏได้ดังนี้

ระยะที่ 1 อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีภาคกลาง กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ในหมวดนี้พบพระเศียรทำจากศิลา องค์พระพุทธรูปหินทราย และชิ้นส่วนขององค์พระพุทธรูปส่วนล่างติดกับฐานทำด้วยหินทราย ลักษณะพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ มีพระพักตร์ที่แสดงอิทธิพลของศิลปะทวารวดีชัดเจนกล่าวคือ พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏกว้าง พระขนงมีแนวต่อเนื่องเป็นรูปปีกกา พระเนตรห่อหุ้มต่ำ หางพระเนตรชี้ขึ้นริมพระโอษฐ์บนบาง พระพุทธรูปกลุ่มนี้ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย

1.1 องค์ที่หนึ่ง (ภาพที่ 112) เป็นส่วนพระเศียรพระพุทธรูปศิลา มีสีเทาอมสีดำ ด้านหลังมีประภาณฉล ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏกว้าง เม็ดพระศกขนาดใหญ่ ขมวดวนเป็นก้นหอยแบนติดพระเศียร พระเกตุมาลาล้วนสูงเล็กน้อย พระขนงโค้งต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรเหลือบลงต่ำ หางพระเนตรวัดขึ้นเบื้องบน พระนาสิกเรียวงาม ริมพระโอษฐ์บนเรียวบาง พระหนุมมน จากลักษณะของพระพักตร์แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะทวารวดีอย่างชัดเจน

1.2 องค์ที่สอง (ภาพที่ 112) เป็นส่วนพระเศียรพระพุทธรูปศิลาทรายสีชมพู ลักษณะของพระพักตร์ คล้ายคลึงกับชิ้นส่วนพระเศียรองค์แรกที่ได้กล่าวมาข้างต้น⁴⁷

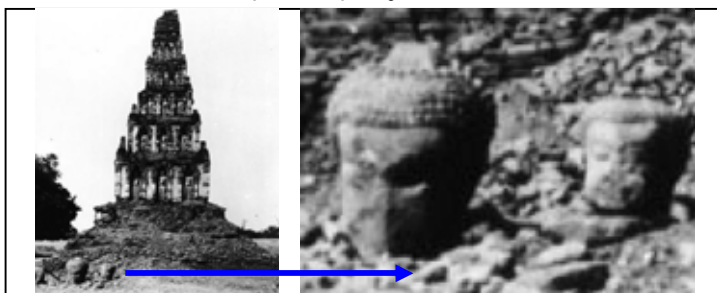

ภาพที่ 112 เศียรพระพุทธรูปศิลาและศิลาทราย ย้ายจากวัดพระธาตุหริภุญชัย

“ภาพเศียรพระพุทธรูป, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

⁴⁷ พริยะ ไกรฤกษ์ สันนิษฐานว่าเศียรพระพุทธรูปทั้งสองนี้ ได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 18 เทียบได้กับพระพุทธรูปศิลาจากรัฐพิหาร คูใน พริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2522), 14.

ส่วนพระเศียรพระพุทธรูปอีกกลุ่มหนึ่ง (ภาพที่ 113) จากภาพถ่ายเก่าพบวางอยู่ข้าง ๆ เจดีย์กุฎี วัดจามเทวี จึงสันนิษฐานว่าน่าจะนำมาจากเจดีย์กุฎี แต่จากบัญชีโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ได้บันทึกว่าย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย แต่หลักฐานจากภาพถ่ายเก่าทำให้เชื่อได้ว่า น่าจะเป็นกลุ่มพระพุทธรูปที่นำมาจากวัดจามเทวีมากกว่า

ภาพที่ 113 ภาพถ่ายเก่าเจดีย์กุฎี

“ภาพเจดีย์กุฎี, พ.ศ. 2511,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

1.3 ภาพที่ 114 องค์แรก พระเศียรศิลาขนาดใหญ่ กว้าง 56 เซนติเมตร สูง 83 เซนติเมตร ลักษณะพระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระหนุมน พระนลาฏกว้าง มีไรพระศก เม็ดพระศกเป็นปุ่มขนาดเล็ก พระเศียรผายออกด้านบน พระเกตุมาลานูนเล็กน้อย พระเนตรเรียวเล็ก ปลายพระเนตรชี้ขึ้น พระเนตรด้านขวาชำรุด เหลือร่องรอยบริเวณหางพระเนตร ส่วนพระเนตรด้านซ้ายเป็นรูกลวง จึงได้มีการบูรณะซ่อมแซม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา ส่วนพระโอษฐ์ไม่สามารถสันนิษฐานรูปทรงเดิมได้เนื่องจากชำรุด แต่สันนิษฐานว่าน่าจะมีริมพระโอษฐ์บนเรียวบาง ตามลักษณะของพระพักตร์พระพุทธรูปศิลปะทวารวดีโดยทั่วไป

1.4 ภาพที่ 114 องค์ที่สอง พระเศียรศิลา มีขนาดกว้าง 59 เซนติเมตร สูง 39 เซนติเมตร มีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม เม็ดพระศกขนาดใหญ่แบน ไม่มีพระเกตุมาลา มีขอบไรพระศก พระขนงเป็นเส้นหนาดต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรขนาดใหญ่ มีร่องรอยทำเป็นดวงเนตรกลมด้านใน ปลายพระเนตรเรียวแหลม พระนาสิกแบนหนา พระโอษฐ์หนา มีไรพระมัสสุ จากลักษณะพระพักตร์ สันนิษฐานว่าน่าจะมีการผสมผสานกับฝีมือช่างท้องถิ่นแล้ว

ภาพที่ 114 เศียรพระพุทธรูปศิลา

“ภาพเศียรพระพุทธรูป, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

1.5 พระพุทธรูปหินทราย (ภาพที่ 115) จากวัดพระธาตุหริภุญชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แลเห็นฝ่าพระบาทชัดเจน พระหัตถ์อยู่ในปางสมาธิ พระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระขนงเป็นสันต่อเนื่องกันเกือบเป็นเส้นตรง พระเนตรนูนเหลือบลงต่ำ พระนาสิกขำรุค พระโอษฐ์หนา พระกรรมไหญ่ยาวลงมาจรดพระอังสา พระเกศาขมวดหลวม ๆ พระเกตุมาลาสูงทรงกระบอก เบื้องหลังองค์พระมีแผ่นหินรองรับ พระชานูขวำรุค มีนักวิชาการได้เสนอความคิดเห็นว่า พระพุทธรูปองค์นี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะมอญตอนปลายทางภาคกลาง (ศิลปะมอญหมายถึงวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคกลางของประเทศไทย) อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 คือ พระพักตร์แบบพื้นเมือง การจัดสมาธิเพชรแบบหลวม ๆ แลเห็นฝ่าพระบาทเต็ม ซึ่งลักษณะนี้คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปดินเผา จังหวัดนครปฐม⁴⁸

ข้อสันนิษฐานสำหรับกำหนดอายุ จากลักษณะของพระเกตุมาลาทรงกระบอกสูง ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทวารวดีตอนปลาย ดังนั้นพระพุทธรูปองค์นี้ คงมีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 16

ภาพที่ 115 พระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งขัดสมาธิเพชร จากวัดพระธาตุหริภุญชัย

“ภาพพระพุทธรูปหินทราย, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

⁴⁸ พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, 18.

ชิ้นส่วนฐานพระพุทธรูปทำด้วยหินทราย (ภาพที่ 116) เหลือเพียงส่วนพระเพลา พบที่ โรงเรียนเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เดิมคือวัดดอนแก้วที่ปรากฏในจารึกความว่า พระเจ้าสวาทิทธิกษัตริย์เมืองโบราณหริภุญไชย เป็นผู้สร้างวัด อุโบสถและเจดีย์ 3 องค์ขึ้นภายในวัด และได้โปรดให้สร้างจารึกขึ้นที่วัดดอนแก้วอีกด้วย จากการสำรวจได้พบชิ้นส่วนพระเพลาประทับนั่งหินทรายสององค์ องค์หนึ่งประทับนั่งขัดสมาธิเพชรและอีกองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ สันนิษฐานว่า อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 ถึง พุทธศตวรรษที่ 18

ภาพที่ 116 ชิ้นส่วนพระเพลาฐานพระพุทธรูปทำด้วยหินทราย จากวัดดอนแก้ว

“ภาพชิ้นส่วนพระเพลาฐานพระพุทธรูป, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ระยะที่ 2 อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

ลักษณะพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ ส่วนใหญ่มีพระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม สีหน้าอมึงทึบ พระปรางเป็นโหนกสูง พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา กลางพระนลาฏมีรูปอุณาโลม พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์แบะหนา พระมัสสุปลายตัวคี่ขึ้น เม็ดพระศกเป็นขมวดแหลม พระเกตุมาลาทรงกรวย (ดูตารางที่ 39)

1.6 เสียรพระพุทธรูปสำริด (ตารางที่ 1 ภาพ 1) ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย มีลักษณะของศิลปะทวารวดีทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือลักษณะพระพักตร์เกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยม พระเนตรเหลือบลงต่ำ หางพระเนตรชี้ขึ้น พระปรางเป็นโหนกสูง พระขนงต่อกันเป็นปีกกา พระนาสิกแบนใหญ่ พระโอษฐ์แบะหนา มีไรพระมัสสุ เม็ดพระศกเป็นขมวดแหลม พระเกตุมาลาทรงกรวย กลางพระนลาฏมีอุณาโลม ไม่มีไรพระศก

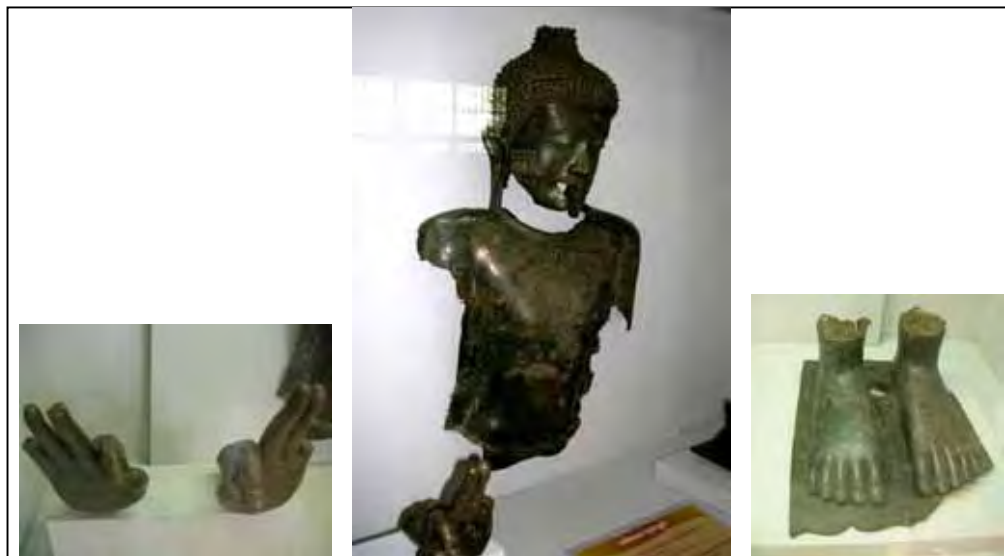
1.7 เสียรพระพุทธรูปดินเผา (ตารางที่ 1 ภาพ 2) จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เนื้อค่อนข้างแกร่ง จากอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ลักษณะพระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนลาฏกว้าง ไรพระศกเป็นสันหนา ขมวดพระเกศาขมวดวนเป็นก้นหอยขนาดใหญ่ พระเกตุมาลาเป็นตอมเล็ก หางพระเนตรตัวคี่ขึ้น พระนาสิกแบนใหญ่ พระโอษฐ์

แบบหนา มีไรพระมัสสุ พระพักตร์ค่อนข้างถึงถึง เศียรพระพุทธรูปสององค์นี้ สันนิษฐานว่ามีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16

ตารางที่ 1 แสดงการเปรียบเทียบพระพุทธรูปอิทธิพลทวารวดี ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

1.8 พระพุทธรูปสำริด (ภาพที่ 117) ซึ่งย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย เป็นชิ้นส่วนพระเศียร พระหัตถ์และพระบาทสำริด พระเศียรรูปสี่เหลี่ยม พระนลาฏกว้าง พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรเหลือบต่ำ หางพระเนตรยาวตรงไม่ชี้ขึ้น พระนาสิกเรียวแหลม พระโอษฐ์บางมีขอบเป็นเส้น มีไรพระมัสสุ พระเกศาขมวดแหลมเล็ก พระเกตุมาลาเป็นรูปกรวยสูง ส่วนองค์พระพุทธรูป ทรงจีวรห่มคลุม มีขอบอันตราสกเป็นเส้น พระเศียรและองค์พระพุทธรูปแสดงอิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ส่วนพระหัตถ์ซ้ายขวา แสดงวิตรรกมูทรา น่าจะเป็นชิ้นส่วนขององค์พระพุทธรูปสำริดนี้ เนื่องจากองค์พระไม่มีร่องรอยการแสดงอภัยมุทรา ซึ่งหัตถ์ขวาต้องอยู่เสมอพระอุระ หัตถ์ซ้ายแนบพระวรกาย ดังนั้นพระหัตถ์ซ้ายขวานี้ จึงน่าจะเป็นชิ้นส่วนขององค์พระพุทธรูปสำริดรวมถึงพระบาทสำริดด้วย สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16

ภาพที่ 117 องค์พระพุทธรูปสำริด ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย

“ภาพพระพุทธรูปสำริด, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ระยะที่ 3 อิทธิพลวัฒนธรรมปาละ-พุกาม

ลักษณะพระพุทธรูปส่วนใหญ่ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะพุกาม มักประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ซึ่งเป็นสายวิวัฒนาการจากศิลปะปาละ ศิลปะพุกามมาสู่ศิลปะหริภุญไชย ลักษณะเด่นที่สำคัญของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้คือ ชายผ้าที่ตกลงมาที่หน้าพระเพลา ศิลปะปาละลักษณะชายผ้าจะคลี่แผ่ลงมาด้านหน้า มีจีบคล้ายพัดมีริ้วตามธรรมชาติ ศิลปะพุกามมีวิวัฒนาการเล็กน้อย แต่ยังคงใกล้เคียงกับศิลปะปาละมาก ส่วนศิลปะหริภุญไชย ได้รักษารูปแบบทางศิลปะไว้ แต่ริ้วผ้าตามธรรมชาติได้เปลี่ยนเป็นลายจุดขีดแทน บางองค์ทำเป็นแค่แผ่นครึ่งวงกลมเท่านั้น⁴⁹ ส่วนองค์พระพุทธรูป จะปรากฏเส้นปล้องพระศอกเด่นชัด เม็ดพระศกเป็นตุ่มใหญ่ อุณิษะนูนเพียงเล็กน้อย รัศมีทำเป็นดอกบัวตูม ซึ่งอิทธิพลศิลปะพุกามนี้ ปรากฏในศิลปะหริภุญไชย หลังจากที่ชาวหริภุญไชยอพยพกลับจากหงสาวดี คราวที่หนีโรกระบาดเมื่อราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16⁵⁰ จึงสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปกลุ่มนี้ น่าจะมีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16

⁴⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ ,2547), 151.

⁵⁰ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย-ล้านนา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549),

1.9 กลุ่มพระพุทธรูปปูนปั้นจากวัดดอนแก้ว (ภาพที่ 118) ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ฐานสุวรรณเจดีย์ ในวัดพระธาตุหริภุญชัย เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น โกลนข้างในเป็นศิลาแลง พบทั้งหมด 3 องค์ จากลักษณะที่ปรากฏสันนิษฐานว่าน่าจะได้รับการบูรณะซ่อมแซมมาแล้ว ไม่ปรากฏร่องรอยของรูปแบบดั้งเดิม พระพุทธรูปทั้งสามองค์มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ทั้งสามองค์เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แสดงปางสมาธิ มีเพียงองค์เดียวที่มีประภามณฑลอยู่ด้านหลัง ครองจีวรห่มคลุมเรียบ พระศอกเป็นปล้อง เห็นขอบจีวรตรงข้อพระหัตถ์ทั้งสองข้าง หน้าพระเพลาแสดงให้เห็นชายผ้าคล้อออกมาเป็นริ้วครึ่งวงกลม ลักษณะพระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม มีขอบไรพระศก พระเกตุเป็นต่อมขนาดเล็ก บางองค์พระเกตุมาลาทรงสูงเล็กน้อย พระเนตรใหญ่เรียว พระขนงโค้งไม่ต่อกัน พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์เรียวบาง แสดงอาการยิ้มเล็กน้อย แต่จากลักษณะที่ปรากฏได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะพุกาม ไม่ว่าจะเป็นชายผ้ารูปครึ่งวงกลม หน้าพระเพลา พระศอกที่เป็นปล้องและเม็ดพระศกที่เป็นตุ่มใหญ่

ภาพที่ 118 พระพุทธรูปปูนปั้น จากวัดดอนแก้ว

1.10 กลุ่มพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ ถือเป็นตัวอย่างของพระพุทธรูป ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะพุกาม เป็นหลักฐานสำคัญและอยู่ในสภาพสมบูรณ์ แต่ลักษณะและรูปแบบมีลักษณะพื้นบ้านผสมอยู่มากโดยพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยองค์แรกจากจังหวัดลำพูน ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ องค์พระประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ไม่ปรากฏร่องรอยของฐานพระ พระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระนลาฏกว้าง มีไรพระศก พระเกศาเป็นขมวดเล็ก พระเกตุมาลาเป็นต่อมขนาดเล็ก พระขนงโค้ง พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์ใหญ่หนา ปลายพระโอษฐ์ตัวขึ้น ครองจีวรห่มเฉียง ปลายสังฆาฏิอยู่เหนือพระนาภี หน้าพระเพลาแสดงให้เห็นชายผ้าคล้อออกมาเป็นริ้วครึ่งวงกลม

อีกองค์เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยจากจังหวัดเชียงใหม่ จัดแสดงที่วัดพระนอนหนองฝ้าง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ องค์พระประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย มี

ร่องรอยของฐานพระ พระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม ก้มพระพักตร์เล็กน้อย พระนลาฏกว้าง มีไรพระศก พระเกศาเป็นตุ้มแบน พระเกตุมาลาเป็นต่อมขนาดเล็ก พระขนงโค้ง พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์ใหญ่หนา ครองจีวรห่มเฉียง ปลายสังฆาฏิอยู่เหนือพระนาภี หน้าพระเพลาแสดงให้เห็นชายผ้าคลี่ออกมาเป็นรูปครึ่งวงกลม เป็นการวิวัฒนาการไปจากรูปแบบดั้งเดิม สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุหลังกว่าองค์แรก ซึ่งยังคงรูปแบบเดิมของชายผ้าที่มีริ้วตามธรรมชาติอยู่⁵¹

1.11 ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปดินเผากลุ่มนี้ (ภาพที่ 119) มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ องค์พระประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ประทับนั่งบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ถึงแม้องค์แรกจะเหลือร่องรอยเพียงเกสรดอกบัว แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายเช่นเดียวกับองค์ที่สอง ปรากฏชายผ้าหน้าพระเพลา โดยลักษณะของชายผ้าเป็นริ้วตามธรรมชาติ ตกแต่งด้วยลายขูดขีด องค์พระพุทธรูปซ้ายมือ มีร่องรอยการทาน้ำดินสีแดงบริเวณจีวร ปรากฏร่องรอยของขอบจีวรตรงพระหัตถ์ทั้งสองข้าง

ภาพที่ 119 ชิ้นส่วนพระเพลาพระพุทธรูปดินเผา ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย

1.12 พระสาวกดินเผาภาพสมบูรณ (ภาพที่ 120) ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร มีชายผ้าตกมาเป็นรูปครึ่งวงกลม แสดงท่าพนมมือในระดับอก ครองจีวรห่มคลุม เห็นขอบจีวรเป็นเส้นโค้งที่ชัดเจน พระพักตร์เอียงเล็กน้อย พระนลาฏกว้าง มีไรพระศก พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปนและมีการเจาะรูที่พระเนตร มีการทาน้ำดินสีแดงที่จีวร พระสาวกองค์นี้มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปปางสมาธิดินเผา พบใกล้กับเจดีย์เปตเลก (Hpet-Leik) ที่ตริปิตสยา (Thiripytsaya) ที่พุกาม⁵²

⁵¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, 151-152.

⁵² เรื่องเดียวกัน, 153.

ภาพที่ 120 พระสาวกดินเผา

ที่มา : “ภาพพระสาวกดินเผา, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่

1.13 จากการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานที่บ้านเวียงท่ากาน เมื่อ พ.ศ. 2532 ได้พบชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายสีเทาประทับนั่งจำนวน 3 องค์ ที่โบราณสถานหมายเลข 3 ในกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองกลุ่มที่ 3 โดยมีสภาพชำรุด ส่วนองค์ตอนบนหักหายไปเหลือเฉพาะส่วนฐานและพระเพลา พระพุทธรูปหินทั้ง 3 องค์ มีขนาดเท่ากันและมีลักษณะเหมือนกันคือ (ภาพที่ 121) เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย พระหัตถ์ขวาชี้ลงสู่พระแม่ธรณี พระหัตถ์ซ้ายวางหงายอยู่บนพระเพลา ประทับนั่งเหนือฐาน มีชายผ้าทิพย์รูปวงโค้งอยู่ทางด้านหน้าฐานสลักเป็นลายเกสรบัว ข้างใต้เป็นลายบัวคว่ำบัวหงาย⁵³ ทั้งลักษณะของการประทับนั่งขัดสมาธิเพชรแลเห็นพระบาททั้งสองข้าง รวมถึงชายผ้าทิพย์รูปวงโค้งด้านหน้า แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะพุกามอย่างชัดเจน

ภาพที่ 121 ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย จากเวียงท่ากาน

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), 92.

⁵³ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), 91-92.

ระยะที่ 4 ลักษณะวัฒนธรรมหริภุญไชยอย่างแท้จริง ราวพุทธศตวรรษที่ 17

ศิลปะหริภุญไชยในช่วงนี้ พัฒนารูปแบบมาจากอิทธิพลวัฒนธรรมปาละ-พุกาม แต่ก็ได้ปรับให้เป็นรูปแบบของตน ต่อมาเริ่มนิยมในการปั้นปูนบนโคลนศิลาแลง มีการปรับเปลี่ยนการรับอิทธิพลทางศิลปะจากแหล่งอื่น ๆ ให้มีลักษณะพื้นเมืองมากขึ้น ลักษณะพื้นเมืองได้แก่ พระพักตร์ค่อนข้างยาว พระนลาฏกว้าง พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกาเชื่อมต่อกัน พระเนตรโปน พระโอษฐ์กว้าง ริมพระโอษฐ์หนา มีไรพระมัสสุ เม็ดพระศกแหลม มีไรพระเกศา ต่อมาราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ถือได้ว่าเป็นยุคทองของวัฒนธรรมหริภุญไชย การสร้างพระพุทธรูปที่มีเศียรทำด้วยดินเผาเริ่มนิยมมากขึ้น โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มแรก ถือได้ว่าเป็นยุคทองของวัฒนธรรมหริภุญไชย ซึ่งในกลุ่มนี้ได้พัฒนารูปแบบมาจากอิทธิพลวัฒนธรรมปาละ-พุกาม แต่ได้ปรับให้เป็นรูปแบบของตนเอง ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปที่มีพระเศียรทำด้วยดินเผาจากแม่พิมพ์ พระศกเป็นดินเผา พระวรกายทำด้วยปูนปั้น รวมถึงลงรัก ปิดทองและทาสีดินสีแดงตรงส่วนที่เป็นจีวร ซึ่งได้รับความนิยมมากกว่างานปูนปั้นและการสลักหิน ส่วนใหญ่ประดับตามซุ้มจระนำและเจดีย์ เช่น ที่รัตนเจดีย์ เจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี และสุวรรณเจดีย์ วัดพระธาตุหริภุญชัย และกำหนดอายุราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 18 (ภาพที่ 122)

1.14 พระพุทธรูปประทับยืนประดับที่ซุ้มจระนำรัตนเจดีย์นั้น แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มแรก เป็นกลุ่มพระพุทธรูปประทับยืนที่มีพระพักตร์เป็นดินเผา เม็ดพระศกเป็นดินเผา ส่วนพระวรกายเป็นปูนปั้น กำหนดอายุอยู่ในยุคทองของหริภุญไชย คือราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มพระพุทธรูปประทับยืนที่มีพระพักตร์เป็นปูนปั้นแต่เม็ดพระศกยังคงเป็นดินเผา แต่พระวรกายเป็นปูนปั้น กลุ่มที่สองนี้ กำหนดอายุอยู่ในราวปลายสมัยหริภุญไชยคือ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งพระพุทธรูปประทับยืนกลุ่มนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับกลุ่มพระพุทธรูปที่ประดับที่ซุ้มจระนำของเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี ซึ่งเป็นการบูรณะในรุ่นหลัง

ภาพที่ 122 พระพุทธรูปประทับยืนประดับในซุ้มจระนำรัตนเจดีย์และเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี

1.15 เศียรพระพุทธรูปดินเผา (ภาพที่ 123) สีส้มขาวนวล พระพักตร์ค่อนข้างรูปสี่เหลี่ยม มีไรพระศก พระนลาฏค่อนข้างกว้าง พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรเหลือบลงต่ำ พระนาสิกแบนใหญ่ พระโอษฐ์หนา ขอบพระโอษฐ์ตัวคั่น พระมัสสุเป็นเส้นอยู่เหนือขอบพระโอษฐ์บน เม็ดพระศกเป็นขมวดใหญ่แหลม พระเกตุมาลาเป็นกรวยแหลมสูง พระศอเป็นปล้อง เป็นอีกเศียรที่มีความงามทางศิลปะมากอีกชิ้นหนึ่ง

ภาพที่ 123 เศียรพระพุทธรูปดินเผา

ที่มา : “ภาพเศียรพระพุทธรูปดินเผา, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

1.16 เศียรพระพุทธรูปดินเผาจากวัดมหาวัน (ภาพที่ 124) พระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระนลาฏค่อนข้างกว้างพระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปนมีร่องรอยการเจาะพระเนตร พระโอษฐ์เบะค่อนข้างหนา มีไรพระมัสสุ มีไรพระศก ขมวดพระศกเล็กเรียงกันแน่น มีร่องรอยของพระเกตุมาลา

ภาพที่ 124 เศียรพระพุทธรูปดินเผา วัดมหาวัน

“ภาพเศียรพระพุทธรูปดินเผา, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

1.17 กลุ่มเศียรพระพุทธรูปดินเผา (ภาพที่ 125) จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย พระพักตร์ค่อนข้างรูปสี่เหลี่ยม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา มีไรพระศก พระ

นลาภก่อนข้างกว้าง พระเนตรเหลือบลงต่ำ มีอุณาเป็นรูปอุณาโลมตรงกลางพระนลาภ พระมัสสุเป็นเส้นอยู่เหนือขอบพระโอษฐ์บน พระนาสิกใหญ่แบน พระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อย ขมวดพระเกศาพบทั้งเป็นขมวดใหญ่แบนติดพระเศียรและขมวดเล็ก

ภาพที่ 125 เศียรพระพุทธรูปดินเผา จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

“ภาพเศียรพระพุทธรูปดินเผา, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

1.18 จากการสำรวจที่เวียงเกาะ ได้พบพระพุทธรูปที่มีลักษณะของศิลปะหริภุญไชย ได้แก่ พระประธานภายในวิหารวัดสองแคว เป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ทำจากหินทราย พระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย พระรัศมีเป็นต่อมทรงกรวย พระเกตุมาลาเป็นต่อมกลม พระเกศาขมวดเป็นก้นหอย ห่มจีวรเฉียง ปลายสังฆาฏิอยู่บริเวณพระอุระ หน้าตักกว้าง 1.83 เมตร สูง 2.59 เมตร หม่อมเจ้าจันทร์จรัญ รัชนี ได้ทรงประทานความเห็นว่าเป็นพระพุทธรูปองค์นี้เป็นศิลปะหริภุญไชยตอนปลาย ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลพระยาสุรพลพิทักษ์หรือพระเจ้าสุวาลิทธิ⁵⁴

1.19 เศียรพระพุทธรูปดินเผา จากเวียงเกาะ ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาภกว้าง มีไรพระศก พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปนเหลือบต่ำ มีเส้นจีวรขอบพระเนตร หางพระเนตรชี้ขึ้น ขมวดพระเกศาทำเป็นรูปสี่เหลี่ยม พระเกตุมาลาเป็นรูปกรวย พระกรรมยาวขนาดกว้าง 6 เซนติเมตร สูง 9 เซนติเมตร⁵⁵

กลุ่มสอง เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น มักปั้นบนโคลนศิลาแลง แสดงลักษณะพื้นเมืองชัดเจน ลักษณะพระพุทธรูป พระพักตร์ค่อนข้างยาว พระนลาภกว้างมีโหนก พระขนงต่อกันเป็นรูป

⁵⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน (กรุงเทพฯ : อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2543), 180.

⁵⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน, 184.

ปึกกา พระเนตรโปน พระโอยฐ์กว้าง ริมพระโอยฐ์หนา มีไโรพระมัสสุ เม็ดพระศกแหลม มีไโรพระศก⁵⁶ (ดูตารางที่ 2)

ข้อสันนิษฐานสำหรับกำหนดอายุ เมื่อสังเกตจากลักษณะของพระพักตร์ค่อนข้างสี่เหลี่ยม มีสี่หน้าคุดัน เพราะได้รับอิทธิพลจากศิลปะทวารวดีทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ราวพุทธศตวรรษที่ 17⁵⁷

1.20 เศียรพระพุทธรูปปูนปั้นองค์นี้ ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เนื้อปูนค่อนข้างหยาบ พระพักตร์ค่อนข้างยาวคุดมิ่งถึงพระนลาฏกว้างมีอุณาเป็นรูปอุณาโลมตรงกลางพระนลาฏ พระขนงเป็นรูปปีกกาต่อเชื่อมกัน พระเนตรโปนมีร่องรอยการเจาะรูพระเนตรทั้งสองข้าง พระโอยฐ์ใหญ่หนา พระนาสิกแบนใหญ่ มีไโรพระมัสสุ เม็ดพระศกขมวดแหลมสูง มีขอบไโรพระศก พระปรางด้านขวาชำรุด พระกรรมฐานขวาหักหายไป ด้านซ้ายชำรุด (ตารางที่ 2 ภาพ 1)

1.21 กลุ่มเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นจากสุวรรณเจดีย์และเศียรพระพุทธรูปที่ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย มีลักษณะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ พระพักตร์ค่อนข้างยาว พระนลาฏกว้าง พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรเรียวกเล็กเหลือบลงต่ำ พระโอยฐ์บางกว้าง มีไโรพระมัสสุ เม็ดพระศกขนาดเล็ก มีไโรพระศก พระเกตุมาลาเป็นต่อม (ตารางที่ 2 ภาพ 2)

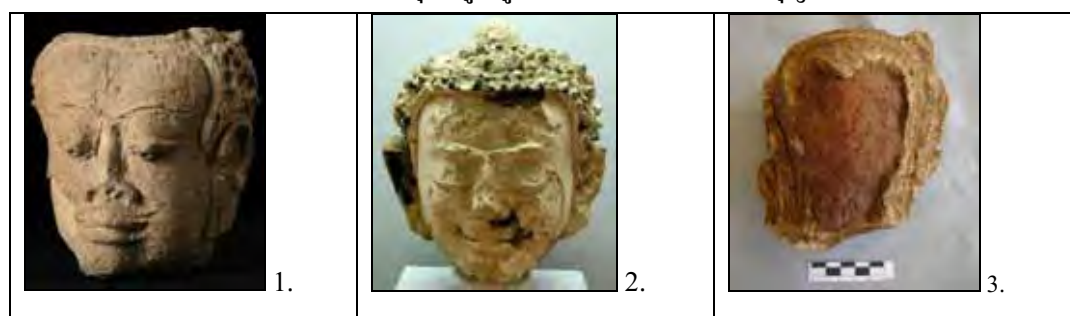
1.22 การขุดแต่งที่วัดพระยืนเมื่อ พ.ศ. 2548 ได้พบชิ้นส่วนพระเศียรพระพุทธรูปปูนปั้น⁵⁸ โดยเป็นโคลนศิลาแลงด้านในอย่างเห็นได้ชัด แต่เนื่องจากสภาพชำรุดมากจึงไม่สามารถสันนิษฐานรูปทรงดั้งเดิมได้ แต่อย่างน้อยก็ทำให้ทราบว่า ได้มีการพบพระพุทธรูปปูนปั้นที่มีโคลนศิลาแลงด้านในร่วมกับเศียรพระพุทธรูปดินเผาและโบราณวัตถุชิ้นอื่น ๆ (ตารางที่ 2 ภาพ 3)

⁵⁶ นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่า ประติมากรรมเหล่านี้อาจจะไม่ใช่พระพุทธรเจ้า เป็นพระอรหันต์ แต่ช่างชาวหริภุญไชยได้ทำรูปพระอรหันต์ให้มีพระเกตุมาลา แต่ใส่หนวดเพื่อให้ทราบถึงความแตกต่างระหว่างพระพุทธรเจ้าและพระอรหันต์ ดูใน สุรพล คำวิหกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 150.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁸ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัดสำเนา)

ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบพระพุทธรูปปูนปั้น ในวัฒนธรรมหริภุญไชย

กลุ่มสาม เป็นพระพุทธรูปที่ทำด้วยแม่พิมพ์ดินเผา ถือเป็นศิลปะในยุคทองของวัฒนธรรมหริภุญไชยและเป็นลักษณะของศิลปะหริภุญไชยอย่างแท้จริง ได้แก่

1.23 เศียรพระพุทธรูปดินเผาพบที่วัดมหาวัน (ภาพที่ 126) พระพักตร์มีลักษณะรูปสี่เหลี่ยม พระนลาฏแคบปรากฏพระอุณาโลมตรงกลางพระนลาฏ พระขนงเป็นสันนูนต่อกันเป็นปีกกา พระนาสิกแบนใหญ่ พระเนตรเหลือบลงต่ำ พระโอษฐ์ล่างหนา มีไรพระมัสสุ พระศอเป็นปล้อง ไรพระศกเป็นสันหนา เม็ดพระศกเป็นขมวดกันหอยทรงแหลมสูง ไม่ปรากฏพระเกตุมาลา มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระเศียรดินเผาประดับ ที่เจดีย์กู่กุดและรัตนเจดีย์ในวัดจามเทวี⁵⁹ ถือว่าเป็นเศียรที่มีความสวยงามและลงตัวอย่างศิลปะมากที่สุด

ภาพที่ 126 เศียรพระพุทธรูปดินเผา วัดมหาวัน

“ภาพเศียรพระพุทธรูปดินเผา, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

⁵⁹ กรมศิลปากร, สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม, 2548), 58.

1.24 ศีรษะพระพุทธรูปดินเผาทำจากแม่พิมพ์ มักมีสันวลเทออกเหลือ ลักษณะพระพุทธรูปกลุ่มนี้ มักมีพระพักตร์สั้น พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรเหลือบลงต่ำ พระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์บาง ไม่มีไรพระมัสสุ ส่วนประกอบใบหน้าไม่เทอะทะ พระศกเป็นเม็ดเล็ก ๆ พระเกตุมาลาเป็นกรวยแหลมเรียบ ในเจดีย์ทุ่งคอก พระพุทธรูปบางองค์มีพระเศียรอยู่ในกลุ่มนี้ (ดูตารางที่ 3)

1.24.1 ศีรษะพระพุทธรูปดินเผาองค์นี้ ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย พระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรกว้าง มีไรพระศก พระเนตรเหลือบลงต่ำ พระนาสิกเล็ก ไม่มีไรพระมัสสุ พระศกเป็นเม็ดเล็ก ๆ ขวบนเป็นก้นหอย ถือว่าเป็นศีรษะพระพุทธรูปที่มีความงดงามอีกองค์หนึ่ง (ตารางที่ 3 ภาพ 1)

1.24.2 ศีรษะพระพุทธรูปดินเผา ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เนื้อดินสีขาวนวล พระพักตร์ค่อนข้างรูปสี่เหลี่ยมมุมมนสั้น พระเนตรค่อนข้างแคบ มีไรพระศก เม็ดพระศกขนาดเล็กเรียงกันแน่น พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรเหลือบลงต่ำปลายเรียวแหลม พระนาสิกแบนใหญ่ พระโอษฐ์บาง ไม่มีไรพระมัสสุ (ตารางที่ 3 ภาพ 2)

1.24.3 ศีรษะพระพุทธรูปดินเผา ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย พระพักตร์ค่อนข้างยาว มีไรพระศก ขมวดพระศกเป็นเม็ดดินเผาขนาดเล็กเรียงกันแน่น พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา ปลายตัวขึ้น พระเนตรแคบ ปรากฏพระอุณารูปอุณาโลมตรงกลางพระเนตร พระเนตรเหลือบลงต่ำ ปรากฏรอยพระเนตรชัดเจน พระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์บางปลายพระโอษฐ์ตัวขึ้นคล้ายยิ้ม ไม่มีไรพระมัสสุ เม็ดพระศกขมวดค่อนข้างแหลมเล็ก (ตารางที่ 3 ภาพ 3)

ตารางที่ 3 แสดงการเปรียบเทียบพระพุทธรูปทำจากแม่พิมพ์

2. ประติมากรรมอื่น ๆ ได้แก่ เศียรเทวดาคินเผาและประติมากรรมรูปยักษ์ โดยแบ่งออกได้เป็น 3 ระยะ รายละเอียดดังนี้

ระยะที่ 1 อิทธิพลวัฒนธรรมพุกาม ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16

2.1 เศียรเทวดาคินเผา (ภาพที่ 127) ลักษณะพระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระนลาฏค่อนข้างแคบ พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปน มีการเจาะรูพระเนตร พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์หนา มีไรพระมัสสุ สวมกระบังหน้าเป็นรูปสามเหลี่ยมขนาดใหญ่สามใบ เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปจากพุกาม (ภาพที่ 128) ลักษณะของกระบังหน้าคล้ายกับเศียรพระพุทธรูปทรงเครื่องของศิลปะพุกาม แต่มีการลดทอนรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็กออกไป

ภาพที่ 127 เศียรเทวดาคินเผา ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่

“ภาพเศียรเทวดาคินเผา, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ภาพที่ 128 พระพุทธรูปในศิลปะพุกาม

ที่มา : G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, Volume II, (London : Oxford University Press, 1985), Plate 43 b.

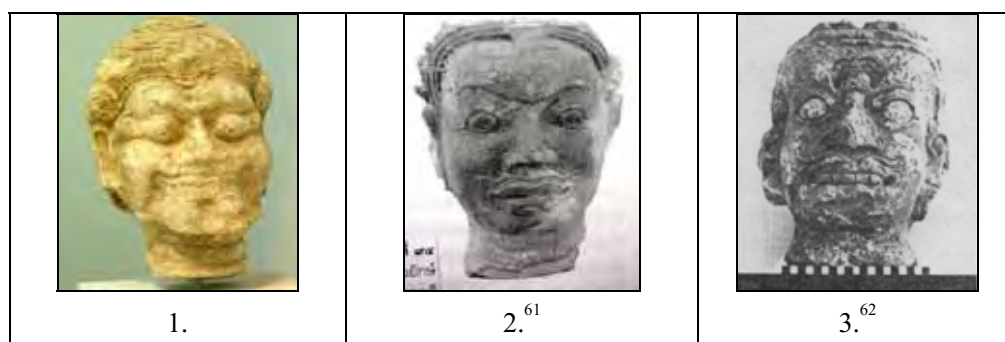
ระยะที่ 2 อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปลายพุทธศตวรรษที่ 16 (ดูตารางที่ 4)

เศียรเทวดาหรือยักษ์พบที่เมืองโบราณหริภุญไชย (ตารางที่ 4 ภาพ 1) ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกับเศียรบุคคลหรือเศียรยักษ์ พบที่เมืองโบราณอุทอง อำเภ่อูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี (ตารางที่ 4 ภาพ 2) ปัจจุบันจัดแสดง

ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุทุมพร โดยเศียรเทวดาหรือยักษ์พบที่เมืองโบราณอุทุมพร มีพระพักตร์ค่อนข้างยาว พระนลาฏกว้าง พระหนุเหลี่ยม ขมวดพระเกศาสูงใหญ่ พระขนงทำเป็นสันนูนต่อกัน พระเนตรโปนมาก มีการเจาะพระเนตรเป็นรู พระโอษฐ์เบะหนา มีไรพระมัสสุ ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะเขมรในประเทศไทย⁶⁰

ส่วนเศียรเทวดาหรือยักษ์พบที่เมืองโบราณศรีบุญไชย ย้ายมาจากวัดพระธาตุศรีบุญชัยนั้น มีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างยาว ขมวดพระเกศาไม่ชัดเจน พระนลาฏไม่กว้างแต่มีโหนกสวมกระบังหน้าเป็นลายดอกไม้สามดอก พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปนอย่างมาก มีการเจาะรูพระเนตร พระโอษฐ์เบะหนา มีไรพระมัสสุ ส่วนเศียรอรุณปูนปั้น พบบริเวณหน้าที่ทำการไปรษณีย์ จังหวัดลพบุรี (ตารางที่ 4 ภาพ 3) พบว่ามีความคล้ายคลึงกับเศียรเทวดาหรือยักษ์พบที่เมืองโบราณศรีบุญไชย โดยเศียรองค์นี้จากร่องรอยที่เหลืออยู่ พบว่าสวมกระบังหน้า พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปนอย่างมาก มีการเจาะรูพระเนตร พระโอษฐ์เบะหนา ปรากฏไรพระมัสสุชัดเจน

ตารางที่ 4 แสดงการเปรียบเทียบเศียรเทวดาหรือยักษ์ อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ระยะที่ 3 วัฒนธรรมศรีบุญไชย ราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 ถึง กลางพุทธศตวรรษที่ 18

⁶⁰ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, 144-145.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 145.

⁶² ภรดี พันธภากร, “การศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 225.

ชิ้นส่วนลวดลายประดับอาคารรูปใบไม้ทำจากหินทราย (ภาพที่ 129) พบที่ถู่ร้างแห่งหนึ่งในจังหวัดลำพูน มีลักษณะคล้ายคลึงกับลายผักกูดในวัฒนธรรมทวารวดีเป็นอย่างมาก นอกจากนั้น ยังพบได้ทั่วไปตามศาสนสถานในเมืองโบราณหริภุญไชย โดยใช้ประดับตามซุ้มจรนำของเจดีย์ พบได้ทั่วไป เช่น ซุ้มจรนำของเจดีย์กู่กุด เป็นต้น

ภาพที่ 129 ชิ้นส่วนประติมากรรมหินทราย จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาโบราณวัตถุจากการสำรวจทางโบราณคดีในเมืองโบราณหริภุญไชย พบว่าโบราณวัตถุส่วนใหญ่เป็นโบราณวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธรูปที่แสดงให้เห็นอิทธิพลทั้งจากวัฒนธรรมทวารวดีภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 นอกจากนั้น ยังแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอกได้แก่ อิทธิพลวัฒนธรรมปาละ-พุกาม เช่น กลุ่มพระพุทธรูปปูนปั้นจากวัดคอนแก้ว จึงแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณร่วมสมัยกัน โดยผ่านทางพระพุทธศาสนา ต่อมาศิลปะหริภุญไชยได้พัฒนารูปแบบให้เป็นลักษณะเป็นศิลปะของตนเองอย่างลงตัว ถือเป็นยุคทองของศิลปะหริภุญไชยอย่างแท้จริงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ก่อนที่จะเสื่อมลงและเข้าสู่การล่มสลายของเมืองโบราณหริภุญไชยในที่สุด

หลักฐานที่ได้จากการสำรวจโบราณสถานนอกเมืองโบราณหริภุญไชย

แหล่งโบราณคดีที่ได้จากการสำรวจนอกเมืองโบราณหริภุญไชยเหล่านี้ แม้ว่าจะอยู่ภายนอกเมืองโบราณหริภุญไชย แต่เป็นแหล่งโบราณคดีที่ทำให้เราได้ทราบถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมหริภุญไชย ที่แพร่กระจายไปยังชุมชนโบราณโดยรอบ โดยปรากฏทั้งที่ร่วมสมัยกันและปรากฏอิทธิพลวัฒนธรรมหริภุญไชย แม้ว่าเมืองโบราณหริภุญไชย จักได้ล่มสลายไปแล้วโดยพญามังราย โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. แหล่งโบราณคดีสวนนายสภาพร จิตต์ธรรม บ้านป่าเหว หมู่ 5 ตำบลอุโมงค์ อำเภอมือง จังหวัดลำพูน⁶³

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่างเส้นรุ้งที่ 18° 38' 56" เหนือและเส้นแวงที่ 99° 02' 32" ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QNA045617 สภาพพื้นที่ภายในแหล่งโบราณคดี มีลักษณะเป็นดงไม้และพุ่มไม้ขึ้นปกคลุมอย่างหนาแน่น ปะปนไปกับไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ มีร่องรอยการตัดหน้าดินออก พบลักษณะของคูหรือเจดีย์ที่หลงเหลือ แต่เนินดินถูกกลกลบชุด บริเวณนี้พบเศษภาชนะดินเผาแตกกระจายปะปนกันทั้งของใหม่และเก่า พบเศษอิฐปะปนอยู่ด้วย

โบราณวัตถุที่พบ มีทั้งภาชนะเนื้อดิน แบ่งเป็นน้ำดินหรือคนโทชุบน้ำดินและขัดมันสีแดง หม้อพบบ้างผิวเรียบและตกแต่งบริเวณลำตัวด้วยลายประทับ ลายขูดขีดและตกแต่งเป็นรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วเรียงเป็นแถว อ่างเนื้อละเอียด ตกแต่งโดยใช้นิ้วมือกดเป็นริ้วลูกคลื่น กระถางและฝาภาชนะ นอกจากนั้นยังพบภาชนะเนื้อแกร่งจากเตาสันกำแพง เคลือบสีเขียวมะกอกและเขียนลายสีดำบนพื้นขาวได้เคลือบใส จากโบราณวัตถุที่พบ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชุมชนที่เคยมีคนอยู่อาศัยในราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 โดยกำหนดจากเครื่องถ้วยสันกำแพงที่พบ

ลายเส้นที่ 9 รูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วกลับหัวเรียงเป็นแถว

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสภาพร จิตต์ธรรม สันเจ้าหนาน วัดสันริมปิง กู่ล่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2528. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 26 (ลพ.28-0001) ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528). (อัคราณา)

⁶³ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสภาพร จิตต์ธรรม สันเจ้าหนาน วัดสันริมปิง กู่ล่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2528. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 26 (ลพ.28-0001) ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528). (อัคราณา)

2. แหล่งโบราณคดีสันเจ้าหนาน บ้านป่าขาม หมู่ 5 ตำบลเหมืองง่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁶⁴

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่างเส้นรุ้งที่ 18° 36' 03" เหนือ และเส้นแวงที่ 99° 01' 45" ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QNA031601 มีลักษณะเป็นเนินดิน 3 แห่ง ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันล้อมไปด้วยนาข้าว สภาพพื้นที่ที่เผลาจากด้านทิศเหนือมาทางทิศใต้ ด้านทิศเหนือถัดจากทุ่งนาเป็นลำเหมืองปิงห่าง ด้านทิศตะวันออกมีลำน้ำกวงอยู่ห่างออกไปประมาณ 3 กิโลเมตร ด้านทิศใต้มีลำเหมืองไหลผ่านและด้านทิศตะวันตกห่างออกไป 2.5 กิโลเมตร เป็นแม่น้ำปิง จากลักษณะเนินดินทั้ง 3 แห่ง ที่ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน สันนิษฐานว่าเดิมเนินดินทั้ง 3 แห่งคงเป็นเนินดินเดียวกันที่มีขนาดใหญ่ และเป็นทั้งแหล่งที่อยู่อาศัยและศาสนสถานร่วมกันตั้งแต่อดีต

ลายเส้นที่ 10 ชิ้นส่วนภาชนะเนื้อดิน ลายกดประทับ

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสภาพร จิตต์ธรรม สันเจ้าหนาน วัดสันริมปิง กู่ล่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” ม.ป.ท., 2528. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 26 (ลพ.28-0001) ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528). (อัดสำเนา)

โบราณวัตถุที่พบ มีทั้งภาชนะเนื้อดินผิวเรียบและตกแต่งด้วยลายเขียนสีเป็นเส้นขนาน สลับกับลายวงกลมด้วยสีขาวบนพื้นแดง และลายเส้นขนานสีดำ ลายจุดขีด การกดประทับลายเชือก ทาบ และลายกดด้วยนิ้วมือ นอกจากนี้ ยังพบภาชนะเนื้อแกร่ง ทั้งจากเตาสันกำแพงและเตาในภาคเหนือ โดยเฉพาะเตาสันกำแพง เคลือบด้วยสีเทาแกมเขียวมะกอกจาง สีเทาแกมน้ำตาลจาง และเขียนลายได้เคลือบลายเส้นคู่ขนานและลายขดด้านใน จากโบราณวัตถุที่พบ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชุมชนที่มีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง เพราะเป็นเนินดินขนาดใหญ่ พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาทั้งผลิตเองในชุมชนและจากแหล่งเตาอื่น ๆ แสดงถึงการแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก กำหนดอายุได้ราว

⁶⁴ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสภาพร จิตต์ธรรม สันเจ้าหนาน วัดสันริมปิง กู่ล่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2528. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 26 (ลพ.28-0001) ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528). (อัดสำเนา)

พุทธศตวรรษที่ 20-21 โดยกำหนดจากเครื่องถ้วยสันกำแพงและจากแหล่งเตาในภาคเหนืออื่น ๆ ที่พบ

3. แหล่งโบราณคดีวัดสันริมปิง บ้านริมปิง หมู่ 6 ตำบลริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁶⁵

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่างเส้นรุ้งที่ $18^{\circ} 36' 03''$ เหนือ และเส้นแวงที่ $91^{\circ} 58' 50''$ ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QMA976565 เดิมเป็นสวนลำไย แต่ถูกโค่นทิ้งเพื่อสร้างบ้านและขุดสระ สถาปนามิประเทศทิศเหนือเป็นทุ่งนา ทิศตะวันออกเป็นสวนลำไย ทิศใต้เป็นลำเหมืองแสนยศ บ้านชาวบ้านและวัดสันริมปิง ทิศตะวันตกเป็นทุ่งนาและแม่น้ำปิง พื้นที่จะลาดเทจากด้านทิศเหนือไปทางทิศใต้ ภายในบริเวณแหล่งโบราณคดี มีร่องรอยการไถพรวนพลิกหน้าดิน เพื่อเพาะปลูก จากสภาพหน้าดินที่ถูกกรบกว่น พบเศษภาชนะดินเผาแตกกระจายทั่วไป มีเศษอิฐปนบ้าง ชาวบ้านเล่าว่า เดิมเคยมีกู๋ (เจดีย์) ปรากฏอยู่

จากการสำรวจเบื้องต้นเมื่อ พ.ศ. 2528 พบเศษดินเผากระจัดกระจาย โบราณวัตถุที่พบมีทั้งภาชนะเนื้อดินประกอบด้วยภาชนะผิวเรียบและตกแต่ง ส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินหยาบ มีลวดลายทั้งหมด 5 ลายดังนี้ ลายขูดขีด โดยขูดเป็นเส้นตรงเรียงขนานกันตามแนวนอน ตั้งแต่ 3-5 รอบ ลายขีดและกดประทับ โดยขีดเป็นเส้นตรงตามแนวนอนและกดประทับลายสามเหลี่ยมหน้าจั่วเรียงเป็นระยะ ๆ ตามแนวนอน มีรอยขีดคล้ายกับเป็นกรอบรูปไข่หรือสี่เหลี่ยมมุมมน มีลายรูปดอกบัวคันระหว่างแต่ละกรอบ และมีลายประทับรูปวงกลมอยู่เหนือกรอบดังกล่าว ลายเชือกทาบ ทั้งแนวนอนและแนวตั้งทแยงไขว้กัน ลายเชือกทาบ ลวดลายไขว้ทแยงกัน และลายเขียนสี ลายขูดขนานกันตามแนวนอน เขียนสีแดงอ่อนทับลงบนเส้นลายขูดอย่างหยาบ ๆ พบรอยสีย้อยลงมาเป็นช่วง ๆ เนื่อก่อนข้างหยาบ และเขียนสีด้วยสีน้ำตาลอ่อนสลับสีน้ำตาลตามแนวนอน

⁶⁵ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสถาพร จิตต์ธรรม สันเจ้าหนาน วัดสันริมปิง กู่ล่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2528. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 26 (ลพ.28-0001) ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528). (อัครา)

ลายเส้นที่ 11 ภาชนะเนื้อดิน ลายขูดขีดและกดประทับ

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสถาพร จิตต์ธรรม สันเข้าหานัน วัดสันริมปิง กู่ล่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2528. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 26 (ลพ.28-0001) ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528). (อัดสำเนา)

ลายเส้นที่ 12 ฝาโกศดินเผา

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสถาพร จิตต์ธรรม สันเข้าหานัน วัดสันริมปิง กู่ล่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2528. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 26 (ลพ.28-0001) ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528). (อัดสำเนา)

นอกจากนั้น ยังพบภาชนะเนื้อแกร่งไม่เคลือบ ร่วมกับเครื่องเคลือบจากเตาสันกำแพง เตาگاهลง เตาวังเหนือ มีชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 1911-2187) เนื้อละเอียดสีขาว เคลือบใส เขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบบนพื้นขาว รูปดอกไม้และลายปลา พบส่วนกันภาชนะ เนื้อดินขาวละเอียด เคลือบใส เขียนลายได้เคลือบด้วยสีน้ำเงินที่ก้นด้านใน ลายขดหอย ลายกนก และเส้นคู่ขนาน ที่ผิวด้านนอกมีการเขียนลวดลายเช่นเดียวกัน และชิ้นส่วนเครื่องถ้วย สมัยราชวงศ์ชิง เนื้อละเอียดสีขาว เคลือบใส เขียนลายนอกเคลือบด้วยสีแดงเข้มและสีเขียวมะกอก เป็นลายดอกไม้ และใบไม้ พบฝาปิดภาชนะ จุกภาชนะ พวยกา สากดินเผา สากหินทราย กระดุกสัตว์ ชิ้นส่วนลายปูนปั้น เศษกระเบื้องดินเผาและเศษอิฐกระจายมากมาย

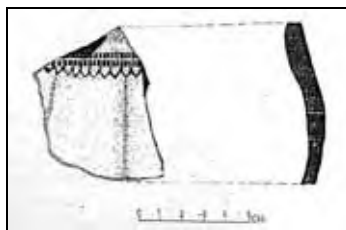
จากโบราณวัตถุที่พบ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่และอาศัยอย่างต่อเนื่องยาวนานและมีความสัมพันธ์กับเมืองโบราณศรีอยุธยา ตั้งแต่สมัยแรกของการอยู่อาศัยในเมืองศรีอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ขอบปากภาชนะดินเผาที่พบคล้ายกับขอบปากภาชนะดินเผาที่พบจากการขุดค้นในเมืองโบราณศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2528 รวมถึงลวดลายที่ตกแต่งบนผิวภาชนะ โดยเขียนลายในกรอบรูปสี่เหลี่ยม คล้ายคลึงหรือลอกเลียนแบบมาจากการตกแต่งภาชนะ ที่หลุมขุดค้นในเมืองโบราณศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2528 กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 16 และคงมีการเพิ่มลวดลายให้มากขึ้น ผสมผสานกับเทคนิคที่หลากหลายมากขึ้น ดังนั้นชุมชนวัดสันติ์ริมปิงนี้ น่าจะมีความสัมพันธ์กับเมืองศรีอยุธยาและร่วมสมัยเดียวกัน

4. แหล่งโบราณคดีคู่อ่อง หมู่ 7 ตำบลริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁶⁶

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่างเส้นรุ้งที่ 18° 35' 42" เหนือ และเส้นแวงที่ 91° 58' 36" ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QMA967559 สภาพเป็นเนินดินอยู่ปลายสวนลำไยของหนานสุข มี 2 เนินดิน เนินดินแรกมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีร่องรอยการลักลอบขุดหลุมสภาพของเนินดิน อาจจะเป็นวิหารที่หันหน้าไปทางทิศตะวันออก และแนวอิฐที่เห็นอาจจะเป็นแท่นพระ เนินที่สองอยู่ติดกับเนินแรก ลักษณะรูปร่างอยู่ติดกับลำเหมือง อาจเป็นเนินเจดีย์ รอบบริเวณเนินทั้งสองเป็นสวนผลไม้ ทิศตะวันตกติดเหมือง ห่างออกไปราว 300 เมตรเป็นแม่น้ำปิง

โบราณวัตถุที่พบ มีภาชนะเนื้อดิน 1 ชิ้น ตกแต่งด้วยการขัดมัน ทำเป็นกลีบคล้ายกลีบมะเฟืองต้น ๆ มีเส้นแบ่งในแนวตั้ง ที่บริเวณไหล่มีลายประทับรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก แนวตั้ง 2 แนวซ้อนกัน ตอนล่างมีลายฟันปลาขนานกันไป นอกจากนั้น ยังพบกระเบื้องดินเผา ดินเผาทรงกระบอกและอิฐ จากโบราณวัตถุที่พบ สันนิษฐานว่าสภาพของแหล่งโบราณคดีที่เป็นเนินดินนั้น น่าจะเป็นศาสนสถานเนื่องในพระพุทธศาสนา ประกอบไปด้วยวิหารและมีเจดีย์อยู่ด้านหลังและมีอายุร่วมสมัยกับสามแหล่งแรก คือ แหล่งโบราณคดีสวนนายสภาพร จิตต์ธรรม แหล่งโบราณคดีสันเจ้าหนานและแหล่งโบราณคดีวัดสันติ์ริมปิง กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21

⁶⁶ กองโบราณคดี, กรมศิลปากร, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสภาพร จิตต์ธรรม สันเจ้าหนาน วัดสันติ์ริมปิง คู่อ่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ) รายงานทางวิชาการฉบับที่ 29 (ลพ. 28-0004) ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528 (ม.ป.ท., 2528). (อัคราณา)

ลายเส้นที่ 13 ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาลายประทับ

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสถาพร จิตต์ธรรม สันเจ้าหนาน วัดสันริมปิง กู่ล่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2528. โครงการ โบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 26 (ลพ.28-0001) ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528). (อัคราณา)

5. แหล่งโบราณคดีกู่สี่แจ่ง หมู่ 9 ตำบลริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁶⁷

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ระหว่างเส้นรุ้งที่ $18^{\circ} 35' 06''$ เหนือ และเส้นแวงที่ $91^{\circ} 57' 36''$ ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QMA961549 ลักษณะเนินดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทิศเหนือติดไร่ถั่ว ทิศตะวันออกเป็นสวนลำไย และบ้านชาวบ้าน ทิศใต้มีกองฟาง ทิศตะวันตกเป็นทุ่งนา ถัดไปเป็นบริเวณวัดบุปผารามและถนนเลียบลำน้ำปิง บนเนินดินมีต้นไม้ขนาดใหญ่ ปรากฏลักษณะของสิ่งก่อสร้างด้วยอิฐรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ด้านตะวันตกของโบราณสถาน พบสิ่งก่อสร้างด้วยอิฐ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นซากเจดีย์ ส่วนฐานมีมุขยื่นออกมา สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นซุ้มพระบริเวณโดยรอบพบเศษอิฐและเศษภาชนะดินเผากระจายทั่วไป

โบราณวัตถุที่พบ คือภาชนะเนื้อดินทั้งแบบเคลือบและไม่เคลือบ ตกแต่งได้ขอบปากด้วยลายขีดเป็นร่องขนานไม่เคลือบ ส่วนที่เคลือบเป็นการเคลือบมันเฉพาะด้านนอก และภาชนะเนื้อแกร่ง เคลือบใสในและนอก ด้านในเป็นริ้วยาวตามแนวตั้ง นอกจากนั้นยังพบ กระเบื้องดินเผา เศษปูนขาว และอิฐ จากโบราณวัตถุและร่องรอยของสิ่งก่อสร้างที่พบ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นศาสนสถานค่อนข้างใหญ่ กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 จากภาชนะดินเผาแหล่งเตาสันกำแพง

⁶⁷ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสถาพร จิตต์ธรรม สันเจ้าหนาน วัดสันริมปิง กู่ล่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2528. โครงการ โบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 26 (ลพ.28-0001) ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528). (อัคราณา)

6. แหล่งโบราณคดีบ้านศรีข้อย ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁶⁸

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ประมาณเส้นรุ้งที่ $18^{\circ} 33' 09''$ เหนือและเส้นแวงที่ $98^{\circ} 59' 11''$ ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QMA98555118 แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ริมตลิ่งบนฝั่งขวาของแม่น้ำกวงก่อนไปทางทิศใต้ของเมือง สภาพเดิมเป็นสวนลำไยอยู่ริมตลิ่งบนฝั่งขวาของแม่น้ำกวง มีเศษภาชนะกระจายตัวค่อนข้างหนาแน่นในแนวชั้นดิน

จากการสำรวจพบโบราณวัตถุค่อนข้างหนาแน่นในแนวชั้นดิน โบราณวัตถุที่พบตกแต่งด้วยลายขูดเป็นเส้นตรงเส้นเดียวหรือหลายเส้นตามแนวนอน ลายขีดรูปสามเหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน สลับกับรูปเปลวไฟเรียงกันตามแนวนอนโดยรอบภาชนะ มีทั้งที่ไม่เขียนสีและเขียนสีแดงทับ ลายขีดรูปดอกไม้ ลายผักกูด ลายเชือกทาบ ลายจักสานทาบ ลายกดโดยใช้เครื่องมือกดตรงผิวภาชนะ ให้เป็นรอยสามเหลี่ยมเรียงกันตามแนวนอน หรือใช้ปลายนิ้วกดลงไปเป็นรูปลอน ลูกคลื่นเรียงกันตามแนวนอน รูปทรงที่พบ เช่น หม้อก้นกลม ปากบานออก หม้อมีเชิง ปากบานออกคอคอด มีทั้งสั้นและยาว มักตกแต่งส่วนคอและไหล่เป็นลายเส้นขนานและลายสามเหลี่ยมจัตุรัส ลำตัวผายออก มีทั้งกลมมนและทำเป็นสัน ฐานเป็นเชิงคล้ายพานค่อนข้างสูง ขามลักษณะปากโค้งเข้า มีลายกดคล้ายรูปวงกลมได้ขอบปาก ลำตัวสอบเข้าหาฐาน ก้นมีขอบฐานทั้งสูงและต่ำ ขามก้นบาตร ก้นมนโค้งและตัดตรง ฝาโกศเป็นฝาทรงประทุนคว่ำ มีลวดลายประดับเป็นลายขีดรูปสามเหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน 3 รูป สลับกับลายคล้ายเปลวไฟเรียงกันตามแนวนอนรอบตัวฝาแล้วทาสีแดงทับ

ลายเส้นที่ 14 ลำตัวภาชนะเนื้อดิน ลายขูดขีด

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี บ้านศรีข้อย ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2530. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 9 (ลพ.30-0007) ปีงบประมาณ 2530), (อัคราณา)

⁶⁸ กองโบราณคดี, กรมศิลปากร, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี บ้านศรีข้อย ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2530. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 9 (ลพ.30-0007) ปีงบประมาณ 2530). (อัคราณา)

โบราณวัตถุที่พบ เป็นลักษณะของภาชนะแบบหริภุญไชย โดยเฉพาะหม้อก้นกลม และหม้อมีเชิง คล้ายกับที่พบในชั้นดินตอนบนของแหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮ และชั้นการอยู่อาศัยในชั้น 2 และ 3 ในเมืองหริภุญไชย ส่วนฝาโกศเมื่อเปรียบเทียบกับพบที่วัดสังฆาราม พบว่ามีลวดลายเหมือนกับเชิงเทียนที่พบในชั้นล่างสุด ซึ่งเป็นการอยู่อาศัยในราว พุทธศตวรรษที่ 15-16 และโบราณวัตถุที่พบ คล้ายคลึงกับแหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วง ดังนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีที่ร่วมสมัยและสัมพันธ์กัน

7. แหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วง ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁶⁹

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ประมาณเส้นรุ้งที่ 18° 33' 08" เหนือและเส้นแวงที่ 98° 59' 11" ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QMA98065102 พื้นที่เป็นแหล่งป่าละเมาะ ตั้งอยู่ริมคลองบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำกว๋องตรงข้ามกับแหล่งโบราณคดีบ้านศรีข้อย

การศึกษาแหล่งโบราณคดีในปี พ.ศ. 2530 โดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) พบหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากการสำรวจคือ เศษภาชนะดินเผาทั้งเนื้อดินและเนื้อแกร่ง เศษภาชนะคล้ายกับที่พบในแหล่งโบราณคดีบ้านศรีข้อย คือพบฝาโกศหรือเชิงเทียนดินเผา มีลวดลายเดียวกัน ภาชนะดินเผามีลวดลายขูดขีดเป็นรูปสามเหลี่ยมแบบหริภุญไชยและเครื่องเคลือบจากเตาอาณาจักรล้านนา สันนิษฐานว่าเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย

จากการสำรวจพบว่าเป็นแหล่งโบราณคดี ที่ตั้งอยู่ตรงข้ามกับแหล่งโบราณคดีบ้านศรีข้อย บนผิวดินพบโบราณวัตถุกระจายทั่วไป โบราณวัตถุที่พบเช่น ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ตกแต่งด้วยลายขูดเป็นเส้นตรง เส้นเดียวหรือหลายเส้น ลายขีดเป็นรูปสามเหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน 3 รูป เรียงกันตามแนวนอน ลายกกรูปตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัส ลายลูกคลื่น ลายฟันหนู เรียงกันตามแนวนอน ลายเชือกทาบและลายจักสาน

สำหรับรูปแบบของภาชนะที่พบเป็นหม้อก้นกลม ปากบานออก ลอคอด ก่อขึ้นข้างสันหม้อมีเชิง ปากบานออก ครก และฝาโกศ ทรงประทุนคว่ำ ปลายฝามนและบานออกคล้ายกระดิ่ง ส่วนยอดแผ่บานออกคล้ายถ้วยขนาดเล็ก มีลายประดับเป็นลายขีดรูปสามเหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน 3 รูป สลับกับลายคล้ายเปลวไฟเรียงกันตามแนวนอนรอบตัวฝา จากโบราณวัตถุที่พบ สันนิษฐานว่า

⁶⁹ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี บ้านวังม่วง ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2530. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 9 (ลพ.30-0007) ปีงบประมาณ 2530). (อัคราณา)

น่าจะเป็นแหล่งที่มีความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีที่รายรอบ และมีความสัมพันธ์กับเมืองโบราณ
หริภุญไชยด้วย

8. แหล่งโบราณคดีบ้านบ่อแก้ว ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁷⁰

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ประมาณเส้นรุ้งที่ 18° 33' 29" เหนือและเส้นแวงที่ 98° 59' 00" ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QMA98205175

การศึกษาเป็นการค้นพบโดยชาวบ้าน พบตุ้มถ่วงแหดินเผา กล้องยาสูบดินเผา ลูกปัด
หินคาร์เนเลียนสีส้ม และภาชนะดินเผาทรงหม้อคนที ซึ่งเป็นลักษณะของภาชนะในวัฒนธรรมหริ
ภุญไชย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2530 โดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) พบเศษภาชนะเนื้อ
ดิน เครื่องเคลือบเตาเผาจักรลั่นนาและเครื่องถ้วยจีน แสดงว่าแหล่งนี้เป็นที่อยู่อาศัย ตั้งแต่สมัย
หริภุญไชยจนถึงสมัยลั่นนา

จากการสัมภาษณ์พบโบราณวัตถุ ประเภทตุ้มถ่วงแห กล้องยาสูบ หม้อคนที และ
ลูกปัดหินคาร์เนเลียน แต่จากการสำรวจพบโบราณวัตถุกระจายอยู่โดยรอบ ทั้งภาชนะดินเผาเนื้อ
ดิน และภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งทั้งแบบเคลือบและไม่เคลือบ รูปทรงที่พบมีทั้ง ไห ปากบานออก
คอคอดสั้น ถ้วย ปากบานออก เขียนลายสีดำได้เคลือบสีเทาจาก เป็นลายวงกลมสลับกับลายพันธุ์
พฤกษา และกระโถนปากตรง บานออกเล็กน้อย คอคอด เคลือบด้วยน้ำเคลือบสีเทา และยังพบ
เครื่องถ้วยจีน ตกแต่งลายด้วยการเขียนสีได้น้ำเคลือบสี ลายดอกไม้ ลายเส้นวงกลม และน้ำเคลือบ
สีขาวอมฟ้า จากโบราณวัตถุที่พบสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยหริภุญไชย
เนื่องจากพบหม้อคนที ซึ่งเป็นรูปแบบของภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย และน่าจะม
ีความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีอื่น เพราะพบลูกปัดหินคาร์เนเลียน

⁷⁰ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี บ้านบ่อแก้ว ตำบล
ต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2530. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ
รายงานทางวิชาการฉบับที่ 9 (ลพ.30-0007) ปีงบประมาณ 2530). (อัคราณา)

9. แหล่งโบราณคดีบ้านสันตันธง ตำบลตันธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁷¹

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ประมาณเส้นรุ้งที่ 18° 33' 48" เหนือ และเส้นแวงที่ 98° 51' 11" ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QMA9905230 เป็นแหล่งโบราณคดี ที่อยู่ห่างมาทางทิศตะวันตก ของแม่น้ำกวังประมาณ 500 เมตร เป็นลักษณะเนินดินเตี้ย ๆ กลางทุ่งนา เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 150 เมตร ไกล่เนินดินมาทางตะวันตก มีซากโบราณสถานเป็นเนินเตี้ย ๆ มีเศษอิฐกระจายทั่ว

ในปี พ.ศ. 2530 โดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) สำรวจแล้วพบเศษภาชนะเนื้อเครื่องดิน กระเบื้อง เสาอาคาร เศษภาชนะดินเผา มีลวดลายขูดขีดและกดประทับรูปลงวงกลม เช่นเดียวกับที่พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วง และพบชิ้นส่วนยอดโกศ ชิ้นส่วนภาชนะลายขูดขีดรูปสามเหลี่ยมแบบหริภุญไชย ภาชนะรูปทรงชาม ชิ้นส่วนภาชนะมีเชิง และชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมสมัยล้านนาด้วย แสดงว่าแหล่งนี้เป็นที่อยู่อาศัย ตั้งแต่สมัยหริภุญไชยจนถึงสมัยล้านนา

จากการสำรวจแหล่งโบราณคดี พบเศษอิฐกระจาย โบราณวัตถุที่พบได้แก่ ภาชนะดินเผาเนื้อดิน ก่อนช้างหยาบ ตกแต่งลายขูดเป็นเส้นตรงเรียงขนานกันตามแนวนอน ลายขีดรูปสามเหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน 3 รูป ลายกดเป็นรูปสามเหลี่ยมรูปเล็ก ๆ และลายวงกลมเล็ก ๆ เรียงกันตามแนวนอน และลายกดเป็นรูปลูกคลื่นเรียงตามแนวนอนและลายเสื่อทาบ รูปทรงที่พบเป็นหม้อมีเชิง ปากบานออก ฐานเป็นเชิงคล้ายพานก่อนช้างสูง และฝาโกศรูปทรงคล้ายดอกบัวตูม ด้านในกลวง จากชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่พบ มีลักษณะคล้ายกับแหล่งโบราณคดีใกล้เคียงคือแหล่งโบราณคดีบ้านบ่อแฮ้ว แหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วง และแหล่งโบราณคดีบ้านศรีข้อย สันนิษฐานว่าน่าจะร่วมสมัยเดียวกันและมีความสัมพันธ์กัน

10. แหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะ ตำบลตันธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน⁷²

ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์ประมาณเส้นรุ้งที่ 18° 33' 48" เหนือและเส้นแวงที่ 98° 57' 05" ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QNA94855270

⁷¹ กองโบราณคดี, กรมศิลปากร, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี บ้านสันตันธง ตำบลตันธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2530. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการฉบับที่ 9 (ลพ.30-0007) ปีงบประมาณ 2530). (อัคราณา)

⁷² สายันต์ ไพรชาญจิตร, บรรณาธิการ, โบราณคดีล้านนา 1 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมานพันธ์, 2540), 87-88.

แหล่งโบราณคดีถูกพบโดยบังเอิญ เมื่อธันวาคม พ.ศ. 2539 โดยชาวบ้านซึ่งขุดหลุมเสาบ้าน ต่อมาฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ ทำการสำรวจเบื้องต้น ได้พบเศษภาชนะดินเผา เป็นหม้อก้นกลมขนาดเล็ก 2 ใบ และขนาดใหญ่ 1 ใบ หม้อใบใหญ่ ขึ้นรูปด้วยมือ เนื้อดินละเอียด ลายเชือกทาบตรงกัน บริเวณลำตัวช่วงบนและไหล่ ทำลายขูดขีดตัดเป็นตารางรอบไหลบนผิวภาชนะขัดมัน ส่วนหม้อใบเล็ก เนื้อหยาบ ลายเชือกทาบ 1 ใบ อีก 1 ใบลายตกแต่งด้วยการขูดขีดเป็นเส้นขนานและเส้นคลื่นรอบลำตัวและไหล่ โดยผิวมีการทาน้ำดินและขัดมัน นอกจากนั้นยังพบภาชนะดินเผารูปทรงกระบอกก้นตัด ผิวเรียบหลายใบ เป็นรูปแบบที่ไม่เคยพบในที่ใดหรือแหล่งใกล้เคียงใด ๆ และยังมีชิ้นส่วนภาชนะรูปทรงกระบอกที่มีการขัดมันผิวสีดำ ลายขูดขีดรอบ ๆ ภาชนะ และกระดูกมนุษย์ถูกฝังร่วมด้วย

ภาพที่ 130 ภาชนะรูปทรงกระบอก

“ภาพภาชนะรูปทรงกระบอก, พ.ศ.2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

ภาพที่ 131 ภาชนะหม้อก้นกลม

“ภาพภาชนะรูปทรงกระบอก, พ.ศ.2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

เนื่องจากหลักฐานถูกเคลื่อนย้าย จึงสันนิษฐานได้ว่า เทคโนโลยีและเทคนิคเปรียบเทียบได้กับแหล่งโบราณคดีบ้านทาป่าสัก ในเขตอำเภอแม่ทา ที่พบภาชนะดินเผา ทรงกระบอกคล้ายคลึงกับที่นี่ ซึ่งน่าจะเป็นแหล่งฝังศพในสมัยก่อนหริภุญไชย แหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะ จึงน่าจะเป็นแหล่งฝังศพของกลุ่มคนในสมัยก่อนหริภุญไชย และดำรงชีวิตแบบดั้งเดิม

การวิเคราะห์หลักฐานที่ได้จากการสำรวจโบราณสถานนอกเมืองโบราณศรีอยุธยา

1. แหล่งโบราณคดีที่ได้จากการสำรวจ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มดังนี้

1.1 กลุ่มแรก แหล่งโบราณคดีร่วมสมัยกับเมืองโบราณศรีอยุธยา

ส่วนใหญ่เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยศรีอยุธยาจนถึงสมัยล้านนา แหล่งโบราณคดีที่สำคัญคือ แหล่งโบราณคดีสันติมพิง น่าจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่และอาศัยอย่างต่อเนื่องยาวนาน และมีความสัมพันธ์กับเมืองศรีอยุธยา ตั้งแต่สมัยแรกของการอยู่อาศัยในเมืองศรีอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ส่วนแหล่งโบราณคดีบ้านศรีข่อยนั้น ได้พบฝาโกศเมื่อเปรียบเทียบกับพบที่วัดสังฆาราม พบว่ามีลวดลายเหมือนกับเชิงเทียนที่พบในชั้นล่างสุด ซึ่งเป็นการอยู่อาศัยในราว พุทธศตวรรษที่ 15-16 และโบราณวัตถุที่พบ คล้ายคลึงกับแหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วง ดังนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีที่ร่วมสมัยและสัมพันธ์กันกับเมืองโบราณศรีอยุธยา ส่วนแหล่งโบราณคดีบ้านบ่อแก้ว น่าจะเป็นชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยศรีอยุธยา เนื่องจากพบภาชนะในวัฒนธรรมศรีอยุธยา และน่าจะมีความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีอื่น เพราะพบลูกปัดหินคาร์เนเลียน

1.2 กลุ่มสอง แหล่งโบราณคดี ที่ได้รับอิทธิพลจากเมืองโบราณศรีอยุธยา

ส่วนใหญ่เป็นแหล่งโบราณคดีที่สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นชุมชนที่มีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาทั้งผลิตเองในชุมชนและจากเตาอาณาจักรล้านนา และจากแหล่งเตาอื่น ๆ แสดงถึงการแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก แหล่งโบราณคดีในกลุ่มนี้ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 โดยกำหนดจากเครื่องถ้วยสันกำแพง และจากแหล่งเตาในภาคเหนืออื่น ๆ ที่พบ

2. จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นแหล่งโบราณคดีที่อยู่ภายนอกเมืองโบราณศรีอยุธยา แต่ได้พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องในวัฒนธรรมศรีอยุธยา ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณศรีอยุธยากับแหล่งโบราณคดีภายนอกเมือง โบราณวัตถุที่พบได้แก่ ภาชนะเนื้อดิน ส่วนใหญ่ตกแต่งด้วยลายขูดขีดเป็นเส้นตรงตามแนวนอน ลายกดประทับรูปสามเหลี่ยม ลายขีดคล้ายเป็นกรอบรูปไข่ มีลายดอกไม้ภายใน มีรูปดอกบัวขีดคันแต่ละกรอบ เป็นต้น นอกจากนั้นแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ ยังมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนสมัยล้านนา เนื่องจากพบโบราณวัตถุที่ผลิตขึ้นจากเตาอาณาจักรล้านนา เช่น เตาสันกำแพง เตาวังเหนือ เตาภาหลวง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมล้านนาที่ต่อเนื่องมาจากวัฒนธรรมศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี

3. การสำรวจแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ หลักฐานที่พบสามารถนำมาอธิบายลักษณะของโบราณวัตถุที่พบและแสดงถึงความสัมพันธ์กับเมืองโบราณศรีอยุธยาได้ แต่ไม่สามารถนำมากำหนดอายุแหล่งโบราณคดีได้ เนื่องจากมิได้เป็นการขุดค้นทางโบราณคดีและมิได้ศึกษาชั้น

วัฒนธรรม ดังนั้นหลักฐานที่พบจึงเป็นเพียงภาพที่แสดงความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันของแหล่งโบราณคดีทั้งสองแห่งเพียงเท่านั้น

สรุป

จากการขุดค้น ขุดแต่งและการสำรวจทางโบราณคดี ทั้งในบริเวณเมืองโบราณศรีบุญไชย และบริเวณนอกเมืองโบราณศรีบุญไชย สามารถนำหลักฐานที่ได้ มาอธิบายถึงลักษณะทางวัฒนธรรมและการกำหนดอายุของแหล่งโบราณคดีได้ แต่เนื่องจากการขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณเมืองโบราณศรีบุญไชย มีการขุดค้นเพียงไม่กี่แหล่ง หลักฐานที่ได้จึงยังมีไม่มากเพียงพอที่จะเห็นถึงพัฒนาการของเมืองโบราณศรีบุญไชยได้อย่างชัดเจน จำต้องอาศัยการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเพิ่มขึ้นอีก ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้ทำการขุดค้นทางโบราณคดีเพิ่มขึ้นอีกแหล่งคือ บริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ศรีบุญไชย เพื่อหลักฐานที่ได้จะนำมาศึกษา สำหรับการอธิบายพัฒนาการของเมืองโบราณศรีบุญไชยได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

บทที่ 5

การขุดค้นทางโบราณคดีแหล่งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (วัดแสนข้าวห่อ)

และแหล่งเจดีย์เชียงยัน : หลักฐานใหม่

ในการศึกษาร่องรอยของชุมชนโบราณในเมืองหริภุญไชย จากหลักฐานโบราณคดี ที่ได้จากการขุดค้นชั้นวัฒนธรรมของชุมชน และการขุดแต่งโบราณสถานภายในเมืองโบราณแห่งนี้ ได้เน้นการศึกษาหลักฐานโบราณคดี จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัย การขุดแต่งที่วัดเกาะกลาง อำเภอป่าซาง ลำพูน และที่วัดพระยืน รวมถึงหลักฐานโบราณคดีอื่น ๆ ทั้งที่ได้มีผู้ทำการศึกษาไว้แล้วและจากการสำรวจและขุดค้นเพิ่มเติม เนื่องจากหลักฐานที่มีอยู่ไม่เพียงพอ ซึ่งในบทนี้ได้นำหลักฐานจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน เมื่อ พ.ศ. 2548 มาศึกษาใหม่ ร่วมกับหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีเพิ่มเติม ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2551 โดยนำโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นครั้งนี้ และหลักฐานโบราณคดีที่พบทั้งหมดมาวิเคราะห์และตีความเพิ่มเติม เพื่อให้ได้หลักฐานใหม่ อันจะนำไปสู่ความกระจ่างเกี่ยวกับกำเนิดและพัฒนาการของเมืองโบราณหริภุญไชย รวมทั้งศึกษาเปรียบเทียบกับเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีที่ร่วมสมัยกัน ทั้งในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (วัดแสนข้าวห่อ)

ข้อมูลเบื้องต้น

คำว่า “แสนข้าวห่อ” ปรากฏขึ้นครั้งแรกในพงสาวดารโยนก บันทึกไว้ว่า ในตอนที่พระยาธิบยาหนีออกจากเมืองโบราณหริภุญไชย โดยมีอ้ายฟ้ามาส่งที่เชิงเขา ปัจจุบันคือคอยบาให้ หลังจากส่งพระยาธิบยาแล้ว อ้ายฟ้าได้กลับมากินข้าวเช้าที่ทุ่งแสนเข้าเชียงเรือ นายบ้านผู้หนึ่งซื้ออ้ายหล่อ ได้จัดข้าวห่อมาต้อนรับ ตำแหน่งนายบ้านนั้นจึงได้มีชื่อว่า “แสนข้าวห่อ” มาจนถึงบัดนี้¹

¹ พระยาประชากิจกรจักร์, พงสาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), 257.

ปัจจุบันบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เดิมเป็นพื้นที่ของวัดแสนข้าวห่อ ได้มีการสำรวจพบศิลาจารึก 1 หลัก โดยเนื้อความในจารึกกล่าวถึง ตุมหาเถระแห่งหริภุญไชย ว่าได้สร้างศาลาประดิษฐานพระพุทธรูป อาคารต่าง ๆ และกำแพงวัด นอกจากนั้น ยังได้กล่าวถึงการบรรจุอัฐิบรรพบุรุษไว้ในอุหาที่วัดมหวัน รวมทั้งการปลูกต้นไม้โพธิ์และมะพร้าว แต่ไม่ได้กล่าวถึงวัดแสนข้าวห่อเลย² ดังนั้นจากการที่พบศิลาจารึกที่วัดแสนข้าวห่อนี้ จึงเรียกชื่อจารึกที่ค้นพบว่า จารึกวัดแสนข้าวห่อ

จึงเห็นได้ว่าวัดแสนข้าวห่อ เป็นวัดที่มีความสำคัญและมีประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ ดังปรากฏในพงสาวดารโยนกตั้งแต่สมัยพระยามังราย โดยได้มีการตั้งสมมุติฐานว่า พื้นที่ดั้งเดิมของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย คือวัดแสนข้าวห่อ ก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นที่ตั้งของเรือนจำจังหวัดลำพูนและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ในปี พ.ศ. 2470 และยังเป็นสถานที่ที่พบจารึกวัดแสนข้าวห่อ กำหนดอายุจากตัวอักษรราวพุทธศตวรรษที่ 17

ส่วนการดำเนินงานทางโบราณคดีที่ผ่านมา เมื่อ พ.ศ. 2539 ฝ่ายวิชาการ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ ดำเนินการขุดค้นโดยนายสายนต์ ไพรชาญจิตร ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมาก ที่แสดงถึงการใช้พื้นที่อาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยหริภุญไชย ล้านนาและรัตนโกสินทร์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2544 มีการสร้างอาคารภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย และพบหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมาก สามารถแบ่งชั้นการอยู่อาศัยได้ 6 ระยะ โดยมีรายละเอียดดังนี้³

ระยะแรก พบเศษภาชนะดินเผารูปทรงกลายขาม ขัดผิวมันและทาน้ำดินสีแดง พบร่วมกับกระดูกสัตว์ขนาดใหญ่

ระยะสอง พบตุ๊กตารูปม้าดินเผาขนาดเล็ก 1 ตัว เศษภาชนะประเภทหม้อมีสันจำนวนมาก กำหนดอายุได้ราว พุทธศตวรรษที่ 13-14

ระยะสาม พบกิจกรรมการตีเหล็ก ประกอบด้วยโครงสร้างเตาสำหรับตีหรือถลุงโลหะ แกลบข้าวและเศษภาชนะดินเผาเป็นองค์ประกอบในเนื้อดินที่ใช้ก่อเตา เครื่องมือเหล็กที่ยังดีไม่

² กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 (กรมศิลปากร : หอสมุดแห่งชาติ, 2529), 137-139.

³ สายนต์ ไพรชาญจิตร, บรรณาธิการ, โบราณคดีล้านนา 1 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2540), 79-81.

เสร็จ 9 ชิ้น โดย 1 ชิ้น มีลักษณะคล้ายเคียวเกี่ยวข้าว ส่วนอีก 7 ชิ้นคล้ายมีดหรือใบหอก ชิ้นสุดท้ายคล้ายบ้องของใบมีด ข้าวสารเหนียวสีดำจำนวนมาก เป็นข้าวเมล็ดสั้น กลมป้อมแบบข้าวเหนียว ทับถมเป็นชั้นหนาบริเวณเตาและรอบ ๆ น้ำหนักประมาณ 5 กิโลกรัม ดินเผาไฟ จี๋เถ่า ถ่านไม้ทั้งที่เป็นจีนและป็นเป็นผง พบเป็นชั้นหนาร่วมกับข้าวสารเหนียวสีดำและเครื่องมือโลหะ ชิ้นส่วนเบ้าหลอมโลหะ ลูกปัดแก้วสีเขียว 1 ชิ้น กระดุกสัตว์ขนาดใหญ่ หลักฐานที่พบในระยะสามนี้ แสดงให้เห็นกิจกรรมและเทคโนโลยีของชุมชนในสมัยนั้น ๆ สันนิษฐานว่าเป็นความเชื่อในการเผาข้าวสารเพื่อสังเวยหรือบูชาเตาที่ใช้? ส่วนหลักฐานข้าวสารเหนียวสีดำ แสดงให้เห็นถึงการเป็นสังคมเกษตรกรรม โดยการปลูกข้าวเป็นหลัก รวมถึงเครื่องมือโลหะรูปโค้งงอ ที่น่าจะเป็นการยืนยันถึงสังคมเกษตรกรรมได้

ภาพที่ 132 ข้าวสารเหนียวสีดำ

ระยะสี่ พบการอยู่อาศัยหนาแน่น โดยพบเศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยทับถมเป็นจำนวนมาก ลักษณะเป็นคอนโทคอสูง ขูดขีดลายที่ลำตัวและท่อน้ำดินสีแดง และร่องรอยหลุมเสาหลายหลุม

ระยะห้า เป็นการอยู่อาศัยสมัยล้านนา พบชิ้นส่วนเครื่องเคลือบจากเตาล้านนาปะปนกับเศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยและเครื่องถ้วยจีน

ระยะหก เป็นการใช้พื้นที่สมัยรัตนโกสินทร์ พบอิฐเป็นแนวยาว และชั้นบนสุดเป็นการปรับพื้นที่เพื่อสร้างพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย

ดังนั้น วัดแสนข้าวห่อจึงเป็นสถานที่ที่น่าสนใจศึกษา และหลักฐานโบราณคดีที่ได้ จะสามารถนำมาวิเคราะห์และตีความ ร่วมกับการขุดค้นทางโบราณคดีที่ผ่านมา เพื่ออธิบายพัฒนาการและความสำคัญของเมืองโบราณหริภุญไชยได้ โดยผู้วิจัยได้ขุดค้นทางโบราณคดีเพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2551 เพื่อให้ได้หลักฐานใหม่ ดังรายละเอียดการขุดค้นต่อไปนี้

สภาพทั่วไปของแหล่ง

ที่ตั้งปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โดยทิศเหนือติดกับอาคารพาณิชย์ ทิศใต้ติดกับถนนไชยมงคล ทิศตะวันออกติดกับถนนอินทวงศ ส่วนทิศตะวันตกติดกับถนนวังซ้าย

แผนที่ที่ 7 แสดงที่ตั้งวัดแสนข้าวห่อ ปัจจุบันคือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

“ภาพถ่ายทางอากาศแสดงที่ตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, พ.ศ.2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

การดำเนินงานทางโบราณคดี เมื่อ พ.ศ. 2551

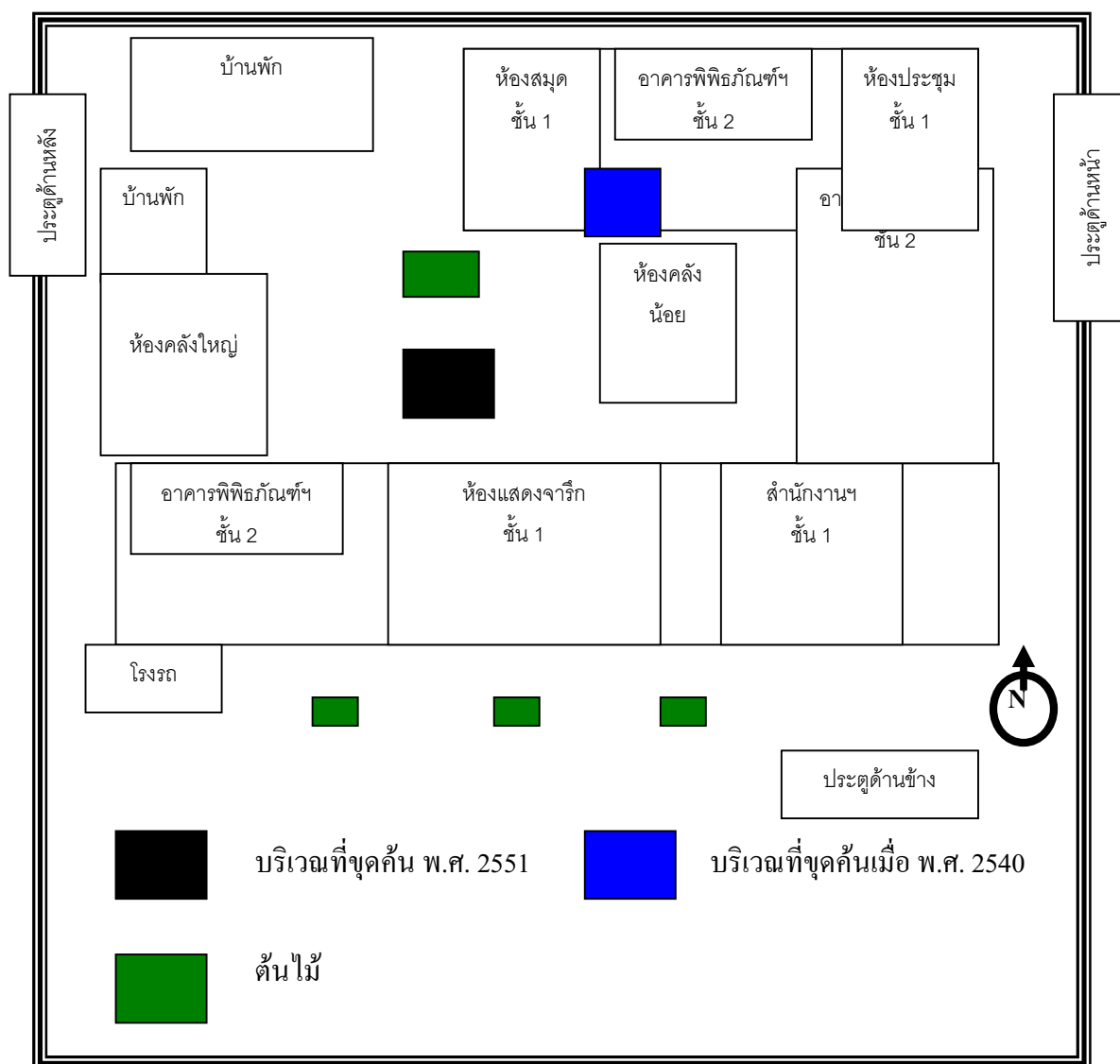
การวางผังหลุมขุดค้น เป็นหลุมขุดค้นขนาด 2×2 เมตร วางผังตามแนวทิศเหนือ-ใต้ หมายเลขกริดนับตามเข็มนาฬิกา จุด Fix point กำหนดโดยใช้บริเวณส่วนค้ำยันภายนอกอาคารค้ำน้อย แต่เนื่องจากจุด Fix point อยู่สูงจากพื้นดินประมาณ 150 เซนติเมตร จึงถ่ายระดับลงมา 140 เซนติเมตร จึงได้กำหนดให้เป็นจุดตายตัว คือจุด Fix point กำหนดให้เป็นจุด 0 จากนั้นจึงถ่ายระดับเส้นมาตรฐานสมมุติ Datum Line จากมุมอาคารด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มายังเสาปากหลุมด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ โดยหลุมอยู่ห่างจากจุด Fix point มาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ 530 เซนติเมตร ระดับชั้นดินบริเวณที่ขุดค้นไม่เท่ากัน โดยเป็นพื้นที่ลาดเอียง ระดับสูงสุดอยู่ที่มุมทิศด้านตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ 22.5 เซนติเมตรจากเส้น Datum Line ส่วนบริเวณด้านทิศอื่น ๆ มีระดับที่ใกล้เคียงกัน ประมาณ 25-28 เซนติเมตรจากเส้น Datum Line

ภาพที่ 133 จุด Fix point บริเวณส่วนค้ำยันภายนอกอาคาร

26 cm.dt	25 cm.dt	24.5 cm.dt
NWQ		NEQ
25 cm.dt	26.5 cm.dt	25 cm.dt
SWQ		SEQ
26.5 cm.dt	28 cm.dt	22.5 cm.dt

แผนผังที่ 1 แผนผังแสดงค่าระดับผิวดินของหลุมขุดค้น

แผนผังที่ 2 แผนผังในการขุดค้นในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ผลการวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดี

1. หลักฐานประเภทโบราณวัตถุและนิเวศวัตถุ

จากการจำแนกโบราณวัตถุทั้งหมด ทำให้ทราบจำนวนโบราณวัตถุและนิเวศวัตถุทั้งหมดดังนี้ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจำนวน 5,269 ชิ้น หนัก 54,633.4 กรัม เปลือกหอยจำนวน 105 ตัว หนัก 151.05 กรัม กระดูกสัตว์จำนวน 657 ชิ้น หนัก 10,399.5 กรัม โบราณวัตถุชิ้นพิเศษ 10 ชิ้น

หนัก 412.8 กรัม และโบราณวัตถุอื่น ๆ เช่น เบียดินเผา อิฐ Slag หิน กระสุนดินเผา กระสุนหิน เป็นต้น จำนวน 605 ชิ้น หนัก 9,252.3 กรัม

โดยระดับชั้นดินสมมุติที่พบโบราณวัตถุมากที่สุด ได้แก่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 5 (100-110 cm.dt.) โดยพบเป็นปริมาณ 13,313.65 กรัม คิดเป็นร้อยละ 13.51 ของจำนวนโบราณวัตถุที่พบทั้งหมด

ตารางที่ 5 แสดงจำนวนและปริมาณโดยรวมของโบราณวัตถุทุกประเภท

ชั้นดินสมมุติ	ระดับ (cm.dt.)	จำนวน โบราณวัตถุ (ชิ้น)	ร้อยละ	ปริมาณ โบราณวัตถุ (กรัม)	ร้อยละ
Surface	0-40	6	0.07	150	0.15
1	40-60	82	0.94	585.85	0.59
2	60-70	8	0.09	50	0.05
3	70-80	90	1.03	1,035	1.05
4	80-100	204	2.34	1,959.15	1.99
5	100-110	1,140	13.09	13,313.65	13.51
6	110-130	1,337	15.36	13,141.2	13.34
7	130-140	551	6.33	12,949.95	13.14
8	140-150	466	5.35	4,603.8	4.67
9	150-170	593	6.81	5,756.8	5.84
10	170-180	226	2.60	3,196.5	3.24
11	180-200	540	6.20	6,263.25	6.36
12	200-220	348	4.00	3,736.35	3.79
13	220-230	176	2.02	2,006.85	2.04
14	230-250	236	2.71	4,713.3	4.78
15	250-270	591	6.79	10,770.3	10.93
16	270-290	571	6.56	4,312.35	4.38
17	290-300	499	5.73	3,446.25	3.50

ตารางที่ 5 (ต่อ)

ชั้นดินสมมุติ	ระดับ (cm.dt.)	จำนวน โบราณวัตถุ (ชิ้น)	ร้อยละ	ปริมาณ โบราณวัตถุ (กรัม)	ร้อยละ
18	300-320	670	7.70	5,052.4	5.13
19	320-350	372	4.27	1,487.1	1.51
รวม		8,706	100.0	98,530.05	100.0

1.1 ชั้นส่วนภาชนะดินเผา

1.1.1 จำแนกตามลักษณะเนื้อดิน

ลักษณะของเนื้อภาชนะ หากเป็นภาชนะเนื้อดิน จะพบลักษณะเนื้อภาชนะตั้งแต่ค่อนข้างหยาบจนถึงเนื้อละเอียดเนียน โดยเฉพาะภาชนะแบบหริภุญไชย ซึ่งส่วนใหญ่จะพบเป็น คนโทเนื้อละเอียดสีแดง ส่วนภาชนะเนื้อแกร่งส่วนใหญ่ จะพบเนื้อหยาบถึงค่อนข้างหยาบ แน่น แกร่งผสมทรายกรวดหยาบ ส่วนภาชนะเนื้อกระเบื้อง ส่วนใหญ่จะพบเนื้อละเอียดสีขาว บาง แน่น และใส

ในการจำแนกชั้นส่วนภาชนะดินเผาตามลักษณะเนื้อดิน สามารถจำแนกได้เป็น 3 ประเภทคือ ชั้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน ชั้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง และชั้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง โดยชั้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน คิดเป็นร้อยละ 65.46 ของชั้นส่วนภาชนะดินเผาที่พบทั้งหมด ชั้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง คิดเป็นร้อยละ 33.64 ของชั้นส่วนภาชนะดินเผาที่พบทั้งหมด และชั้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง คิดเป็นร้อยละ 0.91 ของชั้นส่วนภาชนะดินเผาที่พบทั้งหมด โดยชั้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินพบมากที่สุด จำนวน 35,761.1 กรัม รองลงมาคือ ชั้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง จำนวน 18,376.9 กรัม และชั้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง จำนวน 495.4 กรัม

1.1.2 จำแนกตามส่วนของโครงสร้างภาชนะ โดยแยกเป็นส่วนต่าง ๆ ดังนี้

1.1.2.1 ปากภาชนะ พบทั้งหมด 491 ชิ้น โดยคิดเป็นร้อยละ 9.32 ของจำนวนชั้นส่วนภาชนะดินเผาทั้งหมด โดยระดับชั้นดินสมมุติที่พบจำนวนมากที่สุดคือ ระดับชั้นดินสมมุติที่ 5 (100-110 cm.dt) โดยพบจำนวน 77 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 15.68 ของจำนวนปากภาชนะที่พบทั้งหมด

ปากภาชนะที่พบ สามารถจำแนกออกเป็นรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ ปากโค้งเข้า ปากโค้งออกและปากตรง มีทั้งแบบเรียบและตกแต่งลวดลายด้วยการเชาะร่อง การกดประทับด้วยมือและปลายไม้แหลมและการเคลือบน้ำดินบริเวณขอบปาก

1.1.2.2 คอภาชนะ พบในจำนวนไม่มากนัก พบทั้งหมด 10 ชิ้น โดยคิดเป็นร้อยละ 0.19 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาทั้งหมด โดยระดับชั้นดินสมมุติที่พบจำนวนมากที่สุดคือ ระดับชั้นดินสมมุติที่ 9 (150-170 cm.dt) โดยพบจำนวน 4 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 40 ของจำนวนคอภาชนะที่พบทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นภาชนะเนื้อดิน พบทั้งสีส้มและสีดำ ทั้งแบบเรียบ ตกแต่งด้วยการเขียนลายด้วยน้ำดินและการขัดมัน

1.1.2.3 ไหล่ภาชนะ พบทั้งหมด 97 ชิ้น โดยคิดเป็นร้อยละ 1.84 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาทั้งหมด โดยระดับชั้นดินสมมุติที่พบจำนวนมากที่สุดคือ ระดับชั้นดินสมมุติที่ 11 (180-200 cm.dt) โดยพบจำนวน 25 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 25.77 ของจำนวนไหล่ภาชนะที่พบทั้งหมด พบทั้งแบบเรียบและตกแต่งลวดลาย

1.1.2.4 สันภาชนะ พบทั้งหมด 20 ชิ้น โดยคิดเป็นร้อยละ 0.38 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาทั้งหมด โดยระดับชั้นดินสมมุติที่พบจำนวนมากที่สุดคือ ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270cm.dt) โดยพบจำนวน 7 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 35 ของจำนวนสันภาชนะที่พบทั้งหมด

1.1.2.5 ลำตัวภาชนะ เป็นชิ้นส่วนที่พบมากที่สุด โดยพบทั้งหมด 4,503 ชิ้น โดยคิดเป็นร้อยละ 85.46 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาทั้งหมด โดยระดับชั้นดินสมมุติที่พบจำนวนมากที่สุดคือ ระดับชั้นดินสมมุติที่ 6 (110-130 cm.dt) โดยพบจำนวน 544 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 12.08 ของจำนวนลำตัวภาชนะที่พบทั้งหมด โดยมีทั้งแบบเรียบและตกแต่งลวดลาย

1.1.2.6 ก้นภาชนะ พบทั้งหมด 74 ชิ้น โดยคิดเป็นร้อยละ 1.40 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาทั้งหมด โดยระดับชั้นดินสมมุติที่พบจำนวนมากที่สุดคือ ระดับชั้นดินสมมุติที่ 5 (100-110 cm.dt) โดยพบจำนวน 24 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 32.43 ของจำนวนก้นภาชนะที่พบทั้งหมด โดยพบในหลายรูปแบบทั้งแบบก้นราบ แบบก้นมีขอบและแบบก้นเว้า

1.1.2.7 ส่วนอื่น ๆ โดยแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ ฐานภาชนะและฝาภาชนะ โดยพบทั้งหมด 74 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 1.40 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาทั้งหมด โดยระดับชั้นดินสมมุติที่พบมากที่สุดคือ ระดับชั้นดินสมมุติที่ 5 (100-110 cm.dt) โดยพบจำนวน 21 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 28.38 ของจำนวนที่พบทั้งหมด มีรายละเอียดดังนี้

ฐานภาชนะ พบทั้งหมด 25 ชิ้น โดยมีสองรูปแบบคือแบบเรียบ และแบบมีเชิง

ฝาภาชนะ พบทั้งหมด 19 ชิ้น พบเพียงเนื้อดินส่วนใหญ่สีส้มและเรียบ

เชิงฐานสำหรับวางภาชนะ พบเพียงเนื้อดินสีส้ม ส่วนใหญ่ตกแต่งด้วยการกดด้วยมือบริเวณขอบปาก

ในการจำแนกชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ตามโครงสร้างของภาชนะนั้น พบว่าส่วนลำตัวเป็นส่วนที่พบมากที่สุดคือ 4,503 ชิ้น ส่วนของภาชนะที่พบรองลงมาคือส่วนปากภาชนะ พบ

จำนวน 491 ชิ้น ส่วนไหล่ภาชนะ พบจำนวน 97 ชิ้น ส่วนก้นภาชนะและส่วนอื่น ๆ พบจำนวน 74 ชิ้นเท่ากัน ส่วนสันภาชนะพบ 20 ชิ้น และคอภาชนะพบจำนวนน้อยที่สุดคือ จำนวน 10 ชิ้น

1.1.3 จำแนกตามลักษณะเทคนิคการตกแต่ง ได้แก่ ผิวเรียบ ลายขูดขีด ลายกดประทับ ขัดมัน ทาหน้าดิน เขียนลายสี การรมควัน มือบิดหรือกดด้วยมือ ลายเชือกทาบ และลายที่เป็นเทคนิคผสม

ในการจำแนกชิ้นส่วนภาชนะดินเผาตามลักษณะการตกแต่ง พบลักษณะการตกแต่ง โดยเรียงลำดับการตกแต่งที่พบจากมากไปหาน้อยได้ดังนี้

ผิวเรียบ พบจำนวน 4,047 ชิ้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 6 (110-130 cm.dt.) มากที่สุดจำนวน 544 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 13.44 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาผิวเรียบทั้งหมด

ลายเชือกทาบ พบจำนวน 475 ชิ้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270 cm.dt.) มากที่สุดจำนวน 80 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 16.84 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบทั้งหมด

ลายอื่น ๆ หมายถึง ลายที่เป็นเทคนิคผสม เช่น การขัดมันผสมการกดประทับ การกดประทับรูปวงกลมซ้อนกันสองวงผสมกับการเซาะร่องและเคลือบน้ำดินสีส้มทับ การกดประทับรูปสามเหลี่ยมผสมกดด้วยปลายเล็บ การขูดขีดรูปสามเหลี่ยมผสมกับการเคลือบน้ำดินสีส้ม การกดประทับรูปสามเหลี่ยมและลายชีฟันเพื่อผสมการเซาะร่อง การกดประทับลายเชือกทาบและเคลือบน้ำดินสีส้ม เป็นต้น พบจำนวน 226 ชิ้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270 cm.dt.) มากที่สุดจำนวน 29 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 12.83 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยลายเทคนิคผสมทั้งหมด

การรมควัน พบจำนวน 153 ชิ้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 16 (270-290 cm.dt.) มากที่สุดจำนวน 26 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 16.99 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยการรมควันทั้งหมด

การทาสีหน้าดิน พบจำนวน 135 ชิ้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 11 (180-200 cm.dt.) มากที่สุดจำนวน 19 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 14.07 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยการทาสีหน้าดินทั้งหมด

ลายกดประทับ พบจำนวน 114 ชิ้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 9 (150-170 cm.dt.) มากที่สุดจำนวน 48 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 42.11 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยลายกดประทับทั้งหมด

การเขียนลายสี พบจำนวน 91 ชิ้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 5 (100-110 cm.dt.) มากที่สุดจำนวน 46 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 50.55 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีทั้งหมด

การขัดมัน พบจำนวน 51 ชิ้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 18 (300-320 cm.dt.) และระดับชั้นดินสมมุติที่ 19 (320-350 cm.dt.) มากที่สุดจำนวน 17 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 33.33 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยการขัดมันทั้งหมด

ปิดด้วยมือหรือกดด้วยมือ พบจำนวน 20 ชิ้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 14 (230-250 cm.dt.) มากที่สุดจำนวน 5 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 25 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยมือปิดหรือกดด้วยมือทั้งหมด

ลายขูดขีด พบจำนวน 12 ชิ้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 7 (130-140 cm.dt.) มากที่สุดจำนวน 3 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 25 ของจำนวนชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยลายขูดขีดทั้งหมด

ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่พบ มีจำนวนทั้งหมด 5,244 ชิ้น น้ำหนัก 54,633.4 กรัม ส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนภาชนะดินเผาประเภทเนื้อดิน เมื่อจำแนกตามลักษณะโครงสร้างของภาชนะพบว่าชิ้นส่วนภาชนะดินเผาส่วนเป็นส่วนลำตัวของภาชนะ และการตกแต่งภาชนะดินเผาที่พบมากที่สุดคือแบบผิวเรียบและลายเชือกทาบตามลำดับ

การวิเคราะห์รูปทรงของภาชนะดินเผาที่พบ จากการจัดจำแนกชิ้นส่วนภาชนะดินเผาพบว่าภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นมีทั้งหมด 15 รูปทรงดังนี้คือ

หม้อมีสัน พบทั้งหม้อมีสันเรียบและขัดมัน และหม้อมีสันที่ตกแต่งบริเวณลำตัวด้วยลายเชือกทาบ เนื้อค่อนข้างหยาบจนถึงหยาบผสมทรายกรวด สันที่พบมีทั้งสัน 1 ชั้น และ สัน 2 ชั้น พบทั้งสันแหลมและสันมน

หม้อก้นกลมมีเชิงและไม่มีเชิง เนื้อดินละเอียดค่อนข้างหยาบถึงหยาบ มีทั้งแบบเรียบและตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ การขูดขีด การกดประทับ และการทาน้ำดิน ส่วนเชิงหม้อพบทั้งแบบเรียบและเชิงหม้อตกแต่งด้วยการกดด้วยมือ

หม้อบรรจุอัฐิ เนื้อดินค่อนข้างหยาบ ตกแต่งทั้งหมด 6 วิธีด้วยกันคือ การเซาะร่องแล้วทาน้ำดินสีส้ม การทาน้ำดินสีส้ม ลายขูดขีดรูปสามเหลี่ยม การกดประทับรูปวงกลมซ้อนกันสองวง การเขียนลายด้วยน้ำดินสีส้ม และการกดประทับลายจุดไข่ปลา

ฝาหม้อบรรจุอัฐิ? ตกแต่งด้วยการกดด้วยมือ

อ่างก้นราบ เนื้อดินค่อนข้างหยาบผสมทรายกรวด

ตะคัน

คนโทเนื้อดินละเอียดสีแดง ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย พบทั้งเนื้อสีแดงและสีดำ ตกแต่งด้วยการขีดมัน รมควัน และเขียนลายสีด้วยน้ำดินสีขาว ส้มและดำ

ไห เนื้อหยาบถึงค่อนข้างหยาบ ตกแต่งด้วยการเซาะร่องและการขูดขีดบริเวณลำตัว ส่วนบริเวณปาก มีทั้งแบบเรียบและตกแต่งบริเวณปากด้วยการกดด้วยมือ มีทั้งไหคอสั้นและไหคอยาวแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

1) ประเภทเนื้อแกร่งเคลือบ และเนื้อแกร่งไม่เคลือบ สีที่เคลือบได้แก่ สีน้ำตาล สีน้ำตาลดำ สีน้ำตาลอมเขียว โดยพบทั้งเคลือบด้านเดียวและเคลือบสองด้าน นอกจากนั้นยังพบไหเนื้อแกร่งทำด้วยน้ำดินสีน้ำตาลแดงเฉพาะด้านนอก ขูดขีดลายเส้นคลื่น

2) ประเภทเนื้อดินค่อนข้างหยาบถึงค่อนข้างละเอียด เป็นไหคอสั้น เรียบ

จาน เนื้อแกร่งเนื้อค่อนข้างหยาบถึงหยาบ ตกแต่งด้วยการเคลือบและไม่เคลือบ สีที่เคลือบได้แก่ สีน้ำตาล สีเขียว นอกจากนั้นยังตกแต่งด้วยการเขียนลายสีดำได้เคลือบ และการเซาะร่องได้เคลือบ

ชาม แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

1) ประเภทเนื้อแกร่ง เนื้อค่อนข้างหยาบสีขาวอมเทา พบทั้งแบบเรียบ เคลือบใส และตกแต่งหลากหลายเช่น การเขียนลายสีดำได้เคลือบ การเซาะร่องและเคลือบขาวเฉพาะด้านใน

2) ประเภทเนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว พบทั้งชามปากผาย ชามปากกว้างก้นลึก พบทั้งแบบเรียบ เคลือบใส และตกแต่งด้วยการเขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบ เขียนลายสีขาวบนพื้นน้ำเงิน เขียนลายสีบนเคลือบ และการลงยาสีบนเคลือบ (Enamel)

ถ้วยเนื้อกระเบื้องปากแคบ ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบ

ดัลับ เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีบนเคลือบ

แจกัน พบ 2 รูปทรงคือ

1) แจกันก้นราบเนื้อแกร่งสีเทาละเอียด เคลือบสีขาวอมสีเขียว เคลือบด้านเดียว

2) แจกันทรงลูกแพร์ มีหูสองข้าง เนื้อแกร่งสีเทาอ่อน ตกแต่งด้วยการขูดขีดได้เคลือบ

ครกเนื้อแกร่ง เนื้อค่อนข้างหยาบถึงหยาบ สีน้ำตาล พบทั้งแบบมีเชิงและไม่มีเชิง ทั้งแบบเคลือบและไม่เคลือบ สีที่เคลือบได้แก่ สีน้ำตาล

กระปุกเนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบ

สีของภาษาณะ ที่พบในการขุดค้นครั้งนี้ สามารถแบ่งออกได้ตามส่วนต่าง ๆ ของภาษาณะดินเผา และแบ่งตามลักษณะของภาษาณะดินเผา โดยมีรายละเอียดดังนี้

- 1) ปากภาษาณะเนื้อดิน สามารถแบ่งสีออกเป็น 5 กลุ่มได้แก่ Pink, white, Red, Brown และ Gray
- 2) คอภาษาณะเนื้อดิน สามารถแบ่งสีออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่ Red, Gray และ Pink
- 3) ไหล่ภาษาณะเนื้อดิน สามารถแบ่งสีออกเป็น 5 กลุ่มได้แก่ Red, Brown, Pink, Yellow และ Gray
- 4) ลำตัวภาษาณะเนื้อดิน สามารถแบ่งสีออกเป็น 4 กลุ่มได้แก่ Red, Brown, Pink และ Gray
- 5) ฐานภาษาณะเนื้อดิน สามารถแบ่งสีออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่ Red, Gray และ Brown
- 6) ฝาภาษาณะเนื้อดิน สามารถแบ่งสีออกเป็น 2 กลุ่มได้แก่ Pink และ Gray
- 7) ก้นภาษาณะเนื้อดิน สามารถแบ่งสีออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่ Pink, White และ Red
- 8) ลำตัวภาษาณะเนื้อแกร่ง สามารถแบ่งสีออกเป็น 2 กลุ่มได้แก่ Gray และ Red
- 9) หม้อมีสัน สามารถแบ่งสีออกเป็น 2 กลุ่มได้แก่ Red และ Brown
- 10) ภาษาณะแบบหริภุญไชย สามารถแบ่งสีออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่ Red, Pink และ Brown

1.2 เปลือกหอย

จากการจำแนกเปลือกหอย มีทั้งหมด 105 ตัว หนัก 151.05 กรัม พบว่าระดับชั้นดินสมมุติที่พบจำนวนเปลือกหอยมากที่สุดคือ ระดับชั้นดินสมมุติที่ 18 (300-320 cm.dt.) จำนวน 28 ตัว คิดเป็นร้อยละ 26.67 ของจำนวนเปลือกหอยที่พบทั้งหมด โดยจำแนกเป็นหอยโข่ง 12 ชิ้น หอยขม 3 ชิ้น หอยฝาเดียว 69 ชิ้น และไม่สามารถจำแนกได้ 21 ชิ้น

ในการจำแนกเปลือกหอยนั้น สามารถจำแนกเป็นหอยชนิดต่าง ๆ ได้ดังนี้

- 1) หอยโข่ง พบทั้งหมด 12 ตัว โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 17 (290-300 cm.dt.) จำนวน 5 ตัว คิดเป็นร้อยละ 41.67 ของจำนวนเปลือกหอยโข่งที่พบทั้งหมด
- 2) หอยขม พบทั้งหมด 3 ตัว โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270 cm.dt.) จำนวน 2 ตัว คิดเป็นร้อยละ 66.67 ของจำนวนเปลือกหอยขมที่พบทั้งหมด
- 3) หอยฝาเดียว พบทั้งหมด 69 ตัว โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 18 (300-320 cm.dt.) จำนวน 23 ตัว คิดเป็นร้อยละ 33.34 ของจำนวนเปลือกหอยฝาเดียวที่พบทั้งหมด

4) ไม่สามารถระบุได้ พบทั้งหมด 21 ตัว โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 19 (320-350 cm.dt.) จำนวน 11 ตัว คิดเป็นร้อยละ 52.38 ของจำนวนเปลือกหอยที่ไม่สามารถระบุได้ทั้งหมด

จากที่พบเปลือกหอยทั้งหอยขม หอยโข่ง และหอยฝาเดียว รวมถึงการศึกษาสภาพแวดล้อมและสภาพในการขุดค้น จึงสันนิษฐานว่า พื้นที่แห่งนี้เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง เนื่องจากขณะที่ขุดค้น ก็พบน้ำใต้ดินไหลมาอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มพบน้ำใต้ดินซึมออกมาเรื่อย ๆ ตั้งแต่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 10 (170-180 cm.dt.) และเริ่มมากขึ้นในระดับชั้นดินสมมุติที่ 12 (200-220 cm.dt.) จนถึงชั้น sterile ซึ่งน้ำใต้ดินไหลออกมามากมายและต่อเนื่อง

จากเปลือกหอยที่พบสันนิษฐานว่า อาจเป็นอาหารของมนุษย์หรืออาจมาพร้อมกับน้ำที่ท่วมในที่ราบลุ่ม เนื่องจากสภาพชั้นดินจากการขุดค้น พบว่าในชั้นดินระดับต่าง ๆ มีร่องรอยของน้ำท่วมขัง แต่เนื่องจากน้ำที่ท่วมขังและสภาพของหลุมไม่เอื้อต่อการพบหลักฐานร่วมเช่น เศษถ่าน หรือ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ที่แสดงว่ามนุษย์ได้นำหอยมาเป็นอาหาร

1.3 ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์⁴

จากการวิเคราะห์กระดูกสัตว์ มีทั้งหมด 657 ชิ้น หนัก 10,399.5 กรัม พบว่าระดับชั้นดินสมมุติที่พบจำนวนกระดูกสัตว์มากที่สุดคือ ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270 cm.dt.) จำนวน 174 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 26.48 ของจำนวนกระดูกสัตว์ที่พบทั้งหมด

ในการจำแนกกระดูกสัตว์ทั้งหมดนั้น สามารถจำแนกได้ตามชนิดและโครงสร้างทางกายวิภาคต่าง ๆ ได้ดังนี้

1) ชิ้นส่วนกระดูกวัว พบทั้งหมด 28 ชิ้น โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270 cm.dt.) จำนวน 10 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 35.71 ของจำนวนชิ้นส่วนกระดูกวัวที่พบทั้งหมด

2) ชิ้นส่วนกระดูกหมู พบทั้งหมด 8 ชิ้น โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 14 (230-250 cm.dt.) และที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 16 (270-290 cm.dt.) จำนวน 2 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 25 ของจำนวนชิ้นส่วนกระดูกหมูที่พบทั้งหมด

3) ชิ้นส่วนกระดูกสุนัข พบทั้งหมด 2 ชิ้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 13 (220-230 cm.dt.) จำนวน 1 ชิ้น และที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 18 (300-320 cm.dt.) จำนวน 1 ชิ้น

⁴ อาจารย์ ดร.ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์ อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นผู้วิเคราะห์และจำแนกชิ้นส่วนกระดูกสัตว์

- 4) ชี้นส่วนกระดูกปลา พบทั้งหมด 73 ชี้น โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 16 (270-290 cm.dt.) จำนวน 38 ชี้น คิดเป็นร้อยละ 52.05 ของจำนวนชี้นส่วนกระดูกปลาที่พบทั้งหมด
- 5) ชี้นส่วนกระดูกสัตว์ฟันแทะ พบทั้งหมด 7 ชี้น โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 5 (100-110 cm.dt.) จำนวน 6 ชี้น คิดเป็นร้อยละ 85.71 ของจำนวนชี้นส่วนกระดูกสัตว์ฟันแทะที่พบทั้งหมด
- 6) ชี้นส่วนกระดูกสัตว์กินเนื้อ พบทั้งหมด 8 ชี้น โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 5 (100-110 cm.dt.) จำนวน 5 ชี้น คิดเป็นร้อยละ 62.5 ของจำนวนชี้นส่วนกระดูกสัตว์กินเนื้อที่พบทั้งหมด
- 7) ชี้นส่วนกระดูกสัตว์กินเนื้อขนาดเล็ก พบทั้งหมด 1 ชี้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 12 (200-220 cm.dt.)
- 8) ชี้นส่วนกระดูกสัตว์ปีก พบทั้งหมด 1 ชี้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 6 (110-130 cm.dt.)
- 9) ชี้นส่วนกระดูกเต่า พบทั้งหมด 38 ชี้น โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270 cm.dt.) จำนวน 19 ชี้น คิดเป็นร้อยละ 50 ของจำนวนชี้นส่วนกระดูกเต่าที่พบทั้งหมด
- 10) ชี้นส่วนกระดูกแมว พบทั้งหมด 1 ชี้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270 cm.dt.)
- 11) ชี้นส่วนกระดูกกิ้งก่า พบทั้งหมด 5 ชี้น โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270 cm.dt.) จำนวน 2 ชี้น และที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 16 (270-290 cm.dt.) จำนวน 2 ชี้น คิดเป็นร้อยละ 40 ของจำนวนชี้นส่วนกระดูกกิ้งก่าที่พบทั้งหมด
- 12) ชี้นส่วนกระดูกกวาง พบทั้งหมด 7 ชี้น โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270 cm.dt.) จำนวน 4 ชี้น คิดเป็นร้อยละ 57.14 ของจำนวนชี้นส่วนกระดูกกวางที่พบทั้งหมด
- 13) ชี้นส่วนกระดูกงูเหลือม พบทั้งหมด 2 ชี้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 16 (270-290 cm.dt.) จำนวน 1 ชี้น และที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 19 (320-350 cm.dt.) จำนวน 1 ชี้น
- 14) ชี้นส่วนกระดูกตะกวด พบทั้งหมด 5 ชี้น โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 17 (290-300 cm.dt.) จำนวน 3 ชี้น คิดเป็นร้อยละ 60 ของจำนวนชี้นส่วนกระดูกตะกวดที่พบทั้งหมด
- 15) ชี้นส่วนกระดูกไก่ พบทั้งหมด 2 ชี้น โดยพบที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270 cm.dt.) จำนวน 1 ชี้น และระดับชั้นดินสมมุติที่ 16 (270-209 cm.dt.) จำนวน 1 ชี้น
- 16) ชี้นส่วนกระดูกที่ไม่สามารถระบุได้ พบทั้งหมด 537 ชี้น โดยพบมากที่สุดที่ระดับชั้นดินสมมุติที่ 15 (250-270 cm.dt.) จำนวน 143 ชี้น คิดเป็นร้อยละ 26.63 ของจำนวนชี้นส่วนกระดูกที่ไม่สามารถระบุได้ที่พบทั้งหมด

1.4 โบราณวัตถุอื่น ๆ

ในการวิเคราะห์โบราณวัตถุอื่น ๆ ที่พบในหลุมขุดค้น สามารถจำแนกโบราณวัตถุได้เป็น 7 ประเภทคือ โบราณวัตถุประเภทโลหะ โบราณวัตถุประเภทหิน โบราณวัตถุประเภทแก้ว โบราณวัตถุประเภทปูน โบราณวัตถุประเภทดินเผา โบราณวัตถุประเภทอิฐ และ โบราณวัตถุประเภทดิน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1.4.1 โบราณวัตถุประเภทโลหะ

- 1) โซ่เหล็ก พบ 1 ชิ้น ในระดับ 70-80 cm.dt.
- 2) ตะปู พบทั้งหมด 14 ชิ้น ในระดับ 40-60 cm.dt. 6 ชิ้น ในระดับ 60-70 cm.dt. 2 ชิ้น ในระดับ 70-80 cm.dt. 2 ชิ้น ในระดับ 80-100 cm.dt. 1 ชิ้น ในระดับ 130-140 cm.dt. 1 ชิ้น และในระดับ 150-170 cm.dt. 2 ชิ้น
- 3) Slag พบทั้งหมด 22 ชิ้น ในระดับ 100-110 cm.dt. 5 ชิ้น ในระดับ 130-140 cm.dt. 1 ชิ้น ในระดับ 140-150 cm.dt. 3 ชิ้น ในระดับ 180-200 cm.dt. 2 ชิ้น ในระดับ 200-220 cm.dt. 4 ชิ้น ในระดับ 250-270 cm.dt. 3 ชิ้น ในระดับ 290-300 cm.dt. 1 ชิ้น และในระดับ 320-350 cm.dt. 3 ชิ้น

1.4.2 โบราณวัตถุประเภทหิน

- 1) หินกรวดแม่น้ำ พบทั้งหมด 2 ชิ้น ในระดับ 110-130 cm.dt.
- 2) กระสุนหิน พบ 1 ชิ้น ในระดับ 300-320 cm.dt.
- 3) หินและแท่งหิน พบทั้งหมด 13 ชิ้น ในระดับ 150-170 cm.dt. 5 ชิ้น ในระดับ 200-220 cm.dt. 3 ชิ้น ในระดับ 230-250 cm.dt. 1 ชิ้น ในระดับ 250-270 cm.dt. 1 ชิ้น และในระดับ 320-350 cm.dt. 3 ชิ้น

1.4.3 โบราณวัตถุประเภทแก้ว พบ 3 ชิ้น ในระดับ 70-80 cm.dt. 1 ชิ้น ในระดับ 110-130 cm.dt. 1 ชิ้น และในระดับ 320-350 cm.dt. 1 ชิ้น

1.4.4 โบราณวัตถุประเภทปูน พบ 14 ชิ้น ในระดับ 0-40 cm.dt. 3 ชิ้น ในระดับ 100-110 cm.dt. 3 ชิ้น และในระดับ 320-350 cm.dt. 8 ชิ้น

1.4.5 โบราณวัตถุประเภทดินเผา

- 1) เบี้ยดินเผา พบทั้งหมด 27 ชิ้น ในระดับ 80-100 cm.dt. 2 ชิ้น ในระดับ 100-110 cm.dt. 7 ชิ้น ในระดับ 130-140 cm.dt. 5 ชิ้น ในระดับ 130-140 cm.dt. 5 ชิ้น ในระดับ 140-150 cm.dt. 2 ชิ้น ในระดับ 150-170 cm.dt. 6 ชิ้น ในระดับ 170-180 cm.dt. 2 ชิ้น ในระดับ 180-200 cm.dt. 1 ชิ้น ในระดับ 200-220 cm.dt. 1 ชิ้น และในระดับ 290-300 cm.dt. 1 ชิ้น
- 2) ถ้วยดินเผา พบ 1 ชิ้น ในระดับ 100-110 cm.dt.

3) กระสุนดินเผา พบทั้งหมด 2 ชิ้น ในระดับ 250-270 cm.dt. 1 ชิ้น และในระดับ 300-320 cm.dt. 1 ชิ้น

4) แท่งดินเผา พบ 1 ชิ้น ในระดับ 110-130 cm.dt.

5) แผ่นอิฐมีลายกากบาท พบ 1 ชิ้น ในระดับ 250-270 cm.dt.

1.4.6 โบราณวัตถุประเภทอิฐ พบทั้งหมด 498 ชิ้น ในระดับ 110-130 cm.dt. 29 ชิ้น ในระดับ 130-140 cm.dt. 15 ชิ้น ในระดับ 140-150 cm.dt. 31 ชิ้น ในระดับ 150-170 cm.dt. 31 ชิ้น ในระดับ 170-180 cm.dt. 17 ชิ้น ในระดับ 180-200 cm.dt. 64 ชิ้น ในระดับ 200-220 cm.dt. 47 ชิ้น ในระดับ 220-230 cm.dt. 12 ชิ้น ในระดับ 230-250 cm.dt. 7 ชิ้น ในระดับ 250-270 cm.dt. 39 ชิ้น ในระดับ 270-290 cm.dt. 50 ชิ้น ในระดับ 290-300 cm.dt. 45 ชิ้น ในระดับ 300-320 cm.dt. 61 ชิ้น และในระดับ 320-350 cm.dt. 50 ชิ้น

1.4.7 โบราณวัตถุประเภทดิน

1) ดินเผาไฟ พบทั้งหมด 3 ชิ้น ในระดับ 100-110 cm.dt.

2) ชิ้นส่วนดินปนน้ำเคลือบ พบ 1 ชิ้น ในระดับ 250-270 cm.dt.

3) เศษถ่าน พบ 1 ชิ้น ในระดับ 180-200 cm.dt.

โบราณวัตถุประเภทอิฐพบมากที่สุดคือ 498 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 82.31 ของจำนวนโบราณวัตถุอื่น ๆ ที่พบทั้งหมด

ระดับชั้นดินสมมุติที่พบโบราณวัตถุอื่น ๆ มากที่สุด ได้แก่ ระดับชั้นดินสมมุติที่ 11 (180-200 cm.dt.) จำนวน 68 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 11.24 ของจำนวนโบราณวัตถุอื่น ๆ ที่พบทั้งหมด

1.5 โบราณวัตถุชิ้นพิเศษ

ในการจำแนกโบราณวัตถุชิ้นพิเศษ พบว่าแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่ ชิ้นส่วนพระขงฆ์พระพุทธรูปปูนปั้น 1 ชิ้น ขี้วสารเหนียวสีดำ 0.95 กรัม ลูกปัด 7 เม็ด แจกกัน 1 ชิ้น และหม้อมีสัน 1 ใบ

ทั้งนี้พบว่า โบราณวัตถุชิ้นพิเศษที่พบมากที่สุดคือ ลูกปัดแก้ว ในระดับชั้นดินสมมุติที่ 16 (270-290 cm.dt.) จำนวน 4 เม็ด โดยพบทุกระดับชั้นทั้งหมด 7 เม็ด

ตารางที่ 6 แสดงจำนวนแยกตามประเภทของโบราณวัตถุทุกระดับ

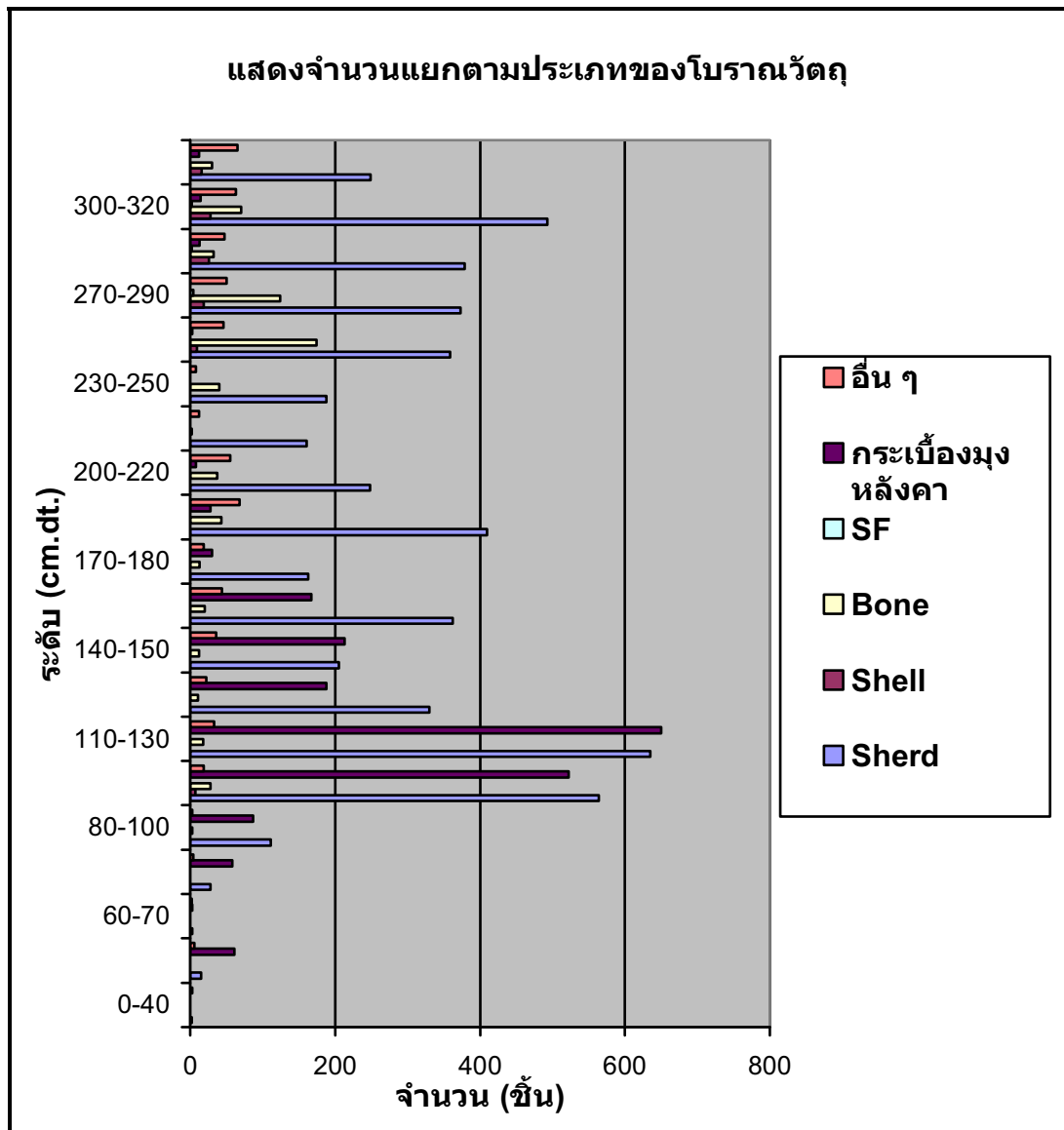
ระดับ (cm.dt)	จำนวนวัตถุ (ชิ้น)						รวม (ชิ้น)
	Sherd	Shell	Bone	SF	กระเบื้อง มุงหลังคา	อื่นๆ	
0-40	2	0	0	0	1	3	6
40-60	15	0	0	0	61	6	82
60-70	3	0	0	0	3	2	8
70-80	28	0	0	0	58	4	90
80-100	111	0	3	0	87	3	204
100-110	564	7	28	0	522	19	1,140
110-130	635	0	18	1	650	33	1,337
130-140	330	0	11	0	188	22	551
140-150	205	0	12	0	213	36	466
150-170	362	0	20	0	167	44	593
170-180	163	0	13	1	30	19	226
180-200	401	0	43	0	28	68	540
200-220	248	0	37	0	8	55	348
220-230	161	0	2	0	1	12	176
230-250	188	0	40	0	0	8	236
250-270	359	9	174	0	3	46	591
270-290	373	19	124	4	1	50	571
290-300	379	26	32	2	13	47	499
300-320	493	28	70	2	14	63	670
320-350	249	16	30	*	12	65	372
รวม (ชิ้น)	5,269	105	657	10	2,060	605	8706

* ไม่สามารถนับได้

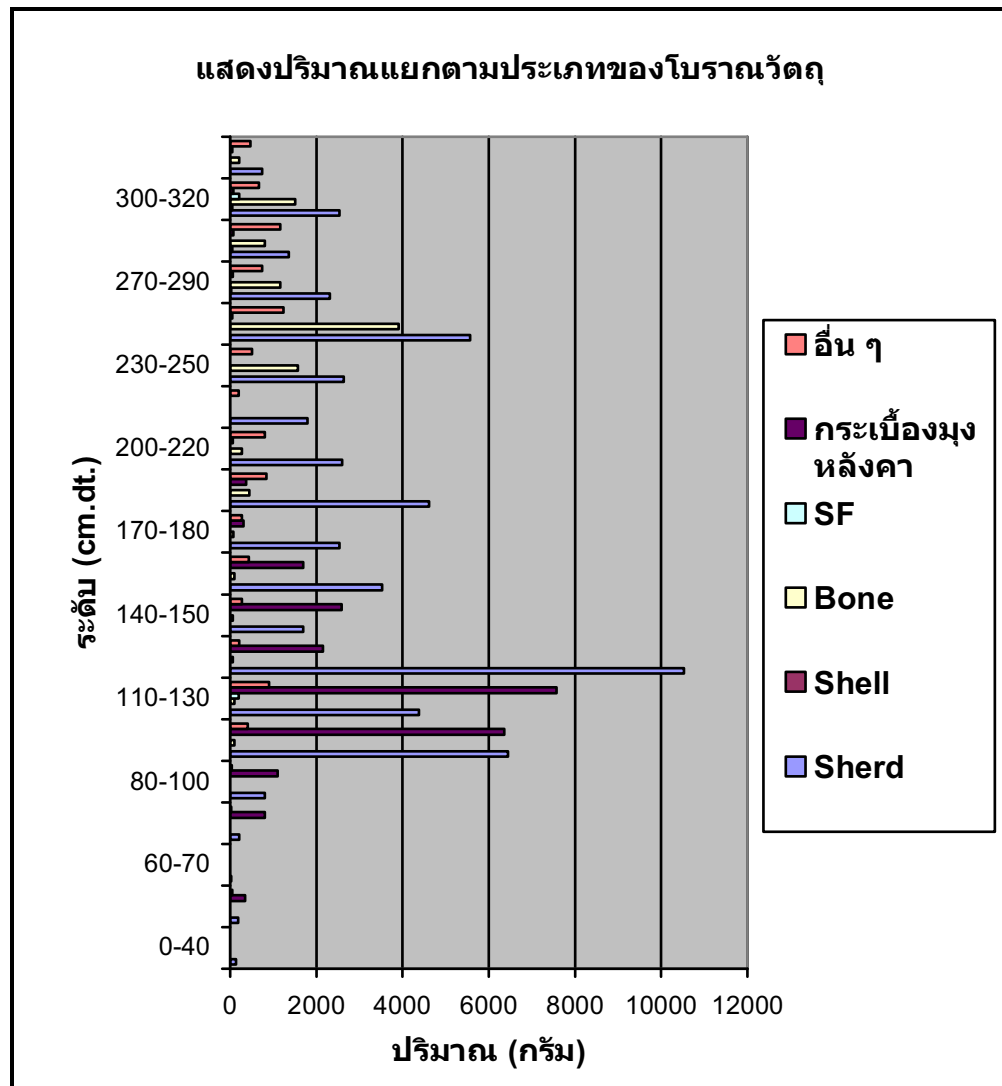
ตารางที่ 7 แสดงปริมาณของโบราณวัตถุแยกตามประเภททุกระดับ

ระดับ (cm.dt)	ปริมาณโบราณวัตถุ (กรัม)						รวม (กรัม)
	Sherd	Shell	Bone	SF	กระเบื้อง มุงหลังคา	อื่น ๆ	
0-40	135	0	0	0	5	10	150
40-60	190.85	0	0	0	345	50	585.85
60-70	25	0	0	0	15	10	50
70-80	210	0	0	0	800	25	1,035
80-100	808.15	0	15	0	1,100	36	1,959.15
100-110	6,440.45	5	105	0	6,355	408.20	13,313.65
110-130	4,376.20	0	100	200	7,565	900	13,141.2
130-140	10,524.95	0	65	0	2,150	210	12,949.95
140-150	1,693	0	58.15	0	2,585	267.65	4,603.8
150-170	3,524.80	0	105	0	1,700	427	5,756.8
170-180	2,542.05	0	75	****	305	274.45	3,196.5
180-200	4,617.55	0	440	0	370	835.70	6,263.25
200-220	2,601.35	0	275	0	56	804	3,736.35
220-230	1,795.5	0	1.35	0	15	195	2,006.85
230-250	2,633.3	0	1,570	0	0	510	4,713.3
250-270	5,562	11.05	3,905	0	55	1,237.25	10,770.3
270-290	2,316	30	1160	1.35	60	745	4,312.35
290-300	1,360	50	805	0.25	70	1161	3,446.25
300-320	2,536.60	50	1510	210.85	75	669.95	5,052.4
320-350	740.65	5	210	0.35	55	476.10	1,487.1
รวม (กรัม)	54,633.4	151.05	10,399.5	412.8	23,681	9,252.3	98,530.05

**** พระขงม้งนป็น

แผนภูมิที่ 1 แสดงจำนวนแยกตามประเภทของโบราณวัตถุ

แผนภูมิที่ 2 แสดงปริมาณแยกตามประเภทของโบราณวัตถุ

2. หลักฐานชั้นดินทางโบราณคดี

ในการขุดค้นทางโบราณคดีที่วัดแสนข้าวห่อนี้ สามารถแบ่งชั้นดินทับถมตามธรรมชาติออกเป็น 8 ชั้นดินหลัก และ 2 ชั้นดินย่อย ดังมีรายละเอียดดังนี้

1. ชั้น Surface เป็นดินปนทราย Sandy clay มีเศษหินเศษกรวดขนาด 0.5-2 เซนติเมตร เศษปูนขนาดเล็ก ดินจับตัวเป็นก้อนขนาด 3 เซนติเมตร ค่าสีดินเมื่อแห้ง 10 YR 4/4 Dark yellowish brown ค่าสีดินเมื่อชื้น 10 YR 4/6 Dark yellowish brown

2. ชั้นดินทับถมที่ 1หนา 5 เซนติเมตร ระดับสมมุติที่ 45-50 cm.dt. เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลอ่อน ลักษณะเนื้อดินเป็นดินลูกรังปนเม็ดกรวดและมีเม็ดแร่เหล็ก มีเศษรากพืชขนาดใหญ่ ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 0.2 เซนติเมตร เนื้อดินแข็งเป็นเม็ดจับตัวแน่นเป็นก้อน ค่าสีดิน

เมื่อแห้ง 10 YR 6/3 Pale brown ค่าสีดินเมื่อขึ้น 10 YR 5/4 Yellowish brown ลักษณะและขอบเขตของชั้นดิน มีลักษณะเป็นแบบเรียบ (Smooth) อาณาเขตที่แบ่งระหว่างชั้นมีลักษณะเป็นแนวตรง เนื่องจากเป็นชั้นดินที่มีการปรับพื้นที่เพื่อปลูกหญ้า

3. ชั้นดินทับถมที่ 2 หนา 30 เซนติเมตร ระดับสมมุติที่ 50-70 cm.dt. ชั้นดินนี้ทางด้านทิศเหนือมีลักษณะเป็นชั้นอิฐหักถมอัดแน่น ส่วนด้านทิศตะวันออกพบร่องรอยของแนวอิฐทั้งหมด 5 ชั้น ระหว่างชั้นอิฐมีรอยฉาบด้วยปูนบางๆ ลักษณะและขอบเขตของชั้นดิน มีลักษณะเป็นแบบเรียบ (Smooth) อาณาเขตที่แบ่งระหว่างชั้นมีลักษณะเป็นแนวตรง เนื่องจากเป็นชั้นอิฐซึ่งเป็นร่องรอยของฐานอาคาร

4. ชั้นดินทับถมที่ 3 หนา 30 เซนติเมตร ระดับสมมุติที่ 70-90 cm.dt. เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทรายสีเทาดำ ลักษณะเนื้อดินเป็นดินร่วนจับตัวกันเป็นก้อนกลม ขนาด 1-2 เซนติเมตร มีเศษอิฐและภาชนะดินเผาขนาด 1 เซนติเมตร ค่าสีดินเมื่อแห้ง 10 YR 6/1 Gray ค่าสีดินเมื่อขึ้น 10 YR 4/1 Dark gray ลักษณะและขอบเขตของชั้นดิน มีลักษณะเป็นแบบลูกคลื่น (Wavy) อาณาเขตที่แบ่งระหว่างชั้นมีความกว้างของส่วนเว้าเป็นลูกคลื่นมากกว่าส่วนลูก เนื่องจากเป็นชั้นดินที่สันนิษฐานว่าเป็นการปรับพื้นที่เพื่อรองรับฐานอาคารด้านบน นอกจากนั้นยังพบร่องรอยผิวดินโดยกำหนดให้เป็นชั้นดินทับถมที่ 3a

ชั้นดินทับถมที่ 3a พบเฉพาะผนังด้านทิศตะวันออก ระดับสมมุติที่ 90-160 cm.dt. เนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวสีเทาดำ ลักษณะเนื้อดินเป็นดินร่วนละเอียดปนเศษกระเบื้องและอิฐ ดินจับตัวเป็นก้อนเหลี่ยมมนขนาดใหญ่มากกว่า 5 เซนติเมตร มีเศษหินแตกเป็นแผ่นสีน้ำตาลอ่อนขนาด 2 เซนติเมตรจนถึงขนาดเล็ก ค่าสีดินเมื่อแห้ง 10 YR 6/1 Gray ค่าสีดินเมื่อขึ้น 10 YR 4/2 Dark grayish brown ลักษณะและขอบเขตของชั้นดิน มีลักษณะเป็นแบบโค้งลึก (Irregular) อาณาเขตที่แบ่งระหว่างชั้นดินมีความกว้างของส่วนเว้าไม่น้อยกว่าส่วนลูก โดยบริเวณกลางผนังพบกลุ่มชั้นส่วนภาชนะดินเผาจำนวนหนึ่ง สันนิษฐานว่าเป็นชั้นดินที่ถูกรบกวนมาก อันเนื่องมาจากการความไม่สม่ำเสมอของสิ่งที่อยู่ในดินหรือการพังทลายของดิน เพราะลักษณะของดินมีการลาดเทลงไปทางด้านทิศใต้

5. ชั้นดินทับถมที่ 4 หนา 100 เซนติเมตร ระดับสมมุติที่ 90-190 cm.dt. เนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวสีเทาดำ ลักษณะเนื้อดินเป็นดินร่วนเริ่มเหนียว จับตัวเป็นก้อนกลมและเหลี่ยมมนขนาด 5 เซนติเมตรจนถึงขนาดเล็ก มีเศษถ่านขนาดเล็ก 0.1 เซนติเมตร ปนอยู่ในก้อนดิน ค่าสีดินเมื่อแห้ง 10 YR 6/1 Gray ค่าสีดินเมื่อขึ้น 10 YR 4/2 Dark grayish brown ลักษณะและขอบเขตของชั้นดิน มีลักษณะเป็นแบบโค้งลึก (Irregular) อาณาเขตที่แบ่งระหว่างชั้นดินมีความกว้างของส่วนเว้าไม่น้อยกว่าส่วนลูก ซึ่งลักษณะของชั้นดินไม่สม่ำเสมอ สันนิษฐานว่าน่าจะเนื่องมาจากน้ำใต้ดิน

และการพังทลายจากการกัดเซาะของน้ำในดิน โดยเฉพาะผนังด้านทิศตะวันออก มีลักษณะของความโค้งงอแตกต่างกันอย่างมาก โดยความโค้งงอต่ำสุดอยู่ที่ระดับ 240 cm.dt. ของมุมผนังด้านซ้ายทางทิศตะวันออก และพบร่องรอยผิวดินของกลุ่มดินมีลักษณะกลมทางผนังด้านทิศเหนือ โดยความโค้งงอต่ำสุดอยู่ที่ระดับ 220 cm.dt. สังเกตได้ชัดเจนเนื่องจากสีดินแตกต่างจากบริเวณโดยรอบ

6. ชั้นดินทับถมที่ 5 หนา 70 เซนติเมตร ระดับสมมุติที่ 190-260 cm.dt. เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทรายสีเทา ลักษณะเนื้อดินร่วน ค่าสีดินเมื่อแห้ง 10 YR 6/1 Gray ค่าสีดินเมื่อชื้น 10 YR 4/2 Dark grayish brown ลักษณะและขอบเขตของชั้นดิน มีลักษณะเป็นแบบโค้งงอ (Irregular) อาณาเขตที่แบ่งระหว่างชั้นดิน มีความกว้างของส่วนเว้าน้อยกว่าส่วนลึก ซึ่งลักษณะของชั้นดินไม่สม่ำเสมอ สันนิษฐานว่าน่าจะเนื่องมาจากน้ำใต้ดิน และการพังทลายจากการกัดเซาะของน้ำในดิน เนื่องจากในระดับนี้พบตาน้ำจำนวนมากผุดรอบ ๆ ผนังหลุมทุกด้านทิศ ซึ่งน้ำเริ่มผุดออกมาในระดับที่ 170 cm.dt. โดยความโค้งงอต่ำสุดอยู่ที่ระดับ 290 cm.dt. บริเวณผนังหลุมด้านทิศเหนือ

ชั้นดินทับถมที่ 5a พบเฉพาะครึ่งผนังด้านขวาทางทิศตะวันออก ระดับสมมุติที่ 200-260 cm.dt. เนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวปนทรายสีเทาอ่อน ลักษณะเนื้อดินเริ่มเหนียวมากขึ้น ค่าสีดินเมื่อแห้ง 10 YR 7/1 Light gray ค่าสีดินเมื่อชื้น 10 YR 4/2 Dark grayish brown ลักษณะและขอบเขตของชั้นดิน มีลักษณะเป็นแบบโค้งงอ (Irregular) อาณาเขตที่แบ่งระหว่างชั้นดิน มีความกว้างของส่วนเว้าน้อยกว่าส่วนลึก ด้านบนมีลักษณะของชั้นดินไม่สม่ำเสมอ ส่วนด้านล่างมีลักษณะเกือบตรง

7. ชั้นดินทับถมที่ 6 หนา 50 เซนติเมตร ระดับสมมุติที่ 260-310 cm.dt. เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลอ่อน ลักษณะเนื้อดินจับตัวเป็นก้อน ลักษณะของดินเป็นดินทรายสีเหลืองเนื้อเนียนละเอียด ค่าสีดินเมื่อแห้ง 10 YR 7/4 Very pale brown ค่าสีดินเมื่อชื้น 10 YR 5/4 Yellowish brown ลักษณะและขอบเขตของชั้นดิน มีลักษณะเป็นแบบเรียบ (Smooth) อาณาเขตที่แบ่งระหว่างชั้นมีลักษณะเป็นแนวเกือบตรง แม้ว่าจะมีน้ำผุดออกมาเรื่อย ๆ

8. ชั้นดินทับถมที่ 7 หนา 60 เซนติเมตร ระดับสมมุติที่ 310-370 cm.dt. เนื้อดินเป็นดินเหนียวสีน้ำตาลอ่อน ลักษณะเนื้อดินละเอียดเหนียว แน่น ค่าสีดินเมื่อแห้ง 10 YR 7/3 Very pale brown ค่าสีดินเมื่อชื้น 10 YR 6/3 Pale brown ลักษณะและขอบเขตของชั้นดิน มีลักษณะเป็นแบบเรียบ (Smooth) อาณาเขตที่แบ่งระหว่างชั้นมีลักษณะเป็นแนวเกือบตรง แม้ว่าจะมีน้ำผุดออกมาตลอดเวลา

9. ชั้นดินทับถมที่ 8 เป็นชั้นดินธรรมชาติ (Sterile) ระดับสมมุติที่ 370 cm.dt. ลงไป เนื้อดินเป็นชั้นตะกอนทรายแข็งสีน้ำตาลอ่อน ลักษณะเนื้อดินค่อนข้างแข็ง แน่นทึบมาก ลักษณะเป็น

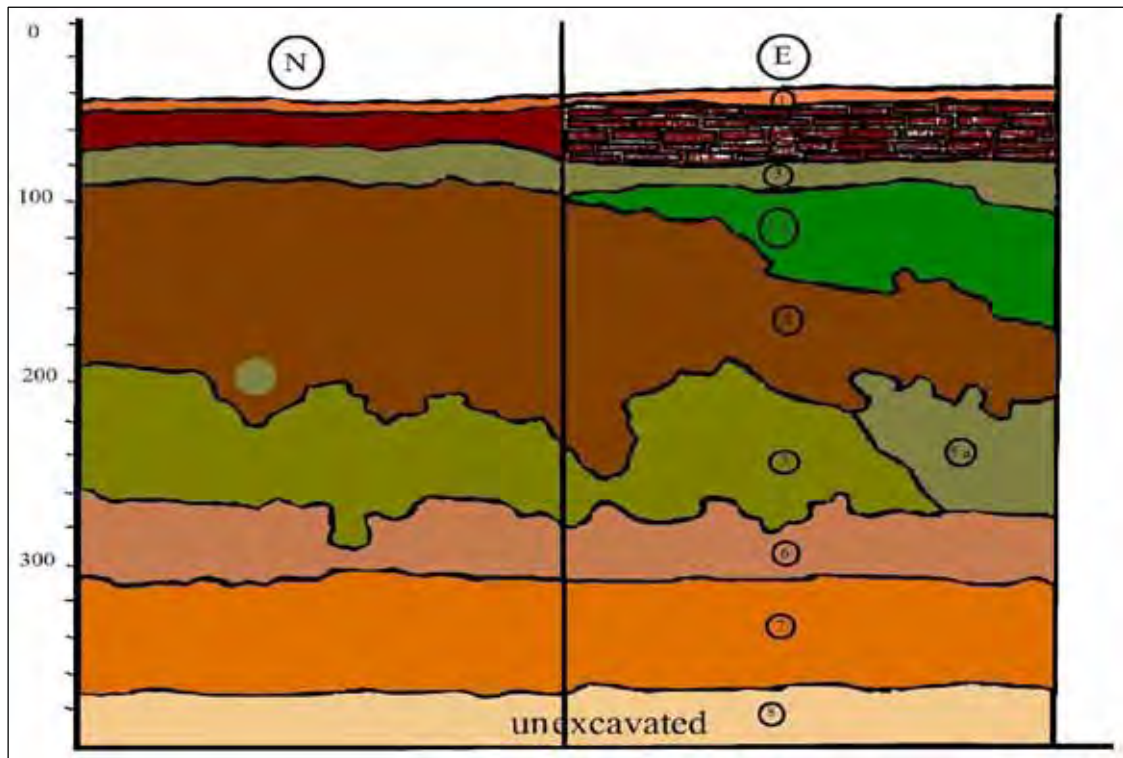
ตะกอนทรายขนาดเล็กๆ ละเอียดสีแดง มีจุดประสีส้มแทรก ไม่ทำปฏิกิริยากับกรดเกลือ ค่าสีดินเมื่อ
 แห้ง 10 YR 7/4 Very pale brown ส่วนบริเวณที่เป็นจุดประสีแดง ค่าสีดินเมื่อแห้ง 10 YR 6/8
 Brownish yellow ค่าสีดินเมื่อชื้น 10 YR 6/6 Brownish yellow

ภาพที่ 134 Profile North

ภาพที่ 135 Profile East

แผนผังที่ 3 Profile ด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก

ลักษณะของชั้นดินที่ปรากฏ รวมถึงการวิเคราะห์ค่าองค์ประกอบของดินและอินทรีย์วัตถุที่ปรากฏอยู่ในดิน อธิบายได้ว่าในชั้นดินธรรมชาติที่ 1-2 เป็นลักษณะของดินถม มีอินทรีย์วัตถุต่ำ โดยในชั้นดินธรรมชาติที่ 2 ด้านทิศตะวันออกมีการก่อสร้างเป็นชั้นอิฐ ส่วนในชั้นดินที่ 3 สันนิษฐานว่าเป็นดินดั้งเดิม สีคล้ำกว่าและมีอินทรีย์วัตถุเพิ่มมากขึ้น ส่วนร่องรอยพิศวิสัย 3a มีอินทรีย์วัตถุเพิ่มมากขึ้นเล็กน้อยและมีความแตกต่างจากชั้นดินธรรมชาติที่ 3 อย่างเห็นได้ชัด ชั้นดินธรรมชาติที่ 7 เป็นชั้นดินเหนียว และชั้นดินสุดท้าย ชั้น Sterile ซึ่งมีลักษณะเป็นตะกอนทรายแข็งมาก แต่จากการนำมาตัดขวางพบว่ายังมีการเชื่อมตัวไม่ดีนัก

ดังนั้นจากการวิเคราะห์ดิน จึงสันนิษฐานว่าดินบริเวณนี้ เป็นดินที่น่าจะเกิดจากการพัดพาของน้ำ เนื่องจากมีลักษณะของชั้นดินที่มีทรายปนอยู่และจากการทับถมในชั้นดินธรรมชาติที่ 1 และ 3 เป็นดินร่วนปนทราย ชั้นดินธรรมชาติที่ 4 เป็นดินร่วนเหนียว แต่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 5 และ 6 กลับเป็นดินร่วนปนทรายอีก ส่วนชั้นดินธรรมชาติที่ 7 เป็นดินเหนียว ซึ่งเป็นชั้นดินที่ไม่สามารถพัฒนาขึ้นมาจากชั้นทราย ซึ่งเป็นชั้น Sterile ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงสันนิษฐานว่าดินบริเวณนี้ น่าจะเกิดจากการพัดพาของน้ำและสอดคล้องกับพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับแม่น้ำกวังอีกด้วย

การวิเคราะห์ภาชนะดินเผา

จากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย สามารถจัดกลุ่มหลักฐานออกเป็น 2 กลุ่มดังนี้

กลุ่ม 1 หลักฐานจากชั้นดินถม ได้แนวฐานอิฐ ปรากฏในชั้นดินทับถมที่ 3-5 หรือในชั้นดินสมมุติที่ 3-14 (70-260 cm.dt)

กลุ่ม 2 หลักฐานจากชั้นวัฒนธรรม ปรากฏในชั้นดินทับถมที่ 6-7 หรือในชั้นดินสมมุติที่ 15-19 (260-370 cm.dt) พบร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์

กลุ่ม 1 หลักฐานจากชั้นดินถม ได้แนวฐานอิฐ

หลักฐานที่พบจากชั้นดินถมนี้ แม้จะไม่สามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์ เพื่อการกำหนดอายุของการอยู่อาศัยและกิจกรรมของมนุษย์ได้ เพราะพบหลักฐานหลายสมัยปะปนกัน ได้แก่ ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย ภาชนะในวัฒนธรรมล้านนา และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งใต้ สมัยราชวงศ์หยวน สมัยราชวงศ์หมิงและสมัยราชวงศ์ชิง รวมทั้งโบราณวัตถุจากแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง เช่น จากกลุ่มเตาศรีสัชนาลัย (เตาป่ายาง) สุโขทัย

แต่อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานโบราณคดีที่พบ ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมหริภุญไชยกับวัฒนธรรมอื่น ๆ ทั้งในและต่างประเทศจนถึงยุคปัจจุบัน หลักฐานที่พบเมื่อนำมาเปรียบเทียบและวิเคราะห์ในเบื้องต้นสามารถอธิบายได้ดังนี้

เครื่องถ้วยที่ผลิตจากกลุ่มเตาในประเทศจีน⁵

1. สมัยราชวงศ์ซ่งใต้ (พ.ศ. 1670-1822) พบเพียง 3 ชิ้น ได้แก่

1.1 ขามเคลือบสีเขียว เนื้อแกร่งสีเทาละเอียด ปลายสมัยราชวงศ์ซ่งใต้ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 136 ขามเคลือบสีเขียว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7

⁵ การวิเคราะห์เครื่องถ้วยจีน เป็นการวิเคราะห์โดยคุณปริวรรต ธรรมาปรีชากร ภัณฑารักษ์ประจำพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

1.2 ขามเคลือบสีเขียว พบ 2 ชิ้น ชิ้นแรกเป็นชิ้นส่วนปากขามเนื้อแกร่งละเอียดสีขาวเทา ขอบปากโค้งออก เคลือบสีเขียว ชิ้นที่สองเป็นชิ้นส่วนขามเนื้อแกร่งละเอียดสีขาวเทา ปลายสมัยราชวงศ์ซ่งได้ถึงต้นสมัยราชวงศ์หยวน ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 137 ขามเคลือบสีเขียว : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7

2. สมัยราชวงศ์หยวน (พ.ศ. 1823-1911) พบเพียง 4 ชิ้น ได้แก่

2.1 ขามเคลือบสีเขียว พบสองชิ้น ชิ้นแรกเป็นชิ้นส่วนขอบปาก เนื้อแกร่งละเอียดสีขาวอมสีเทา เคลือบสีเขียว ขอบปากโค้งเข้า ชิ้นสองเป็นชิ้นส่วนตัวขามเนื้อแกร่งละเอียดสีขาว เคลือบสีเขียว จากกลุ่มเตาหลงเฉียน มณฑลเจ้อเจียง สมัยราชวงศ์หยวน ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 19

2.2 จานเคลือบสีเขียว คุณภาพดี พบสองชิ้น ชิ้นแรกเป็นชิ้นส่วนตัวจานและชิ้นส่วนก้นจาน เนื้อแกร่งสีขาวอมสีเทา เคลือบสีเขียวเคลือบหนา ลักษณะก้นจานด้านนอกปาดน้ำเคลือบเพื่อรองรับก้นจากเตาหลงเฉียน มณฑลเจ้อเจียง สมัยราชวงศ์หยวน ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 138 จานเคลือบสีเขียว : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6

3. สมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 1911-2187) พบเป็นจำนวนมากในบรรดาเครื่องถ้วยจีนทุกสมัย ได้แก่

3.1 ขามเคลือบสีเขียว พบทั้งหมด 2 ชิ้น คือตัวขามและก้นขาม ชิ้นแรกเป็นก้นขามเนื้อละเอียดสีส้ม เคลือบสีเขียว ชิ้นที่สอง ตัวขามเนื้อละเอียดสีส้ม เคลือบสีเขียว หากเผาไม่ได้มาตรฐาน สีเคลือบจะอมสีเทา เคลือบไม่สม่ำเสมอ ผลิตจากกลุ่มเตาในมณฑลกวางตุ้ง สันนิษฐานว่าอาจเป็นกลุ่มเตาห้วยหยางหรือชานซุน? สมัยราชวงศ์หมิง ราวกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 20

ภาพที่ 139 ชามเคลือบสีเขียว : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 9 และ Level 14

3.2 ชามลายคราม ส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด เขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบ สมัยราชวงศ์หมีง ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 กลุ่มเตาจิ่งเต๋อเจิน มณฑลเจียงซี

3.3 จานลายครามขนาดเล็ก เขียนลายอักษรจีนและรูปเขียน พบสองชิ้น ชิ้นแรกเป็นชิ้นส่วนขอบปากจาน เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว ขอบปากโค้งเข้า ชิ้นที่สอง ชิ้นส่วนตัวจาน เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว สมัยราชวงศ์หมีง ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 140 จานลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 4

ภาพที่ 141 จานลายคราม

“ภาพจานลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

3.4 ขามลายคราม พบสองชิ้น ชิ้นแรก ชิ้นส่วนขอบปากจาน ขอบปากตรง เนื้อกระเบื้องสีขาว
ชิ้นที่สอง ชิ้นส่วนขอบปากชาม ขอบปากโค้งออก เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว ผลิตจากกลุ่มเตาจิ่ง
เต๋อเจิน มณฑลเจียงซี สมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นกลางพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 142 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7

ภาพที่ 143 ขามลายคราม

“ภาพขามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

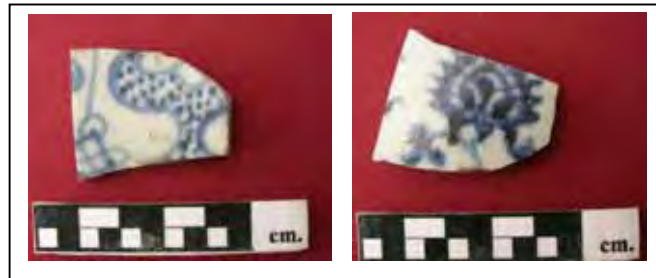
3.5 ขามเนื้อกระเบื้อง พบเพียงสามชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว ไม่ทราบ
ที่ตั้งของกลุ่มเตาชัดเจน สันนิษฐานว่าผลิตจากมณฑลฝูเจี้ยน สมัยราชวงศ์หมิงถึงสมัยราชวงศ์ชิง?

3.6 ขามลายคราม ลายดอกไม้และลายก้านขด พบสามชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อกระเบื้องสี
ขาวละเอียด สมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 20

3.7 ขามลายครามเขียนลายก้านขด เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อกระเบื้องสีขาวเนียนละเอียด สมัย
ราชวงศ์หมิง ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 20

3.8 ขามลายคราม แบ่งเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรก พบเพียงหนึ่งชิ้น เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาวออก
ส้ม ลวดลายไม่ค่อยชัดเจนนัก เคลือบไม่เรียบ ส่วนกลุ่มที่สอง พบหกชิ้น เนื้อกระเบื้องละเอียดสี
ขาว สมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 20

3.9 ขามลายคราม เขียนลายดอกบัว ลายก้านขดและลายขมวดปมวิเศษ เป็นจีนส่วนตัวขาม เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด สมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 20

ภาพที่ 144 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6

ภาพที่ 145 ขามลายคราม

“ภาพขามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

3.10 ขามเคลือบสีเขียว พบสองชิ้น ชิ้นแรกเป็นจีนส่วนตัวปากขามเนื้อละเอียดสีเทา ขอบปากโค้ง ออกเคลือบเขียว ชิ้นที่สอง เป็นจีนส่วนตัวขามเนื้อละเอียดสีเทา เคลือบสีเขียว ผลิตจากกลุ่มเตาในมณฑลกว่างตง สมัยราชวงศ์หมิง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21

3.11 ขามลายคราม คุณภาพธรรมดา เขียนลายคนขี่ม้าถือพิณ ก้นขามส่วนใหญ่เขียนลายดอกบัว พบสองชิ้นเป็นจีนส่วนตัวปากขาม เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด ชิ้นแรกขอบปากตรง ชิ้นที่สองขอบปากโค้งออก ผลิตจากกลุ่มเตาในมณฑลฝูเจี้ยน สมัยราชวงศ์หมิง ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 146 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6

ภาพที่ 147 ชามลายคราม

“ภาพชามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

3.12 ชามเขียนลายสีบนเคลือบ เป็นชิ้นส่วนขอบปากชาม เนื้อละเอียดสีขาว เขียนลายสีบนเคลือบทั้งหมด 3 สีคือ สีแดง สีฟ้าและสีเขียว ขอบปากตรง ผลิตจากกลุ่มเตาจิ่งเต๋อเจิน มณฑลเจียงซี สมัยราชวงศ์หมิง ราวกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 148 ชามเขียนลายสีบนเคลือบ : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7

3.13 ชามลายคราม ลายดอกบัว เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อละเอียดสีขาวเหลือง น้ำมีรอยราน ผลิตจากกลุ่มเตาในมณฑลฝูเจี้ยน สมัยราชวงศ์หมิง ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 149 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 8

3.14 กระปุกลายคราม เป็นกระปุกที่มีการต่อส่วนสองส่วนอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะด้านในเป็นชิ้นส่วนลำตัวจนถึงก้นภาชนะ ลายสระบัว เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด เคลือบใสยกเว้นก้น

ภาชนะ น้ำเคลือบไม่ค่อยเรียบ ผลิตจากกลุ่มเตาจึงเตอเงิน มณฑลเจียงซี สมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21

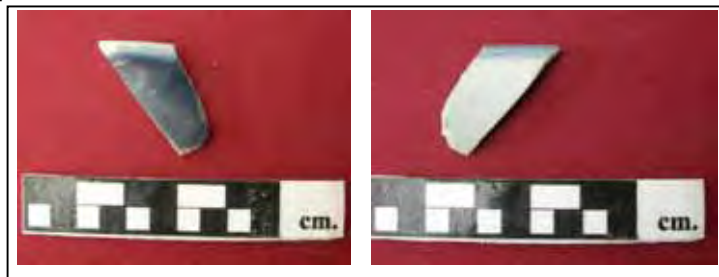
ภาพที่ 150 กระปุกลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6

3.15 ขามลายคราม แบ่งเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรก พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนก้นขาม เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาวเหลือง เขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบทั้งสองด้าน ก้นขามไม่เคลือบ น้ำเคลือบไม่เรียบ กลุ่มสองพบสามชิ้น เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว ยกเว้นก้นภาชนะไม่เคลือบ ผลิตจากกลุ่มเตาจึงเตอเงิน มณฑลเจียงซี สมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21

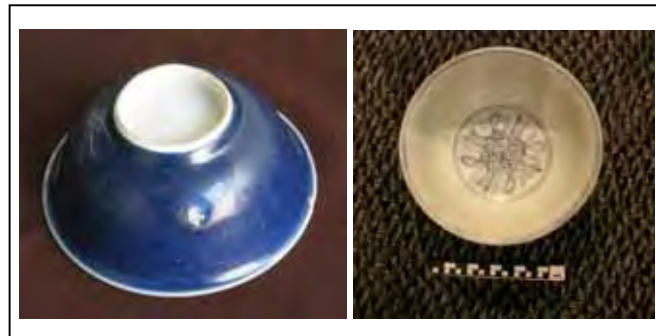

ภาพที่ 151 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

3.16 ขามเคลือบสีน้ำเงิน ก้นขามเขียนลายวัชรุ่ ด้านนอกสีน้ำเงิน เคลือบด้วยเคลือบสีโคบอลต์ พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนขอบปากขาม เนื้อสีขาวละเอียด ขอบปากโค้งออก สมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 152 ขามเคลือบสีน้ำเงิน : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

ภาพที่ 153 ชามเคลือบสีน้ำเงิน

“ภาพชามเคลือบสีน้ำเงิน, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

3.17 ชามลายคราม ลายม้ากระโดดท่ามกลางคลื่นและดอกบัว พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อสีขาวละเอียด สมัยราชวงศ์หมิง

ภาพที่ 154 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

ภาพที่ 155 ชามลายคราม

“ภาพชามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

3.18 ชามลายคราม พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนก้นชาม เนื้อสีขาวละเอียด ก้นชามมีลักษณะพิเศษคือ ก้นเว้าเข้าไปด้านในเป็นหลุม และปากน้ำเคลือบที่ขอบเชิง ก้นชามด้านในเป็นอักษรจีน

คำว่า โฉว หมายถึงอายุยืน ภายในตัวอักษรมีรูปเขียนอยู่ ผลิตจากกลุ่มเตาในมณฑลฝูเจี้ยน สมัยราชวงศ์หมิง ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 156 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

ภาพที่ 157 ขามลายคราม

“ภาพขามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

3.19 ขามลายคราม ลายดอกไม้พันธุ์พญา พบสองชิ้นเป็นชิ้นส่วนตัวขาม เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด ผลิตจากกลุ่มเตาจิ่งเต๋อเจิ้น สมัยราชวงศ์หมิง ราวกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 158 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

ภาพที่ 159 ชามลายคราม

“ภาพชามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

3.20 ชามเขียนลายสีบนเคลือบ เป็นการเผาอบเพื่อให้สีติด พบสองชิ้นคือชิ้นส่วนขอบปากชามและตัวชาม เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียดบาง เขียนลายสีบนเคลือบมีทั้งหมด 3 สีคือ สีแดง สีดำและสีเขียว ชิ้นแรกเป็นขอบปากชาม ขอบปากตรง ชิ้นสองเป็นชิ้นส่วนตัวชาม ผลิตจากกลุ่มเตาจิ่งเต๋อเจิน สมัยราชวงศ์หมิง ราวกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 160 ชามเขียนลายสีบนเคลือบ : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 3

ภาพที่ 161 ชามเขียนลายสีบนเคลือบ

“ภาพชามเขียนลายสีบนเคลือบ, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

3.21 ชามลายคราม พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนขอบปากชาม เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด ขอบปากเขียนลายสีเหลืองบนพื้นเขียวปนเทา ตรงกลางมีรูปกากบาท ผลิตจากกลุ่มเตาจิ่งเต๋อเจิ้น สมัยราชวงศ์หมิง ราวกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21

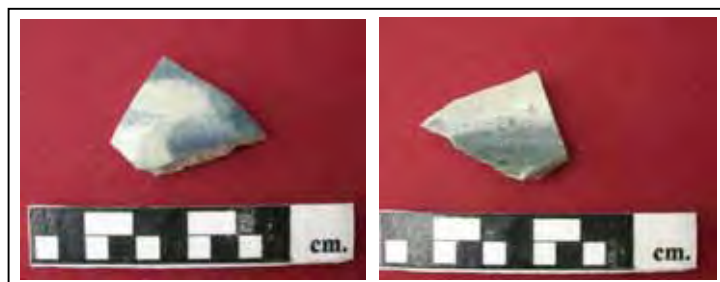
ภาพที่ 162 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

ภาพที่ 163 ชามลายคราม

“ภาพชามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

3.22 ชามลายคราม พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อสีขาวละเอียด เขียนลายสีขาวยบนพื้นสีน้ำเงิน ลายดอกไม้ ผลิตจากกลุ่มเตาจิ่งเต๋อเจิ้น สมัยราชวงศ์หมิง ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 164 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

ภาพที่ 165 ชามลายคราม

“ภาพชามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

3.23 ชามลายคราม พบทั้งหมดสามชิ้น เขียนลายสีขาวยบนพื้นน้ำเงิน สองชิ้นแรกเป็นชิ้นส่วนตัวชาม ส่วนชิ้นที่สามเป็นชิ้นส่วนขอบปากชาม ขอบปากตรง ผลิตจากกลุ่มเตาจึงเต้อเงิน สมัยราชวงศ์หมิง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงพุทธศตวรรษที่ 22

3.24 ชามลายคราม พบหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว อยุ่ราวปลายสมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22

3.25 ชามลายคราม ส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนของตัวชาม เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด มีทั้งแบบเคลือบใสเรียบและลายคราม โดยมีลักษณะใกล้เคียงกับชามลายครามที่พบในแหล่งโบราณคดีเดียวกัน อยุ่ราวปลายสมัยราชวงศ์หมิงถึงปลายสมัยราชวงศ์ชิง ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 หรือ กลางพุทธศตวรรษที่ 21

4. สมัยราชวงศ์ชิง (พ.ศ. 2187-2454) พบเป็นจำนวนมากพอสมควร รองลงมาจากสมัยราชวงศ์หมิง

4.1 ชามลายคราม พบเพียงหนึ่งชิ้นเป็นชิ้นส่วนขอบปากชาม เนื้อขาวละเอียด ขอบปากตรง ขอบปากเขียนลายจกสาน ปาดน้ำเคลือบที่ขอบปาก ซึ่งเป็นลักษณะของการประกบปากภาชนะเพื่อเผา ผลิตจากกลุ่มเตาเต้อัว มณฑลฝูเจี้ยน ต้นสมัยราชวงศ์ชิง ราวพุทธศตวรรษที่ 22

ภาพที่ 166 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 4

ภาพที่ 167 ชามลายคราม

“ภาพชามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

4.2 ชามลายคราม พบหนึ่งชิ้นเป็นชิ้นส่วนของขอบปากชาม เนื้อกระเบื้องขาวละเอียด ขอบปากตรง เขียนลายไข่มุกไฟและมังกรครึ่งตัว ผลิตจากกลุ่มเตาต่อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน สมัยราชวงศ์ชิง ราวพุทธศตวรรษที่ 23

ภาพที่ 168 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7

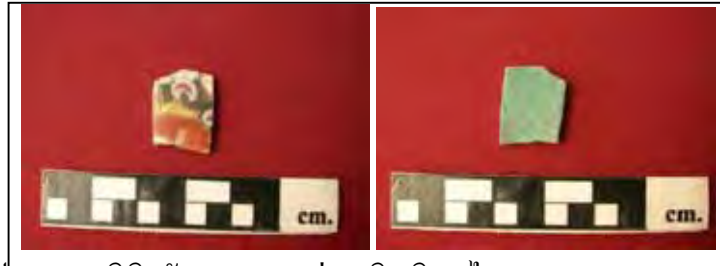

ภาพที่ 169 ชามลายคราม

“ภาพชามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

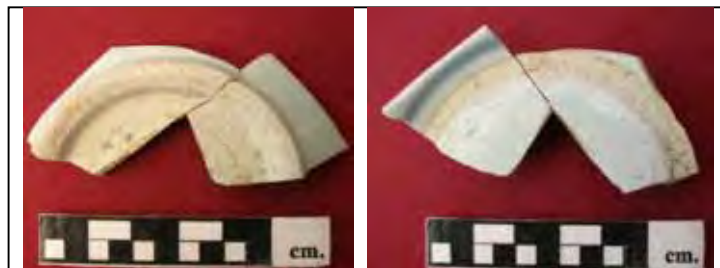
4.3 ชามลายคราม สมัยราชวงศ์ชิง ราวพุทธศตวรรษที่ 23 ปลายสมัยอยุธยา พบหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อขาวละเอียด

4.4 ขามปากผาย พบเพียงหนึ่งชิ้น เนื้อกระเบื้องสีขาว เขียนลายสีบนเคลือบมีทั้งหมด 4 สีคือ สีเหลือง สีส้ม สีแดง และสีดำเฉพาะด้านนอก ข้างในเคลือบสีเขียว ชิ้นส่วนภาชนะที่พบ เป็นเครื่องถ้วยลงยาสีบนเคลือบ (Enamel) ลายเทพนม ตัดขอบด้วยสีขาว ข้างในเคลือบสีเขียว ได้พบขามปากผายที่มีลักษณะใกล้เคียงกันในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย โดยมีลักษณะคือ ขามด้านในเคลือบสีเขียว น่าจะอยู่ราวต้นรัตนโกสินทร์ตรงกับสมัยราชวงศ์ชิง

ภาพที่ 170 ขามปากผาย : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

4.5 ขามลายคราม พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนก้นขาม เนื้อกระเบื้องสีขาว ก้นขามด้านในปาดน้ำเคลือบเป็นรูปวงแหวน ผลิตจากกลุ่มเตาในมณฑลฝูเจี้ยน ปลายสมัยราชวงศ์ชิง ราวพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5

ภาพที่ 171 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7

ภาพที่ 172 ขามลายคราม

“ภาพขามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

4.6 ขามลายคราม แบบเดียวกับพบที่อยุธยา พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวขาม เนื้อกระเบื้องสีขาว ผลิตจากกลุ่มเตาในมณฑลเจียงซีหรือมณฑลฝูเจี้ยน? สมัยราชวงศ์ซ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5

4.7 ขามเขียนลายสีบนเคลือบ พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวขาม เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว เหลือง ผลิตจากกลุ่มเตาในประเทศจีน ปลายสมัยราชวงศ์ซ่ง ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5

4.8 ตลับ ปาดน้ำเคลือบที่ขอบปาก พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนขอบปากของตลับ เนื้อกระเบื้องสีขาว ขอบปากตรง อายุราวปลายสมัยราชวงศ์ซ่ง ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5

ภาพที่ 173 ตลับ : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 4

4.9 ขามลายคราม พบสองชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวขาม เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด ลอกติดลายด้วยลายสีน้ำเงินบนพื้นสีขาวรูปดอกไม้ ผลิตจากกลุ่มเตาในประเทศจีน? สมัยราชวงศ์ซ่ง ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5

4.10 ขามลายครามพร้อมฝา พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนก้นขาม เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว ลอกติดลายด้วยลายสีน้ำเงินบนพื้นสีขาวรูปดอกไม้ ก้นภาชนะไม่เคลือบ อายุราวปลายสมัยราชวงศ์ซ่ง กลางพุทธศตวรรษที่ 25

ภาพที่ 174 ขามลายครามพร้อมฝา : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 4

4.11 ขามลายคราม พบหลายชิ้นส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนตัวขาม เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด อายุราวปลายสมัยราชวงศ์ซ่ง ต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5

4.12 ขามลายคราม พบสองชิ้นเป็นชิ้นส่วนปากขาม เนื้อละเอียดสีขาวเทาขุ่น ขอบปากโค้งออก เขียนลายครามได้เคลือบ ลายพันธุ์พุกษาและมีอักษรจีนคัน ผลิตจากกลุ่มเตาเต๋อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน ปลายสมัยราชวงศ์ซิง ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5

ภาพที่ 175 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

ภาพที่ 176 ขามลายคราม

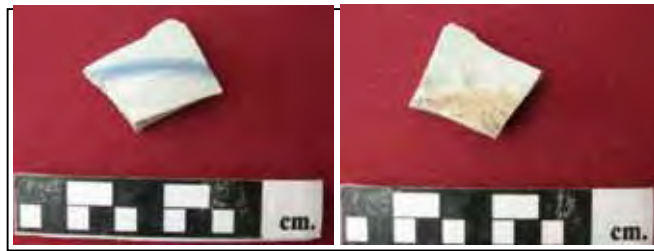
“ภาพขามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

4.13 ขามลายคราม พบสามชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวขาม เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาวออกเหลือง สีโคบอลต์คุณภาพต่ำจะเป็นสีเทา ส่วนสีโคบอลต์คุณภาพดีต้องเป็นสีฟ้า ส่วนสามชิ้นนี้คุณภาพไม่ดีนัก สีจึงออกสีเทา ผลิตจากกลุ่มเตาเต๋อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน สมัยราชวงศ์ซิงตรงกับรัชกาลที่ 5

ภาพที่ 177 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

4.14 ขามลายคราม พบหนึ่งชิ้นเป็นชิ้นส่วนก้นขาม เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด ก้นขามด้านในมีรอยปาดน้ำเคลือบเป็นรูปวงแหวน อายุราวปลายสมัยราชวงศ์ซิงตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5

ภาพที่ 178 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

เครื่องถ้วยที่ผลิตจากกลุ่มเตาในประเทศอื่น ๆ

1. ชามจากแหล่งผลิตในต่างประเทศ เช่น จากยุโรป?

1.1 ชามลายคราม เขียนลายสีน้ำเงิน พบสองชิ้น ชิ้นแรกเป็นขอบปากชาม ขอบปากโค้งออก ชิ้นที่สองเป็นตัวชาม จากแหล่งผลิตในยุโรป?

ภาพที่ 179 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 4

1.2 ชามลายคราม พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อกระเบื้องสีขาวเหลือง พิมพ์ลายสีน้ำเงินเฉพาะด้านนอก จากแหล่งผลิตในยุโรป?

2. เตาต่างประเทศ ไม่สามารถบอกแหล่งเตาได้

2.1 ชามเนื้อกระเบื้อง จากเตาในประเทศจีน? พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อสีขาวเหลืองขุ่น

เครื่องถ้วยที่ผลิตจากเตาในประเทศ

กลุ่มภาชนะเนื้อแกร่ง

1. กลุ่มเตาในอาณาจักรล้านนา

1.1 กลุ่มเตาเวียงบัว จังหวัดพะเยา

1.1.1 จานเคลือบสีขาว สันนิษฐานจากเนื้อดินหากมีสีดำจะผลิตจากกลุ่มเตาเวียงบัว หากเนื้อดินเป็นสีเทา จะผลิตจากกลุ่มเตาสันกำแพง ชิ้นส่วนภาชนะที่พบเนื้อดินออกสีเทาอมสีดำ จึง

สันนิษฐานว่าผลิตจากกลุ่มเตาเวียงบัว เป็นชิ้นส่วนตัวงาน เนื้อละเอียดแกร่ง ด้านในเซาะร่อง เคลือบสีขาว ผลิตจากกลุ่มเตาเวียงบัว จังหวัดพะเยา อายุราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 20

ภาพที่ 180 งานเคลือบสีขาว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 3

1.2 กลุ่มเตากาหลง (เตาท่งฮั่ว)

1.2.1 งาน หากมีเนื้อบางจะผลิตจากเตาท่งฮั่ว แต่ถ้าเนื้อหนาจะผลิตจากเตาเวียงป่าเป้า พบทั้งหมด 7 ชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวงาน เนื้อสีขาวสีเหลืองและสีขาวเทาเรียบ เคลือบสีทั้งสองด้าน ผลิตจากกลุ่มเตากาหลง (เตาท่งฮั่ว) ราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

1.2.2 แจกัน ทรงลูกแพร์มีหูสองข้าง พบเพียงหนึ่งชิ้นเป็นชิ้นส่วนตัวแจกัน เนื้อแกร่งสีขาวเทาละเอียดบาง เซาะร่องใต้เคลือบด้านนอก มีรอยร้าว ตัวแจกันด้านในไม่เคลือบ ผลิตจากกลุ่มเตากาหลง (เตาท่งฮั่ว)

ภาพที่ 181 แจกันเนื้อแกร่ง : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

1.2.3 ชาม พบเพียงหนึ่งชิ้น เป็นชิ้นส่วนก้นชาม เนื้อแกร่งสีเทาอมสีเหลือง เคลือบสีเขียวอมสีเทาขุ่นก้นชาม ผลิตจากกลุ่มเตาท่งฮั่ว ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงพุทธศตวรรษที่ 22

ภาพที่ 182 ชามเนื้อแกร่ง : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

1.3 กลุ่มเตากาหลง พบชิ้นส่วนตัวขาม ขอบปากจานและก้นขาม เนื้อแกร่งสีขาวนวลเคลือบใส บางชิ้นสีขาวอมสีเทาและเขียนลายสีดำได้เคลือบ ผลิตจากกลุ่มเตากาหลง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

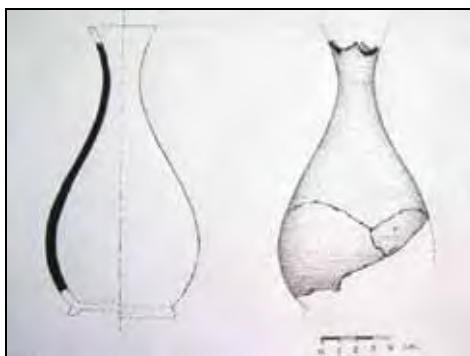

ภาพที่ 183 ขามเนื้อแกร่ง : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6

1.4 กลุ่มเตาสันกำแพง พบทั้งงานเนื้อแกร่งสีน้ำตาล ขามเขียนลายสีดำได้เคลือบและแจกัน โดยแจกันที่พบเป็นแจกันเนื้อสีเทาอมสีดำแกร่งละเอียด เคลือบสีขาวอมสีเขียว เคลือบด้านเดียวเฉพาะด้านนอก ด้านในไม่เคลือบ

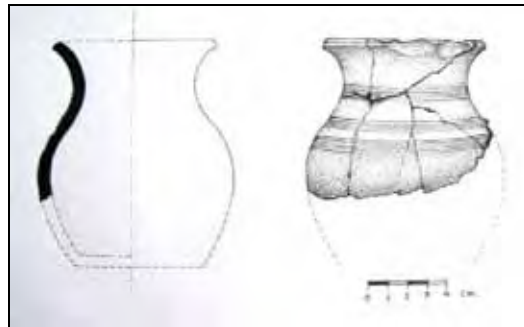

ภาพที่ 184 แจกันเคลือบสีขาวอมสีเขียว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6

ลายเส้นที่ 15 แจกันเคลือบสีขาวอมสีเขียว

1.5 แจกันเนื้อแกร่งไม่เคลือบ เนื้อสีน้ำตาลหยาบ เซาะร่องด้านนอก และทาน้ำดินสีนวลทั้งใบ ขอบปากโค้งออก ผลิตจากกลุ่มเตาในอาณาจักรล้านนา

ลายเส้นที่ 16 แจกันเนื้อแกร่งไม่เคลือบ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 5

2. แหล่งเตาใกล้เคียง

2.1 ชามเคลือบสีขาว พบทั้งหมดสามชิ้น เป็นชิ้นส่วนตัวชาม เนื้อสีขาวขุ่นละเอียด เคลือบสีขาว อีกหนึ่งชิ้นเคลือบด้านเดียว ผลิตจากกลุ่มเตาศรีสังขนาถ จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 185 ชามเคลือบสีขาว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 6

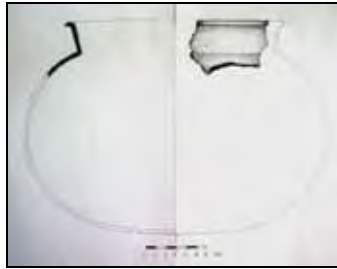
กลุ่มภาชนะเนื้อดิน

1. หม้อก้นกลม เนื้อค่อนข้างละเอียดแน่นสีส้ม ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบบริเวณตัวหม้อ ขอบปากโค้งออก คอสั้น

ลายเส้นที่ 17 หม้อก้นกลม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 11

2. ขอบปากของหม้อก้นกลม เนื้อค่อนข้างละเอียดแน่นสีเทาอมสีดำ เนื้อบางเกือบแกร่ง เรียบ ผสมทรายกรวดหลายขนาด

ลายเส้นที่ 18 ขอบปากของหม้อก้นกลม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 9

3. หม้อบรจจุฐิ เป็นลักษณะภาชนะแบบหริภุญไชย เนื้อก่อนข้างหยาบแน่นสีส้ม ตกแต่งด้วยการกดประทับเป็นรูปวงกลมซ้อนกันสองวง และลายซี่ฟันเฟือง และทาน้ำเคลือบสีส้ม ทับ ลำตัวหนา 0.8 เซนติเมตร

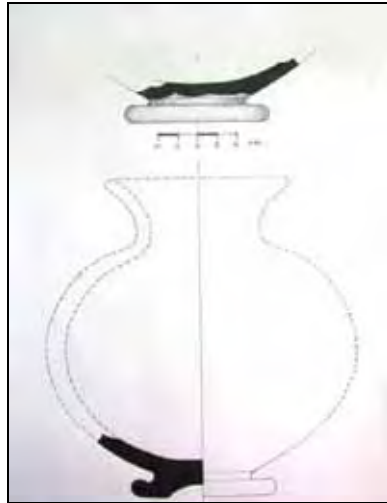
ภาพที่ 186 หม้อบรจจุฐิ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7

3.1 หม้อบรจจุฐิ เนื้อก่อนข้างหยาบแน่นสีส้ม ขูดขีดรูปสามเหลี่ยมบริเวณตัวหม้อ เชาะร่องและทาน้ำดินสีส้มทับ

ภาพที่ 187 หม้อบรจจุฐิ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 14

4. หม้อก้นกลมมีเชิง เนื้อหยาบสีส้ม ใต้กลางสีเทา สีส้มสด ก้นกว้าง 6.50 เซนติเมตร 7.50 เซนติเมตร และ 12 เซนติเมตร

ลายเส้นที่ 19 หม้อก้นกลมมีเชิง : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 4

ลายเส้นที่ 20 หม้อก้นกลมมีเชิง : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7

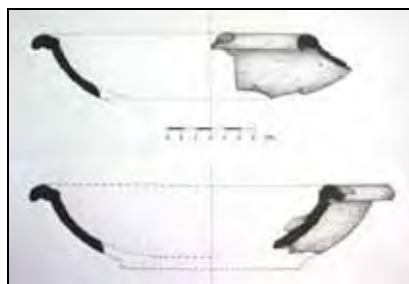
ลายเส้นที่ 21 หม้อก้นกลมมีเชิง : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 8

5. คนโทเนื้อดินละเอียดสีแดงและสีดำ เป็นลักษณะภาชนะแบบหริภุญไชย ขัดมันและ
ทาน้ำดินสีขาว ดำและส้ม

ลายเส้นที่ 22 คนโท : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 8

6. ขามก้นลึก เนื้อดินสีส้มก่อนข้างหยาบ ขอบปากโค้งออก

ลายเส้นที่ 23 ขามก้นลึก : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 7

กลุ่ม 2 หลักฐานจากชั้นวัฒนธรรม

หลักฐานที่พบในกลุ่มที่ 2 นั้น เป็นหลักฐานที่ปรากฏในชั้นวัฒนธรรม เนื่องด้วยเป็นชั้นที่พบร่องรอยของกิจกรรมของมนุษย์ นอกจากนั้นยังได้พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์หลายประเภท และเศษถ่านกระจายอยู่ทั่วไปในชั้นดินสมมุติที่ 15-19 หรือชั้นดินทับถมที่ 6-7 จากหลักฐานที่พบ สามารถอธิบายถึงลักษณะภาชนะของวัฒนธรรมหริภุญไชยได้โดยยกตัวอย่างดังนี้

1. หม้อมีสัน พบจำนวนไม่มากนัก พบทั้งแบบเรียบและตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ทั้งสีส้มและสีดำ ทั้งยังพบหม้อมีสันที่ตกแต่งด้วยการขัดมันอีกด้วย ส่วนสันที่ภาชนะนั้น พบทั้งสัน 1 ชั้น และสัน 2 ชั้น รูปแบบของสันมีทั้งสันแหลม สันแหลมมาก และสันมน หม้อมีสันที่พบมีทั้งครึ่งใบและชิ้นส่วนหลายขนาด มีรายละเอียดดังนี้

1.1 หม้อมีสันเรียบ เนื้อดินสีส้มก่อนข้างหยาบ ขัดมันนอก ขอบปากโค้งออก

ภาพที่ 188 หม้อมีสัน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 18

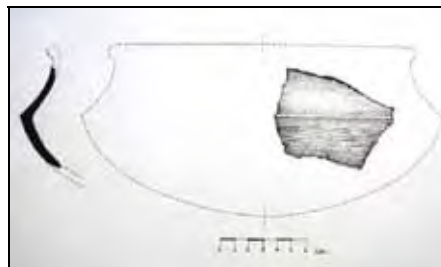

ลายเส้นที่ 24 หม้อมีสัน

1.2 หม้อมีสันเรียบ เนื้อละเอียดแน่นสีดำ ขัดมัน

1.3 หม้อมีสัน 1 ชั้น เนื้อดินค่อนข้างละเอียดแน่นสีส้ม ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ

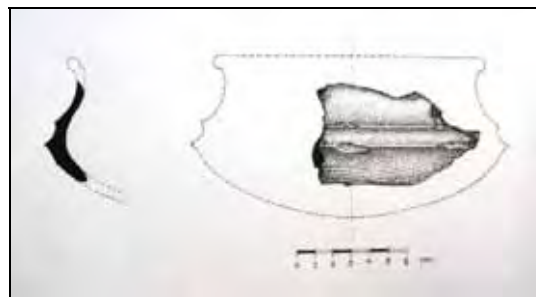
บริเวณลำตัวภาชนะ

ลายเส้นที่ 25 หม้อมีสัน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 18

1.4 หม้อมีสัน 2 ชั้น เนื้อดินค่อนข้างแน่นละเอียด ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบบริเวณ

ลำตัวภาชนะ มีร่องรอยการรมควันบริเวณตัวหม้อ

ลายเส้นที่ 26 หม้อมีสัน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 15

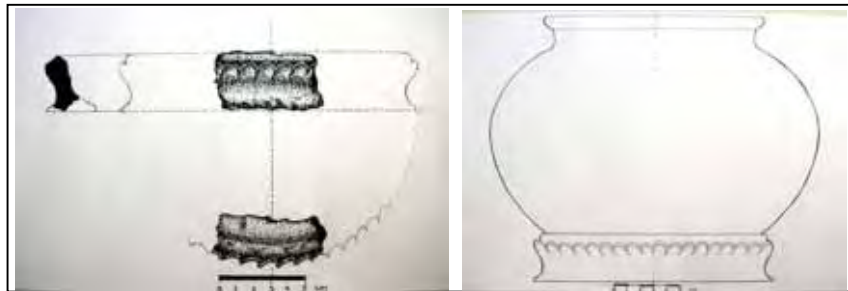
1.5 หม้อมีสัน 2 ชั้น เนื้อดินค่อนข้างแน่นละเอียด ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบบริเวณ
ลำตัวภาชนะและท่อน้ำดินสีส้ม

ลายเส้นที่ 27 หม้อมีสัน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 15

2. ฐานสำหรับวางภาชนะ เป็นลักษณะพิเศษที่พบที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้

2.1 ฐานสำหรับวางภาชนะ เนื้อหยาบสีส้ม ใต้กลางสี่เท้า ตกแต่งด้วยการกดด้วยมือ
บริเวณขอบฐาน

ลายเส้นที่ 28 ฐานสำหรับวางภาชนะ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 16

2.2 ฐานสำหรับวางภาชนะ เนื้อหยาบ ใต้กลางสี่เท้า กดด้วยมือบริเวณขอบฐาน

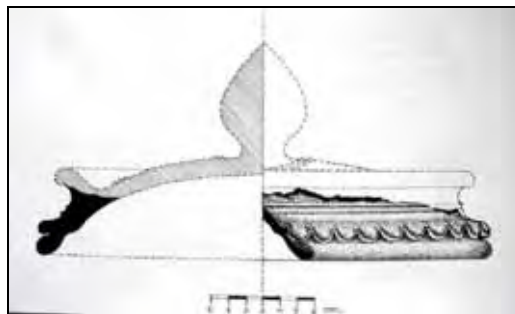
ภาพที่ 189 ฐานสำหรับวางภาชนะ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : Level 18

3. ฟาหม้อบรรจุอัฐิ?

3.1 ฟาหม้อบรรจุอัฐิ? เนื้อค่อนข้างหยาบ ใต้กลางสี่เท้า ขอบฐานตกแต่งด้วยการกด
ด้วยมือ ด้านในเซาะร่อง 1 เส้น

ภาพที่ 190 ฟามือบรจจู้ : พืพืรณทสณนหรงชาต หริญญไซ : Level 15

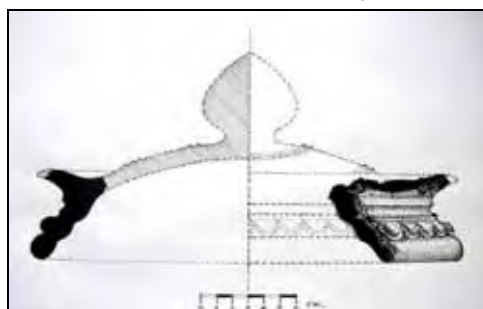

ลายเส้นที่ 29 ฟามือบรจจู้

3.2 ฟามือบรจจู้? เนื้อหยาบ ไล้กลางสี่เทา ภายในเคลือบน้ำดินสีส้ม ตกแต่งด้วยการกดด้วยมือบริเวณขอบฐาน ส่วนด้านในเซาะร่อง 2 ชั้น

ภาพที่ 191 ฟามือบรจจู้ : พืพืรณทสณนหรงชาต หริญญไซ : Level 16

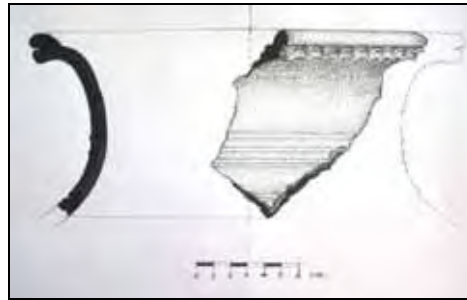

ลายเส้นที่ 30 ฟามือบรจจู้

4. หม้อก้นกลมขนาดใหญ่ เนื้อดินเรียบสีส้ม เนื้อหยาบผสมทรายกรวด เผาไม่สม่ำเสมอ มีร่องรอยคราบเขม่า

5. คนโท เนื้อโลหะสีแดง เขียนลายด้วยน้ำดินสีขาว เป็นชิ้นส่วนลำตัวคนโท พบเพียงหนึ่งชิ้น

6. ไหเนื้อดิน เนื้อหยาบสีส้มสด ใต้กลางสีเทา ขอบปากด้านนอกตกแต่งด้วยการกดด้วยมือ ขอบปากโค้งออก

ลายเส้นที่ 31 ไหเนื้อดิน

3. ผลประมวลหลักฐานทางโบราณคดี

จากการขุดค้นสามารถแบ่งชั้นดินสมมุติออกได้เป็น 21 ชั้น และเมื่อวิเคราะห์ชั้นดินและโบราณวัตถุที่พบร่วม รวมถึงการนำโบราณวัตถุที่ได้ไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกับโบราณวัตถุจากการขุดค้นกับแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง ได้แก่ บริเวณหน้าหอปริยัติธรรม วัดพระธาตุหริภุญชัย เมื่อ พ.ศ. 2534 ที่เจดีย์เชียงยัน เมื่อ พ.ศ. 2548 ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย หรือ วัดแสนข้าวห่อ เมื่อ พ.ศ. 2540 และบริเวณวัดประดู่เมื่อ พ.ศ. 2534 สามารถแบ่งชั้นวัฒนธรรมที่ปรากฏได้เป็น 5 ชั้นวัฒนธรรม หรือระยะการอยู่อาศัย 5 ระยะ ดังนี้

ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 เป็นระยะแรกของการเข้ามาอาศัยของชุมชนในบริเวณแหล่งโบราณคดีนี้ ปรากฏในชั้นดินธรรมชาติที่ 7 หรือระดับสมมุติที่ 310-370 cm.dt. โบราณวัตถุสำคัญ ได้แก่ หม้อมีสัน ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย 1 ชิ้น ลูกปัดแก้วสีแดง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงต้น)

ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 เป็นระยะการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจากระยะแรก ปรากฏในร่องรอยชั้นดินธรรมชาติที่ 6 หรือระดับสมมุติที่ 260-310 cm.dt. โบราณวัตถุสำคัญ ได้แก่ หม้อมีสัน ข้าวสารเหนียวสีดำ ลูกปัดสีฟ้า สีเขียวและสีดำ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงกลาง)

ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 เป็นชั้นดินที่ถูกบกรวน ปรากฏอยู่ในร่องรอยชั้นดินธรรมชาติที่ 4-5 หรือระดับสมมุติที่ 90-260 cm.dt. เป็นชั้นที่พบความหลากหลายของภาชนะดินเผามากที่สุด โบราณวัตถุสำคัญ ได้แก่ หม้อมีสัน ภาชนะเนื้อดินในวัฒนธรรมหริภุญไชย และภาชนะเนื้อแกร่ง

จากเตาในอาณาจักรล้านนา เช่น กลุ่มเตากาหลง (เตาทุ่งฮั่ว) กลุ่มเตาสันกำแพง และเตาจากเมืองใกล้เคียงคือ เตาปายาง จังหวัดสุโขทัย นอกจากนั้น ยังพบภาชนะเนื้อกระเบื้องจากจีนหลายสมัย ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซ่งได้ สมัยราชวงศ์หยวน สมัยราชวงศ์หมิง และสมัยราชวงศ์ชิง ทั้งยังพบเศษกระเบื้องมุงหลังคาจำนวนมากที่สุด กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 (วัฒนธรรมหริภุญไชย ช่วงปลาย)

ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 ยังเป็นชั้นดินที่ถูกรบกวน ปรากฏร่องรอยอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 3 หรือระดับสมมุติที่ 70-90 cm.dt. โบราณวัตถุสำคัญได้แก่ ภาชนะดินเผาหลายประเภททั้งเนื้อดินเนื้อแกร่งจากเตาพื้นบ้าน เช่น กลุ่มเตาเวียงบัว จังหวัดพะเยา และกลุ่มเตากาหลง ส่วนภาชนะเนื้อกระเบื้อง เป็นภาชนะในสมัยราชวงศ์หยวน สมัยราชวงศ์หมิง และสมัยราชวงศ์ชิง นอกจากนั้นยังพบภาชนะเนื้อกระเบื้องจากยุโรป และยังได้พบเศษกระเบื้องมุงหลังคาจำนวนหนึ่ง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 (วัฒนธรรมล้านนา)

ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 เป็นช่วงการใช้พื้นที่ปัจจุบัน ปรากฏในชั้นดินธรรมชาติที่ 1-2 หรือระดับสมมุติที่ 0-70 cm.dt. โดยชั้นนี้เป็นแนวอิฐและการปรับพื้นที่เพื่อปลูกหญ้าในสมัยปัจจุบัน โบราณวัตถุสำคัญที่พบได้แก่ ภาชนะจากเตาพื้นบ้านล้านนา เช่น กลุ่มเตาเวียงกาหลง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 24-ช่วงการใช้งานปัจจุบัน

ตารางที่ 8 แสดงการแบ่งชั้นวัฒนธรรมจากการขุดค้นใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (วัด
แสนข้าวห่อ)

ชั้นดิน ธรรมชาติ	ชั้นวัฒนธรรม
1	ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 – พุทธศตวรรษที่ 24-ช่วงการใช้งานปัจจุบัน
2	
3	ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 - พุทธศตวรรษที่ 20-22 (วัฒนธรรมล้านนา)
4	ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 - พุทธศตวรรษที่ 17-19 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงปลาย)
5	
6	ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 - พุทธศตวรรษที่ 15-16 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงกลาง)
7	ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 - พุทธศตวรรษที่ 13-14 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงต้น)

ตารางที่ 9 แสดง โบราณวัตถุที่สำคัญในแต่ละชั้นวัฒนธรรม

ชั้นวัฒนธรรม	โบราณวัตถุ
ระยะที่ 1 310-370 cm.dt.	หม้อมีสัน ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย ลูกปัดแก้วสีแดง
ระยะที่ 2 260-310 cm.dt.	พบภาชนะเนื้อค่อนข้างหยาบ หม้อมีสัน ข้าวสารเหนียวสีดำ ลูกปัดสีฟ้า สีเขียวและสีดำ
ระยะที่ 3 90-260 cm.dt.	เป็นชั้นที่พบความหลากหลายของภาชนะดินเผามากที่สุด ได้แก่ หม้อมีสัน ภาชนะเนื้อดินในวัฒนธรรมหริภุญไชย และภาชนะเนื้อแกร่งจากเตาอาณาจักรล้านนา เช่น เตาทุ่งฮั่ว (วังเหนือ) กลุ่มเตากาหลง กลุ่มเตาสันกำแพง และเตาจากเมืองใกล้เคียงคือ เตาป่ายาง สุโขทัย นอกจากนี้ ยังพบภาชนะเนื้อกระเบื้องจากจีนหลายสมัย ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซ่งใต้ สมัยราชวงศ์หยวน สมัยราชวงศ์หมิง และสมัยราชวงศ์ชิง
ระยะที่ 4 70-90 cm.dt.	พบภาชนะดินเผาหลายประเภททั้งเนื้อดิน เนื้อแกร่งจากเตาอาณาจักรล้านนา เช่น เตาเวียงบัว พะเยา และกลุ่มเตากาหลง ส่วนภาชนะเนื้อกระเบื้อง เป็นภาชนะในสมัยราชวงศ์หยวน สมัยราชวงศ์หมิง และสมัยราชวงศ์ชิง และภาชนะเนื้อกระเบื้องจากยุโรป
ระยะที่ 5 0-70 cm.dt.	ภาชนะจากเตาอาณาจักรล้านนา เช่น กลุ่มเตากาหลง

4. ผลการกำหนดค่าอายุของตัวอย่างด้วยวิธีคาร์บอน 14 (Radiocarbon Dating results of The Charcoal Sample from Sankhoahaw Lamphun)

หลังจากการขุดค้นเสร็จสิ้นแล้ว ได้นำชนิดตัวอย่างถ่าน จำนวน 5 ตัวอย่าง จากชั้นดินธรรมชาติที่ 3 ถึงชั้นดินธรรมชาติที่ 7 ไปดำเนินการหาอายุของตัวอย่างด้วยวิธีคาร์บอน-14 ที่สถาบันเทคโนโลยีนิวเคลียร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน) โดยปรากฏผลการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้ (ดูภาคผนวก ก)

ตารางที่ 10 ผลการกำหนดค่าอายุของตัวอย่างด้วยวิธีคาร์บอน 14

หมายเลขตัวอย่าง	รายละเอียดตัวอย่าง	ชนิดตัวอย่าง	อายุ (ปี B.P.)	pMC
IHLC2839	HRPC 08_SKH 01	ถ่าน	Modern Carbon	-
IHLC2840	HRPC 08_SKH 02	ถ่าน	Modern Carbon	-
IHLC2841	HRPC 08_SKH 03	ถ่าน	Modern Carbon	110.18±2.85
IHLC2842	HRPC 08_SKH 04	ถ่าน	Modern Carbon	-
IHLC2843	HRPC 08_SKH 05	ถ่าน	Modern Carbon	-

ที่มา : หนังสือแจ้งผลการวิเคราะห์ การกำหนดค่าอายุของตัวอย่างด้วยวิธีคาร์บอน-14 จากกลุ่มวิจัยและพัฒนานิวเคลียร์ สถาบันเทคโนโลยีนิวเคลียร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน)

ผลการวิเคราะห์ค่าอายุของตัวอย่าง ด้วยวิธีคาร์บอน 14 ได้ค่าอายุเป็น Modern Carbon ทั้ง 5 ตัวอย่าง จึงไม่สามารถนำมาใช้ได้ ทั้งยังไม่สอดคล้องกับโบราณวัตถุที่พบ เพราะโบราณวัตถุที่พบมีอายุเก่าแก่ ดังนั้นจึงต้องใช้การวิเคราะห์เทียบเคียงโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นกับโบราณวัตถุจากแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง

สำหรับค่าอายุที่ได้ Modern Carbon (ปี B.P.) 110.18±2.85 นั้น จากลักษณะของชั้นดินที่ปรากฏ จึงสันนิษฐานว่าชั้นดินน่าจะถูกรบกวนจากการปรับพื้นที่ทั้งหมดสองครั้ง ทำให้มีตัวอย่างถ่านในยุคปัจจุบันเข้ามาปะปน ทั้งโบราณวัตถุที่พบก็มีหลายสมัยปะปนกัน โดยการรบกวนนี้น่าจะเกิดขึ้นทั้งหมดสองครั้งดังนี้

ครั้งที่ 1 เป็นการปรับพื้นที่เพื่อสร้างเรือนจำจังหวัดลำพูน

ครั้งที่ 2 ได้มีการปรับพื้นที่จากเรือนจำจังหวัดลำพูน มาเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2470

จากการรบกวนทั้งหมดสองครั้งจึงทำให้ชั้นดินร่วนและโบราณวัตถุปะปนกันทั้งหมดมีชั้นในวัฒนธรรมทวารวดี ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชยและเครื่องถ้วยจากจีน ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซ่งได้ จนถึงสมัยราชวงศ์ชิง และภาชนะในวัฒนธรรมล้านนา นอกจากนั้น บริเวณแหล่งยังมีลักษณะเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง จึงสันนิษฐานว่าดินบริเวณนี้ เป็นดินที่น้ำจะเกิดจากการพัดพาของน้ำ เนื่องจากมีลักษณะของชั้นดินที่มีทรายปนอยู่และสลับด้วยชั้นดินร่วนปนทราย สลับกับชั้นดินร่วนเหนียว และกลับเป็นชั้นดินร่วนปนทรายอีก จึงสันนิษฐานว่าดินบริเวณนี้น่าจะเกิดจากการพัดพาของน้ำและสอดคล้องกับพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับแม่น้ำกวังอีกด้วย

5. สรุปผลการขุดค้น

ผลจากการขุดค้นเมื่อวิเคราะห์ชั้นดินและโบราณวัตถุที่พบร่วม รวมถึงการนำโบราณวัตถุที่ได้ไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกับโบราณวัตถุ จากการขุดค้นกับแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง สามารถแบ่งชั้นวัฒนธรรมที่ปรากฏได้เป็น 5 ชั้นวัฒนธรรมดังนี้

ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 เป็นระยะแรกของการเข้ามาอาศัยของชุมชนในบริเวณแหล่งโบราณคดีนี้ โบราณวัตถุสำคัญได้แก่ หม้อมีสัน ลูกปัดแก้วสีแดง ดังนั้นชั้นวัฒนธรรมนี้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 เป็นระยะการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจากระยะแรก โบราณวัตถุสำคัญได้แก่ หม้อมีสัน ข้าวสารเหนียวสีดำ ลูกปัดสีฟ้า สีเขียวและสีดำ ดังนั้นชั้นวัฒนธรรมนี้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16

ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 เป็นชั้นดินที่ถูกบกรวนและเป็นชั้นที่พบความหลากหลายของภาชนะดินเผามากที่สุด โบราณวัตถุสำคัญได้แก่ หม้อมีสัน ภาชนะเนื้อดินในวัฒนธรรมทริภุญไชย และภาชนะเนื้อแกร่งจากเตาในอาณาจักรล้านนา และเตาจากเมืองใกล้เคียงคือ เตาป่ายาง นอกจากนี้ ยังพบภาชนะเนื้อกระเบื้องจากจีนหลายสมัย ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซ่งใต้ สมัยราชวงศ์หยวน สมัยราชวงศ์หมิง และสมัยราชวงศ์ชิง ดังนั้นชั้นวัฒนธรรมนี้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19

ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 ยังเป็นชั้นดินที่ถูกบกรวน พบโบราณวัตถุหลายสมัยปะปนกันทั้งจากเตาพื้นบ้านและภาชนะเนื้อกระเบื้องจีนสมัยราชวงศ์หยวน สมัยราชวงศ์หมิง และสมัยราชวงศ์ชิง ภาชนะเนื้อกระเบื้องจากยุโรป ดังนั้นชั้นวัฒนธรรมนี้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22

ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 เป็นช่วงการใช้พื้นที่ปัจจุบัน โดยชั้นนี้เป็นแนวอิฐและการปรับพื้นที่ในสมัยปัจจุบัน โบราณวัตถุสำคัญที่พบได้แก่ ภาชนะจากกลุ่มเตาเวียงกาหลง ดังนั้นชั้นวัฒนธรรมนี้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 24-ปัจจุบัน

จากการขุดค้นเราได้พบการอยู่อาศัยทั้งหมด 5 ระยะ โดยโบราณวัตถุที่พบได้ทำให้เราทราบว่า บริเวณแหล่งขุดค้นนี้ ไม่ใช่พื้นที่ของวัดแสนข้าวห่อ และผลจากการขุดค้นครั้งนี้ ยังได้สอดคล้องกับผลจากการขุดค้นบริเวณหน้าหอปริยัติธรรม วัดพระธาตุทริภุญชัย เมื่อ พ.ศ. 2534 โดย ศ.ดร.ผาสุข อินทรารุช และผลการขุดค้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน เมื่อ พ.ศ. 2528 โดย บวรเวท รุ่งรุจี เป็นการสนับสนุนและยืนยันว่าชุมชนโบราณเริ่มปรากฏในบริเวณเมืองโบราณทริภุญไชย ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

6. การเปรียบเทียบชั้นวัฒนธรรมกับแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง

จากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยที่ผ่านมา ได้แก่ บริเวณหน้าหอปริยัติธรรม วัดพระธาตุหริภุญชัย เมื่อ พ.ศ. 2534 ที่เจดีย์เชียงยัน เมื่อ พ.ศ. 2548 ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย หรือ วัดแสนข้าวห่อ เมื่อ พ.ศ. 2540 และบริเวณวัดประตูลี้ เมื่อ พ.ศ. 2534 สามารถนำมาเปรียบเทียบการจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมกับการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2551 ได้ เนื่องจากในแหล่งโบราณคดีที่ได้กล่าวมานั้น ได้นำเศษถ่านที่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ ไปหาอายุทางวิทยาศาสตร์หรือ C_{14} เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ยกเว้นที่เจดีย์เชียงยันและวัดแสนข้าวห่อ ในปี พ.ศ. 2540 ส่วนการขุดค้นที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2551 หลังจากได้นำถ่านจากการขุดค้นไปหาอายุ C_{14} ได้ค่าอายุเป็น Modern Carbon จึงไม่สามารถนำมาใช้วิเคราะห์ได้ ดังนั้นการวิเคราะห์และการจัดลำดับชั้นทางวัฒนธรรม จึงจะใช้วิธีการเทียบเคียงโบราณวัตถุ เพื่อทราบถึงลำดับชั้นทางวัฒนธรรม โดยการเปรียบเทียบโบราณวัตถุที่พบในแต่ละชั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันระหว่างแหล่งโบราณคดีเหล่านั้น ดังสามารถอธิบายได้ดังนี้ (รายละเอียดดูในตารางที่ 7 และตารางที่ 8)

การขุดค้นบริเวณหน้าหอปริยัติธรรม วัดพระธาตุหริภุญชัย เมื่อ พ.ศ. 2534 สามารถจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมได้ 5 ชั้นวัฒนธรรมคือ ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงต้น) ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงกลาง) ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงปลาย) ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 (วัฒนธรรมล้านนา) และ ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 (สมัยรัตนโกสินทร์)

การขุดค้นบริเวณวัดประตูลี้ เมื่อ พ.ศ. 2534 สามารถจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมได้ 4 ชั้นวัฒนธรรมคือ ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 และชั้นวัฒนธรรมที่ 4 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 24-25

การขุดค้นบริเวณเจดีย์เชียงยัน เมื่อ พ.ศ. 2548 สามารถจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมได้ 5 ระยะคือ ระยะแรก กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 ระยะที่สอง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 ระยะที่สาม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 ระยะที่สี่ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 และราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 ระยะสุดท้ายตั้งแต่ช่วงที่ร้างจนถึงการใช้งานในปัจจุบัน

การขุดค้นที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย หรือวัดแสนข้าวห่อ เมื่อ พ.ศ. 2540 สามารถจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมได้ 6 ชั้นวัฒนธรรมคือ ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 กำหนดอายุได้ประมาณ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 13 ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงต้น) ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงกลาง) ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงปลาย) ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 (วัฒนธรรมล้านนา) และชั้นวัฒนธรรมที่ 6 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 (สมัยรัตนโกสินทร์)

ซึ่งการจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมนี้ ได้ใช้การจัดลำดับชั้นทางวัฒนธรรมจากการขุดค้นของแหล่งโบราณคดีบริเวณหน้าหอปรัยัติธรรม วัดพระธาตุหริภุญชัย เมื่อ พ.ศ. 2534 เป็นหลัก ซึ่งได้กำหนดค่าอายุโดยวิธีทางวิทยาศาสตร์แล้ว กำหนดให้ร่องรอยการอยู่อาศัยระยะเริ่มแรกของบริเวณกลางเมืองโบราณหริภุญไชย คือที่ตั้งของศาลากลางจังหวัดและบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14⁶ ซึ่งก็หมายถึง ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 เป็นวัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงต้น

ต่อมาจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2540 ได้เปรียบโบราณวัตถุที่ขุดค้นได้ กับโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นบริเวณหน้าหอปรัยัติธรรม วัดพระธาตุหริภุญชัย โดยกำหนดให้ ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 ของการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เทียบได้กับ ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 ของการขุดค้นบริเวณหน้าหอปรัยัติธรรม วัดพระธาตุหริภุญชัย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14⁷

การขุดค้นที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2551 สามารถแบ่งชั้นวัฒนธรรมที่ปรากฏได้เป็น 5 ชั้นวัฒนธรรม หรือระยะการอยู่อาศัย 5 ระยะ คือชั้นวัฒนธรรมที่ 1 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงต้น) ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงกลาง) ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงปลาย) ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 กำหนดอายุราว พุทธ

⁶ ผาสุข อินทรารูธ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), 92-93.

⁷ สายันต์ ไพรชาญจิตร, โบราณคดีล้านนา 1 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมานพันธ์, 2540),

ศตวรรษที่ 20-22 (วัฒนธรรมล้านนา) ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 24-ช่วง
การใช้งานปัจจุบัน

หลังจากนั้น เมื่อได้ลำดับชั้นทางวัฒนธรรมแล้ว จึงจะนำโบราณวัตถุที่ได้จากการขุด
ค้นนำไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกัน เพื่อให้ได้ลักษณะวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างแหล่ง
โบราณคดีต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยรายละเอียดจะแสดงในหัวข้อต่อไป

อนึ่ง ผู้วิจัยได้นำโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน เมื่อ พ.ศ. 2548 มา
วิเคราะห์ใหม่ เพื่อให้ได้ข้อมูลไปใช้ในการเปรียบเทียบกับขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
หริภุญไชย พ.ศ. 2551 และแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น

เจดีย์เชียงยัน วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

ข้อมูลเบื้องต้น

เจดีย์เชียงยัน ตั้งอยู่ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน บริเวณวัดพระธาตุหริภุญ
ชัย ด้านนอกพื้นที่บ้านเมืองเหนือกล่าวว่า พระเจ้าอาทิตย์ราชกษัตริย์ผู้ครองหริภุญไชย ทรงสร้างพระ
ธาตุเจดีย์หริภุญชัยในราวพุทธศตวรรษที่ 17 ส่วนเจดีย์เชียงยันระบุว่าสร้างโดยแม่ครัว ที่มา
ทำอาหารให้แก่ผู้ที่มาสร้างพระธาตุเจดีย์หริภุญชัย ด้วยเหตุนี้จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เจดีย์แม่ครัว⁸

ภาพที่ 192 เจดีย์เชียงยัน ในอดีต

ที่มา : ศรีศักร วัลลิโภดม, แคว้นหริภุญชัย (ม.ป.ท., 2517. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานฉลอง
ครบรอบ 100 ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วันที่ 19 กันยายน 2517), ภาพที่ 5.

⁸ สงวน โชติสุขรัตน์, น้ำทิพย์เชียงใหม่ลำพูน (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2514), 206-
207.

จากการศึกษาของนักวิชาการทางประวัติศาสตร์ศิลปะในอดีต โดยศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรม พบว่าเจดีย์เชียงยัน น่าจะเป็นรูปแบบที่นิยมสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 19-21 ในส่วนของลวดลายปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรม มีข้อสันนิษฐานว่า มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2548 ได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีขึ้นในพื้นที่เป็นครั้งแรกที่เจดีย์เชียงยัน โดยสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ได้ขุดค้นบริเวณฐานด้านทิศตะวันตกของเจดีย์เชียงยัน เป็นหลุมขุดค้นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดความกว้าง 3x3 เมตร วางขนานกับแนวฐานเจดีย์ ตำแหน่งของหลุมอยู่ห่างจากมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเจดีย์ไปทางทิศใต้ 90 เซนติเมตร⁹

จากการขุดค้นในระดับความลึกชั้นดิน 4.50 เมตร สามารถแบ่งชั้นดินทับถมออกเป็น 8 ชั้น หรือชั้นดินสมมุติ 30 ระดับ โดยชั้นดินทับถมที่ 1-2 พบหลักฐานในยุคปัจจุบัน เช่น ถูพลาสติก ท่อเหล็ก ท่อพลาสติก ดังนั้นจึงเป็นชั้นดินถมที่ปรับเพื่อใช้งานในปัจจุบัน ชั้นดินทับถมที่ 3 พบหลักฐานเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งในกลุ่มเตาอาณาจักรล้านนา ปูนปั้นประดับเจดีย์ แผ่นทองจังโก หินบด เศษกระดูกสัตว์ สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นชั้นใช้งานครั้งสุดท้ายจนถึงช่วงทิ้งร้าง ในชั้นดินทับถมที่ 3 พบร่องรอยผิวดิน หลักฐานที่พบคือ เศษภาชนะดินเผาในวัฒนธรรมหริภุญไชย ปูนกับเศษภาชนะดินเผาในกลุ่มเตาอาณาจักรล้านนา ในชั้นนี้พบว่าเป็นชั้นที่ขุดตัดพื้นฉาบปูนของการใช้งานครั้งแรก และเป็นชั้นที่รองรับแนวกำแพง จึงสันนิษฐานว่าอาจเป็นชั้นขุดตัดและถมอัด เพื่อสร้างแนวกำแพงและปรับระดับพื้นปูอิฐในการใช้งานครั้งสุดท้าย ในชั้นดินทับถมที่ 4 สันนิษฐานว่าเป็นชั้นดินถมอัด เพื่อความแข็งแรงของฐานเจดีย์ เพราะพบฐานรากของเจดีย์ในชั้นดินทับถมที่ 4 นี้ ส่วนชั้นดินทับถมที่ 5-8 สันนิษฐานว่าเป็นชั้นการอยู่อาศัยก่อนการสร้างเจดีย์จนถึงช่วงการอยู่อาศัยแรกเริ่ม¹⁰

การศึกษาจากโบราณวัตถุ พบประเด็นที่น่าสนใจคือ การเตรียมฐานรากของเจดีย์เชียงยัน มีลักษณะเป็นชั้นดินอัดถมปนเศษอิฐหักหลายชั้น ปรากฏในชั้นดินทับถมที่ 4 โดยมีการนำก้อนอิฐ เศษอิฐหักและเศษกากปูนมาถมอัดเป็นพื้นรองรับเจดีย์ โดยชั้นดินทับถมที่ 4 นี้ น่าจะเป็นชั้นฐานรากของเจดีย์จนถึงการใช้งานครั้งแรก โดยมีความลึกประมาณ 80 เซนติเมตร แต่ได้ชั้นดินถมอัดหรือชั้นดินทับถมที่ 5 ปรากฏร่องรอยหลุมเสาอาคาร ตั้งแต่ชั้นดินสมมุติที่ 10-14 มีความลึกประมาณ 50 เซนติเมตร โดยเฉพาะในชั้นดินสมมุติที่ 13-18 นั้น ได้พบเป็นร่องรอยการอยู่อาศัย

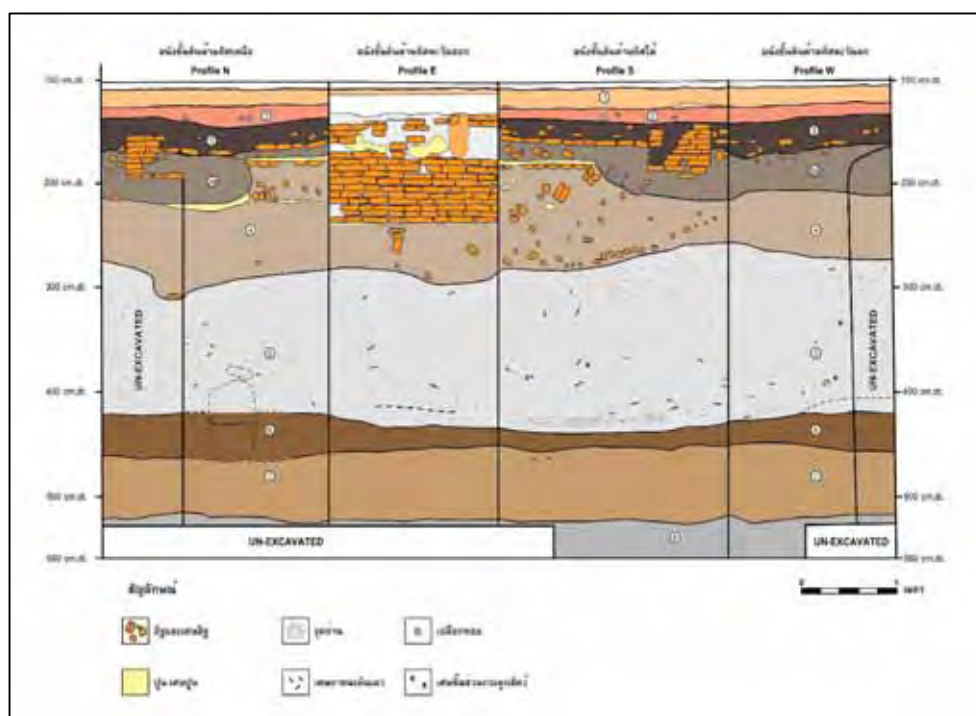
⁹ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, รายงานการขุดค้นรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 2548. (อัคราณา), 21.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 144-146.

ก่อนการสร้างเจดีย์ เพราะได้พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก ชั้นส่วนกระดูกสัตว์หลายประเภท และเศษถ่านกระจายอยู่ทั่วไป

ชั้นดินทับถมตามธรรมชาติ

ชั้นดินทับถมประกอบด้วย 8 ชั้นดินหลัก และอีก 1 ชั้นดินย่อย ลักษณะของเนื้อดินพบว่าในชั้นดินทับถมที่ 1-5 เป็นดินร่วนปนทรายเหมือนกัน และเริ่มมีความเหนียวมากขึ้นในชั้นดินทับถมที่ 6 จนกลายเป็นดินเหนียวในชั้นดินทับถมที่ 7-8

แผนผังที่ 4 แผนผังชั้นดินจากการขุดค้นเจดีย์เชียงยัน

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราเนนา)

การศึกษารูปแบบของภาชนะดินเผา

ภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นส่วนใหญ่ไม่สมบูรณ์ จึงนำแต่ละส่วนมาศึกษา เป็นการจำแนกรูปแบบภาชนะออกเป็นประเภทต่าง ๆ และนำมาจัดกลุ่มรูปแบบภาชนะดินเผา และศึกษารูปแบบที่เหมือนหรือแตกต่างกับแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมสมัยกัน เพื่อทราบถึงความสำเร็จทางเทคโนโลยีของชุมชน วิวัฒนาการของภาชนะดินเผา และทราบถึงภาชนะดินเผาของเมืองโบราณหรือชุมชนว่าได้รับอิทธิพลจากที่ใด หรือกลุ่มภาชนะใดที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมของหรือ

บุญไชยอย่างชัดเจน นอกจากนั้น การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบ ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ของชุมชนต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นการรับอิทธิพลจากแหล่งอื่นด้วย โดยใช้หลักการพิจารณาดังนี้

1. ปากภาชนะ (Rim) พบ 3 ประเภทคือ ปากโค้งออก ปากโค้งเข้า และปากตรง มีรายละเอียดคือ

แบบที่ 1 ปากโค้งออก มีลักษณะ ขอบมน เรียบ ขอบในนูน สันม้วนออก สันม้วนเข้า สันบนแหลม สันแหลมม้วนเข้า มีสันด้านนอก มีสันด้านนอกและหักด้านใน 1 หัก สันกลมมน สันหักบนกลาง 1 หัก สันหักบนกลาง 2 หัก สันหักนอก 1 หัก สันหักนอก 2 หัก และสันหักใน 2 หัก

แบบที่ 2 ปากโค้งเข้าเรียบ สันม้วนออก สันหักนอก 3 หัก ขอบม้วนเข้า สันด้านในนูนและมีสันแหลมด้านนอก

แบบที่ 3 ปากตรงเรียบ เซาะร่องใต้ขอบ ขอบปากหักด้านใน สันแหลม ขอบบนเซาะร่อง

2. คอภาชนะ (Neck) พบเพียงส่วนน้อย เนื่องจากภาชนะส่วนนี้มักจะเป็นส่วนที่ติดอยู่รวมกับลำตัว หรือปากภาชนะ คอภาชนะที่พบส่วนใหญ่จะเป็นคอคนโท เคลือบด้วยน้ำดินสีส้ม เขียนลายด้วยสีขาวนวล สีส้ม และสีน้ำตาล

3. ไหล่ภาชนะ (Shoulder) ตกแต่งด้วยลวดลายต่าง ๆ ดังนี้

แบบที่ 1 เทคนิคเดี่ยว ได้แก่ ลายกดประทับ ลายขูดขีด ลายเชือกทาบ เซาะร่องนอก จีบนอกเขียนลายด้วยน้ำดินสีส้ม สีแดง สีขาวนวล และสีน้ำตาล เคลือบน้ำดินสีส้มและสีน้ำตาลนอก

แบบที่ 2 เทคนิคผสม ได้แก่ เซาะร่องและลายกดประทับนอก เซาะร่องและเคลือบน้ำดินสีส้มนอก ลายขูดขีดนอกและเซาะร่อง ลายขูดขีดและเคลือบน้ำดินสีส้มด้านนอก ลายขูดขีดด้านนอกและชุบน้ำดินสีขาวด้านใน ลายขูดขีดและรมควันดำใน ขัดมันนอกและเขียนลายดำ ลายกดประทับและเคลือบน้ำดินสีส้มนอก

4. ลำตัวภาชนะ (Body) เป็นชิ้นส่วนของภาชนะที่พบมากที่สุด มีทั้งแบบเรียบและตกแต่งลวดลาย ลวดลายการตกแต่งที่พบบนนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 8 กลุ่ม ดังต่อไปนี้

แบบที่ 1 ลายขูดขีด พบทั้งเทคนิคเดี่ยวและเทคนิคผสม คือ ขูดขีดทั้งสองด้านของภาชนะ ขูดขีดลายเส้นตรงด้านนอก ขูดขีดเส้นขวาง ขูดขีดลายคลื่น ลายเส้นขวาง ขูดขีด 1-4 เส้น ขูดขีดลายกากบาท ขูดขีดรูปสามเหลี่ยมและเซาะร่องนอก ขูดขีดรูปสามเหลี่ยม เซาะร่องและทาน้ำดินสีส้มบนลาย ขูดขีดลายสามเหลี่ยมและเคลือบน้ำดินสีส้มบนลายขูดขีด ขูดขีด เซาะร่องและทาน้ำดินสีส้มทับ ขูดขีดเป็นลายเส้นก่อนทาน้ำดินสีส้มทั้งด้านในและด้านนอก ขูดขีดเป็นเส้นและกดประทับลายจุดประเป็นเส้นสามเหลี่ยม ขูดขีดผสมกดประทับ ลายเส้นโค้ง ลายขูดขีดลายเส้น

ลายใบไม้มีวนและขัดมันในนอก ชูดิจดลายสามเหลี่ยมผสมกับชูดิจเส้น โคงคล้ายเกือกม้าและเคลือบน้ำดินสีส้ม ลายเซาร่อง 1-5 เส้น

แบบที่ 2 ลายประทับ พบลวดลายที่หลากหลายมากพบทั้งเทคนิคเดี่ยวและเทคนิคผสม คือ ลายติ่ม ลายเชือกทาบ ลายเชือกทาบลงบนสันนูน การกดประทับด้วยมือ โดยนำชิ้นส่วนมาปะติด และบิดเป็นคลื่น การปั้นแปะและกดประทับด้วยมือและไม้ การจิบหยักบนสันไหล่ โดยใช้นิ้วมือกด การกดประทับขอบปากในเป็นเส้น โคงสั้น ๆ ลายซี่ฟันเฟือง (Rouletted technique) การกดประทับเป็นช่องสั้น ๆ ลายซี่ฟันเฟือง (Rouletted technique) มีร่องรอยการทาน้ำดินสีส้มทับบนลายกดประทับลายซี่ฟันเฟือง (Rouletted technique) ผสมการเซาร่องและเคลือบน้ำดินบนลาย การกดประทับลายสามเหลี่ยมผสมลายสี่เหลี่ยม การกดประทับลายสามเหลี่ยมเป็นเส้นตั้ง การกดประทับด้วยไม้หรือของแข็งรูปสามเหลี่ยมและจิบหยักนอก การกดประทับลายสามเหลี่ยม โดยไม้ปลายเหลี่ยม 1 เส้นและการเซาร่อง การการกดประทับลายสามเหลี่ยม ดอกไม้ผสมเซาร่องด้านใน การกดประทับรูปสามเหลี่ยมพื้นปลา 1 เส้น การกดประทับลายจุดเป็นรูปสามเหลี่ยม การกดประทับรูปสามเหลี่ยมพื้นปลาด้วยไม้รูปสามเหลี่ยมและเขียนลายเส้นด้วยน้ำดินสีส้ม การกดประทับผสมชูดิจดลายสามเหลี่ยมและลายชูดิจเส้น โคง การกดประทับเป็นช่องหยักด้านนอกผสมการทำจิบหยักที่ขอบปากด้านในและเคลือบน้ำดินสีส้มแดงทับ การกดประทับลายวงกลมซ้อนกัน 2 วงผสมการทำน้ำดินสีแดงนอก การกดประทับลายจุดและลายดอกพิกุลผสมกับจิดรูปทรงสามเหลี่ยม ลายดอกไม้ ลาย ใบไม้และเซาร่อง การกดประทับลายโคงเล็ก ๆ ด้านใน โดยใช้ปลายเล็บจิก เกิดเป็นลายกดรูปโคงเล็ก ๆ

แบบที่ 3 ลายเขียนสีด้วยน้ำดินสีแดง พบทั้งเขียนลายด้วยน้ำดินสีแดงผสมเซาร่อง เขียนลายด้วยน้ำดินสีแดงบนน้ำดินสีส้มนวล การเขียนลายด้วยน้ำดินสีแดง การเขียนลายเส้นด้วยน้ำดินสีแดงด้านในและเคลือบน้ำดินสีแดงที่ขอบปาก การเขียนลายเส้นด้วยน้ำดินสีแดง 1 เส้นและเคลือบน้ำดินสีแดงที่ขอบปาก การเขียนลายเส้นด้วยน้ำดินสีแดงแนวตั้งด้านในและแนวขวางด้านนอก

แบบที่ 4 ลายเขียนสีด้วยน้ำดินสีแดงสลับขาว โดยเขียนลายด้วยน้ำดินสีแดง 2-3 เส้น สลับกับน้ำดินสีขาว 2-3 เส้น

แบบที่ 5 ลายเขียนสีด้วยน้ำดินสีขาว ขาวนวล เขียนลายบนผิวภาชนะขัดมันและบนน้ำเคลือบ พบทั้งการเขียนลายสีขาวนวลบนน้ำดินสีส้มและขัดมันนอก เขียนลายเส้นด้วยสีขาวนวลและขัดมันส้มแดง ดำ เขียนลายด้วยน้ำดินสีขาวนวลบนน้ำดินสีส้ม เขียนลายด้วยน้ำดินสีขาวนวลและดำบนพื้นสีแดง รูปดอกไม้และรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด เขียนลายด้วยสีขาวนวล สีแดง สีส้มแดงบนน้ำดินสีส้มนวลลายหยู้อี ลายก้านขด ลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด เขียนลายสีขาวนวล บนน้ำ

ดินสีแดงเป็นลวดลายเส้นโค้ง วงกลม สีเหลืองและลายเส้น เขียนลายสีขาวนวลและส้ม ลายดอกไม้บนน้ำเคลือบสีส้มและขัดมัน และการเขียนลายด้วยสีขาวบนน้ำเคลือบสีน้ำตาลส้ม

แบบที่ 6 ลายเขียนสีด้วยน้ำดินสีน้ำตาล สีดำ โดยการเขียนลายเส้นสีน้ำตาลได้น้ำเคลือบสีแดง เขียนลายแบบหริภุญไชย ด้วยสีน้ำตาลดำ สีส้ม สีขาวนวล ลายสามเหลี่ยม ลายดอกไม้ลายหยู่อ การเขียนลายเส้นสีน้ำตาลบนน้ำดินสีขาวนวล การเขียนลายเป็นเส้นแถบด้วยน้ำดินสีน้ำตาลส้ม เขียนลายสีดำบนน้ำดินสีขาวนวล ขัดมันและทาน้ำดินสีแดง และเขียนลายสีดำบนน้ำดินสีส้มบนผิวขัดมัน

แบบที่ 7 การเคลือบน้ำดินสีแดง สีขาว และสีน้ำตาล พบการเคลือบทั้งใบ หรือยกเว้นขอบปาก คือ ทาน้ำดินสีแดงที่ขอบปาก การเคลือบน้ำดินสีแดงและเซาะร่องนอก การเคลือบน้ำดินสีแดงที่ขอบปากด้านในและนอกจิบรอยหยักที่ขอบปาก การเคลือบน้ำดินสีแดงและสีน้ำตาลนอกเคลือบน้ำดินสีขาวด้านในและเซาะร่องด้านนอก เคลือบน้ำดินสีขาวด้านในและด้านนอก เคลือบน้ำดินสีขาวด้านนอกยกเว้นขอบปากและขัดมันด้านนอก เคลือบน้ำดินสีขาวนวลและสีแดง ด้านในรมควันดำและขัดมันนอก เคลือบน้ำดินสีน้ำตาลที่ขอบปาก ทาน้ำดินสีน้ำตาลที่ขอบปากผสมการชุบขีด และเคลือบน้ำดินสีน้ำตาลนอก รมควันดำใน

แบบที่ 8 การขัดมันและรมควัน พบทั้งขัดมันด้านนอกและด้านใน ผสมเซาะร่องและรมควัน

5. ก้นภาชนะ (Bottom) พบทั้งก้นมีเชิงและก้นไม่มีเชิง

6. ฐานภาชนะ (Stand) พบทั้งฐานมีเชิงเรียบ และฐานมีเชิงประเทมมีสัน 2 ชั้นผสมเทคนิคเคลือบน้ำดิน (Slip) และฐานไม่มีเชิงเรียบ และตกแต่งด้วยการเจาะรูและเซาะร่องนอก

รูปแบบภาชนะ เป็นการสันนิษฐานจากชิ้นส่วนภาชนะที่เหลืออยู่ โดยสามารถสันนิษฐานได้หลายรูปทรง ดังนี้คือ ประเภทหม้อ ลักษณะเด่นของภาชนะที่พบในวัฒนธรรมนี้คือ ภาชนะหม้อมีสัน พบทั้งมีสันไม่ค่อยชัดเจน สันเป็นเส้นนูนเล็ก ๆ สันแหลมเล็ก สันเป็นมุมป้าน สันแหลมมากและสันตกแต่งลวดลาย หม้อก้นกลมขนาดใหญ่ ประเภทขามก้นตื้น เรียบและตกแต่งลวดลาย ประเภทจาน จานมีเชิงเตี้ย และไม่มีเชิง ประเภทคนโทเนื้อละเอียดสีแดง ประเภทไห ไหคอสูง ฐานภาชนะ ประเภทตะคันแบบเรียบและปากจิบ ประเภทอ่างขนาดใหญ่ ประเภทภาชนะมีพวย พวยกา ประเภทจุกและฝาภาชนะ โดยมี 2 แบบคือ ฝาเรียบ มียอดเป็นปุ่มมนหรือแหลม และมียอดแหลมสูง ตกแต่งด้วยลายเส้นนูน

เทคนิคในการผลิตภาชนะที่พบในแหล่งโบราณคดีนี้ ส่วนใหญ่จะพบทั้งขึ้นรูปด้วยมือและแป้นหมุน เนื่องจากพบร่องรอยนิ้วมือกดและลายเส้นขวาง ซึ่งเกิดจากลักษณะของการผลิต

แบบใช้เป็นหมูน เป็นการแสดงให้เห็นถึงเทคนิคการผลิตแบบดั้งเดิมและพัฒนาการในการผลิตของท้องถิ่น แสดงให้เห็นเทคนิคในวัฒนธรรมหริภุญไชย ที่สืบทอดเนื่องไปยังวัฒนธรรมล้านนา

การศึกษาเนื้อของภาชนะ พบว่ามีทั้งหยาบมาก หยาบ ค่อนข้างละเอียด จนถึงละเอียด ความแกร่งพบทั้งเนื้อแกร่งแน่น เนื้อไม่แน่นร่วน มีส่วนผสมของทรายหลากหลายขนาด บางชิ้นทรายขนาดเดียวกัน และบางชิ้นมีความแตกต่าง มีผลทำให้เนื้อหยาบ ไม่ค่อยแน่น แต่ถ้าเป็นการผสมทรายที่ขนาดใกล้เคียงกัน เนื้อจะแกร่งแน่น ไม่เปราะ ส่วนฟางข้าวหรือกลบ ปรากฏเป็นรูพรอยลักษณะเส้นยาว ๆ หากเป็นฟางข้าว แต่ถ้าเป็นกลบ จะมีลักษณะเป็นเม็ดเหมือนเม็ดข้าวหรือกลบอย่างชัดเจน นอกจากนั้น เม็ดอิฐที่พบก็มีลักษณะเช่นเดียวกับทรายคือ มีหลากหลายขนาด ทั้งเม็ดใหญ่ เม็ดกลาง เม็ดเล็ก ทั้งผสมอิฐที่ขนาดใกล้เคียงกันหรือหลากหลายขนาด ส่งผลให้เนื้อของภาชนะแน่นหรือเปราะเช่นเดียวกัน

สีของภาชนะมีหลากหลาย แต่สีหลัก ๆ ของภาชนะดินเผาที่ปรากฏคือ สีส้ม สีดำ สีเทานอกนั้นที่ปรากฏความแตกต่างของสี เนื่องจากการเผาที่ไม่สามารถควบคุมอุณหภูมิที่สม่ำเสมอได้ รวมทั้งดินที่นำมาทำภาชนะนั้น มีองค์ประกอบของแร่ ทรายและGrog เช่น เศษอิฐ ก้อนดินเผา กลบและฟางข้าว ที่นำมาผสมในอัตราส่วนที่ต่างต่างกัน จึงทำให้สีที่ออกมามีความหลากหลาย

การวิเคราะห์ภาชนะดินเผา

จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน สามารถจัดกลุ่มหลักฐานออกเป็น 2 กลุ่มดังนี้

กลุ่ม 1 หลักฐานจากชั้นดินถม ในชั้นเตรียมฐานรากของเจดีย์ ปรากฏในชั้นดินทับถมที่ 4 หรือในชั้นดินสมมุติที่ 4-7 และร่องรอยผิวดินที่ 1 ชั้นดินสมมุติที่ 3

กลุ่ม 2 หลักฐานจากชั้นวัฒนธรรมก่อนการสร้างเจดีย์ ปรากฏในชั้นดินทับถมที่ 5 หรือในชั้นดินสมมุติที่ 8-20 พบร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์และหลุมเสา สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นที่อยู่อาศัย

กลุ่ม 1 หลักฐานจากชั้นดินถม ในชั้นเตรียมฐานรากของเจดีย์

หลักฐานที่พบจากชั้นดินถมนี้ แม้จะไม่สามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์ เพื่อการกำหนดอายุในการสร้างเจดีย์เชียงยันได้ เพราะมีการพบหลักฐานปะปนกันได้แก่ ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย ภาชนะในวัฒนธรรมล้านนา และเครื่องถ้วยจีนในสมัยราชวงศ์ซ่ง แต่ก็เห็นร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ หลักฐานที่พบเมื่อนำมาเปรียบเทียบและวิเคราะห์ในเบื้องต้น ยกตัวอย่างดังนี้

1. ประติมากรรมดินเผา สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรูปเทวดา พบในชั้นดินสมมุติที่ 3 ร่องรอยผิวดินสี 1 หรือชั้นดินทับถมที่ 3a มีรอยคราบปูนติดเล็กน้อย ลักษณะเป็นรูปบุคคลยกพระหัตถ์ด้านซ้าย สันนิษฐานว่าหัตถ์ขวาหากไม่หักหายไป น่าจะยกหัตถ์ขวาขึ้นเหมือนหัตถ์ซ้าย นุ่งผ้าซีกชายพกเป็นแผ่นโค้งขนาดใหญ่ พระอุระมีลักษณะคล้ายสร้อยพระศอและทับทรวง พระพักตร์หักหายไป¹¹

ภาพที่ 193 ประติมากรรมดินเผาประดับอาคาร : เจดีย์เชียงยัน : 2548

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราเนนา)

ภาพที่ 194 ประติมากรรมดินเผา : วัดมหาวัน

“ภาพประติมากรรมดินเผา, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

จากการศึกษาพบว่า ประติมากรรมดินเผาขนาดเล็กนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับโบราณวัตถุพบที่วัดมหาวัน จังหวัดลำพูน ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย คือ พระสิกขี เลขทะเบียน 92/18 โดยได้อธิบายว่า พระสิกขีเป็นพระเครื่องประเภทหนึ่ง แต่ในทางประวัติศาสตร์ศิลปะ “พระสิกขี” หมายถึงชิ้นส่วนประติมากรรมรูปบุคคลที่ใช้ประดับสถูปที่ครอบหุ้มพระพุทธรูป ในทำนองทวารบาลเฝ้าศาสนสถาน สำหรับการตั้งชื่อพระสิกขี เนื่องจากยึดเอาชื่อพระสิกขีพุทธปฏิมา ที่ตำนานระบุว่าพระพุทธรูปที่สร้างในสมัยพระนางจามเทวี¹²

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 45.

¹² กรมศิลปากร, สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม, 2548), 94.

สำหรับรูปประติมากรรมดินเผาที่เชียงยืนนี้ เมื่อพิจารณาถึงการประดับสถาปัตยกรรมที่เจดีย์เชียงยืน ไม่พบว่ามี การตกแต่งด้วยประติมากรรมประเภทนี้ แต่อย่างไรก็ดี ลักษณะการแต่งกายมีความคล้ายคลึงกับ โบราณวัตถุ ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ดังนั้น ประติมากรรมดินเผา นี้ ก็น่าจะจัดอยู่ในช่วงสมัยใกล้เคียงกัน และจากร่องรอยคราบปูนเล็กน้อยที่ติดอยู่ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นประติมากรรมที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรมมากกว่าเป็นพระเครื่อง

2. ข้อพระบาท พบในชั้นดินสมมุติที่ 4 หรือชั้นดินทับถมที่ 4 เป็นชิ้นส่วนดินเผา คล้ายข้อพระบาท สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นส่วนข้อพระบาทของพระพุทธรูป วางอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม ด้านหลังเรียบ โดยมีลักษณะปลายพระบาทหักหายไป น่าจะเป็นพระพุทธรูปที่ใช้ประดับอาคารหรือสถาปัตยกรรม¹³ แต่เมื่อพิจารณาถึงประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรมที่เจดีย์เชียงยืน ไม่พบว่ามี การตกแต่งด้วยประติมากรรมประเภทนี้

ภาพที่ 195 ข้อพระบาทดินเผา : เจดีย์เชียงยืน : 2548

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยืน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราณา)

3. ชิ้นส่วนดินเผาลายใบไม้ พบในชั้นดินสมมุติที่ 3 หรือชั้นดินทับถมที่ 3a ลักษณะแบน มีการขีดเป็นเส้นลาย ตามลายขีมีคราบปูนเล็กน้อย¹⁴ น่าจะเป็นชิ้นส่วนประดับสถาปัตยกรรม แต่เมื่อพิจารณาถึงประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรมที่เจดีย์เชียงยืน ไม่พบว่ามี การตกแต่งด้วยประติมากรรมประเภทนี้

¹³ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยืน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราณา)

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 48.

ภาพที่ 196 ชิ้นส่วนดินเผาตายใบไม้ : เจดีย์เชียงยัน : 2548

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราเนนา)

แต่จากการศึกษาพบว่า ชิ้นส่วนดินเผาตายใบไม้ พบที่เจดีย์เชียงยัน มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับชิ้นส่วนสลักลวดลายใบไม้หินทราย พบที่ภู่วัง บริเวณจังหวัดลำพูน ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เลขทะเบียน 47/18 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 เป็นชิ้นส่วนตกแต่งสถาปัตยกรรมของซุ้มจระนำ (ซุ้มพระพุทธรูป) ที่ใช้ประดับองค์สถูป¹⁵ และเมื่อนำมาเทียบกับชิ้นส่วนประดับสถาปัตยกรรมปูนปั้น ที่ซุ้มจระนำเจดีย์ภู่วัง วัดจามเทวี พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกันคือ กลีบใบก่อนข้างตูม ตวัดใบแบบเปลวเพลิงก่อนข้างกลม

ภาพที่ 197 ชิ้นส่วนสลักลวดลายใบไม้หินทราย

“ชิ้นส่วนสลักลวดลายใบไม้หินทราย, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

ภาพที่ 198 ปลายซุ้มจระนำเจดีย์ภู่วัง ด้านทิศตะวันออก วัดจามเทวี

¹⁵ สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, กรมศิลปากร, โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม, 2548), 84.

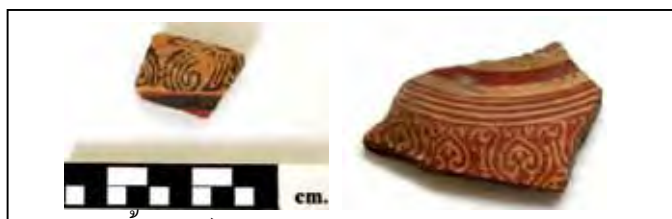
แต่อย่างไรก็ดี หลักฐานทั้ง 3 ชิ้นดังที่ได้กล่าวมา แม้จะไม่พบว่าใช้ประดับสถาปัตยกรรมที่เจดีย์เชียงยัน แต่ก็สันนิษฐานว่า ชิ้นส่วนดินเผาหลายใบไม้ที่พบ น่าจะใช้ประดับสถาปัตยกรรม ที่บริเวณซุ้มจรนมา เหมือนกับที่เจดีย์กุฎี วัดจามเทวี

4. คนโทหริภุญไชย มีลักษณะเป็นคนโทเนื้อบางละเอียดมีทั้งเนื้อสีแดงและสีดำ ปากคนโทแคบยาวตกแต่งด้วยการเคลือบน้ำดินหรือเขียนลายเส้นเท่านั้น ส่วนใหญ่มักจะตกแต่งลวดลายบริเวณลำตัวคนโท ด้วยการเขียนลายด้วยน้ำดินสีแดง สีขาวนวล สีดำ สีน้ำตาล หรือเคลือบน้ำดินสีส้ม สีขาวนวล รวมทั้งขัดมันและรมควัน

ลวดลายบริเวณลำตัวคนโท มีสามลายที่น่าสนใจคือ ลายกลีบบัว ลายหยู้อีและลายดอกไม้ ลายกลีบบัวเขียนลายด้วยน้ำดินสีน้ำตาลบนน้ำเคลือบสีขาวนวล ส่วนลายหยู้อีเขียนด้วยน้ำดินสีน้ำตาลและสีขาวนวล ลายหยู้อีน่าจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน¹⁶ เนื่องจากปรากฏในภาชนะดินเผาของจีนและเป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงความสมปรารถนาในทุกสิ่งที่ต้องการ ความมั่งคั่งร่ำรวย และเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าและพระธรรมของพระพุทธเจ้า โดยลวดลายหยู้อีปรากฏเป็นลวดลายคนโทที่พบที่เวียงมโนด้วยเช่นกัน และลายคล้ายดอกไม้ เขียนลายด้วยน้ำดินสีขาวนวล เนื้อภาชนะทั้งหมดมีลักษณะละเอียด สีแดงส้ม ซึ่งเป็นลักษณะของภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย

ภาพที่ 199 ลำตัวคนโทลายกลีบบัว : เจดีย์เชียงยัน : 2548

ภาพที่ 200 ลำตัวคนโทลายหยู้อี : เจดีย์เชียงยัน : 2548

¹⁶ อิทธิพลศิลปะจีน นอกจากจะปรากฏเป็นลวดลายที่ภาชนะดินเผาแล้ว ยังปรากฏเป็นลวดลายบัวคอเสื้อที่ประดับเสาดัดกับผนังของเจดีย์เชียงยัน ที่คลี่คลายมาจากลวดลายบนเสาดัดกับผนังในสถาปัตยกรรมพม่าแบบพุกาม โดยนำลวดลายของศิลปะจีนเข้ามาประยุกต์เพิ่มเติม ดูเพิ่มเติมใน หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะพม่าแบบพุกามกับศิลปะอยุธยาตอนต้น : องค์ประกอบของเครื่องประดับทางสถาปัตยกรรมบางประเภท” ใน ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : คำนสุทธาการพิมพ์, 2537), 262.

ภาพที่ 201 ลำตัวคนโทลายดอกไม้ : เจดีย์เชียงยัน : 2548

นอกจากนั้น ลำตัวคนโทยังมีการตกแต่งด้วยลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายสีเหลี่ยมข้าวหลามตัด ลายดอกไม้สีแสด ลายดอกไม้เส้นโค้ง ลายเส้นตรงและลายเส้นโค้ง โดยเขียนด้วยน้ำดินสีดำและสีขาว

ภาพที่ 202 ชิ้นส่วนคนโท เขียนลายด้วยน้ำดินสีดำและสีขาว : เจดีย์เชียงยัน : Level 6

5. หม้อบรรจุอัฐิ มีการตกแต่งด้วยการเขียนลายเส้นด้วยน้ำดินสีแดง ทั้งบริเวณลำตัวและขอบปากภาชนะ ลักษณะหม้อบรรจุอัฐิ มีลักษณะเป็นหม้อก้นกลม ปากบาน มักตกแต่งบริเวณลำตัวและปากของภาชนะ ลักษณะเนื้อค่อนข้างละเอียดถึงค่อนข้างหยาบ มีรูพรุน ไล่กลางสีเทา สีเทาอมน้ำตาล สีเทาดำ เขียนลายด้วยน้ำดินสีส้ม

ภาพที่ 203 ชิ้นส่วนลำตัวหม้อบรรจุอัฐิ เขียนลายด้วยน้ำดินสีแสด : เจดีย์เชียงยัน : Level 3

นอกจากนั้น ยังมีหม้อบรรจุอัฐิที่มีการตกแต่งขอบปากด้านในด้วยการกดประทับรูปสี่ฟันเฟือง (Rouletted technique) และเขียนน้ำดินสีแดงที่ขอบปาก เป็นรูปแบบและการตกแต่งของภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย เนื้อภาชนะค่อนข้างละเอียด แน่น สีส้ม สันนิษฐานว่ารูปแบบภาชนะน่าจะเป็นหม้อก้นกลมปากบานเช่นเดียวกัน

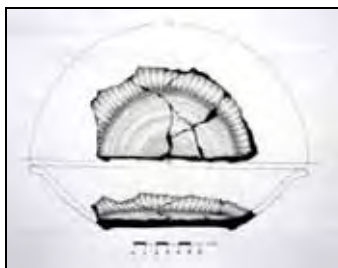
6. เจริญ มีทั้งแบบเรียบและขูดขีดลายเส้นรูปสามเหลี่ยมแล้วทาดำด้วยน้ำดินสีแดง เนื้อค่อนข้างละเอียดแน่นเกือบแกร่งถึงค่อนข้างหยาบ มีรูพรุนมาก

7. งานเคลือบ ส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์จากเตาในอาณาจักรล้านนา เช่น กลุ่มเตาพะเยา กลุ่มเตาสันกำแพง ลักษณะเนื้อของภาชนะจากกลุ่มเตาพะเยา เป็นภาชนะเนื้อแกร่งแน่นละเอียด สีน้ำตาลดำ สีเทา สีน้ำตาลอมสีเทาดำ เคลือบสีน้ำตาล สีเขียวอ่อน สีน้ำตาลและสีน้ำตาลดำ ส่วนลักษณะเนื้อของภาชนะจากกลุ่มเตาสันกำแพง เป็นภาชนะเนื้อแกร่งแน่นละเอียด สีน้ำตาลส้ม สีเทาดำ สีส้มเทา สีส้มอมแดง เคลือบสีเขียว สีน้ำตาล และสีเขียวอมน้ำตาล

ชิ้นส่วนภาชนะที่พบ ส่วนใหญ่ชำรุด แต่ชิ้นนี้สภาพกันงานค่อนข้างจะสมบูรณ์พอที่จะสันนิษฐานรูปแบบได้คือ เป็นจานมีเชิงเตี้ย เนื้อแกร่ง สีน้ำตาลอมเทา ขูดเป็นลายริ้วได้ เคลือบสีน้ำตาลเข้ม เคลือบน้ำตาลทั้งใบยกเว้นบริเวณก้นจาน

ภาพที่ 204 ชิ้นส่วนจานเนื้อแกร่ง เตาพะเยา : เจริญเชียงยืน : Level 6

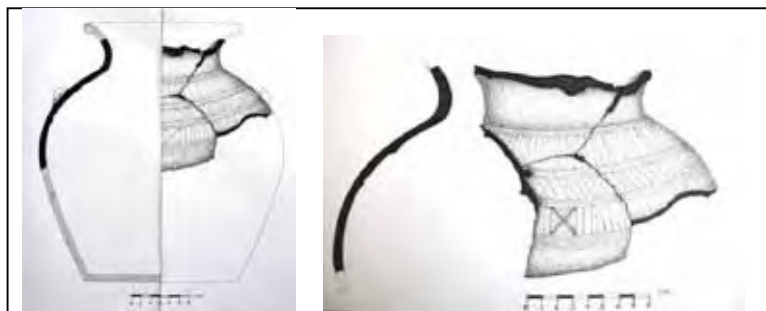

ลายเส้นที่ 32 ชิ้นส่วนจานเนื้อแกร่ง เตาพะเยา : เจริญเชียงยืน : Level 6

8. ไห ส่วนใหญ่ที่พบ เป็นไหเนื้อแกร่งขนาดใหญ่ มีทั้งไหคอสั้นและคอสูง ชิ้นส่วนไหที่พบมีหลายชิ้นที่สามารถนำมาประกอบเป็นรูปร่าง ที่พอจะสันนิษฐานรูปแบบเดิมได้ คือเป็นชิ้นส่วนไหล่ของไหคอสั้นขนาดใหญ่ ตกแต่งด้วยการขูดขีดลายได้เคลือบสีน้ำตาลเข้ม คอภาชนะด้านในเคลือบสีเขียว เนื้อภาชนะสีน้ำตาลดำ เคลือบน้ำตาล

ภาพที่ 205 ชิ้นส่วนไหเนื้อแกร่ง : เจดีย์เชียงยัน : Level 6

ลายเส้นที่ 33 ชิ้นส่วนไหเนื้อแกร่ง : เจดีย์เชียงยัน : Level 6

นอกจากนั้น ยังพบชิ้นส่วนของปากไหรวมถึงส่วนคอ ที่มีลักษณะเป็นไหคอสั้น เนื้อภาชนะส่วนใหญ่ มีทั้งเนื้อดินและเนื้อแกร่ง ไหเนื้อดิน ลักษณะเนื้อภาชนะละเอียดขัดมันสีดำทั้งภายในและภายนอก ชิ้นส่วนที่พบสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นไหที่ผลิตจากเตาในอาณาจักรล้านนาคือ กลุ่มเตาสันกำแพง ลักษณะเป็นไหเนื้อแกร่งสีน้ำตาลดำ เคลือบน้ำตาล ลักษณะปากผายโค้งเข้า สันแหลม ส่วนชิ้นส่วนภาชนะไหคอสูงที่พบ เป็นไหขนาดใหญ่ เนื้อแกร่ง สีเทาดำ มีรูพรุนเล็กน้อย เคลือบสีน้ำตาล ปากผายเรียบ

ชิ้นส่วนของไหที่พบ มีทั้งแบบเรียบ ขูดขีดลายและกดประทับ เช่น เคลือบด้วยสีดำน้ำตาลภายนอกและทาสีน้ำตาลภายใน ขูดขีดลายเส้นตรง ลายกากบาท ขีดเส้นโค้งเป็นลายคลื่น ขีดลายเส้นและรูปใบไม้มีวน กดประทับด้วยปลายไม้แหลมรูปสามเหลี่ยมผสมกับการขีดเป็นรูปเส้นโค้ง

ก้นภาชนะที่พบ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชิ้นส่วนของก้นไหขนาดใหญ่เรียบ มีทั้งแบบเรียบและการตกแต่งด้วยการเคลือบ คือเคลือบสีน้ำตาลดำ เนื้อภาชนะสีน้ำตาล สีน้ำตาลส้มอมดำ เคลือบเฉพาะด้านนอก ยกเว้นด้านในและก้นภาชนะ

ภาชนะในกลุ่มไหที่พบนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มได้แก่ กลุ่มที่ 1 กลุ่มเตาสันกำแพง เป็นชิ้นส่วนตัวภาชนะเนื้อแกร่ง เคลือบสีน้ำตาลดำเฉพาะด้านนอก สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชิ้นส่วนของไห กลุ่มที่ 2 กลุ่มเตาพะเยา เป็นชิ้นส่วนตัวภาชนะ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชิ้นส่วนไห

จีนแรกไม่เคลือบเนื้อสีเทาแกร่งจุดขีดลายคลื่น อีกชิ้นเนื้อแกร่งเคลือบสีเขียวออกเทา เคลือบเฉพาะด้านนอก จุดขีดลายเส้นโค้งและรูปสามเหลี่ยมผสมลายจุดเป็นเส้นตรง และกลุ่มที่ 3 กลุ่มเตาในอาณาจักรล้านนา สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชิ้นส่วนของไหเนื้อแกร่ง มีทั้งแบบเคลือบและไม่เคลือบ จุดขีดลายคลื่นและกดประทับรูปสามเหลี่ยม โดยชิ้นส่วนตัวไหไม่เคลือบ พบใน Level 7 จุดขีดลายขดม้วนคล้ายกับลวดลายที่พบจากการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านศรีข้อย

9. ฝาภาชนะมีจุกดินเผา เนื้อค่อนข้างละเอียด เน้น เซาะร่องที่สันฝาและด้านใน เนื้อภาชนะสีส้มน้ำตาล

10. จานหรือชามกระเบื้องลายคราม พบทั้งเตาในประเทศและต่างประเทศ ดังนี้คือ เตาต่างประเทศคือ เตาจากประเทศจีน เป็นชิ้นส่วนของชามเคลือบสีเขียว เนื้อแกร่งสีขาว พบจากการขุดค้นบริเวณเจดีย์เชียงยัน ผลิตจากกลุ่มเตาหลงเฉียน สมัยราชวงศ์หยวน ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 (ภาพที่ 129)¹⁷

ภาพที่ 206 ชามเคลือบสีเขียว : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : level 6

ชิ้นส่วนชามเคลือบสีเขียว จุดขีดลายคล้ายกลีบบัว (ภาพที่ 207 ชิ้นขวามือ) ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 พบจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน ลักษณะคล้ายคลึงกับชามเคลือบสีเขียว จุดขีดลายคล้ายกลีบบัว ปลายสมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ถึงต้นสมัยราชวงศ์หยวน

¹⁷ การวิเคราะห์เครื่องถ้วยจีนในการศึกษาครั้งนี้ เป็นการวิเคราะห์โดยคุณปริวรรต ธรรมาปริชากร ภัณฑารักษ์ประจำพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

ภาพที่ 207 ชิ้นส่วนขามเคลือบเขียว : เจดีย์เชียงยัน : Level 4

และยังพบชิ้นส่วนขาม สันนิษฐานว่าน่าจะผลิตจากเตาหลงเจียว สัมปราชวงค์หัง ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 เป็นขามเคลือบสีเขียวอ่อน เนื้อแกร่ง ตกแต่งด้วยการเซาะร่องได้เคลือบ และเครื่องถ้วยจีน สัมปราชวงค์ซิง ราวพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นเนื้อกระเบื้องสีขาว ตกแต่งด้วยการเขียนด้วยสีน้ำเงินได้เคลือบ ลายใบไม้และลายพันธุ์พฤกษา

นอกนั้นก็น่าจะเป็นผลิตภัณฑ์ที่มาจากแหล่งเตาเดียวกัน ลักษณะของภาชนะที่พบเป็น ภาชนะเนื้อกระเบื้องสีขาวทาสีเขียว ทั้งเคลือบใส เคลือบสีเขียวและเคลือบสีเขียวผสมจุดขีดทั้ง ด้านในและด้านนอก สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นจานหรือชาม ทั้งยังพบเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาอื่น ๆ ในประเทศไทย ซึ่งพบหลายชิ้นด้วยกัน ส่วนใหญ่เป็นเนื้อกระเบื้อง เคลือบเขียวทั้งในและนอก สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชิ้นส่วนของขามก้นลึกและกระปุกหรือแจกัน

นอกจากนั้น ยังพบภาชนะเครื่องเคลือบเนื้อแกร่งจากเตาอาณาจักรล้านนาด้วยเช่นกัน สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากเตาหลงพบ 2 ชิ้น ชิ้นแรก มีลักษณะเนื้อสีน้ำตาลส้ม เคลือบเฉพาะด้าน ในด้วยเคลือบใส เขียนลายสีดำได้เคลือบ ด้านนอกไม่เคลือบ ส่วนชิ้นที่สอง เป็นชิ้นส่วนถ้วยหรือ ชาม ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีดำได้เคลือบทั้งสองด้าน

ภาพที่ 208 ชิ้นส่วนขาม เขียนลายสีดำได้เคลือบ : เจดีย์เชียงยัน : Level 3

ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งที่น่าสนใจชิ้นหนึ่ง คือ ภาชนะเนื้อแกร่งสีน้ำตาล ปรากฏลายชุดจิตรูปดอกไม้มีววน เส้นไม่ลึก บาง มีลักษณะคล้ายกับพบที่บ้านศรีข้อย โดยมีลักษณะ ลายที่คล้ายคลึงกันมาก สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชิ้นส่วนไหเนื้อแกร่ง ไม่เคลือบ จากเตาในอาณาจักร ล้านนา

ภาพที่ 209 ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งลายขูดขีด : เจดีย์เชียงยืน : Level 6

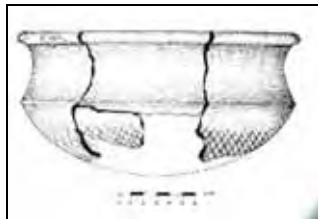
ลายเส้นที่ 34 ชิ้นส่วนภาชนะลายขูดขีด จากการสำรวจบ้านศรีข้อย

ที่มา : กองโบราณคดี, กรมศิลปากร, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี บ้านศรีข้อย ตำบลต้นธง อำเภอมือง จังหวัดลำพูน,” (โครงการ โบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ) รายงานทางวิชาการฉบับที่ 9 (ลพ.30-0007) ปีงบประมาณ 2530 (ม.ป.ท., 2530).(อัดสำเนา)

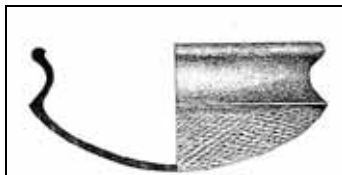
กลุ่ม 2 หลักฐานจากชั้นวัฒนธรรม ก่อนการสร้างเจดีย์

หลักฐานที่พบในกลุ่มที่ 2 นั้น เป็นหลักฐานที่ปรากฏในชั้นวัฒนธรรม เนื่องด้วยเป็นชั้นที่พบร่องรอยของการอยู่อาศัยก่อนการสร้างเจดีย์ นอกจากนั้นยังได้พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์หลายประเภท และเศษถ่านกระจายอยู่ทั่วไป ในชั้นดินสมมุติที่ 13-18 หรือชั้นดินทับถมที่ 5 จากหลักฐานที่พบสามารถอธิบายถึงลักษณะของวัฒนธรรมหริภุญไชยได้ โดยยกตัวอย่างดังนี้

1. ภาชนะรูปแบบเกือบสมบูรณ์ที่พบ คือ หม้อมีสัน สีดำ พบในชั้นดินสมมุติที่ 14 หรือชั้นดินทับถมที่ 5 ปากผายออก ตกแต่งด้วยลายเส้นที่กั้นภาชนะ เนื้อค่อนข้างหยาบ สีน้ำตาลดำ เป็นหม้อมีสันขนาดใหญ่ เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 23.5 เซนติเมตร มีลักษณะคล้ายคลึงกับหม้อมีสัน พบจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่ศาลากลางจังหวัดลำพูน มากกว่าหม้อมีสันที่ได้จากการขุดค้นที่วัดพระธาตุหริภุญชัย

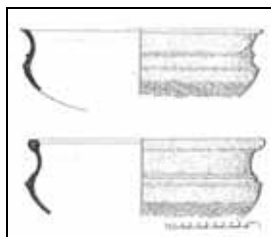

ลายเส้นที่ 35 หม้อมีสัน : เจดีย์เชียงยัน : Level 14

ลายเส้นที่ 36 หม้อมีสัน : ศาลากลางจังหวัดลำพูน : 2528

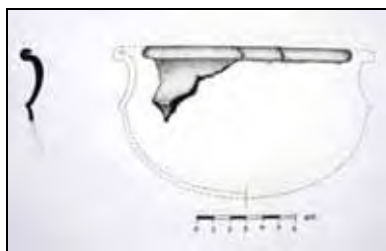
ที่มา : Borvornvate Rungrujee. “Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares” in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand. December 1-12, 1985. (Bangkok : SPAFA Co-Ordinating Unit, 1985), 404.

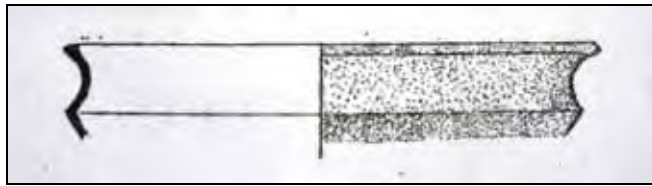
ลายเส้นที่ 37 หม้อมีสัน : วัดพระธาตุหริภุญชัย : 2536

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), ภาพลายเส้น 18.

2. หม้อมีสัน สีดำ ขนาดเล็ก พบในระดับสมมุติที่ 16 ปากผายออก เรียบ เนื้อค่อนข้างละเอียด สีดำ เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 16.8 เซนติเมตร มีลักษณะคล้ายคลึงกับหม้อมีสัน พบจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่วัดพระธาตุหริภุญชัย โดยมีสันที่ยื่นออกมาค่อนข้างแหลมเหมือนกัน

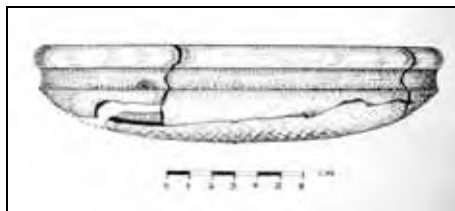
ลายเส้นที่ 38 หม้อมีสันสีดำ ขนาดเล็ก : เจดีย์เชียงยัน : Level 16

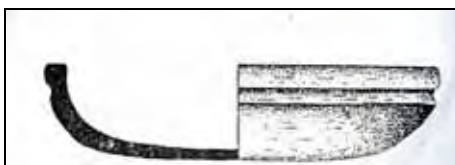
ลายเส้นที่ 39 หม้อมีสัน : วัดพระธาตุหริภุญชัย

ที่มา : ผาสุข อินทรารุช และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), ภาพลายเส้น 18.

3. ขามมีสัน ปากกว้างก้นตื้น สีส้ม พบในชั้นดินสมมุติที่ 16 หรือชั้นดินทับถมที่ 5 ตกแต่งด้วยลายกดประทับที่ก้นภาชนะ เนื้อค่อนข้างหยาบ มีเม็ดแร่ปน เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 19 เซนติเมตร และเมื่อนำมาเทียบเคียงกับขาม ได้จากการขุดค้นที่ศาลากลางจังหวัดลำพูน พบว่ามีรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน

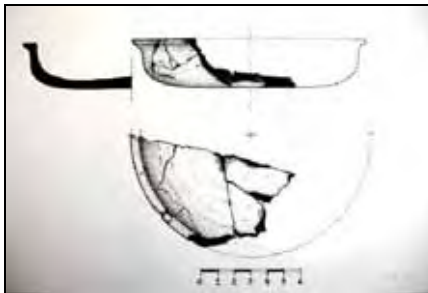
ลายเส้นที่ 40 ขามมีสัน : เจดีย์เชียงยัน : Level 16

ลายเส้นที่ 41 ขามมีสัน จากการขุดค้นศาลากลางจังหวัดลำพูน: 2528

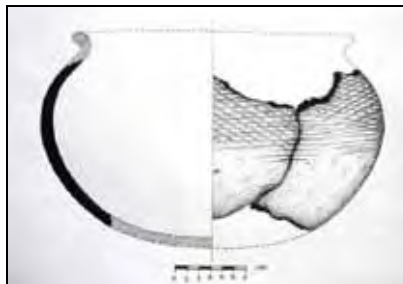
ที่มา : Borvornvate Rungrujee. “Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares” in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand. December 1-12, 1985. (Bangkok : SPAFA Co-Ordinating Unit, 1985), 402.

4. ขามปากกว้างก้นตื้น ปากผายออก สันตรง เรียบ สีส้มนวล พบในชั้นดินสมมุติที่ 23 หรือชั้นดินทับถมที่ 6 เนื้อค่อนข้างละเอียดผสมเม็ดทรายหลายขนาด ไล่กลางสีเทาดำตลอดทั้งใบ เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 15 เซนติเมตร

ลายเส้นที่ 42 ขามปากกว้าง : เจดีย์เชียงยัน : Level 23

5. หม้อก้นกลม ชิ้นส่วนของหม้อที่เหลืออยู่ สามารถนำมาสันนิษฐานรูปทรงที่สมบูรณ์ได้ เป็นหม้อก้นกลมขนาดใหญ่ ตกแต่งด้วยการกดประทับบริเวณลำตัวภาชนะ เนื้อค่อนข้างหยาบสีส้มอ่อน ใต้กลางสีเทาเข้ม น่าจะใช้เป็นภาชนะในการประกอบอาหาร

ลายเส้นที่ 43 หม้อก้นกลม : เจดีย์เชียงยัน : Level 19

6. คนโทหรืออุชเชย ส่วนใหญ่เป็นคนโทเนื้อละเอียดสีแดง ความหนาประมาณ 0.3 เซนติเมตร ชิ้นส่วนที่พบส่วนใหญ่เป็นบริเวณปากคนโท มักจะมีลักษณะปากแคบยาว ตกแต่งด้วยการเคลือบน้ำดิน หรืออาจเขียนลวดลายประดับ ส่วนตัวคนโทที่พบมักเป็นส่วนที่ตกแต่งด้วยการเขียนลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายเส้นตรง ลายเส้นโค้ง ลายดอกไม้ เช่น ดอกบัว ลายเรขาคณิตเช่น สีเหลี่ยม วงกลม เป็นต้น

ปากคนโทสีน้ำตาล ที่พบในชั้นดินสมมุติที่ 8 หรือชั้นดินทับถมที่ 5 ที่เจดีย์เชียงยัน มีลักษณะที่น่าสนใจคือ เนื้อดินละเอียดสีน้ำตาลส้ม เขียนลายดอกบัวด้วยสีน้ำตาล บนน้ำดินสีเหลืองนวล และเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับคนโทดินเผา พบที่เวียงมโน เนื้อสีแดงละเอียด เขียนลายดอกบัวบริเวณลำตัวด้วยน้ำดินสีน้ำตาล บนเคลือบน้ำดินสีเหลืองนวล และ โบราณวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นคนโทเนื้อละเอียดสีส้ม บริเวณคอคนโท เขียนลายด้วยน้ำดินสีน้ำตาล บนน้ำเคลือบสีเหลืองนวล ลักษณะลวดลายคล้ายกับลายดอกบัวหรือลายดอกไม้

เมื่อพิจารณาลวดลายบนคนโทจากทั้งสามแห่งนี้ พบว่าเป็นลายที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันทั้งสามแห่ง จากเทคนิคและลวดลายที่ปรากฏบนคนโท สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเทคนิคและลวดลายที่อยู่ในช่วงวัฒนธรรมล้านนาและสืบต่อมาจากวัฒนธรรมหริภุญไชย

ภาพที่ 210 ปากคนโท ลายดอกบัว : เจดีย์เชียงยัน : Level 8

ภาพที่ 211 ลำตัวคนโท ลายดอกบัว จากการสำรวจเวียงมโน

“ภาพลำตัวคนโท, พ.ศ.2551,” จัดแสดงในศูนย์ศึกษาเครื่องปั้นดินเผาภาคเหนือ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ภาพที่ 212 ส่วนคอคนโท ลายดอกบัว จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

“ภาพลำตัวคนโท, พ.ศ.2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

7. หม้อบรรจุอัฐิ เขียนลายด้วยน้ำดินสีแดงและชุคจีดลายเส้นรูปสามเหลี่ยม มีการตกแต่งทั้งบริเวณลำตัวและปากภาชนะ ลักษณะเนื้อภาชนะหยาบ มีรูพรุน บางชิ้นผสมเม็ดทราย เนื้อสีส้มνωล เป็นลักษณะของภาชนะสมัยหริภุญไชย

8. หม้อก้นกลม แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกกดประทับลายเชือกทาบบริเวณลำตัวและก้นภาชนะ และกลุ่มที่สองเขียนลายด้วยน้ำดินสีขาวและแดง บริเวณไหล่และลำตัวภาชนะ 2-3

เส้น หม้อก้นกลมที่ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ มักเป็นหม้อที่มีขนาดใหญ่ ส่วนหม้อก้นกลมที่ตกแต่งด้วยการเขียนลายด้วยน้ำดินสีแดง มีขนาดปานกลางไม่ใหญ่และไม่เล็ก

กลุ่มแรก กดประทับลายเชือกทาบบริเวณลำตัวและก้นภาชนะ การเซาะร่องผสมกับการกดประทับ ลักษณะเนื้อภาชนะค่อนข้างหยาบถึงหยาบมาก มีรูพรุน ผสมเม็ดทราย สีส้มอ่อน บางชิ้นสีผิวไม่สม่ำเสมอ ใต้กลางสีเทาดำ สีเทาน้ำตาล พบตั้งแต่ระดับสมมุติที่ 9-18

กลุ่มที่สอง เขียนลายด้วยน้ำดินสีขาวสลับสีแดง บริเวณไหล่และลำตัวภาชนะ 2-3 เส้น ลักษณะเนื้อภาชนะค่อนข้างหยาบถึงหยาบมาก มีรูพรุน สีส้ม สีส้มปนเทา บางชิ้นใต้กลางสีเทา และสีเทาดำ พบตั้งแต่ระดับสมมุติที่ 12-16

ภาพที่ 213 ชิ้นส่วนภาชนะเนื้อดิน เขียนลายด้วยน้ำดินสีขาวสลับสีแดง : เจดีย์เชียงยัน : Level 15

9. หม้อมีสันส่วนใหญ่ที่พบนั้น ลักษณะสันมีทั้งที่เป็นสันไม่ค่อยชัดเจน สันนูนเล็ก ๆ สันแหลม ทั้งแหลมมากและแหลมเล็ก และสันที่ตกแต่งลวดลาย มีทั้งการทำสัน 1 เส้น และ 2 เส้น ได้ขอบปาก พบตั้งแต่ระดับสมมุติที่ 12-24 โดยชิ้นที่พบบางชิ้น สามารถนำมาสันนิษฐานรูปทรงดั้งเดิมได้ เช่น ชิ้นส่วนหม้อมีสันใบนี้ สันนูนไม่ค่อยชัดเจนนัก แต่ที่น่าสนใจคือ ตกแต่งด้วยการกดประทับบริเวณสัน ลักษณะเนื้อหยาบ สีดำ สีผิวไม่ค่อยสม่ำเสมอ มีรูพรุน เนื้อไม่แน่น ผสมทราย และเม็ดอิฐหลายขนาด เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 25 เซนติเมตร

ลายเส้นที่ 44 หม้อมีสัน สีดำ : เจดีย์เชียงยัน : Level 15

นอกจากนั้น ยังพบชิ้นส่วนขอบปากหม้อมีสันจำนวนมาก ลักษณะของขอบปากพบทั้งปากโค้งออกและปากตรง โดยขอบปากที่ปรากฏ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นหม้อมีสันคอสั้น ลักษณะ

เนื้อภาชนะเนื้อค่อนข้างหยาบถึงหยาบมาก สีส้มและสีดำ มีรูพรุน ผสมเม็ดทรายมาก ทั้งทรายหยาบและละเอียด เส้นผ่านศูนย์กลางของภาชนะประมาณ 24-40 เซนติเมตร ส่วนการตกแต่งภาชนะ มีทั้งแบบเรียบและกดประทับบริเวณลำตัวถึงก้นภาชนะ

ภาพที่ 214 หม้อมีสันสีดำ ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ : เจดีย์เชียงยัน : Level 14

ภาพที่ 215 หม้อมีสันสีดำ เรียบ : เจดีย์เชียงยัน : Level 24

ลักษณะชิ้นส่วนของหม้อมีสันที่พบ มีบางชิ้นที่น่าสนใจ กล่าวคือเป็นชิ้นส่วนของขอบปากหม้อมีสัน ลักษณะขอบปากผายออก เป็นหม้อมีสัน 2 ชั้น เนื้อสีส้มหยาบไม่แน่น มีรูพรุน ผสมทรายและเม็ดอิฐ เส้นผ่านศูนย์กลางของภาชนะประมาณ 40 เซนติเมตร ถือได้ว่าเป็นหม้อมีสันสองชั้นที่มีขนาดใหญ่มาก

ภาพที่ 216 หม้อมีสัน 2 ชั้น สีส้ม : เจดีย์เชียงยัน : Level 24

10. ไห มีหลายประเภททั้งไหคอสูงและไหคอสั้น ส่วนใหญ่จะมีขนาดใหญ่และเคลือบน้ำดินสีส้ม พบทั้งส่วนขอบปากไหและบริเวณตัว ขอบปากที่พบมีลักษณะโค้งออก สันม้วนเข้าและโค้งออก สันม้วนออก ลักษณะเนื้อไหหยาบ สีน้ำตาลอมส้ม ใต้กลางสีเทา ส่วนบริเวณตัวมีทั้งแบบเรียบและทำสันเป็นเส้นนูนเล็ก ๆ พบตั้งแต่ระดับสมมุติที่ 17-24 แบ่งเป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มไห

คอสูง ขนาดใหญ่ เนื้อค่อนข้างหยาบ สีส้ม และกลุ่มไหคอสั้น ขนาดใหญ่ เนื้อค่อนข้างหยาบถึงหยาบ สีส้ม

11. อ่าง ที่พบส่วนใหญ่เป็นเศษชิ้นส่วน มีทั้งแบบเรียบ ขูดขีดเซาะร่องและกดประทับ ลักษณะขอบปาก เป็นขอบปากผายโค้งเข้าและขอบปากโค้งเข้า สันมีวนออก เนื้อภาชนะค่อนข้างหยาบถึงค่อนข้างละเอียด สีส้ม สีส้มแดง ไส้กลางสีเทาและสีน้ำตาลเทา สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอ่าง ก้นแบนหรือกลมแบน พบตั้งแต่ระดับสมมุติที่ 10-17

12. ไหเคลือบ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นผลิตภัณฑ์จากเตาเผาจักรลั่นนา เช่น กลุ่มเตา สันกำแพง โดยเฉพาะชิ้นส่วนลำตัวของไหที่พบนี้ มีลักษณะเนื้อแกร่ง เคลือบสีน้ำตาลดำเฉพาะ ด้านนอก ด้านในไม่เคลือบ นอกจากนั้นยังพบชิ้นส่วนลำตัว เนื้อแกร่งสีเทาดำ ขูดขีดภายนอกเป็นเส้นตรงและรูปสามเหลี่ยม เคลือบสีน้ำตาลเฉพาะด้านนอก ด้านในไม่เคลือบ

ภาพที่ 217 ชิ้นส่วนไหเคลือบสีน้ำตาล เตาสันกำแพง : เจดีย์เชียงยัน : Level 10

13. เครื่องถ้วยจีน ชิ้นส่วนที่พบเป็นชิ้นส่วนขอบปากชาม ขอบปากตรง เขียนลายได้เคลือบสีเขียวลายเส้นโค้งและลายประแฉ่น¹⁸ ลักษณะเนื้อภาชนะ เป็นเนื้อกระเบื้องสีเทา เคลือบทั้งด้านในและด้านนอก สันนิษฐานว่าเป็นชาม ผลิตจากกลุ่มเตาหลงเจียน ในมณฑลเจ้อเจียง สมัยราชวงศ์หยวน ราวพุทธศตวรรษที่ 19

¹⁸ ลายประแฉ่น หรือ Key Fret เป็นลายที่ใช้ซ้ำ ๆ กันในการตกแต่งต่อเนื่องเป็นแถบลาย บางครั้งเรียกว่าลาย “Thunder pattern” ลายนี้มีใช้ในประเทศจีนมาแล้วตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซาง (Shang Dynasty) ราวศตวรรษที่ 16-15 ก่อนคริสตกาล โดยใช้ตกแต่งในภาชนะสำริด ดูนใน กรมศิลปากร, ภาชนะดินเผาและเศษภาชนะดินเผาในพระราชวังโบราณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่มที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 325.

ภาพที่ 218 ชามเนื้อกระเบื้อง เคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์หยวน : เจดีย์เชียงยัน : Level 9

14. ฝาจุกภาชนะ มีทั้งหมด 2 แบบ คือฝาจุกลักษณะกลม ปลายยอดแหลมและฝาจุกแบบมีก้านสามก้าน ส่วนยอดมีลักษณะกลมแบน ฝาจุกแบบแรก เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3-4 เซนติเมตร ส่วนแบบที่สอง เส้นผ่านศูนย์กลางจุกประมาณ 1 เซนติเมตร เนื้อภาชนะค่อนข้างหยาบ ไล่กลางสีเทาดำ

15. พวยกา มีลักษณะกลมส่วนปลายมีสันก่อนที่ปลายจะกลมเล็กลง ลักษณะเนื้อค่อนข้างหยาบ มีรูพรุน ผสมทรายมาก สีส้มสด บางชิ้นมีการขัดมัน เส้นผ่านศูนย์กลางพวยกาประมาณ 1.5-2.7 เซนติเมตร ส่วนบริเวณปลายพวยกา เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1.5 เซนติเมตร พบตั้งแต่ระดับสมมุติที่ 12-15

ภาพที่ 219 พวยกา : เจดีย์เชียงยัน : Level 12

16. ฝาภาชนะ มีลักษณะกลม แบน เนื้อค่อนข้างหยาบ ไล่ในสีดำ เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 20-26 เซนติเมตร

17. หูจับภาชนะ เนื้อหยาบ ไล่กลางสีเทาดำ เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 7.0 เซนติเมตร ยาวประมาณ 15 เซนติเมตร เป็นหูของภาชนะที่พบเพียงชิ้นเดียว จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่เจดีย์เชียงยัน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นหูของภาชนะประเภทไหขนาดใหญ่ และควรมีทั้งหมด 2 ข้าง

18. ชิ้นส่วนลำตัวภาชนะดินเผา เขียนลายด้วยสีขาวย่นลายเส้นและลายจุดประ เป็นชิ้นส่วนที่พบเพียงชิ้นเดียว เนื้อหยาบผสมเม็ดทรายและอิฐ ด้านนอกสีส้มแดง ส่วนด้านในสีส้มเหลือง

เมื่อศึกษาภาชนะดินเผาจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน ได้แสดงให้เห็นลักษณะภาชนะดินเผาในวัฒนธรรมหริภุญไชย ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับภาชนะดินเผา ที่ได้จากการขุดค้นที่วัดพระธาตุหริภุญชัย และศาลากลางจังหวัดลำพูน หลักฐานภาชนะดินเผาส่วนใหญ่ มักจะเป็นภาชนะที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น หม้อมีสัน หม้อก้นกลม ชาม อ่าง ไห นอกจากนั้น ยังพบหลักฐานที่แสดงถึงร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์คือ เศษชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ ทั้งที่จำแนกประเภทได้และจำแนกประเภทไม่ได้ เช่น วัว-ควาย กวาง หมู แมว หนู สัตว์น้ำ เช่น ปลาและเต่า บางชิ้นมีร่องรอยสับตัดและร่องรอยเผาไฟ¹⁹ ดังนั้นจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดี จึงเป็นหลักฐานที่สนับสนุนว่าแหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณหริภุญไชยมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันและจัดอยู่ในวัฒนธรรมหริภุญไชย

สรุปการวิเคราะห์ภาชนะดินเผา

1. หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มดังนี้

กลุ่ม 1 หลักฐานจากชั้นดินถม ในชั้นเตรียมฐานรากของเจดีย์ พบหลักฐานปะปนกัน ได้แก่ ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย ภาชนะในวัฒนธรรมล้านนา และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ชิง แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมหริภุญไชย และวัฒนธรรมล้านนาจนถึงยุคปัจจุบัน

กลุ่ม 2 หลักฐานจากชั้นวัฒนธรรม ก่อนการสร้างเจดีย์ เป็นหลักฐานที่ปรากฏในชั้นวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นชั้นที่พบร่องรอยของการอยู่อาศัยก่อนการสร้างเจดีย์ นอกจากนั้นยังได้พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์หลายประเภท และเศษถ่านกระจายอยู่ทั่วไปในชั้นดินสมมุติที่ 13-18 หรือชั้นดินทับถมที่ 5 จากหลักฐานที่พบสามารถอธิบายถึงลักษณะของวัฒนธรรมหริภุญไชยได้

¹⁹ ในระดับสมมุติที่ 16 กระดูกส่วนขา มีรอยสับตัด และในระดับสมมุติที่ 18 กระดองเต่า มีรอยเผาไฟ และกระดูกขาของหมู มีรอยเผาไฟ

2. ภาชนะดินเผาพบที่เจดีย์เชียงยัน ส่วนใหญ่เป็นคนโท หม้อมีสัน หม้อบรรจุอิฐฐานเชิงเทียน ซึ่งเป็นลักษณะของภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย และพบได้ทั่วไปในแหล่งโบราณคดีที่ร่วมสมัยกัน เช่น เวียงมโน เวียงเกาะ และแหล่งโบราณคดีในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย

ลวดลายภาชนะดินเผา มีความคล้ายคลึงกับแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง เช่น เวียงมโน เวียงเกาะ แหล่งโบราณคดีวัดประตูลี้ แหล่งโบราณคดีวัดพระธาตุหริภุญชัย โดยเฉพาะการเขียนลายด้วยน้ำดินสีแดง สีขาว และสีน้ำตาล การเคลือบด้วยน้ำดินสีแดง ขาว และน้ำตาล ซึ่งเป็นลวดลายแบบหริภุญไชย แสดงให้เห็นถึงลวดลายเฉพาะและมีอิทธิพลของพื้นเมือง และยังแพร่หลายไปสู่แหล่งโบราณคดีใกล้เคียงที่ร่วมสมัยกัน นอกจากนั้น ยังแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะจีน โดยปรากฏบนลวดลายภาชนะดินเผาอีกด้วย

ส่วนภาชนะเนื้อแกร่งในวัฒนธรรมล้านนานั้น ส่วนใหญ่เป็นภาชนะประเภทจานหรือชามเคลือบ จากแหล่งเตาในอาณาจักรล้านนา เช่น กลุ่มเตาพะเยา กลุ่มเตาสันกำแพงและกลุ่มเตากาหลง ไหส่วนใหญ่ที่พบเป็นไหเนื้อแกร่งขนาดใหญ่ มีทั้งไหคอสั้นและคอสูง สันนิษฐานว่า บางชิ้นน่าจะเป็นไหที่ผลิตจากกลุ่มเตาสันกำแพง เนื่องจากเนื้อไหมีลักษณะแกร่งสีน้ำตาลดำ เคลือบสีน้ำตาลทั้งด้านในและด้านนอก ซึ่งเป็นลักษณะของภาชนะเนื้อแกร่งจากเตาสันกำแพง ลักษณะของไห มีทั้งแบบเรียบและตกแต่งด้วยการขูดขีดและการกดประทับ

นอกจากนั้น ยังพบภาชนะที่มาจากเตาต่างประเทศ คือชิ้นส่วนขอบปาก เขียนลายได้เคลือบสีเขียวใส คล้ายลายประแจจีน เนื้อกระเบื้องสีเทา เคลือบทั้งด้านในและด้านนอก สันนิษฐานว่าเป็นชาม ผลิตจากเตาหลงเจียว มณฑลเจ้อเจียง สมัยราชวงศ์หยวน ราวพุทธศตวรรษที่ 19 และชิ้นส่วนของชามเคลือบสีเขียว เนื้อแกร่งสีขาว ผลิตจากกลุ่มเตาหลงเจียว สมัยราชวงศ์หยวน ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 และยังพบจานหรือชามกระเบื้องเคลือบ สันนิษฐานว่าเป็นเครื่องถ้วยจีนเคลือบสีขาว ตกแต่งด้วยการเขียนลายใบไม้ ลายพันธุ์พฤกษา ด้วยสีน้ำเงินได้เคลือบใส สมัยราชวงศ์ซ่ง ราวพุทธศตวรรษที่ 22

ดังนั้น จากภาชนะดินเผาที่พบทั้งเนื้อดิน เนื้อแกร่งและเครื่องถ้วยจีน ได้แสดงให้เห็นถึงลวดลายและลักษณะเฉพาะของศิลปะหริภุญไชยและสมัยล้านนา รวมถึงฝีมือช่างพื้นเมือง และยังแพร่หลายไปสู่แหล่งโบราณคดีใกล้เคียงที่ร่วมสมัยกันอีกด้วย นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ รวมถึงอิทธิพลของศิลปะจีน โดยปรากฏบนลวดลายภาชนะดินเผาอีกด้วย

การกำหนดอายุ

เจดีย์เชียงยัน วัดพระธาตุหริภุญชัย จากการศึกษาที่ผ่านมา มีนักวิชาการหลายท่านได้เสนออายุของเจดีย์เชียงยันในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2548 ได้มีการศึกษาขุดค้นทางโบราณคดีที่เจดีย์เชียงยัน ซึ่งพบหลักฐานทางโบราณคดี ที่สามารถนำมากำหนดอายุของเชียงยันได้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. หลักฐานเอกสาร ดำนานได้กล่าวว่า สร้างโดยแม่ครัวที่ได้เป็นผู้ทำอาหารให้แก่เหล่าคนงานกลุ่มที่มาสร้างวัดพระธาตุหริภุญชัยในสมัยพระเจ้าอาทิตยราช และสุวรรณเจดีย์หรือปทุมเจดีย์ ซึ่งสร้างโดยนางปทุมวดี พระมเหสีของพระเจ้าอาทิตยราช ในราวพุทธศตวรรษที่ 17 ร่วมสมัยกับการสร้างพระธาตุหริภุญชัยและสุวรรณเจดีย์

2. หลักฐานทางสถาปัตยกรรม ได้มีนักวิชาการสันนิษฐานอายุสมัยของการสร้างเจดีย์เชียงยันและอิทธิพลทางสถาปัตยกรรม ดังนี้

2.1 เจดีย์เชียงยัน เป็นลักษณะผสมระหว่างศิลปะแบบละโว้ หริภุญไชย และศรีวิชัย²⁰

2.2. เจดีย์เชียงยัน อาจถือได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรม ที่มีแผนผังและรูปทรงคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมในศิลปะพม่าแบบพุกาม ยิ่งกว่าสถาปัตยกรรมในศิลปะศรีวิชัย แม้ว่าจะมีแผนผังเป็นทรงมณฑป มีซุ้ม 4 ด้านแบบเดียวกับศิลปะศรีวิชัย แต่เครื่องบนของเจดีย์ ไม่ได้ทำหลังคาเป็นชั้น ๆ ซ้อนลดหลั่นกันและประดับรูปเจดีย์ขนาดเล็กบนชั้นของหลังคา เหมือนสถาปัตยกรรมในศิลปะชวาหรือศรีวิชัย แต่เอาเจดีย์ทรงกลมขนาดใหญ่ มาประกอบเครื่องบน โดยมีเจดีย์บริวารประดับที่มุมทั้งสี่ ซึ่งเป็นแบบที่นิยมในสถาปัตยกรรมพม่าแบบพุกาม ซึ่งคงรับอิทธิพลสืบต่อมาจากศิลปะพยูอีกต่อหนึ่ง รวมทั้งลวดลายบัวคอเสื้อที่ประดับเสารับผนัง ก็กลึกลายมาจากลวดลายบนเสาติดกับผนังในสถาปัตยกรรมพม่าแบบพุกาม โดยนำลวดลายของศิลปะจีนมาประยุกต์²¹

2.3 จากหลักฐานทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์เชียงยัน ไม่น่าจะเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 19 ประเด็นที่น่าสนใจคือ ลักษณะของลวดบัวที่ส่วนฐานเหนือฐานหน้ากระดาน มีลักษณะเป็นแบบของฐานบัวลูกแก้วย่อเก็จ แบบคล้ายมีฐานซ้อนกันสองฐาน ซึ่งกำหนดอายุได้ราว

²⁰ เสนอ นิลเดช, ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2526), 21, อ้างถึงใน สุรพล คำวิหกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, 73.

²¹ หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะพม่าแบบพุกามกับศิลปะอยุธยาตอนต้น : องค์ประกอบของเครื่องประดับทางสถาปัตยกรรมบางประเภท” ใน ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2537), 261-262.

พุทธศตวรรษที่ 21 ลวดลายปูนปั้นประดับบัวคอเสื้อแบบเส้นรอบนอกหักโค้ง น่าจะมีอายุไม่เกิน พุทธศตวรรษที่ 20 นอกจากนั้นในทางประวัติศาสตร์ พระยาเกื่อนาได้นำพระพุทธรูปจาก สุโขทัย นิกายรามัญวงศ์มาเผยแพร่ที่เมืองโบราณศรีอยุธยา โดยพระสุมนเถระซึ่งเคยบวชเรียนที่ เมืองพันท ประเทศพม่า โดยมีร่องรอยของศาสนสถานที่ยืนยันฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลจากพุกาม เช่น เจดีย์วัดหนองคู เทียบได้กับวิหารกองคอกยี่และวิหารนันทมนันยะในเมืองพุกาม เจดีย์วัดพระ ยืน เทียบได้กับอาณันทเจดีย์ที่เมืองพุกาม เป็นต้น ซึ่งสลูเจดีย์ที่มีอิทธิพลทางศิลปะพม่าแบบพุกาม เหล่านี้ ล้วนมีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 19 ดังนั้น เจดีย์เชียงยืน จึงน่าจะเป็นสิ่งก่อสร้างที่ เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันคือ ไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 19²²

2.4 เจดีย์เชียงยืน แม้จะคงเหลือลวดลายปูนปั้นประดับอยู่บ้าง แต่รูปแบบของลวดลาย ก็ไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 21 ดังนั้น ช่วงเวลาของการสร้างเจดีย์ควรอยู่ในสมัยปลายศรีอยุธยา หรือรูปแบบของศิลปะล้านนาตอนต้น²³ ทั้งนี้ไม่นับลวดลายปูนปั้นประดับที่เหลือ เพราะน่าจะเป็น งานที่บูรณะ ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21²⁴

3. หลักฐานทางด้านโบราณคดี จากการขุดค้นทางโบราณคดี มีข้อสันนิษฐานเบื้องต้น ว่า เจดีย์เชียงยืนน่าจะสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 แม้ว่ารากฐานเจดีย์จะปรากฏอยู่เหนือชั้น วัฒนธรรมที่ 2 ซึ่งน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 แต่หลักฐานโบราณคดีที่พบ มีร่องรอยการ ถูกรบกวบ เนื่องจากพบเศษภาชนะดินเผาหลายสมัยปะปนกัน นอกจากนี้ ยังมีข้อสงสัยใน หลักฐานอีกหลายประการ โดยเฉพาะฐานรากของเจดีย์ ก็ไม่สามารถยืนยันได้ว่าเป็นฐานเจดีย์ที่ สร้างขึ้นแต่ครั้งแรกหรือเป็นการบูรณะในสมัยหลัง เพราะไม่พบร่องรอยการบูรณะเพิ่มเติม ดังนั้น การกำหนดอายุของการสร้างเจดีย์เชียงยืน จึงสมควรที่จะมีการศึกษาอย่างละเอียดต่อไป²⁵

การกำหนดอายุการสร้างเจดีย์เชียงยืน จึงยังไม่สามารถสรุปได้อย่างชัดเจน เนื่องจากการศึกษาที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาหลักฐานเอกสาร หลักฐานทางสถาปัตยกรรม และการขุดค้นทางด้านโบราณคดี หลักฐานทั้งหมดที่ได้กล่าวมาไม่สอดคล้องกัน หลักฐานจากเอกสาร

²² วิชัย ตันกิตติกร. “เจดีย์เชียงยืน อีกแง่มุมหนึ่งของการพิจารณาทางรูปแบบ,” วารสารเมืองโบราณ 17,2 (เมษายน-มิถุนายน 2534) : 48-53.

²³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : อยุธยา-ล้านนา, 93.

²⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา-ล้านนา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 90-93.

²⁵ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยืน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราเนนา)

กำหนดให้อายุของเจดีย์เชียงยันเก่าไปถึงพุทธศตวรรษที่ 17 แต่จากหลักฐานทางสถาปัตยกรรม ได้อธิบายว่าไม่น่าจะเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 19 และหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดีก็สันนิษฐานว่า เจดีย์เชียงยันนั้นสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21 จากหลักฐานที่ไม่สอดคล้องกัน จึงยังไม่สามารถกำหนดอย่างแน่ชัดว่า เจดีย์เชียงยันสร้างขึ้นในสมัยใด แต่อย่างน้อยหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากการขุดค้น ก็ทำให้เรารู้ว่า ศาสนสถานแห่งนี้มีร่องรอยของการอยู่อาศัยมาแล้วในสมัยทวารวดีตอนปลาย ก่อนการเปลี่ยนมาเป็นศาสนสถานในภายหลัง

ตารางที่ 11 การเปรียบเทียบชั้นวัฒนธรรม

วัดพระธาตุหริภุญชัย (พ.ศ.2534)	เจดีย์เขียงยัน (พ.ศ.2548)	วัดประตูลี้ (พ.ศ.2534)	วัดแสนข้าวหอ (พ.ศ.2540)	วัดแสนข้าวหอ (พ.ศ.2551)
ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 - พุทธศตวรรษที่ 13-14 ***** (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงต้น)	ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 - ราวพุทธศตวรรษที่ 11-13		ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 - ก่อน พุทธศตวรรษที่ 13	
ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 - พุทธศตวรรษที่ 15-16 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงกลาง)	ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 - ราวพุทธศตวรรษที่ 14-16		ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 - พุทธศตวรรษที่ 13-14 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงต้น)	ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 - ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงต้น)
ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 - พุทธศตวรรษที่ 17-19 ***** (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงปลาย)	ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 - ราวพุทธศตวรรษที่ 17-19	ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 - พุทธศตวรรษที่ 15-16 ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 - พุทธศตวรรษที่ 17-19	ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 - พุทธศตวรรษที่ 15-16 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงกลาง)	ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 - พุทธศตวรรษที่ 15-16 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงกลาง)
			ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 - พุทธศตวรรษที่ 17-19 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงปลาย)	ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 - พุทธศตวรรษที่ 17-19 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงปลาย)

ตารางที่ 12 (ต่อ)

วัดพระธาตุหริภุญชัย (พ.ศ.2534)	เจดีย์ที่ยังยืน (พ.ศ.2548)	วัดประตูลี้ (พ.ศ.2534)	วัดแสนข้าวห่อ (พ.ศ.2540)	วัดแสนข้าวห่อ (พ.ศ.2551)
ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 - พุทธศตวรรษที่ 20-22 (วัฒนธรรมล้านนา)	ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 - ช่วงต้นราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 -ช่วงปลายราวพุทธศตวรรษที่ 22-23	ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 - พุทธศตวรรษที่ 20-22	ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 - พุทธศตวรรษที่ 20-22 (วัฒนธรรมล้านนา)	ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 - พุทธศตวรรษที่ 20-22 (วัฒนธรรมล้านนา)
ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 - พุทธศตวรรษที่ 24-25 (สมัยรัตนโกสินทร์)	ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 ช่วงที่ร้างจนถึงการใช้ในงานในปัจจุบัน	ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 - พุทธศตวรรษที่ 24-25	ชั้นวัฒนธรรมที่ 6 - พุทธศตวรรษที่ 24-25 (สมัยรัตนโกสินทร์)	ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 - พุทธศตวรรษที่ 24-25 ช่วงการใช้งานปัจจุบัน

***** เป็นชั้นวัฒนธรรมที่ได้หาคำอายุทางวิทยาศาสตร์แล้ว

ตารางที่ 12 แสดงหลักฐานเพื่อเปรียบเทียบชั้นวัฒนธรรม

วัดพระธาตุหริภุญชัย (พ.ศ.2534)	เจดีย์เชียงยัน (พ.ศ.2548)	วัดประตูลี้ (พ.ศ.2534)	วัดแสนข้าวห่อ (พ.ศ.2540)	วัดแสนข้าวห่อ (พ.ศ.2551)
	ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 ระยะแรก - ภาชนะดินเผา ทำดินลายเส้นแอบ		ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 - ภาชนะดินเผาจัดมันทาน้ำ ดินสีแดง	
ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 - ภาชนะดินเผาเนื้อดิน-เนื้อแกร่ง หม้อมีสัน *****	ระยะที่สอง - หม้อมีสัน ตะคันปากจิบ		ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 - ตุ๊กตารูปม้าดินเผา หม้อมีสัน สีน้ำตาล	ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 - หม้อมีสัน ลูกปัดแก้วสีแดง ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย
ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 - ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย	ระยะที่สาม - ภาชนะเนื้อ ดิน	ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 - ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย เชิงเทียน ลูกปัดแก้ว	ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 - ภาชนะเหนียวสีดำ ลูกปัดแก้วสีเขียว	ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 - หม้อมีสัน ลูกปัดแก้วสีฟ้าเขียว สีดำ ข้าวสารเหนียวสีดำ
ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 - ภาชนะดินเผาล้านนาปนกับ ภาชนะเคลือบล้านนา *****		ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 - ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย เครื่องถ้วยดินสัณยราชวงศ์ซ่ง	ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 - ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย หลุมเสา	ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 - หม้อมีสัน ภาชนะในวัฒนธรรม หริภุญไชย ปนกับภาชนะดินเผา ล้านนาปนกับภาชนะเคลือบจาก จีน (ข่งใต้-หยวน-หมิง-ชิง)

ตารางที่ 12 (ต่อ)

วัดพระธาตุหริภุญชัย (พ.ศ.2534)	เจดีย์เหลี่ยม (พ.ศ.2548)	วัดประตู่ (พ.ศ.2534)	วัดแสนข้าวหอ (พ.ศ.2540)	วัดแสนข้าวหอ (พ.ศ.2551)
ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 - ภาษาชนในวัฒนธรรมหริภุญไชย ปรนกับภาษาชนเผ่าล้านนาปนกับภาษาชนเคลือบจากจีน(หยวน-ชิง	ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 - ภาษาชนในวัฒนธรรมหริภุญไชย	ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 - ภาษาชนในวัฒนธรรมหริภุญไชย ปรนกับภาษาชนเผ่าล้านนา พระพิมพ์ พระสิบล้อ ปรนกับภาษาชนเผ่าล้านนา พระกวาง พระลื้อเคลือบจากจีน	ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 - ภาษาชนในวัฒนธรรมหริภุญไชย ปรนกับภาษาชนเผ่าล้านนาปนกับภาษาชนเคลือบจากจีน(หยวน-ชิง)	ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 - ภาษาชนในวัฒนธรรมหริภุญไชย ปรนกับภาษาชนเผ่าล้านนาปนกับภาษาชนเคลือบจากจีน(หยวน-ชิง)และจากกลุ่มเตายุโรป
จากจีน	เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ชิง	สอง พระกวาง พระลื้อเคลือบจากจีน กะโหลกศีรษะมนุษย์		
ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 - พุทธศตวรรษที่ 24-25	ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 ช่วงที่สร้างจนถึงการใช้งานในปัจจุบัน	ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 - ภาษาชนในวัฒนธรรมหริภุญไชย ปรนกับเครื่องถ้วยจีนลายคราม	ชั้นวัฒนธรรมที่ 6 - เป็นใช้พื้นที่สมัยรัตนโกสินทร์	ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 - ภาษาชนในวัฒนธรรมหริภุญไชย ปรนกับภาษาชนเผ่าล้านนา

***** เป็นชั้นวัฒนธรรมที่ได้ทำอายุทางวิทยาศาสตร์แล้ว

บทที่ 6

การวิเคราะห์หลักฐานโบราณวัตถุจากการขุดค้น การขุดแต่งและการสำรวจทางโบราณคดี

จากการสำรวจ และขุดค้นทางโบราณคดีที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2551 ได้พบหลักฐานที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับการขุดค้นที่ผ่านมาในแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง คือ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2540 การขุดค้นทางโบราณคดีที่ศาลากลาง จังหวัดลำพูน เมื่อ พ.ศ. 2528 การขุดค้นภายในวัดพระธาตุหริภุญชัย บริเวณหน้าหอปริยัติธรรม เมื่อ พ.ศ. 2534 และบริเวณเจดีย์เชียงยันเมื่อ พ.ศ. 2548 การขุดค้นทางโบราณคดีที่วัดประตูลี้ เมื่อ พ.ศ. 2531 และ 2534 การขุดค้นที่วัดกู่ละม็ก เมื่อ พ.ศ. 2534 และ 2548 การขุดแต่งทางโบราณคดีที่วัดพระยืน เมื่อ พ.ศ. 2549 และการขุดแต่งทางโบราณคดีที่วัดเกาะกลาง เมื่อ พ.ศ. 2542 และ 2548 รวมถึงโบราณวัตถุที่พบจากเมืองโบราณใกล้เคียง ได้แก่ เวียงมโน เวียงเกาะ เวียงท่ากาน และเวียงกุมกาม ซึ่งโบราณวัตถุที่พบสามารถนำมาวิเคราะห์และเปรียบเทียบรูปแบบและลวดลาย เพื่อบอกถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมที่ปรากฏ โดยจำแนกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ หลักฐานโบราณวัตถุจากการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดี และ หลักฐานโบราณวัตถุจากการสำรวจทางโบราณคดี

1. หลักฐานโบราณวัตถุจากการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดี

เป็นการนำโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้น ทั้งการขุดค้นเดิมและการขุดค้นใหม่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2551 นำมาวิเคราะห์เป็นหลักและหลักฐานที่ได้จากการขุดแต่งมาใช้ในบางชิ้น เนื่องจากบางครั้งการขุดแต่งก็มีหลุมขุดทดสอบร่วมด้วย ดังนั้น ในกลุ่มนี้จึงนำหลักฐานที่ได้ทั้งจากการขุดค้นและขุดแต่งมาวิเคราะห์ร่วมกัน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 โบราณวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนา

1.1.1 พระพุทธรูป

ระยะที่ 1 อิทธิพลวัฒนธรรมปาละ-พุกาม

1) การขุดแต่งที่วัดพระยืนเมื่อ พ.ศ. 2548 ได้พบชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผา และปูนปั้น ได้แก่ ชิ้นส่วนพระเศียร พระวรกาย พระเพลา และพระบาท ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิ

พลศิลปะพุกาม ที่ได้รับการสืบสายวิวัฒนาการมาจากศิลปะอินเดีย แบบปาละ โดยเฉพาะ พระพุทธรูปประทับนั่ง (ภาพที่ 220) สันนิษฐานว่าแสดงปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ครองจีวรห่มคลุม ปรากรอยขีดหยักใต้พระนาภี หน้าพระเพลา มีชายผ้าตกมาเป็นรูปครึ่งวงกลม ริวผ้าตกแต่งด้วยลายขูดขีด มีร่องรอยการทาจิวรด้วยน้ำดินสีแดง แสดงรูปแบบอิทธิพลวัฒนธรรม ปาละ-พุกาม

ภาพที่ 220 พระพุทธรูปดินเผาประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พบใต้ฐานเจดีย์สุโขทัย วัดพระยืน
ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์
โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา)

2) พระเพลาพระพุทธรูปดินเผาประทับนั่งขัดสมาธิเพชรอีกองค์หนึ่ง เป็นองค์ พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แลเห็นผ้าพระบาททั้งสองข้างชัดเจน สันนิษฐานว่าน่าจะ ครองจีวรห่มคลุม ก่อให้เกิดชายผ้าหน้าพระเพลาเป็นริ้วตามธรรมชาติ ซึ่งน่าจะมีอายุเก่ากว่า พระพุทธรูปประทับนั่งองค์แรก หรืออาจอายุร่วมสมัยกัน เนื่องจากพบอยู่ใต้ฐานเจดีย์ทรงกลมสมัย สุโขทัยในวัดพระยืน

3) จากการขุดค้นที่วัดประดู่ เมื่อ พ.ศ. 2531 ได้พบชิ้นส่วนพระพุทธรูปดิน เเผาประทับยืนเฉพาะส่วนล่างของชายสบงและจีวร (ภาพที่ 221) จากรายงานการขุดค้นทาง โบราณคดี โดยหน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ ได้สันนิษฐานว่าจากร่องรอยที่ปรากฏ แสดงให้เห็น ลักษณะอิทธิพลของศิลปะทวารวดีกล่าวคือ ขอบสบงตกลงมาตรง ๆ ถึงข้อพระบาท มีริ้วและจีบ ด้านข้างเล็กน้อย ขอบจีวรด้านหลังมักอยู่ระดับเดียวกันหรือสั้นกว่าขอบสบงเล็กน้อย ส่วนขอบจีวร ด้านหน้า จะโค้งเป็นเส้นต่อด้านหลังพาดพระกรทั้งสองข้าง และตกลงมาเบื้องหน้าเป็นวงโค้ง

เหนือขอบสบง¹ โดยชิ้นส่วนพระพุทธรูปชิ้นนี้ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับกลุ่มพระพุทธรูปประทับยืน ที่ประดับในซุ้มจระนำของรัตนเจดีย์ (ภาพที่ 222) และเจดีย์กุฎ (ภาพที่ 223) วัดจามเทวี พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก แต่จากการศึกษาชายจีวรพระพุทธรูปประทับยืนในซุ้มจระนำของรัตนเจดีย์ สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมปาละ-พุกาม ดังนั้น ชายจีวรดินเผาชุดพบที่วัดประตูลี้ จึงน่าจะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมปาละ-พุกามด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 221 ชายจีวรดินเผา วัดประตูลี้

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน,” 2531. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 222 ชายจีวรพระพุทธรูปประทับยืน รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี

¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย,

ภาพที่ 223 พระพุทธรูปประทับยืน เจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี

โดยพระพุทธรูปประทับยืนประดับที่ซุ้มจะนำที่รัตนเจดีย์นั้น แบ่งออกเป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มแรก เป็นกลุ่มพระพุทธรูปประทับยืนที่มีพระพักตร์เป็นดินเผา เม็ดพระศกเป็นดินเผา ส่วนพระวรกายเป็นปูนปั้น กำหนดอายุอยู่ในยุคทองของหริภุญไชย คือราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มพระพุทธรูปประทับยืนที่มีพระพักตร์เป็นปูนปั้นแต่เม็ดพระศกยังคงเป็นดินเผา แต่พระวรกายเป็นปูนปั้น กลุ่มที่สองนี้ กำหนดอายุอยู่ในราวปลายสมัยหริภุญไชยคือ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งพระพุทธรูปประทับยืนกลุ่มนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับกลุ่มพระพุทธรูปที่ประดับที่ซุ้มจะนำของเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี ซึ่งเป็นการบูรณะในรุ่นหลัง

ระยะที่ 2 ลักษณะวัฒนธรรมหริภุญไชยอย่างแท้จริง

1) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17

1.1) จากการขุดค้นที่วัดประตูลี้ เมื่อ พ.ศ. 2531 ได้พบชิ้นส่วนของพระพักตร์ พระพุทธรูปดินเผาเฉพาะด้านขวา โดยพบในชั้นดินธรรมชาติที่ 3 ซึ่งเป็นการอยู่อาศัยระยะที่ 2 ลักษณะพระพุทธรูปที่พบ มีลักษณะของศิลปะหริภุญไชย พระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม ถมึงทึง พระเนตรโปน พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระโอษฐ์เบะหนา พระกรรณยาว เม็ดพระศกหนามขนุน จึงอาจกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17

1.2) เสียรพระพุทธรูปดินเผา (ภาพที่ 224) พบจากการขุดค้นที่วัดกู่ละมั่ง เมื่อ พ.ศ. 2534 ในชั้นดินระยะที่ 3 พระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระนลาฏกว้าง มีไรพระศก พระเกศาเป็นตุ่มกลมเล็ก มีพระเกตุมาลาเป็นต่อม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปน พระนาสิกใหญ่แบน พระโอษฐ์หนา ปลายพระโอษฐ์วัดขึ้น ตรงพระศอกเป็นแท่งยาวตรงลงมา สันนิษฐานว่าน่าจะนำไปประกอบกับองค์พระพุทธรูปในภายหลัง ต่างจากพระเศียรรูปอื่น ๆ

ภาพที่ 224 เศียรพระพุทธรูปดินเผา วัดกู่ละมั่ง

“ภาพเศียรพระพุทธรูปดินเผา, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

1.3) เศียรพระสาวกดินเผา ได้จากการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2534 ที่วัดกู่ละมั่งด้วยเช่นกัน โดยพบในชั้นดินระยะที่ 3 ลักษณะพระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระนลาฏกว้าง มีไรพระศก พระเกศาเป็นตุ่มกลมเล็ก ไม่มีพระเกตุมาลา พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปน พระโอษฐ์หนา

2) กำหนดอายุได้ราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 18

2.1) ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปดินเผา (ภาพที่ 225) จากการขุดแต่งวัดกู่ละมั่ง สภาพชำรุด พบเพียงพระสอลงมาแต่ไม่ถึงพระบาท เป็นพระพุทธรูปยืนทรงจีวรห่มคลุมบางแนบเนื้อ ยกพระหัตถ์ขึ้นทั้งสองข้าง บริเวณพระศอมีร่องรอยของขอบจีวร ด้านหลังมีลักษณะกลวงและปรากฏรอยนิ้วมือ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปปางวิตรรกะมุทรา ที่ใช้ประดับอาคาร กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 18

ภาพที่ 225 ชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปดินเผา จากการขุดแต่งวัดกู่ละมั่ง

“ภาพชิ้นส่วนองค์พระพุทธรูปดินเผา, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

2.2) จากการขุดแต่งที่วัดกู่ละมั่งเมื่อ พ.ศ. 2548 ได้พบเศียรพระพุทธรูปดินเผา (ภาพที่ 226) ก่อนข้างสมบูรณ์ ลักษณะพระเศียรแสดงศิลปะหริภุญไชยชัดเจนคือ มีพระพักตร์กว้าง ขมวดพระเกศาเป็นกรวยสูงเหนือพระเศียร เม็ดพระศกขมวดเล็กแหลม มีไรพระศก พระกรรณยาว พระนลาฏกว้าง มีอุณาเป็นรูปอุณาโลมกลางพระนลาฏ พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกแบนใหญ่ พระโอษฐ์ใหญ่หนา เนื้อพระโอษฐ์มีไรพระมัสสุ ด้านหลังมีลักษณะกลวง สันนิษฐานว่าน่าจะใช้ประดับอาคารเช่นกัน กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 18

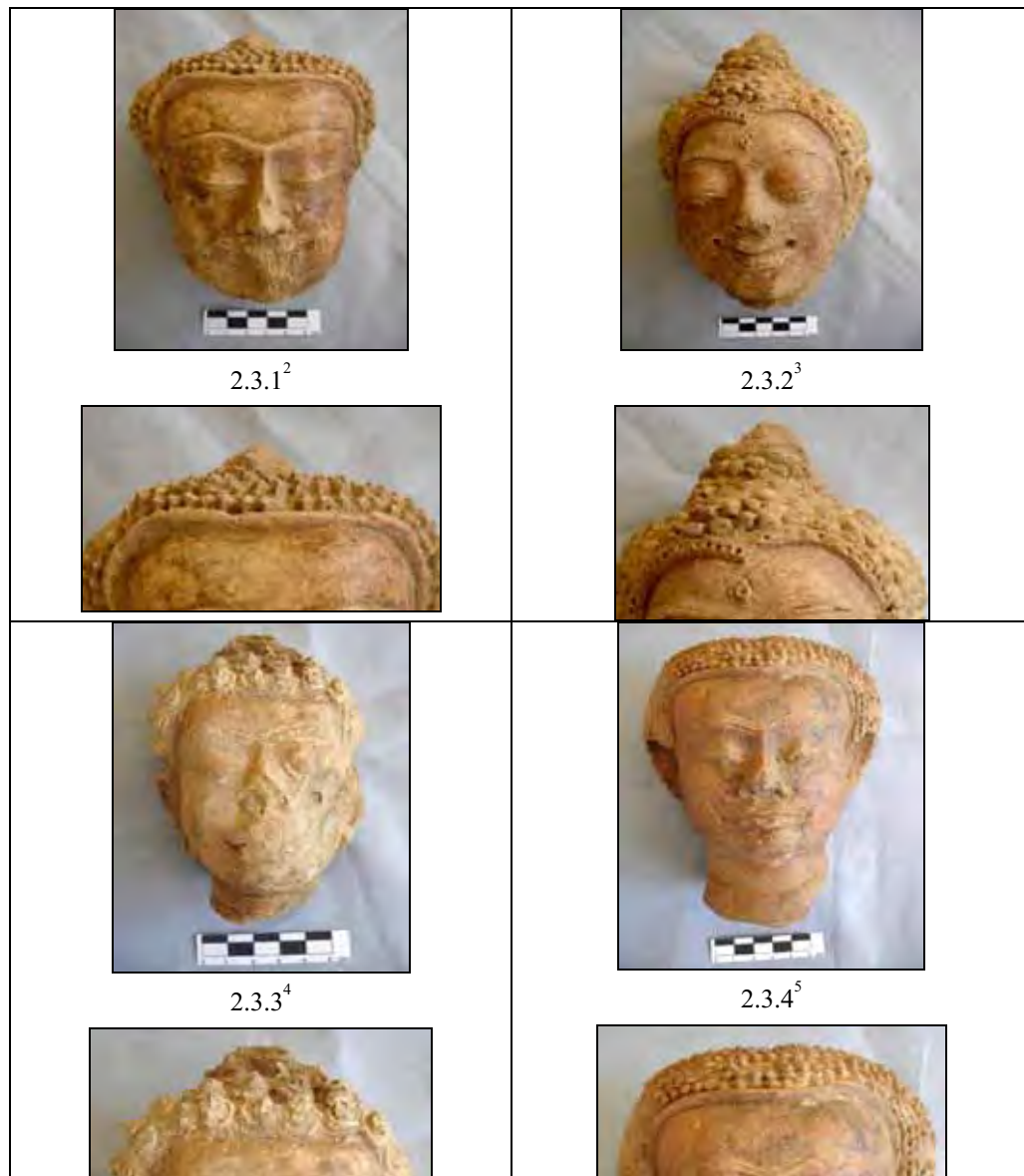

ภาพที่ 226 เศียรพระพุทธรูปดินเผา จากการขุดแต่งวัดกู่ละมั่ง

“ภาพเศียรพระพุทธรูปดินเผา, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

2.3) การขุดแต่งที่วัดพระยืนเมื่อ พ.ศ. 2548 ได้พบเศียรพระพุทธรูปดินเผา สำหรับประดับอาคารเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่พบถูกอัดมรรวมกันใต้ฐานเจดีย์สุโขทัย ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นในรัชกาลพระยาโกนา เมื่อคราวอัญเชิญพระสุมนเถระมาจำพรรษาที่วัดพระยืน ตามตำนานทางศาสนาและจารึกวัดพระยืน ดังนั้นกลุ่มพระเศียรเหล่านี้น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 18 และน่าจะสร้างก่อนที่พระยาโกนาจะเสด็จมายังเมืองหริภุญไชย โดยแบ่งเศียรพระพุทธรูปออกเป็น 4 รูปแบบคือ เศียรพระพุทธรูปดินเผาที่มีพระเกตุมาลาเป็นต่อมแหลม เศียรพระพุทธรูปดินเผาที่มีพระเกตุมาลาเป็นทรงกรวยสูง เศียรพระพุทธรูปดินเผาที่มีพระเกตุมาลาเป็นต่อมขนาดใหญ่ และ เศียรพระพุทธรูปดินเผาที่ไม่มีพระเกตุมาลา ดังรายละเอียดดังนี้ (ดูตารางที่ 13)

ตารางที่ 13 แสดงการเปรียบเทียบเศียรพระพุทธรูป รูปแบบต่าง ๆ จากการขุดค้นที่วัดพระยืน

2.3.1) เศียรพระพุทธรูปดินเผา มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปในกลุ่มที่สองของศิลปะทวารวดี ซึ่งกำหนดอายุได้ครั้งหลังพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงกลางพุทธ

² สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงของ อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา)

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน, 57.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 56.

ศตวรรษที่ 18 ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างสี่เหลี่ยม มีไรพระศก พระนลาฏกว้าง พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรเรียวเหล็บบลงต่ำ พระนาสิกแบนใหญ่ พระโอษฐ์หนา พระมัสสุเป็นเส้นอยู่เหนือขอบพระโอษฐ์บน เม็ดพระศกเป็นปุ่มแหลม มีร่องรอยคล้ายกดด้วยไม้หรือเหล็กปลายแหลม มิได้เป็นขมวดคินเผาที่นำมาติดภายหลัง เหมือนพระเศียรในกลุ่มพระพุทธรูปที่เกิดจากพิมพ์ดินเผา พระเกตุมาลาเป็นต่อมแหลม

2.3.2) เศียรพระพุทธรูปดินเผา ลักษณะพระพักตร์ยาวรี มีขอบพระเกศาตกแต่งด้วยการกดประทับเป็นร่องเล็ก ๆ พระนลาฏแคบ กลางพระนลาฏมีพระอุณาเป็นรูปอุณาโลม พระขนงต่อกัน เป็นรูปปีกกา พระเนตรโปนเหล็บบลงต่ำ มีรอยเจาะรูพระเนตร พระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์ล่างหนาส่วนพระโอษฐ์บนบาง แสดงอาการยิ้ม ไม่มีพระมัสสุ เม็ดพระศกเป็นตุ่มกลมขนาดใหญ่ พระเกตุมาลาเป็นทรงกรวยสูง

2.3.3) เศียรพระพุทธรูปดินเผาองค์นี้ ลักษณะพระพักตร์ยาวรี มีไรพระศก พระนลาฏแคบ พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปน มีรอยเจาะรูพระเนตร พระนาสิกใหญ่แบน พระโอษฐ์หนา แสดงอาการยิ้ม ไม่มีพระมัสสุ เม็ดพระศกเป็นขมวดคินหอยแหลมขนาดใหญ่มาก พระเกตุมาลาเป็นต่อมขนาดใหญ่ พระศอเป็นปล้อง

2.3.4) เศียรองค์นี้ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเศียรพระสาวกดินเผา ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างรูปสี่เหลี่ยม สี่พระพักตร์ดมิงทั้ง มีไรพระศก พระนลาฏกว้าง พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปน มีรอยเจาะรูพระเนตร พระนาสิกใหญ่แบน พระโอษฐ์หนา ปลายพระโอษฐ์ตัวคั่น มีไรพระมัสสุ เม็ดพระศกเป็นขนาดเล็กวางเรียงตัวแน่น ไม่มีพระเกตุมาลา พระศอเป็นปล้อง ทั้งยังได้พบชิ้นส่วนพระพุทธรูปทำจากดินเผาและปูนปั้นอีกจำนวนหนึ่งจากการขุดแต่งส่วนใหญ่สภาพชำรุดและพบในฐานเจดีย์ศิลปะสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะพระพุทธรูปดินเผาประทับยืน บริเวณจิวรจะทาน้ำดินสีแดง

2.4) ชิ้นส่วนพระวรกายพระพุทธรูปดินเผาประทับยืน จากการขุดแต่งวัดพระยืน (ภาพที่ 227) จากร่องรอยที่เหลืออยู่ สันนิษฐานได้สองลักษณะดังนี้คือ ลักษณะแรก พระหัตถ์ทั้งสองน่าจะแสดงการพนมมือ เนื่องจากลักษณะของพระกร แสดงอาการคล้ายพนมมือไว้ระหว่างพระอุระ ดังนั้นองค์นี้น่าจะเป็นพระสาวกมากกว่าจะเป็นพระพุทธรูป ลักษณะที่สอง แสดงปางประทานอภัยทั้งสองหัตถ์ เนื่องจากพระกรที่แสดงปางประทานอภัยหรือวิตรรกมูทรา ต้องยื่นออกมาทางด้านหน้า เมื่อพิจารณาลักษณะของพระหัตถ์ทั้งสองแล้ว สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระสาวกแสดงการพนมมือนมากกว่า เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพระสาวกประดับเจดีย์ราย ข้างปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี (ภาพที่ 228) จะเห็นว่าลักษณะพระกรวางอยู่ในองศาเดียวกัน ส่วนองค์พระครองจีวรห่มคลุม เพราะปรากฏร่องรอยขอบจิวรบริเวณพระศอ และพระศอ

เป็นปล้อง นอกจากนั้น บริเวณจิวรยังปรากฏร่องรอยการทาสีดินสีแดงอีกด้วย ซึ่งเป็นลักษณะโดยทั่วไปของพระพุทธรูปยืนในเมืองโบราณหริภุญไชย ที่บริเวณจิวรของพระพุทธรูปจะทาสีดินสีแดง เช่น พระพุทธรูปในซุ้มจระนำที่เจดีย์กุฎและรัตนเจดีย์ วัดจามเทวี เป็นต้น

ภาพที่ 227 พระวรกายพระสาวกดินเผา พบในฐานเจดีย์สุโขทัย ศิลปะหริภุญไชย

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา)

ภาพที่ 228 พระสาวกประดับเจดีย์ราย วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

2.5) ชิ้นส่วนพระวรกายพระพุทธรูปดินเผาประทับยืน จากการขุดแต่งวัดพระยืน (ภาพที่ 229) เหลือร่องรอยให้ทราบเพียงว่าเป็นพระพุทธรูปประทับยืน ครองจิวรห่มคลุม สันนิษฐานว่าแสดงปางประทานอภัยหรือวิตรรกมุทราทั้งสองหัตถ์ เนื่องจากเป็นลักษณะโดยทั่วไปของพระพุทธรูปประทับยืนที่ประดับในซุ้มจระนำ ตามเจดีย์ของเมืองโบราณหริภุญไชย ลักษณะที่สำคัญคือ จิวรมีการทาสีดินสีแดง ซึ่งพระพุทธรูปองค์นี้ สีที่ใช้ทาเป็นสีน้ำตาลอมสีแดงเข้ม ด้านหลังขององค์พระมีลักษณะกลวง ซึ่งแสดงชัดเจนว่าน่าจะใช้ประดับอาคารหรือเจดีย์

ภาพที่ 229 พระวรกายพระพุทธรูปดินเผาประทับยืน พบในฐานเจดีย์สุโขทัย ศิลปะหริภุญไชย
ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์
โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัดสำเนา)

2.6) จากการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานที่ยังทำากัน เมื่อ พ.ศ. 2532 ได้พบโบราณวัตถุสถานเป็นจำนวนมาก ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณหริภุญไชยกับเวียงทำากันอย่างชัดเจน โดยได้พบประติมากรรมพระดินเผาประดับซุ้มอาคารเป็นจำนวนมาก มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปที่ประดับเจดีย์กู๊ด วัดกู๊ด พระพุทธรูปดินเผากลุ่มนี้ ส่วนใหญ่ใช้แม่พิมพ์ขึ้นรูป ด้านหลังมีลักษณะเรียบสำหรับติดตั้งกับซุ้มเจดีย์ ลักษณะของพระดินเผาประดับอาคารเหล่านี้ เป็นพระพุทธรูปประทับยืนแสดงปางประทานอภัย โดยพระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายห้อยแนบพระองค์ ทรงจีวรห่มคลุมปลายจีวรเป็นริ้ว อาจมีการฉาบปูนบาง ๆ ทับตามโครงสร้างของแกนดินเผาภายใน จากนั้นใช้น้ำดินสีแดงทาทั้งองค์⁶

2.7) พระพุทธรูปดินเผานี้ (ภาพที่ 230) พบที่โบราณสถานกลางเมืองกลุ่มที่ 2 และโบราณสถานหมายเลข 6 ในกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองกลุ่มที่ 3 มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปดินเผาประทับยืนปางประทานอภัย ยกหัตถ์ขวาเสมอพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายปล่อยแนบองค์ ครองจีวรห่มคลุม เห็นขอบอันตราวาสกได้บั้นพระองค์ชัดเจน⁷

⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงทำากัน เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), 41.

⁷ เรื่องเดียวกัน, 112.

ภาพที่ 230 พระพุทธรูปดินเผาประทับยืน จากเวียงท่ากาน

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), 112.

จากการขุดแต่งกลุ่มโบราณสถานวัดหัวข่วง เวียงท่ากาน พบพระดินเผาประดับอาคาร 2 ชั้น ชั้นแรกเหลือเฉพาะส่วนล่าง ครองจีวรหมักคลุม ปลายจีวรทำลวดลายเป็นริ้ว ขอบจีวรพาดผ่านพระบาท จากการเปรียบเทียบพบว่า เป็นแบบเดียวกับที่พบจากโบราณสถานกลางเมือง คือเป็นพระพุทธรูปประทับยืนปางประทานอภัย พระหัตถ์ขวายอยู่ในระดับอก พระหัตถ์ซ้ายวางแนบลำตัว ประทับยืนบนแท่นขนาดเล็ก ส่วนพระพุทธรูปดินเผาอีกชิ้นมีขนาดเล็กกว่า เหลือแต่พระศอกลงมาถึงพระขงฆ์ เป็นรูปแบบที่แปลก กล่าวคือแสดงอาการยืนตรง พระกรทั้งสองแนบลำตัว ไม่เห็นร่องรอยของจีวร มีแต่ขอบสบงซึ่งทำเป็นเส้นใหญ่คล้ายเข็มขัด⁸

1.1.2 พระพิมพ์ ส่วนใหญ่จะได้อาจจากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและบริเวณใกล้เคียงนั้น สามารถจำแนกตามลักษณะได้ 3 รูปแบบดังนี้

รูปแบบที่ 1 เป็นพิมพ์พระพุทธรูปองค์เดียว ได้แก่

1) พิมพ์พระพุทธรูปปางสมาธิได้ค้นโพธิ์ ได้แก่ พระลือ เป็นพระพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรบนฐานบัว พระหัตถ์ทำปางมารวิชัยได้ปรกโพธิ์ โดยใบโพธิ์มีลักษณะเรียงกันเป็นระเบียบ

⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 2, (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), 71.

2) พิมพ์พระพุทธรูปปางมารวิชัยใต้ต้นโพธิ์ ได้แก่ พระคง แสดงภาพพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัยประทับบนฐานบัวคว่ำบัวหงายภายใต้ปรกโพธิ์ ลักษณะองค์พระที่อวบอ้วน พระเศียรเกือบไม่แสดงพระเกตุมาลา พระเปื้ม แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัย พระเศียรไม่แสดงพระเกตุมาลาเด่นชัด ครองจีวรห่มคลุม เห็นขอบจีวรรอบพระศอกเด่นชัด พระบาง แสดงภาพพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัยประทับบนฐานบัวคว่ำบัวหงายภายใต้ปรกโพธิ์ มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระคงมาก เพียงแต่รูปทรงพระพุทธรูปจะเพรียวผอมและดูโปร่งกว่า และพระรอด แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัยบนฐานเจียงใต้ปรกโพธิ์ ก้มพระพักตร์น้อย ๆ

3) พิมพ์ปางสมาธิแวดล้อมด้วยเครื่องสูง ได้แก่ พระกลีบบัว แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานดอกบัว พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ มีประภาณฉลุล้อมรอบ เคียงข้างด้วยพระสถูปจำลองและเครื่องสูงคือ พัดโบก (วาลวิชนี) แส้ (จามร) และฉัตร

4) พิมพ์พระพุทธรูปประทับยืนแสดงปางวิตรรกะมุทรา ได้แก่ พระยืนวัดมหาวัน แสดงภาพพระพุทธรูปประทับยืนปางประทานอภัยด้วยพระหัตถ์ขวา พระหัตถ์ซ้ายยึดชายจีวรทอดข้างพระวรกาย พระพักตร์กว้างมน พระเกศาเป็นปมใหญ่ พระเกตุมาลาเป็นต่อม พระเนตรโปน พระนาสิกใหญ่ การครองจีวรมีทั้งห่มคลุมและห่มเฉียง จีวรบางแนบพระวรกาย ชายจีวรโค้ง

รูปแบบที่ 2 เป็นพิมพ์พระพุทธรูปองค์เดียวประกอบกับสถูป ได้แก่ พิมพ์พระพุทธรูปปางมารวิชัยในซุ้มพุทธคยา ได้แก่ พิมพ์ซุ้มพุทธคยา เป็นพระพิมพ์รูปสามเหลี่ยมมน มีรูปพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย บนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ภายในซุ้มจรนนำ ซึ่งมียอดเป็นยอดสถูปพุทธคยา รอบนอกของซุ้มจรนนำ มีรูปเจดีย์จำลองด้านละ 4 องค์ สองข้างของยอดสถูปพุทธคยาเป็นรูปใบไม้ ลักษณะพระพุทธรูปแสดงพระวรกายอวบ ครองจีวรบางแนบพระองค์

รูปแบบที่ 3 เป็นพิมพ์พระพุทธรูปหลายองค์ ได้แก่

1) พระสาม ได้แก่ พระตรีกาย พระสามวัดพระคงฤาษี พระสามใบโพธิ์ พระสามละโว้ พระสามเวียงท่ากาน โดยแสดงภาพพระพุทธรูปสามองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์แสดงปางมารวิชัยภายในซุ้มเรือนแก้วใต้ปรกโพธิ์ โดยลักษณะของซุ้มจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไป ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไป

2) พระสิบ เป็นพระพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธรูปทั้งหมด 10 องค์ ภายในกรอบกระหนก โดยแบ่งพระพุทธรูปออกเป็นสองแถว ๆ ละ 5 องค์ แถวบนมีพระพุทธรูป 3 องค์ ยืนภายในซุ้มเรือนแก้ว และมีพระพุทธรูปประทับปางสมาธิเล็ก ๆ อยู่ที่มุมทั้งสอง ฐานคล้ายก้าน

ดอกบัวทั้งก้าน ส่วนแถวล่างมีพระพุทธรูปประทับปางมารวิชัยภายในซุ้มเรือนแก้ว 3 องค์และเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ 2 องค์ องค์ละมุม

3) พระสิบสอง เป็นพระพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธรูปทั้งหมด 12 องค์ โดยมีพระพุทธรูปประธานขนาดใหญ่ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์แสดงปางมารวิชัย ทรงเครื่องแบบอินเดียศิลปะปาละ คือมีกรองศอ ทรงเทริดเป็นแบบกระบังหน้าสูงเป็นแฉก ๆ กรรเจียกจรยาวลงมาเหนือพระอังสา องค์พระประทับนั่งบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ภายในซุ้มเรือนแก้วที่มียอดเป็นดอกบัว โดยมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์เล็ก ๆ ประทับอยู่ซ้อนเรียงกันขึ้นไปทั้งสองด้าน รวม 7 องค์ สองข้างองค์พระประธาน มีพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัยบนฐานบัว ขนาบอยู่ข้างละองค์ และมีพระสาวกนั่งอยู่อีกข้างละองค์ ฐานของพระประธาน มีลักษณะค่อนข้างสูง มีสิงห์หมอบอยู่ 3 ตัว

4) พระสิบแปด เป็นพระพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธรูป 18 องค์ ทุกองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัย บนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ซึ่งเรียงซ้อนกันขึ้นไปจากกลีบบัวที่ซ้อนกัน รอบพระเศียรของพระพุทธรูปแต่ละองค์มีประภาณตลหรือรัศมียอดแหลม ที่ประดับด้วยกลีบบัวโดยรอบอีกชั้น เบื้องล่างของฐานองค์ประธาน มีสิงห์นั่งชันขาหน้าอยู่ 3 ตัว ใต้ฐานพระพุทธรูปที่ประทับขนาบอยู่ด้านละ 3 องค์ เป็นรูปหัวช้างอยู่ฐานละ 3 เชือก

5) พระแผงห้าร้อย เป็นพระพิมพ์แผงขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมยอดแหลม ตรงกลางมีรูปพระพุทธรูปขนาดเล็ก เรียงกันเป็นแถวรวม 22 แถว 16 แถวล่างมีแถวละ 25 องค์ ส่วน 6 แถวบน จำนวนพระลดลงมาตามความโค้งของพิมพ์ ซึ่งมีจำนวนมากกว่า 500 องค์ ซึ่งพิมพ์นี้ความหมายห้าร้อยหมายถึงจำนวนมาก

6) พระกวาง แสดงภาพพระพุทธรเจ้าแสดงปางมารวิชัยอยู่บนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ซึ่งซ้อนบนบัลลังก์สี่เหลี่ยม มีประภาณตลรอบพระเศียร มีพระสาวกนั่งประนมมือขนาบทั้งสองข้าง ข้างละองค์ ด้านหลังแสดงภาพอาคารทรงปราสาท มีริ้วผ้าปลิวไสวอยู่สองชาย ตรงมุมชายหลังคาทั้งสองด้านประดับด้วยบราลี ข้างฐานพระพุทธรูปเบื้องล่างทั้งสองด้าน มีกวางหมอบอยู่ข้างบัลลังก์ที่ประทับข้างละ 1 ตัว⁹

7) พระกล้วย แสดงภาพสองเรื่อง ส่วนบนแสดงภาพพระพุทธรเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ มีสาวก 2 องค์ยืนอยู่ข้างละองค์ ส่วนล่างแสดงภาพพระพุทธรเจ้าแสดงปางมารวิชัย ประทับนั่งบนฐานบัวคว่ำบัวหงายซึ่งซ้อนอยู่บน

⁹ ผาสุข อินทรารุท, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 24.

บัลลังก์ มีพระสาวก 2 องค์นั่งประนมมืออยู่ข้างละองค์ ถัดออกมามีเทวดา 2 องค์ยืนอยู่ข้างละองค์ ข้างบัลลังก์ที่ประทับทำเป็นรูปช้างหมอบอยู่ข้างละเชือก

และเมื่อนำพระพิมพ์มาจำแนกตามลักษณะอิทธิพลของศิลปะที่ปรากฏ และนำมาเปรียบเทียบกับพระพิมพ์จากแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ได้แก่ เมืองโบราณใกล้เคียง เช่น เวียงท่ากาน เวียงมโน เวียงกุมกาม เมืองโบราณในบริเวณลุ่มน้ำภาคกลาง เช่น นครปฐม สุพรรณบุรี ลพบุรี ราชบุรี เมืองโบราณในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ นาคนุ่น ฟ้าแดดสงยาง กาฬสินธุ์ และเมืองโบราณในบริเวณประเทศใกล้เคียงคือ อาณาจักรพุกาม ประเทศพม่า จึงสามารถแบ่งกลุ่มพระพิมพ์ตามลักษณะของรูปแบบและศิลปะของพระพิมพ์ได้ทั้งหมด 4 กลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มที่ 1 อิทธิพลทวารวดี ได้แก่ พระกลีบบัวและพระยืน โดยมีรายละเอียดดังนี้ พระกลีบบัว (ดูตารางที่ 14) แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานดอกบัว พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ มีประภาณทลล้อมรอบ เกียงข้างด้วยพระสถูปจำลองและเครื่องสูงคือ พัดโบก (วาลวิชนี) แส้ (จามร) และฉัตร¹⁰ ลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปะทวารวดีทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยคือ ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์¹¹ และพระพิมพ์สมัยทวารวดีทางภาคกลาง ส่วนในเมืองโบราณศรีบุญไชยนั้น พบในกรุวัดจามเทวี (ตารางที่ 14 ภาพ 2) และ (ตารางที่ 14 ภาพ 3) และที่เวียงมโน (ตารางที่ 14 ภาพ 1) อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ศรีบุญไชย แสดงภาพพระพุทธรูปองค์เดียวประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานดอกบัว พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ แวดล้อมด้วยพระสถูปข้างละ 1 องค์และเครื่องสูงได้แก่ ฉัตร แส้และพัดโบกข้างละ 1 ชิ้น

พระพิมพ์ลักษณะเดียวกันกับพระกลีบบัวนี้ พบที่ถ้ำฤาษีเขาสูง ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี (ตารางที่ 14 ภาพ 4) เป็นพระพิมพ์แสดงภาพพระพุทธรูปปางสมาธิแวดล้อมด้วยเครื่องสูง โดยพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ที่มีฐานรูปสี่เหลี่ยม และมีพนักอยู่เบื้องหลัง พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ ครองจีวรห่มเฉียง มีชายสังฆาฏิพาดผ่านพระอังสาด้านหลัง รอบพระเศียรมีประภาณทลเหนือพระเศียรขึ้นไปมีฉัตรกางกั้น และมีร่องรอยของกึ่งต้นโพธิ์อยู่เบื้องหลัง ด้านข้างพระเศียรมีรูปวงกลมขนาดข้างอยู่ สันนิษฐานว่าเป็นเครื่องสูง

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 21.

¹¹ สัมภาษณ์ ศ.ดร. ผาสุข อินทราวุธ, 25 สิงหาคม 2552. ได้สันนิษฐานว่า พระพิมพ์พบบที่นาคนุ่นและเมืองฟ้าแดดสงยาง ซึ่งเป็นศิลปะทวารวดีทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยนั้น อาจจะพัฒนารูปแบบมาจากวัฒนธรรมพยูอีกทีหนึ่ง

ประเภทหนึ่ง ส่วนด้านข้างพระวรกายมีเส้ด้ามยาวขนานข้างอยู่ ปลายเส้หันออกด้านนอก¹² นอกจากนั้นยังพบพิมพ์ที่คล้ายคลึงกันนี้อีกในพิพิธภัณฑวัดพระปฐมเจดีย์และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง (ตารางที่ 14 ภาพ 5)¹³ รวมทั้งพระพิมพ์พระพุทธรูปปางสมาธิแวดล้อมด้วยเครื่องสูง จากเมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ (ตารางที่ 14 ภาพ 6)¹⁴

พระพิมพ์ลักษณะคล้ายคลึงกันนี้ ได้พบที่ประเทศพม่าด้วยเช่นกัน ที่เนินคินบากอน (ตารางที่ 14 ภาพ 7) เป็นแผ่นทองคำรูปทรงกลม แสดงภาพพระพุทธรูปแวดล้อมด้วยเครื่องสูง ประทับนั่งบนบัลลังก์ดอกบัว ปรากฏฉัตรเหนือพระเศียร แวดล้อมด้วยธรรมจักร พัด และจามร¹⁵

ตารางที่ 14 แสดงการเปรียบเทียบพระกลีบบัว อิทธิพลทวารวดี

¹² ธนภุต ลอสุวรรณ, “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำแม่กลองและท่าจีน : กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา,” 39-40.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 100.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 163.

¹⁵ G.H.Luce, *Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History*, Volume II, (London : Oxford University Press, 1985), plate 30 f, 138 .

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, ภาพประกอบเลขที่ 8.

¹⁷ ภรดี พันธุภากร, “การศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน,” 191.

ตารางที่ 14 (ต่อ)

 4. จัดแสดงใน พช. ราชบุรี¹⁸	 5. จัดแสดงใน พช. อุทอง¹⁹	 6. จากเมืองฟ้าแดดสงยาง²⁰
 7. พระพิมพ์ทองคำ จากเนินคินบกอน²¹		

พระยืน พบที่วัดมหาวัน (ภาพที่ 231) สูงประมาณ 7-10 เซนติเมตร แสดงภาพพระพุทธรูปประทับยืนปางประทานอภัยด้วยพระหัตถ์ขวา พระหัตถ์ซ้ายยึดชายจีวรทอดข้างพระวรกาย พระพักตร์กว้างมน พระเกศาเป็นปมใหญ่ พระเกตุมาลาเป็นต้อม พระเนตรโปน พระนาสิก

¹⁸ ธนภุต ลอสุวรรณ, “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำแม่กลองและท่าจีน : กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา,” 99.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 100.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, 163.

²¹ G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, Volume II, (London : Oxford University Press, 1985), plate 30 f, 138.

ใหญ่ การครองจีวรมีทั้งห่มคลุมและห่มเฉียง จีวรบางแนบพระวรกาย ชายจีวรโค้ง เป็นลักษณะ ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14²² นอกจากนั้นยังพบที่วัดพระคงฤๅษีอีกด้วย²³

ภาพที่ 231 พระยืน วัดมหาวัน

ที่มา : อนุรักษ์ ทัศนวิทย์, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” วารสาร ศิลปากร 33, 3 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2532) : 5.

ภาพที่ 232 พระยืน จากเจดีย์หมายเลข 9 เมืองอุทอง

ที่มา : ธนกฤต ลออสุวรรณ, “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำแม่กลองและท่าจีน : กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 104.

เมื่อนำพระยืนพบที่วัดมหาวัน (ภาพที่ 231) มาเทียบเคียงกับพระพิมพ์ประทับยืนแสดงปางวิตรรกมูทราในซุ้มโค้ง (ภาพที่ 232) ซึ่งได้จากการขุดแต่งเจดีย์หมายเลข 9 เมืองอุทอง ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง พบว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ พระพิมพ์พบ

²² อนุรักษ์ ทัศนวิทย์, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” วารสาร ศิลปากร 33,3 (กรกฎาคม-สิงหาคม, 2532) : 18.

²³ ผาสุข อินทรารุช, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, รูปภาพที่ 7.

ที่เมืองอุทองนี้ แสดงภาพพระพุทธรูปประทับยืนแบบสมถังค์หรือยืนตรง พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นจีบ นิ้วพระหัตถ์แบบวิตรรกมูทรา พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นจับชายจีวร พระวรกายครองจีวรห่มคลุม มีชายจีวรยาวตกเป็นรูปวงโค้งใกล้ข้อพระบาท รอบพระเศียรมีประภามณฑลรูปวงโค้ง องค์พระประทับยืนอยู่ภายในซุ้มที่มีเสา 2 ข้างและมีกรอบซุ้มเป็นรูปวงโค้ง²⁴

กลุ่มที่ 2 อิทธิพลวัฒนธรรมปาละ-พุกาม ได้แก่

2.1 พิมพ์พุทธคยา เป็นพระพิมพ์รูปสามเหลี่ยมมุมมน มีรูปพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย บนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ภายในซุ้มจระนำ ซึ่งมียอดเป็นยอดศรูปุพุททคยา รอบนอกของซุ้มจระนำ มีรูปเจดีย์จำลองด้านละ 4 องค์ สองข้างของยอดศรูปุพุททคยาเป็นรูปใบไม้ ลักษณะพระพุทธรูปแสดงพระวรกายอวบอ้วน ครองจีวรบางแนบพระองค์ พระพิมพ์กลุ่มนี้เป็นพิมพ์ที่แพร่หลายอยู่ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะที่พุททคยาราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 และแพร่หลายในพม่าราวพุทธศตวรรษที่ 16 บริเวณเมืองศรีเกษตร เมืองแปะ เมืองพุกามและเมืองพะโค ส่วนในประเทศไทยพบแพร่หลายอยู่ในช่วงวัฒนธรรมทวารวดี ในเขตจังหวัดนครปฐม กาญจนบุรี และสุพรรณบุรี และเป็นพิมพ์ที่นิยมในภาคใต้ในช่วงเวลาเดียวกัน พบที่เมืองไชยา สุราษฎร์ธานี²⁵ ส่วนในเขตเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบแม่พิมพ์พุททคยาและพระพิมพ์พุททคยาในบริเวณวัดประตูลี้²⁶ และวัดพระยืน โดยอิทธิพลปาละอินเดีย ที่ปรากฏในวัฒนธรรมหริภุญไชย น่าจะรับผ่านทางวัฒนธรรมพุกามอีกทีหนึ่ง

การขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณวัดประตูลี้เมื่อ พ.ศ. 2531 ได้พบพิมพ์พุททคยาในชั้นดินธรรมชาติที่ 3 ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นระยะการอยู่อาศัยระยะที่ 2 โดยพระพิมพ์ที่พบสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แสดงปางมารวิชัย ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา พระพักตร์สี่เหลี่ยม ไรพระศกโค้งปีกกา ขมวดพระเกศาเล็ก พระเกตุมาลาเป็นต่อมกลม ด้านหลังองค์พระเป็นซุ้มและเจดีย์ทรงปาละขนาดข้างรวม 6 องค์ ด้านบนเป็นดอกบัวและศรูปุ

²⁴ ธนกฤต ลออสุวรรณ, “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำแม่กลองและท่าจีน : กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา,” 40.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, 23.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 35.

พุทธคยา ลักษณะพระพิมพ์ที่เคียงข้างด้วยสลุปและเจดีย์นี้ น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะพุกาม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16²⁷

รายงานการขุดแต่งและบูรณะ โบราณสถานเวียงท่ากาน เมื่อ พ.ศ. 2532 ได้พบพระพิมพ์พุทธคยา 1 องค์ สภาพชำรุด จากกลุ่มโบราณสถานวัดต้นโพธิ์ พบเฉพาะในบริเวณโบราณสถานหมายเลข 1 เป็นชิ้นส่วนพระพิมพ์แสดงปางมารวิชัย ด้านข้างมีสลุปขนาดเล็กประดับอยู่ทั้งสองข้าง ส่วนบนหักหายไป²⁸

เมื่อนำพระพิมพ์ที่ได้จากการขุดค้นบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย มาเปรียบเทียบกับพระพิมพ์ในแหล่งโบราณคดีใกล้เคียงรวมถึงพระพิมพ์ของอินเดียและที่พุกามนั้น แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะปาละ-พุกาม ได้อย่างชัดเจน (ดูตารางที่ 15)

การขุดแต่งบูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืนเมื่อ พ.ศ. 2549 ได้พบพิมพ์พุทธคยา 2 แบบ รวม 8 องค์ แบบแรก แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ได้ขุมพุทธคยา มีใบโพธิ์ประดับ รายล้อมด้วยสลุปจำลอง 8 องค์ (ตารางที่ 15 ภาพ 1) และแบบที่สอง พระพิมพ์ง้วนน้ำอ้อย (ตารางที่ 15 ภาพ 2) มีลักษณะเป็นพระพิมพ์ทรงวงกลมรีคล้ายง้วนน้ำอ้อย แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ด้านข้างประดับด้วยสลุปเจดีย์จำลองขนาดเล็กขนาดเท่ากัน ข้างละ 4 องค์ แบ่งเป็น 3 แถว โดยแถวที่ 2 จะเป็นสลุปเจดีย์อยู่ ปลายสลุปเจดีย์อยู่ในระดับเสมอไหล่องค์พระพุทธรูป บริเวณฐานพระอาภรณ์จารึกเนื่องจากมีตัวอักษรคล้ายจารึก 1 แถว รอบกรอบวงกลมรีประดับด้วยจุดไข่ปลาโดยรอบ²⁹

ส่วนที่เวียงกุมกาม ได้พบพิมพ์ขุมพุทธคยา 2 แบบด้วยกัน แบบแรก มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ซ้ายวางหงายอยู่บนพระเพล พระหัตถ์ขวาวางคว่ำที่พระชานุ นิ้วพระหัตถ์ชี้ลงเบื้องล่าง แสดงปางมารวิชัย องค์พระพุทธรูปประทับอยู่ภายในขุมวงโค้ง ด้านบนของขุมปรากฏส่วนยอดของสลุปพุทธคยา บริเวณสองข้างของสลุป ปรากฏกึ่งก้านของต้นไม้ม ซึ่งหมายถึง ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้านข้างขององค์พระปรากฏรูปสลุปอยู่ข้างละ 2 องค์ พบที่วัดกานโถม แบบสอง มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แสดงปางมารวิชัย องค์

²⁷ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน,” 2531. (อัคราณา)

²⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 2, 51.

²⁹ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา)

พระพุทธรูปประทับอยู่ภายในซุ้มวงโค้ง ด้านบนของซุ้มปรากฏส่วนยอดของสถูปพุทธคยา บริเวณสองข้างของสถูป ปรากฏกิ่งก้านของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้านข้างขององค์พระปรากฏรูปพระสาวกด้านละ 1 องค์ เนื้อพระสาวกปรากฏรูปสถูปอยู่ข้างละ 2 องค์ พบที่วัดกานโถม³⁰ และกุไม้ซัง³¹

พิมพ์พุทธคยาที่พบบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและเวียงกุมกามนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพิมพ์พบบริเวณเมืองอุทอง (ตารางที่ 15 ภาพ 3) ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง เป็นพระพิมพ์แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานรูปกลีบบัว พระหัตถ์แสดงปางมารวิชัย พระวรกายครองจีวรห่มเฉียง องค์พระพุทธรูปประทับอยู่ภายใต้ซุ้มวงโค้งต่อเนื่อง ซึ่งมียอดเป็นสถูปพุทธคยา เบื้องหลังมีกิ่งก้านต้นโพธิ์ ด้านข้างขององค์พระมีสถูปแวดล้อมทั้งสองข้าง ส่วนด้านล่างบริเวณใต้ฐานกลีบบัว มักมีอักษรเทวนาครีเสมอ³²

ลักษณะของพระพิมพ์แบบพุทธคยานี้ ได้พบในแหล่งโบราณคดีในประเทศใกล้เคียงด้วยเช่นกัน เช่น พระพิมพ์พบที่ศรีเกษตร จากเจดีย์ Kywegyaung gon เนินทางตะวันออกของ Tawateintha (ตารางที่ 15 ภาพ 4) เป็นพระพิมพ์รูปทรงกลม แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งบนบัลลังก์ดอกบัวได้ปรกโพธิ์ แสดงปางมารวิชัยโดยพระหัตถ์ขวาวางเหนือพระขงฆ์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลาขัดสมาธิเพชร องค์พระแวดล้อมด้วยพระสถูป ข้างใต้องค์พระมีจารึกอักษรเทวนาครี³³ พระพิมพ์ของพม่าที่พบส่วนใหญ่ เป็นพระพิมพ์สมัยพุกาม โดยมีเอกลักษณ์คือ ต้องปรากฏจารึกอย่างน้อยหนึ่งบรรทัดเสมอ นั่นคือ คาถาเขมมา โดยแสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งใต้ซุ้มพุทธคยา แสดงปางมารวิชัยแวดล้อมด้วยพระสถูป (ตารางที่ 15 ภาพ 5) ซึ่งถือว่าเป็น

³⁰ สรัสวดี อ๋องสกุล, เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในลำนนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, 2546), 39-40.

³¹ หน่วยศิลปากรที่ 4, กองโบราณคดี, กรมศิลปากร, “การขุดแต่งและบูรณะเสริมความมั่นคงแหล่งโบราณคดีกุไม้ซัง,” 2532. (อัคราณา)

³² ธนกฤต ลอสุวรรณ, “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำแม่กลองและท่าจีน : กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 42.

³³ G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, Volume II, (London : Oxford University Press, 1985), 153-154 .

รูปแบบที่สวยงามมาก ส่วนใหญ่พบที่วัดมหาโพธิ์ จากพระพิมพ์ที่ยกตัวอย่างนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะ
ทำจากแม่พิมพ์ที่นำเข้ามาจากอินเดีย³⁴

ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าอนิรุทธ (ตารางที่ 15 ภาพ 6) พระพิมพ์มักแสดงภาพ
พระพุทธรูปปางมารวิชัย โดยนิ้วพระหัตถ์ชี้ว่างพาดเหนือพระชงฆ์แต่ละพื้นดิน ส่วนพระหัตถ์ซ้าย
วางอยู่เหนือพระเพลาในท่าสมาธิ ที่ด้านข้างมักประดับด้วยสถูปแบบพุทธคยาและมีโบโพธิ์หรือ
ริบบิ้นประดับที่ยอด เช่น พระพิมพ์ดินเผาปางมารวิชัย ศิลปะพม่ารัชกาลพระเจ้าอนิรุทธ พบที่เจดีย์
เมืองดี เมืองคาบิน³⁵

นอกจากนั้น ยังพบพระพิมพ์ชุ้มพุทธคยา³⁶ ที่เจดีย์ชเวมอดอ เมืองพะโคด้วยเช่นกัน
เป็นพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธรูปประทับบนบัลลังก์ดอกบัวภายใต้ชุ้มปรกโพธิ์และฉัตร จัดสมาธิ
เพชร ปางมารวิชัย พระหัตถ์ว่างพาดเหนือพระชงฆ์ องค์พระแวดล้อมด้วยพระสถูปขนาดใหญ่ 2
ข้าง เบื้องล่างเป็นสถูปขนาดเล็ก 2 ข้างเช่นเดียวกัน ข้างใต้องค์พระปรากฏอักษรเทวนาครี 3
บรรทัด³⁶

จากลักษณะของพระพิมพ์พบที่ศรีเกษตร แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะปาละอย่าง
ชัดเจน แม้เบื้องบนพระเศียรพระพุทธรูปไม่ปรากฏสถูปพุทธคยา แต่ยังคงร่องรอยของกึ่งก้านต้น
โพธิ์ไว้ ส่วนพระพิมพ์พบที่พุกามและพระพิมพ์สมัยพระเจ้าอนิรุทธ ยังคงร่องรอยของสถูปและชุ้ม
พุทธคยาไว้ ส่วนพระพิมพ์พบที่เมืองพะโค ยังคงลักษณะเหมือนกับศิลปะปาละ ยกเว้นไม่ปรากฏ
พระสถูปพุทธคยาเบื้องบนองค์พระ และเมื่อนำมาเทียบกับพระพิมพ์ชุ้มพุทธคยา ในศิลปะปาละ
พบที่รุ่มปุระ (ตารางที่ 15 ภาพ 7) และที่นาลันทา (ตารางที่ 15 ภาพ 8)³⁷ พบว่ามีลักษณะ
คล้ายคลึงกัน โดยพิมพ์ชุ้มพุทธคยาในศิลปะราชวงศ์ปาละ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16
และพิมพ์ชุ้มพุทธคยา พบที่พุกาม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

³⁴ John Guy, "Offering up a rare jewel : Buddhist merit-making and votive tablets in early Burma," In Burma : Art and Archaeology, (Edited by Alexandra Green and T.Richard Blurton), (Art Media Resources Ltd., 2002), plate 57 e –f, 29-30.

³⁵ กฤษฎา พินศิริ, "พระพิมพ์สมัยเมืองพุกามแบบพระเจ้าอนิรุทธ," นิตยสารศิลปากร 40, 1 (2532) : 63.

³⁶ G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, plate 75 e ,164-165.

³⁷ กฤษฎา พินศิริ, "พระพิมพ์สมัยเมืองพุกามแบบพระเจ้าอนิรุทธ," 67-68.

ตารางที่ 15 แสดงการเปรียบเทียบพระพิมพ์พุทธศตวรรษที่ 15 อธิปไตยวัฒนธรรมปาละ-พุกาม

 1.จากการขุดแต่งวัดพระยืน³⁸	 2.จากการขุดแต่งวัดพระยืน³⁹	 3.พระพิมพ์ในพช. อุทอง⁴⁰
 4. พระพิมพ์ที่ศรีเกษตร จากเจดีย์ Kywegyaung gon⁴¹	 5. พระพิมพ์สมัยพุกาม⁴²	 6. พระพิมพ์ สมัยพระเจ้าอนุรุธ⁴³

³⁸ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัครา), 69, 72.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, 74.

⁴⁰ ชนกกต ลอสุวรรณ, “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำแม่กลองและท่าจีน : กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 110.

⁴¹ G.H.Luce, *Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History*, Volume II, (London : Oxford University Press, 1985), 153-154 .

⁴² John Guy, “Offering up a rare jewel : Buddhist merit-making and votive tablets in early Burma,” In *Burma : Art and Archaeology*, (Edited by Alexandra Green and T.Richard Blurton), (Art Media Resources Ltd., 2002), plate 57 e –f, 29-30.

⁴³ กฤษณา วัฒนศิริ, “พระพิมพ์สมัยเมืองพุกามแบบพระเจ้าอนุรุธ,” 63.

ตารางที่ 15 (ต่อ)

 7. พระพิมพ์ศิลปะอินเดีย พบที่รุ่มปุระ⁴⁴	 8. พระพิมพ์ศิลปะอินเดีย พบที่นาลันทา⁴⁵	

2.2 พระพุทธรูปทรงเครื่องโลหะคูนูน ทำจากเงินและทองคำ พบที่วัดพระธาตุหริภุญชัยและวัดมหาวัน โดยพระพุทธรูปทรงเครื่องดังกล่าวอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18⁴⁶ พระพุทธรูปโลหะคูนูนเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ประทับนั่งปางมารวิชัย จัดสมาธิเพชร สวมเทริดและกรองศอ ลักษณะพระพักตร์มีพระขนงต่อกันเป็นรูปคล้ายปีกกา พระเนตร โปน พระนาสิกใหญ่ คู้คล้ายกับพระพุทธรูปแบบทวารวดี แต่ลักษณะของพระเนตรที่เปิดกว้างและลักษณะของเทริดนั้นคล้ายคลึงกับศิลปะพม่าแบบพุกาม ซึ่งรับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียแบบปาละ และกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 บางท่านกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18⁴⁷ (ดูตารางที่ 16)

บริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยได้พบพระพุทธรูปทรงเครื่องโลหะคูนูนที่วัดมหาวันและวัดพระธาตุหริภุญชัย โดยเฉพาะที่วัดมหาวันสามารถแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบคือ รูปแบบที่หนึ่งพบเฉพาะพระเศียรพระพุทธรูป รูปแบบที่สอง พบเฉพาะองค์พระพุทธรูป รูปแบบที่สาม พระพุทธรูปประทับยืน ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ดูตารางที่ 16)

รูปแบบที่หนึ่ง เฉพาะพระเศียรพระพุทธรูปคูนเงิน (ตารางที่ 16 ภาพ 1) ลักษณะพระพักตร์เกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา สวมมงกุฎเทริดเป็นแผ่นสามเหลี่ยม

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 67-68.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁶ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 25.

⁴⁷ บัณฑิต เนียมทรัพย์, “พระพิมพ์ที่พบในจังหวัดลำพูน,” (สารนิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 45-46.

ขนาดใหญ่ 3 แผ่น แซมด้วยแผ่นสามเหลี่ยมขนาดเล็กซ้อนเหลื่อมกันจำนวนมาก ทรงกลมทลายวาลายอน

รูปแบบที่สอง เฉพาะองค์พระพุทธรูปประทับนั่งคุดนิน (ตารางที่ 16 ภาพ 2) พบสองลักษณะด้วยกันคือ ลักษณะแรกองค์พระครองจีวรห่มคลุมบางแนบเนื้อ เห็นขอบจีวรที่ข้อพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ปรากฏเส้นขอบใต้พระนาภี พระพุทธรูปแสดงปางมารวิชัย จัดสมาธิเพชร ก่อให้เกิดชายจีวรเหลือเป็นรูปครึ่งวงกลมหน้าพระเพลาทรงกรงศอแผง มีพวงอุบะห้อย ส่วนอีกลักษณะหนึ่ง องค์พระครองจีวรห่มเฉียง ปรากฏชายสังฆาฏีที่พระอังสาซ้ายยาวจรดพระนาภี ปรากฏเส้นขอบหยักใต้พระนาภี

รูปแบบที่สาม พระพุทธรูปประทับยืนคุดนิน (ตารางที่ 16 ภาพ 3) แสดงปางประทานอภัยด้วยพระหัตถ์ขวา ยกเสมอพระอุระ หัตถ์ซ้ายวางแนบพระวรกาย องค์พระพุทธรูปครองจีวรห่มคลุม จีวรบางแนบเนื้อ ชายจีวรทั้งสองข้างตกลงมาเท่ากันหยักเป็นริ้ว ปรากฏเส้นนูนระหว่างพระขงฆ์ทั้งสองข้าง ซึ่งเป็นอิทธิพลของศิลปะพุกาม

ที่เมืองโบราณเวียงมโน ได้พบพระพุทธรูปสำริดโดยพบเพียงครึ่งองค์ (ตารางที่ 16 ภาพ 4) แสดงวัตรกรรมุทราทั้งสองหัตถ์ สวมมงกุฎเทริดและกรงศอ การแสดงวัตรกรรมุทราทั้งสองหัตถ์นั้น เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะทวารวดี และปรากฏในพระพุทธรูปศิลปะพุกามและพุกาม จากการขุดค้นที่ศรีเกษตรและพุกาม⁴⁸ ส่วนพระเศียรพระพุทธรูปมีลวดลายคล้ายผ้าผูกปมอยู่ทั้งสองข้างเหนือพระกรรณ พระเนตรโปนเล็กน้อย มีกรงศอคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปทรงเครื่องโดยทั่วไปจากลักษณะของมงกุฎทรงเทริดที่มีลักษณะคล้ายกับใบไม้เป็นแฉก ๆ ซ้อนทับกัน หรือทรงกรงศอและมีการประดับชายผ้าผูกปมห้อยลงมาถึงพระอังสา เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปที่ปรากฏบนพระพิมพ์ที่มีชื่อว่า พระเลียง พระสิบสอง พระสิบแปดแล้วพบว่า มีลักษณะแบบเดียวกัน การทรงมงกุฎเทริดนี้ ปรากฏในพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะพุกามและศิลปะเขมรในประเทศไทย ซึ่งเป็นความนิยมร่วมสมัยที่มีมาก่อนแล้วในศิลปะปาละและแพร่หลายมายังพุกาม ก่อนที่จะส่งอิทธิพลต่อมายังเมืองโบราณหริภุญไชย⁴⁹

ที่เวียงท่ากาน ได้พบพระพุทธรูปทรงเครื่องสองแบบด้วยกันคือ พระพิมพ์แผ่นทองคุดนินและพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน มีรายละเอียดดังนี้

⁴⁸ จตุพร วรวัชรพงศ์, “ที่มาของพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะขอมที่พบในประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 30.

⁴⁹ บัณฑิต เนียมทรัพย์, “พระพิมพ์ที่พบในจังหวัดลำพูน,” 49-50.

พระพิมพ์แผ่นทองคูนูน (ตารางที่ 16 ภาพ 5) ลักษณะพระพุทธรูปทรงมณฑุเทริดเป็นแผ่นรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็กซ้อนกันเป็นจำนวนมาก ทรงกมลยาวปลายจรดพระอังสา แสดงให้เห็นถึงลักษณะที่คลี่คลายมามากแล้ว ทรงกรงศอกที่มีอุบะห้อย รวมถึงการทำสบงเป็นขอบนูนขึ้นมาที่บั้นพระองค์ อาจเป็นอิทธิพลจากศิลปะเขมรแบบบายนที่เข้ามาปะปน พระพุทธรูปแสดงปางมารวิชัย นั่งขัดสมาธิเพชร ปรางกุชชายผ้าที่ตกลงมาจากหน้าพระเพลา เป็นรูปครึ่งวงกลมหรือรูปพัด อันเป็นแรงบันดาลใจมาจากพุกาม ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียแบบปาละมาอีกต่อหนึ่ง

ส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน (ตารางที่ 16 ภาพ 6) มีลักษณะเป็นพระพิมพ์สำริดสูง 34-39 เซนติเมตร พระพุทธรูปแสดงวัตรกรรมทราเนบพระอุระด้วยพระหัตถ์ขวาหรือซ้าย ขณะที่พระหัตถ์อีกข้างหนึ่งทอดยาวลงมาข้างพระวรกาย พระพักตร์เป็นศิลปะทวารวดีผสมกับศิลปะเขมร ลักษณะมณฑุเทริดเป็นอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละซึ่งผ่านมาจากพุกาม ทรงกรงศอกมีพวงอุบะห้อยแบบศิลปะเขมรแบบนครวัดและแบบบายน ขอบสบงและแนวระหว่างพระขงฆ์เป็นเส้นนูน ขอบจีวรเบื้องล่างเป็นหยักริ้ว เผยให้เห็นสบงที่อยู่ต่ำกว่า ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปประดับในซุ้มเจดีย์แปดเหลี่ยมในวัดจามเทวี⁵⁰

เมื่อนำพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งศิลา ศิลปะพุกาม (ตารางที่ 16 ภาพ 8) มาเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งศิลา ศิลปะอินเดียแบบปาละ (ตารางที่ 16 ภาพ 7) พบที่อันตัก อกัลปุระ แคว้นพิหาร พบว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เป็นการเล่าเรื่องพุทธประวัติแปดปาง แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบปาละที่มีต่อศิลปะพุกามอย่างชัดเจน

ส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน ศิลปะปาละ (ตารางที่ 16 ภาพ 9) พบที่พุทธคยา แคว้นพิหารนั้น แสดงลักษณะของมณฑุเทริด เป็นแผ่นสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ซ้อนกับสามเหลี่ยมขนาดเล็ก พระหัตถ์แสดงปางประทานอภัย สวมกรงศอก ครองจีวรห่มคลุมบางแบบเนื้อ ชายจีวรทั้งสองข้างตกลงมาเท่ากันยับเป็นริ้ว ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของศิลปะอินเดียแบบปาละ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน ทำจากสำริดพบที่ศรีเกษตร (ตารางที่ 16 ภาพ 10) ในวิหารของวัด Shwenyaungbin ridge ทางใต้ของหมู่บ้าน Taunglonnyo ซึ่งเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน แสดงปางวัตรกรรมทราทั้งสองหัตถ์⁵¹ สวมมณฑุเทริดเป็นแผ่นรูปสามเหลี่ยมซ้อนกัน ทรงกมลยาวจรดพระอังสา ครองจีวรห่มคลุม ปลายจีวรตกลงมาเท่ากันทั้งสองข้างเรียบ

⁵⁰ จตุพร วรวัชรพงศ์, “ที่มาของพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะขอมที่พบในประเทศไทย,” 29-30.

⁵¹ G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, Plate 43 b.

ไม่ปรากฏรูปร่าง ปรากฏเส้นนูนระหว่างพระขงฆ์ทั้งสองข้าง และเทียบกับพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลา ศิลปะพุกาม (ตารางที่ 16 ภาพ 11) พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกัน ยกเว้นศิลปะอินเดียแบบปาละ แสดงปางประทานอภัย ส่วนศิลปะพยูและศิลปะพุกามแสดงปางวิตรรกมูทราทั้งสองหัตถ์

เมื่อนำพระพุทธรูปทรงเครื่องพบที่เมืองโบราณหริภุญไชย (ตารางที่ 16 ภาพ 1) – (ตารางที่ 16 ภาพ 6) มาเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปที่พบที่ศรีเกษตรและพุกาม (ตารางที่ 16 ภาพ 9) – (ตารางที่ 16 ภาพ 11) พบว่า มีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก ทั้งมงกุฎเทริดที่ประดับด้วยแผ่นสามเหลี่ยมขนาดใหญ่และขนาดเล็กซ้อนกัน รวมทั้งการปรากฏเส้นนูนระหว่างขาทั้งสองข้าง ยกเว้นการแสดงปางอภัยมูทราด้วยหัตถ์เดียว ที่แตกต่างจากพุกามและศรีเกษตรที่แสดงปางวิตรรกมูทราหรืออภัยมูทราทั้งสองหัตถ์

ตารางที่ 16 แสดงการเปรียบเทียบพระพุทธรูปประทับนั่งและพระพุทธรูปประทับยืน

ศิลปะ/แหล่งโบราณคดี	เศียรพระพุทธรูป/ พระพุทธรูปประทับนั่ง	พระพุทธรูปประทับยืน
เมืองโบราณ หริภุญไชย	 1. เศียรพระพุทธรูปคูนเงิน 2. พระพุทธรูปประทับนั่งคูนเงิน	 3. พระพุทธรูปประทับยืนคูนเงิน

ตารางที่ 16 (ต่อ)

ศิลปะ/แหล่ง โบราณคดี	เศียรพระพุทธรูป/ พระพุทธรูปประทับนั่ง	พระพุทธรูปประทับยืน
เวียงมโน		 4. พระพุทธรูปสำริด
เวียงท่ากาน	 5. พระพิมพ์แผ่นทองคูนูน⁵²	 6. พระพุทธรูปทรงเครื่องสำริด⁵³
ศิลปะอินเดีย แบบปาละ	 7. พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลา⁵⁴	 8. พระพุทธรูปทรงเครื่อง⁵⁵

⁵² กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน,” 2543, (อัคราณา), ภาพที่ 9.

⁵³ ศรีศักร วัลลิโภดม, “แคว้นหริภุญชัย.” ใน ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย, (ม.ป.ท., 2517. กรมศิลปากรจัดพิมพ์ เนื่องในงานฉลองครบรอบ 100 ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วันที่ 19 กันยายน พุทธศักราช 2517), ภาพประกอบที่ 12.

⁵⁴ จตุพร วรวัชรพงศ์, “ที่มาของพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะขอมที่พบในประเทศไทย,” 110.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 113.

ตารางที่ 16 แสดงการเปรียบเทียบพระพุทธรูปประทับนั่งและพระพุทธรูปประทับยืน (ต่อ)

ศิลปะ พุกาม	 9. พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลา⁵⁶	 10. พระพุทธรูปทรงเครื่อง⁵⁷
เมืองศรีเกษตร		 11. พระพุทธรูปสำริดทรงเครื่อง⁵⁸

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 115.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 117.

⁵⁸ G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, Plate 43 b.

ตารางที่ 17 แสดงการเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน

ศิลปะ/แหล่งโบราณคดี	ลักษณะมณฑุ	ลักษณะกมลและกรองคอ	ลักษณะการประทับและมูทรา	การครองจีวร
ศิลปะอินเดียแบบปาละ ⁵⁹ (กลางพุทธศตวรรษที่ 15-ต้นพุทธศตวรรษที่ 17)	สวมมณฑุเทริดเป็นแผ่นสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ 3 แผ่น แซมด้วยแผ่นสามเหลี่ยมขนาดเล็กซ้อนเหลื่อมกัน	ทรงกรองคอและทรงกมลยาวจนถึงพระอังสา บางองค์ลักษณะกมลคล้ายรูปดอกไม้	แสดงปางประทานอภัย หัตถ์ขวา แสดงอภัยมุทราเสมอพระอุระ	ครองจีวรห่มคลุมบางแบบเนื้อชายจีวรทั้งสองข้างตกลงมาเท่ากันยับเป็นริ้ว คล้ายเชื้วตะขาบ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของศิลปะปาละ
ศิลปะพุกาม ⁶⁰ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 16)	ทรงมณฑุเทริดคล้ายศิลปะปาละ เป็นแผ่นสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ 3 แผ่น แซมด้วยแผ่นสามเหลี่ยมขนาดเล็กซ้อนเหลื่อมกัน	ทรงกมลปลายงอนยาวจรดพระอังสา บางองค์ไม่ทรงกมล แต่จะมีลักษณะคล้ายชายผ้าผูกห้อยลงมา ทัดพระกรรมรูปดอกไม้ ทรงกรองคอเป็นแผงรูปสามเหลี่ยมหรือครึ่งวงกลมไม่มีลวดลายมากนัก	แสดงปางประทานอภัยและปางประทานพรทั้งสองหัตถ์ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะปาละ ส่วนปางวิตรรกมุทราทั้งสองหัตถ์ ได้รับอิทธิพลจากศิลปะทวารวดีหรือศิลปะพยู	การครองจีวรและชายจีวรทั้งสองข้างตกลงมาเท่ากัน ยับเป็นริ้วคล้ายเชื้วตะขาบ แต่ก็มีบ้างที่คล้ายคลายเป็นชายจีวรที่ตกลงมาเรียบไม่มีริ้ว การปรากฏเส้นนูนระหว่างขาทั้งสองข้าง เกิดจากการที่ช่างต้องการแสดงให้เห็นสบบางแบบพระวรกาย

⁵⁹ จตุพร วรวัชรพงศ์, “ที่มาของพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะขอมที่พบในประเทศไทย,”

9-10.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 15-17.

ตารางที่ 17 (ต่อ)

ศิลปะ/แหล่งโบราณคดี	ลักษณะมณฑล	ลักษณะคุณทูลและกรองศอ	ลักษณะการประทับและมูทรา	การครองจีวร
ศิลปะเขมรในประเทศไทย ⁶¹ (ปราสาทหินพิมาย) (ปลายพุทธศตวรรษที่ 17)	ทรงกระบังหน้าและรัดเกล้ารูปกรวย	ทรงคุณทูลยาวปลายงอนจรดพระอังสา	แสดงปางวิตรรกมูทราทั้งสองหัตถ์	ผ้าทรงคดแปลงจากผ้า นุ่ง สตรี ของศิลปะขอมบาปวน ผ้าจีบเป็นริ้ว มีชายจีบหน้า ปลายเป็นรูปหางปลาห้อยอยู่ข้างหน้า คาดรัดประคดเป็นผ้าแบน มีชายผูกเป็นห่วงตรงกลาง มีอุบะเล็ก ๆ ห้อยประดับจากข้อพระหัตถ์ทั้งสองชายจีว เป็นริ้วตกลงมาทั้งสองข้าง
ศิลปะเขมรแบบนครวัด ⁶² (ปลายพุทธศตวรรษที่ 17 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 18)	ทรงกระบังหน้าและรัดเกล้ารูปกรวยอยู่เหนือพระเกศาถัก	ทรงกรองศอแผงและสายรัดองค์ มีพวงอุบะเล็กๆ ห้อยโดยรอบ ทรงคุณทูลเป็นคู้ม ทรงพาหุรัดทองกรทองพระบาท แต่บางองค์ทรงเพียงกระบังหน้าและรัดเกล้ารูปกรวย	แสดงปางวิตรรกมูทราทั้งสองหัตถ์ ประทับยืนสมถังค์ (เริ่มปรากฏพระพุทธรูปประทับยืน)	ครองจีวรห่มคลุม ท่อนบนบางแนบเนื้อ ชายจีวรตกลงมาทั้งสองข้างจากพระหัตถ์ที่แสดงมูทราเดียวกัน จะบานออกและม้วนเข้าที่มุมเบื้องล่าง

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 20-22.⁶² เรื่องเดียวกัน, 22-24.

ตารางที่ 17 (ต่อ)

ศิลปะ/แหล่ง โบราณคดี	ลักษณะมณฑล	ลักษณะภูมิลักษณ์ และโครงกระดูก	ลักษณะการประทับ และมูทรา	การครองจีวร
ศิลปะเขมร แบบบายน ⁶³ (ต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงปลาย พุทธศตวรรษที่ 18)	อุษณิษะหรือเกตุ มาลา รูปกรวย ประดับกลีบบัวซ้อน กันเป็นชั้นๆ ครอบ อยู่ พระเกศามีหลาย รูปแบบ เช่น พระ เกศาทำเป็นเส้นถัก พระเกศาขมวดที่สลัก อย่างแบนๆหรือหนุน ขึ้นมาเพียงเล็กน้อย ลวดลายกระบังหน้า เป็นลายเรขาคณิต หรือลายประจำยาม เป็นรูปสี่เหลี่ยมขนม เปียกปูนเต็มสลับกับ รูปสี่เหลี่ยมขนม เปียกปูนครึ่งรูป ซึ่ง นิยมในสมัยบาปวน ถึงสมัยนครวัดกลาย มาเป็นรูปดอกไม้แฉ เห็นเต็มดอกทาง ด้านหน้า ลักษณะ พระพักตร์	ทรงกรองศอแพง สาย รัดองค์ทำด้วยเพชร พลอย ทรงภูมิลักษณ์เป็น คุ่มยาวจรดพระอังสา	แสดงปางประทาน อภัยทั้งสองหัตถ์ ประทับยืนสมภังค์	ครองจีวรเรียบ ชาย สบงด้านหน้ามี เครื่องประดับมาก ขึ้น

⁶³ เรื่องเดียวกัน, 24-25.

ตารางที่ 17 (ต่อ)

ศิลปะ/แหล่งโบราณคดี	ลักษณะมงกุฏ	ลักษณะกษัตริย์และกรองศอ	ลักษณะการประทับและมูทรา	การครองจีวร
ศิลปะหริภุญไชย (ปลายพุทธศตวรรษที่ 16)	ลักษณะพระพักตร์เกือบเป็นสี่เหลี่ยม คิ้วปีกกา สวมมงกุฏเทริด เป็น แผ่นสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ 3 แผ่น แฉมด้วยแผ่นสามเหลี่ยมขนาดเล็กซ้อนเหลื่อมกันจำนวนมาก	ทรงกษัตริย์ยาวปลายงอน	แสดงปางประทานอภัยในหัตถ์ขวา ยกเสมอพระอุระ หัตถ์ซ้ายวางแนบพระวรกาย	องค์พระพุทธรูปครองจีวรห่มคลุม จีวรบางแนบเนื้อ ชายจีวรทั้งสองข้างตกลงมาเท่ากันหยักเป็นริ้ว ปรากฏเส้นนูนระหว่างขาทั้งสองข้าง ซึ่งเป็นอิทธิพลของศิลปะพุกาม
เวียงมโน	พระพักตร์พระพุทธรูป มีลวดลายคล้ายผ้าผูกปมอยู่ทั้งสองข้างเหนือพระกรรณ พระเนตรโปนเล็กน้อย ลักษณะของมงกุฏแบบเทริดที่มีลักษณะคล้ายกับใบไม้เป็นแฉกๆ ซ้อนทับกัน	ทรงกรองศอและมีการประดับชายผ้าผูกปมห้อยลงมาจนถึงพระอังสา	แสดงวิตรรกมูทราทั้งสองหัตถ์	
เวียงท่ากาน	พระพักตร์เป็นศิลปะทวารวดีผสมกับศิลปะขอม ลักษณะมงกุฏเทริดเป็นอิทธิพลศิลปะแบบปาละซึ่งผ่านทางพุกาม	ทรงกรองศอมีพวงอุบะห้อยแบบศิลปะขอมสมัยนครวัด-บายน	พระพุทธรูปแสดงวิตรรกมูทราแนบพระอุระด้วยพระหัตถ์ขวา หรือซ้าย ขณะที่พระหัตถ์อีกข้างหนึ่งทอดยาวลงมาข้างพระวรกาย	ขอบสบงและแนวระหว่างพระขงฆ์เป็นเส้นนูน ขอบจีวรเบื้องล่างเป็นหยักริ้ว เผยให้เห็นสบงที่อยู่ต่ำกว่า

ตารางที่ 18 แสดงการเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่ง

ศิลปะ/แหล่งโบราณคดี	ลักษณะมณฑุ	ลักษณะกมลและกรองคอ	ลักษณะการประทับและมูทรา	การครองจีวร
ศิลปะอินเดียแบบปาละ ⁶⁴ (กลางพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17)	ทรงมณฑุซึ่งมีแผ่นสามเหลี่ยม 3 แผ่น แซมด้วยแผ่นสามเหลี่ยมขนาดเล็กซ้อนเหลื่อมกัน	ทรงกมลยาวปลายงอน จรดพระอังสา หรือชายผ้าปลิวและกรองคอ	แสดงปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร เกิดชายจีวรหน้าพระเพลา คลี่ออกเป็นรูปครึ่งวงกลมหรือรูปพัด	ครองจีวรห่มเฉียง ไม่มีริ้ว
ศิลปะพุกาม ⁶⁵ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 16)	ทรงมณฑุเทริดคล้ายศิลปะปาละ เป็นแผ่นสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ 3 แผ่น แซมด้วยแผ่นสามเหลี่ยมขนาดเล็กซ้อนเหลื่อมกัน	ทรงกมลปลายงอนยาวจรดพระอังสา บางองค์ไม่ทรงกมล แต่มีลักษณะคล้ายชายผ้าผูกห้อยลงมา ทรงกรองคอเป็นแผงรูปสามเหลี่ยมหรือครึ่งวงกลมไม่มีลวดลาย	แสดงปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร ก่อให้เกิดชายจีวรเหลือหน้าพระเพลา คลี่ออกมาเป็นรูปพัด หรือครึ่งวงกลม บางองค์ไม่พบ	ครองจีวรห่มเฉียง ปราภุชชายสังฆาฏีที่พระอังสาซ้ายสันคล้ายเขี้ยวตะขาบ มีเส้นต่อจากชายสังฆาฏีพาดผ่านพระกรออกไป
ศิลปะเขมรในประเทศไทย ⁶⁶ (ปราสาทหินพิมาย) (ปลายพุทธศตวรรษที่ 17-18)	ทรงกระบังหน้าและรัดเกล้ารูปกรวย	ทรงกรองคอแผง ทรงกมลเป็นตุ้มยาวจรดพระอังสา ทรงพาหุรัดทองกร ทองพระบาท	ปางสมาธิและปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ	พระศอมีขอบนูนคล้ายกับว่าครองจีวรห่มคลุม แต่ได้พระกัจฉะว่างเปล่าคล้ายไม่มีจีวร บนพระอังสาซ้ายมีผ้าห่ม อาจเป็นสังฆาฏี

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 9-10.⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, 15-17.⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, 20-22.

ตารางที่ 18 (ต่อ)

ศิลปะ/แหล่ง โบราณคดี	ลักษณะมณฑล	ลักษณะภูมิลักษณ์ และครองศอ	ลักษณะการประทับ และมณฑล	การครองจักร
ศตวรรษที่ 17)				พาดเฉียงลงมายัง บัน พระ องค์ ด้านขวา และสอด เลี้ยวเข้าไปใต้ สบนง เหนือพระ อัสสาซ้ายมีชายผ้า เล็กๆห้อยลงมาจาก ทางด้านหลัง อาจ เป็นชายสังฆาฏิ
ศิลปะเขมร แบบนคร วัด ⁶⁷ (ปลายพุทธ ศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธ ศตวรรษที่ 18)	สวมกระบังหน้า ทรง มณฑลรูปกรวย ค่อนข้างสูง	สร้อยคอเป็นแผ่นใหญ่ เข็มขัดประดับด้วยอุบะ เป็นรูปใบไม้เล็กๆ	ส่วนใหญ่มีแค่ปาง นาคปรก พระพุทธรูป แสดงปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิ ราบ มีนาคปรกแผ่ พังพาน 7 เศียรและ ชนดนาค 3 ชั้น	บางครั้ง พระพุทธรูปเปลือย พระวรกายท่อนบน หากครองจักรจะห่ม เฉียง พระอัสสาซ้าย เจาะเป็นช่องว่าง ระหว่างพระวรกาย และพระกร
ศิลปะเขมร แบบบาเยน ⁶⁸ (ต้นพุทธ ศตวรรษที่ 18 ถึงปลาย)	สวมกระบังหน้า อุษณิษะหรือเกตุ มาลา รูปกรวย ประดับกลีบบัวซ้อน กันเป็นชั้นๆ ครอบ อยู่ พระเกศามีหลาย	ทรงครองศอแผง ทรง ภูมิลักษณ์เป็นตุ้มยาวจรด พระอัสสา ทรงพาหุรัด ทองกร ทองพระบาท	ปางนาคปรก พระพุทธรูปแสดงปาง สมาธิมีนาคปรกแผ่ พังพาน 7 ตัวและชน ดนาค 3 ชั้น พระหัตถ์มี วัตถุบางอย่างถืออยู่	ท่อนบนพระวรกาย มีทั้งเปลือยและ ครองจักรห่มเฉียง ซึ่งการครองจักรห่ม เฉียงจะปรากฏชาย สังฆาฏิเป็นแผ่น สี่เหลี่ยมปลายตัด

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 22-24.⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, 24-25.

ตารางที่ 18 (ต่อ)

ศิลปะ/แหล่ง โบราณคดี	ลักษณะมณฑล	ลักษณะภูเขาล และกรองสอ	ลักษณะการประทับ และมูทรา	การครองจีวร
พุทธร ศตวรรษที่ 18)	รูปแบบ			ตรง มีเส้นต่อจาก ชายสังฆาฏิพาดผ่าน พระกรออกไป
ศิลปะหริภุญ ไชย (ปลายพุทธ ศตวรรษที่ 16)	น่าจะคล้ายคลึงกับ พระพุทธรูปประทับ ยืน	น่าจะคล้ายคลึงกับ พระพุทธรูปประทับ ยืน	น่าจะคล้ายคลึงกับ พระพุทธรูปประทับ ยืน	ลักษณะแรกองค์ พระครองจีวรห่ม คลุมบางแนบเนื้อ เห็นขอบจีวรตรงข้อ พระหัตถ์ทั้งสอง ข้าง ปรากฏขอบ เส้นใต้พระนาภี พระพุทธรูปแสดง ปางมารวิชัย จัดสมาธิเพชร ก่อให้เกิดชายจีวร เหลือเป็นรูปครึ่ง วงกลมหน้าพระ เพลา ทรงกรองสอ แผง มีพวงอุบะห้อย ส่วนอีกลักษณะ หนึ่ง องค์พระครอง จีวรห่มเฉียง ปรากฏ ชายสังฆาฏิที่พระ อังสาซ้ายยาวจรด พระนาภี ปรากฏ เส้นขอบหยักใต้ พระนาภี

ตารางที่ 18 (ต่อ)

ศิลปะ/แหล่งโบราณคดี	ลักษณะมณฑล	ลักษณะมณฑลและกรงศอก	ลักษณะการประทับและมณฑล	การครองจีวร
เวียงท่ากาน	ทรงมณฑลเทริดเป็นแผ่นรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็กซ้อนกันเป็นจำนวนมาก	ทรงมณฑลยาวปลายงอนจรดพระอังสา ทรงกรงศอกที่มีอุบะห้อย	พระพุทธรูปแสดงปางมารวิชัย นั่งขัดสมาธิเพชร และปรากฏชายผ้าที่ตกลงมาจากหน้าพระเพล เป็นรูปครึ่งวงกลมหรือรูปพัด	การทำสบงเป็นขอบนูนขึ้นมาที่บั้นพระองค์ อาจเป็นอิทธิพลจากศิลปะขอมแบบบายน ที่เข้ามาปะปน

กลุ่มที่ 3 อิทธิพลศิลปะเขมร (ดูตารางที่ 19) ในเมืองโบราณหริภุญไชย ทั้งจากการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดี ได้พบพระพิมพ์ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมร ได้แก่ พระพิมพ์กลุ่มที่เรียกว่า “พระสาม” หรือ พระพิมพ์ที่ประกอบด้วยพระพุทธรูป 3 องค์ โดยในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระสามวัดพระคงญาติที่วัดพระคงญาติ⁶⁹ ส่วนที่วัดพระยืนนั้น ได้พบพระสามวัดพระคงญาติ (ตารางที่ 19 ภาพ 1) จากการขุดแต่งบูรณะโบราณสถานวัดพระยืน เมื่อ พ.ศ. 2549 ซึ่งมีสภาพชำรุด จำนวน 2 ชิ้นด้วยกัน จากร่องรอยที่เหลืออยู่แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ขนาบด้วยพระพุทธรูปประทับนั่งบนฐานที่ต่ำกว่าในปางมารวิชัย โดยมีพระสถูปจำลอง 3 องค์ อยู่ใต้ฐานพระประธาน⁷⁰ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระสามวัดพระคงญาติ นอกจากนั้น ยังได้พบพิมพ์นี้ที่คูรีดไม้ในเวียงกุมกาม⁷¹ ด้วย

พระสามวัดพระคงญาติ (ตารางที่ 19 ภาพ 2) ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบ ภายในซุ้มเรือนแก้วได้ปรกโพธิ์ พระหัตถ์แสดงปางมารวิชัย ที่ฐานด้านล่างมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์เล็ก ๆ เรียงกันด้านละสี่องค์ ตรงกลางเป็นพระสถูปเล็ก ๆ เรียงกัน 9 องค์ สามองค์กลางมีขนาดใหญ่กว่าองค์อื่น ๆ พระสามวัดพระคงญาตินี้น่าจะได้รับอิทธิพลจากพระพิมพ์ตฤายของศิลปะเขมรในประเทศไทยที่เมืองลพบุรี และมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยเพิ่มรายละเอียดคือ พระสถูปขนาดเล็กและ

⁶⁹ อนุรักษ์ทร จันทวิช, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” 27.

⁷⁰ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงของ อ. เมือง จ. ลำพูน,” 2549. (อัคราณา), 38.

⁷¹ กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงกุมกาม,” 2543. (อัคราณา), 303.

พระพุทธรูปปางมารวิชัยในฐานเบื้องล่าง โดยได้พบพิมพ์แบบเดียวกันนี้ที่กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาด้วยเช่นเดียวกัน

เมื่อนำพระสามวัดพระคงฤๅษี มาเปรียบเทียบกับพิมพ์ลักษณะนี้จากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ตารางที่ 19 ภาพ 3) ซึ่งพบทั้งที่ทำจากดินเผาและพระพิมพ์หิน⁷² จากลักษณะของพิมพ์พบที่กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ มีความคมชัดและสวดลายชัดกว่าพิมพ์ที่พบในวัดพระคงฤๅษี เมืองโบราณหริภุญไชยมาก ทำให้เห็นรายละเอียดได้ชัดเจนกว่า ในพงสาวดารกล่าวไว้ว่า เจดีย์ปรางค์วัดราชบูรณะนี้ถูกสร้างขึ้นในรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) เมื่อ พ.ศ. 1967 พระพิมพ์นี้เชื่อว่าเป็นพระพิมพ์ศิลปะเขมรในประเทศไทย ที่มีการบรรจุลงกรุพร้อม ๆ กับพระพิมพ์สมัยอยุธยาตอนต้นที่พบจากกรุเดียวกัน⁷³

ส่วนพระพิมพ์ตรีภย (ตารางที่ 19 ภาพ 4) ศิลปะลพบุรี เป็นกลุ่มพระพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธเจ้าทรงเครื่องแบบกษัตริย์ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนบัลลังก์ดอกบัว พระหัตถ์แสดงปางมารวิชัยเคียงข้างด้วยพระพุทธรูปทรงเครื่อง 2 องค์ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนบัลลังก์ดอกบัว พระหัตถ์ทำปางสมาธิหรือปางมารวิชัย เป็นกลุ่มที่สร้างตามคติพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทย เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 17-18⁷⁴

⁷² กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 111-112.

⁷³ กรมศิลปากร, พระพุทธรูปและพระพิมพ์ในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พระนคร : กรมศิลปากร, 2502), รูปที่ 61 อ้างถึงใน บัณฑิต นิยมทรัพย์, “พระพิมพ์ที่พบในจังหวัดลำพูน,” 36.

⁷⁴ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 24-25.

ตารางที่ 19 แสดงการเปรียบเทียบพระพิมพ์ตรีภักหรือพระสาม

พระสามละโว้ (ดูตารางที่ 20) หรือพระสามวัดมหาวัน⁷⁸ (ตารางที่ 20 ภาพ 1) ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นพิมพ์ที่มีขนาดใหญ่รูปคล้ายกลีบบัว ภายในมีพระพุทธรูป 3 องค์ โดยมีองค์พระประธานตรงกลางแสดงปางมารวิชัย ครองจีวรห่มเฉียงขัดสมาธิราบอยู่ภายในซุ้มคูหา ซึ่งตอนบนมีลักษณะคล้ายปราสาทแบบศิลปะเขมร ตอนปลายของซุ้มมีตรีศูลประดับอยู่ ตอนล่างมีรูปสิงห์ยืนเรียงแบกฐานสูงชันขาข้าง โดยมีพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิ

⁷⁵ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 74.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, 111-112.

⁷⁷ กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา, 111.

⁷⁸ พระสามละโว้ ระบุไว้ใน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ว่าพบที่วัดมหาวัน แต่บัณฑิต เนียมทรัพย์ ระบุว่า เป็นพระสาม วัดพระธาตุหริภุญชัย คูในกรมศิลปากร, สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม, 2548), 111. และ บัณฑิต เนียมทรัพย์, “พระพิมพ์ที่พบในจังหวัดลำพูน,” 32.

ครองจีวรห่มเฉียงอยู่บนฐานสูง เบื้องหลังมีซุ้มประภามณฑลประดับอยู่ตอนบนของพระพิมพ์ มีก้านพันธุ์พฤกษาขนาบข้างซุ้มปราสาท กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ส่วนกรอบด้านนอกของพระพิมพ์นั้น มีรูปเสี้ยนนาคคายพวงอุบะห้อยตกลงมาทั้งสองด้าน⁷⁹ ในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระสามละโว้ (ตารางที่ 20 ภาพ 2) จากการขุดแต่งที่วัดพระยืนเมื่อ พ.ศ. 2549⁸⁰

พิมพ์พระสามวัดมหาวันนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับพิมพ์จากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย (ตารางที่ 20 ภาพ 5) โดยมีลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ในซุ้มปราสาทฐานสิงห์แบก ขนาบข้างด้วยพระพุทธรูปปางสมาธิ⁸¹ แตกต่างกับแม่พิมพ์ที่พบที่ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี (ตารางที่ 20 ภาพ 4) ตรงที่พระสามวัดมหาวัน เป็นฐานสิงห์แบก ส่วนพิมพ์พบที่ปราสาทเมืองสิงห์นั้น เป็นแม่พิมพ์รูปพระพุทธรูปปางมารวิชัยในซุ้มยอดปราสาท ฐานครุฑแบก มีพระพุทธรูปปางสมาธิ 2 องค์ในซุ้มเรือนแก้วขนาบข้าง และยังได้พบพิมพ์เดียวกันนี้ที่พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐมอีกด้วย⁸²

ตารางที่ 20 แสดงการเปรียบเทียบพระสามละโว้

		
1. จากวัดมหาวัน	2. จากการขุดแต่งวัดพระยืน⁸³	3. จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

⁷⁹ บัณฑิต เนียมทรัพย์, “พระพิมพ์ที่พบในจังหวัดลำพูน,” 32-33.

⁸⁰ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา), 73.

⁸¹ วรรณวิภา สุเนตต์ตา, “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 150-151.

⁸² เรื่องเดียวกัน, 133-134.

ตารางที่ 20 (ต่อ)

 4. จากปราสาทเมืองสิงห์⁸⁴	 5. จากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุโขทัย	

พระสามเวียงท่ากาน มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง 3 องค์ประทับในซุ้มเรือนแก้ว องค์กลางแสดงปางมารวิชัย สององค์ที่ขนาบข้างแสดงปางสมาธิ ซุ้มเรือนแก้วมีลักษณะเป็นปรangk เป็นพิมพ์ที่แสดงลักษณะศิลปะเขมร ซึ่งเป็นพิมพ์ที่พบมากที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี⁸⁵ ในเขตเมืองโบราณศรีอยุธยา ไม่พบพระสามเวียงท่ากาน แต่ได้พบพระสามเวียงท่ากานที่วัดกานโถมในเวียงกุมกาม⁸⁶ ส่วนที่เวียงท่ากาน เมื่อ พ.ศ. 2531 ได้พบพระสามเวียงท่ากานจากการขุดแต่งและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เฉพาะคูพระแกง โดยเป็นพระพิมพ์รูปพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งเหนือฐานปัทม มีพระพุทธรูปทรงเครื่องนั่งเคียงข้างด้านละ 1

⁸³ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงของ อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา)

⁸⁴ วรณวิภา สุเนตต์ตา, “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 134.

⁸⁵ อนุรักษ์ จันทวิช, วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างศรีอยุธยาและคติการสร้าง, 21.

⁸⁶ สรัสวดี อ๋องสกุล, เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, 2546), 40.

องค์ เบื้องหลังทำเป็นซุ้ม ลักษณะซุ้มใกล้เคียงกับซุ้มพระพุทธรูปที่เจดีย์เหลี่ยมวัดกุฎูด⁸⁷ และจากการขุดแต่งบริเวณ โบราณสถานวัดน้อยเมื่อ พ.ศ. 2542 ก็ได้พบพระสามเวียงทำกานด้วยเช่นกัน⁸⁸

ลายเส้นที่ 45 พระสาม จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดน้อย เวียงท่ากาน
ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน (ม.ป.ท., 2543), 62, ภาพลายเส้นที่ 4.

แต่จากการสังเกตลักษณะของซุ้มแล้วนั้น พบว่าลักษณะซุ้มของพระสามเวียงท่ากานมีรอยโค้งหักคั่นละสาม ส่วนซุ้มพระพุทธรูปที่เจดีย์เหลี่ยมวัดกุฎูดมีรอยโค้งหักคั่นละสอง และรายละเอียดของซุ้มก็มีความแตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาลักษณะของพระสามเวียงท่ากาน โดยเฉพาะยอดที่มีรูปคล้ายปราสาทของเขมร รวมถึงลักษณะของกรอบซุ้มที่มีลักษณะคดโค้งประดับด้วยใบระกา น่าจะได้แรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมศิลปะเขมรหรือศิลปะเขมรในประเทศไทยที่เมืองลพบุรี ส่วนฐานปัทม์ไม่ปรากฏสิ่งแบกตามแบบที่พบในพระสามวัดมหาวัน⁸⁹ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ กล่าวว่าการทำพระพิมพ์ประดับด้วยซุ้มปราสาทหรือเจดีย์ทรงปรางค์ มีลักษณะคล้ายกับปราสาทเขมรที่นครวัด ก่อนที่จะคลี่คลายมาเป็นเจดีย์ทรงปรางค์แบบไทย⁹⁰ ส่วน

⁸⁷ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน บ้านท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่,” 2531. (อัคราณา)

⁸⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน (ม.ป.ท., 2543), ภาพที่ 143.

⁸⁹ บัณฑิต เนียมทรัพย์, “พระพิมพ์ที่พบในจังหวัดลำพูน,” 34.

⁹⁰ ยอร์ช เซเดส์, ตำนานพระพิมพ์ (กรุงเทพฯ : รัชการมฤการพิมพ์, 2508), 9 อ้างถึงใน บัณฑิต เนียมทรัพย์, “พระพิมพ์ที่พบในจังหวัดลำพูน,” 34.

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงอธิบายว่า เจดีย์ทรงปราสาทที่ปรากฏในพิมพ์ อาจเทียบรูปแบบได้กับปราสาทหินพิมาย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17⁹¹

ภาพที่ 233 พระสามเวียงทำกาน

“ภาพพระสามเวียงทำกาน, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

ภาพที่ 234 ปราสาทประธาน ปราสาทหินพิมาย

⁹¹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), 45 อ้างถึงใน บัณฑิต เนียมทรัพย์, “พระพิมพ์ที่พบในจังหวัดลำพูน,” 34.

ภาพที่ 235 ชุ่มพระพุทธรูปเจดีย์เหลี่ยม วัดคู่อุด

ภาพที่ 236 เจดีย์คู่อุด

ต่อมา พ.ศ. 2532 มีการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานที่ยังทำกาน ได้พบพระสาม
เวียงทำกานในโบราณสถานดังนี้คือ โบราณสถานวัดกลางเมืองกลุ่มที่ 3 ในบริเวณโบราณสถาน
หมายเลข 5 และ 6⁹²

พระสามใบโพธิ์หรือพระสามใบศรี แสดงภาพพระพุทธรูปทรงเครื่อง องค์กลางแสดง
ปางมารวิชัยบนฐานบัว ส่วนพระพุทธรูปที่ขนาบข้างทั้งสององค์แสดงปางสมาธิประทับบนดอกบัว
ทั้งก้าน ทุกองค์ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรภายใต้ช่มเรือนแก้ว ด้านหลังของช่มเรือนแก้วเป็นช่ม
โพธิ์⁹³ ซึ่งมีนักวิชาการบางท่านกล่าวว่า พิมพ์นี้น่าจะเป็นลักษณะของศิลปะเขมรผสมผสานกับ

⁹² หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, กองโบราณคดี, กรมศิลปากร, กระทรวงศึกษาธิการ,
รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1 (กรุงเทพฯ :
สมาพันธ์, 2534), 113.

⁹³ อนุรักษ์ รัตนวิจิตร, วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง, 22.

ศิลปะพม่า กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18⁹⁴ แต่จากลักษณะของพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิ ปางมารวิชัยบนฐานปัทม์ ครองจีวรห่มเฉียง ปราภรณ์แผ่นสังฆาฏิพาดพระอังสาซ้าย ทรงมงกุฏเทริด ซึ่งคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปแบบปาละ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียมากกว่า ลักษณะของชายสังฆาฏิจะเป็นแผ่นยาวจรดพระนาภี ซึ่งลักษณะของศิลปะปาละชายสังฆาฏิจะสั้นเหนือพระอุระและมีชายเส้นจีวรต่อลากผ่านปลายสังฆาฏิ⁹⁵ จากลักษณะที่ปรากฏ จึงสันนิษฐานว่าการปรากฏพิมพ์พระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ น่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะปาละแต่ผ่านมาทางพุกาม และศิลปะหริภุญไชยได้รับอิทธิพลมาอีกทีหนึ่ง (ดูตารางที่ 21)

ในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระสามใบโพธิ์ที่วัดประตูลี้⁹⁶ (ตารางที่ 21 ภาพ 1) ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย จากการขุดแต่งที่วัดพระยืน (ตารางที่ 21 ภาพ 2) เมื่อ พ.ศ. 2549⁹⁷ ส่วนที่เวียงกุมกาม พบจากการขุดแต่งโบราณสถานที่เวียงกุมกามเมื่อ พ.ศ. 2542 โดยพบบริเวณโบราณสถานวัดคูริตไผ่⁹⁸ นอกจากนั้น จากการสำรวจยังได้พบพระสามใบโพธิ์ที่เวียงท่ากานอีกด้วย (ตารางที่ 21 ภาพ 3)

พระสามใบโพธิ์ นอกจากจะพบบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและบริเวณใกล้เคียงแล้ว ยังพบในบริเวณภาคกลางได้แก่ จังหวัดราชบุรี โดยพบพระพิมพ์นี้ได้ฐานปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี (ตารางที่ 21 ภาพ 4) มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย 3 องค์ประทับในซุ้มเรือนแก้ว ซึ่งพิมพ์นี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่เซเดส์ ระบุว่าได้มาจากเมืองราชบุรี เพชรบุรี และนครศรีธรรมราช โดยกำหนดให้เป็นรูปแบบศิลปะทวารวดีตอนปลาย⁹⁹ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระสามใบโพธิ์ของเมืองโบราณหริภุญไชยแล้ว พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก นอกจากนั้นยังพบบริเวณปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรีอีกด้วย (ตารางที่ 21 ภาพ 5) โดยเป็น

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁵ บัณฑิต เนียมทรัพย์, “พระพิมพ์ที่พบในจังหวัดลำพูน,” 37.

⁹⁶ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, ภาพประกอบที่ 32

⁹⁷ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา).

⁹⁸ กรมศิลปากร, สำนักงาน โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงกุมกาม (ม.ป.ท., 2543), 140.

⁹⁹ วรณวิภา สุเนตต์ดา, “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย,” 107-108.

พิมพ์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันแต่อย่างไรก็ตาม พระพิมพ์พบบริเวณปราสาทเมืองสิงห์นั้น พระพุทธรูปที่ขนาบข้างทั้งสององค์แสดงปางนาคปรก¹⁰⁰ ซึ่งคล้ายคลึงกับพระพิมพ์พบจากบริเวณฐานปราสาทและฐานวิหารวัดพระพายหลวง ซึ่งพระพุทธรูปที่ขนาบข้างทั้งสององค์ก็แสดงปางนาคปรก¹⁰¹ รวมถึงพระพิมพ์ปางมารวิชัยในซุ้มเรือนแก้วปรกโพธิ์ พบที่จังหวัดนครสวรรค์นั้น (ตารางที่ 21 ภาพ 6) พระพุทธรูปที่ขนาบข้างทั้งสององค์ก็แสดงปางนาคปรกด้วยเช่นกัน¹⁰² แต่ลักษณะองค์ประกอบอื่น ๆ ก็มีความคล้ายคลึงกัน

หากเปรียบเทียบลักษณะซุ้มของพระพิมพ์ “พระสามใบโพธิ์” กับประติมากรรมภาพสลักหิน พบที่ศรีเกษตร (ตารางที่ 21 ภาพ 7) ซึ่งสันนิษฐานว่าอยู่ในสมัยพยู¹⁰³ องค์พระพุทธรูปประทับบนบัลลังก์ดอกบัวภายในซุ้มเรือนแก้วมีลักษณะเป็นวงโค้งสองวงภายใต้ปรกโพธิ์ พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับพบที่เมืองโบราณหริภุญไชย แต่ต่างตรงที่พิมพ์พบที่เมืองโบราณหริภุญไชย แสดงภาพพระพุทธรูปสามองค์และองค์กลางเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ส่วนที่ศรีเกษตรแสดงภาพเพียงองค์เดียว ส่วนพระพิมพ์พบที่เจดีย์ขเวมอดอ เมืองพะโค (ตารางที่ 21 ภาพ 8) พระพุทธรูปประทับนั่งแสดงปางสมาธิภายในซุ้มเรือนแก้ว ปลายซุ้มเป็นมกร¹⁰⁴ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับพระพิมพ์พบที่เมืองสะเทิม (ตารางที่ 21 ภาพ 9) คือ พระพิมพ์แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิในซุ้มเรือนแก้ว ปลายซุ้มเรือนแก้วเป็นมกร¹⁰⁵ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระสามใบโพธิ์เมืองโบราณหริภุญไชย พบว่าแม้องค์พระจะแสดงปางที่ต่างกัน แต่ลักษณะของซุ้มเรือนแก้วและปรกโพธิ์รวมถึงบัลลังก์ที่มีลักษณะสูง มีความคล้ายคลึงกันมาก เพียงแต่พระสามใบโพธิ์ได้เพิ่มพระสาวกเคียงข้างอีกด้านละองค์

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, 135-137.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, 149-150.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, 169.

¹⁰³ G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, Volume II, (London : Oxford University Press, 1985), plate 48 f, 148-149.

¹⁰⁴ Ibid., plate 75 d, 164-165.

¹⁰⁵ Ibid., plate 97 d, 175-176.

ตารางที่ 21 แสดงการเปรียบเทียบพระสามใบโพธิ์

 1. พระสามใบโพธิ์ วัดประตูลี้	 พระสามใบโพธิ์ จากการขุดแต่งวัดพระยืน¹⁰⁶	 3. พระสามใบโพธิ์ จากเวียงท่ากาน¹⁰⁷
 4. พระสามใบโพธิ์ วัดพระศรี รัตนมหาธาตุ ราชบุรี¹⁰⁸	 5. พระสามใบโพธิ์ ปราสาทเมืองสิงห์¹⁰⁹	 6. พระสามใบโพธิ์ พบที่จังหวัดนครสวรรค์¹¹⁰

¹⁰⁶ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงของ อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา)

¹⁰⁷ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน, ภาพที่ 10.

¹⁰⁸ วรรณวิภา สุเนตต์ตา, “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย,” 108.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, 137.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 169.

ตารางที่ 21 (ต่อ)

 7. ประติมากรรมหินสลัก จากศรีเกษตร¹¹¹	 8. พระพิมพ์จากเมืองพะโค¹¹²	 9. พระพิมพ์จากเมืองสะเทิม¹¹³

กล่าวโดยสรุป พระพิมพ์กลุ่มตรีกาย เป็นกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรอย่างชัดเจน โดยสร้างตามคติพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งเจริญรุ่งเรืองบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทย ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 นอกจากนั้น อาจมีการผสมผสานกับอิทธิพลของศิลปะพุกาม รวมทั้งคตินิยมของพื้นเมืองอีกด้วย กลายเป็นพระพิมพ์ที่แสดงลักษณะของศิลปะทวารวดีอย่างชัดเจน

กลุ่มที่ 4 ศิลปะทวารวดีอย่างแท้จริง เป็นแบบเฉพาะในวัฒนธรรมทวารวดีที่แตกต่างจากต้นแบบที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ทั้งยังมีการผสมผสานคติของชาวพื้นเมืองเข้าด้วยกัน จึงเกิดเป็นพระพิมพ์ในรูปแบบเฉพาะ แบ่งเป็น 3 พิมพ์ ได้แก่

ก. พิมพ์ปรกโพธิ์ เป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนตรัสรู้ที่พุทธคยา เป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร บนแท่นที่ประทับใต้ต้นโพธิ์ พระหัตถ์แสดงปางมารวิชัย ในกลุ่มนี้ปรากฏหลายพิมพ์ด้วยกันโดยมีรายละเอียดแตกต่างกันไป ได้แก่ พระรอด พระคง พระบาง พระเป็มและพระลือ¹¹⁴

¹¹¹ G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, Volume II, (London : Oxford University Press, 1985), plate 48 f, 148-149.

¹¹² Ibid., plate 75 d, 164-165.

¹¹³ Ibid., plate 97 d, 175-176.

¹¹⁴ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 23-24.

พระรอด (ภาพที่ 237) แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัยบนฐานเจียงใต้ปรกโพธิ์ ก้มพระพักตร์น้อย ๆ ลักษณะของพระพักตร์เช่น พระขนง พระเนตร พระนาสิกและพระโอษฐ์ มีลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปะพม่าที่เมืองพุกาม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16¹¹⁵ ในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระรอดเป็นจำนวนมากบริเวณวัดมहांวัน¹¹⁶

ภาพที่ 237 พระรอด

ที่มา : ญัฐภัทร จันทวิช, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” วารสารศิลปากร 33, 3 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2532) : 5.

พระคง (ดูตารางที่ 22) แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร (ตารางที่ 22 ภาพ 1) ปางมารวิชัยประทับบนฐานบัวคว่ำบัวหงายภายใต้ปรกโพธิ์ ลักษณะองค์พระที่อวบอ้วน พระเศียรเกือบไม่แสดงพระเกตุมาลา จึงคล้ายไม่มีพระเกตุมาลา มีลักษณะคล้ายศิลปะอินเดียราชวงศ์คุปตะที่เมืองมถุรา รวมทั้งการประทับนั่งขัดสมาธิเพชรและการครองจีวรบางแบบพระองค์แบบห่มคลุม รูปแบบนี้ได้พบเป็นประติมากรรมขนาดใหญ่คือ พระพุทธรูปหินทรายวัดคอนแก้ว¹¹⁷ ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ฐานปทุมวดีเจดีย์ ที่วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร จังหวัดลำพูน

¹¹⁵ ญัฐภัทร จันทวิช, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” วารสารศิลปากร 33, 3 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2532) : 20.

¹¹⁶ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 16 และภาพประกอบที่ 15.

¹¹⁷ ญัฐภัทร จันทวิช, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” 20.

ในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระคงเป็นจำนวนมากบริเวณวัดพระคงฤๅษี¹¹⁸ จากการขุดแต่งและบูรณะวัดพระยืนเมื่อ พ.ศ. 2549 ได้พบพระคง จำนวน 1 องค์¹¹⁹ (ตารางที่ 22 ภาพ2) และจากการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูนเมื่อ พ.ศ. 2549 ได้พบพระคงจำนวน 1 องค์ (ตารางที่ 22 ภาพ3) บริเวณระดับพื้นเรือนธาตุกลางเจดีย์ (โบราณสถานหมายเลข 7) เป็นพระคงเนื้อดินเผาสีดำ สภาพสมบูรณ์¹²⁰ ส่วนที่เวียงกุมกาม ได้พบพระคงจากการขุดแต่งโบราณสถาน พบที่โบราณสถานวัดกู่ป่าด้อม จำนวน 3 องค์สภาพไม่สมบูรณ์¹²¹ และโบราณสถานวัดกู่ฮ้ายสี ได้พบพระคงจำนวน 1 องค์¹²²

¹¹⁸ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 15 และภาพประกอบที่ 16.

¹¹⁹ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัดสำเนา), 36.

¹²⁰ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2548). (อัดสำเนา), 64.

¹²¹ กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงกุมกาม, 66.

¹²² เรื่องเดียวกัน, 204.

ตารางที่ 22 แสดงการเปรียบเทียบพระคง

 1. พระคง¹²³	 2. พระคงจากวัดพระยืน¹²⁴	 3. พระคงจากวัดเกาะกลาง¹²⁵

พระบาง (ภาพที่ 238) แสดงภาพพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชรบนฐานบัวคว่ำบัวหงายภายใต้ปรกโพธิ์ ปางมารวิชัย มีลักษณะคล้ายพระคงมาก เพียงแต่รูปทรงพระพุทธรูปจะเพรียวผอมและดูโปร่งกว่า ในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระบางเป็นจำนวนมากบริเวณวัดคอนแก้ว และบริเวณโรงเรียนเทศบาลบ้านเวียงยอง¹²⁶

ภาพที่ 238 พระบาง

“ภาพพระบาง, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

¹²³ จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

¹²⁴ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราณา), 63.

¹²⁵ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรื่อน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” 64.

¹²⁶ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 14, ภาพประกอบที่ 18.

พระเปิม (ภาพที่ 239) แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัย พระเศียรไม่แสดงพระเกตุมาลาเด่นชัด ครองจีวรห่มคลุม เห็นขอบจีวรรอบพระศอกเด่นชัด พระพุทธรูปประทับบนฐานบัวได้ปรกโพธิ์ มีลักษณะคล้ายกับศิลปะอินเดียแบบคุปตะ โดยเฉพาะได้ข้อพระบาทที่มีริ้วผ้าคลี่แผ่อยู่ คล้ายชายจีวรในศิลปะอินเดียแบบคุปตะแห่งสارانาด จากลักษณะที่ปรากฏ พระเปิมน่าจะเป็นต้นแบบของพระคงและพระบาง เนื่องจากเป็นฐานบัวชั้นเดียวและปรากฏชายจีวรคลี่ได้ข้อพระบาท ซึ่งเป็นลักษณะศิลปะที่มีมาก่อนฐานบัวคว่ำบัวหงาย¹²⁷ ในเขตเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระเปิมในบริเวณวัดคอนแก้วด้วย¹²⁸

ภาพที่ 239 พระเปิม

ที่มา : ญัฐภัทร จันทวิช, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” วารสารศิลปากร 33, 3 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2532) : 6.

พระลือ เป็นพระพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรบนฐานบัว พระหัตถ์ทำปางสมาธิได้ปรกโพธิ์ ซึ่งทำเป็นแถวใบโพธิ์ที่เรียงกันเป็นระเบียบ พระลือ จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับกลุ่มพิมพ์ปรกโพธิ์อื่น ๆ แต่องค์พระพุทธรูปพระลือจะเพรียวกว่า และลักษณะของปรกโพธิ์จะเป็นแถวเรียงกันในแนวโค้งในรูปประภาณฉล ซึ่งลักษณะนี้เป็นพิมพ์ที่พบจากการขุดค้นบริเวณวัดประตูลี้เมื่อ พ.ศ. 2534 โดยพบในชั้นดินธรรมชาติที่ 2-3 ซึ่งเป็นระยะการอยู่อาศัยระยะที่ 3¹²⁹ และพบบริเวณวัดคอนแก้วด้วย¹³⁰ นอกจากนั้น จากการขุดแต่งและบูรณะที่วัดพระยืนเมื่อ พ.ศ. 2549

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, 21.

¹²⁸ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 14, ภาพประกอบที่ 19.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, ภาพประกอบที่ 17.

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, 14.

ได้พบพระลือจำนวนทั้งสิ้น 133 องค์¹³¹ โดยแสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรปางสมาธิ พระเศียรเกือบไม่แสดงพระเกตุมาลา พระวรกายอวบ ประทับบนฐานบัวคว่ำบัวหงายใต้ปรกโพธิ์ ครองจีวรบางแนบพระองค์แบบห่มคลุม (ภาพที่ 240)

ภาพที่ 240 พระลือ จากการขุดแต่งวัดพระยืน

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราเสนา), 63.

จ. พิมพ์ขนาดใหญ่ กว้างประมาณ 6-7 เซนติเมตร สูงประมาณ 12-15 เซนติเมตร แสดงภาพพระพุทธรูปเจ้าแควล้อมด้วยพระสาวก มี 2 พิมพ์ได้แก่

พระกวาง (ภาพที่ 241) เป็นพิมพ์แสดงภาพพระพุทธรูปเจ้าแสดงปางมารวิชัยอยู่บนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ซึ่งซ้อนบนบัลลังก์สี่เหลี่ยม มีประภามณฑลรอบพระเศียร มีพระสาวกนั่งประนมมือขนาบทั้งสองข้าง ข้างละองค์ ด้านหลังแสดงภาพอาคารทรงปราสาท¹³² มีริ้วผ้าปลิวไสวอยู่สองชาย ตรงมุมชายหลังคาทั้งสองด้านประดับด้วยบราลี ข้างฐานพระพุทธรูปเบื้องล่างทั้งสองด้าน มีกวางหมอบอยู่ข้างบัลลังก์ที่ประทับข้างละ 1 ตัว รวม 2 ตัว¹³³ ในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระกวางบริเวณวัดประตูลี้ จากการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2534 โดยพบในชั้นดินธรรมชาติที่ 2-3 ซึ่งเป็นระยะการอยู่อาศัยระยะที่ 3¹³⁴ นอกจากนั้น จากการขุดแต่งและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน ได้แก่ กู่พระคงและกู่พระแก่ง เมื่อ พ.ศ. 2531 ได้พบพระกวางบริเวณกู่พระแก่ง สภาพเกือบ

¹³¹ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัคราเสนา)

¹³² ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 24.

¹³³ ญัฐภัทร จันทวิช, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” 18.

¹³⁴ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 38-40, ภาพลายเส้นที่ 4.

สมบุรณ์ 1 ชิ้น¹³⁵ และจากการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานที่ยี่งทำกาน เมื่อ พ.ศ. 2532 ได้พบพระกวางในโบราณสถานวัดกลางเมือง กลุ่มที่ 1 จำนวน 1 ชิ้น¹³⁶ โบราณสถานวัดกลางเมือง กลุ่มที่ 2 จำนวน 1 ชิ้น¹³⁷ โบราณสถานวัดกลางเมือง กลุ่มที่ 3 จำนวน 1 ชิ้น¹³⁸ และกลุ่มโบราณสถานวัดต้นโพธิ์ พบเฉพาะบริเวณโบราณสถานหมายเลข 1 จำนวน 1 ชิ้น¹³⁹

ภาพที่ 241 พระกวาง

ที่มา : “ภาพพระกวาง, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

ภาพที่ 242 ภาพสลักหิน พบที่ศรีเกษตร

ที่มา : G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, Volume II. (London : Oxford University Press, 1985), plate 47 b, 147-148.

¹³⁵ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน บ้านท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่,” 22.

¹³⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1, 30.

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน, 42.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, 67.

¹³⁹ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 2, 51.

พิมพ์พระกวานี้ ได้พบที่มีลักษณะเหมือนกันแต่เป็นภาพสลักหินจากศรีเกษตร (ภาพที่ 242) ในวิหารของวัด Shwenyaungbin ridge ทางใต้ของหมู่บ้าน Taunglonnyo โดยพบตรงมุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ของ Nandagon ภาพสลักหินนี้แสดงภาพการปฐมนิเทศนา พระพุทธรูปประทับนั่งใต้ฉัตรบนบัลลังก์ดอกบัว จัดสมาธิเพชร แสดงปางธรรมจักรมุทรา ขนาบข้างด้วยพระสาวกคุกเข่าพนมมือ ข้างใต้บัลลังก์แสดงภาพพระธรรมจักรและกวางหมอบ ซึ่งยกขาหน้าขึ้น มุมภาพด้านล่างซ้ายขวามีพระอินทร์และพระพรหมคุกเข่าพนมมือขนาบข้างแสดงการสักการะ¹⁴⁰

เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระกวาน ซึ่งพบที่เมืองโบราณหริภุญไชย พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก ยกเว้นองค์พระที่แสดงปางต่างกันคือ พระพุทธรูปองค์กลางของพระกวานแสดงปางมารวิชัย แต่พระพุทธรูปองค์กลางของภาพสลักหินพบที่ศรีเกษตร แสดงปางธรรมจักรมุทรา และยังปรากฏพระอินทร์และพระพรหมร่วมด้วย

พระกล้วย (ภาพที่ 243) เป็นพระพิมพ์ที่แสดงภาพสองเรื่อง ส่วนบนแสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ มีสาวก 2 องค์ยืนอยู่ข้างละองค์ ส่วนล่างแสดงภาพพระพุทธเจ้าแสดงปางมารวิชัย ประทับนั่งบนฐานบัวคว่ำบัวหงายซึ่งซ้อนอยู่บนบัลลังก์ มีพระสาวก 2 องค์นั่งประนมมืออยู่ข้างละองค์ ถัดออกมามีเทวดา 2 องค์ยืนอยู่ข้างละองค์ ข้างบัลลังก์ที่ประทับทำเป็นรูปช้างหมอบอยู่ข้างละเชือก¹⁴¹ ในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้มีผู้ขุดพบพระกล้วยในบริเวณวัดดอนแก้วและบริเวณโรงเรียนเทศบาลบ้านเวียงยอง¹⁴²

นอกจากนั้น ยังพบพระกล้วยในการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานเวียงท่ากาน พ.ศ. 2532 โดยได้พบบริเวณ โบราณสถานวัดกลางเมืองกลุ่มที่ 1 ซึ่งพบเพียงส่วนองค์ด้านล่าง เป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัยเหนือแท่นบัว ข้างแท่นเป็นรูปหัวช้างอยู่ข้างละหัว ถัดออกมาด้านนอกเป็นรูปพระสาวกนั่งประนมมืออยู่ข้างละองค์ และด้านนอกสุด เป็นสาวกยืนถือดอกบัวอีกข้างละองค์¹⁴³

¹⁴⁰ G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, plate 47 b, 147-148.

¹⁴¹ ผาสุข อินทรารุช, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 24.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, 14, ภาพประกอบที่ 21.

¹⁴³ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1, 30.

ภาพที่ 243 พระกล้าย

ที่มา : “ภาพพระกล้าย, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

ค. พิมพ์รูปสามเหลี่ยม แสดงภาพพระพุทธเจ้าทรงเครื่องกษัตริย์ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนบัลลังก์ดอกบัว พระหัตถ์แสดงปางมารวิชัย ขนาบข้างด้วยพระโพธิสัตว์สององค์ถือดอกบัว ได้แท่นที่ประทับจะมีแถวสิงห์แบกหรือมีเสียรข้าง 3 เชื้อกรรองรับ พิมพ์นี้เรียกว่า พระเลียง¹⁴⁴

พระเลียง เป็นพระพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัยบนฐานเตี้ย ๆ ซึ่งมีรูปหัวช้างประดับอยู่ 3 หัว องค์พระพุทธรูปประทับอยู่ภายในซุ้มปราสาท ที่มียอดเล็ก ๆ ซ้อนกันขึ้นไป สองข้างขององค์พระพุทธรูป มีพระสาวกนั่งชันเข่าข้างละองค์ ลักษณะพระพุทธรูปแสดงลักษณะพระพุทธรูปศิลปะอินเดียแบบคุปตะที่ผ่านมาทางอาณาจักรศรีเกษตร ลักษณะซุ้มปราสาทคล้ายกับลักษณะสถาปัตยกรรมของอาณาจักรศรีเกษตร แต่ลักษณะของพระสาวกยังคงลักษณะของศิลปะทวารวดีภาคกลาง¹⁴⁵ โดยมีอีกแนวคิดที่สันนิษฐานว่า ซุ้มด้านหลังมีลักษณะคล้ายประภาณตลซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรแบบบายนและกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18¹⁴⁶

¹⁴⁴ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 24.

¹⁴⁵ ญัฐภัทร จันทวิช, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” 18.

¹⁴⁶ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน,” 30-31.

ในเมืองโบราณหริภุญไชย มีผู้ขุดพบพระเลี่ยมบริเวณวัดประตูลี้จากการสร้างอาคารในบริเวณวัด¹⁴⁷ พบหลายพิมพ์ด้วยกัน เช่น พระเลี่ยมหลวงพิมพ์ซุ้มประตู พระเลี่ยมหลวงซุ้มเรือนแก้ว¹⁴⁸ และยังได้พบพระเลี่ยมจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่วัดประตูลี้โดยพบในชั้นดินธรรมชาติที่ 3 แสดงภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องอยู่กึ่งกลางภาพ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย บนฐานที่รองรับด้วยสิงห์แบก 3 ตัว พระหัตถ์แสดงปางมารวิชัย ส่วนพระพุทธรูปที่รายรอบมีขนาดเล็กกว่า ประทับนั่งปางมารวิชัยด้วยเช่นเดียวกัน ซุ้มด้านหลังมีลักษณะคล้ายประภาณวล¹⁴⁹

ทั้งยังพบบริเวณกรุวัดมหาวัน¹⁵⁰ และจากการขุดแต่งและบูรณะที่วัดพระยืนเมื่อ พ.ศ. 2549¹⁵¹

ภาพที่ 244 พระเลี่ยม จากการขุดแต่งวัดพระยืน

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัดสำเนา)

¹⁴⁷ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 35-36.

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, ภาพประกอบที่ 22-24.

¹⁴⁹ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน,” 30-31.

¹⁵⁰ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, ภาพประกอบที่ 25.

¹⁵¹ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 36.

จากการขุดแต่งและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เมื่อ พ.ศ. 2531 ก็ได้พบพระเลียงบริเวณคูพระคงและคูพระแก่ง¹⁵² และเมื่อ พ.ศ. 2532 ได้มีการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานเวียงท่ากาน ได้พบพระเลียงในบริเวณโบราณสถานวัดกลางเมืองกลุ่มที่ 3¹⁵³ ส่วนที่เวียงกุมกามได้พบพระเลียงจากการขุดแต่งที่วัดกานโถม¹⁵⁴ และวัดคูรีดไม้¹⁵⁵

นอกจากนั้น ยังมีพระพิมพ์ที่จัดอยู่ในรูปแบบใกล้เคียงกันอีก 4 พิมพ์ แต่เพิ่มจำนวนพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นหลายองค์ ดังนี้คือ (ดูตารางที่ 23)

พระสิบ เป็นพระพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธรูปทั้งหมด 10 องค์ ภายในกรอบกระหนก โดยแบ่งพระพุทธรูปออกเป็นสองแถว ๆ ละ 5 องค์ แถวบนมีพระพุทธรูป 3 องค์ยืนภายในซุ้มเรือนแก้ว และมีพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิเล็ก ๆ อยู่ที่มีมทั้งสอง บนฐานคล้ายก้านดอกบัวทั้งก้าน ส่วนแถวล่างมีพระพุทธรูปประทับนั่งมารวิชัย ภายในซุ้มเรือนแก้ว 3 องค์และเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ 2 องค์ มุมละองค์¹⁵⁶ ในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระสิบ (ตารางที่ 23 ภาพ 1) วัดพระคงธานี¹⁵⁷ ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย รวมถึงจากการขุดแต่งและบูรณะวัดพระยืน (ตารางที่ 23 ภาพ 2) เมื่อ พ.ศ. 2549 ยังได้พบพระสิบอีกจำนวนหนึ่งด้วย¹⁵⁸ นอกจากนี้ จากการขุดแต่งโบราณสถานเวียงกุมกาม เมื่อ พ.ศ. 2542 ได้พบพระสิบเป็นจำนวน 43

¹⁵² กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน บ้านท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่,” 23.

¹⁵³ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1, 67.

¹⁵⁴ กรมศิลปากร, เวียงกุมกาม: รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะโบราณสถาน, 8.

¹⁵⁵ กรมศิลปากร, สำนักงาน โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงกุมกาม, 140.

¹⁵⁶ ฌัญฐภัทร จันทวิช, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” 23.

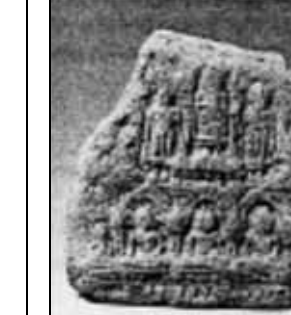
¹⁵⁷ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, ภาพประกอบที่ 28.

¹⁵⁸ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงของ อ.เมือง จ.ลำพูน,” 37.

ขึ้น พบเฉพาะในโบราณสถานกู่ฮ่ายหลาน โดยพระสิบลึงที่พบนี้ มีลักษณะรูปใบโพธิ์ขนาดกว้าง 7.5 เซนติเมตร ยาว 9.5 เซนติเมตรหนา 2.5 เซนติเมตร¹⁵⁹

พระสิบลึงที่พบบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและเวียงกุมกามนี้ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระพิมพ์พบที่ใต้ฐานปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี (ตารางที่ 23 ภาพ 3) พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก กล่าวคือ เป็นพระพิมพ์พระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัยและปางประทานอภัยในซุ้มเรือนแก้วเรียงซ้อนกันเป็นแถวสองแถว ซึ่งเป็นพิมพ์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่จังหวัดลพบุรี จังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดนครราชสีมาเช่นเดียวกัน โดยได้จัดให้อยู่ในกลุ่มพระพิมพ์อิทธิพลเขมร ที่แพร่หลายเมื่อพุทธศตวรรษที่ 16-18¹⁶⁰

ตารางที่ 23 แสดงการเปรียบเทียบพระสิบลึง

		
1. พระสิบลึงวัดพระคง	2. พระสิบลึงวัดพระยืน¹⁶¹	3. พระพิมพ์ พบใต้ฐานปรางค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ราชบุรี¹⁶²

¹⁵⁹ กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงกุมกาม, 90.

¹⁶⁰ วรรณวิภา สุเนตต์ตา, “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย,” 107-108.

¹⁶¹ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 73.

¹⁶² วรรณวิภา สุเนตต์ตา, “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย,” 108.

พระสิบสอง เป็นพระพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธรูปทั้งหมด 12 องค์ โดยมีพระพุทธรูปประธานขนาดใหญ่ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์แสดงปางมารวิชัย ทรงเครื่องแบบศิลปะอินเดียแบบปาละ คือมีกรองคอ ทรงเทริดเป็นแบบกระบังหน้าสูงเป็นแฉก ๆ กรรเจียกจรยาวลงมาเหนือพระอังสา องค์พระประทับนั่งบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ภายในซุ้มเรือนแก้วที่มียอดเป็นดอกบัว โดยมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์เล็ก ๆ ประทับอยู่ซ้อนเรียงกันขึ้นไปทั้งสองด้านรวม 7 องค์ สองข้างองค์พระประธาน มีพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัยบนฐานบัว ขนาบอยู่ข้างละองค์ และมีพระสาวกนั่งอยู่อีกข้างละองค์ ฐานของพระประธานมีลักษณะค่อนข้างสูง มีสิงห์หมอบอยู่ 3 ตัว¹⁶³ (ดูตารางที่ 24)

ในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระสิบสองจากการขุดแต่งและบูรณะที่วัดพระยืน (ตารางที่ 24 ภาพ 2) เมื่อ พ.ศ. 2549 ทั้งสภาพสมบูรณ์และชำรุด¹⁶⁴ จากการขุดค้นวัดประตูลี้เมื่อ พ.ศ. 2531 ได้พบพระสิบสองหรือพระสามหมอมเดี่ยว ในชั้นดินธรรมชาติที่ 3¹⁶⁵ และเมื่อ พ.ศ. 2534 ได้พบพระแปดหรือพระสิบสอง จำนวน 3 ชิ้น สภาพชำรุด โดยพบในชั้นดินธรรมชาติชั้นที่ 2-3 ซึ่งเป็นการอยู่อาศัยในระยะที่ 3¹⁶⁶

และจากการขุดแต่งและบูรณะที่เจดีย์กู่ช้างและกู่ม้า เมื่อ พ.ศ. 2523 ได้พบพระสิบสอง (ตารางที่ 24 ภาพ 1) บริเวณผิวดินที่ทับถมซากเจดีย์กู่ม้า 1 องค์และจากการขุดแต่งชั้นผิวดินที่ทับ

¹⁶³ อนุรักษ์ภัทร จันทวิษ, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” 23-25.

¹⁶⁴ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงของ อ.เมือง จ.ลำพูน,” 37.

¹⁶⁵ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน,” 30.

¹⁶⁶ ผาสุข อินทรารุช, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 37-41, ภาพลายเส้นที่ 1-3, ภาพประกอบที่ 27.

ถมชาเจดีย์กุ่ม้า 1 องค์ และอีก 2 องค์ จากการขุดแต่งที่เจดีย์กุ่ม้า ซึ่ง โดยมีสภาพสมบูรณ์ 1 องค์¹⁶⁷ และจากการสำรวจที่วัดกุ่ม้า ก็ได้พบพระแปด (พระสิบสอง) ด้วยเช่นกัน¹⁶⁸

ส่วนที่เวียงท่ากานนั้น จากการขุดแต่งและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากานเมื่อ พ.ศ. 2531 ได้พบพระสิบสอง (ตารางที่ 24 ภาพ 3) จากการขุดแต่งทั้งพระคงและพระแกว โดยพระสิบสองที่พบนี้ มีชื่ออีกชื่อหนึ่งคือ พระสามหอมเดี่ยว เป็นพิมพ์ที่มีพระพุทธรูปองค์กลางเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์แสดงปางมารวิชัยเหนือบัลลังก์สิงห์ ปรางค์พระพุทธรูปอีก 2 องค์ประทับนั่งแสดงปางมารวิชัย และเคียงข้างด้วยสาวกอีกข้างละองค์ เนื้อเศียรพระพุทธรูปองค์กลาง เป็นชุ้มซึ่งมีเจดีย์ทรงปราสาทเบื้องบน พระพุทธรูปองค์อื่น ๆ ประทับอยู่ข้าง ๆ และเหนือชุ้มปราสาท¹⁶⁹ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2532 ได้มีการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานเวียงท่ากาน ได้พบพระสิบสองตามโบราณสถานดังนี้คือ โบราณสถานวัดกลางเมืองกลุ่มที่ 1¹⁷⁰ โบราณสถานวัดกลางเมืองกลุ่มที่ 3 ซึ่งพบเป็นจำนวนมาก¹⁷¹ กลุ่มโบราณสถานวัดพระอุโบสถพบเพียงชิ้นส่วนช่วงกลางองค์พระพิมพ์¹⁷² กลุ่มโบราณสถานวัดหัวข่วง พบเพียงชิ้นส่วนด้านล่างขององค์พระพิมพ์¹⁷³ และในเวียงกุ่มกานนั้น ได้พบพระสิบสองจากการขุดแต่งโบราณสถานเวียง

¹⁶⁷ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง-บูรณะ และการศึกษาเปรียบเทียบ เจดีย์กุ่ม้า-กุ่ม้า ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2525. (อัคราณา)

¹⁶⁸ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 33-34.

¹⁶⁹ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน บ้านท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่,” 22-23.

¹⁷⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1, 30-31.

¹⁷¹ เรื่องเดียวกัน, 67.

¹⁷² กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 2, 24.

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน, 71.

กุมกามเมื่อ พ.ศ. 2542 บริเวณโบราณสถานวัดโบสถ์¹⁷⁴ วัดปู่เปี้ย¹⁷⁵ วัดธาตุน้อย¹⁷⁶ วัดพระเจ้าองค์
คำ¹⁷⁷ และวัดหัวหนอง¹⁷⁸

เมื่อนำพระสิบลึงที่พบในเมืองโบราณหริภุญไชย ไปเปรียบเทียบกับพระพิมพ์รูป
พระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย ซึ่งพบที่จังหวัดเพชรบุรี (ตารางที่ 20 ภาพ 4) พบว่ามีลักษณะ
เหมือนกัน กล่าวคือ เป็นรูปพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัยในซุ้มเรือนแก้วประทับบนฐานสิงห์
แบก ประกอบด้วยพระพุทธรูปปางสมาธิประทับบนฐานบัว 2 องค์ และพระสาวก 2 องค์ขนาดข้าง
ยอดซุ้มประกอบด้วยพระพุทธรูปปางมารวิชัยบนฐานบัวขนาดเล็กอีก 5 องค์ โดยเชเดส์ได้จัดพิมพ์
กลุ่มนี้ไว้ในกลุ่มเดียวกับพระศรีกายน ในสมัยทวารวดีตอนปลาย ซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลศิลปะ
เขมรและยังแสดงถึงคติฝ่ายมหายาน ที่มีการสร้างขึ้นในภาคกลางและเผยแพร่ไปยังเมืองโบราณหริ
ภุญไชยอีกด้วย¹⁷⁹ นอกจากนั้น ยังพบพิมพ์คล้ายคลึงกันนี้ที่เมืองร่างกุ้ง (ตารางที่ 24 ภาพ 5) จากวัด
Nagasena โดยมีลักษณะที่เหมือนกันทุกประการ¹⁸⁰

¹⁷⁴ กรมศิลปากร, สำนักงาน โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, การ
ขุดแต่งศิลาโบราณสถานเวียงกุมกาม, 40.

¹⁷⁵ กรมศิลปากร, โบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกาม (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548),
87.

¹⁷⁶ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4, “รายงานการขุดแต่งศิลาและ
บูรณะเจดีย์วัดน้อย เวียงกุมกาม,” 2528. (อัดสำเนา)

¹⁷⁷ กรมศิลปากร, เวียงกุมกาม: รายงานการขุดแต่งศิลาและบูรณะโบราณสถาน, 45.

¹⁷⁸ กรมศิลปากร, สำนักงาน โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, การ
ขุดแต่งศิลาโบราณสถานเวียงกุมกาม, 83.

¹⁷⁹ วรรณวิภา สุเนตต์ตา, “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่
พบในภาคกลางของประเทศไทย,” 117.

¹⁸⁰ G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, plate 74 e, 164.

ตารางที่ 24 แสดงการเปรียบเทียบพระสิบบอง

 1. เจดีย์กู๊ซ้าง-กู๊ม่า¹⁸¹		 3. เวียงท่ากาน¹⁸³
 4. พบที่จังหวัดเพชรบุรี¹⁸⁴	 5. จากวัด Nagasena เมืองร่างกุ้ง¹⁸⁵	

พระสิบบองแปด เป็นพระพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธรูป 18 องค์ ทุกองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัย บนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ซึ่งเรียงซ้อนกันขึ้นไปจากกลีบบัวที่ซ้อนกันรอบพระเศียรของพระพุทธรูปแต่ละองค์มีประภาณฉัตรหรือรัศมียอดแหลม ที่ประดับด้วยกลีบบัวโดยรอบอีกชั้น เบื้องล่างของฐานองค์ประธาน มีสิงห์นั่งชันขาหน้าอยู่ 3 ตัว ได้ฐานพระพุทธรูปที่

¹⁸¹ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง-บูรณะ และการศึกษาเปรียบเทียบ เจดีย์กู๊ซ้าง-กู๊ม่า ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” รูปที่ 14.

¹⁸² สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 73.

¹⁸³ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, กรมศิลปากร, กระทรวงศึกษาธิการ, การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน (ม.ป.ท., 2543), ภาพที่ 11.

¹⁸⁴ วรรณวิภา สุเนตต์ตา, “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย,” 117.

¹⁸⁵ G.H.Luce, Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History, plate 74 e, 164.

ประทับขนาบอยู่ด้านละ 3 องค์ เป็นรูปหัวช้างอยู่ฐานละ 3 เชือก เป็นพิมพ์ที่มีลักษณะคล้ายศิลปะเขมรในประเทศไทยที่เมืองลพบุรี แต่คลี่คลายไปจากเดิมมาก¹⁸⁶

ภาพที่ 245 พระสิบแปดจากการขุดแต่งวัดพระยืน

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัดสำเนา)

ในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระสิบแปดจากการสำรวจและมีผู้ขุดค้นพบในบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย¹⁸⁷ วัดกู่ละมั่ง¹⁸⁸ วัดประตูลี้¹⁸⁹ และวัดพระคงเกษีย¹⁹⁰ ส่วนบริเวณวัดคอนแก่นั้น มีผู้ขุดพบในบริเวณวัดคอนแก่นและโรงเรียนเทศบาลบ้านเวียงยอง¹⁹¹ นอกจากนั้น จากการขุดแต่งและบำรุงที่วัดพระยืน เมื่อ พ.ศ. 2549 ได้พบพระสิบแปดด้วยเช่นกัน¹⁹² และยังสามารถพบพระสิบแปด สภาพเกือบสมบูรณ์ ที่วัดร้างทุ่งกู่ล้าน ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูนอีกด้วย ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

¹⁸⁶ ฤทธิภัทร จันทวิช, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” 25-26.

¹⁸⁷ ผาสุข อินทรารุช, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, ภาพประกอบที่ 26.

¹⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, 34.

¹⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, 35.

¹⁹⁰ ฤทธิภัทร จันทวิช, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” 26.

¹⁹¹ ผาสุข อินทรารุช, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 14.

¹⁹² สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บำรุงและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 37.

พระกำแพงห้าร้อย เป็นพระพิมพ์แผงขนาดใหญ่ กว้างประมาณ 17.5 เซนติเมตร สูง 29.5 เซนติเมตร หนา 3 เซนติเมตร มีลักษณะเป็นพระพิมพ์แผ่นใหญ่รูปสี่เหลี่ยมยอกแหลม ตรงกลางมีรูปพระพุทธรูปขนาดเล็ก เรียงกันเป็นแถวรวม 22 แถว 16 แถวล่างมีแถวละ 25 องค์ ส่วน 6 แถวบน จำนวนพระลดลงมาตามความโค้งของพิมพ์ ซึ่งมีจำนวนมากกว่า 500 องค์ ซึ่งพิมพ์นี้ ความหมายห้าร้อยหมายถึงจำนวนมาก เป็นพิมพ์ที่นิยมสร้างระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-17 และน่าจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะพุกาม¹⁹³ ในเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบพระกำแพงห้าร้อยบริเวณ วัดจามเทวี วัดสังฆาราม (ประตูลี้) วัดร้างทุ่งกุ้ง¹⁹⁴

ภาพที่ 246 พระกำแพงห้าร้อย

“ภาพพระกำแพงห้าร้อย, พ.ศ. 2551,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย.

ส่วนในเวียงท่ากานนั้น จากการขุดแต่งและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากานเมื่อ พ.ศ. 2531¹⁹⁵ ได้พบพระกำแพงห้าร้อยจากการขุดแต่งทั้งคูพระคงและคูพระแกง โดยมีลักษณะเป็นรูปพระพุทธรูปเล็ก ๆ ประทับนั่งเรียงเป็นแถว พบเพียงชิ้นส่วนเล็กน้อยกระจายทั่วทั้งบริเวณโบราณสถานทั้งสอง บางชิ้นปรากฏอักษรอมฤตจารึกว่า “อิ” ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2532 ได้มีการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานที่ยังเวียงท่ากาน ได้พบพระกำแพงห้าร้อยตามโบราณสถานดังนี้คือ โบราณสถานวัดกลางเมืองกลุ่มที่ 1¹⁹⁶ เป็นพระพิมพ์ขนาดใหญ่ ประกอบด้วยพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรเต็มตลอดทั้งแผ่น นอกจากนั้นยังพบชิ้นส่วนแม่พิมพ์ซึ่งทำจากดินเหนียวเนื้อ

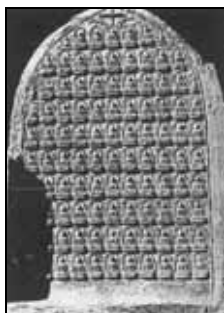
¹⁹³ อนุรักษ์ทร จันทวิช, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง,” 28.

¹⁹⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁹⁵ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน บ้านท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่,” 22.

¹⁹⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1, 31.

หายับอีกด้วย โบราณสถานวัดกลางเมืองกลุ่มที่ 2¹⁹⁷ พบพระกำแพงห้าร้อยจำนวนหนึ่ง ส่วน โบราณสถานวัดกลางเมืองกลุ่มที่ 3 พบทั้งในโบราณสถานหมายเลข 1 เป็นพระพิมพ์ที่พบใน ปริมาณมากกว่าพระพิมพ์กลุ่มอื่น ๆ¹⁹⁸ และโบราณสถานหมายเลข 6 พบเป็นพระพุทธรูปประทับ นั่งปางมารวิชัยเรียงเต็มตลอดทั้งแผ่น ฐานด้านล่างมีตัวอักษรปรากฏ บางชิ้น ไม่มีอักษรปรากฏ นอกจากพบพระแสงขนาดใหญ่แล้ว ยังพบพระแสงขนาดเล็ก ทำเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีพระ พิมพ์ขนาดเล็กเรียงกันอยู่ในแนวนอน 7 องค์ ส่วนยอดหักหายไป พระแสงขนาดเล็กนี้ พบเพียง 3 ชิ้น¹⁹⁹ นอกจากนั้นในกลุ่มโบราณสถานวัดพระอุโบสถ ก็ได้พบพระกำแพงห้าร้อยจำนวนหนึ่ง โดย ไม่สามารถระบุจำนวนเต็มของจำนวนองค์พระได้ เนื่องจากยังไม่พบแผ่นที่สมบูรณ์ ส่วนยอดของ พระพิมพ์นี้ ทำเป็นสัญลักษณ์ตัดกัน ส่วนล่างบางแผ่นพบมีอักษรจารึกอยู่²⁰⁰ ส่วนกลุ่มโบราณสถาน วัดหัวवं ก็พบพระกำแพงห้าร้อยชิ้นส่วนเล็กๆ กระจายทั่วไป²⁰¹ ส่วน โบราณสถานวัดพระเจ้าคำ ได้พบพระพิมพ์เพียงพิมพ์เดียวคือ พระกำแพงห้าร้อย ซึ่งอาจใช้ประดับองค์เจดีย์ เนื่องจากพบ ร่องรอยของปูนฉาบอยู่ด้านหลังพระพิมพ์ หรืออาจนำไปวางข้างเจดีย์ เนื่องจากพบทั้งมีปูนฉาบ ด้านหลังและไม่มีร่องรอยปูนฉาบ²⁰²

ภาพที่ 247 พระพิมพ์รูปพระแสง จากเมืองพุกาม ประเทศพม่า

ที่มา : ธนกฤต ลอสุวรรณ, “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชน โบราณสมัยทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำแม่ กลองและท่าจีน : กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชา โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 160.

¹⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, 51.

¹⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, 68.

¹⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, 113.

²⁰⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 2, 24.

²⁰¹ เรื่องเดียวกัน, 72.

²⁰² เรื่องเดียวกัน, 87.

พระกำแพงห้าร้อยนี้ ได้พบในพิมพ์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เป็นพระพิมพ์สมัยทวารวดีในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย แต่แตกต่างกันจำนวนขององค์พระ โดยพบบริเวณแหล่งโบราณคดีบนเทือกเขา ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี โดยพิมพ์ลักษณะนี้เรียกว่า พระแสงรูปกลีบบัว มีลักษณะเป็นแผ่นดินเผาปลายแหลมคล้ายรูปกลีบบัว ปรากฏภาพของพระพุทธรูปขนาดเล็กประทับนั่งขัดสมาธิราบเรียงเป็นแถวจำนวน 7 แถว พระพุทธรูปทุกองค์ พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ จำนวนรวมทั้งสิ้น 59 องค์²⁰³ และเมื่อนำมาเทียบกับพระพิมพ์กำแพงห้าร้อยพบที่เมืองพุกามแล้วนั้น พบว่าได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะพุกามที่ส่งต่อมายังเมืองโบราณหริภุญไชยได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 248 พระแสงรูปกลีบบัว จากเทือกเขา ราชบุรี

ที่มา : ธนกฤต ลออสุวรรณ, “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชน โบราณสมัยทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำแม่กลองและท่าจีน : กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 123.

²⁰³ ธนกฤต ลออสุวรรณ, “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชน โบราณสมัยทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำแม่กลองและท่าจีน : กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา,” 47.

ตารางที่ 25 แสดงพระพิมพ์ที่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณหริภุญไชย และเมืองโบราณ
โกสุมพิสัย

พระพิมพ์	เมืองโบราณหริภุญไชย	เวียงมโน	เวียงท่ากาน	เวียง กุมกาม
พิมพ์พุทธคยา	วัดประตูลี้ วัดพระยืน		กลุ่ม โบราณสถาน วัดต้นโพธิ์	วัดกานโถม คูไม้ซัง
พระกลีบบัว	วัดจามเทวี	เวียงมโน		
พระยืน	วัดมหาวัน			
พระคง	วัดพระคงฤาษี วัดมหา วัน วัดพระยืน วัดเกาะ กลาง			คูป่าค้อม คู้ายสี
พระเปื๋ม	วัดดอนแก้ว			
พระบาง	วัดดอนแก้ว			
พระลือ	วัดดอนแก้ว วัดประตูลี้ วัดพระยืน			
พระรอด	วัดมหาวัน			
พระเลียง	วัดมหาวัน วัดประตูลี้ วัดพระยืน		คูพระคง คูพระแกง โบราณสถานวัด กลางเมือง กลุ่มที่ 3	วัดกานโถม คูริคไม้
พระกวาง	วัดประตูลี้		คูพระคง คูพระแกง โบราณสถานวัด	
			กลางเมือง กลุ่มที่ 1 ถึง กลุ่ม 3 กลุ่ม โบราณสถานวัดต้น โพธิ์	
พระกล้วย	วัดดอนแก้ว		โบราณสถานวัด กลางเมือง กลุ่มที่ 1	
พระสามใบโพธิ์	วัดพระยืน			คูริคไม้
พระสามละโว้ หรือ พระสาม วัด มหาวัน	วัดมหาวัน วัดพระยืน			

ตารางที่ 25 (ต่อ)

พระพิมพ์	เมืองโบราณ หริภุญไชย	เวียงมโน	เวียงท่ากาน	เวียง กุมกาม
พระสามเวียงท่า กาน			กู๋ พ ร ะ แ ก ง โบราณสถานวัด กลางเมือง กลุ่มที่ 3 บริเวณโบราณสถาน หมายเลข 5 และ 6 โบราณสถานวัดน้อย	วัดกานโถม
พระสามวัดพระ คง	วัดพระคงฤาษี วัดพระ ยืน			กู๋ริคไม้
พระสิบ	วัดพระคงฤาษี วัดพระ ยืน			กู๋ย้ายหลาน
พระสิบสอง	วัดพระยืน วัดประตูลี้ วัดกูช้างกูม่า วัดกู่ละม็ก		กู๋พระคง กู๋พระแกง	วัดโบสถ์ วัดปู่เปี้ย
พ ร ะ พุ ท ธ ร ู ป ทรงเครื่อง	วัดมหาวัน วัดพระธาตุ หริภุญชัย	เวียงมโน	เวียงท่ากาน	

จากตารางที่แสดงการเปรียบเทียบแหล่งโบราณคดีที่พบพระพิมพ์รูปแบบต่าง ๆ นั้น พบว่าพระพิมพ์เหล่านี้ พบได้ทั่วไปในเขตเมืองโบราณหริภุญไชยและเมืองโบราณใกล้เคียง แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่าง ๆ เหล่านั้น โดยเฉพาะอิทธิพลทางพระพุทธศาสนา ดังเห็นได้จากคติและรูปแบบในการสร้างที่คล้ายคลึงกัน เป็นการสร้างพระพิมพ์ขึ้นมาภายใต้ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น นอกจากนั้น การรับอิทธิพลจากแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ เมื่อนำมาผสมผสานกับคตินิยมพื้นบ้าน ก่อให้เกิดพระพิมพ์ที่มีรูปแบบที่หลากหลาย และเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะหริภุญไชยเอง

นอกจากการพบพระพิมพ์กลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าว ที่กระจายในแหล่งโบราณคดีทั่วไปในบริเวณเมืองโบราณภาคเหนือ ไม่ว่าจะเป็นเมืองโบราณหริภุญไชย เวียงมโน เวียงท่ากานและเวียงกุมกามแล้ว ก็ยังได้พบพระพิมพ์ในลักษณะเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน ในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงรูปแบบที่คล้ายคลึงกันและร่วมสมัยกันแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และอิทธิพลของเมืองโบราณเหล่านี้ต่อเมืองโบราณหริภุญไชยได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้น เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพระพิมพ์พบ

ที่อาณาจักรศรีเกษตรและอาณาจักรพุกามแล้วนั้น ยังทำให้ทราบถึงอิทธิพลของศิลปะอินเดีย ที่ผ่าน มาทางศิลปะพุกามอย่างชัดเจน

นอกจากนั้นพระพิมพ์ ที่เรียกว่า พระสิบ พระสิบสอง พระสิบแปดและพระพิมพ์กลุ่ม ปรกโพธิ์ ที่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณหริภุญไชยนี้ ก็แสดงให้เห็นพระพุทธรูปศาสนาฝ่าย มหายานด้วยเช่นกัน โดยได้รับอิทธิพลพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายมหายาน จากประเทศอินเดียภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านมาในช่วงสมัยพระเจ้าอโนรุธเข้ามา ส่วนอิทธิพลพระพุทธรูปศาสนาฝ่าย มหายาน ผ่านประเทศเขมรเข้ามา ปรากฏในพระพิมพ์แสดงภาพพระพุทธรูปทรงเครื่อง ที่เรียกว่า “พระตรีกาย” ซึ่งเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้ามีกายสาม แสดงไว้ในพระสูตรต่าง ๆ เช่น สุวรรณประภาส สูตร²⁰⁴

จากการวิเคราะห์ทางรูปแบบพระพิมพ์ที่พบจากการขุดแต่งบูรณะและขุดค้นทาง โบราณคดีบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย และบริเวณใกล้เคียง สามารถสรุปถึงอิทธิพลหรือ แหล่งที่มาของรูปแบบศิลปะได้ดังนี้

1. อิทธิพลอินเดียแบบปาละ ที่ผ่านมายังศิลปะพุกาม ซึ่งมีอิทธิพลต่อศิลปะหริภุญไชย ทำให้เรามองเห็นร่องรอยของศิลปะปาละอินเดีย ที่ผ่านมาจากพุกาม มาปรากฏยังศิลปะและ วัฒนธรรมหริภุญไชย ได้แก่ กลุ่มพระพิมพ์กลุ่มพุทธรูปรุข

2. อิทธิพลทวารวดี โดยมีความสัมพันธ์ทางรูปแบบกับศิลปะสมัยทวารวดีทางภาค กลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย ได้แก่ พระกลีบบัว ที่แสดงองค์ประกอบของ เครื่องสูง กลุ่มพระยืน

2. อิทธิพลเขมร ซึ่งผ่านมายังศิลปะเขมรในประเทศไทยที่เมืองลพบุรี โดยมิ ความสัมพันธ์ทางรูปแบบกับศิลปะเขมรในประเทศไทย ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปรากฏใน พระพิมพ์กลุ่มพระตรีกาย ได้แก่ พระสามเวียงท่ากาน พระสามละโว้ พระสามวัดพระคง พระเลียง และกลุ่มพระพุทธรูปหลายองค์ ได้แก่ พระสิบ พระสิบสองและพระสิบแปด ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงคติพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายมหายานที่เชื่อในคติพระพุทธรูปเจ้าหลายพระองค์

3. ศิลปะหริภุญไชยอย่างแท้จริง กลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานของคติ ความเชื่อ และรูปแบบของอิทธิพลที่หลากหลาย ทั้งพัฒนารูปแบบมาจากศิลปะปาละ-พุกาม ศิลปะเขมร ผสมผสานกับคติพื้นเมือง กลายเป็นพระพิมพ์ที่แสดงให้เห็นถึงศิลปะหริภุญไชยอย่างแท้จริง ได้แก่ กลุ่มพระปรกโพธิ์ ซึ่งเป็นพระพิมพ์ขนาดเล็ก คือ พระรอด พระคง พระบาง พระเปิมและพระลือ ส่วนพระพิมพ์ขนาดใหญ่ คือพระกวางและพระกล้วย ที่คลี่คลายคติและรูปแบบมาจากพุทธประวัติ

²⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, 90-92.

แม้จะได้รับอิทธิพลและคติจากศิลปะอินเดียผ่านทางศิลปะทวารวดี แต่ก็ได้ก่อให้เกิดพิมพ์ที่มีลักษณะของศิลปะหริภุญไชยอย่างแท้จริง

จากการศึกษาวิเคราะห์พระพุทธรูปและพระพิมพ์ ดังรายละเอียดที่กล่าวมาข้างต้น ได้แสดงให้เห็นอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในเมืองโบราณหริภุญไชยดังนี้

พระพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวารี ได้เข้ามาประดิษฐานอยู่ในบริเวณภาคตะวันตกของประเทศไทย ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-10 และมีอิทธิพลต่อรัฐทวารวดีมาก โดยพบหลักฐานคือ การสร้างธรรมจักร พระพุทธรูป เจดีย์ มหาเจดีย์ และบุชาเจดีย์ ซึ่งเป็นคตินิยมของนิกายต่าง ๆ ที่ผสมผสานกันในกลุ่มน้ำกฤษณา-โคทาวารี

ในขณะเดียวกัน พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานจากศูนย์กลางพุทธศาสนา ทั้งภาคเหนือและภาคตะวันตกของอินเดียในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อความเชื่อและรูปแบบการสร้างงานศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนา ซึ่งได้เริ่มสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เพิ่มขึ้น โดยนิยมสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ในอิริยาบถประทับนั่งห้อยพระบาท และภาพพุทธประวัติตอนสำคัญ ๆ เช่น ตอนเทศนาพระสัทธรรมปุณฑริกสูตรบนเขาคิชฌกูฏ ตอนตรัสรู้ที่พุทธคยา และตอนแสดงมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสรวาสติ เป็นต้น โดยทำเป็นภาพสลักบนแผ่นหินหรือพระพิมพ์ดินเผา นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์ของฝ่ายมหายานอีกด้วย ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 14 อิทธิพลพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานต้นตระกูล ภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ปาละ ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อรัฐทวารวดี²⁰⁵

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาจากอินเดีย ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อเมืองในรัฐทวารวดีเป็นอย่างมาก เมืองเหล่านี้เมื่อมีการติดต่อสัมพันธ์กับเมืองโบราณหริภุญไชย จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะส่งอิทธิพลมายังเมืองโบราณหริภุญไชยด้วยเช่นกัน ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับคติ ความเชื่อและงานศิลปกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา

เมืองโบราณหริภุญไชยนี้ พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อคติความเชื่อและวิถีชีวิตของผู้คนในเมืองโบราณหริภุญไชยเป็นอย่างมาก ทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน โดยปรากฏอยู่ในรูปแบบของคติและความเชื่อทางพุทธศาสนา ในรูปแบบของศิลปะ สถาปัตยกรรม และประติมากรรม ดังมีรายละเอียดดังนี้

ฝ่ายเถรวาท หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท คือ พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นภายใต้คติความเชื่อของฝ่ายเถรวาทคือ แสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับ

²⁰⁵ ผาสุข อินทรารุช, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 147-149.

นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทำปางสมาธิ นอกจากนั้นลักษณะทางสถาปัตยกรรมมีลักษณะเจดีย์ที่เรียกว่า “เจดีย์ทรงลังกา” ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆังคว่ำโดยเมืองโบราณหริภุญไชย ได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทโดยตรงจากรัฐในสมัยทวารวดี โดยเฉพาะจากเมืองโบราณร่วมสมัยเดียวกันในสมัยทวารวดี คือเมืองละโว้หรือลพบุรี

ฝ่ายมหายาน หลักฐานที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนคือ กลุ่มประติมากรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูปทรงเครื่องที่แสดงให้เห็นถึงคติพระพุทธศาสนา ฝ่ายมหายานอย่างชัดเจน เนื่องจากในฝ่ายมหายาน พระพุทธเจ้าไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา แต่เป็นโลกุตตรอยู่ในภาวะที่เหนือมนุษย์ ดังนั้นพุทธศาสนิกชนจึงนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องกษัตริย์ไว้บูชา นอกจากนั้น ฝ่ายมหายานยังนับถือว่าพระพุทธเจ้ามีมากมายนับไม่ถ้วน ดังนั้นจึงนิยมทำภาพพระพุทธเจ้าจำนวนมากมาย นั่นคือ “พระกำแพงห้าร้อย”²⁰⁶ นั่นเอง

1.1.3 ประติมากรรมอื่น ๆ ในกลุ่มนี้ พบจำนวนไม่มากนัก แต่เป็นหลักฐานที่สำคัญ โดยเฉพาะประติมากรรมคนงูสิง ที่พบจากการขุดค้นบริเวณศาลากลาง เมื่อ พ.ศ. 2528 และเศียรฤาษีดินเผา ซึ่งจากหลักฐานดังกล่าวสามารถนำมาวิเคราะห์ ถึงอิทธิพลทางวัฒนธรรมได้ดังนี้

ระยะที่ 1 อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีภาคกลาง

1) ตุ๊กตาคนงูสิง ได้จากการขุดค้นหน้าศาลากลางจังหวัดลำพูนเมื่อ พ.ศ. 2528 ในระยะการอยู่อาศัยที่ 1²⁰⁷ ระดับชั้นดินสมมติที่ 12 และ ระดับชั้นดินสมมติที่ 14 รวม 2 ชั้น (ตารางที่ 26 ภาพ 1) มีลักษณะเป็นตุ๊กตาดินเผารูปตุ๊กตาคนงูสิง ที่คอสวมเครื่องประดับคล้ายลูกปัดกลม ๆ ที่เอวคาดเข็มขัดหรือผ้าคาดเอว เป็นรูปแบบตุ๊กตาที่แพร่หลายในวัฒนธรรมทวารวดี เช่น แหล่งโบราณคดีจันเสน (ตารางที่ 26 ภาพ 3) แหล่งโบราณคดีชัชจ่าปา (ตารางที่ 26 ภาพ 4) และแหล่งโบราณคดีท่าแค มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ซึ่งในเมืองโบราณหริภุญไชยพบตุ๊กตาคนงูสิงจากการขุดค้นหน้าศาลากลางจังหวัดลำพูนเพียงแห่งเดียว กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (ดูตารางที่ 26)

²⁰⁶ ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 72.

²⁰⁷ ภรดี พันธูภากร, “การศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 200 และ 202.

ตารางที่ 26 แสดงการเปรียบเทียบตุ๊กตาคนจูกลง

	
1. การขุดค้นหน้าศาลากลางจังหวัดลำพูน : 2528²⁰⁸	2. จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง²⁰⁹
	
3. จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน	4. จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่ชั้นจำปา : 2549

ระยะที่ 2 อิทธิพลวัฒนธรรมพุกาม

1) เศียรฤาษีดินเผาสองเศียรนี้ (ภาพที่ 249) พบที่วัดประดู่ มีลักษณะเหมือนกันและมีลักษณะเด่นที่พิเศษและน่าสนใจ กล่าวคือ พระพักตร์ค่อนข้างยาว พระนลาฏแคบ กลางพระนลาฏมีรูปคล้ายอุณาเป็นรูปอุณาโลมของพระพุทธรูป พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา ทำพระมัสสุเป็นเส้นโค้งยาวปลายวัดขึ้น มีการตกแต่งเป็นรอยขีดเส้น ๆ ที่พระมัสสุและพระขนง องค์ที่สองมีเศียรปรากฏได้พระหนุ มีการตกแต่งด้วยการขีดเป็นเส้น ๆ พระเนตรเบิกโพลง มีการเจาะรูที่พระเนตร พระนาสิกแบนใหญ่ พระโอษฐ์เรียวบางปลายวัดขึ้น พระหนุมีร่องบาก คอมีลักษณะเป็นปล้อง ๆ สวมเทริดมีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ซ้อนสลับกับรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็ก คล้ายกับเทริดของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะพุกาม

²⁰⁸ ภรดี พันธูภากร, “การศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 200 และ 202.

²⁰⁹ กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี (ปทุมธานี : กรมศิลปากร, 2545), 62.

ภาพที่ 249 เศียรฤาษีดินเผา วัดประตูลี้ จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

2) เศียรฤาษีดินเผา พบที่วัดประตูลี้ (ภาพที่ 249) และเศียรฤาษีดินเผา พบที่วัดกู่ละมั่ง (ภาพที่ 250) มีลักษณะคล้ายคลึงกัน และเมื่อนำมาเทียบกับเศียรฤาษีปูนปั้น พบจากการสำรวจที่เวียงมโน สภาพชำรุด ลักษณะเครื่องประดับศีรษะคล้ายมงกุฎยอดแหลม มีศิราภรณ์เป็นรูปใบไม้ทรงสูงเรียงเป็นแถว สวมกระบังหน้า สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเศียรเทวดาหรือเศียรฤาษี จากลักษณะร่องรอยที่เหลืออยู่ มีความคล้ายคลึงกับเศียรฤาษีพบที่วัดประตูลี้และวัดกู่ละมั่ง

เศียรฤาษีดินเผา (ภาพที่ 250) พบจากการขุดค้นที่วัดกู่ละมั่ง เมื่อ พ.ศ. 2534 พระพักตร์ค่อนข้างยาว พระนลาฏแคบ กลางพระนลาฏมีรูปคล้ายอุณาโลมของพระพุทธรูป พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระมัสสุเป็นเส้นโค้งยาวปลายตัวดลง มีการตกแต่งเป็นรอยขีดเส้น ๆ ที่พระมัสสุและคิ้ว มีเคราปรากฏใต้พระหนุและตกแต่งด้วยการขีดเป็นเส้น ๆ พระเนตรเบิกโพลง มีการเจาะรูที่พระเนตร พระนาสิกแบนใหญ่ สวมเทริดมีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ซ้อนสลับกับรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็ก คล้ายกับเทริดของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะพุกาม

ภาพที่ 250 เศียรฤๅษีดินเผา จากการขุดค้นวัดกุ้งละมุก

“ภาพเศียรฤๅษีดินเผา, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ระยะที่ 3 วัฒนธรรมหริภุญไชยอย่างแท้จริง

1) ประติมากรรมดินเผา (ดูตารางที่ 27) จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรูปเทวดา (ตารางที่ 27 ภาพ 1) พบในชั้นดินสมมุติที่ 3 ร่องรอยผิควิสัย 1 หรือชั้นดินทับถมที่ 3a มีรอยคราบปูนติดเล็กน้อย ขนาดกว้าง 5.2 เซนติเมตร ยาว 7.8 เซนติเมตร หนา 2.1 เซนติเมตร หนัก 70 กรัม มีลักษณะเป็นรูปบุคคลยกพระหัตถ์ด้านซ้าย สันนิษฐานว่าหัตถ์ขวา หากไม่หักหายไป ก็น่าจะยกหัตถ์ขึ้นเหมือนหัตถ์ซ้าย นุ่งผ้าซีกชายพกเป็นแผ่น โกงขนาดใหญ่ พระอุระมีลักษณะคล้ายสร้อยพระศอและทับทรวง พระพักตร์หักหายไป²¹⁰

จากลักษณะของประติมากรรมที่ปรากฏและเครื่องทรง จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรูปเทวดา และจากร่องรอยของคราบปูนที่ติดอยู่เบื้องหลัง น่าจะใช้ประดับอาคารศาสนสถาน แต่เนื่องจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน ก็ได้พบร่องรอยของประติมากรรมที่คล้ายคลึงในลักษณะนี้อีก จึงยังไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าใช้ประดับศาสนสถานหรือเป็นเครื่องรางเนื่องจากมีขนาดเล็ก นอกจากนั้น ยังได้พบประติมากรรมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันบริเวณวัดม้าว้น (ตารางที่ 27 ภาพ 2) และบริเวณอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน (ตารางที่ 27 ภาพ 3) รวมทั้งที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัยด้วยเช่นเดียวกัน

²¹⁰ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, รายงานการขุดค้นรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดี เจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 2548. (อัคราณา), 45.

ตารางที่ 27 แสดงการเปรียบเทียบประติมากรรมดินเผา

เจดีย์เชียงยัน	วัดมหาวน	บริเวณอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
		
1. ²¹¹	2. ²¹²	3. ²¹³

2) ชิ้นส่วนประติมากรรมดินเผาเทวศาสตร์ประทับนั่ง (ภาพที่ 251) พบจากการขุดค้นที่วัดกู่ละม็ก เมื่อ พ.ศ. 2548 โดยพบเพียงชิ้นส่วนล่างตั้งแต่เอวลงมาถึงเท้า ลักษณะที่ปรากฏเป็นการนั่งคุกเข่าทับส้นเท้า ลักษณะผ้านุ่งเป็นการนุ่งผ้าสั้นระดับเข่า การนุ่งผ้าทรงพับทบคล้ายจีบหน้านางและซีกชายผ้าเป็นวงกลมโค้งทางด้านหน้า มีการตกแต่งลวดลายด้วยการขูดขีดทางด้านหน้ามีร่องรอยของชายผ้าปล่อยยาวลงมา กำหนดอายุได้ราว หลังพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 18

ภาพที่ 251 ชิ้นส่วนประติมากรรมเทวศาสตร์ประทับนั่งดินเผา จากการขุดค้นวัดกู่ละม็ก

“ภาพชิ้นส่วนประติมากรรมเทวศาสตร์, พ.ศ. 2551,” ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

²¹¹ เรื่องเดียวกัน.

²¹² จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

²¹³ กรมศิลปากร, สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย (กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม, 2548), 91.

ระยะที่ 4 อิทธิพลวัฒนธรรมล้านนา

จากการขุดแต่งที่วัดเกาะกลางเมื่อ พ.ศ. 2548 ได้พบประติมากรรมปูนปั้นเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่สภาพชำรุด เช่น รูปเทวดา รูปยักษ์ รูปสัตว์ในป่าหิมพานต์ เป็นต้น จากการศึกษาลักษณะของประติมากรรมเหล่านี้ สันนิษฐานว่าน่าจะใช้ประดับอาคารศาสนสถานภายในวัด เช่น

1) ชิ้นส่วนเศียรเทวดาปูนปั้น (ภาพที่ 252) ทรงมงกุฎรูปกรวยปลายแหลม มีพระพักตร์รูปไข่ ตกแต่งพระพักตร์ด้วยการกริดด้วยของปลายแหลมทำให้เส้นคม พระขนงโก่ง พระเนตรยาวรี มีดวงเนตรภายใน จมูกได้สัดส่วน พระโอษฐ์เรียวเล็ก ใบหน้าดูงดงามนุ่มนวล สันนิษฐานว่าน่าจะประดับองค์เจดีย์ เนื่องจากพบทางด้านทิศเหนือขององค์เจดีย์ภายในวัด

ภาพที่ 252 เศียรเทวดาปูนปั้น พบด้านทิศเหนือขององค์เจดีย์ จากการขุดแต่งวัดเกาะกลาง
ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัดสำเนา)

2) ชิ้นส่วนเทวดาปูนปั้นขนาดใหญ่องค์นี้ (ภาพที่ 253) พบเพียงครึ่งองค์ แสดงอาการพนมมือระหว่างอก เบื้องหลังมีแผ่นประดับด้วยลวดลายพรรณพฤกษา พระพักตร์รูปไข่ยาวรี ทรงมงกุฎ พาหุรัด กรองคอ? พระวรกายท่อนบนเปลือย สันนิษฐานว่าทรงผ้านุ่งยาว ชายผ้าพลิ้วไสว สันนิษฐานว่าน่าจะใช้ประดับอาคารศาสนสถานเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 253 เทวดาปูนปั้น จากการขุดแต่งวัดเกาะกลาง

3) ชิ้นส่วนเทวคาปูนปั้น (ภาพที่ 254) ส่วนพระเศียรและพระบาทหักหายไป สันนิษฐานว่าประดับลายซุ้มวงโค้ง พบบริเวณองค์เจดีย์ด้านทิศตะวันออก ลักษณะเป็นเทวดาเพศชาย พระวรกายท่อนบนเปลือยเปล่า พระวรกายท่อนล่างทรงผ้ายาวลงมาเกือบถึงข้อพระบาท วิธีนุ่งผ้าทรงเป็นแบบพันป้ามาด้านหน้าทางขวามือ คาดทับด้วยสายรัดองค์ โดยปล่อยชายผ้าให้ตกทั้งคล้ายหางปลาบริเวณด้านซ้ายพระองค์ พระวรกายตกแต่งด้วยเครื่องประดับมาก พระองค์สูงโปร่ง ได้สัดส่วน พระอังสาและบั้นพระองค์เล็ก ยื่นเอียงพระองค์เล็กน้อย พระหัตถ์ซ้ายจับที่พระโสณิ ส่วนพระหัตถ์ขวาแสดงอาการยกขึ้นเสมอพระอังสา ลวดลายผ้าทรงมีการตกแต่งด้วยลายเม็ดกลมและลายขีด

ภาพที่ 254 เทวคาปูนปั้น พบบริเวณองค์เจดีย์ด้านทิศตะวันออก จากการขุดแต่งวัดเกาะกลาง

4) ชิ้นส่วนฝ้านุ่งเทวคาปูนปั้น (ภาพที่ 255) ตกแต่งลวดลายโดยการขูดขีด ด้วยลายเส้นตรง เส้นโค้ง และลายดอกไม้ วิธีนุ่งผ้าทรงมีการพับชายผ้ามาทางด้านขวาบริเวณพระเพลา

ภาพที่ 255 ฝ้านุ่งเทวคา

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัครสำเนา)

5) ชิ้นส่วนกิริปูนปั้นส่วนล่างชำรุด (ภาพที่ 256) สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นประดับลายกรอบวงโค้ง พบเพียงชิ้นส่วนท่อนบน ลักษณะทำทางกางปีกออกคล้ายกำลังบิน เบื้องหลังศีรษะมีประภามณฑล ลักษณะพระพักตร์รูปไข่ สวมมงกุฏ สร้อยพระศอและพาหุรัด

ภาพที่ 256 กิริปูนปั้น พบบริเวณลานประทักษิณด้านทิศใต้

6) ประติมากรรมปูนปั้นยักษ์ (ภาพที่ 257) มีหน้าค่อนข้างสี่เหลี่ยม หน้าผากกว้าง คิ้วทำเป็นเส้นขนโค้งต่อกัน ดวงตาโปนมาก ปากใหญ่เบะหนา มีร่องรอยของเขี้ยวตรงมุมปากทั้งสองข้าง จมูกแบนใหญ่หนา มีร่องรอยการสวมกระบังหน้า สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นทวารบาล? ยืนเฝ้าอยู่ประตูทางเข้าศาสนสถาน เนื่องจากพบอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของซุ้มประตู

ภาพที่ 257 ประติมากรรมปูนปั้นยักษ์ พบด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของซุ้มประตู วัดเกาะกลาง
ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราเสนา)

7) กลุ่มเศียรนาคปูนปั้น (ภาพที่ 258) พบที่ด้านทิศเหนือขององค์เจดีย์ พบทั้งนาคสวมกระบังและไม่สวมกระบัง มีทั้งเศียรเดียวและเจ็ดเศียร ส่วนใหญ่ชำรุด พบทั้งขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่าน่าจะใช้ประดับซุ้มประตูหรือเจดีย์ เนื่องจากพบตกอยู่ใกล้กับซุ้มประตูทางเข้าศาสนสถานและใกล้กับองค์เจดีย์ภายในวัด โดยเฉพาะนาคที่ไม่สวมกระบัง มีลักษณะคล้าย

กับนาคที่ใช้ประดับซุ้มบริเวณโบราณสถานหมายเลข 3 ของกลุ่มโบราณสถานวัดพระอุโบสถ ที่เวียงท่ากาน²¹⁴

ภาพที่ 258 กลุ่มเศียรนาคปูนปั้น

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราณา)

ข้อสันนิษฐานสำหรับการกำหนดอายุ กลุ่มประติมากรรมปูนปั้นที่พบจากการขุดแต่งที่วัดเกาะกลางนี้ ลักษณะของรูปร่างและลวดลาย รวมถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นลวดลายที่ได้รับการบูรณะในภายหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช แต่โบราณสถานวัดเกาะกลาง จากหลักฐานทางสถาปัตยกรรมนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นเมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ไม่เกินต้นพุทธศตวรรษที่ 19

1.2 โบราณวัตถุประเภทภาชนะ ส่วนใหญ่เป็นภาชนะที่ใช้ในชีวิตประจำวัน พบทั้งสภาพสมบูรณ์และชำรุด ซึ่งจะวิเคราะห์ทั้งรูปแบบและลวดลาย โดยแยกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่ 1 เครื่องถ้วยที่ผลิตจากเตาในประเทศ กลุ่มที่ 2 เครื่องถ้วยที่ผลิตจากกลุ่มเตาในประเทศจีน มีรายละเอียดดังนี้

1.2.1 เครื่องถ้วยที่ผลิตจากเตาในประเทศ

1.2.1.1 หม้อมีสัน ที่พบจากการขุดค้นในเมืองโบราณหริภุญไชยนี้ เป็นรูปแบบของภาชนะที่พบในวัฒนธรรมทวารวดี โดยรูปแบบของหม้อมีสันที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยนั้น พบทั้งหม้อมีสันเรียบและขัดมัน และหม้อมีสันที่ตกแต่งบริเวณลำตัวด้วยลายเชือกทาบ เนื้อก่อนข้างหยาบจนถึงหยาบผสมทรายกรวด สันที่พบมีทั้งสัน 1 ชั้นและสัน 2 ชั้น พบทั้งสันแหลมและสันมน หม้อมีสันส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นหม้อปากผาย

²¹⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 2, 21.

มีทั้งก้นลึกและก้นตื้น ก้นกลมและก้นตัด ตกแต่งโดยทำเส้นนูนเป็นสันตั้งแต่ 1-2 เส้นบริเวณปาก ภาชนะ สันบางครั้งจะยื่นเป็นจะงอยออกมา และช่วงล่างของหม้อมีสันที่ไล่ลงมาตลอดใบ ส่วนใหญ่ตกแต่งด้วยลายขูดขีด ลายเชือกหรือจักสานทาบ ซึ่งรูปแบบของหม้อมีสันที่พบบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยนี้ เป็นรูปแบบของหม้อมีสันที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทวารวดีอย่างชัดเจน ทั้งรูปแบบและเทคนิคการตกแต่ง โดยแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ รายละเอียดตามตารางที่ 28 ดังนี้

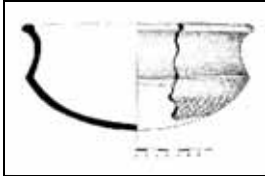
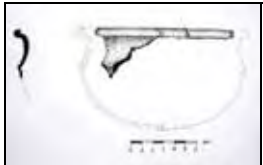
รูปแบบที่ 1 หม้อมีสัน ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ พบทั่วไปในแหล่งโบราณคดีบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย (ดูตารางที่ 28) เช่น จากการขุดค้นที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย การขุดค้นที่วัดพระธาตุหริภุญชัย การขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน การขุดค้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน มีรูปแบบและลักษณะคล้ายคลึงกัน พบทั้งหม้อมีสันแบบ 1 ชั้น และ 2 ชั้น และมีขนาดแตกต่างกันไปตั้งแต่ขนาดใหญ่เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 23.5 เซนติเมตร จนถึงขนาดเล็กเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 16.8 เซนติเมตร

หม้อมีสันสีดำขนาดใหญ่ (1.3) เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 23.5 เซนติเมตร พบในชั้นดินสมมุติที่ 14 หรือชั้นดินทับถมที่ 5 จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน ลักษณะปากผายออก ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบที่ก้นภาชนะ เนื้อค่อนข้างหยาบสีน้ำตาลดำ มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่ศาลากลางจังหวัดลำพูน (1.1) มากกว่าหม้อมีสันที่ได้จากการขุดค้นที่วัดพระธาตุหริภุญชัย (1.2) ส่วนหม้อมีสัน (1.4) ที่ได้จากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับหม้อมีสันที่พบจากการขุดค้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน (1.1) เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับหม้อมีสัน (1.5 และ 1.6) ที่พบจากการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน จังหวัดนครปฐม และหม้อมีสันจากวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (1.7) พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมอย่างชัดเจน และเมื่อนำไปเทียบกับหม้อมีสันที่ได้จากการขุดค้นจากเมืองไพบูลย์ (1.8) ก็พบว่ามีรูปแบบและลักษณะที่คล้ายคลึงเช่นเดียวกัน

รูปแบบที่ 2 หม้อมีสันเรียบ (2.1) พบจากการขุดค้นที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2551 เป็นหม้อมีสันสีส้ม ขัดมันเรียบ มีสัน 1 ชั้น ไม่แหลมมากนัก ขอบปากโค้งเข้าเป็นลักษณะของหม้อมีสันที่พบได้ทั่วไป บริเวณแหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณหริภุญไชย สันนิษฐานว่าใช้ประกอบอาหาร เนื่องจากพบร่องรอยเขม่าสีดำได้ก้นหม้อ

รูปแบบที่ 3 หม้อมีสันสีดำขนาดเล็ก (3.1) พบในระดับสมมุติที่ 16 จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน เป็นหม้อมีสันปากผายออก เรียบ เนื้อค่อนข้างละเอียด สีดำ เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับหม้อมีสันที่พบจากการขุดค้น ตำบลพระประโทน (3.2) พบว่ามีรูปทรงคล้ายคลึงกัน แตกต่างที่บริเวณคอของหม้อมีสันจากเจดีย์เชียงยันจะโค้งกว่า

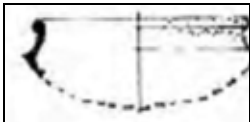
ตารางที่ 28 แสดงการเปรียบเทียบหม้อมีสัน 1 ชั้น ในวัฒนธรรมทวารวดี

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2	รูปแบบที่ 3
ศาลากลางจังหวัด ลำพูน (2528)	1.1²¹⁵ ระยะที่ 1-4		
วัดพระธาตุหริภุญชัย (2534)	1.2²¹⁶ ระยะที่ 1		
เจดีย์เชียงยัน (2548)	1.3 Level 14		3.1 Level 16

²¹⁵ Borvornvate Rungrujee, “Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares,” in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand. December 1-12, 1985. (Bangkok : SPAFA Co-Ordinating Unit, 1985), 404.

²¹⁶ ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), ภาพลายเส้น 18.

ตารางที่ 28 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2	รูปแบบที่ 3
ตำบลพระประโทน จังหวัดนครปฐม (2526)	1.5 ²¹⁷ 1.6 ²¹⁸ 		3.2 ²¹⁹
วัฒนธรรมทวารวดี ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (2536)	1.7 ²²⁰ 		
เมืองไพบูลย์ (2511)	1.8 ²²¹ 		3.3 ²²²

²¹⁷ ผาสุข อินทรารุช, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), รูปที่ 59.

²¹⁸ เรื่องเดียวกัน.

²¹⁹ เรื่องเดียวกัน, รูปที่ 60.

²²⁰ ประอร ศิลปพันธุ์, “ภาชนะดินเผาในแหล่งโบราณคดีลุ่มแม่น้ำชี : กรณีศึกษาภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), 70.

²²¹ Aung Thaw, Report on the Excavations at Beikthano (Burma : Rangoon, 1968), 131.

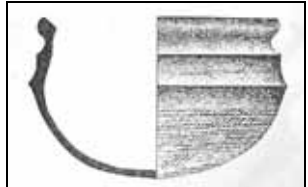
²²² Ibid.

นอกจากนั้น จากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ได้พบหม้อมีสัน 2 ชั้น 2 รูปแบบด้วยกัน (ดูตารางที่ 29) ทั้งสองแบบตกแต่งด้วยลายเชือกทาบบริเวณก้นภาชนะ โดยรูปแบบที่ 1 (1.2) พบว่ามีความคล้ายคลึงกับหม้อมีสันที่ได้จากการขุดค้นที่วัดพระธาตุหริภุญชัย (1.1) โดยเป็นหม้อมีสันที่พบโดยทั่วไปตามแหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณหริภุญไชย ส่วนรูปแบบที่ 2 เป็นหม้อมีสัน ก้นเกือบกลม ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบบริเวณก้นภาชนะ พบจากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (2.1) บริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน (2.3) และแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในภาคกลาง เช่น จากการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน (2.2) เป็นต้น

ทั้งยังพบว่า ลักษณะของหม้อมีสันที่พบในประเทศไทยนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับหม้อมีสัน ที่พบจากการขุดค้นที่เมืองไบตาโน เมื่อพิจารณาถึงความรุ่งเรืองและประวัติศาสตร์ของเมืองไบตาโน นักโบราณคดีได้พบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชาวพยูบริเวณเมืองไบตาโน เมืองศรีเกษตร และเมืองฮาลิน ในราวพุทธศตวรรษที่ 4-14 และร่วมสมัยกับรัฐทวารวดีในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะที่เมืองไบตาโน จากการหาอายุทางวิทยาศาสตร์ สามารถสันนิษฐานว่า การอยู่อาศัยของชาวพยูจะอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 6-10 แล้วขาดช่วงไป จนมาปรากฏหลักฐานอีกครั้งในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งตรงกับสมัยพุทธามของพม่า²²³ ดังนั้นหม้อมีสันที่พบจากการขุดค้นบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย สันนิษฐานว่าอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เนื่องจากพบในชั้นวัฒนธรรมที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 และยังพบการอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่องในพุทธศตวรรษที่ 15-16

²²³ ผาสุข อินทรารุท, สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 68-72.

ตารางที่ 29 แสดงการเปรียบเทียบหม้อมีสัน 2 ชั้น ในวัฒนธรรมทวารวดี

แหล่งโบราณคดี/รูปแบบ	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2
วัดพระธาตุหริภุญชัย (2534)	1.1²²⁴ ระยะที่ 1	
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (2551)	1.2 Level 15	2.1 Level 15
ตำบลพระประโทน จังหวัด นครปฐม (2526)		2.2²²⁵
ศาลากลางจังหวัดลำพูน (2528)		2.3 ระยะที่ 1-4

วัฒนธรรมทวารวดี นอกจากจะมีอิทธิพลต่อรูปแบบของภาชนะดินเผาในเมืองโบราณหริภุญไชย โดยปรากฏเป็นรูปแบบหม้อมีสันแล้ว ยังปรากฏในการตกแต่งภาชนะดินเผา โดยได้พบลวดลายที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดี โดยจากการศึกษาทางโบราณคดีที่ผ่านมา ได้สำรวจและขุดหลุมทดสอบ เพื่อศึกษาชั้นทับถมทางวัฒนธรรมตามแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ได้พบ

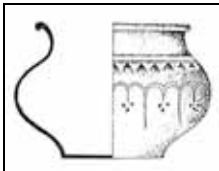
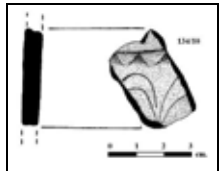
²²⁴ ผาสุข อินทรารุช และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, ภาพลายเส้น 18.

²²⁵ ผาสุข อินทรารุช, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, รูปที่ 61.

ภาชนะดินเผาที่ตกแต่งลวดลายหลากหลาย เป็นลวดลายที่ได้รับความนิยมในวัฒนธรรมทวารวดี (ดูตารางที่ 30) พบจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน คือขูดขีดลายเส้นโค้งผสมกดประทับรูปสามเหลี่ยม (ตารางที่ 30 ภาพ 3) เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับลวดลายของไหขุดพบที่ศาลากลางจังหวัดลำพูน ขูดขีดลายเส้นโค้งและกดประทับรูปสามเหลี่ยมบริเวณลำตัว (ตารางที่ 30 ภาพ 2) พบว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกันมาก

เมื่อนำชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่พบจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ตารางที่ 30 ภาพ 5) เปรียบเทียบกับชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ที่พบจากการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม ในระดับชั้นดินสมมุติ 100-120 cm.dt. (ตารางที่ 30 ภาพ 1) โดยตกแต่งด้วยลายกดประทับรูปสามเหลี่ยมและลายเส้นขนานโค้งรูปอุ้งมือต่อกันเป็นแนวนอน พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก นอกจากนั้น จากการสำรวจและการขุดค้นที่เมืองจิดจัน เมืองโบราณสมัยทวารวดี (ตารางที่ 30 ภาพ 4) ได้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยลายพิเศษ คือลายพวงอุษะ²²⁶ มีลักษณะคล้ายคลึงกับชิ้นส่วนภาชนะที่พบจากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ตารางที่ 30 ภาพ 5) และที่เจดีย์เชียงยันใน Level 23 (ตารางที่ 30 ภาพ 3)

ตารางที่ 30 เปรียบเทียบการตกแต่งภาชนะดินเผาด้วยลายเส้นขูดขีด

1. ตำบลพระประโทน (2526)²²⁷ 	2. ศาลากลางลำพูน (2528)²²⁸ 	3. เจดีย์เชียงยัน (2548)²²⁹

²²⁶ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และ สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองจิดจัน ตำบลบ้านหม้อ อำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี,” 2550. (อัคราณา)

²²⁷ ผาสุข อินทรารุช, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, รูปที่ 50.

²²⁸ Borvornvate Rungrujee. “Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares” in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand. December 1-12, 1985, 407.

²²⁹ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดี เจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราณา)

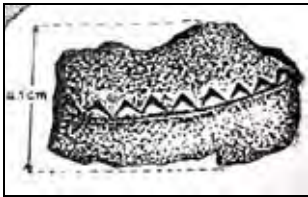
ตารางที่ 30 (ต่อ)

4. การขุดค้นที่เมืองจิดจัน (2550)²³⁰ 	5. พช. หริภุญไชย (2551) Level 12 	

นอกจากนั้น ชิ้นส่วนภาชนะที่พบจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชยก็มีลวดลายแบบหนึ่งที่น่าสนใจคือ (ดูตารางที่ 31) ลายรูปสามเหลี่ยมโดยรอบภาชนะ (ตารางที่ 31 ภาพ 2) ลักษณะเด่นของลวดลายคือ ลายรูปสามเหลี่ยมมีขอบคม คล้ายกับการใช้ของมีคมมาแกะมากกว่าจะเป็นการกดประทับ มีลักษณะคล้ายคลึงกับชิ้นส่วนภาชนะที่พบจากการขุดค้นที่วัดประดู่ (ตารางที่ 31 ภาพ 1) ลายสามเหลี่ยมกดประทับนี้ พบได้ทั่วไปในแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณหริภุญไชยและแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง และเมื่อนำมาเทียบเคียงกับลวดลาย ที่พบจากการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน (ตารางที่ 31 ภาพ 3) และที่เมืองจิดจัน (ตารางที่ 31 ภาพ 4) พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งลายกดช่องสามเหลี่ยมนี้ เป็นวิธีตกแต่งภาชนะแบบหนึ่งของสมัยทวารวดี แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมหริภุญไชยอย่างชัดเจน

²³⁰ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และ สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองจิดจัน ตำบลบ้านหมอ อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี,” 2550. (อัคราณา), 172.

ตารางที่ 31 เปรียบเทียบการตกแต่งภาชนะดินเผาด้วยลายกดประทับรูปสามเหลี่ยม

1. วัดประตูลี (2534)²³¹ 	2. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย (2551)
3. การขุดค้นตำบลพระประโทน (2526)²³² 	4. เมืองจิดจัน (2550)²³³ บริเวณหลุม TP1

1.2.1.2 กาน้ำดินเผา จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน เมื่อ พ.ศ. 2548 ได้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน เขียนลายสีแดง 2-3 เส้น หรือสีขาวสลับแดง 2-3 เส้น ทั้งยังพบชิ้นส่วนพวยการร่วมด้วย (ภาพที่ 259-260) จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชิ้นส่วนกาน้ำดินเผาเนื้อดิน และรูปแบบมีลักษณะคล้ายคลึงกับกาน้ำดินเผา จากเมือง Phumsnai ประเทศกัมพูชา (ภาพที่ 261) ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ และยังมีลักษณะคล้ายคลึงกับชิ้นส่วนพวยกา (ภาพที่ 262) พบที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี โดยชิ้นส่วนนี้เป็นชิ้นส่วนไหล่ของหม้อมีพวย เขียนลายสีแดงเป็นเส้นขนานหลายเส้นในแนวนอน

²³¹ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, ภาพลายเส้น 22.

²³² ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, รูปที่ 50.

²³³ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และ สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองจิดจัน ตำบลบ้านหม้อ อำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี,” 2550. (อัคราณา), 174.

ภาพที่ 259 กาน้ำดินเผาและพวยกา : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : Level 15

ภาพที่ 260 กาน้ำดินเผาและพวยกา : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : Level 16

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราเนนา)

ภาพที่ 261 กาน้ำดินเผา วัฒนธรรมเจนละ จากเมือง Phumsnai ประเทศกัมพูชา ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15

“ภาพกาน้ำดินเผา, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

ภาพที่ 262 ชิ้นส่วนไหล่หม้อมีพวย จากบ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี

ที่มา : ผาสุข อินทรารุณ, วรรณนิภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี (กรุงเทพฯ : สยามการพิมพ์, 2528), 64.

นอกจากนั้น จากการขุดค้นที่เมืองจิดจัน ซึ่งเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ยังได้พบ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเขียนสีหลายชิ้น มีลักษณะการเขียนทั้งเขียนลายเส้นสีขาวยบนภาชนะผิวสีแดง เขียนลายเส้นสีแดงสลับขาวยบนพื้นแดง ซึ่งมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับชิ้นส่วนที่พบจากการขุดค้นที่ เจดีย์เชียงยันมาก โดยชิ้นส่วนที่พบจากการขุดค้นที่เมืองจิดจันนี้ พบในหลุมขุดค้น TP6 โดย ภาชนะที่ใช้เทคนิคการตกแต่งแบบนี้ เป็นแบบหนึ่งที่พบมากในวัฒนธรรมทวารวดี โดยใช้เทคนิค คือเคลือบน้ำดินก่อนแล้วจึงเขียนสีทับลงไป จากนั้นจึงนำไปเผา โดยสีที่นิยมใช้คือ สีขาวและสีแดง โดยจะเขียนเป็นเส้นแนวนอนขนานไปกับปากภาชนะ ใหล่ของภาชนะ เป็นเส้นขนานกันตั้งแต่ 2 เส้นขึ้นไป²³⁴ ซึ่งเมื่อนำมาพิจารณาเทียบเคียงกันแล้วกับชิ้นส่วนที่พบจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน แสดงถึงรูปแบบและเทคนิคเดียวกัน

ภาพที่ 263 ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีแดงและทาสีน้ำดิน จากหลุมขุดค้น TP6 เมืองจิดจัน

ที่มา : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และ สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองจิดจัน ตำบลบ้านหมอ อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี,” 2550. (อัคราณา)

1.2.1.3 หม้อก้นกลมมีเชิงและไม่มีเชิง เนื้อดินละเอียดค่อนข้างหยาบถึงหยาบ มีทั้งแบบเรียบและตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ การขูดขีด การกดประทับ และการทาสีน้ำดิน ส่วนเชิงหม้อพบทั้งแบบเรียบและเชิงหม้อตกแต่งด้วยการกดด้วยมือ (ดูตารางที่ 32)

²³⁴ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และ สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองจิดจัน ตำบลบ้านหมอ อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี,” 2550. (อัคราณา)

1) หม้อก้นกลม พบทั้งหมด 3 รูปแบบด้วยกัน รูปแบบที่ 1 พบจากการขุดค้นบริเวณวัดประตูลี้ (ตารางที่ 32 ภาพ 1.1) เมื่อ พ.ศ. 2531 พบหม้อก้นกลมบรรจุกระดูกมนุษย์เผาไฟ เจาะรูตรงกลาง มีลูกปัดแก้วสีด้านในด้วย พบในชั้นดินธรรมชาติที่ 4 ซึ่งเป็นชั้นอยู่อาศัยเริ่มแรกและกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 เนื่องจากพบร่วมกับพระพิมพ์พุทธคยาและลูกปัดแก้ว เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับหม้อบรรจุอิฐที่พบจากการขุดค้นที่เมืองไพบูลีโน (ตารางที่ 32 ภาพ 1.2) ก็พบว่ามีความคล้ายคลึงกัน นอกจากนี้ ยังพบหม้อก้นกลมรูปแบบที่ 2 คือหม้อก้นกลมจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ตารางที่ 32 ภาพ 2.1) และแหล่งโบราณคดีศาลากลางจังหวัดลำพูน (ตารางที่ 32 ภาพ 2.2) ซึ่งมีความคล้ายคลึงกัน ส่วนหม้อก้นกลมจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน (ตารางที่ 32 ภาพ 3.1) ก็มีความคล้ายกับหม้อก้นกลม (ตารางที่ 32 ภาพ 2.1) และ (ตารางที่ 32 ภาพ 2.2) แต่หม้อก้นกลมที่เจดีย์เชียงยันค่อนข้างกว่า หม้อก้นกลมทั้ง 3 รูปแบบยังพบได้ทั่วไปจากแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณหริภุญไชยและบริเวณใกล้เคียง

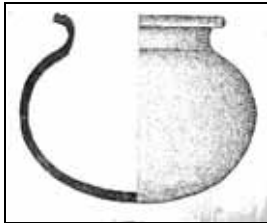
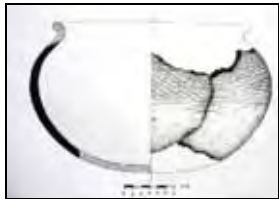
ตารางที่ 32 แสดงการเปรียบเทียบหม้อก้นกลม

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2	รูปแบบที่ 3
วัดประตูลี้ (2531)	1.1²³⁵ ชั้นดินธรรมชาติที่ 4		
เมืองไพบูลีโน	1.2²³⁶ 		

²³⁵ หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, กองโบราณคดี, กรมศิลปากร. “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน.” (ม.ป.ท., 2531), รูปที่ 72.

²³⁶ U Nyunt Han. (Senior Researcher SPAFA Bangkok).

ตารางที่ 32 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2	รูปแบบที่ 3
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (2551)		2.1 Level 11	
ศาลากลางจังหวัดลำพูน (2528)		2.2²³⁷ ระยะที่ 1	
เจดีย์เชียงยัน (2548)			3.1 Level 19

2) หม้อก้นกลมมีเชิง ส่วนใหญ่ที่พบเป็นหม้อก้นกลมทั้งแบบเรียบและแบบมีลวดลาย เช่น การกดประทับ หรือการเชาะร่องให้เกิดลวดลาย พบทั่วไปในแหล่งโบราณคดีของเมืองโบราณหริภุญไชย พบทั้งหมด 3 รูปแบบ (ดูตารางที่ 33) รูปแบบที่ 1 จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่ศาลากลางจังหวัดลำพูน (ตารางที่ 33 ภาพ 1.1) เป็นหม้อก้นกลมมีเชิงสูงคอยาว ตกแต่งขอบปากด้วยการกดด้วยมือ ส่วนบริเวณไหล่ตกแต่งด้วยการกดประทับรูปสามเหลี่ยมรอบภาชนะ รูปแบบที่ 2 เป็นหม้อก้นกลมมีเชิงคอคอดสั้น ขอบปากหนานบานออก ลำตัวกลมผายออก ก้นทำเป็นเชิงเตี้ยได้จากการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2534 บริเวณหอปฏิบัติศึกษา วัดพระธาตุหริภุญชัย (ตารางที่ 33

²³⁷ Borvornvate Rungrujee, "Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares," in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand, Appendix 7j 389-425. December 1-12, 1985, 409.

ภาพ 2.1) ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับหม้อที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ตารางที่ 33 ภาพ 2.2) ส่วนรูปแบบที่ 3 พบจากการขุดค้นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ตารางที่ 33 ภาพ 3.1) เมื่อ พ.ศ. 2551 พบในชั้นดินธรรมชาติที่ 4 ซึ่งน่าจะเป็นรูปแบบในชั้นหลัง

ตารางที่ 33 แสดงการเปรียบเทียบหม้อก้นกลมมีเชิง

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2	รูปแบบที่ 3
ศาลากลางจังหวัดลำพูน (2528)	1.1 ²³⁸ ระยะที่ 2-7		
วัดพระธาตุหริภุญชัย (2534)		2.1 ²³⁹ 	
จัดแสดงใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย		2.2 	

²³⁸ Borvornvate Rungrujee. “Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares” in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand, Appendix 7j 389-425. December 1-12, 1985, 400.

²³⁹ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, ภาพลายเส้น 13.

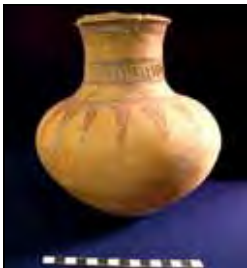
ตารางที่ 33 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2	รูปแบบที่ 3
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (2551)			3.1 Level 4

1.2.1.4 หม้อก้นกลมคอยาวและหม้อก้นกลมทรงกระบอก ตกแต่งทั้งหมด 6 วิธี คือ การเซาะร่องแล้วทาสีดินสีส้ม การทาสีดินสีส้ม ลายขีดขีดรูปสามเหลี่ยม การกดประทับรูปวงกลมซ้อนกันสองวง การเขียนลายด้วยน้ำดินสีส้ม และการกดประทับลายจุดไข่ปลา มีรายละเอียดดังนี้

1) หม้อก้นกลมคอยาว (ดูตารางที่ 34) พบเก่าที่สุดจากการขุดค้นที่บ้านวังไฮ เมื่อ พ.ศ. 2530 พบในชั้นดินสมัยหริภุญไชย เป็นหม้อก้นกลม คอยาวเล็ก ปากมีขอบคล้ายน้ำตัน มีลายขีดเป็นรูปสามเหลี่ยม และทาสีดินสีแดงที่ลาย จากลักษณะรูปทรงของหม้อ จะเห็นว่ามีพัฒนาการและสืบต่อมายังเมืองโบราณหริภุญไชยและบริเวณใกล้เคียง เช่น เวียงมโน เป็นต้น โดยในกลุ่มนี้สามารถแบ่งตามการตกแต่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ รูปแบบที่ 1 ตกแต่งด้วยการขีดลายเป็นรูปสามเหลี่ยมและทาสีดินสีแดงที่ลาย พบที่บ้านวังไฮ (ตารางที่ 34 ภาพ 1.1) คล้ายกับพบที่เวียงมโน (ตารางที่ 34 ภาพ 1.2) และ (ตารางที่ 34 ภาพ 1.3) รูปแบบที่ 2 เขียนลายด้วยน้ำดินสีแดงบริเวณตัวหม้อ นอกจากนั้น ยังพบจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน เมื่อ พ.ศ. 2548 (ภาพที่ 203) มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่เวียงมโน (ตารางที่ 34 ภาพ 2.1) โดยมีลักษณะ ขนาด เนื้อดินและการตกแต่งคล้ายคลึงกัน ลวดลายที่ปรากฏคือการเขียนลายด้วยน้ำดินสีแดงบริเวณลำตัว ส่วนรูปแบบที่ 3 แบบเรียบ พบจากการสำรวจที่เวียงมโน (ตารางที่ 34 ภาพ 3.1) และการขุดค้นที่วัดกู่ละมั่ง (ตารางที่ 34 ภาพ 3.2) เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับหม้อบรรจุอัฐิ พบจากการขุดค้นที่เมืองไผ่ธำโน (ตารางที่ 34 ภาพ 3.3) พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก นอกจากนั้น หม้อที่เมืองไผ่ธำโน ยังใช้เทคนิคการกดด้วยซี่ฟันเฟือง (Rouletted technique) บริเวณไหล่ของภาชนะ (ตารางที่ 34 ภาพ 3.4) ซึ่งก็เป็นเทคนิคที่วัฒนธรรมหริภุญไชยรับมาใช้

ตารางที่ 34 แสดงการเปรียบเทียบหม้อก้นกลมคอยาว

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2	รูปแบบที่ 3
บ้านวังไฮ (2530)	1.1 ²⁴⁰ 		
เวียงมโน	1.2 ²⁴¹ 1.3 ²⁴² 	2.1 ²⁴³ 	3.1 ²⁴⁴

²⁴⁰ สายันต์ ไพรชาญจิตร, (บรรณาธิการ) โบราณคดีล้านนา 1 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2540), 151.

²⁴¹ ศูนย์ศึกษาเครื่องปั้นดินเผาภาคเหนือ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

²⁴² (1.3) และ (3.2) จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

²⁴³ ศูนย์ศึกษาเครื่องปั้นดินเผาภาคเหนือ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

²⁴⁴ เรืองเดียวกัน

ตารางที่ 34 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2	รูปแบบที่ 3
คูละมັก (2548)			3.2
เมืองไพบาโน			3.3 ²⁴⁵ 3.4 ²⁴⁶

ลวดลายที่ใช้ตกแต่งหม้อก้นกลมคอยาวกลุ่มนี้ (ดูตารางที่ 35) ถือได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของลวดลายในวัฒนธรรมหริภุญไชย จากการสำรวจและขุดหลุมทดสอบเพื่อศึกษาชั้นทับถมทางวัฒนธรรม ที่บริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดลำพูน และขุดตรวจโดย บวรเวท รุ่งรุจี เมื่อ พ.ศ. 2528 (ตารางที่ 35 ภาพ 1.1) และเมื่อ พ.ศ. 2534 ที่วัดประดู่ลี (ตารางที่ 35 ภาพ 1.2) ดำเนินการโดย ผาสุข อินทราวุธและคณะ รวมถึงการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ตารางที่ 35 ภาพ 1.4) และที่เจดีย์เชียงยัน (ตารางที่ 35 ภาพ 1.3) ได้พบภาชนะดินเผาที่มีลวดลายซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมหริภุญไชยคือ ลายกดประทับรูปวงกลมซ้อนกัน 2 วง ลายกด

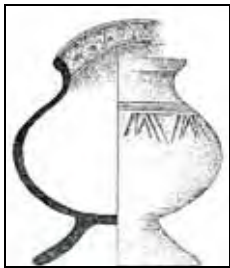
²⁴⁵ Aung Thaw, Report on the Excavations at Beikthano (Burma : Rangoon, 1968), 118.

²⁴⁶ U Nyunt Han (Senior Researcher SPAFA Bangkok).

ประทับรูปสามเหลี่ยม จากการสำรวจที่เวียงมโนก็ยังได้พบหม้อที่มีลายกดประทับรูปวงกลมด้วยเช่นกัน (ตารางที่ 35 ภาพ 1.5) และตกแต่งด้วยลายขูดขีดรูปสามเหลี่ยม (ตารางที่ 35 ภาพ 2.1-2.4) และเขียนลายด้วยน้ำดินสีแดงและสีขาวนวล ซึ่งถือว่าเป็นลวดลายที่มีลักษณะร่วมกันของแหล่งโบราณคดีในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยแห่งนี้ หรืออาจกล่าวได้ว่า ลวดลายเหล่านี้เป็นลวดลายในภาชนะของวัฒนธรรมหริภุญไชยอย่างแท้จริง

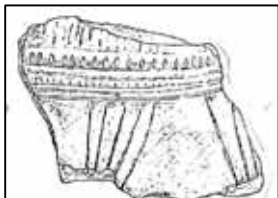
ลวดลายที่พบจากการขุดค้นบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับโบราณวัตถุที่พบจากแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง เช่น ที่เวียงมโนและเวียงเกาะ ก็พบว่าลวดลายมีความเหมือนกัน เช่น ลายขูดขีดรูปสามเหลี่ยม ลายกดประทับด้วยซี่ฟันเฟือง (Rouletted technique) ลายกดประทับรูปวงกลมซ้อนกัน 2 วง ลายกดประทับรูปดอกพิกุล การเขียนลายด้วยน้ำดินสีแดง สีขาว และสีน้ำตาล การเคลือบด้วยน้ำดินสีแดง ขาว และน้ำตาล เช่น ลายดอกบัว ลายสามเหลี่ยม ซึ่งเป็นลวดลายแบบหริภุญไชย

ตารางที่ 35 เปรียบเทียบการตกแต่งภาชนะดินเผา

แหล่งโบราณคดี	ลายกดประทับรูปวงกลม	ลายกดประทับรูปสามเหลี่ยม
ศาลากลางจังหวัดลำพูน ²⁴⁷ (2528)	1.1 ระยะเวลาที่ 3-7	

²⁴⁷ Borvornvate Rungrujee, "Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares," in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand, December 1-12, 1985, 411.

ตารางที่ 35 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	ลายกดประทับรูปวงกลม	ลายกดประทับรูปสามเหลี่ยม
วัดประตูลี้ ²⁴⁸ (2534)	1.2 	2.1
เจดีย์เชียงยัน (2548)	1.3 Level 1 	2.2 Level 9
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (2551)	1.4 Level 7 	2.3 Level 14
การสำรวจเวียงมโน ²⁴⁹	1.5 	2.4

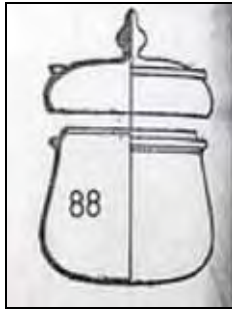
2) หม้อก้นกลมทรงกระบอก (ดูตารางที่ 36) พบจากการขุดค้นที่วัดประตูลี้ (ตารางที่ 36 ภาพ 1) เมื่อ พ.ศ. 2531 เป็นหม้อทรงกระบอกก้นกลม พร้อมฝารูปทรงคล้ายสถูป คล้ายกับหม้อบรรจุอัฐิ ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ตารางที่ 36 ภาพ 2) และเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับหม้อบรรจุอัฐิ พบจากการขุดค้นที่เมืองไพบูลย์ (ตารางที่ 36 ภาพ 3) พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกัน แตกต่างตรงที่ฝาของหม้อบรรจุอัฐิพบที่วัดประตูลี้มีลักษณะยาว

²⁴⁸ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, ภาพลายเส้น 22.

²⁴⁹ ศูนย์ศึกษาเครื่องปั้นดินเผาภาคเหนือ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

คล้ายสลุป มากกว่าฝาพบที่เมืองไพบาโน ส่วนหม้อบรรจุอิฐพบที่เมืองศรีเกษตร (ตารางที่ 36 ภาพ 4) ก็พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกับหม้อบรรจุอิฐพบที่วัดประตูลี้มาก แต่ต่างกันตรงกันหม้อที่วัดประตูลี้จะมน ส่วนที่เมืองศรีเกษตรจะเป็นก้นตัดแบน

ตารางที่ 36 แสดงการเปรียบเทียบหม้อก้นกลมทรงกระบอก

วัดประตูลี้ (2531)	พช. หริภุญไชย	เมืองไพบาโน	เมืองศรีเกษตร
1 ²⁵⁰ ชิ้นดินธรรมชาติดี 3	2 	3 ²⁵¹ 	4 ²⁵²

1.2.1.5 ฝาหม้อบรรจุอิฐ? แบ่งออกเป็นสองรูปแบบดังนี้ (ดูตารางที่ 37)

รูปแบบที่ 1 รูปแบบนี้มีลักษณะพิเศษที่น่าสนใจและไม่พบลักษณะคล้ายคลึงนี้ จากแหล่งโบราณคดีใด ๆ ในเมืองโบราณหริภุญไชย พบเฉพาะการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2551 โดยชิ้นส่วนที่พบสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นฝาหม้อบรรจุอิฐ (ตารางที่ 37 ภาพ 1.1) และ (ตารางที่ 37 ภาพ 1.2) ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับฝาหม้อของอาณาจักรพยู จากเมืองไพบาโน (ตารางที่ 37 ภาพ 1.3) เมืองศรีเกษตร (ตารางที่ 37 ภาพ 1.4) และเมืองฮาลิน (ตารางที่ 37 ภาพ 1.5) โดยสังเกตจากลักษณะร่องรอยที่เหลืออยู่ เนื่องจากลักษณะฝา มีการตกแต่งอย่างประณีตบริเวณขอบปากด้วยการกดด้วยมือ ทั้งยังมีร่องรอยของการขัดมันอย่างประณีต ทั้งบริเวณด้านในและด้านนอก ซึ่งหากเป็นชิ้นส่วนของฐานภาชนะดินเผาแล้ว ไม่น่าจะทำการละเอียดประณีตเช่นนี้ เมื่อดูจากลักษณะที่เหลืออยู่ พบว่ารูปแบบที่สมบูรณ์ น่าจะมีลักษณะคล้ายคลึงกับฝาหม้อบรรจุอิฐที่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองไพบาโนและเมืองฮาลิน

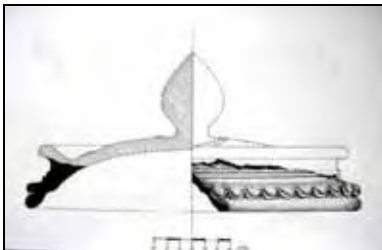
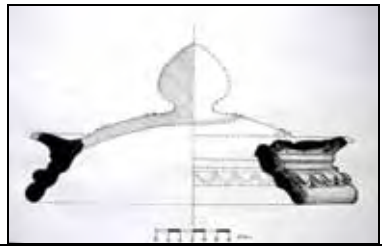
²⁵⁰ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน,” 2531. (อัคราณา), รูปที่ 73.

²⁵¹ Aung Thaw, Report on the Excavations at Beikthano, 116.

²⁵² U Nyunt Han. (Senior Researcher SPAFA Bangkok)

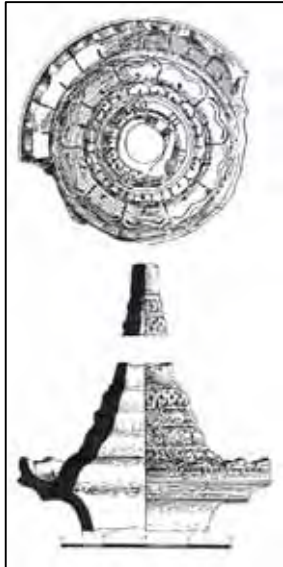
รูปแบบที่ 2 มีลักษณะเป็นทรงสลับ พบได้ทั่วไปในแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณศรีอยุธยา เช่น ฝาม้อบบรรจุอิฐที่วัดคันแก้ว (ตารางที่ 37 ภาพ 2.2) รวมทั้งเมืองโบราณใกล้เคียงได้แก่ เวียงเกาะและเวียงมโน โดยเป็นฝาทรงสูงที่มีการตกแต่งอย่างประณีต รูปทรงคล้ายสลับ ตกแต่งด้วยการขูดขีดลายรูปสามเหลี่ยมและท่อน้ำดินสีแดงทับ รวมทั้งใช้เทคนิคการกดด้วยซี่ฟันเฟือง (Rouletted technique) เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับฝาม้อบบรรจุอิฐพบที่เมืองฮาลิน (ตารางที่ 37 ภาพ 2.1) มีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก

ตารางที่ 37 แสดงการเปรียบเทียบฝาม้อบบรรจุอิฐ

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อยุธยา (2551)	1.1 Level 15 	
	1.2 Level 16 	
เมืองไพบูลย์	1.3 ²⁵³ 	

²⁵³ Aung Thaw, Report on the Excavations at Beikthano, 116.

ตารางที่ 37 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2
เมืองศรีเกษตร	²⁵⁴ 1.4 	
เมืองฮาลิน	²⁵⁵ 1.5 	
		²⁵⁶ 2.1

²⁵⁴ Elizabeth H. Moore, Early Landscapes of Myanmar (Bangkok : River Book, 2007), 244.

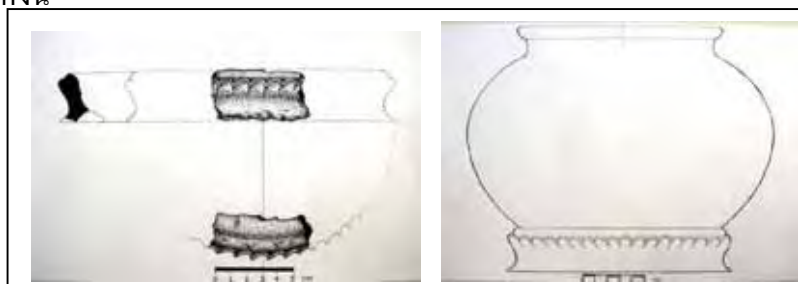
²⁵⁵ U Nyunt Han. (Senior Researcher SPAFA Bangkok)

²⁵⁶ Elizabeth H. Moore, Early Landscapes of Myanmar, 184.

ตารางที่ 37 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2
วัดตันแก้ว		²⁵⁷ 2.2

1.2.1.6 ฐานสำหรับวางภาชนะ ไม่พบในแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ในเมืองโบราณ หริภุญไชย แต่พบเฉพาะการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย พ.ศ. 2551 ตกแต่งด้วยการกดด้วยมือบริเวณขอบฐานด้านบน ซึ่งถือได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะที่พบจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้

ลายเส้นที่ 46 ฐานสำหรับวางภาชนะ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 16

1.2.1.7 เเชิงเทียนและฐานเชิงเทียน (ดูตารางที่ 38) เป็นภาชนะที่พบในวัฒนธรรม หริภุญไชย โดยการขุดค้นที่วัดประตูลี้ เมื่อ พ.ศ. 2534 ได้พบเชิงเทียน ในการอยู่อาศัยระยะที่ 1 เป็นเชิงเทียนทรงสูง (ตารางที่ 38 ภาพ 3) ตกแต่งด้วยการขูดขีดและการเซาะร่อง ฐานและปากบานออก การขุดค้นที่เวียงมโน ก็พบเชิงเทียนด้วยเช่นกัน ส่วนจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน พบเฉพาะฐานเชิงเทียน (ตารางที่ 38 ภาพ 1) มีลักษณะเป็นฐานเรียบขนาดเล็กไม่มีการตกแต่ง เมื่อตรวจสอบโบราณวัตถุ (ตารางที่ 38 ภาพ 2) ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย พบว่ามีความคล้ายคลึงกัน เพียงแต่ฐานของเชิงเทียนจากเจดีย์เชียงยันบานออก ไม่มากนัก

²⁵⁷ ทะเบียนวัดตันแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ตารางที่ 38 แสดงการเปรียบเทียบเชิงเทียบ

เจดีย์เชียงยัน (2548)	จัดแสดงในพช. หริภุญไชย	วัดประตูลี้ (2534)
1. หลุมค้ำน้ำ 	2 	3. การอยู่อาศัยระยะที่ 1 ²⁵⁸

1.2.1.8 ตะคัน (ภาพที่ 264) ส่วนใหญ่ที่พบมีขนาดเล็ก เป็นภาชนะเนื้อดินพบทั้งสีดำและสีส้ม มีร่องรอยคราบเขม่าไฟ เนื้อค่อนข้างหยาบ พบทั้งแบบขอบปากเรียบและขอบปากหยัก โดยตะคันขอบปากหยัก มีลักษณะคล้ายคลึงกับตะคันที่พบจากแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมทวารวดีโดยทั่วไป

ภาพที่ 264 ตะคันปากจีบ : เชียงยัน : 2548 : Level 19

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดค้นรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัคราณา)

ภาพที่ 265 ตะคันปากจีบ จากหลุมขุดค้น TP6 ชั้นดินสมมุติที่ 3 ที่เมืองจิดจัน

ที่มา : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และ สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองจิดจัน ตำบลบ้านหม้อ อำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี,” 2550. (อัคราณา)

²⁵⁸ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, ภาพที่ 65-66.

1.2.1.9 คนโทเนื้อดินละเอียดสีแดง ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย พบทั้งเนื้อสีแดงและสีดำตกแต่งด้วยการขีดมัน รมควันและเขียนลายสีด้วยน้ำดินสีขาว สีส้มและสีดำซึ่งถือว่าเป็นลักษณะเฉพาะของภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชยอย่างแท้จริง พบจากการขุดค้นทางโบราณคดีทุกแหล่งในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและบริเวณใกล้เคียง

ลายเส้นที่ 47 คนโทขีดมันสีแดง : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 8

ลวดลายบริเวณลำตัวคนโทมี 4 ลวดลายที่น่าสนใจคือ (ดูตารางที่ 39) ลายกลีบบัวลายหยู๊ ลายดอกไม้สี่กลีบและลายก้านขด ลายกลีบบัวเขียนลายด้วยน้ำดินสีน้ำตาล บนน้ำดินสีขาวนวล (ตารางที่ 39 ภาพ 1.1) ลายหยู๊เขียนด้วยน้ำดินสีน้ำตาลและสีขาวนวล เป็นลายที่น่าจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีนเนื่องจากปรากฏบนเครื่องถ้วยจีนและเป็นสัญลักษณ์ของความสมปรารถนาในทุกสิ่งทุกอย่าง ความมั่งคั่งร่ำรวย และเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าและพระธรรมของพระพุทธเจ้า²⁵⁹ โดยลวดลายหยู๊นั้น ปรากฏเป็นลวดลายบนลำตัวคนโทพบที่เจดีย์เชียงยัน (ตารางที่ 39 ภาพ 2.1) การขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ตารางที่ 39 ภาพ 2.2) และจากการสำรวจเวียงมโน (ตารางที่ 39 ภาพ 2.3) ด้วยเช่นกัน และลายดอกไม้สี่กลีบ เขียนลายด้วยน้ำดินสีขาวนวล พบจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน (ตารางที่ 39 ภาพ 3.1) และจากการสำรวจเวียงมโน (ตารางที่ 39 ภาพ 3.2) ส่วนลายก้านขด พบจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน (ตารางที่ 39 ภาพ 4.1) การขุดค้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน (ตารางที่ 39 ภาพ 4.2) และที่จัดแสดงใน

²⁵⁹ อิทธิพลศิลปะจีน นอกจากจะปรากฏเป็นลวดลายที่ภาชนะดินเผาแล้ว ยังปรากฏเป็นลวดลายบัวคอเสื้อที่ประดับเสาดัดกับผนังของเจดีย์เชียงยัน ที่คลี่คลายมาจากลวดลายบนเสาดัดกับผนังในสถาปัตยกรรมพม่าแบบพุกาม โดยนำลวดลายของศิลปะจีนเข้ามาประยุกต์เพิ่มเติม ดูเพิ่มเติมใน ศาสตราจารย์ ดร.หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะพม่าแบบพุกามกับศิลปะอยุธยาตอนต้น : องค์ประกอบของเครื่องประดับทางสถาปัตยกรรมบางประเภท” ใน ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2537), 262.

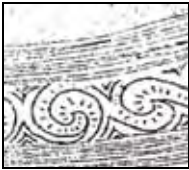
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ตารางที่ 39 ภาพ 4.3) เนื้อภาชนะทั้งหมดมีลักษณะละเอียด สีแดงส้ม ซึ่งเป็นลักษณะของภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชยอย่างแท้จริง และสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นกลุ่มของลวดลายที่สืบทอดจากสมัยหริภุญไชยมายังต้นสมัยอาณาจักรล้านนา

นอกจากนั้น ยังมีลวดลายที่น่าสนใจ โดยตกแต่งบริเวณขอบปากคนโทสีน้ำตาล พบในชั้นดินสมมุติที่ 8 หรือชั้นดินทับถมที่ 5 ได้จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน มีลักษณะที่น่าสนใจคือ มีเนื้อดินละเอียดสีน้ำตาลส้ม เขียนลายดอกบัวด้วยสีน้ำตาล บนน้ำดินสีเหลืองนวล (ตารางที่ 39 ภาพ 1.2) และเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับคนโทดินเผา พบที่เวียงมโน ซึ่งมีเนื้อสีแดงละเอียด เขียนลายดอกบัวบริเวณตัวคนโทด้วยน้ำดินสีน้ำตาล บนน้ำดินสีขาวนวล (ตารางที่ 39 ภาพ 1.3) พบว่ามีลวดลายที่เหมือนกัน นอกจากนั้น โบราณวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นคนโทเนื้อละเอียดสีส้ม บริเวณคอเขียนลายด้วยน้ำดินสีน้ำตาล บนน้ำดินสีเหลืองนวล (ตารางที่ 39 ภาพ 1.4) ลักษณะลวดลายคล้ายกับลายดอกบัวที่พบจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยันและจากการสำรวจที่เวียงมโน รวมถึงลวดลายคล้ายดอกไม้สี่กลีบ เขียนลายด้วยน้ำดินสีน้ำตาล พบจากการขุดแต่งวัดพระยืน (ตารางที่ 39 ภาพ 1.5) ก็เป็นลวดลายที่น่าสนใจด้วยเช่นกัน

เมื่อพิจารณาคนโทที่พบจากแหล่งโบราณคดีทั้งสี่แห่งนี้ พบว่าเป็นลายที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันทั้งสี่แห่ง จากเทคนิคและลวดลายที่ปรากฏบนคนโท สันนิษฐานว่าเป็นวิธีและลวดลายที่อยู่ในช่วงต้นวัฒนธรรมล้านนาและสืบทอดมาจากวัฒนธรรมหริภุญไชย

นอกจากนี้ ตัวคนโทยังตกแต่งด้วยลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายสีเหลี่ยมข้าวหลามตัด ลายดอกไม้สี่แฉก ลายดอกไม้เส้นโค้ง ลายเส้นตรงและลายเส้นโค้ง โดยเขียนด้วยน้ำดินสีดำและสีขาว พบจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยันเป็นจำนวนมาก ในระดับชั้นสมมุติตั้งแต่ ระดับ 3 ถึงระดับ 7 และพบได้ทั่วไปในการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณหริภุญไชยและเมืองโบราณใกล้เคียง

ตารางที่ 39 เปรียบเทียบการตกแต่งลวดลายคนโท

แหล่งโบราณคดี	ลายกลีบบัว/ ลายดอกบัว	ลายหูฉี่	ลายดอกไม้	ลายก้านขด
เจดีย์เชียงยัน (2548)	1.1 Feature 1 Level 3	2.1 Level 5-6	3.1 Level 7	4.1 Level 5
	1.2 Level 8			
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (2551)		2.2 Level 7		
ศาลากลาง จังหวัดลำพูน (2528)				4.2 ²⁶⁰ ระยะที่ 4-6

²⁶⁰ Borvornvate Rungrujee, "Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares," in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand, December 1-12, 1985, 414.

ตารางที่ 39 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	ลายกลีบบัว/ ลายดอกบัว	ลายหูกู้	ลายดอกไม้	ลายก้านขด
การสำรวจ เวียงมโน	1.3 ²⁶¹ 	2.3 ²⁶² 	3.2 ²⁶³ 	
จัดแสดงใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย	1.4 			4.3
วัดพระยืน (2549)	1.5 ²⁶⁴ 			

1.2.1.10 ไหประเภทเนื้อแกร่งเคลือบและไม่เคลือบ (ดูตารางที่ 40) ส่วนใหญ่เป็นไหที่ผลิตจากเตาในอาณาจักรล้านนาและใกล้เคียง บางชิ้นไม่สามารถระบุถึงที่มาได้ ไหที่ได้จากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นไหขนาดใหญ่คอยาว (ตารางที่ 40 ภาพ 3) เรียบ ไม่เคลือบ เนื้อค่อนข้างแกร่งแน่นละเอียด เผาไม่สุก เนื้อสีเทาดำ กลมป่องตรงกลาง ขอบปากบานออก ตกแต่งขอบปากด้วยการกดด้วยมือ นอกจากนั้น ยังพบขอบปากภาชนะอีก

²⁶¹ ศูนย์ศึกษาเครื่องปั้นดินเผาภาคเหนือ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

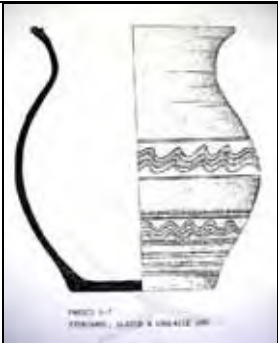
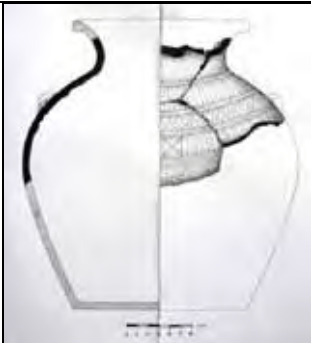
²⁶² เรื่องเดียวกัน.

²⁶³ เรื่องเดียวกัน.

²⁶⁴ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานวัดพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน,” 2549. (อัดสำเนา)

จำนวนมากที่ตกแต่งด้วยการกดด้วยมือ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชิ้นส่วนของไหด้วยเช่นเดียวกัน ส่วนไหที่พบจากการขุดค้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน (ตารางที่ 40 ภาพ 1) ก็มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน แต่มีการตกแต่งบริเวณลำตัวด้วยการขูดขีดเป็นลายคลื่น ส่วนไหพบจากการขุดค้นบริเวณเจดีย์เชียงยัน เป็นชิ้นส่วนไหของไหคอสั้นขนาดใหญ่ (ตารางที่ 40 ภาพ 2) ตกแต่งด้วยการขูดขีดลายและเคลือบสีน้ำตาล คอภาชนะด้านในเคลือบสีเขียว ตัวไหสีน้ำตาลดำหรือสีน้ำตาล สันนิษฐานว่าผลิตจากกลุ่มเตาในอาณาจักรล้านนา และรูปทรงมีลักษณะคล้ายคลึงกับไหเคลือบสีน้ำตาล ที่ผลิตจากกลุ่มเตาสันกำแพง

ตารางที่ 40 แสดงการเปรียบเทียบไห

ศาลากลางจังหวัดลำพูน (2528)	เจดีย์เชียงยัน (2548)	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (2551)
		
ระยะที่ 4-7 ²⁶⁵	level 6	Level 15

1.2.1.11 งานเนื้อแกร่ง ส่วนใหญ่ที่พบผลิตจากเตาอาณาจักรล้านนา ได้แก่ กลุ่มเตาสันกำแพง กลุ่มเตาพะเยา กลุ่มเตาเวียงบัว จังหวัดพะเยา และกลุ่มเตากาหลง ส่วนใหญ่เนื้อค่อนข้างหยาบถึงหยาบ มีทั้งแบบเคลือบและแบบไม่เคลือบ สีที่เคลือบได้แก่ สีน้ำตาล สีเขียว นอกจากนั้นยังเขียนลายสีดำได้เคลือบ และการเซาะร่อง สามารถแบ่งออกตามสถานที่ผลิตได้ 5 กลุ่มดังนี้

1) กลุ่มเตาสันกำแพง

งานผลิตจากกลุ่มเตาสันกำแพงเท่าที่พบ ส่วนใหญ่เป็นงานปากกว้าง ค่อนข้างเตี้ย ก้นแบน เนื้อแกร่ง เคลือบสีเขียวอมสีน้ำตาล ก้นมีขอบฐานเล็กน้อย ตัวงาน

²⁶⁵ Borvornvate Rungrujee, "Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares," in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand, Appendix 7j 389-425. December 1-12, 1985, 415.

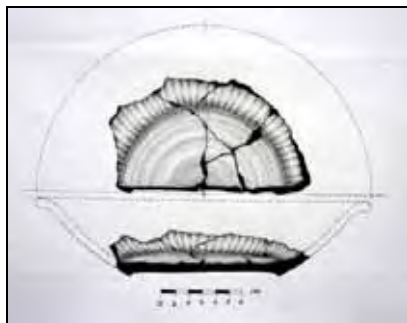
เซาะร่องด้านใน พบโดยทั่วไปบริเวณแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณหริภุญไชยและบริเวณใกล้เคียง

ลายเส้นที่ 48 จานเนื้อแกร่ง : ศาลากลางจังหวัดลำพูน : 2528 : ระยะที่ 4, 6 และ 7

ที่มา : Borvornvate Rungrujee, "Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares," in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand. December 1-12, 1985, (Bangkok : SPAFA Co-Ordinating Unit, 1985), 402.

ชิ้นส่วนงานที่พบส่วนใหญ่ รูปทรงไม่สมบูรณ์ แต่ชิ้นนี้(ลายเส้นที่ 49) ก้นจานค่อนข้างจะสมบูรณ์พอที่จะสันนิษฐานรูปแบบได้คือ เป็นจานมีเชิงเตี้ย เนื้อแกร่ง สีน้ำตาล ตกแต่งด้วยการขีดเป็นลายริ้วได้เคลือบสีน้ำตาลทั้งใบ ยกเว้นบริเวณก้นภาชนะ เป็นผลิตภัณฑ์จากกลุ่มเตาในอาณาจักรล้านนา ซึ่งน่าจะผลิตจากกลุ่มเตาสันกำแพง

ลายเส้นที่ 49 จานเนื้อแกร่งเคลือบสีน้ำตาล : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : Level 6

2) กลุ่มเตาเวียงบัว จังหวัดพะเยา

งานผลิตจากกลุ่มเตาเวียงบัว จังหวัดพะเยา อายุราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 20 เนื้อดินออกสีเทาดำ สันนิษฐานว่าผลิตจากกลุ่มเตาเวียงบัว เป็นชิ้นส่วนตัวงานเนื้อแกร่งละเอียด ด้านในเซาะร่องและเคลือบสีขาว

ภาพที่ 266 ชิ้นส่วนงานเนื้อแกร่งเคลือบสีขาว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 :

Level 3

3) กลุ่มเตาพะเยา

งานที่ผลิตจากกลุ่มเตาพะเยานี้ พบได้ทั่วไปตามแหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณหริภุญไชย จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน ได้พบชิ้นส่วนงานจากกลุ่มเตาพะเยาจำนวนหนึ่ง ตกแต่งด้วยลวดลายที่หลากหลาย รวมถึงการเคลือบที่มีทั้งเคลือบสีเขียวและเคลือบสีน้ำตาล

ภาพที่ 267 งานเนื้อแกร่ง กลุ่มเตาพะเยา : เจดีย์เชียงยัน : 2548

4) กลุ่มเตากาหลง

งานผลิตจากกลุ่มเตากาหลง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 พบจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นชิ้นส่วนปากภาชนะ เนื้อแกร่งสีขาวอมสีเทาละเอียด ขอบปากแบน ริมเรียบ เขียนลายด้วยสีดำได้เคลือบ ซึ่งผลิตภัณฑ์จากกลุ่มเตากาหลงนี้เป็นภาชนะที่พบได้ทั่วไปจากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและบริเวณใกล้เคียง

ภาพที่ 268 ชิ้นส่วนงาน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 5

ภาพที่ 269 งาน จากกลุ่มเตกาหลง

“ภาพงานเขียนลายสีดำ, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.

1.2.1.12 ชาม ที่พบจากแหล่งโบราณคดีบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยนี้ มีหลากหลายรูปแบบ สามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

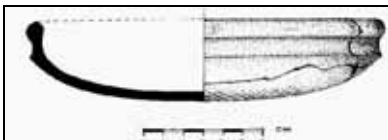
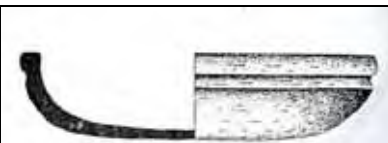
1) ประเภทเนื้อดิน มีทั้งชามปากกว้าง ก้นตื้น ปากผายออก ชามก้นลึก และชามมีสัน ปากกว้าง ก้นตื้น พบจากการขุดค้นบริเวณแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณหริภุญไชย ทั่ว ๆ ไป ชามที่มีสภาพสมบูรณ์ มีทั้งขนาดใหญ่เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 19 เซนติเมตร และขนาดเล็กลงมา เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 15 เซนติเมตร โดยชามที่พบทั้งหมดมี 2 รูปแบบดังนี้ (ดูตารางที่ 41)

1.1) ชามปากกว้างก้นตื้น โดยชามที่พบเป็นชามขนาดใหญ่ พบจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ตารางที่ 41 ภาพ 1.1) ในชั้นดินสมมุติที่ 16 หรือชั้นดินทับถมที่ 5 ตกแต่งด้วยวิธีกดประทับที่ก้นภาชนะ เนื้อค่อนข้างหยาบ มีเม็ดแร่ปน เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 19 เซนติเมตร ส่วนอีกใบเป็นชามปากกว้างก้นตื้นขนาดเล็ก ปากผายออก สันตรง เรียบ สีสัมนวล พบจากการขุดค้นบริเวณเจดีย์เชียงยัน (ตารางที่ 41 ภาพ 1.2) ในชั้นดินสมมุติที่ 23 หรือชั้นดินทับถมที่ 6 เนื้อค่อนข้างละเอียดผสมเม็ดทรายหลายขนาด ไล่กลางสีเทาดำ ตลอดทั้งใบ เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 15 เซนติเมตร

1.2) ชามมีสัน ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบบริเวณก้นภาชนะ พบจากการขุดค้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน (ตารางที่ 41 ภาพ 2.2) เป็นชามปากกว้างมีสัน ตกแต่งด้วย

ลายเชือกทาบ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับที่ได้จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน (ตารางที่ 41 ภาพ 2.1) เช่นเดียวกัน ดังนั้นจะพบว่าขามเนื้อดินที่พบตามแหล่งโบราณคดีในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยนี้มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน โดยไม่มีความแตกต่างกันมากนัก

ตารางที่ 41 เปรียบเทียบรูปแบบขามดินเผา

แหล่งโบราณคดี	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (2551)	1.1 Level 7 	
เจดีย์เชียงยัน (2548)	1.2 Level 23 	2.1 Level 16
ศาลากลางจังหวัด ลำพูน (2528)		2.2 ²⁶⁶ ระยะที่ 1-2

2) ประเภทเนื้อแกร่ง ส่วนใหญ่เป็นขามเนื้อค่อนข้างหยาบถึงค่อนข้างละเอียด พบทั้งแบบเรียบ เคลือบใสและตกแต่งหลากหลาย เช่น การเขียนลายสีดำได้เคลือบ การเชาะร่องและเคลือบ พบทั้งที่ผลิตจากกลุ่มเตาในอาณาจักรล้านนาและจากกลุ่มเตาเมืองร่วมสมัยกัน ได้แก่

2.1 กลุ่มเตาศรีสังขนาลัย (เตาป่ายาง) อำเภอศรีสังขนาลัย จังหวัดสุโขทัย

ชิ้นส่วนขามเคลือบสีขาว พบจากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นชิ้นส่วนตัวขาม เนื้อดินสีขาวขุ่นอมสีเหลืองค่อนข้างละเอียด ผลิตจากเตาป่ายาง อำเภอศรีสังขนาลัย จังหวัดสุโขทัย ราวต้นถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21

²⁶⁶ Borvornvate Rungrujee, “Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares,” in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand. December 1-12, 1985, 402.

ภาพที่ 270 ชิ้นส่วนขามเคลือบสีขาว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 6

ภาพที่ 271 ขามเคลือบสีขาว กลุ่มเตาสุโขทัย

ที่มา : กฤษณา พิณศรี ปรีวรต ธรรมาปริชากร และอุษา งามเพียรภาค, เครื่องถ้วยสุโขทัย พัฒนาการของเครื่องถ้วยไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535), 125.

2.2 กลุ่มเตากาหลง

ชิ้นส่วนขามเนื้อแกร่ง พบจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน เขียนลายสีดำได้เคลือบ (ภาพที่ 272) และชิ้นส่วนขามเนื้อแกร่ง พบจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นชิ้นส่วนกันขาม เนื้อแกร่งค่อนข้างละเอียดสีขาวเหลืองนวล เคลือบใส (ภาพที่ 274) ผลิตจากกลุ่มเตากาหลง ราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

ภาพที่ 272 ชิ้นส่วนขามเขียนลายสีดำได้เคลือบ : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : level 3

ภาพที่ 273 ขาม จากกลุ่มเตากาหลง

ศูนย์ศึกษาเครื่องปั้นดินเผาภาคเหนือ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ภาพที่ 274 ชิ้นส่วนก้นชาม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 3

ภาพที่ 275 ชามเคลือบสีขาว กลุ่มเตกาหลง

ที่มา : กรมศิลปากร, แหล่งเตาล้านนา (เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุด 3) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533), 52.

2.3 กลุ่มเตกาหลง (ทุ่งฮั่ว)

ชิ้นส่วนก้นชาม เนื้อแกร่งสีเทาอมสีเหลือง เคลือบสีเขียวออกสีเทา โดยมีลักษณะเด่นคือ เป็นชามที่มีเชิงสูงและเคลือบสีเขียวอมสีเทา ผลิตจากกลุ่มเตกาหลง (ทุ่งฮั่ว) ราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

ภาพที่ 276 ก้นชามเคลือบสีเขียวอมสีเทา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 5

ภาพที่ 277 ชามเคลือบสีขาวใส จากกลุ่มเตกาหลง

ที่มา : Sumitr Pitiphat, Ceramics from the Thai-Burma Border With the support of the Thai Khadi Research Institute of Thammasat University and Osothsapha (Teck Heng Yoo) Co.,Ltd, (Bangkok : Sunta press, 1992), 118.

1.2.1.13 แจกกัน ส่วนใหญ่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดี ตามแหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณศรีอยุธยาทั่ว ๆ ไป และแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง ทั้งเนื้อดินและเนื้อแกร่ง โดยแบ่งตามแหล่งผลิตได้ดังนี้

1) กลุ่มเตาสันกำแพง

แจกกันก้นราบเนื้อแกร่งสีเทา เนื้อเคลือบสีขาวอมสีเขียว เคลือบด้านเดียว มีลักษณะป่องตรงกลาง คอยาว ปากบานออก ก้นมีขอบเล็กน้อย พบจากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อยุธยา

ภาพที่ 278 แจกกันเคลือบสีขาวอมสีเขียว : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อยุธยา : 2551 : Level 6

2) กลุ่มเตากาหลง (ทุ่งฮั่ว)

แจกกันทรงลูกแพร์ เป็นชิ้นส่วนตัวแจกกัน เนื้อแกร่งสีขาวเทาละเอียด บาง เซาะร่องใต้เคลือบด้านนอก เคลือบมีรอยร้าวสีขาวอมสีเทา พบจากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อยุธยา รูปแบบน่าจะคล้ายคลึงกับแจกกันทรงลูกแพร์ จากกลุ่มเตากาหลง ดังภาพที่ 224

ภาพที่ 279 แจกกันทรงลูกแพร์ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อยุธยา : 2551 : Level 5

ภาพที่ 280 แจกันทรงลูกแพร์ กลุ่มเตาگاهหลง

ศูนย์ศึกษาเครื่องปั้นดินเผาภาคเหนือ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

3) กลุ่มเตาในอาณาจักรล้านนา

3.1) แจกันเนื้อแกร่ง ชูบน้ำดินสีเหลือง เป็นแจกันขนาดเล็ก ก้นเรียบ มีร่องรอยทาน้ำดินสีเหลือง ชูชิตรอบภาชนะบริเวณคอและไหล่ภาชนะ

3.2) กาดินเผาเคลือบ เป็นกาคอสูง มีพวยสั้น เนื้อแกร่ง ตัวกาเคลือบสีน้ำตาลอมสีดำ เป็นกาที่ผลิตจากเตาพื้นเมืองสมัยล้านนาได้จากการสำรวจทางโบราณคดีที่วัดประตูลี²⁶⁷

ภาพที่ 281 กาน้ำดินเผา : วัดประตูลี : 2534

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2536), 64.

²⁶⁷ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 36.

จากการวิเคราะห์ภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นและขุดแต่ง ดังรายละเอียดที่กล่าวมาข้างต้น สามารถแบ่งแหล่งผลิตได้ทั้งหมด 4 กลุ่มดังนี้คือ กลุ่มแรก เป็นรูปแบบของภาชนะดินเผาที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทวารวดี เช่น หม้อมีสันรวมถึงลวดลายที่ตกแต่ง กลุ่มสอง เป็นรูปแบบของภาชนะดินเผาในวัฒนธรรมทวารวดี ได้แก่ หม้อบรรจุอัฐิ และคนโทเนื้อละเอียดสีแดง กลุ่มสาม เป็นรูปแบบของภาชนะดินเผาจากกลุ่มเตาอาณาจักรล้านนา เช่น กลุ่มเตาสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ มีการผลิตอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 กลุ่มเตาหลง จังหวัดเชียงราย มีการผลิตอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงพุทธศตวรรษที่ 22 กลุ่มเตาเวียงบัว จังหวัดพะเยา มีการผลิตอยู่ในช่วงต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้น และกลุ่มสี่ เป็นรูปแบบของภาชนะดินเผาจากกลุ่มเตาสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย มีการผลิตอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงพุทธศตวรรษที่ 21

1.2.2 เครื่องถ้วยที่ผลิตจากกลุ่มเตาในประเทศจีน

จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณทวารวดี ไชย กาหรือคนที่เคลือบเก่าที่สุดเท่าที่พบ น่าจะเป็นคนที่เคลือบสีขาว สมัยราชวงศ์ซ่งได้ กลุ่มเตาจึงเต๋อเจิน มณฑลเจียงซี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

ภาพที่ 282 คนที่เคลือบขาว สมัยราชวงศ์ซ่ง

“ภาพคนที่เคลือบขาว, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

1.2.2.1 ประเภทจานเคลือบสีเขียว เนื้อแกร่ง คุณภาพดี ลักษณะพิเศษของงานที่ผลิตจากกลุ่มเตานี้คือ ก้นจานด้านนอกปาดน้ำเคลือบ เพื่อรองรับที่ ผลิตจากกลุ่มเตาหลงเจียน มณฑลเจียงซี สมัยราชวงศ์หยวน ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 283 จานเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์หยวน : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 :

Level 6

1.2.2.2 ประเภทขามเนื้อแกร่งมีหลายรูปแบบ เช่น ขามปากผาย ขามปากกว้าง ก้นลึก ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีน้ำเงินใต้เคลือบ เคลือบใส เขียนลายสีขาวยบนพื้นสีน้ำเงิน เขียนลายสีบนเคลือบ และลงยาสีบนเคลือบ (Enamel) โดยแบ่งกลุ่มตามอายุสมัยและแหล่งผลิต ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซ่งใต้ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 สมัยราชวงศ์หยวน ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19-20 สมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 และสมัยราชวงศ์ชิง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ได้ดังนี้

1) สมัยราชวงศ์ซ่งใต้ (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19)

ชิ้นส่วนขามเคลือบสีเขียว เนื้อแกร่ง สมัยราชวงศ์ซ่งใต้ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 พบจากการขุดค้นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2551 นอกจากนั้น ยังพบจากการขุดค้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน เมื่อ พ.ศ. 2528 จากการขุดค้นที่วัดประดู่เมื่อ พ.ศ. 2534 และวัดพระธาตุหริภุญชัย เมื่อ พ.ศ. 2534 พบเครื่องถ้วยเคลือบสีขาวย จากการขุดค้นที่วัดพระธาตุหริภุญชัย โดยพบในชั้นวัฒนธรรมหริภุญไชย ส่วนเมืองโบราณใกล้เคียงคือ เวียงท่ากาน ได้พบเครื่องถ้วยลายครามผลิตจากกลุ่มเตาหลงเฉียว มณฑลเจ้อเจียง และจากกลุ่มเตาเต๋อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน สมัยราชวงศ์ซ่งใต้ด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 284 ขามเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์ซ่งใต้ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 :

Level 7

ภาพที่ 285 ขามเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์ซ่งได้ พบที่วัดหลง อำเภอลำไย สุราษฎร์ธานี
ที่มา : อนุรักษ์ รัตนวิเศษ, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), (14).

ชิ้นส่วนขามเคลือบสีเขียว ขูดขีดลายคล้ายกลีบบัว (ภาพที่ 286 ชิ้น
ขวามือ) ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 พบจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน ลักษณะคล้ายคลึงกับขาม
เคลือบสีเขียว ขูดขีดลายคล้ายกลีบบัว ปลายสมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ถึงต้นสมัยราชวงศ์หยวน (ภาพที่
287)

ภาพที่ 286 ชิ้นส่วนขามเคลือบสีเขียว : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : level 4

ภาพที่ 287 ขามเคลือบสีเขียว ปลายสมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ถึงต้นสมัยราชวงศ์หยวน
ที่มา : ปรีวรรต ธรรมาปริชากร, ศิลปะเครื่องถ้วยในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โอเอสสกา, 2539),
200.

2) สมัยราชวงศ์หยวน (ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงพุทธศตวรรษที่ 20)

พบชิ้นส่วนภาชนะทั้งแบบเขียนลายใต้เคลือบและแบบเคลือบสี โดยชิ้นส่วนภาชนะที่น่าสนใจคือ ชิ้นส่วนชามเคลือบสีเขียว (ภาพที่ 288) จากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน เป็นชิ้นส่วนขอบปาก มีลักษณะขอบปากตรง ขูดขีดลายเป็นลายเส้นโค้งและลายประแฉ่ง²⁶⁸ เนื้อแกร่งสีเทา เคลือบสีเขียว สันนิษฐานว่าเป็นชามและเมื่อนำมาเทียบกับชามที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ (ภาพที่ 289) มีลักษณะคล้ายคลึงกัน จึงน่าจะผลิตจากกลุ่มเตาหลงเหมียน มณฑลเจ้อเจียง สมัยราชวงศ์หยวน ราวพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 288 ชามเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์หยวน : เจดีย์เชียงยัน : 2548 : Level 9

ภาพที่ 289 ชามเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์หยวน

“ภาพชามเคลือบสีเขียว พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

²⁶⁸ ลายประแฉ่ง หรือ Key Fret เป็นลายที่ใช้ซ้ำ ๆ กันในการตกแต่งต่อเนื่องเป็นแถบลาย บางครั้งเรียกว่าลาย “Thunder pattern” ลายนี้มีใช้ในประเทศจีนมาแล้วตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซาง (Shang Dynasty) ราวศตวรรษที่ 16-15 ก่อนคริสตกาล โดยใช้ตกแต่งในภาชนะสำริด ดูนใน กรมศิลปากร, ภาชนะดินเผาและเศษภาชนะดินเผาในพระราชวังโบราณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่มที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 325.

นอกจากนั้น ยังพบจากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ด้วย เช่นเดียวกัน แต่เป็นชิ้นส่วนขามเนื้อแกร่งละเอียดสีขาวเทา เคลือบสีเขียว จากแหล่งผลิตเดียวกัน ส่วนแหล่งโบราณคดีอื่นก็ยังสามารถพบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวนด้วยเช่นกัน ได้แก่ การขุดค้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน เมื่อ พ.ศ. 2528 การขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน เมื่อ พ.ศ. 2548 การขุดค้นที่วัดกู่ละม็ก เมื่อ พ.ศ. 2534 และบริเวณเมืองโบราณโกสีย์เคียง ได้แก่ เวียงท่ากาน ซึ่งได้พบเครื่องถ้วยที่ผลิตจากเตาหลงเจียน มณฑลเจ้อเจียง และกลุ่มเตาจิ้งเต๋อเจิ้น มณฑลเจียงซีด้วยเช่นกัน

3) สมัยราชวงศ์หมิง (ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 22)

ชิ้นส่วนขามสมัยราชวงศ์หมิงพบจำนวนมากที่สุด จากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ดูจากภาพที่ 138-165) และยังพบจากการขุดค้นบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและโกสีย์เคียง ไม่ว่าจะเป็นการขุดค้นบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย เมื่อ พ.ศ. 2534 การขุดค้นที่วัดกู่ละม็ก เมื่อ พ.ศ. 2534 การขุดแต่งที่วัดเกาะกลาง เมื่อ พ.ศ. 2542 และแหล่งโบราณคดีสันติริมปิง นอกจากนี้ ยังพบที่เวียงท่ากาน เวียงมโนและเวียงเกาะอีกด้วย รูปแบบที่สมบูรณ์จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ พบทั้งการเขียนลายสีน้ำเงินใต้เคลือบ แบบเรียบคือเคลือบสีเขียว เนื้อละเอียดสีส้ม ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของขามที่ผลิตจากกลุ่มเตาในมณฑลกวางตุ้ง (กลุ่มเตาหุ้ยหยางหรือซานซุน)

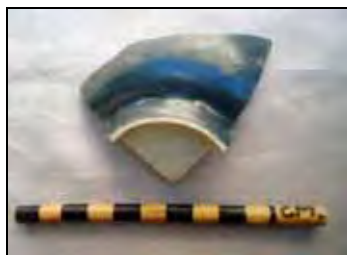
ภาพที่ 290 ขามลายคราม สมัยราชวงศ์หมิง

“ภาพขามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

ส่วนชิ้นส่วนขามเคลือบสีน้ำเงิน ซึ่งพบทั้งจากการขุดค้นบริเวณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (ภาพที่ 291) และจากการขุดแต่งที่วัดเกาะกลาง (ภาพที่ 292) มีลักษณะเหมือนกับขามเคลือบสีน้ำเงิน ก้นขามเขียนลายวัชระคู่ ด้านนอกเคลือบสีน้ำเงิน สมัย ราชวงศ์หมิง ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร (ภาพที่ 293)

ภาพที่ 291 ขามเคลือบสีน้ำเงิน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 5

ภาพที่ 292 ขามเคลือบสีน้ำเงิน : วัดเกาะกลาง : 2548

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่ง โบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” 2548, (อัดสำเนา)

ภาพที่ 293 ขามเคลือบสีน้ำเงิน

“ภาพขามเคลือบสีน้ำเงิน, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

นอกจากนั้น ยังพบชิ้นส่วนขามเขียนลายสีบนเคลือบ (ภาพที่ 294) สมัยราชวงศ์หมิง ที่ผลิตจากกลุ่มเตาจิ่งเต๋อเจิน มณฑลเจียงซี เป็นชิ้นส่วนปากขาม เนื้อละเอียด

ขาว เขียนลายสีบนเคลือบทั้งหมด 3 สีคือ สีแดง สีฟ้าและสีเขียว และขามเขียนลายสีบนเคลือบ ที่ผลิตจากแหล่งผลิตเดียวกัน เป็นชิ้นส่วนขามเนื้อกระเบื้องสีขาวเนียนละเอียดบาง เขียนลายสีบนเคลือบมีทั้งหมด 3 สีคือ สีแดง สีดำและสีเขียว รูปทรงคล้ายกับขามเขียนลายสีบนเคลือบที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ (ภาพที่ 295)

ภาพที่ 294 ขามเขียนลายสีบนเคลือบ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 7

ภาพที่ 295 ขามเขียนลายสีบนเคลือบ

“ภาพขามเขียนลายสีบนเคลือบ, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

จากการพบชิ้นส่วนกันของเครื่องถ้วยจีน จากการสำรวจที่เวียงมโน เป็นเนื้อกระเบื้องสีขาว เขียนลายสีน้ำเงินใต้เคลือบ ชิ้นส่วนที่พบเป็นกันขาม เขียนอักษรจีนหกตัว เลียนแบบเครื่องหมายปีรัชสมัย อ่านว่า คำหมิง ขวานเต๋อ เหนียน จื่อ แปลว่า ผลิตในรัชกาลจักรพรรดิขวานเต๋อแห่งราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 1969-1979)²⁶⁹ ทำให้เราทราบว่า เมืองโบราณหริภุญไชยและเมืองโบราณใกล้เคียง เช่น เวียงมโน ได้พบชิ้นส่วนขามสมัยราชวงศ์หมิงเป็นจำนวนมาก ซึ่งสามารถนำมาเทียบเคียงอายุกับ โบราณวัตถุที่พบร่วมได้

²⁶⁹ สรัสวดี อ๋องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน, 175. (ดูรายละเอียดใน อนุรักษ์ ภัทร จันทวิช, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), 103.

4) สมัยราชวงศ์ซิง (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25)

จากการขุดค้นบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย เช่น ที่เจดีย์เชียงยัน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย และแหล่งโบราณอื่น ๆ ได้แก่ วัดเกาะกลาง แหล่งโบราณคดี สันติบริมและเวียงท่ากาน ได้พบชิ้นส่วนภาชนะสมัยราชวงศ์ซิงจำนวนหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นขามเนื้อ กระเบื้อง เขียนลายด้วยสีน้ำเงินใต้เคลือบ ลวดลายหลากหลาย เช่น ลายลายใบไม้ ลายพันธุ์พฤกษา

ชิ้นส่วนขามสมัยราชวงศ์ซิง (ภาพที่ 296) มีลักษณะที่เด่นกล่าวคือ เป็นชิ้นส่วนของขามปากผาย ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีบนเคลือบมีทั้งหมด 4 สีคือ สีเหลือง สีส้ม สีแดง และสีดำเฉพาะด้านนอก ข้างในเคลือบเขียว ชิ้นส่วนภาชนะที่พบ เป็นเครื่องถ้วยเขียนลายลงยาสีบนเคลือบ (Enamel) ตัดขอบด้วยสีขาว ข้างในเคลือบสีเขียว ได้พบขามปากผายที่มีลักษณะ คล้ายคลึงกัน จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา²⁷⁰ เป็นขามเบญจรงค์ด้านในขามเคลือบสีเขียว (ปริวรรต ธรรมมาปริชากร ภัณฑารักษ์ประจำพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ สันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ตรงกับสมัยราชวงศ์ซิง เนื่องจากไม่พบขามเบญจรงค์ด้านในเคลือบสีเขียว สมัยอยุธยา จากการขุดค้นทางโบราณคดีในแหล่งโบราณคดีสมัยอยุธยา)

ภาพที่ 296 ชิ้นส่วนขามปากผาย : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 5

ขามลายคราม (ภาพที่ 297) พบเพียงหนึ่งชิ้นจากการขุดค้นบริเวณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นชิ้นส่วนก้นขามเนื้อกระเบื้องสีขาว มีลักษณะพิเศษคือ ก้นขามด้านในปากน้ำเคลือบเป็นรูปวงแหวน ผลิตจากกลุ่มเตาในมณฑลฝูเจี้ยน สมัยราชวงศ์ซิง ราว

²⁷⁰ กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 99.

พุทธศตวรรษที่ 25 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ลักษณะคล้ายกับชามลายคราม (ภาพที่ 298 ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ)

ภาพที่ 297 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 7

ภาพที่ 298 ชามลายคราม สมัยราชวงศ์ชิง

“ภาพชามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

ชามลายคราม สมัยราชวงศ์ชิง ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นชิ้นส่วนตัวชามเนื้อดินสีขาวละเอียด ลอกติดลายสีน้ำเงินบนพื้นขาวรูปดอกไม้ ชามลายครามที่มีลวดลายนี้ นอกจากพบจากการขุดค้นที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชยแล้ว (ภาพที่ 299) ยังพบจากการขุดแต่งที่วัดป่าไผ่รวก เวียงท่ากาน เมื่อ พ.ศ. 2542²⁷¹ และการขุดแต่งที่วัดเกาะกลาง เมื่อ พ.ศ. 2548 (ภาพที่ 300) รวมถึงจากการขุดแต่งที่เจดีย์เหลี่ยมและวัดธาตุขาว (ร้าง) เมื่อ พ.ศ. 2539 (ภาพที่ 301) เมื่อนำมาเทียบเคียงกันแล้ว มีลักษณะเหมือนกัน จึงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นชิ้นส่วนชามสมัยราชวงศ์ชิงและผลิตจากแหล่งเดียวกัน

²⁷¹ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน, 2543. (อัคราณา)

ภาพที่ 299 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 3

ภาพที่ 300 ขามลายคราม : วัดเกาะกลาง : 2548

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดลำพูน,” 2548. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 301 ขามลายคราม : เจดีย์เหลี่ยมและวัดธาตุขาว (ร้าง) : 2539

ที่มา : กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, รายงานการบูรณะโบราณสถานวัดเจดีย์เหลี่ยม วัดธาตุขาวร้าง ตำบลท่าวังตาล อำเภอสาร์ภี จังหวัดเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : วิทยุการพิมพ์, 2539), 231.

ขามลายคราม (ภาพที่ 302) พบจากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นขามเนื้อละเอียดสีขาวอมสีเทา ขอบปากโค้งออก เขียนลายสีดำได้เคลือบลายพันธุ์พฤกษาเขียนอักษรจีนคั่น ซึ่งถือว่าเป็นขามสมัยราชวงศ์ชิงที่มีลักษณะพิเศษที่น่าสนใจผลิตจากกลุ่มเตาเต๋อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน ปลายสมัยราชวงศ์ชิง ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 รูปทรงคล้ายขามลายคราม (ภาพที่ 303) ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

ภาพที่ 302 ชามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 5

ภาพที่ 303 ชามลายคราม

“ภาพชามลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

1.2.2.4 จานเนื้อกระเบื้อง มีลักษณะที่น่าสนใจดังนี้

1) สมัยราชวงศ์หมิง (ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่

22)

จานลายครามขนาดเล็ก (ภาพที่ 304) พบจากการขุดค้นบริเวณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นจานเนื้อกระเบื้องเคลือบสีเขียว ขอบปากโค้งเข้า เขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบ เขียนลายอักษรจีนและรูปเขียน สมัยราชวงศ์หมิง ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 จานใบนี้พบจากการสำรวจเวียงเกาะ (ภาพที่ 3058) ด้วย ส่วนรูปทรงสมบูรณ์เหมือนกับที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ (ภาพที่ 306)

ภาพที่ 304 จานลายครามขนาดเล็ก : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 4

ภาพที่ 305 จานลายครามขนาดเล็ก : เวียงเกาะ

ที่มา : สวัสดิ์ อ่องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน (กรุงเทพฯ : อมรินทร์บุ๊กเซ็นเตอร์, 2543), 182.

ภาพที่ 306 จานลายครามขนาดเล็ก สมัยราชวงศ์หมิง

“จานลายครามขนาดเล็ก, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

2) สมัยราชวงศ์ชิง (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25)

ขามลายคราม (ภาพที่ 307) พบจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นชิ้นส่วนปากขาม เนื้อขาวละเอียด ขอบปากตรง มีลักษณะพิเศษตรงที่ขอบปากเขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบเป็นลายคล้ายจักสาน ปาดน้ำเคลือบที่ขอบปาก ซึ่งเป็นลักษณะของการประกบปากภาชนะเพื่อเผา ส่วนอีกใบเป็นขามจากกลุ่มเตาเดียวกัน เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด ขอบปากตรง เขียนลายไข่มุกไฟและมังกรครึ่งตัว ผลิตจากเตาต่อฮั่ว มณฑลฝูเจี้ยน ดันสมัยราชวงศ์ชิง ปลายพุทธศตวรรษที่ 22

ภาพที่ 307 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 4

1.2.2.5 ตลับ เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว เขียนลายสีบนเคลือบ พบจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นชิ้นส่วนขอบปากตลับ ปาดน้ำเคลือบที่ขอบปาก ปลายสมัยราชวงศ์ชองอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5

1.2.2.6 ไหเนื้อกระเบื้อง เท้าที่พบจะได้จากการสำรวจมิใช่จากการขุดค้นทางโบราณคดี อย่างไรก็ตามจากลักษณะและรูปแบบ สามารถบอกถึงแหล่งที่มาและอายุของไหได้คือ ไหพร้อมฝาลายคราม (ภาพที่ 308) พบที่วัดท่ากาน เวียงท่ากาน ตำบลทุ่งเสียว อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ จากลวดลายที่ตกแต่งเป็นของสมัยราชวงศ์หยวน กลุ่มเตาจิ่งเต๋อเจิน มณฑลเจียงซี ไหใบนี้ภายในบรรจุกระดูกไว้ ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีน้ำเงินใต้เคลือบ หรือที่เรียกว่าไหลายคราม เขียนลายดอกไม้มงคล ได้แก่ ดอกโบตั๋น ดอกเบญจมาศ อันหมายถึงความร่ำรวย รุ่งเรืองและอำนาจ ถัดขึ้นไปบริเวณไหล่เขียนลายหงส์ โดยมีลายแถบสีเหลี่ยมขนมเปียกปูนคั่น หูทำเป็นรูปมังกร รอบคอเขียนลายมงคลแปด อยู่ในลายกลีบบัว เช่นเดียวกับลายที่เขียนบริเวณลำตัวตอนล่างของไห ระหว่างตัวไหและส่วนล่างคั่นด้วยลายก้านขด ฝาเป็นรูปใบบัว²⁷²

ภาพที่ 308 ไหลายคราม ราชวงศ์หยวน เวียงท่ากาน

ที่มา : J.C.Shaw, *Introducing Thai Ceramics also Burmese and Khmer* (Bangkok : Craftsman press, 1997), 52.

ส่วนไหอีกสองใบพบที่วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน (ภาพที่ 309) หายไปเมื่อ พ.ศ. 2508 ไหลายครามทรงแปดเหลี่ยมใบแรก สมัยราชวงศ์หยวน ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 มีสองหูเป็นรูปมังกร (ปวิวรรต ธรรมาปริชากร อธิบายว่าเป็น กิเลน) ตัวไหแต่ละเหลี่ยมวาดลายมังกร

²⁷² ณีฐภัทร จันทวิช, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), 263.

นกไก่อไฟ หงส์ ล้อมรอบด้วยลายดอกไม้ภายในช่องกระจก ล้อมรอบด้วยลายก้านขด ที่คอและไหล่ในแต่ละช่องเขียนลายดอกไม้สี่ฤดู ที่เชิงเขียนลายในช่องกระจกรูปกลีบบัว ส่วนไหใบที่สอง เป็นไหลายครามทรง “กวน” ที่ตัวไหเขียนลายดอกโบตั๋น รอบไหล่เขียนลายนกไก่อไฟ (ปรีวรรต ธรรมาปริชากร อธิบายว่าเป็น หงส์ [Phoenix] มากกว่าจะเป็น นกไก่อไฟ [Pheasant]) และดอกบัว ส่วนที่ต่อระหว่างไหล่กับตัวไห เขียนลายมงคลต่าง ๆ เช่น ไช่มุกไฟ นอแรด เห็ดวิเศษ เป็นต้น รอบขอบปากเขียนลายช่อดอกไม้ รอบคอเขียนลายคลื่น ถัดลงมาที่เชิงไหเขียนลายกลีบบัวซึ่งมีลายคล้ายลายหยูอี้และไช่มุกไฟตรงกลาง²⁷³

ภาพที่ 309 ไหลายคราม วัดพระธาตุหริภุญชัย

ที่มา : อนุรักษ์ รัตนวิจิตร, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), 263.273.

1.2.2.7 กระปุกลายคราม เนื้อกระเบื้องละเอียดสีขาว เขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบ พบเป็นจำนวนน้อย โดยกระปุกที่พบเป็นกระปุกลายคราม (ภาพที่ 310) เขียนลายสระบัว ผลิตจากกลุ่มเตาจึงเตอเงิน สมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 พบจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นกระปุกที่มีการต่อส่วนสองส่วนอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะด้านใน เป็นชิ้นส่วนตัวจนถึงก้นกระปุก เนื้อกระเบื้องสีขาวละเอียด เขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบใสเฉพาะด้านนอก ด้านในเคลือบใส ยกเว้นก้นกระปุก เคลือบไม่ค่อยเรียบ รูปทรงสันนิษฐานน่าจะคล้ายคลึงกับกระปุกที่ผลิตจากแหล่งผลิตเดียวกัน (ภาพที่ 311) นอกจากนั้น ยังพบกระปุกจากการขุดค้นบริเวณวัดประตูลี้ เมื่อ พ.ศ. 2531 สันนิษฐานว่าเป็นกระปุกสมัยราชวงศ์หมิง

²⁷³ เรื่องเดียวกัน, 273.

ภาพที่ 310 กระปุกลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 6

ภาพที่ 311 กระปุกลายคราม สมัยราชวงศ์หมิง

“ภาพกระปุกลายคราม, พ.ศ. 2552,” จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

นอกจากนั้น ยังพบขามเนื้อกระเบื้อง (ภาพที่ 312) โดยสันนิษฐานว่าเป็นผลิตจากกลุ่มเตายุโรป? ลายสีน้ำเงินลายพันธุ์พฤกษา พบสองชิ้นจากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ภาพที่ 312 ขามลายคราม : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย : 2551 : Level 4

เมื่อพิจารณารูปแบบและความหลากหลาย ปรากฏทั้งภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย เช่น เชิงเทียน คนโทที่มีเนื้อละเอียดสีแดง เขียนลายด้วยน้ำดินสีแดง ขาว ดำ และน้ำตาล นอกจากนี้ยังพบหม้อบรรจุอัฐิ หม้อมีสัน หม้อก้นกลม ตะคันขอบปากเรียบ และขอบปากจีบ จาน ขาม อ่าง และไห ส่วนเทคนิคก็ยังคงสืบลวดลายของภาชนะดินเผา จากการขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและบริเวณใกล้เคียง พบว่ารูปแบบภาชนะมีการถ่ายทอดทั้งวิธีและลวดลาย

มาสู่วัฒนธรรมล้านนา นอกจากนั้นยังพบรูปแบบของภาษาในวัฒนธรรมอื่น ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเมืองโบราณหริภุญไชยมิได้เป็นเมืองโบราณที่เจริญขึ้นอย่างโดดเดี่ยว แต่มีความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีร่วมสมัยอื่น ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ และยังได้แผ่อิทธิพลไปยังแหล่งโบราณคดีใกล้เคียงอีกด้วย

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบและลักษณะที่ปรากฏบนภาษาประเภทต่าง ๆ นี้ สามารถแบ่งกลุ่มภาษาตามอิทธิพลที่ปรากฏได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ภาษาในวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 ได้แก่ หม้อมีสัน ซึ่งมีลักษณะและรูปแบบคล้ายกับภาษาในวัฒนธรรมทวารวดีดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ไม่ว่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีตำบลพระประโทน หรือบริเวณแหล่งโบราณคดีลุ่มน้ำเจ้าพระยา ส่วนกามีพวย และเขียนลายสี ซึ่งพบในแหล่งโบราณคดีในภาคเหนือ นั้น ก็แสดงให้เห็นถึงความคล้ายคลึงกันกับกามีพวยกับแหล่งโบราณบ้านคูเมืองและในวัฒนธรรมทวารวดี ดังนั้นเมื่อวิเคราะห์จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ร่วมกับหลักฐานทางด้านโบราณคดี ทำให้สันนิษฐานได้ว่า เมืองโบราณหริภุญไชยมีความสัมพันธ์และติดต่อกับเมืองโบราณสมัยทวารวดีในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างมีต้องสงสัย

กลุ่มที่ 2 ภาษาในวัฒนธรรมพยู-พุกาม ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ได้แก่ หม้อและฝาบรรจุอัฐิ ลักษณะของหม้อและฝาบรรจุอัฐิ ถือได้ว่าเป็นภาษาที่มีลักษณะพิเศษที่น่าสนใจ เนื่องจากทั้งรูปแบบและการตกแต่งลวดลายมีลักษณะคล้ายคลึงกับภาษาในวัฒนธรรมพยูจากเมืองไปถาโน เมืองฮาลินและเมืองศรีเกษตรมากกว่าวัฒนธรรมทวารวดี และเมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าในช่วงความเจริญของวัฒนธรรมพยูที่เมืองไปถาโนในยุคที่สอง น่าจะเป็นช่วงที่เมืองโบราณหริภุญไชย ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมในช่วงเวลาดังกล่าว และรวมถึงความสัมพันธ์กับอาณาจักรพุกามในช่วงเวลานั้นด้วยเช่นกัน

กลุ่มที่ 3 ภาษาในวัฒนธรรมหริภุญไชยอย่างแท้จริง ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ซึ่งถือได้ว่าเป็นช่วงที่วัฒนธรรมหริภุญไชยเจริญถึงขีดสูงสุด และมีลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมของตนอย่างชัดเจน คือ คนโทเนื้อละเอียดสีแดง เชิงเทียนและหม้อบรรจุอัฐิ โดยเฉพาะคนโทเนื้อละเอียดสีแดงที่มีลักษณะเฉพาะ เขียนลายสีขาว สีส้ม และสีดำ พบบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและเมืองที่รับอิทธิพลวัฒนธรรมหริภุญไชย นอกจากนั้น หม้อบรรจุอัฐิ ในวัฒนธรรมหริภุญไชยนี้ ก็มีลักษณะเฉพาะทั้งมีความคล้ายคลึงกับหม้อบรรจุอัฐิที่พบจากการขุดค้นเมืองไปถาโนอีกด้วย จะเห็นได้ว่า ภาษาในวัฒนธรรมหริภุญไชย จะมีทั้งที่รับและปรับเป็นลักษณะพิเศษในวัฒนธรรมของตนอย่างลงตัว

กลุ่มที่ 4 ภาษาเนื้อแกร่งจากกลุ่มเตาในอาณาจักรล้านนาและบริเวณใกล้เคียง ได้แก่ กลุ่มเตาสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 กลุ่ม

เตาเผาหลง จังหวัดเชียงราย ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงพุทธศตวรรษที่ 22 กลุ่มเตาเผาหลง (ทุ่งฮั่ว) จังหวัดเชียงราย ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงพุทธศตวรรษที่ 22 กลุ่มเตาพาน จังหวัดเชียงราย ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงพุทธศตวรรษที่ 22 กลุ่มเตาเวียงบัว จังหวัดพะเยา ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 20 กลุ่มเตาม่อนอ้อม จังหวัดพะเยา ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงพุทธศตวรรษที่ 22 กลุ่มเตาสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ราวพุทธศตวรรษที่ 22 กลุ่มเตาทุ่งไห จังหวัดลำปาง กลุ่มเตาสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงพุทธศตวรรษที่ 21 และกลุ่มเตาบางปูน ราวหลังพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงพุทธศตวรรษที่ 19

ส่วนใหญ่กลุ่มเตาในอาณาจักรล้านนา จะปรากฏในแหล่งโบราณคดีทั่ว ๆ ไปบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย และแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง ทั้งรูปแบบและลวดลาย แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างเมืองโบราณหริภุญไชยกับเมืองโบราณร่วมสมัยอย่างชัดเจน

กลุ่มที่ 5 ภาชนะเนื้อแกร่งและเนื้อกระเบื้องจากแหล่งผลิตในต่างประเทศ ได้แก่ กลุ่มเตาในประเทศจีนสมัยราชวงศ์ซ่งใต้ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 สมัยราชวงศ์หยวน ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงพุทธศตวรรษที่ 20 สมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 และสมัยราชวงศ์ชิง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25

ส่วนใหญ่ภาชนะเนื้อกระเบื้องที่ผลิตจากกลุ่มเตาในประเทศจีนนี้ พบเฉพาะในแหล่งโบราณคดีบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยและเมืองโบราณใกล้เคียง ได้แก่ เวียงท่ากาน เวียงมโน และเวียงเกาะ ส่วนแหล่งโบราณคดีรอบ ๆ เมืองโบราณหริภุญไชยนั้น กลับไม่ค่อยพบเครื่องถ้วยภาชนะที่ผลิตจากแหล่งผลิตในต่างประเทศ ยกเว้นแหล่งโบราณคดีสันริมปิง สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีสันริมปิงน่าจะเป็นชุมชนใหญ่และมีความสำคัญ และมีการติดต่ออย่างใกล้ชิดกับเมืองโบราณหริภุญไชย โดยสันนิษฐานจากโบราณวัตถุที่พบเป็นจำนวนมากและมีหลากหลายประเภท²⁷⁴ ดังนั้นแหล่งโบราณคดีสันริมปิง จึงเป็นแหล่งโบราณคดีรอบ ๆ เมืองโบราณหริภุญไชยเพียงแหล่งเดียว ที่พบเครื่องถ้วยจีน นอกจากพบเครื่องถ้วยที่ผลิตในประเทศจีนแล้ว ยังพบเครื่องถ้วยที่ผลิตจากกลุ่มเตาเมืองพะโค ประเทศพม่าจากการขุดแต่งที่วัดเกาะกลาง และเครื่องถ้วยเวียดนามจากการขุดแต่งบริเวณเวียงท่ากานอีกด้วย

²⁷⁴ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสถาพร จิตต์ธรรม สันเจ้าหนาน วัดสันริมปิง กู่ล่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2528. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ รายงานทางวิชาการ ฉบับที่ 26-27, 28, 29, 30 ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528). (อัคราณา)

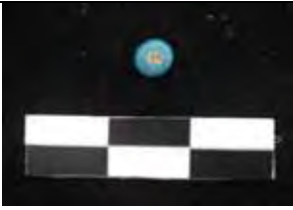
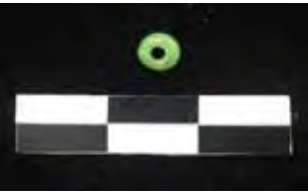
1.3 โบราณวัตถุชิ้นพิเศษ ในกลุ่มนี้พบโบราณวัตถุที่น่าสนใจแต่มีจำนวนน้อย จากแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณศรีอยุธยา โดยมีรายละเอียดดังนี้

1.3.1 ลูกปัด ถือได้ว่าเป็นโบราณวัตถุที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณศรีอยุธยากับเมืองโบราณร่วมสมัยอื่น ๆ เนื่องจากเป็นวัตถุที่ไม่มีในพื้นที่ ต้องอาศัยการนำเข้ามาจากการติดต่อสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ โดยเฉพาะลูกปัดที่พบนี้ ในบางแหล่งโบราณคดี พบร่วมกับโครงกระดูก ดังเช่นจากการขุดค้นที่วัดประตูลี้ เมื่อ พ.ศ. 2531 พบโครงกระดูก 3 โครงฝังร่วมกับลูกปัด และเมื่อ พ.ศ. 2534 ก็ได้พบลูกปัดแก้วสีเขียวและสีฟ้า จากการขุดค้นที่วัดประตูลี้อีกด้วย นอกจากนั้นยังพบลูกปัดจากการขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน เมื่อ พ.ศ. 2548 และจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ศรีอยุธยา ทั้งสองครั้ง เมื่อ พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2551 แหล่งโบราณคดีบ้านบ่อแก้ว ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ส่วนใหญ่ลูกปัดที่พบในแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ เป็นลูกปัดแก้วสีฟ้าและสีเขียว นอกจากนั้น จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านบ้านบ่อแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ได้กล่าวว่า ได้พบลูกปัดหินคาร์เนเลียนสีส้ม รวมทั้งตุ้มถ่วงแหกล้องยาสูบและหม้อคนที่²⁷⁵ อีกด้วย

ส่วนลูกปัดแก้วสีแดง ที่พบจากการขุดค้นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ศรีอยุธยา มีลักษณะที่เหมือนกันลูกปัดแก้วสีแดง ที่ได้จากการขุดค้นที่เมืองจิดจัน ตำบลบ้านหม้อ อำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี จึงน่าจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมศรีอยุธยา

²⁷⁵ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี บ้านบ่อแก้ว ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” (ม.ป.ท., 2530. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ) รายงานทางวิชาการฉบับที่ 11 (ลพ.30-0009) ปีงบประมาณ 2530). (อัคราณา)

ตารางที่ 42 แสดงการเปรียบเทียบลูกปัด

แหล่งโบราณคดี	ลูกปัดทรงกลม	ลูกปัดทรงกระบอก
เจดีย์เชียงยัน	 Level S-160 cm.dt.²⁷⁶ Level 18²⁷⁷ Level 16²⁷⁸ Level 17²⁷⁹	

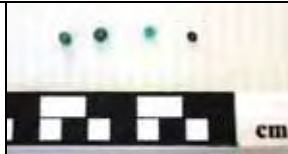
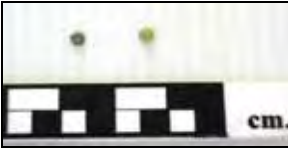
²⁷⁶ สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, รายงานการขุดค้นรายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดี
เจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 119.

²⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, 119.

²⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, 108.

²⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, 117.

ตารางที่ 42 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	ลูกปัดทรงกลม	ลูกปัดทรงกระบอก
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย	 Level 16 Level 17	 Level 18
เมืองขี้ดิน		 ลูกปัดแก้วสีแดง ²⁸⁰

1.3.2. ข้าวสารเหนียวสีดำ มีลักษณะสีดำคล้ำยถ่าน แต่ยังคงรูปทรงของเมล็ดข้าว การพบข้าวสารเหนียวสีดำในแหล่งโบราณคดีนี้ เคยพบจากการสำรวจที่เมืองขี้ดิน เมื่อ พ.ศ. 2476 โดยนายอิริก ไซเคนฟาเคน เป็นการเดินสำรวจคูเมืองและบ้านหมอ จากการสำรวจพบข้าวสารเผาไฟ ซึ่งหลังจากที่นายอิริก ได้นำถ่านนี้ไปตรวจวิเคราะห์แล้ว พบว่าเป็นข้าวสารที่ถูกเผาไฟจนกลายเป็นถ่าน นายอิริกจึงสันนิษฐานว่า ความร้อนซึ่งเกิดจากซากอิฐซากไม้ที่ถูกไฟเผา ที่ทับบนข้าวสาร อาจทำให้ข้าวสารถูกเผาไหม้จนกลายเป็นถ่าน²⁸¹

²⁸⁰ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และ สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองขี้ดิน ตำบลบ้านหมอ อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี,” 2550. (อัดสำเนา)

²⁸¹ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และ สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองขี้ดิน ตำบลบ้านหมอ อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี,” 172.

นอกจากนั้น เมื่อ พ.ศ. 2510 นายตรี อมาตยกุล ได้เขียนหนังสือที่กล่าวถึง ประวัติ ความเป็นมาและสถานที่ท่องเที่ยวของจังหวัดสระบุรี โดยกล่าวถึงเมืองจิตจินไว้ว่า ภายใน เมืองนอกจากพบเทวรูปฝีมือช่างสมัยลพบุรีแล้ว ยังพบกองข้าวเปลือกไหม้ไฟสุก ๆ ดิบ ๆ แต่จับตัว เป็นก้อนแข็งกองโต กองข้าวนี้อยู่ในสมัยใดไม่ทราบได้ แต่สูงท่วมศีรษะ ปัจจุบันเหลือเพียง เล็กน้อย²⁸²

ต่อมา เมื่อ พ.ศ. 2550 ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ศึกษาวิจัยเมืองจิตจิน ตำบลบ้านหมอ อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี จากการขุดค้นในหลุมขุด ค้น TP1 ในระดับชั้นดินสมมุติที่ 6 (70-80 cm.dt.) ได้พบเมล็ดข้าวสีด้า (ภาพที่ 314) มีลักษณะคล้าย ข้าวญี่ปุ่นประมาณ 70 เมล็ด โดยพบร่วมกับกลุ่มเปลือกหอย กระดุกสัตว์ อิฐเผาไฟผสมเกลบข้าว และลูกปัดแก้วสีส้ม 1 เม็ด²⁸³ นอกจากนี้ในระดับชั้นดินสมมุติที่ 8 (90-100 cm.dt.) ในร่องรอยพิศ วิสัยหมายเลข 3 ได้พบเมล็ดข้าวสีด้าที่มีร่องรอยเผาไฟ ร่วมกับเศษภาชนะดินเผา กระดุกสัตว์ เปลือกหอยและชิ้นส่วนถ่าน²⁸⁴ และระดับชั้นดินสมมุติที่ 9 (100-110 cm.dt.) พบชิ้นส่วนเมล็ดข้าว และเมล็ดพืชถูกเผาไฟ²⁸⁵ ส่วนหลุมขุดค้น TP6 ได้พบเมล็ดข้าวเผาไฟด้วยเช่นกัน²⁸⁶

แหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณหริภุญไชยนี้ ที่พบข้าวสารเหนียวสีด้า (ภาพที่ 314) จะพบเฉพาะจากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ทั้งสองครั้งคือ เมื่อ พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2551 โดยจากการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2540 ได้พบข้าวสารเหนียวสีด้าเป็นจำนวนมาก ทับถมเป็นชั้นหนาบริเวณเตาและรอบ ๆ รวมประมาณ 5 กิโลกรัม²⁸⁷ ส่วนการขุดค้นใน ปีพ.ศ. 2551 พบเพียง 2.80 กรัม ซึ่งถือว่าน้อยมากเมื่อแหล่งทั้งสองอยู่ห่างกันไม่เกิน 10 เมตร โดยข้าวสารเหนียว สีด้าที่ได้ ได้จากการร่อนเช่นกัน

²⁸² เรื่องเดียวกัน, 14.

²⁸³ เรื่องเดียวกัน, 73-74.

²⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, 79.

²⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, 76.

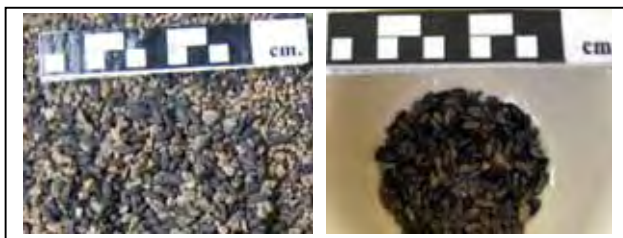
²⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, 137.

²⁸⁷ สายันต์ ไพรชาญจิตร, (บรรณาธิการ) โบราณคดีล้านนา 1 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ สมาพันธ์, 2540), 80.

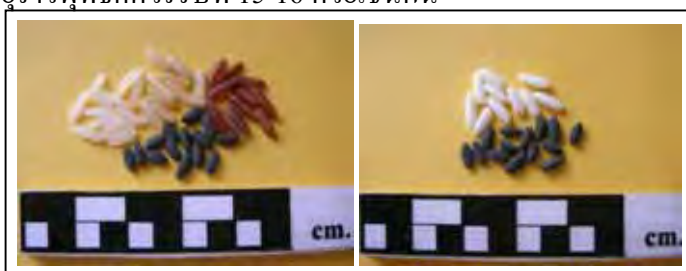
ภาพที่ 313 เม็ดข้าวถูกเผาไฟ พบใน SEQ ในระดับชั้นดินสมมุติที่ 6 (70-80 cm.dt.) จากการร่อนจากการขุดค้นเมืองจิดจัน

ที่มา : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และ สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองจิดจัน ตำบลบ้านหม้อ อำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี,” 2550. (อัดสำเนา)

ภาพที่ 314 ข้าวสารเหนียวสีดำ เปรียบเทียบจากการขุดค้นเมื่อปี พ.ศ. 2540 และปี พ.ศ. 2551

จากการขุดค้นพบว่าข้าวสารเหนียวสีดำที่พบจากการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2551 พบในระดับสมมุติที่ 16-19 (270-350 cm.dt.) และน่าจะเป็นข้าวสารกลุ่มเดียวกันกับการขุดค้นเมื่อ พ.ศ.2540 ซึ่งข้าวสารเหนียวสีดำที่ขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2540 พบในระยะการอยู่อาศัยระยะที่ 3 อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ดังนั้น ข้าวสารเหนียวสีดำ จากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 315 ข้าวสารเหนียวสีดำเปรียบเทียบกับข้าวสาร (ภาพซ้าย) และข้าวเหนียว (ภาพขวา)

ข้าวสารเหนียวสีดำที่พบนี้ จากลักษณะเมล็ดข้าว สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นข้าวเหนียว เนื่องจากเป็นเมล็ดข้าวรูปร่างสั้นป้อม ซึ่งนอกจากจะพบจากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชยและที่เมืองจิดจันแล้ว ยังพบจากการขุดค้นทางโบราณคดีของแหล่งขุดค้นทางโบราณคดี สท.1 (สุโขทัย 1) เมื่อ พ.ศ. 2520 ผลจากการศึกษาพบเมล็ดข้าวที่ถูกเผาไฟเป็นจำนวน

มากในชั้นดินที่อยู่อาศัย เนื่องจากเมล็ดข้าวนั้นถูกเผาไฟแล้ว ทำให้ส่วนประกอบของข้าวสลายตัวไปกลายเป็นถ่าน จึงไม่สามารถวิเคราะห์ถึงพันธุ์ข้าวและส่วนประกอบได้ แต่จากเมล็ดข้าวที่พบสันนิษฐานว่าเป็นเมล็ดข้าวเหนียว พันธุ์จำปอนิกา เป็นเมล็ดรูปร่างสั้นป้อมและร่วงยาก ข้าวพันธุ์นี้ปลูกกันมากในแถบอากาศหนาว²⁸⁸ ดังนั้นข้าวสารเหนียวสีดำที่พบจากการขุดค้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย จึงน่าจะเป็นเมล็ดข้าวเหนียวด้วยเช่นกัน

²⁸⁸ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, การขุดค้นทางโบราณคดีในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ,2531), 136.

บทที่ 7

เมืองโบราณศรีอยุธยา : การบูรณาการหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า แต่เดิมพื้นที่ในเขตเมืองโบราณศรีอยุธยา มีร่องรอยหลักฐานของกลุ่มชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ปรากฏอยู่ก่อนแล้ว ดังได้ขุดพบโครงกระดูกมนุษย์โบราณ ที่ถูกฝังร่วมกับสิ่งของอุทิศที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮ อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ซึ่งนักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่า เป็นร่องรอยของกลุ่มคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์รุ่นสุดท้ายในดินแดนล้านนา

ในระยะต่อมา เอกสารทางประวัติศาสตร์ของล้านนาหลายฉบับ กล่าวถึงประวัติการสร้างเมืองโบราณศรีอยุธยา ฤทธิวาสเทพได้อัญเชิญ “พระนางจามเทวี” จากเมืองละโว้ (ลพบุรี) ให้ขึ้นมาปกครองเมืองโบราณศรีอยุธยา ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 13 เหตุการณ์ครั้งนั้น นำมาซึ่งการแพร่หลายเข้ามาของวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมของกลุ่มคนดั้งเดิมในแถบนี้ จนพัฒนาขึ้นเป็นบ้านเมืองสมัยประวัติศาสตร์ในที่สุด

เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนในเมืองโบราณศรีอยุธยา ผู้วิจัยได้ใช้หลักฐานหลักฐานทั้งด้านเอกสาร และด้านศิลปกรรม รวมทั้งหลักฐานจากการขุดค้น ขุดแต่ง และการสำรวจทางโบราณคดีมาประกอบการศึกษาดังนี้

1. ความน่าเชื่อถือของหลักฐานเอกสาร

1.1 จารึก จารึกเท่าที่สำรวจพบอาจกล่าวได้ว่าบริเวณเมืองโบราณศรีอยุธยา ได้พบจารึกอักษรมอญโบราณจำนวนมากที่สุดในภาคเหนือของประเทศไทย จารึกส่วนใหญ่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ ได้ทรงสถาปนาวัด เจดีย์ วิหาร และพระพุทธรูป เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา นอกจากนั้นยังได้ทรงกล่าวนามผู้คนและที่ดินเพื่อเป็นข้าพระพุทธศาสนา กำหนดอายุจากตัวอักษรไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 17 จึงกล่าวได้ว่าเมืองโบราณศรีอยุธยาเจริญสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ก่อนจะถูกพญามังรายยึดครองได้เมื่อ พ.ศ. 1824

1.2 ด่านนางและพงสาวดาร เป็นหลักฐานด้านเอกสารอีกประเภทหนึ่ง ที่เขียนขึ้นหลังจากที่ได้เกิดเหตุการณ์ขึ้นแล้ว เรื่องราวที่ปรากฏส่วนใหญ่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง และแทรกปาฏิหาริย์ในบางเหตุการณ์ เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งตำนานที่ได้กล่าวถึงทั้งหมดนั้น ส่วนใหญ่แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21 ดังนั้นรายละเอียดที่ปรากฏในตำนาน หากจะนำมาใช้ใน

การวิเคราะห์ จึงควรที่จะพิจารณาพร้อมกับหลักฐานอื่น ๆ อย่างรอบคอบ นอกจากนั้น ศักราศที่ปรากฏในตำนานก็มีความคลาดเคลื่อนหรือบางเล่มก็ไม่กล่าวถึง

จากการวิเคราะห์หลักฐานเอกสารด้านตำนานและพงสาวดาร พบว่าในตำนานได้กล่าวถึงฤๅษี 5 คน แห่งลุ่มน้ำปิง กว วัง ยม และเมืองละโว้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองในลุ่มน้ำต่าง ๆ และเมื่อนำมาประมวลและตรวจสอบร่วมกับหลักฐานโบราณคดีที่ได้จากการขุดค้น เพื่อหาความสอดคล้องของหลักฐานระหว่างตำนานและหลักฐานทางโบราณคดีก็พบว่า จากการขุดค้นบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย ดำเนินการโดย ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราช และคณะ ได้พบร่องรอยของการอยู่อาศัยมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 สอดคล้องกับหลักฐานด้านตำนาน ไม่ว่าจะเป็นจามเทวีวงศ์ หรือ ตำนานมูลศาสนา ที่กล่าวถึงการสร้างบ้านเมืองและการอยู่อาศัยของผู้คนในราวพุทธศตวรรษที่ 13

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าจารึกเป็นหลักฐานที่สำคัญและมีความน่าเชื่อถือต่องานโบราณคดี เนื่องจากเป็นหลักฐานชั้นต้น ที่สร้างขึ้นในสมัยเดียวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แต่ข้อจำกัดของจารึกคือ ข้อความที่สั้นและขาดรายละเอียด จึงทำให้ต้องอาศัยการตีความและถอดความ ส่วนหลักฐานเอกสารด้านตำนานและพงสาวดารนั้น มีความน่าเชื่อถือในระดับหนึ่ง ยกเว้นเหตุการณ์ที่กล่าวถึงอิทธิฤทธิ์และปาฏิหาริย์ แต่เมื่อนำมาตรวจสอบร่วมกับหลักฐานโบราณคดี ก็ทำให้ทราบว่า เหตุการณ์ที่ปรากฏในตำนานและพงสาวดารนั้น มีความน่าเชื่อถือและสามารถนำมาอธิบายร่วมกับหลักฐานด้านจารึกและหลักฐานทางด้านโบราณคดีได้

2. หลักฐานด้านศิลปกรรม ตามที่ศิลาจารึกวัดกู่กุด (ลพ. 2) ได้กล่าวถึงการบูรณะในสมัยพระเจ้าสวราชิทธิชนัน จากร่องรอยของสถาปัตยกรรมที่หลงเหลืออยู่ พบว่ารูปแบบของเจดีย์กู่กุดที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะลักษณะของพระพุทธรูปในซุ้มจระนำ ก็เป็นลักษณะที่ได้รับการบูรณะและปฏิสังขรณ์มาแล้ว นอกจากนั้นลักษณะทางสถาปัตยกรรม ก็เป็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 17 สอดคล้องกับหลักฐานจารึก ที่ได้กล่าวถึงการบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์กู่กุด ในสมัยของพระเจ้าสวราชิทธิ ราวพุทธศตวรรษที่ 17

2.1 หลักฐานด้านสถาปัตยกรรม ส่วนใหญ่ได้รับบูรณะและปฏิสังขรณ์ในหลายยุคและเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากเดิม เท่าที่ศึกษารูปแบบแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ

กลุ่มแรก เป็นเจดีย์ที่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ แต่ยังคงมีสภาพเดิมพอให้ศึกษาถึงรูปแบบดั้งเดิมและอายุได้บ้าง เช่น เจดีย์กู่กุด รูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบันน่าจะเป็นงานบูรณะในสมัยพระเจ้าสวราชิทธิ สอดคล้องกับจารึกที่พบบริเวณวัดที่กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์เจดีย์ที่พังทลายจากแผ่นดินไหว กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 และเจดีย์กู่ช้าง จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะคล้ายเจดีย์บอบบอคยี่ที่พุกาม น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 หรือ

เก่ากว่านั้น แต่จากการขุดค้นทางโบราณคดีและหลักฐานที่พบ สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ในสมัยพระเจ้าติโลกราช เป็นต้น

กลุ่มที่สอง เป็นเจดีย์ที่ได้รับการซ่อมแซมขึ้นเป็นเจดีย์แบบใหม่ โดยการสร้างครอบเจดีย์เก่า ทำให้รูปแบบเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จนไม่สามารถสันนิษฐานถึงรูปแบบดั้งเดิมได้ เช่น เจดีย์วัดมहांวันและเจดีย์วัดพระคงฤาษี ตามตำนานกล่าวว่าสร้างขึ้นในสมัยพระนางจามเทวี แต่จากรูปทรงปัจจุบันที่ได้รับการซ่อมแซมให้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จนไม่เหลือร่องรอยเดิม จึงทำให้ไม่สามารถกำหนดอายุได้ว่า มีความเก่าตรงตามตำนานที่ได้กล่าวไว้หรือไม่ แต่เจดีย์ที่วัดพระยืน แม้จะได้รับการบูรณะและปฏิสังขรณ์ครอบเจดีย์องค์เดิม เมื่อ พ.ศ. 2440 แต่หลักฐานจากจารึกวัดพระยืนและการขุดค้นทางโบราณคดี ทำให้ทราบว่าวัดพระยืนเป็นวัดเก่าที่มีมาก่อนแล้วอย่างน้อยในราวปลายสมัยทวารวดี และได้รับการบูรณะครั้งแรกในสมัยพระยาเกอณา เมื่อพุทธศตวรรษที่ 20 ตรงตามหลักฐานที่ได้บันทึกไว้ในจารึกวัดพระยืน

2.2 หลักฐานด้านประติมากรรม จากการสำรวจและการขุดค้น ได้พบประติมากรรม ที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดีได้อย่างชัดเจน ได้แก่ ตุ๊กตารูปคนงูลิง ซึ่งในเมืองโบราณศรีบุญไชยพบตุ๊กตาคงูลิง จากการขุดค้นหน้าศาลากลางจังหวัดลำพูนเพียงแห่งเดียว กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 เป็นลักษณะของประติมากรรม ที่มีความคล้ายคลึงกับประติมากรรมที่พบตามแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมทวารวดี นอกจากนั้น ยังพบเศียรฤาษีดินเผาสามเทริด มีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ซ้อนสลับกับรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็ก คล้ายกับเทริดของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะพุกาม กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ต่อมาก็ได้พัฒนารูปแบบมาเป็นวัฒนธรรมศรีบุญไชยอย่างแท้จริง จึงอาจกล่าวได้ว่าลักษณะของประติมากรรมในเมืองโบราณศรีบุญไชยนั้น แรกเริ่มได้รับอิทธิพลจากภายนอก ต่อมาได้มีการปรับและผสมผสานกับคติพื้นเมือง จนกลายเป็นวัฒนธรรมของตนเองในที่สุด

3. หลักฐานการขุดค้น ได้มีการขุดค้นรวมแล้วทั้งหมด 8 แหล่งดังนี้ บริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน โบราณสถานวัดพระธาตุศรีบุญไชย โดยขุดค้นบริเวณหน้าหอปฏิบัติศึกษาและที่เจดีย์เชียงยัน และในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ศรีบุญไชย บริเวณกลางเมืองโบราณศรีบุญไชย แหล่งโบราณคดีวัดสังฆาราม (ประตูสี่) และแหล่งโบราณคดีวัดรมณียาราม (ภู่มะมัก) ทางทิศใต้ของเมืองโบราณศรีบุญไชย แหล่งโบราณคดีโรงเรียนเวียงยอง (วัดดอนแก้ว) ทางทิศตะวันออกของเมืองโบราณศรีบุญไชย และการขุดค้นประตูเมืองมहांวัน ทางทิศตะวันตกของเมืองโบราณศรีบุญไชย ยกเว้นทางด้านทิศเหนือ ซึ่งยังมีได้ทำการขุดค้นทางโบราณคดี จากการขุดค้นได้พบหลักฐานโบราณวัตถุและร่องรอยของการอยู่อาศัยของผู้คนในยุคเริ่มแรกบริเวณกลางเมืองโบราณศรีบุญ

ไชย กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 และกระจายตัวออกไปโดยรอบ โดยโบราณวัตถุที่ได้ทั้งจากการขุดค้นและขุดแต่ง รวมทั้งหลักฐานที่ได้จากการสำรวจชุมชนโบราณรอบ ๆ เมืองโบราณหริภุญไชยและบริเวณใกล้เคียง ก็มีความคล้ายคลึงและมีอายุที่ไม่แตกต่างกัน โดยแสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง ในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย และยังส่งอิทธิพลให้แก่ชุมชนโดยรอบ

นอกจากนั้นเพื่อความถูกต้อง ยังได้นำเศษถ่านที่พบจากการขุดค้น นำไปหาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ในอีกชั้นหนึ่ง เพื่อตรวจสอบกับโบราณวัตถุที่พบว่ามีอายุที่ใกล้เคียงกันหรือไม่ โดยแหล่งโบราณคดีที่ได้นำเศษถ่านไปหาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์นั้น ได้แก่ การขุดค้นโบราณสถานวัดพระธาตุหริภุญชัย บริเวณหน้าหอปริยัติศึกษา การขุดค้นแหล่งโบราณคดีวัดสังฆาราม (ประตูลิ้น) และการขุดค้นแหล่งโบราณคดีวัดรมณียาราม (กุหลาบ) ซึ่งจากการขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณเมืองหริภุญไชย ได้แก่ การขุดค้นที่วัดพระธาตุหริภุญชัย บริเวณหน้าหอปริยัติศึกษา ก็ได้นำเศษถ่านมาหาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ และผลที่ได้ก็สอดคล้องกับชั้นดินและโบราณวัตถุที่พบ ส่วนการขุดค้นในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ พ.ศ. 2551 ผลการวิเคราะห์ได้ค่าเป็น Modern carbon อาจเป็นได้ว่า เนื่องจากพื้นที่ในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ถูกรบกวนมาแล้วอย่างน้อยสองครั้ง เมื่อคราวสร้างเป็นเรือนจำและปรับเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ดังนั้น จึงเกิดการรบกวนชั้นดินทำให้ไม่สามารถหาค่าอายุที่แท้จริงได้

4. สรุปพัฒนาการเมืองโบราณหริภุญไชย

จากการศึกษาวิเคราะห์ทั้งจากหลักฐานประเภทศิลาจารึก ดำนาน พงสาวดาร หลักฐานด้านศิลปกรรม รวมถึงผลจากการดำเนินงานขุดค้นทางโบราณคดีเพิ่มเติม สามารถนำมาประมวลให้เห็นถึงพัฒนาการของเมืองโบราณหริภุญไชยได้ โดยแบ่งออกเป็น 5 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

กำเนิดของเมืองโบราณหริภุญไชยในระยะแรก สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 13 ดังที่ตำนานกล่าวว่า วาสุเทพฤๅณีเป็นผู้สร้างเมือง หลังจากนั้น วาสุเทพฤๅณีจึงได้ทูลเชิญนางจามเทวี ธิดากษัตริย์เมืองละโว้ หรือ ลพบุรี (ลพบุรี) มาครองราชย์ อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทยกับเมืองโบราณหริภุญไชย

จากการขุดค้นทางด้านโบราณคดี บริเวณวัดสะตือเมืองเก่า (ปัจจุบันคือบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย) ได้พบหลักฐานประเภทหม้อมีสันและเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่ง เมื่อนำตัวอย่างถ่านไปหาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอน กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

(1390 B.P.I. 70 = 770 A.D. (พ.ศ. 1313) ซึ่งสอดคล้องกับข้อความที่ระบุในตำนานหลายฉบับ เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ มูลศาสนาและตำนานจามเทวีวงศ์

นอกจากนี้ จากการขุดค้นทางโบราณคดี ในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชยเมื่อ พ.ศ. 2551 ยังได้พบร่องรอยของกิจกรรมมนุษย์ในอดีต ที่ระดับชั้นดินสมมุติตอนล่างสุด ได้แก่ ชั้นส่วนภาชนะดินเผา หม้อมีสัน ที่มีรูปแบบของวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคกลางของประเทศไทย ชั้นส่วนกระดูกสัตว์และเศษถ่าน จึงทำให้เชื่อได้ว่าบริเวณกลางเมืองโบราณหริภุญไชย ปรากฏกิจกรรมของมนุษย์ในอดีตมาแล้วอย่างน้อยราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

จากหลักฐานที่ปรากฏทำให้ทราบว่า กลุ่มเมืองโบราณหริภุญไชย เป็นเมืองที่กระจายตามที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน แม่น้ำกว๊ม รวมถึงอำเภออื่น ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน รวมถึงเมืองเขลางค์นคร บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง จังหวัดลำปาง ตามตำนานกล่าวถึงถาขีวสุเทพได้ทูลเชิญนางจามเทวี ธิดากษัตริย์เมืองละโว้ หรือ ลพบุรี (ลพบุรี) มาครองราชย์ ซึ่งจากการศึกษาที่ผ่านมา เราได้ทราบว่าเมืองละโว้ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-16 ซึ่งเป็นเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่า เมืองหริภุญไชย น่าจะมีความสัมพันธ์กับเมืองละโว้ หลังจากนั้น เมืองโบราณหริภุญไชยยังได้ขยายอาณาเขตออกไปโดยสร้างเมืองเขลางค์นคร ปัจจุบันคือจังหวัดลำปาง

ระยะที่ 2 ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16

ในระยะนี้ ตามตำนานได้กล่าวถึงการทำสงครามระหว่างเมืองโบราณหริภุญไชยกับเมืองละโว้ ในสมัยของพระเจ้าวตราสัตถะราชที่ครองหริภุญไชยเมื่อ พ.ศ. 1465 กับฝ่ายพระเจ้าละโว้พระนามว่า พระเจ้าอุจฉินฐกะจักรวรรดิราช เมื่อทราบว่ามิพระเจ้าหริภุญไชยยกทัพมา จึงนำทัพไปรบกันยังมรรคาอันไกล ยังมีทันแพ้นะ พระเจ้าสุริยราช เจ้าเมืองกรุงศรีธรรมนคร ยกพลทัพมาแย่งเอากรุงละโว้ได้ พระเจ้าอุจฉินฐกะจักรวรรดิราชแห่งละโว้ จึงตัดสินใจไปชิงเมืองหริภุญไชย เมื่อพระเจ้าวตราสัตถะราชที่ครองหริภุญไชยกลับมาพบว่าเมืองถูกยึดครอง จึงเสด็จหนีไป

ดังนั้น จะเห็นว่าสงครามแห่งสามกษัตริย์และสามเมือง ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่แม้จะเริ่มด้วยการขยายอำนาจหรืออิทธิพลจากละโว้มายังเมืองหริภุญไชย โดยทางพระพุทธศาสนา แต่ในระยะต่อมาความสัมพันธ์กลายเป็นรูปแบบของสงคราม ดังนั้นวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคกลาง จึงน่าจะเข้ามามีอิทธิพลกับเมืองโบราณหริภุญไชยในช่วงเวลาดังกล่าว

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 1490 เกิดโรคระบาดคนตายมาก ชาวหริภุญไชยจึงพากันหนีไปอยู่ยังเมืองสุธรรมวาทินคร (สะเทิม) แต่พระเจ้าพุกามราช มาตีเมืองสุธรรมวาทินครและกดขี่ข่มเหงมาก ชาวหริภุญไชยจึงหนีไปยังกรุงหงสาวดี ส่วนพระเจ้าหงสาวดีทรงอนุเคราะห์ชาวหริภุญไชยเป็น

อย่างดี ดังนั้นชาวหริภุญไชยและชาวหงสาวดีจึงมีความสัมพันธ์อันดี ดังนั้นในทางประวัติศาสตร์จะเห็นว่าเมืองโบราณหริภุญไชยมีความสัมพันธ์อันดีกับชาวมอญเมืองหงสาวดี

ในส่วนของหลักฐานโบราณคดีได้ปรากฏว่า เมืองโบราณหริภุญไชย ยังคงมีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง โดยปรากฏหลักฐานจากการขุดค้นบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้เคียง ๆ กับบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย หลักฐานสำคัญคือ ตุ๊กตารูปเด็กชายเปลือย ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับตุ๊กตาคณจูสิงที่พบในแหล่งโบราณคดีภาคกลาง เช่น แหล่งโบราณคดีจันทเสน แหล่งโบราณคดีชัยจำปา แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณหริภุญไชยกับวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลาง นอกจากนี้ จากการขุดค้นบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย ได้พบรูปแบบหม้อมีสัน ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางอย่างชัดเจน

หลักฐานทางด้านประติมากรรมสำคัญที่ปรากฏ ได้แก่ พระเศียรพระพุทธรูปศิลาสีเทาอมดำและพระเศียรพระพุทธรูปศิลาทรายสีชมพู ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย โดยมีเค้าพระพักตร์ที่แสดงถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดี กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 รวมถึงพระพิมพ์กสิปบัว พบที่วัดจามเทวีและเวียงมโน ซึ่งจากการศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของพระพิมพ์นั้น สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทวารวดีด้วยเช่นกัน

ในช่วงระยะเวลานี้ สันนิษฐานว่าเมืองโบราณหริภุญไชย อาจได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาจากอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สมัยราชวงศ์ปาละโดยตรง หรือรับผ่านทางพม่า โดยปรากฏหลักฐานคือ พระพิมพ์พุทธคยา โดยพบจากการขุดค้นที่วัดพระยืน ทั้งยังพบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพิมพ์พุทธคยาพบที่พุกามและศรีเกชตรด้วยเช่นกัน

ต่อมาชุมชนโบราณหริภุญไชย ได้ขยายตัวจากกลางเมืองออกไปโดยรอบ ปรากฏหลักฐานจากการขุดค้นทางทิศใต้ของตัวเมือง คือ บริเวณวัดประตูลี้ ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนและศาสนสถานที่สำคัญ โดยได้พบหลักฐาน เช่น ภาชนะเครื่องใช้ในวัฒนธรรมหริภุญไชย เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่ง และพระกวาง ซึ่งเป็นอิทธิพลปาละที่ยังปรากฏในกลุ่มพระพิมพ์แบบพื้นเมือง ได้แก่ กลุ่มพระพิมพ์ปรกโพธิ์

ระยะที่ 3 ราวพุทธศตวรรษที่ 17-19

หลักฐานทางด้านเอกสารได้กล่าวถึงการแผ่พระราชอำนาจในสมัยของพระเจ้าอาทิตยราช โดยทำสงครามกับเมืองละโว้ถึง 4 ครั้ง โดยครั้งแรกกษัตริย์ของละโว้สมัยนั้นคือ พระเจ้าลพราช ปรากฏว่าศึกครั้งนี้ฝ่ายละโว้เป็นฝ่ายชนะ กษัตริย์ละโว้ในที่นี้ เชคส์สันนิษฐานว่าอาจหมายถึงอุปราชหรือข้าหลวงชาวขอมหรือพระเจ้าแผ่นดินขอมเอง หรืออาจหมายถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2

แต่ระยะเวลาของเหตุการณ์ยังไม่แน่นอน จึงไม่สามารถสรุปได้ว่าเหตุการณ์ทั้งหมดนั้นเกิดขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 หรือไม่¹

ในส่วนของเมืองละโว้นั้น จากการศึกษาที่ผ่านมาทำให้เราทราบว่าราวพุทธศตวรรษที่ 17 เมืองละโว้มีขอมเข้ามาอยู่แทนที่ชนรุ่นเก่าที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมทวารวดีแล้ว ดังนั้นเมืองโบราณศรีภูมิไชย จึงน่าจะได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาแบบเขมรจากละโว้ในครานั้น

ในขณะนี้ ถือได้ว่าเมืองโบราณศรีภูมิไชยเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏหลักฐานทั้งทางด้านประติมากรรมและสถาปัตยกรรม มีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องในบริเวณกลางเมืองโบราณศรีภูมิไชย หลักฐานที่สำคัญ ได้แก่ จารึกอักษรมอญโบราณจำนวน 10 หลัก การกำหนดอายุโดยการนำจารึกอักษรมอญ ลพ. 1 และ ลพ. 2 เป็นหลัก ในการนำตัวอักษรมาเทียบกับจารึกมยาเซดี (Myazedi) ของพระเจ้ากัณยลิทตา กษัตริย์พม่าผู้ครองอาณาจักรพุกาม กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 17 โดยจารึกมยาเซดี ถือได้ว่าเป็นจารึกหลักแรกของพม่าและหลักสุดท้ายของชาวยุขซึ่งจารึกด้วยภาษาบาลี มอญ พม่าและพยู โดยหลักฐานจารึกที่นำมาเทียบเคียงนี้ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณศรีภูมิไชยและอาณาจักรพุกามได้เป็นอย่างดี

ในช่วงระยะเวลานี้ถือได้ว่า ลักษณะของประติมากรรมและพระพุทธรูปเป็นยุคที่มีรูปแบบ ความสวยงามและมีความลงตัวทางศิลปะมากที่สุด เช่น พระเศียรพระพุทธรูปดินเผาพบที่วัดมหวัน พระพักตร์มีลักษณะรูปสี่เหลี่ยม พระนลาฏแคบ พระขนงเป็นสันนูนต่อกันเป็นปีกกา พระนาสิกแบนใหญ่ พระเนตรเหลือบลงต่ำ พระโอษฐ์ล่างหนา มีไรพระมัสสุ พระศอเป็นปล้อง ไรพระศกเป็นสันหนา เม็ดพระศกเป็นขมวดกันหอยทรงแหลมสูง ไม่ปรากฏพระเกตุมาลา มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระเศียรดินเผาประดับ ที่เจดีย์กู่กุดและรัตนเจดีย์ในวัดจามเทวี

ในส่วนของหลักฐานประเภทสถาปัตยกรรมนั้น รัตนเจดีย์ ถือได้ว่าเป็นเจดีย์ที่ยังคงแสดงให้เห็นถึงลักษณะของสถาปัตยกรรมในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 17 โดยพระพุทธรูปในซุ้มเจดีย์แปดเหลี่ยม มีเทคนิคการสร้างส่วนพระเศียรเป็นดินเผาเชื่อมกับองค์พระพุทธรูปซึ่งเป็นปูนปั้น เทคนิคนี้เกิดก่อนพระพุทธรูปปูนปั้นที่เจดีย์กู่กุดเล็กน้อย ส่วนเจดีย์กู่กุดนั้น ศาสตราจารย์ ดร. ภาสกร อินทรารุข สันนิษฐานว่ารูปแบบมหาโพธิเจดีย์องค์เดิมน่าจะเป็นต้นแบบของเจดีย์กู่กุดนี้ สอดคล้องกับ ศาสตราจารย์ สุรพล คำริห์กุล ที่สันนิษฐานว่ารูปแบบปัจจุบันของเจดีย์กู่กุด น่าจะเป็นงานบูรณะในสมัยพระเจ้าสวราชิทธิ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 จากหลักฐานศิลาจารึกวัดกู่กุด ลพ. 2

¹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000 (กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2522), 197-199.

สำหรับกลุ่มพระพิมพ์ซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอก เป็นรูปแบบที่มีคติการสร้างตามคติพระพุทธศาสนา ฝ่ายมหายานจากเขมร ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ได้แก่ พระสาม พระสิบ พระสิบสอง พระสิบแปด

การอยู่อาศัยภายในเมืองโบราณหริภุญไชยในช่วงนี้ ปรากฏหลักฐานจากการขุดค้นในบริเวณวัดคู่ละมึก เช่น พระเศียรพระพุทธรูปดินเผา เม็ดพระศกขมวดกันหอยแหลม ชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผา ซึ่งจากการพิจารณาลักษณะทางศิลปะกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18

นอกจากนั้น การขุดค้นที่เจดีย์เชียงยัน ซึ่งเป็นพื้นที่บริเวณกลางเมือง แสดงให้เห็นว่าพื้นที่นี้ก่อนที่ใช้สร้างเจดีย์ เคยเป็นที่อยู่อาศัยมาแล้วตั้งแต่ปลายสมัยหริภุญไชย แต่มาสร้างเจดีย์ในสมัยล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ 21 และจากการขุดค้นวัดพระธาตุหริภุญชัย การขุดวัดประตูลี้และในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ได้พบภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชยจำนวนมาก รวมทั้งเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งและสมัยราชวงศ์ซ่งใต้ จากการขุดค้นวัดพระธาตุหริภุญชัย เมื่อนำเศษถ่านไปหาอายุทางวิทยาศาสตร์ กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 19 (990 B.P.I. 90 = 1270 A.D. (พ.ศ. 1813)

นอกจากนั้น เมืองโบราณหริภุญไชย ยังได้มีการติดต่อค้าขายกับต่างชาติ โดยเฉพาะประเทศจีน เนื่องจากการขุดค้นทางด้านโบราณคดีแต่ละครั้ง ได้แก่ การขุดค้นในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชยและการขุดค้นที่วัดประตูลี้ มักจะพบเครื่องถ้วยจีนจำนวนมาก มีอายุตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซ่งใต้ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 และสมัยราชวงศ์หยวน ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20

ระยะที่ 4 ราวพุทธศตวรรษที่ 20-22

แม้ว่าวัฒนธรรมแบบหริภุญไชยจะเสื่อมลงไปแล้ว พร้อมกับการเข้ามาครอบครองของพญามังราย แต่บริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย ก็ยังคงมีความสำคัญสืบมาในฐานะเมืองสำคัญทางพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากร่องรอยของการก่อสร้างทับซ้อนในสมัยล้านนา โดยปรากฏจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่เจดีย์เชียงยัน ทำให้ทราบว่าช่วงสมัยของการสร้างเจดีย์นั้น ฐานของเจดีย์อยู่ในระดับที่สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21 โดยพิจารณาพร้อมกับโบราณวัตถุที่พบ จึงแสดงให้เห็นว่า บริเวณนี้เดิมเคยเป็นที่อยู่อาศัยมาแล้วในสมัยหริภุญไชยตอนปลาย ก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นศาสนสถานสมัยล้านนาในภายหลัง

นอกจากนั้น จากการขุดค้นที่วัดพระยืน ยังได้พบโบราณสถานที่แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของเจดีย์ในศิลปะสุโขทัย บริเวณด้านทิศตะวันตกของเจดีย์วัดพระยืน สอดคล้องกับหลักฐานศิลาจารึกวัดพระยืน ที่กล่าวถึงการเดินทางมาของพระสุมนเถระ เมื่อ พ.ศ. 1912 และได้

ปฏิสังขรณ์วัดพร้อมทั้งสร้างอาคารเสนาสนะ รวมถึงได้สร้างพระพุทธรูปประทับยืนและมณฑปทรงปราสาท เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อ พ.ศ. 1913 ดังนั้นจากการขุดค้นได้พบเจดีย์ในศิลปะสุโขทัย ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างในช่วงเวลานี้ด้วยเช่นกัน ดังนั้นวัดพระยืนนี้น่าจะมีอายุการสร้างมาแล้วอย่างน้อยราวปลายสมัยทวารวดีและได้รับการบูรณะอีกครั้งในสมัยพระเจ้าเกือนา

ในช่วงระยะนี้ เมืองโบราณหริภุญไชยยังคงมีการติดต่อกับประเทศจีน เนื่องจากการขุดค้นทางด้านโบราณคดี บริเวณเจดีย์เชียงยันและในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ยังพบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 และสมัยราชวงศ์ซ่ง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ทั้งยังพบเครื่องถ้วยผลิตจากกลุ่มเตาในอาณาจักรล้านนาเป็นจำนวนมาก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณหริภุญไชยกับอาณาจักรล้านนา ในฐานะผู้พิชิตเมืองโบราณหริภุญไชยได้ แต่มีอาชนะในทางวัฒนธรรมอันยิ่งใหญ่

นอกจากนั้น บริเวณรอบนอกเมืองโบราณหริภุญไชย เช่น แหล่งโบราณคดีวัดสันติมิ่ง แหล่งโบราณคดีบ้านศรีข้อย และแหล่งโบราณคดีบ้านสันตติง จากการสำรวจทางโบราณคดี ก็ได้พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมหริภุญไชยและร่องรอยการอยู่อาศัยในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ดังนั้น จากหลักฐานดังที่ได้กล่าวมา แสดงให้เห็นถึงร่องรอยการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องของเมืองโบราณหริภุญไชยและบริเวณโดยรอบ ตั้งแต่สมัยหริภุญไชยจนถึงสมัยล้านนา

ระยะที่ 5 ราวพุทธศตวรรษที่ 24-25

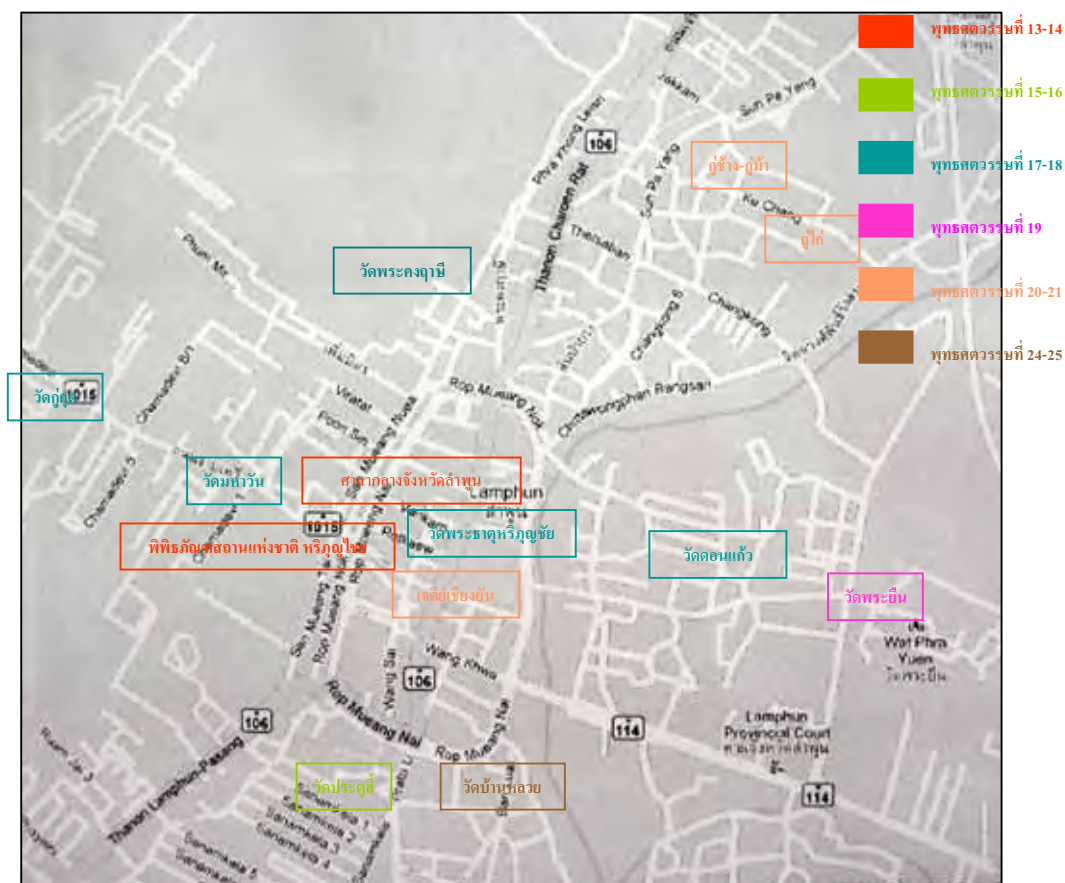
ระยะสุดท้าย เป็นการใช้พื้นที่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งสมัยนี้เป็นช่วงที่มีการบูรณะและปฏิสังขรณ์โบราณสถานภายในเมืองโบราณหริภุญไชยเป็นจำนวนมาก และเป็นระยะที่หลักฐานถูกรบกวน ทั้งจากการก่อสร้าง ปรับหน้าดินและสร้างอาคารต่าง ๆ ทำให้หลักฐานในระยะนี้ถูกรบกวนและไม่สามารถนำมาใช้วิเคราะห์ได้

จากหลักฐานที่นำเสนอมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า บริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยแห่งนี้มีร่องรอยของการอยู่อาศัยมาแล้วอย่างน้อยราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 สอดคล้องกับหลักฐานเอกสาร รวมทั้งยังได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับเมืองโบราณร่วมสมัยจากภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย รวมทั้งประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งยังเป็นเมืองที่มีการอาศัยอย่างต่อเนื่องและได้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 จากหลักฐานทางด้านศิลปาจารึก

ประติมากรรมและสถาปัตยกรรม ก่อนที่จะล่มสลายลงจากการยึดครองของพญามังรายในราวพุทธศตวรรษที่ 19

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาเมืองโบราณหริภุญไชยจากหลักฐานโบราณคดี พบว่าเมืองโบราณหริภุญไชยมีร่องรอยของการอยู่อาศัยมาแล้วราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 บริเวณกลางเมืองโบราณหริภุญไชย และมีการอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง ทั้งยังกระจายตัวออกไปยังบริเวณโดยรอบและพัฒนาเจริญสูงสุดในราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 ก่อนที่จะล่มสลาย วัฒนธรรมของหริภุญไชยในช่วงแรกเริ่ม ได้รับอิทธิพลจากหลายวัฒนธรรมได้แก่ วัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมพยูและวัฒนธรรมปาละ-พุกาม รวมทั้งวัฒนธรรมเขมร โดยในช่วงหลังก็ได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นรูปแบบของวัฒนธรรมหริภุญไชยของตัวเองอย่างแท้จริงและเจริญถึงขั้นสูงสุด จากหลักฐานทั้งจารึกและโบราณวัตถุสถานที่พบ

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า กำเนิดและการพัฒนาการของเมืองโบราณหริภุญไชยจากหลักฐานโบราณคดี มีความสอดคล้องในบางประการกับหลักฐานด้านตำนานและพงศาวดาร และสามารถนำมาใช้ในการศึกษาเพื่อให้ทราบพัฒนาการของเมืองโบราณได้ แต่ก็ต้องศึกษาควบคู่ไปกับหลักฐานโบราณคดีและหลักฐานอื่น ๆ ร่วมด้วย จึงจะทำให้ผลการศึกษาชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

แผนที่ที่ 8 แหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณหริภุญไชย

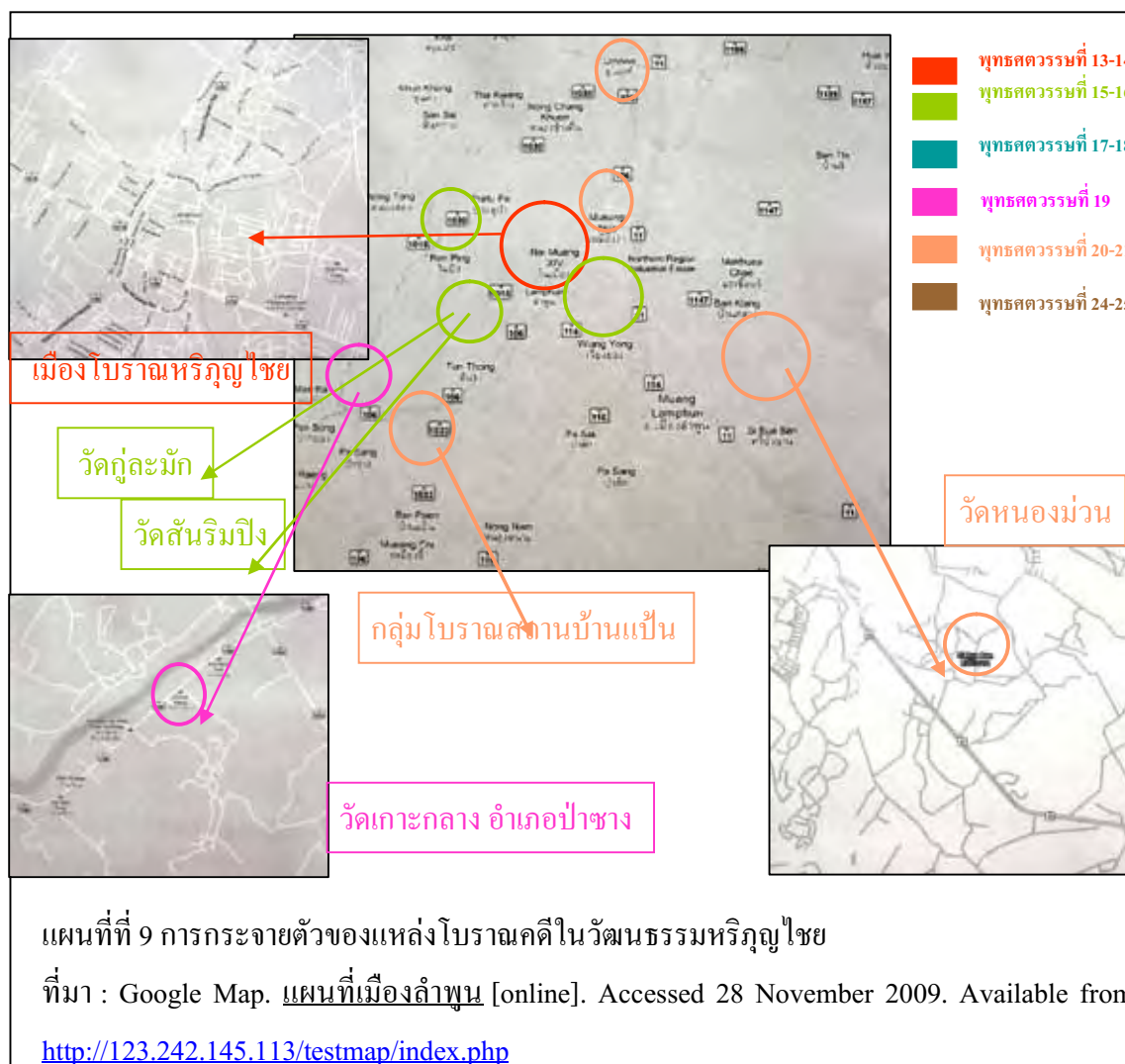
ที่มา : Google Map. แผนที่เมืองลำพูน [online]. Accessed 28 November 2009. Available from <http://123.242.145.113/testmap/index.php>

ตารางที่ 43 แสดงพัฒนาการของเมืองจากหลักฐานประเภทต่าง ๆ

ระยะที่	ตำนาน	จารึก	ศิลปกรรม/ สถาปัตยกรรม/ ประติมากรรม	การขุดค้นทาง โบราณคดี
1 พศ. 13-14	-ถุณิวาสเทพอัญเชิญพระนาง จามเทวีมาครองเมือง	-	-พระพุทธรูป -พระพิมพ์กสิณบัว	-วัดสะดือเมือง (หน้า หอปริยัติธรรม วัดพระ ธาตุหริภุญชัย) -พข. หริภุญไชย
2 พศ. 15-16	-สงครามระหว่างสามกษัตริย์ เมืองละโว้เมืองหริภุญไชย และเมืองนครศรีธรรมราช -ชาวเมืองหริภุญไชยหนีโรค ระบาดไปเมืองสะเทิม	-	-พระพิมพ์พุทธคยา -ประติมากรรมคนงู ลิง	-วัดคู่ละมั่ง -วัดประตูลี้ -ศาลากลางจังหวัด ลำพูน
3 พศ. 17-19	-การสร้างพระธาตุหริภุญชัย -การทำสงครามระหว่างพระ เจ้าอาทิตย์ราชกับกษัตริย์ละโว้ -เมืองหริภุญไชยล่มสลาย	-จารึกวัดมहांวัน -จารึกวัดกู่กุด -จารึกวัดดอนแก้ว -จารึกวัดบ้านหลวง -จารึกวัดแสนข้าวห่อ -จารึกเวียงเกาะ -จารึกเวียงมโน	-พระเศียรดินเผาวั ดมहांวัน -รัตนเจดีย์ -พระพิมพ์ ได้แก่ พระ สาม พระสิบสอง พระ สิบแปด	-วัดคู่ละมั่ง -เจดีย์เชียงยัน -พข. หริภุญไชย
4 พศ. 20-22	-การเสด็จมาของพระสุมน เถระ โดยการอัญเชิญของพระ เจ้ากือนา	-จารึกวัดพระยืน	-เจดีย์เชียงยัน -ร่องรอยของเจดีย์ ศิลปะสุโขทัย วัดพระ ยืน -พระธาตุเจดีย์หริภุญ ชัย	-เจดีย์เชียงยัน -วัดพระยืน -พข. หริภุญไชย -แหล่งโบราณคดีสัน ติมปิง
5 พศ. 24-25			-วัดพระยืน -วัดบ้านหลวง -วัดมहांวัน	

ตารางที่ 44 แสดงการกำหนดอายุของหลักฐานประเภทต่าง ๆ

วัด / แหล่งโบราณคดี	จารึก	ตำนาน	สถาปัตยกรรม/เจดีย์	การขุดค้นทางโบราณคดี
กุฏิละมึก	-	พศต. 13	พศต. 21 (บูรณะ พศต. 25)	พศต. 15 - พศต. 16
พระคงฤๅ	-	พศต. 13	(บูรณะ พศต. 25)	ไม่มีการขุดค้น
มหาวัน	พศต. 17	พศต. 13	(บูรณะ พศต. 25)	ไม่มีการขุดค้น
ดอนแก้ว (เขตวัน)	พศต. 17	พศต. 13	ปัจจุบันเป็น โรงเรียน เวียงยอง	พบโบราณวัตถุเนื่องในพุทธ ศาสนา
ประตูลี้	-	พศต. 13	(บูรณะ พศ. 2538)	ไม่เก่าไปกว่า พศต. 16
จามเทวี -เจดีย์กู่กุด	พศต. 17	พศต. 13	ปลาย พศต. 16 - ต้น พศต. 17	ไม่มีการขุดค้น
-รัตนเจดีย์	-	พศต. 17	พศต. 16 - พศต. 17	ไม่มีการขุดค้น
กุ๊ช้าง	-	พศต. 13	พศต. 17- พศต. 18	ปลาย พศต. 20 - ต้น พศต. 21
กุ่ม้า	พศต. 22	พศต. 13	พศต. 20- พศต. 21	ปลาย พศต. 20 ต้น - พศต. 21
ศาลากลางจังหวัดลำพูน	-	-	-	พศต. 15 - พศต. 16
พระธาตุเจดีย์หริภุญชัย	-	พศต. 17	ปลาย พศต. 20 ต้น พศต. 21	ไม่มีการขุดค้น
-หน้าหอปริยัติธรรม(วัด สะดือเมือง)	-	-	-	พศต. 13 - พศต. 14
-สุวรรณเจดีย์	-	พศต. 17	ปลาย พศต. 16	ไม่มีการขุดค้น
-เจดีย์เขียงยัน	-	พศต. 17	ไม่เก่าไปกว่า พศต. 19	พศต. 20 - พศต. 21
วัดบ้านหลวย	พศต. 17 (เขตวัน)	-	พศต. 24 (บูรณะ พศ. 2535)	ไม่มีการขุดค้น
แสนข้าวห่อ (พช.หริภุญไชย)	พศต. 17 (มหาวัน)	พศต. 19	ปัจจุบันเป็น พช.หริภุญ ไชย	พศต. 13 - พศต. 14
พระยืน	พศต. 20	ปลาย พศต.19	(บูรณะ พศต. 25)	(บูรณะ พศต. 20)
กู่ไก่อ	-	พศต. 17	พศต. 20- พศต. 21	พศต. 20- พศต. 21
เกาะกลาง	-	พศต. 13	พศต. 18- พศต. 19	บูรณะ พศต. 20- พศต. 21
หนองม่วงร้าง	-	พศต. 13	เหลือเพียงฐานศิลาแลง- กำแพง	พศต. 20- พศต. 21

บทที่ 8

สรุปผลการศึกษา

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาถึงร่องรอยของชุมชนในเมืองโบราณศรีบุญไชย โดยตรวจสอบกับหลักฐานโบราณคดีที่ค้นพบใหม่ ว่ามีความสอดคล้องหรือตรงกับหลักฐานเอกสารประเภทตำนานและพงศาวดารอย่างไรบ้าง ซึ่งจะทำให้สามารถกำหนดอายุสมัยของชุมชนโบราณในเมืองโบราณศรีบุญไชยอย่างน่าเชื่อถือ และยังสามารถให้ความกระจ่างด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนแห่งนี้กับชุมชนโบราณร่วมสมัย ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยและในประเทศเพื่อนบ้านด้วย

จากการศึกษาเมืองโบราณศรีบุญไชย โดยใช้หลักฐานทั้งด้านเอกสาร หลักฐานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม รวมทั้งหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดี ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองโบราณศรีบุญไชยได้ดังนี้

1. หลักฐานการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดี เป็นการนำหลักฐานโบราณคดีที่ได้ดำเนินการผ่านมานำมาเปรียบเทียบกันระหว่างแหล่งโบราณคดีในเมืองโบราณศรีบุญไชยและแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง เพื่อทราบถึงลำดับชั้นทางวัฒนธรรม และแสดงโบราณวัตถุสำคัญที่พบในแต่ละชั้น (ดูรายละเอียดตามตารางที่ 11-12) ดังนี้

การขุดค้นบริเวณหน้าหอปริยัติธรรม วัดพระธาตุศรีบุญชัย เมื่อ พ.ศ. 2534 สามารถจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมได้ 5 ชั้นวัฒนธรรมคือ ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 (วัฒนธรรมศรีบุญไชยช่วงต้น) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ หม้อมีสัน ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (วัฒนธรรมศรีบุญไชยช่วงกลาง) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ภาชนะเนื้อดินแบบศรีบุญไชย ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 (วัฒนธรรมศรีบุญไชยช่วงปลาย) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ภาชนะดินเผาสมัยล้านนา ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 (วัฒนธรรมล้านนา) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาศรีบุญไชยปะปนกับภาชนะเคลือบเตาล้านนา ปะปนกับเครื่องถ้วยลายครามของจีน และ ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 (สมัยรัตนโกสินทร์) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ กระเบื้องมุงหลังคาจำนวนมาก

การขุดค้นบริเวณวัดประตูลี้ เมื่อ พ.ศ. 2534 สามารถจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมได้ 6 ชั้น วัฒนธรรมคือ ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย เชิงเทียน ลูกปัดแก้ว ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยและเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ปนกับภาชนะเคลือบจากเตาล้านนา พระสิบสอง พระกวางและพระลือหน้ามงคล และชั้นวัฒนธรรมที่ 4 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ปนกับเครื่องถ้วยจีนลายครามและกระเบื้องหลังคาวิหาร

การขุดค้นบริเวณเจดีย์เชียงยัน เมื่อ พ.ศ. 2548 สามารถจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมได้ 5 ระยะคือ ระยะแรก กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ภาชนะดินเผาทำน้ำดินเป็นลายเส้นแถบ ระยะที่สอง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 โบราณวัตถุที่สำคัญคือ หม้อมีสัน ตะคันปากจิบ ระยะที่สาม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ชิ้นส่วนภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชย ระยะที่สี่ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 และช่วงปลายราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ภาชนะในวัฒนธรรมหริภุญไชยและเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง และระยะที่ 5 ตั้งแต่ช่วงที่สร้างจนถึงการใช้งานในปัจจุบัน

การขุดค้นที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย หรือวัดแสนข้าวห่อ เมื่อ พ.ศ. 2540 สามารถจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมได้ 6 ชั้นวัฒนธรรมคือ ชั้นวัฒนธรรมที่ 1 กำหนดอายุได้ประมาณ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 13 โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ภาชนะดินเผาขัดมัน ทำน้ำดินสีแดง ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงต้น) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ตุ๊กตารูปม้าดินเผา หม้อมีสัน ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงกลาง) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ เครื่องมือเหล็ก ข้าวสารเหนียวสีดำ ลูกปัดแก้วสีเขียว ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงปลาย) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาสมัยหริภุญไชย ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 (วัฒนธรรมล้านนา) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ชิ้นส่วนภาชนะเครื่องถ้วยล้านนา ปนกับชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยและเครื่องถ้วยจีน และชั้นวัฒนธรรมที่ 6 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 (สมัยรัตนโกสินทร์) เป็นการใช้พื้นที่ในสมัยรัตนโกสินทร์จนปัจจุบัน

จากการดำเนินงานที่ผ่านมา หลักฐานทางโบราณคดีที่ได้ ได้ข้อสรุปว่าเมืองโบราณหริภุญไชยมีความเก่าไปถึงพุทธศตวรรษที่ 13 ตามที่ระบุไว้ในตำนานและพงสาวดาร ดังนั้นเพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือ จึงได้ทำการขุดค้นเพิ่มเติมที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อ

พ.ศ. 2551 จำนวน 1 หลุม สามารถแบ่งชั้นวัฒนธรรมที่ปรากฏได้เป็น 5 ชั้นวัฒนธรรม หรือระยะการอยู่อาศัย 5 ระยะเช่นเดียวกัน คือชั้นวัฒนธรรมที่ 1 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงต้น) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ หม้อมีสัน ลูกปัดแก้วสีแดง ชั้นวัฒนธรรมที่ 2 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงกลาง) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ หม้อมีสัน ขี้ขาวเหนียวสีดำ ลูกปัดสีฟ้า สีเขียวและสีดำ ชั้นวัฒนธรรมที่ 3 กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 (วัฒนธรรมหริภุญไชยช่วงปลาย) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ หม้อมีสัน ภาชนะเนื้อดินในวัฒนธรรมหริภุญไชย และภาชนะเนื้อแกร่งจากเตาเผาจักรลั่นนา และจากเตาป่ายางสุโขทัย เครื่องถ้วยจีน ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซ่งได้ สมัยราชวงศ์หยวน สมัยราชวงศ์หมิง และสมัยราชวงศ์ชิง เป็นชั้นที่พบความหลากหลายของภาชนะดินเผามากที่สุด ชั้นวัฒนธรรมที่ 4 กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 20-22 (วัฒนธรรมล้านนา) โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ภาชนะเนื้อแกร่งจากเตาเผาจักรลั่นนา เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน สมัยราชวงศ์หมิง และสมัยราชวงศ์ชิง และภาชนะเนื้อกระเบื้องจากยุโรป ชั้นวัฒนธรรมที่ 5 กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 24-ช่วงการใช้งานปัจจุบัน โบราณวัตถุที่สำคัญคือ ภาชนะจากกลุ่มเตาเผาหลง

จากหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดีบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบหลักฐานและร่องรอยการอยู่อาศัยของผู้คนในยุคเริ่มแรกบริเวณกลางเมืองโบราณหริภุญไชย กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 และกระจายตัวออกไปโดยรอบเมืองโบราณหริภุญไชยและชุมชนใกล้เคียง

อย่างไรก็ตาม การขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชยนี้ ยังคงขาดความต่อเนื่องในเชิงพื้นที่ เนื่องจากยังเป็นการขุดค้นเฉพาะบางพื้นที่ ซึ่งหากมีการขุดค้นในพื้นที่ใกล้เคียงอย่างต่อเนื่อง จะทำให้พบหลักฐานโบราณคดี เพื่อสนับสนุนประวัติศาสตร์และความเป็นมาของเมืองโบราณหริภุญไชยอย่างชัดเจน นอกจากนั้นหลักฐานทางโบราณคดีจากการขุดค้นเป็นหลักฐานที่น่าเชื่อถือ เนื่องจากเป็นหลักฐานที่ได้จากการศึกษาชั้นวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบ

2. อายุสมัยของเมืองโบราณหริภุญไชย จากการศึกษาโดยใช้หลักฐานทั้งด้านเอกสาร หลักฐานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ประกอบกับหลักฐานทางด้านโบราณคดี ผลการศึกษาพบหลักฐานสำคัญที่สามารถยืนยันข้อสันนิษฐานของการศึกษาที่ว่า หลักฐานโบราณคดีมีความสอดคล้องกับหลักฐานด้านเอกสาร คือ

2.1 หลักฐานด้านเอกสาร ได้แก่ ดำนันทและพงสาวดาร ระบุว่ามิมีชุมชนอาศัยอยู่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 สอดคล้องกับหลักฐานทางด้านโบราณคดี ส่วนหลักฐานจารึกเก่าที่สำรวจพบอาจกล่าวได้ว่าบริเวณเมืองโบราณหริภุญไชย ได้พบจารึกอักษรมอญโบราณจำนวนมากที่สุดในภาคเหนือของประเทศไทย จารึกส่วนใหญ่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ ได้ทรงสถาปนาวัด เจดีย์ วิหาร

และพระพุทธรูป เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา นอกจากนั้นยังได้ทรงกล่าวนำผู้คนและที่ดินเพื่อเป็นเจ้าพระพุทธศาสนา กำหนดอายุจากตัวอักษรได้ว่าพุทธศตวรรษที่ 17 จึงอาจกล่าวได้ว่าเมืองโบราณหริภุญไชยเจริญสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 สอดคล้องกับหลักฐานทางด้านโบราณคดี ที่ได้จากการขุดค้นบริเวณกลางเมืองโบราณหริภุญไชย บริเวณวัดสะตือเมืองเก่า ศาลากลางจังหวัดลำพูน และในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย ที่พบร่องรอยของการอยู่อาศัยของผู้คนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-19 ก่อนจะถูกพระยามังรายยึดครองได้เมื่อ พ.ศ. 1824

2.2 หลักฐานด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม แม้ว่าส่วนใหญ่ถูกบูรณะและปฏิสังขรณ์ในหลายยุคและเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากเดิม เท่าที่ศึกษารูปแบบแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก เป็นเจดีย์ที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ แต่ยังคงมีสภาพเดิมพอให้ศึกษาถึงรูปแบบดั้งเดิมและอายุได้บ้าง กลุ่มที่สอง เป็นเจดีย์ที่ได้รับการซ่อมแซมขึ้นเป็นเจดีย์แบบใหม่ โดยการสร้างครอบเจดีย์เก่า ทำให้รูปแบบเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จนไม่สามารถสันนิษฐานถึงรูปแบบดั้งเดิมได้

แต่อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานด้านศิลปกรรม เช่น ประติมากรรมตุ๊กตาคนจูงลิง พระพิมพ์กสิปบัว พระสาม และพระสิบ ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับชุมชนและวัฒนธรรมอื่นๆ ได้แก่ วัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมเขมรที่เข้ามาภายใต้ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ส่วนหลักฐานด้านสถาปัตยกรรม ก็มีความสอดคล้องกับหลักฐานด้านจารึก กล่าวคือศิลาจารึกวัดกู่กุด (ลพ. 2) ได้กล่าวถึงการบูรณะในสมัยพระเจ้าสุวาวาสิตินั้น จาร่องรอยของสถาปัตยกรรมที่หลงเหลืออยู่ พบว่ารูปแบบของเจดีย์กู่กุดที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะลักษณะของพระพุทธรูปในซุ้มจระนำ ก็เป็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่กำหนดอายุได้ว่าพุทธศตวรรษที่ 17 สอดคล้องกับหลักฐานจารึก ที่ได้กล่าวถึงการบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์กู่กุด ในสมัยของพระเจ้าสุวาวาสิตินั้น ราวพุทธศตวรรษที่ 17 นอกจากนั้น ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดพระยืน ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมพุกามด้วยเช่นกัน

กล่าวโดยสรุป การศึกษาเมืองโบราณหริภุญไชยจากหลักฐานโบราณคดี ทำให้เราได้ว่าทราบว่า เมืองโบราณหริภุญไชย เป็นชุมชนขนาดใหญ่และมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง วัฒนธรรมของหริภุญไชยในช่วงแรกเริ่มได้รับอิทธิพลจากหลายวัฒนธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมพยูและพุกาม รวมทั้งวัฒนธรรมเขมร โดยในช่วงหลังก็ได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นรูปแบบของวัฒนธรรมหริภุญไชยของตัวเองอย่างแท้จริงและเจริญถึงขั้นสูงสุด ทั้งยังส่งอิทธิพลไปยังชุมชนโบราณรอบ ๆ เมือง ก่อให้เกิดความเจริญอย่างต่อเนื่องและขยายอิทธิพลออกไปโดยรอบ และแม้ว่าเมืองโบราณหริภุญไชยจะล่มสลายลง แต่วัฒนธรรมของหริภุญไชย ก็มีได้เสื่อมหายไปกลับส่งอิทธิพลให้แก่ล้านนาในช่วงระยะเวลาต่อมา

เมื่อนำหลักฐานจารึก ตำนานและพงศาวดาร มาตรวจสอบความน่าเชื่อถือ พบว่ากำเนิด และพัฒนาการของเมืองโบราณหริภุญไชยจากหลักฐานโบราณคดี มีความสอดคล้องในบางประการกับหลักฐานด้านจารึก ตำนานและพงศาวดาร แต่หากจะนำตำนานและพงศาวดารมาใช้ในการศึกษา ต้องใช้หลักฐานโบราณคดีและหลักฐานอื่น ๆ ร่วมด้วย จึงจะทำให้การศึกษาน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

3. ข้อเสนอแนะ การศึกษาเรื่องราวของเมืองโบราณหริภุญไชย หากได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณทิศเหนือของเมือง เช่น บริเวณวัดพระคงฤาษี หรือบริเวณอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้ถูกรบกวนมากนัก ข้อมูลที่ได้อาจทำให้เห็นพัฒนาการของเมืองแห่งนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

การสำรวจและการขุดค้น

กรมศิลปากร. การขุดค้นพบโบราณสถานภาคเหนือ ในเขตความรับผิดชอบของหน่วยศิลปากรที่

4 ตาม โครงการสำรวจและขุดค้นพบโบราณสถานของกองโบราณคดี. ม.ป.ท., 2525.

_____. โบราณคดีสุโขทัย. ม.ป.ท., 2531.

_____. โบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกาม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548.

_____. เวียงกุมกาม: รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะโบราณสถาน. ม.ป.ท., 2534.

กรมศิลปากร, กองโบราณคดี. ภาชนะดินเผาและเศษภาชนะดินเผาในพระราชวังโบราณ จังหวัด

พระนครศรีอยุธยา เล่มที่ 1. โครงการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา.

กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531.

_____. การขุดค้นทางโบราณคดีในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร , 2531.

_____. “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีที่ “สันกู่” ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.” (โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ) รายงานทางวิชาการฉบับที่ 1 ปีที่ 3 พ.ศ.2524 volume 3. กุมภาพันธ์ 2527. ม.ป.ท., 2527. (อัดสำเนา)

_____. “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีสวนนายสถาพร จิตต์ธรรม สันเข้าหานัน วัดสันริมปิง กู่ล่อง กู่สี่แจ่ง ต. อุโมงค์ ต.เหมืองง่า ต.ริมปิง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” (โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ) รายงานทางวิชาการฉบับที่ 26-27, 28,29,30 ปีที่ 4 ปีงบประมาณ 2528. ม.ป.ท., 2528. (อัดสำเนา)

_____. “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี เวียงจัตสวร ตำบลหางดง อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่.” (โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ) รายงานทางวิชาการฉบับที่ 15 (ชม.30-0032) ปีงบประมาณ 2530. ม.ป.ท., 2530. (อัดสำเนา)

_____. “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี เวียงเกาะ ตำบลสองแคว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่.” (โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ) รายงานทางวิชาการฉบับที่ 14 (ชม.30-0031) ปีงบประมาณ 2530. ม.ป.ท., 2530. (อัดสำเนา)

_____. “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี บ้านวังม่วง ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” (โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ) รายงานทางวิชาการฉบับที่ 10 (ลพ.30-0008) ปีงบประมาณ 2530. ม.ป.ท., 2530. (อัดสำเนา)

กรมศิลปากร, กองโบราณคดี. “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี บ้านศรีชัย ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” (โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ) รายงานทางวิชาการฉบับที่ 9 (ลพ.30-0007) ปีงบประมาณ 2530. ม.ป.ท., 2530. (อัครา)

_____. “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี บ้านบ่อแก้ว ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” (โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ) รายงานทางวิชาการฉบับที่ 11 (ลพ.30-0009) ปีงบประมาณ 2530. ม.ป.ท., 2530. (อัครา)

_____. “รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี บ้านสันต้นธง ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” (โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ) รายงานทางวิชาการฉบับที่ 12 (ลพ.30-0010) ปีงบประมาณ 2530. ม.ป.ท., 2530. (อัครา)

กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4. “รายงานการขุดแต่ง-บูรณะ และการศึกษาเปรียบเทียบ เจดีย์กู้ง-กู้ง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., 2525. (อัครา)

_____. “การขุดแต่งและบูรณะเสริมความมั่นคงแหล่งโบราณคดีกู้งกู้ง.” ม.ป.ท., 2532. (อัครา)

_____. “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี วัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., 2531. (อัครา)

_____. “รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะเจดีย์วัดน้อย เวียงกุมกาม.” ม.ป.ท., 2528. (อัครา)

_____. “รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน บ้านท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่.” ม.ป.ท., 2531. (อัครา)

_____. “รายงานการขุดทดสอบทางโบราณคดีแหล่งโบราณคดีวัดพันเชิง(ร้าง) จังหวัดลำปาง.” ม.ป.ท., 2533. (อัครา)

กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่. รายงานการ บูรณะโบราณสถานวัดเจดีย์เหลี่ยม วัดธาตุขาวร้าง ตำบลท่าวังตาล อำเภอสาร์ภี จังหวัดเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : วิทยุการพิมพ์, 2539.

_____. “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงกุมกาม.” ม.ป.ท., 2543. (อัครา)

_____. “รายงานการ บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานเวียงท่ากาน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่.” ม.ป.ท., 2544. (อัครา)

_____. “รายงานการบูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานเวียงกุมกาม อำเภอสาร์ภี จังหวัดเชียงใหม่.” ม.ป.ท., 2544. (อัครา)

กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่. “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีแหล่งโบราณคดีเวียงเจ็ดลิน ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.”

ม.ป.ท., 2541. (อัดสำเนา)

กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 4. รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองเวียงท่ากาน เล่ม 1 และ เล่ม 2. กรุงเทพฯ : สมพันธ์, 2534. (เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข 15/2534 และ 16/2534.

_____. “รายงานการขุดทดสอบแหล่งโบราณคดี บ้านสันป่าคำ ตำบลต้นเปา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่.” ม.ป.ท., 2528. (อัดสำเนา)

กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่. “การขุดแต่งศึกษาโบราณสถานเวียงท่ากาน.” ม.ป.ท., 2543.

จังหวัดเชียงใหม่ (กลุ่มล้านนา) และสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, กรมศิลปากร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย. “โครงการขุดแต่งศึกษาหลักศิลาและร่องรอยโบราณสถานวัดรมณียาราม หมู่ 4 บ้านศรี้อย ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., 2548. (อัดสำเนา)

บวรเวท รุ่งรุจี. “รายงานการสำรวจและขุดค้นเพื่อการศึกษา “หริภุญไชย” หลุมทดสอบที่ 1.” โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) กองโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ. ม.ป.ท., 2528. (อัดสำเนา)

ผาสุข อินทรารุช. “รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม.” ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. ม.ป.ท., 2526. (อัดสำเนา)

ผาสุข อินทรารุช และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2536.

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. “การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณ ที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี.” ม.ป.ท., 2523. (อัดสำเนา)

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และ สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา. “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองขีดจีน ตำบลบ้านหมอ อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี.” ม.ป.ท., 2550. (อัดสำเนา)

เทศบาลเมืองลำพูน และสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่. “รายงานสำรวจและการขุดค้นทางโบราณคดี ประตุมืองมอหวัน ตำบลในเือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., 2544. (อัดสำเนา)

เทศบาลตำบลป่าซางและสำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่. “รายงานเบื้องต้นการสำรวจจุดค้นพื้นฟู
เวียงเวพุกาม (เวียงป่าซาง) ตำบลป่าซาง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., 2547.

(อัครา)

สายันต์ ไพเราะเจริญ. (บรรณาธิการ) โบราณคดีล้านนา 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมพันธ์, 2540.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่. “รายงานการขุดแต่ง-บูรณะ และ
การปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานวัดเกาะกลาง ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัด
ลำพูน.” ม.ป.ท., 2542. (อัครา)

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่. “รายงานการบูรณะวิหารจามเทวี
วัดปางยางคก ตำบลปางยางคก อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง.” กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
วิบูลย์การปก, 2539.

สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่. “โครงการขุดแต่งศึกษาหลักศิลาและร่องรอยโบราณสถานในวัดมณี
ยาราม (ภู่มะก) อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., ม.ป.ป. (อัครา)

_____. “รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัด
ลำพูน.” ม.ป.ท., 2548. (อัครา)

_____. “รายงานการขุดแต่ง - บูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานวัดพระยืน ต.
เวียงของ อ.เมือง จ.ลำพูน.” ม.ป.ท., 2549. (อัครา)

_____. “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดกุ่มน่ายเก้ หมู่ 12 บ้านสันหลวง ตำบลป่า
สัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., 2552. (อัครา)

_____. “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดสันมะโก (ร้าง) บ้านสันมะโก ตำบลบ้าน
แป้น อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., 2552. (อัครา)

_____. “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดกุ่มดำ บ้านสันมะกรูด ตำบลบ้านแป้น
อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., 2552. (อัครา)

_____. “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานกุ่มเหลี่ยม บ้านสันมะกรูด ตำบลบ้านแป้น
อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., 2552. (อัครา)

_____. “รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเวียงเจ็ดลิน ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัด
เชียงใหม่.” ม.ป.ท., 2552. (อัครา)

สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน. “รายงานการขุดแต่ง
โบราณสถานวัดเกาะกลาง หมู่ 8 ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน.” ม.
ป.ท., 2548. (อัครา)

หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ และสำนักงานจังหวัดลำพูน. “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่ง-บูรณะ โบราณสถานคูน้ำกำแพงเมือง จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., 2538. (อัดสำเนา)

องค์การบริหารส่วนตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่. “รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานวัดหนองม่วงร้าง หมู่ 3 บ้านจำบอน ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.” ม.ป.ท., 2551. (อัดสำเนา)

จารึก

กรมศิลปากร . จารึกในประเทศไทย เล่ม 2. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, 2529.

_____. วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2520.

สถาบันวิจัยสังคม . ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 3 : จารึกในพิพิธภัณฑฯ ลำพูน. ม.ป.ท., 2542.

สำนักนายกรัฐมนตรี . ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3. พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508.

_____. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4. พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513.

_____. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 1. พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521.

ศิลปวัฒนธรรม. ประชุมจารึกเมืองพะเยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538.

ประเสริฐ ณ นคร . งานจารึกและประวัติศาสตร์ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร. นครปฐม : โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำแพงแสน, พิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองอายุ 6 รอบ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร มีนาคม, 2534.

อุษณีย์ ธงไชย. จารึกและตำนาน : หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์. เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์, 2540.

ตำนาน

จามเทวีวงศ์ พงสาวดารเมืองหริภุญไชย. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463. (เจ้าดารารัศมี พระราชชายา พิมพ์ในงานปลงศพ เจ้าทิพเพนทร์ อินทวโรรสสุริยวงศ์ ปีวอก 2463).

บำเพ็ญ ระวิน, บรรณาธิการ. “มูลศาสนา ล้านนาล้านนา 1-2.” ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมสมโภชเชียงใหม่ 700 ปี. (อัดสำเนา)

_____. มูลศาสนาญาณคัมภีร์ และ ตำนานพระมหาญาณคัมภีร์. เอกสารชุดตำนานวัดป่าแดง , เล่มที่ 2 . เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2538.

ปรียัติธรรมธาดา , พระยา , ผู้แปล. จามเทวีวงศ์. กรุงเทพฯ : มิตรนราการพิมพ์, 2510.

ประชุมตำนานพระธาตุ ภาควัฒน์ 1 และภาควัฒน์ 2. ธนบุรี : โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513. (พิมพ์ในงาน
ฌาปนกิจศพ นางเอิบ อุมาริรมย์ สิงหาคม 2513).

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ . ตำนานสิบห้าราชวงศ์ : ฉบับสอบชำระ. เชียงใหม่ : โรง
พิมพ์มิ่งเมือง, 2540.

รัตนปัญญาเถระ, พระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย แสง มณีวิฑูร ,ร.ต.ท. ม.ป.ท., 2510. (พิมพ์เป็น
อนุสรณ์แด่ นายกี นิมนานเหมินท์ เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ พฤษภาคม 2510).

พุทธพุกาม, พระ และพุทธญาณ, พระ. ตำนานมูลศาสนา. แปลโดย สด สิริสมวงศ์ และ พรหม ขลา.
พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : นครพิงค์การพิมพ์, 2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญ
ครบร้อยวันศพ นายหน่อ ชูติมา ณ บ้านเลขที่ 15 ถนนท่าแพ ซอย 5 อำเภอเมือง จังหวัด
เชียงใหม่ วันที่ 7 มิถุนายน 2513).

ยอร์ช เซเดส์. ตำนานพระพิมพ์. พระนคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2512. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ นายประสาน ชูตินันท์ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร
วันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ.2512).

ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. คำแปล จามเทวีวงศ์ พงสาวดารเมืองหริภุญไชย. พิมพ์ครั้งที่
4. กรุงเทพฯ : รุ่งวัฒนา, 2516.

ตำนานพระธาตุหริภุญชัย. ม.ป.ท., 2505. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพิจิตร
โอสถ (รอด สุตันตานนท์) ณ เมรุวัดคูเต่า จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.
2505).

พงสาวดาร

ประชาภิจักรจักร์,พระยา . พงสาวดารโยนก .พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา,
2516.

พงสาวดารภาควัฒน์ 5. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์การ, 2505. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
ฌาปนกิจศพ นายอารีย์ ลีวีระ กันยายน 2506).

วารสาร

กฤษฎา วัฒนศิริ. “พระพิมพ์สมัยเมืองพุกามแบบพระเจ้าอนิรุทธ.” นิตยสารศิลปากร 40, 1 (2532) :
60-69.

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. “มอญในจารึกภาษามอญ.” วารสารศิลปากร 33, 1 (มีนาคม-เมษายน
2532) : 21-31.

- เจราด ดิฟฟลือธ. ภาษาญัฮกุร มอญโบราณ กับอาณาจักรทวารวดี. วารสารอักษรศาสตร์ 12, 1 (มกราคม 2523) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- ของ บวสเชอลีเย่. “ความคิดเกี่ยวกับพระพุทธรูปนาคปรก.” วารสารศิลปวัฒนธรรม 12, 2 (ธันวาคม 2533) : 148-157.
- ณัฐภัทร จันทวิษ, “วิเคราะห์พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญชัยและคติการสร้าง.” วารสารศิลปากร 33, 3 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2532) : 4-28.
- เด่นดาว ศิลปานนท์. “หลักฐานใหม่จากวัดคู์กุด ลำพูน.” วารสารเมืองโบราณ 17,4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2534) : 133-137.
- ผาสุข อินทรารุช. “ตำนานเมืองลพบุรี(ละโว้).” ดำรงวิชาการ : รวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดี 2545 (2545) : 1-23.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. “วิจารณ์หนังสือ ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา.” วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2,1 (2527) : 110.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. “พระพุทธรูปแบบลวปุระและพระกัมโพชปฏิมาภิมุขกับโลกทัศน์ของชาวล้านนา.” ดำรงวิชาการ : รวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดี 2546 กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, (2546) : 109-115.
- วันวิสาข์ ธรรมานนท์. “ปฏิกริยาทรายเคียด : หลักฐานการเกิดแผ่นดินไหวในอดีตที่วัดชมชื่น ศรีสัชนาลัย.” วารสารเมืองโบราณ 31, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2548) : 72-78.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “พระพุทธรูปคูนบนบนแผ่นทองจังโกประดับองค์ระฆัง พระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน.” วารสารเมืองโบราณ 26, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2543) : 96-104.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. “เวียงมโน.” วารสารเมืองโบราณ 4, 2 (มกราคม-มีนาคม 2521) : 67-75.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 1.” วารสารโบราณคดี 4, 1 (กรกฎาคม 2515) : 57- 62. (เรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ ฮัลลiday. R. Halliday และ แบลคเดน C.O. Blagden)
- _____. “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 2, 3 และ 4.” วารสารโบราณคดี 4, 2 (ตุลาคม 2515) : 163-168. (เรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ ฮัลลiday. R. Halliday)
- _____. “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ 5 และ 6.” วารสารโบราณคดี 4, 3 (มกราคม 2516) : 314-322. (เรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ ฮัลลiday. R. Halliday)
- _____. “ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับศิลปะทวารวดี.” วารสารเมืองโบราณ 16, 1 (มกราคม-มีนาคม 2533) : 134-139.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. “ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์สมัยโบราณ.”

วารสารศิลปวัฒนธรรม 2, 9 (กรกฎาคม 2524) : 66-79.

_____. “ความรู้ใหม่เกี่ยวกับวิชาโบราณคดีจีน [ตอนที่ 6].” วารสารโบราณคดี 6, 3 (พฤษภาคม 2519) : 78-86.

_____. “ความรู้ใหม่เกี่ยวกับวิชาโบราณคดีจีน [ตอนที่ 7].” วารสารโบราณคดี 7, 1 (กรกฎาคม 2519) : 72-86.

_____. “จารึกใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหลมอินโดจีนภาคกลาง [ตอนที่ 1].” วารสารศิลปากร 3, 4 (พฤศจิกายน 2502) : 50-58.

_____. “จารึกใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหลมอินโดจีนภาคกลาง [ตอนที่ 2].” วารสารศิลปากร 6, 1 (พฤษภาคม 2505) : 39-48.

_____. “ทฤษฎีใหม่เกี่ยวกับศิลปะทางภาคเหนือของประเทศไทย.” วารสารศิลปากร 4, 5 (มกราคม 2504) : 54-61.

_____. “โบราณวัตถุที่ถูกลักลอบออกนอกประเทศไทย.” วารสารศิลปวัฒนธรรม 9, 9 (กรกฎาคม 2531) : 30-44.

_____. “โบราณศิลปวัตถุที่ถูกลักลอบออกนอกประเทศไทย.” วารสารศิลปวัฒนธรรม 10, 1 (พฤศจิกายน 2531) : 50-56.

_____. “ประวัติศาสตร์พม่าสมัยโบราณโดยย่อ.” วารสารศิลปวัฒนธรรม 4, 8 (มิถุนายน 2526) : 6-22.

_____. “ผลอันไม่แน่นอนเกี่ยวกับการใช้ Radiocarbon ทดลองอายุพระพุทธรูปทางภาคเหนือของประเทศไทย.” วารสารศิลปากร 5, 5 (มกราคม 2505) : 34-39.

_____. “พระพุทธรูปในศิลปอินเดียแบบคุปตะ ตอนที่ 1.” วารสารโบราณคดี 2, 4 (เมษายน-มิถุนายน 2512) : 26-33.

_____. “พระพุทธรูปในศิลปอินเดียแบบคุปตะ ตอนที่ 2.” วารสารโบราณคดี 2, 4 (เมษายน-มิถุนายน 2512) : 26-33.

_____. “พระพุทธรูปสัมฤทธิ์สมัยศรีวิชัยหรือศรีวิชัย ในพิพิธภัณฑสถานเมืองโบราณ.” วารสารโบราณคดี 2, 3 (เมษายน-มิถุนายน 2519) : 6-13.

_____. “วิหารมหาโพธิ์ที่พุทธคยาและการจำลองแบบ.” วารสารศิลปากร (2529) : 20-46.
เรียบเรียงจากบทความภาษาอังกฤษชื่อ “The Holy Land Transported - สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เคลื่อนที่ได้” ของนาย เอ.บี. กริสวอลด์ (A.B.Griswold) ลงตีพิมพ์ในหนังสืออุทิศแด่ศาสตราจารย์ประนะวิธานะ ชาวลังกา เมื่อ พ.ศ.2508 หน้า 173-221.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. “วิวัฒนาการของประติมากรรมสมัยทวารวดี.” วารสารโบราณคดี 5, 2 (ตุลาคม 2516) : 195-207.

_____. “ศิลปะทวารวดี.” วารสารศิลปากร 11, 5 (มกราคม 2511) : 35-64.

_____. ประวัติศาสตร์พม่าโดยย่อ. แปลและเรียบเรียงจาก Archaeology Department, Ministry of Culture of Burma : Pictorial Guide to Pagan 1979, ม.ป.ป., ม.ป.ท.

วิชัย ตันกิตติกร. “ชุมชนแรกเริ่มในเขตวัฒนธรรมทวารวดีกับการคลี่คลาย.” วารสารเมืองโบราณ 13,4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2530) : 83-89.

_____. “กลุ่มชนดั้งเดิมในเขตวัฒนธรรมทวารวดี (ลำพูน).” วารสารศิลปวัฒนธรรม 9, 1 (พฤศจิกายน 2530) : 130-134.

อนุวิทย์ เจริญสุกุล. “การศึกษาระบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐในอาคารโบราณสถาน.” วารสารโบราณคดี 5,3 (สิงหาคม 2517) : 283-301.

เอกสารอัดสำเนา

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ทวารวดี. “บัญชีโบราณศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ทวารวดี.” ม.ป.ท., ม.ป.ป. (พิมพ์ดีด)

_____. “ก้าวใหม่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ครั้งที่ 2.” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ วันที่ 19 กันยายน 2545. (อัดสำเนา)

_____. “ปริวรรตภาษาชื่อบ้านนามเมือง.” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเชิงประชาพิจารณา วันที่ 19 กันยายน 2546. (อัดสำเนา)

_____. “เรื่องสายสัมพันธ์ทวารวดี-รัฐเพื่อนบ้าน เปิดประตูสู่รัฐละโว้ ทวารวดี ศรีเกษตร พุกามและกัมพูชา.” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในวันพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วันที่ 22 กันยายน 2547. (อัดสำเนา)

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. “คลังข้อมูลจารึกล้านนา.” ม.ป.ท., ม.ป.ป. (อัดสำเนา)

หนังสือทั่วไป

กรมทรัพยากรธรณี. ธรณีวิทยาประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กระทรวงอุตสาหกรรม, 2544.

กรมศิลปากร. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548.

_____. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทงและเรื่องราวสุวรรณภูมิ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550.

_____. แหล่งเตาล้านนา (เขระมิกส์ในประเทศไทย ชุด 3). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533.

- กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี. ปทุมธานี : กรมศิลปากร, 2545.
- กรมศิลปากร, สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย. กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม, 2548.
- กรมอุตุนิยมหาวิทยาลัย. บันทึกข้อมูลแผ่นดินไหวที่รู้สึกได้ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กองการศึกษาและวิจัย, 2527.
- กฤษฎา พิณศรี. ปริวรรต ธรรมาปริชากร และอุษา จ้วนเพียรภาค. เครื่องถ้วยสุโขทัย พัฒนาการของเครื่องถ้วยไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535.
- จิตร ภูมิศักดิ์. สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : ฟาเคียวกัน, 2547.
- _____. ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. กรุงเทพฯ : ไม้งาม, 2525.
- จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. ประวัติศาสตร์และศิลปกรรมเวียงกุมกาม. เชียงใหม่ : มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง, 2548.
- จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. “ข้อสังเกตเกี่ยวกับปรัชญาวัตถุธรรมนิยามหายาน ในเจดีย์สถานบางแบบแห่งอาณาจักรล้านนา.” ลานนาไทยปริทัศน์. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., 2525 : 74-114.
- เซเคส์ ยอร์ช. ยอร์ช เซเคส์ กับตะวันออกศึกษา. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, 2542.
- นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า. สาส์นสมเด็จพระเอก 4. พระนคร : คลังวิทยา, 2499.
- น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. ศิลปะโบราณในสยาม. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2537.
- ประเสริฐ ณ นคร. โครงการสิริภุญชัย สืบกับต้นฉบับเชียงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2516.
- ปริวรรต ธรรมาปริชากร. เครื่องถ้วยในเอเชียอาคเนย์ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-22. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตนการพิมพ์, 2530.
- _____. ศิลปะเครื่องถ้วยในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โอสสสกา, 2539.
- ผาสุข อินทราวุธ. ดรรชนีภาษาละตินผสมสมัยทวารวดี. กรุงเทพฯ : สยามการพิมพ์, 2528.
- _____. “โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์.” ใน พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย. เอกสารประกอบนิทรรศการถาวรของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสการพิมพ์, ม.ป.ป.
- _____. ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542.

ผาสุข อินทรารุช. สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

พรรณเพ็ญ เครือไทย, บรรณาธิการ. วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา. เชียงใหม่ : สุริวงษ์บุ๊คเซน
เตอร์, 2540.

พิริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย. กรุงเทพฯ : กรม
ศิลปากร, 2522. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สด็จ
พระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย ลำพูน ในวันที่ 20
กุมภาพันธ์ 2522)

ณัฐภัทร จันทวิช. เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกรมพระยา. ตำนานพระพุทธเจดีย์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน ,
2545.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2547.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “แคว้นหริภุญชัย.” ใน ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย. กรมศิลปากร
จัดพิมพ์ เนื่องในงานฉลองครบรอบ 100 ปี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ วันที่ 19 กันยายน
พุทธศักราช 2517.

สงวน โชติสุขรัตน์. นาเทียวเชียงใหม่ลำพูน. (พระนคร : โอเดียนสโตร์), 2514.

สมหมาย เปรมจิตต์ , กมล ศรีวิชัยนันท์ และ สุรสิงห์สำรวม นิมพะเนา. พระเจดีย์ในล้านนา. พิมพ์
ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2546.

สรัสวดี อ๋องสกุล. ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2543.

_____. เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2.
เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, 2546.

สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย-ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000. กรุงเทพฯ : สามลดา, 2549.

_____. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี,
2522.

สุรพล ดำริห์กุล. แผ่นดินล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2 . กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545.

_____. ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. “ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะพม่าแบบพุททามกับศิลปะอยุธยา
ตอนต้น : องค์ประกอบของเครื่องประดับทางสถาปัตยกรรมบางประเภท” ใน ศรีทวาร
วัดถึงศรีรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2537.

เสนอ นิลเดช. ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2539.

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์. เมืองและแหล่งชุมชนโบราณ
ในล้านนา. กรุงเทพฯ : โอเดียนสแควร์, 2535.

วชิรญาณวโรรส, กรมพระยา. ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณว
โรส ประวัติศาสตร์โบราณคดี. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. (พิมพ์
ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์ แห่งสมเด็จพระมหาสมณ
เจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรส สิงหาคม 2514)

วัดพระธาตุหริภุญชัย. สมุดภาพโบราณตำนานวัดพระธาตุหริภุญชัย. เชียงใหม่ : สันติภาพ
แพ็คพรีนท์, 2549.

วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

กรรณิการ์ ถนอมปัญญารักษ์. “พระพุทธศาสนากับพม่าในสมัยอาณาจักรพุกาม ค.ศ.1057-1287.”
สารนิพนธ์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2547.

จินตนา จูติมานนท์. “ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนหริภุญไชยในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน :
กรณีศึกษาจากภาชนะดินเผา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดี
สมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.

จิราวรรณ แสงเพ็ชร. “การศึกษาเปรียบเทียบลวดลายประดับเจดีย์ทรงปราสาท 5 ยอด กลุ่มเมือง
เชียงแสนกับกลุ่มเมืองเชียงใหม่ พุทธศตวรรษที่ 20-21.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2540.

จารุวรรณ โปษยานนท์. “การศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณ บริเวณลุ่มแม่น้ำปิง
ตอนล่าง ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 18.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา
โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.

จตุพร วรวัชรพงศ์. “ที่มาของพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะขอมที่พบในประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2549.

- ณัฐภัทร นาวิชัย. “เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.
- ทวีศักดิ์ เกียรติวัระศักดิ์. “การศึกษาผังเมืองโบราณล้านนา : เวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัด
เชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.
- บัณฑิต เนียมทรัพย์. “พระพิมพ์ที่พบในจังหวัดลำพูน.” สารานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.
- ประอร ศิลาพันธุ์. “ภาชนะดินเผาในแหล่งโบราณคดีลุ่มแม่น้ำชี : กรณีศึกษาภาชนะดินเผาที่ได้จาก
การขุดค้นเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2536.
- ปวิวรรต ธรรมาปริชากร. “การใช้เครื่องถ้วยจีนและเครื่องถ้วยเวียดนาม ในการกำหนดอายุ
หลักฐานทางโบราณคดีและรูปแบบศิลปะ กรณีศึกษาลวดลายปูนปั้นประดับบน
โบราณสถานในประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-24.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2547.
- พรพรรณ เลาสีรินาถ. “ความสัมพันธ์ของมอญ พม่ากับสุโขทัย.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2519.
- พรทิพย์ พันธุโกวิท. “การศึกษาประติมากรรมสมัยทวารวดี ณ เมืองโบราณอำเภอยะรัง จังหวัด
ปัตตานี.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.
- ชนกฤต ลออสุวรรณ. “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง
และท่าจีน : กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชา
โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.
- ภรดี พันธุภากร. “การศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

- ภาสกร โทณะวณิก. “การศึกษาเมืองโบราณเวียงพระธาตุลำปางหลวง.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2529.
- นิติพันธ์ ศิริทรัพย์. “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2524.
- รัฐา ฤทธิสาร. “การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ล้านนา.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2541.
- ราศรี บุรุษรัตนพันธุ์. “ความสำคัญของเมืองลพบุรี ในฐานะเป็นแหล่งกระจายวัฒนธรรมทวารวดี
แม่น้ำป่าสัก.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.
- วรรณวิภา สุนต์ตา. “คติรัตนตรัยมหานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลาง
ของประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.
- วรวิฑูรย์ สุวรรณฤทธิ์. “การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นแบบทวารวดี
ที่บ้านคูบัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.
- วิริยา อุทธิเสน. “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในกลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง
กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี
สมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.
- ศราวุธ คุรุณวุฒิ. “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2544.
- สุทธินิ ทองสะอาด. “การศึกษาร่องรอยทางน้ำเก่าของแม่น้ำปิง ในบริเวณที่ราบเชิงใหม่-ลำพูน.”
วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2531.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2532.
- สุวิภา พงษ์ปวน. “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541.

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ณ อรุณยา, ม.ล. “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

แสงจันทร์ ไตรเกษม. “ลักษณะสถาปัตยกรรมพระเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน.” สาร
นิพนธ์ สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2517.

อระระโท โอชิม่า. “ชีวิต พิธีกรรม และเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนมอญในเมืองไทยกรณีศึกษา
ในเขตอำเภอบ้านโป่ง ราชบุรี”. หลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต คณะ
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2536.

อนุสรณ์ คุณประกิจ. “การศึกษาคติและรูปแบบประติมากรรมดินเผาขนาดเล็กสมัยทวารวดี ที่พบ
ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชา
โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

การสัมภาษณ์

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ. สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2551.

ผาสุข อินทรารุช. ศาสตราจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี สาขาโบราณคดี คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร. สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2552.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

พันธุ์ทิพย์ ชีระเนตร. จารึกพระเจ้าสุวราชสิทธิ(วัดกู่กุด) [ออนไลน์]. เข้าถึงแล้ว 1 March 2008.
เข้าถึงได้จาก <http://sac.or.th/จารึกในประเทศไทย/>

_____. จารึกวัดคอนแก้ว [ออนไลน์]. เข้าถึงแล้ว 1 March 2008. เข้าถึงได้จาก <http://sac.or.th/จารึกในประเทศไทย/>

_____. จารึกอาณาจักรปุนไชย [ออนไลน์]. เข้าถึงแล้ว 1 March 2008. เข้าถึงได้จาก
<http://sac.or.th/จารึกในประเทศไทย/>

_____. จารึกวัดบ้านหลวย [ออนไลน์]. เข้าถึงแล้ว 1 March 2008. เข้าถึงได้จาก
<http://sac.or.th/จารึกในประเทศไทย/>

_____. จารึกวัดแสนข้าวห่อ [ออนไลน์]. เข้าถึงแล้ว 1 March 2008. เข้าถึงได้จาก
<http://sac.or.th/จารึกในประเทศไทย/>

_____. จารึกธรรมมิกกราชา [ออนไลน์]. เข้าถึงแล้ว 1 March 2008. เข้าถึงได้จาก <http://sac.or.th/จารึกในประเทศไทย/>

พันธุ์ทิพย์ ชีระเนตร. จารึกแม่หินบดเวียงมโน [ออนไลน์]. เข้าถึงแล้ว 1 March 2008. เข้าถึงได้จาก <http://sac.or.th/จารึกในประเทศไทย/>

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. จารึกวัดคอนแก้ว [ออนไลน์]. เข้าถึงแล้ว 11 September 2007. เข้าถึงได้จาก <http://sac.or.th/จารึกในประเทศไทย/จารึกวัดคอนแก้ว>

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. จารึกวัดกู่กุด [ออนไลน์]. เข้าถึงแล้ว 11 September 2007. เข้าถึงได้จาก <http://sac.or.th/จารึกในประเทศไทย/จารึกวัดกู่กุด>

Euro-Mon Community. Mon inscriptions [online]. Accessed 9 August 2007. Available from <http://eumon.org/inscriptions/inscriptions.php>

_____. Mon Language and Script [online]. Accessed 9 August 2007. Available from <http://eumon.org/language.php>

Google Map. แผนที่เมืองลำพูน [online]. Accessed 28 November 2009. Available from <http://123.242.145.113/testmap/index.php>

หนังสือภาษาอังกฤษ

Griswold, A.B.. Wat Pra Yün Reconsidered. Monograph No.4 The Siam Society Under Royal Patronage. Bangkok : Prachandra Printing press, 1975.

Thaw, Aung. Historical Sites in Burma. Burma : Ranggoon, 1972.

_____. Report on the Excavations at Beikthano. Burma : Ranggoon, 1968.

Rungrujee, Borvornvate. “Hariphunjaya wares and its related technology to early Lanna wares” in Special report for SPAFA Technical Workshop on Ceramics (T-W4) Bangkok and Chiang Mai, Thailand, Appendix 7j 389-425. December 1-12, 1985. Bangkok : SPAFA Co-Ordinating Unit, 1985.

Saraya, Dhida, Ph.D. (Sri) Dvaravati : The Initial Phase of Siam's History. Bangkok : Muang Boran, 1999.

Moore, Elizabeth H. Early Landscapes of Myanmar. Bangkok : River Books, 2007.

Guillon, Emmanuel. The Mons : A Civilization of Southeast Asia. Translated and Edited by James V. Di Crocco. Bangkok : The Siam Society Under Royal Patronage, 1999.

Hutchinson, E.W., M.B.E. The seven spires. Reprinted from The Journal of The Siam Society (J.S.S) Vol.XXXIX, Pt.1 January, 1951.

Luce, G.H. Old Burma – Early Pagan. Volume I. New York : New York University, 1969.

- Luce, G.H. Phases of Pre-Pagan Burma Languages and History. Volume II. London : Oxford University Press, 1985.
- Penth, Hans. Jinakālamālī Index. Chiang Mai : Silkworm Books, 1994.
- Wales, Quaritch H.G. Early Burma-Old Siam : A comparative commentary, 1973.
- _____. Dvaravati The Earliest Kingdom of Siam. London : Bernard Quaritch,Ltd., 1969.
- Stragardt, Janice. The Anceint Pyu of Burma. Volume one. Singapore : The Institute of Southeast Asian Studies, 1991.
- Shaw, J.C.. Introducing Thai Ceramics also Burmese and Khmer. Second Edition. Bangkok : Craftsman press, 1997.
- Guy, John. "Offering up a rare jewel : Buddhist merit-making and votive tablets in early Burma." In Burma : Art and Archaeology. (Edited by Alexandra Green and T.Richard Blurton). Art Media Resources Ltd., 2002, 23-33.
- Planet, Lonely. Buddhist Stupas in Asia : The Shape of perfection. Thailand : The bookmaker International, 2001.
- Nai Pan Hla. The Significant role of Mon language and culture in Southeast Asia. The Institute for the study of language and culture in Southeast Asia, 1992.
- _____. The Major role of the Mons in Southeast Asis. Journal of Siam Society Vol. 79,1991.
- Dupont, Pierre. "L'archeologie mone de Dvaravati : A Review." In Essays offerer to G.H.Luce Volume II : papers on Asian Art and Archaeology, 166-174. Edited by M.C. Subhadradis Diskul. Switzerland : Artibus Asiae, n.d.
- Na Nagara, Prasert and A.B. Griswold. Epigraphic and Historical studies. Bangkok : Roongsaeang, 1992.
- Halliday, R., M.R.A.S. A Mon-English dictionary. (Published under the auspices of the Siam Society). Bangkok : Siam Society, 1992.
- Le May, Reginald. A concise History of Biddhist Art in Siam. Japan : Charles E. Tuttle Co., 1963.
- Kwanyuen, Staporn. "Influence of Pagan Art Style on Northern Thai Architecture." In Study on Pagan : Research Report. (Edited by Organizing Committee, Pagan Symposium and Yoshiaki Ishizawa and Yasushi Kono) Tokyo : Institute of Asian, 1989, 151-155.

Pitiphat, Sumitr. Ceramics from the Thai-Burma Border. (With the support of the Thai Khadi Research Institute of Thammasat University and Osothsapha (Teck Heng Yoo) Co.,Ltd, 1992) Bangkok : Sunta press, 1992.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ผลการวิเคราะห์การกำหนดค่าอายุของตัวอย่างด้วยวิธีคาร์บอน-14

สถาบันเทคโนโลยีนิวเคลียร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน)

Thailand Institute of Nuclear Technology (Public Organization)

16 อ.วิภาวดีรังสิต จตุจักร กรุงเทพฯ 10900 โทรศัพท์ 02-5795230 โทรสาร 02-5614075 www.tint.or.th
16 Vibhavadee Rangsit Rd. Chatuchak Bangkok 10900 (Thailand) Tel: 662 5795230 Fax: 662 5614075

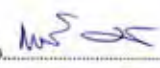
หนังสือแจ้งผลการวิเคราะห์

วันที่ 3 เดือน สิงหาคม พ.ศ. 2552

กลุ่มวิจัยและพัฒนานิวเคลียร์ สถาบันเทคโนโลยีนิวเคลียร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน) ได้ดำเนินการ
กำหนดค่าอายุของตัวอย่างตัววัสดุคาร์บอน-14 อ้างอิงหนังสือขอรับบริการเลขที่ 109/52 ลงวันที่ 3
พฤศจิกายน 2551 ตามคำร้องขอของ คณะโบราณคดี ม.ศิลปากร เสร็จเรียบร้อยแล้ว ปรากฏผลดังต่อไปนี้

หมายเลขตัวอย่าง	รายละเอียดตัวอย่าง	ชนิดตัวอย่าง	อายุ (ปี B.P)	pMC
IHLC2839	HRPC 08_SHN 01	ถ่าน	Modern Carbon	-
IHLC2840	HRPC 08_SHN 02	ถ่าน	Modern Carbon	-
IHLC2841	HRPC 08_SHN 03	ถ่าน	Modern Carbon	110.18±2.85
IHLC2842	HRPC 08_SHN 04	ถ่าน	Modern Carbon	-
IHLC2843	HRPC 08_SHN 05	ถ่าน	Modern Carbon	-

หมายเหตุ ตัวอย่างอื่น ๆ มีปริมาณ Carbon น้อย ส่วนใหญ่มีดินเป็นองค์ประกอบ

ลงชื่อ

(นายเกียรติพงษ์ คำดี)

นักวิทยาศาสตร์นิวเคลียร์

ผู้วิเคราะห์

ลงชื่อ

(นาง สิริณัฐ อาทะโรจน์พันธ์)

ผอ.กลุ่มวิจัยและพัฒนานิวเคลียร์

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นางสาวโชมลี แสนจิตต์
ที่อยู่	133/113 หมู่บ้านทวีโชค ซอย 3 ตำบลตลาดขวัญ อำเภอคลองสะแก จังหวัดเชียงใหม่ 50220
ที่ทำงาน	วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง โทรศัพท์ (054) 268701
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2533	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย วิชาโทการ ละคร จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. 2538	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและ วรรณกรรมล้านนา จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ประวัติการทำงาน	
พ.ศ. 2544- ปัจจุบัน	อาจารย์ประจำวิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง